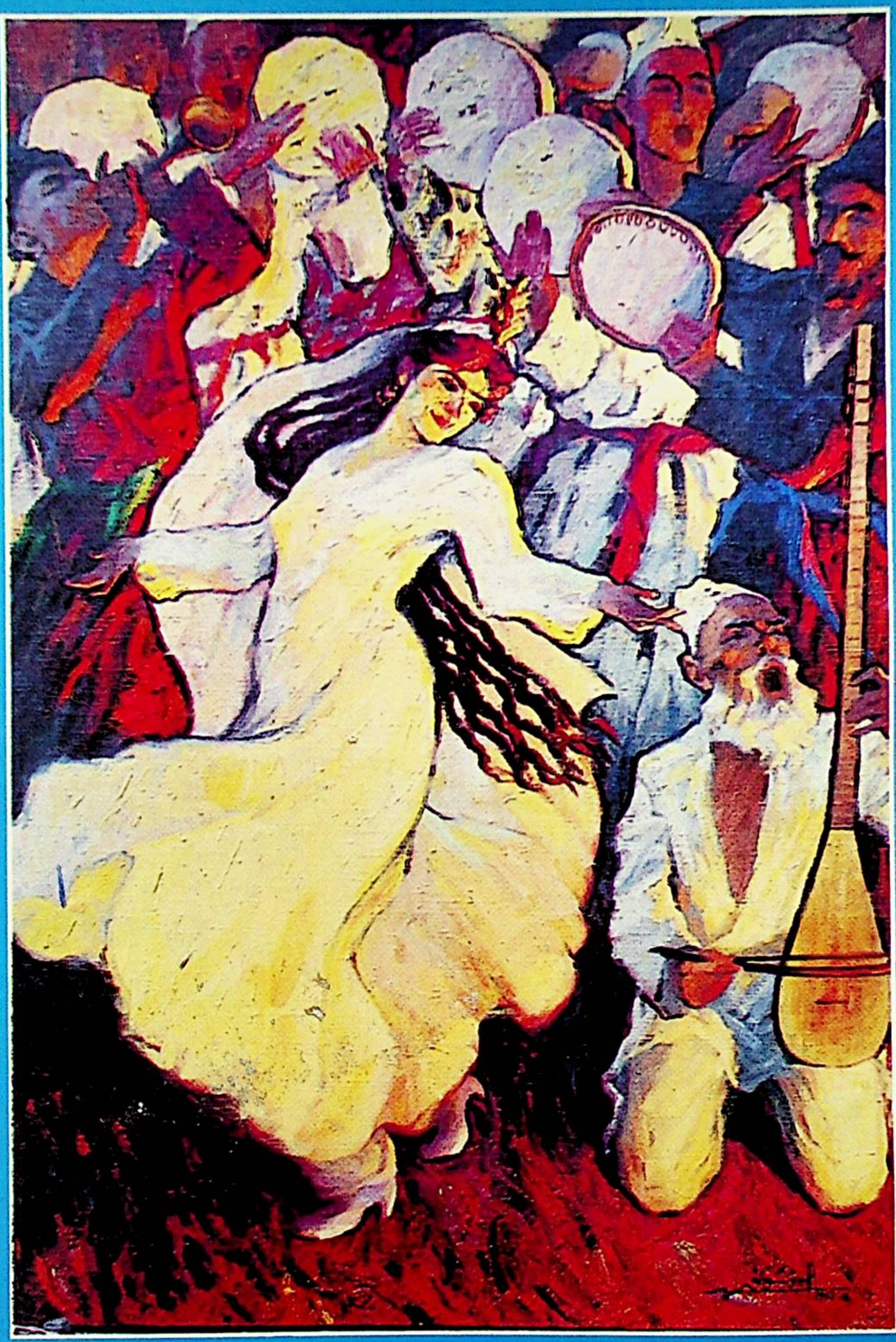

شىنجاڭ مەدەنىيىتى

2 - 3

1997

XINJIANGCIVILIZATION

ئۇستاز بىلەن شاگىرت خالمۇرات قەيىۋمبەگ فوتوسى

شىنجاڭ مەدەنىيىتى قوش ئايلىق ئۇنىۋېرسال ئەدەبىي ژۇرنال
46 - يىل نەشرى 1997 - يىل 2 ،، 3 - سان (ئومۇمىي 225 ،، 226 - سان)

بۇ سانىدا

مەخسۇس ماقالە

ئىنتىپاقلىشىپ كۆرەش قىلىپ، شىنجاڭنىڭ مەدەنىيەت خىزمىتىدە يېڭى ۋەزىيەت بارلىققا كەلتۈرەيلى ..... قەييۇم باھاۋۇددۇن 2

ئەدەبىيات گۈلزارى

قارلىغاچ ئۇۋا سالغان ئايۋاندا .... (پوۋېست) ..... نۇرمۇھەممەت توختى 10
ئىككى ھېكايە ..... مەھمۇت سىدىق 35
چىلان تۇپراق ..... (ھېكايە) ..... ياسىنجان سادىق 46
بورانلىق كېچە ..... (») ..... تۇرسۇن مەھمۇت 53
روھنىڭ قايتا چاقىرىشى ..... (ئەدەبىي خاتىرە) ..... ئەختەم ئۆمەر 55
تەتۈر قىسمەتلەر ..... (ئەجدەش خاتىرىلەر) ..... تۇرسۇنبەگ ئىبراھىم 73
تەسىرات دېگىزىدىن تامچىلار ..... ئى. ئەمەت، ي. جەۋلانى، م. خەنجەرى، ئە. قادىرى 79
ناركوز ياپراقلىرى ..... ئابدۇقادىر جالالىددىن 80
تەبىئەت، جەمئىيەت، شېئىرىيەت ..... دولقۇن ئەلى، ئوسمان قاۋۇل 82
ئەدىبلەردىن ھېكمەتلەر ..... تەييارلىغۇچى: ئا. ياقۇبى، د. قۇربان 85

مەدەنىيەت تارىخىمىزدىن

قەدىمكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى تارىخىدىن قىسقىچە بايان ..... ئىمىن تۇرسۇن 88
ئۇيغۇرلاردا كالېندارچىلىق ..... ئابلىز مۇھەممەت سايرامى 105

ئويلىنىش ۋە ئىزدىنىش

تۇنۇگۈن، بۈگۈن ۋە ئەتە ..... نىياز قاھار 115
تەپەككۇر ۋە مىللەت روھى ..... ئىبراھىم ئەمەت 118

ئەسەر ۋە ھاسىلات

توغرا، ئۆزىمىز يول تاپايلى ..... ئادىل ئابدۇرېھىم 121

ئەينەك

بىزدىكى ئەبگالىق ..... تەكلىماكانى 124
مەنسەپ قىزغىنلىقى ۋە بىزدىكى سۈپەت ..... ئابباس مۇنىياز 141

ئەخلاق - ئادەم زېھنىتى

تەربىيىلىك خوتۇنلار ..... رىزائىددىن ئىبنى پەخرىددىن 146
تۇرمۇش ئەدەبلىرى ..... ئولبەنەتخان لۇتپۇللا سۇلايمان ئاخۇن قىزى 153

مەدەنىيەت - سەنئەت گېزىتى

بۇلتۇر ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مەدەنىيەت - سەنئەت ئىشلىرىدا زور نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلدى ..... قەدىردان قەييۇم 160

مۇقاۋىدا: گۈلخان ئۇسسۇلى (ماي بويىق رەسىم) ئابدۇشۇكۇر كېرىم سىزغان. مۇقاۋا لايىھىلىگۈچى: رىسالەت مۇھەممەت

باش مۇھەررىر: مۇھەممەت زۇنۇن مۇئاۋىن باش مۇھەررلەر: قۇربان مامۇت (ئىجرائىيە)
مۇھەررلەر ۋە كاتىپ: رىسالەت مۇھەممەت مەزكۇر سانىنىڭ مەسئۇل مۇھەررلىرى ۋە تېخنىكىلىق: قۇربان مامۇت

ئىتتىپاقلىشىپ كۈرەش قىلىپ، شىنجاڭنىڭ مەدەنىيەت خىزمىتىدە يېڭى ۋەزىيەت يارىتايلى

ـ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى بويىچە ئېچىلغان مەدەنىيەت ئىدارە (باشقارما) باشلىقلىرى يىغىنىدا سۆزلەنگەن سۆز

قەييۇم باھاۋۇدۇن

(شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى)

يولداشلار:

بۈگۈن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى بويىچە مەدەنىيەت ئىدارە (باشقارما) باشلىقلىرى يىغىنى تەنتەنىلىك ئېچىلدى. يىغىندا، پارتىيە 14 -نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 6 - ئومۇمىي يىغىنىنىڭ روھى يېتەكچى قىلىنىپ، مەملىكەت بويىچە ئېچىلغان تەشۋىقات بۆلۈم باشلىقلىرى يىغىنى، مەدەنىيەت نازارەت، ئىدارىلىرى باشلىقلىرى يىغىنى، مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ئىدارىلىرى باشلىقلىرى يىغىنى، چەت ئەللەر بىلەن مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش خىزمىتى يىغىنى ھەم سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ تۈزۈلمە ئىسلاھاتى خىزمىتى يىغىنى قاتارلىق يىغىنلارنىڭ ۋە ئاپتونوم رايونىمىزدا چاقىرىلغان مۇناسىۋەتلىك يىغىنلارنىڭ روھى يەتكۈزۈلىدۇ، ئىزچىللاشتۇرۇلىدۇ؛ بۈلتۈرقى خىزمەتلەردىن خۇلاسە چىقىرىلىپ، بۇ يىللىق خىزمەتلەر ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. شۇڭا، يولداشلارنىڭ بۇ يىغىننى ئەستايىدىل ياخشى ئېچىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

يولداشلار:

يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مەدەنىيەت خىزمىتىدە زور نەتىجىلەر قولغاكەلتۈرۈلدى. ھەر مىللەت ئەدەبىيات - سەنئەتچىلىرى ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش، ئىشىكنى ئېچىۋېتىش داۋامىدا ئىدىيىنى ئازاد قىلىپ، جاسارەت بىلەن ئالغا ئىلگىرىلەپ، ئەدەبىيات - سەنئەتنى خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش يۆنىلىشى ۋە «بارچە گۈللەر تەكشى ئېچىلىش، ھەممە ئېقىملار بەس - بەستە سايراش» فاكتىسىدا چىڭ تۇرۇپ، مۇنەۋۋەر مىللىي مەدەنىيەتنى زور كۈچ بىلەن جارى قىلدۇرۇپ، ئەدەبىيات، كىنو،

مەخسۇس ماقالە

تېلېۋىزىيە، مۇزىكا، ئۇسسۇل، گۈزەل سەنئەت، تىياتىر قاتارلىق تۈرلۈك مەدەنىيەت ساھەلىرىدە ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى دەۋر روھىغا ۋە شىنجاڭنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ئىگە ساغلام مەنىۋى مەھسۇلاتلار بىلەن تەمىن ئېتىپ، خەلقنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىنى ئۈزلۈكسىز بېيىتىپ، جەمئىيەتنىڭ مۇقىملىقىنى، گۈللىنىشىنى، مەدەنىيەتلىك بولۇشىنى ۋە تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، ئىككى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىغا مۇھىم تۆھپە قوشتى؛ نۇرغۇن مۇنەۋۋەر ئەسەرلەر، ئويۇن (نومۇر) لار دۆلەت ئىچىدە ۋە خەلقئارادىكى چوڭ سەنئەت پائالىيەتلىرىدە مۇكاپاتقا ئېرىشىپ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقى ئۈچۈن شان - شەرەپ كەلتۈردى. شۇنىڭ بىلەن بىرۋاقىتتا، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئاممىۋى مەدەنىيەت، كۈتۈپخانىچىلىق، مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى، مۇزېي، مەدەنىيەت بازارلىرى، چەت ئەللەر بىلەن مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش، بالىلار ئەدەبىيات - سەنئىتى، ئىجتىمائىي مەدەنىيەت، مەكتەپ مەدەنىيىتى، زاۋۇت، كان - كارخانا مەدەنىيىتى، يېزا - بازار مەدەنىيىتى ساھەلىرىدىمۇ زور تەرەققىيات مەنزىرىسى بارلىققا كەلدى. ھەر مىللەت ئەدەبىيات - سەنئەتچىلىرى ئىتتىپاقلىشىپ كۈرەش قىلىپ، جاسارەت بىلەن ئالغا ئىلگىرىلەپ، كۈچ - قۇۋۋىتىنى خالىسانە بېغىشلاپ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مەدەنىيەت - سەنئەت ئىشلىرىنىڭ تەرەققىي قىلىشى ۋە گۈللىنىشى ئۈچۈن زور تۆھپە قوشتى. مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن مەن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتىگە ۋەكالىتەن يىغىنغا قاتناشقان بارلىق ۋەكىللەرگە ۋە سىلەر ئارقىلىق پۈتكۈل شىنجاڭنىڭ مەدەنىيەت خىزمىتى سېپىدە كۈرەش قىلىۋاتقان ھەر مىللەت ئەدەبىيات - سەنئەتچىلىرىگە ئالىي ئېھتىرام بىلدۈرىمەن ۋە ئۇلاردىن سەمىمىي ھال سورايمەن!

يولداشلار:

يېقىنقى كۈنلەردىن بۇيان، پۈتكۈل پارتىيە، پۈتكۈل ئارمىيە ۋە مەملىكىتىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقى تۈرلۈك شەكىللەر بىلەن ئىنتايىن قايغۇلۇق ھالدا سۆيۈملۈك يولداش دېڭ شياۋپىڭغا تەزىيە بىلدۈرۈپ، ئۇنىڭ ئۇلۇغۋار تۆھپىلىرىنى ياد ئەتمەكتە. دېڭ شياۋپىڭ ھايات ۋاقتىدا مەدەنىيەت خىزمىتىنى كۈچەيتىش ۋە ياخشىلاش توغرىسىدا مۇھىم يولىيورۇقلارنى بەرگەنىدى. بىز دېڭ شياۋپىڭنىڭ جۇڭگوچە سوتسىيالىزم قۇرۇش نەزەرىيىسىنى، بولۇپمۇ سوتسىيالىستىك مەدەنىيەتنى راۋاجلاندۇرۇشقا دائىر بايانلىرىنى جەزمەن داۋاملىق ئەستايىدىل ئۆگىنىشىمىز، جياڭ زېمىن يادرولۇقىدىكى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئەتراپىغا تېخىمۇ زىچ ئۇيۇشۇپ، تۈرلۈك خىزمەتلەرنى تېخىمۇ ياخشى ئىشلەپ، مەدەنىيەت ئىشلىرىنى پائال راۋاجلاندۇرۇپ، ئەلا نەتىجىلىرىمىز بىلەن شياڭگاڭنىڭ ۋەتىنىمىز قوينىغا قايتىپ كېلىشى ۋە پارتىيىنىڭ 15 - قۇرۇلتىيىنىڭ چاقىرىلىشىنى كۈتۈۋېلىشىمىز لازىم.

تۆۋەندە مەن شىنجاڭنىڭ مەدەنىيەت ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشتا نۇقتىلىق چىڭ تۇتۇپ ئىشلەيدىغان مۇھىم خىزمەتلەر توغرىسىدا قىسقىچە توختىلىپ ئۆتمەكچىمەن:

1. 6 - ئومۇمىي يىغىن روھى ئاساسىدا ئىدىيىنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ، مەدەنىيەت خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش لازىم.

پارتىيە 14 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 6 - ئومۇمىي يىغىنى، جۇڭگوچە سوتسىيالىزم قۇرۇش ئىشلىرى ئەجدادلارنىڭ ئىشلىرىغا ۋارىسلىق قىلىپ، ئەۋلادلارغا يول ئېچىشتەك مۇھىم مەزگىلدە تۇرغاندا چاقىرىلغان ئومۇمىيلىق ئەھمىيىتى ۋە كەلگۈسى ئىستىقبالغا مۇناسىۋەتلىك مۇھىم يىغىن. ئومۇمىي يىغىن مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنى ئومۇمىي ۋەزىيەتكە مۇناسىۋەتلىك ستراتېگىيىلىك يۈكسەكلىكتە تۇرۇپ تېخىمۇ گەۋدىلىك ئورۇنغا قويدى؛ يېڭى ۋەزىيەت ئاستىدا ئىدىيە - ئەخلاق ۋە مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىشكە تېخىمۇ يۇقىرى تەلەپ قويۇپ، ئەدەبىيات - سەنئەت قوشۇنىغا «كىشىلەرنى

مۇنەۋۋەر ئەسەرلەر ئارقىلىق رىغبەتلەندۈرۈش» تىن ئىبارەت مۇھىم تارىخىي ۋەزىپىنى يۈكلىدى.

6 - ئومۇمىي يىغىنىنىڭ قارارىدا مەدەنىيەت خىزمىتىنىڭ ئورنى ۋە رولى ئىلمىي ھالدا ئومۇميۈزلۈك شەرھىيلەندى، شۇنداقلا بۇنىڭدىن كېيىنكى مەدەنىيەت خىزمىتىنىڭ يۆنىلىشى، پرىنسىپى، نىشانى، تەدبىرلىرى ئومۇميۈزلۈك ئورۇنلاشتۇرۇلدى. «قارار» يېڭى دەۋردىكى سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت ئىشلىرىنى گۈللەندۈرۈشنىڭ پروگرامما خاراكتېرلىك ھۆججىتى ۋە ھەرىكەت قىلىنامىسى.

6 - ئومۇمىي يىغىن روھىنى ئۆگىنىش ۋە ئىزچىللاشتۇرۇش - مەدەنىيەت خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەشنىڭ ئالدىنقى شەرتى ۋە تۈپ كاپالىتى. ھەر دەرىجىلىك مەدەنىيەت تارماقلىرى ۋە ھەر مىللەت ئەدەبىيات - سەنئەتچىلىرى 6 - ئومۇمىي يىغىنىنىڭ قارارىنى ئەستايىدىل ئۆگىنىپ، روھىي ماھىيىتىنى چوڭقۇر ئۆزلەشتۈرۈپ، تونۇشنى ئۆستۈرۈپ، ئىدىيىنى بىرلىككە كەلتۈرۈشى، مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ۋە مەدەنىيەت خىزمىتى دۇچ كېلىۋاتقان يېڭى ۋەزىيەت ۋە يېڭى ۋەزىپىلەرنى توغرا تونۇپ، مەدەنىيەت خىزمىتىنى تېخىمۇ ياخشى ئىشلەشتەك يۈكسەك تارىخىي مەسئۇلىيەتچانلىق تۇيغۇسى ۋە بۇرچ تۇيغۇسى بىلەن بۇنىڭدىن كېيىنكى مەدەنىيەت خىزمىتىنىڭ ئىلگىرىلەش نىشانىنىڭ ئايدىڭلاشتۇرۇۋېلىشى لازىم.

6 - ئومۇمىي يىغىنىنىڭ روھىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش - مەدەنىيەت خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەشنىڭ ئاچقۇچى. بىز تەجرىبىلەرنى، بولۇپمۇ ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشتىن بۇيانقى مەدەنىيەت خىزمىتىدە قولغا كەلتۈرۈلگەن ئاساسىي نەتىجە ۋە تەجرىبىلەرنى ئەستايىدىل يەكۈنلەش، چوڭقۇر تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش ئاساسىدا ئەمەلىيەتنى چىقىش قىلىپ، مەدەنىيەت ئىشلىرىنىڭ ئوتتۇرا ۋە ئۇزاق مۇددەتلىك تەرەققىيات پىلانىنى ئىلمىي، مۇۋاپىق ھالدا تۈزۈپ چىقىشىمىز لازىم. ھەر قايسى ئورۇنلار ئۆز يېرىنىڭ ئەمەلىيىتىگە بىرلەشتۈرۈپ ئۆزلىرىنىڭ پىلانى ۋە تەدبىرلىرىنى تۈزۈپ چىقىشى، ئۇلارنىڭ پىلانىدا جەزمەن مۇھىم نۇقتا گەۋدىلەندۈرۈلگەن، نىشان ئېنىق، تەدبىرلەر كۈچلۈك بولغان، ۋەزىپىلەر ئەمەلىيلەشكەن بولۇشى كېرەك. ھەر دەرىجىلىك مەدەنىيەت تارماقلىرى ۋە ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر قەتئىي نىيەتكە كېلىپ، تۈزگەن پىلان - تەدبىرلەردە ئەمەلىي ئۇنۇم ھاسىل قىلىشقا تىرىشىپ، بۇنىڭدىن كېيىنكى مەدەنىيەت خىزمىتىدە يېڭى بۆسۈش، يېڭى يۈكسىلىشنى ئىشقا ئاشۇرۇشى لازىم.

يولداش دېڭ شياۋپىڭ: «خەلق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەرنىڭ ئانىسى، ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەرنىڭ سەنئەت ھاياتى ئۇلارنىڭ خەلق بىلەن بولغان قان بىلەن گۆشتەك مۇناسىۋىتىدە ياشىنايدۇ. ئېسىمىزدە بولسۇنكى، بۇ خىل مۇناسىۋەت ئۇزۇلۈپ قالسا ياكى بۇ خىل مۇناسىۋەتكە سەل قارالسا، سەنئەت ھاياتىمىز نابۇت بولىدۇ. خەلق سەنئەتكە موھتاج، سەنئەت خەلققە موھتاج. شۇڭا، خەلق تۇرمۇشىدىن ماتېرىيال، باش تېما، سيوژىت، تىل، ھېسسىيات ۋە گۈزەللىك ئېلىپ، خەلقنىڭ تارىخىدىكى قەھرىمانانە روھىنى يارىتىش ئارقىلىق خەلقنى تەربىيىلەش كېرەك، بۇ، سوتسىيالىستىك ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىنى گۈللەندۈرۈشنىڭ تۈپ يولى» دەپ كۆرسەتكەنىدى. شۇڭا، ھەر مىللەت ئەدەبىيات - سەنئەتچىلىرى مارکسىزملىق ئەدەبىيات - سەنئەت نەزەرىيىسى، يولداش ماۋزېدۇڭنىڭ «يەنئەت ئەدەبىيات - سەنئەت سۆھبەت يىغىنىدا سۆزلەنگەن نۇتۇق» ى، يولداش دېڭ شياۋپىڭنىڭ «مەملىكەتلىك 4 - نۆۋەتلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر قۇرۇلتىيىدا سۆزلەنگەن تەبرىك سۆز» ى، يولداش جياڭ زېمىننىڭ يېقىندا ئاياغلاشقان مەملىكەتلىك 6 - نۆۋەتلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر قۇرۇلتىيى ۋە جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ 5 - نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيىدا قىلغان سۆزىنى چوڭقۇر ئۆگىنىشى، ئۇنىڭ: «ئەدەبىيات - سەنئەت مىللىي روھنىڭ مەشئىلى، خەلقنى ئالغا ئىلگىرىلەشكە ئىنتىلدۈرىدىغان سىگنال» دېگەن ئۆتكۈر بايانىنى ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچ قىلىشى، ئىدىيىدە يەنمۇ ئازاد بولۇپ، كۆز قاراشنى يېڭىلاپ، يېڭى تارىخىي دەۋردىكى خەلقنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى، تۈرمۇش ئۇسۇلى ۋە تەپەككۇر ئۇسۇلى قاتارلىقلاردا بارلىققا كەلگەن ئۆزگىرىشلەرنى تېخىمۇ چوڭقۇر تونۇشى، قاينىاق تۇرمۇشقا چوڭقۇر چۆكۈپ، جانلىق، تەسىرلىك بەدىئىي ئوبرازلار ئارقىلىق ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش ئىشلىرىنى ۋە زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنى مەدھىيىلەيدىغان، مول ئىجتىمائىي تۇرمۇشنى ۋە خەلقنىڭ روھىي دۇنياسىنى، دەۋر رېتىمىنى، تارىخىي تەرەققىياتنىڭ يۈزلىنىشىنى ھەقىقىي ئەكس ئەتتۈرىدىغان بەدىئىي جەزبىلىككە ئىگە مەنىۋى مەھسۇلاتلارنى تېخىمۇ كۆپ ئىجاد قىلىپ، مەزمۇنى مول، كۆپ قاتلاملىق، خىلمۇ خىل ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرى ئارقىلىق ھەر مىللەت خەلق ئاممىسىنىڭ مەنىۋى مەدەنىيەت ئېھتىياجىنى قاندۇرۇشى كېرەك.

ئىسلاھات - مەدەنىيەت ئىشلىرىنى گۈللەندۈرۈشنىڭ تۈپ چىقىش يولى. ھەر دەرىجىلىك مەدەنىيەت تارماقلىرى مەدەنىيەت تۈزۈلمىسى ئىسلاھاتىنى، بولۇپمۇ سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنى داۋاملىق چوڭقۇرلاشتۇرۇشى ۋە تېزلىتىشى لازىم. مەدەنىيەت - سەنئەت تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنىڭ قىيىن ۋە مۇھىم نۇقتىسى يەنىلا ھەر دەرىجىلىك سەنئەت ئۆمەكلىرى بولۇپ، مەدەنىيەت تارماقلىرى بىلەن

سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ مۇناسىۋىتىنى راۋانلاشتۇرۇپ، ئىسلاھاتنىڭ سالمىقىنى ئاشۇرۇش كېرەك. سەنئەت ئۆمەكلىرى ئىسلاھاتىدىكى تۈپ ئۆلچەم شۇكى، ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەرنىڭ ئاكتىپلىقى ۋە ئىجادچانلىقىنى تولۇق قوزغاش ۋە جارى قىلدۇرۇشقا پايدىلىق بولۇش - بولماسلىقىغا، يېڭى ئەسەرلەرنىڭ كۆپلەپ مەيدانغا كېلىشى ۋە ئىختىساس ئىگىلىرىنى تەربىيىلەشكە، سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت ئىشلىرىنى گۈللەندۇرۇپ، كىشىلەرنىڭ كۆندىن - كۈنگە ئېشىپ بېرىۋاتقان مەدەنىيەت تۇرمۇشى ئېھتىياجىنى قاندۇرۇشقا پايدىلىق ياكى پايدىلىق ئەمەسلىكىگە، ئىقتىسادىي تەرەققىيات ۋە جەمئىيەتنىڭ ئومۇميۈزلۈك ئالغا بېسىشىنى ئىلگىرى سۈرۈشكە پايدىلىق ياكى ئەمەسلىكىگە قاراشتىن ئىبارەت. شۇڭا ھەر مىللەت ئەدەبىيات - سەنئەتچىلىرىنىڭ پائال ئىزدىنىپ، دادىل ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزۈپ، سەنئەت ئىسلاھاتىنىڭ يېڭى يولى، يېڭى ئۇسۇلى ئۇستىدە ئونوملۇك چارە - تەدبىرلەرنى تېپىپ چىقىشىنى ئۈمىد قىلىمىز.

2. نادىر ئەسەر ئېچىنى تۇرغۇزۇپ، ئەدەبىيات - سەنئەت ئىجادىيىتىنى گۈللەندۇرۇش لازىم.

ئەدەبىيات - سەنئەتنى گۈللەندۇرۇشنىڭ ئاچقۇچى - ئىجادىيەتتە. ئۇلۇغ دەۋر ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ گۈللىنىشىنى خىتاب قىلماقتا. خەلق ئاممىسى ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ گۈللىنىشىگە ئىنتىزار بولماقتا. ھەر دەرىجىلىك مەدەنىيەت تارماقلىرى خەلق ئاممىسىنىڭ كۈنسېرى ئېشىپ بېرىۋاتقان مەنىۋى مەدەنىيەت ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش، كىشىلەرنىڭ روھىغا، غەيرىتىگە ئىلھام بېرىش، ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش، ئىشكىنى ئېچىۋېتىش ۋە زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن نادىر ئەسەر ستراتېگىيىسى ۋە «بەش بىر قۇرۇلۇشى» نى ئەستايىدىل يولغا قويۇشى، ئاساسىي مېلودىيىنى جارى قىلدۇرىدىغان ئەسەرلەرنى ئىجاد قىلىشنى زور كۈچ بىلەن پىلانلىشى ۋە ياخشى ئۇيۇشتۇرۇشى، ئىجادىيەتنى گۈللەندۇرۇش ئۈچۈن ياخشى مۇھىت يارىتىشى، چوڭ - چوڭ ئەدەبىيات - سەنئەت پائالىيەتلىرىنى كۆڭۈل قويۇپ ئۇيۇشتۇرۇپ ئىجادىيەتنى سۈپىتىنى يەنمۇ ئۆستۈرۈشى، سەنئەتكارلارنى تۇرمۇشقا چوڭقۇر چۆكۈپ، كۈچلۈك ەۋر روھىغا ۋە روشەن مىللىي ئالاھىدىلىككە، يۇقىرى بەدئىي سۈپەتكە ۋە تەسىرچانلىققا ئىگە بۆسۇش خاراكتېرىدىكى بىر تۈركۈم سەنئەت ئەسەرلىرى ۋە نومۇر (ئويۇن) لارنى تىرىشىپ ئىجاد قىلىشقا ئىلھاملاندۇرۇشى، ئۇلارنى تۇرمۇشقا چوڭقۇر چۆكۈشكە رىغبەتلەندۈرۈش ئۈچۈن سىياسەت جەھەتتىن كۈچلۈك قوللىشى، ماددىي جەھەتتىن ئوبدان ئېتىبار بېرىشى، ئونوملۇك تەدبىرلەرنى قوللىنىپ ھەر خىل ئەملىي قىيىنچىلىقلارنى ھەل قىلىپ بېرىشى، ئۇلارنىڭ ئاكتىپلىقى ۋە ئىجادچانلىقىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇشى ئۈچۈن ئۇلارغا ئىتتىپاقلاشقان، دېموكراتىك، دوستانە، تىنچ - ئازادە كەيپىيات ۋە مۇھىت يارىتىپ بېرىشى لازىم. جەمئىيەتتە ھەقىقەتەن تەسىرى زور ئەسەرلەرنى مەيدانغا كەلتۈرگەن تۆھپىسى زور سەنئەتكارلارنى گۇبدان مۇكاپاتلاش كېرەك. ئاخبارات ۋاستىلىرى ئارقىلىق نادىر ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرىنىڭ مۇۋەپپەقىيىتىنى ئالاھىدە خەۋەر قىلىش ۋە تەشۋىق قىلىشنى كۈچەيتىپ، نادىر ئەسەرلەرنىڭ داڭقىنى ۋە تەسىرىنى كېڭەيتىش لازىم.

ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەر مىللەت ئەدەبىيات - سەنئەتچىلىرى ماركسىزملىق ئەدەبىيات - سەنئەت نەزەرىيىسىنى تىرىشىپ ئۆگىنىشى ۋە سەنئەت ئەمەلىيىتىگە ئوبدان تەدبىقلىشى، ئەدەبىيات - سەنئەتنى خەلق ئۈچۈن، سوتسىيالىزم ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش يۆنىلىشى ۋە «بارچە گۈللەر تەكشى ئېچىلىش، ھەممە ئېقىملار بەس - بەستە سايراش» قائىدىسىدا، ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ كۆپ خىل رولىنىڭ بىرلىكىدە، تېمىنى كۆپ خىللاشتۇرۇش بىلەن دەۋرىنىڭ ئاساسىي مېلودىيىسىنى گەۋدىلەندۈرۈشنىڭ بىرلىكىدە چىڭ تۇرۇشى لازىم. يولداش جيانڭ زېمىن: «ئەدەبىيات سەنئەتچىلەر ئۆزلىرىنىڭ ئەسىرى ۋە ئويۇنلىرىغ ۋەتەنپەرۋەرلىك، كوللېكتىۋىزم، سوتسىيالىزمنى جارى قىلدۇرۇشقا پايدىلىق بولغان ئالىيجانابروھنى تىرىشىپ سىڭدۈرۈشى، پۈلپەرەستلىك (پۈلغا چوقۇنۇش)، راھەتپەرەستلىك، شەخسىيەتچىلىك ۋە بارلىق پاسسىپلىق، چىرىكلىك ھادىسىلىرىنى قاتتىق قامچىلىشى لازىم. بەدئىي ئىجادىيەتنى خەلقنىڭ تارىخ يارىتىشى داۋامىدا ئېلىپ بېرىش، سەنئەتنىڭ تەرەققىياتىنى خەلقنىڭ ئالغا ئىلگىرىلىشى داۋامىدا ئالغا ئىلگىرىلىتىش؛ خەلقنە ئىشەنچ بېغىشلاش ۋە يۇقىرى ئۆرلەيدىغان كۈچ - قۇۋۋەت ئاتا قىلىش كېرەك، شۇنداق قىلغاندىلا، كىشىلەرنى مۇنەۋۋەر ئەسەرلەر ئارقىلىق ئىلھاملاندۇرۇش ۋەزىپىسىنى ئەملگە ئاشۇرغىلى بولىدۇ» دەپ كۆرسەتتى. بۇ بايانداۋ يولداش جيانڭ زېمىننىڭ ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەردىن كۈتىدىغان ئۈمىدى مۇپەسسەل شەرھىيىلەنگەن. بىز ھەر مىللەت ئەدەبىيات - سەنئەتچىلىرى بۇ بايانىنى ئەستايىدىل ئۆگىنىپ، روھىنى چوڭقۇر ئۆزلەشتۇرۇشىمىز، روھنى ئۇرغۇتۇپ، دادىل يول ئېچىپ ئالغا ئىلگىرىلىشىمىز لازىم.

گەرچە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت قوشۇنى ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش، ئىشكىنى ئېچىۋېتىش داۋامىدا ئىدىيىنى ئازاد قىلىپ، تۇرمۇشقا چوڭقۇر چۆكۈپ، جاسارەت بىلەن ئالغا ئىلگىرىلەپ، ئاز بولمىغان نادىر

سەنئەت ئەسەر، نومۇر (ئويۇن) لارنى ئىجاد قىلىپ ۋە ئورۇنداپ، شىنجاڭنىڭ ئىككى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىغا تۆھپە قوشقان بولسىمۇ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىنىڭ ئومۇمىي تەرەققىياتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ئۇ، ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش ۋە خەلق ئاممىسىنىڭ كۈنسايىن ئېشىپ بېرىۋاتقان مەنىۋى مەدەنىيەت ئېھتىياجىغا ماسلىشالمايۋاتىدۇ. تۈرلۈك ژانىردىكى سەنئەت ئەسەر، نومۇر (ئويۇن) لار سان - سۈپەت جەھەت- تىن يەنىلا ئېھتى- ياجنى قاندۇرالماي- ۋاتىدۇ. ئىچلىرى ئۆلكە، ئاپتونوم رايونلارغا سېلىش- تۇرغ ▮ ندا، پەرق ناھايىتى زور. شۇڭا بىزدە تەخىرسىزلىك تۇيغۇسى ۋە بۇرچ تۇيغۇسى بولۇشى لازىم. شىنجاڭ تارىختىن بۇيان ئالەمگە مەشھۇر «مۇقام - مەشرەپ دىيارى»، «ناخشا - ئۇسسۇل ماكا- نى». بۇ يەردە ھەر مىللەتنىڭ شانلىق قەدىمكى مەدەنىيىتى، باي ۋە گۈزەل مىللىي سەنئىتى بارلىققا كەلگەن. بىز ئەدە- بىيات - سەنئەتنى گۈللەندۇرۇشتە، «قەدىمكىنى بۈگۈنكى ئۈچۈن، چەت ئەللىكىنى جۇڭگو ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش»، «كونىلىرىدىن يېڭىنى يارىتىش» فاڭجېنىنى ئىزچىل ئىجرا قىلىپ، ئەنئەنىۋى مىللىي سەنئەتكە ۋارىسلىق قىلىش ئاساسىدا مىللەتلەر ئارا مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشنى كۈچەيتىپ، دۇنياغا يۈزلىنىشد- مىز، ئاپتونوم رايونىمىز ۋە دۆلىتىمىزدىكى ھەر قايسى مىللەتلەرنىڭ مۇنەۋۋەرسەنئىتىدىن، دۇنيادىكى ھەر قايسى ئەللەرنىڭ نادىر سەنئەت مېۋىلىرىدىن ئۆرنەك ئېلىپ، ئۇلارنىڭ ئىلغار سەنئەت شەكلى، بەدىئىي ماھارەتلىرىنى ئەينەك قىلىپ، ئىنسانىيەت يارىتقان بارلىق مەدەنىيەت نەتىجىلىرىنى سوتسىيالىستىك مەدەنىيەتكە سىڭدۈرۈپ، ۋارىسلىق قىلىش ئاساسىدا يېڭىلىق يارىتىپ، كۆچلۈك دەۋر روھىغا، روشەن مىللىي خاسلىققا ۋە قويۇق يەرلىك ئالاھىدىلىككە، يۇقىرى بەدىئىي سۈپەت ۋە تەسىرچانلىققا ئىگە بولغان، شىنجاڭدىنلا ئەمەس، پۈتكۈل مەملىكەتتە، ھەتتا چەت ئەللەردىمۇ بىر قەدەر زور تەسىر قوزغايدىغان بۆسۈش خاراكتېرىدىكى بىر تۈركۈم ئېسىل - نادىر سەنئەت ئەسەر، نومۇر (ئويۇن) لارنى ئىجاد قىلىپ ۋە ئورۇنداپ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ كۈنسايىن ئېشىپ بېرىۋاتقان مەنىۋى مەدەنىيەت ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن زور تىرىشچانلىق كۆرسەتمەمىز كېرەك. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارە- تى ۋە جايلاردىكى ھەر دەرىجىلىك مەدەنىيەت - سەنئەت تارماقلىرى شىاڭ- گاڭنىڭ ۋەتەن قوينىغا قايتىپ كېلىشى ۋە پارتىيە 15 - قۇرۇلتىيىنىڭ چاقىرىلىشىغا بېغىشلانغان بۇ يىلقى نۆۋەتلىق سەنئەت نومۇرلىرىنى يۇكسەك مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن پىلانلىشى، كۆڭۈل قويۇپ ياخشى ئىشلىشى؛ جەمئىيەتتىكى كۈچلەرنىڭ رولىنى جارى قىلدۇرۇپ، ھەر قايسى ساھە - تارماق- لارنىڭ ئاكتىپچانلىقىنى تولۇق قوزغاپ، 3 - نۆۋەت- لىك شىنجاڭ سەنئەت بايرىمىنى ياخشى ئۆتكۈزۈشى كېرەك. مۇھىم ھېيت - ئايەم، تەبرىكلەش پائالىيەتلىرى مەزگىلىدىكى ئەدەبىيات - سەنئەت پائالىيەتلىرىنى ئوبدان ئورۇنلاشتۇرۇش لازىم. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، مەدەنىيەتنى يېزىلارغا يەتكۈزۈش، مەدەنىيەت جەھەتتە نامراتلارغا يار - يۆلەك بولۇش پائالىيىتىنى داۋاملىق قانات يايدۇرۇپ، مول مەزمۇنلۇق مەنىۋى مەدەنىيەت مەھسۇلاتلىرىنى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق رايونلىرىغا يەتكۈزۈپ، ئاممىنىڭ مەدەنىيەت تۇرمۇشىنى بېيىتىش، يېزىلاردىكى سوتسىيالىستىك ئىدىيە - مەدەنىيەت بازىسىنى مۇستەھكەملەپ ۋە راۋاجلاندۇرۇپ، سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنى زور كۈچ بىلەن ئىلگىرى سۈرۈش كېرەك.

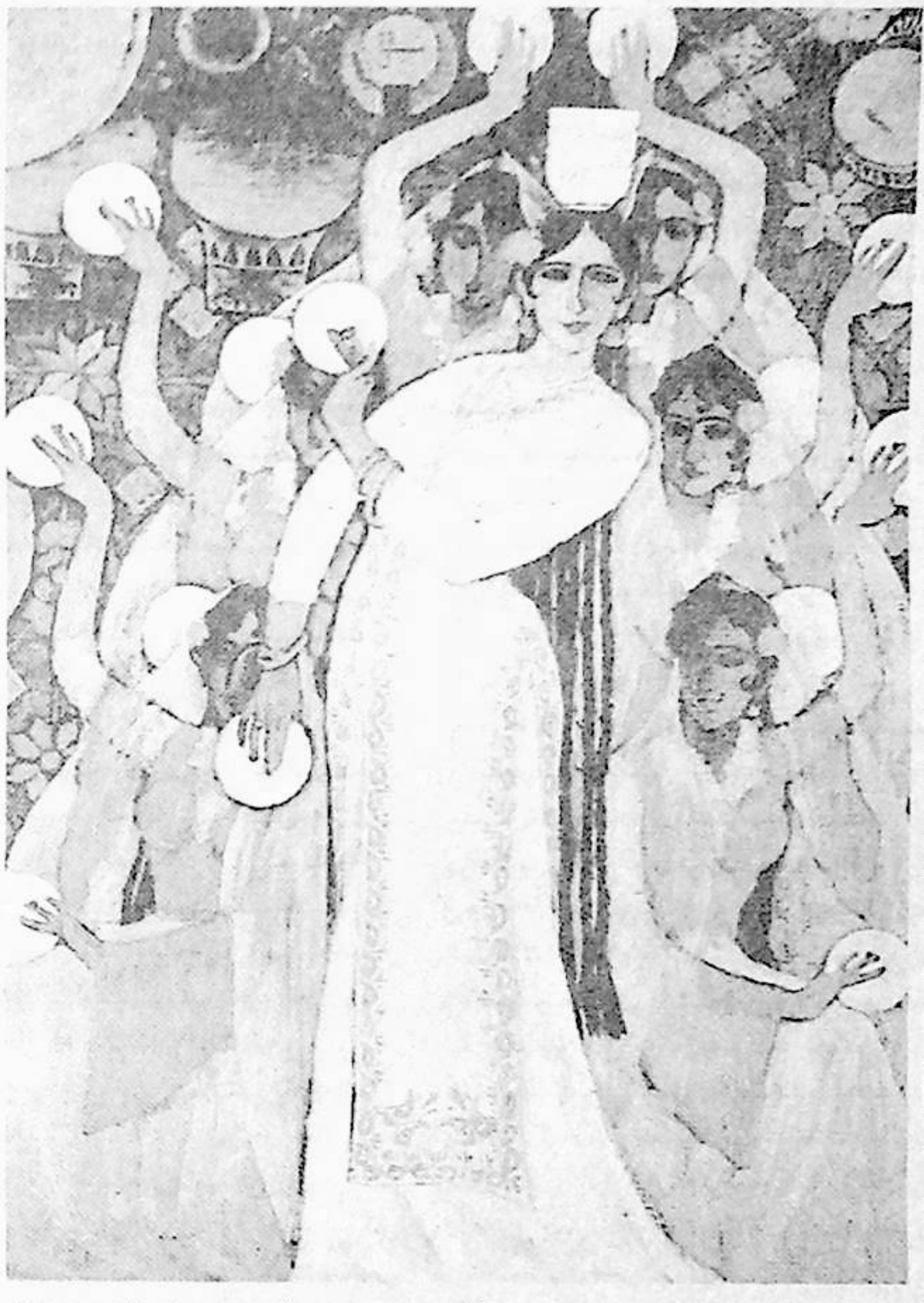

3. «بىر قولدا گۈللەندۇرۇش، بىر قولدا باشقۇرۇشنى تۇتۇش» تا چىڭ تۇرۇپ، سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت بازارلىرىنى

يېتىلدۇرۇش ۋە راۋاجلاندۇرۇش لازىم.

گومۇمەن قىلىپ گېيتقاندا، گاپىتونوم رايونىمىزنىڭ مەدەنىيەت بازارلىرى گۈللىنىش، جانلىنىش، ساغلام، تەرتىپلىك بولۇش يۈنىلىشىگە قاراپ تەرەققىي قىلماقتا. دېمەك، گاساسىي يۈزلىنىشى ياخشى بولماقتا. گەمما، ساقلىنىۋاتقان مەسىلىلەرگىمۇسەل قاراشقا بولمايدۇ. بۇنىڭدا، بىرىنچىدىن، مەدەنىيەت بازارلىرىنى باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى تېخى دېگەندەك راۋانلىشىپ كەتمىدى؛ ئىككىنچىدىن، مەدەنىيەت بازارلىرىغا ئائىت قانۇن، ئەمر - پەرمان، بەلگىلىمىلەر يېتەرلىك مۇكەممەللەشمىدى؛ ئۈچىنچىدىن، مەدەنىيەت بازارلىرىنى باشقۇرۇش بەزىدە چىڭ، بەزىدە بوش بولۇۋاتىدۇ؛ تۆتىنچىدىن، مەدەنىيەت بازارلىرىنىڭ ھەر قايسى ۋاستە - ھالقىلىرىدا ھەر خىل يوچۇقلار، باشقۇرۇش جەھەتتە يەنىلا ئاجىز ھالقىلار مەۋجۇت. شۇڭا، يۇقىرىقىلارنى سەگەكلىك بىلەن تونۇش ۋە ئۇنىڭغا يېتەرلىك ئەھمىيەت بېرىش لازىم. بىز «بىر قولدا گۈللەندۇرۇش، بىر قولدا باشقۇرۇشنى تۇتۇش» فاكتورىنىڭ ئىزچىل چىڭ تۇرۇپ، بىر تەرەپتىن، ساغلام - پايدىلىق مەنىۋى مەدەنىيەت مەھسۇلاتلىرىنى قىزغىن قوللاپ، ئاممانىڭ ياقتۇرىدىغان ساغلام كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرىنى تەشەببۇس قىلىشىمىز، يەنە بىر تەرەپتىن، باشقۇرۇش ۋە قانۇننى ئىجرا قىلىش سالمىقىنى ئاشۇرۇپ، تېخىمۇ قەتئىي، كەسكىن، ئۇنۇملۇك تەدبىر قوللىنىپ، نۆۋەتتە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مەدەنىيەت بازارلىرىدا ئاممانى ئومۇميۈزلۈك كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان «جەلپكار نۇقتا» مەسىلىلىرىنى تىرىشىپ ھەل قىلىپ، مەدەنىيەت بازارلىرىنى ساپلاشتۇرۇشىمىز لازىم. مۇشۇنداق بىر قاتار ئۇنۇملۇك تەدبىرلەرنى قوللانغاندىلا ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك مەدەنىيىتىنى بازارلىرىنى تەدرىجىي گۈللەندۇرگىلى بولىدۇ.

پارتىيە 14 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 6 - ئومۇمىي يىغىنىدا: «مەدەنىيەت بازىرى سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنىڭ مۇھىم بازىسى، ئۇنىڭ چىرىك ئىدىيە، مەدەنىيەتنىڭ پەيدا بولۇش، يامراش سورۇنىغا ئايلىنىپ قېلىشىغا ھەرگىز يول قويۇلمايدۇ» دەپ كۆرسىتىلدى. پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ بۇ تەلىپى بىزنىڭ مەدەنىيەت بازارلىرىنى باشقۇرۇش خىزمىتىمىزنىڭ ئاساسىي مىزانى. ھەردەرىجىلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈملىرى ۋە مەدەنىيەت، جامائەت خەۋپسىزلىكى، سودا - سانائەت مەمۇرىيىتى، نەشرىيات، رادىئو - تېلېۋىزىيە، تاموژنا، پوچتا - تېلېگراف قاتارلىق تارماقلار شۇ يەردىكى پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ بىر تۇتاش رەھبەرلىكىدە زىچ ماسلىشىپ، ھەمكارلىشىپ كۈرەش قىلىپ، سېرىق نەشىر بۇيۇملىرىنى تازىلاش، قانۇنسىز نەشىر قىلىش ھەرىكەتلىرىگەزەربە بېرىش كۈرىشىنى قەتئىي گېغىشماستىن قانات يايدۇرۇپ، مەدەنىيەت گۈخلەتلىرىنى گىشلەش ۋە تارقىتىشتەك رەزىل قىلمىشلارنى قەتئىي توسۇپ، شەھۋانىيلىق، قىمارۋازلىق، زەھەرلىك چېكىملىك چېكىشتەك رەزىل گىجتىمائىي ھادىسىلەرنى قەتئىي، ئۈزۈل - كېسىل سۇپۇرۇپ تاشلىشى لازىم. بۇ تارماقلار ۋاقتى - قەرەلىدە مەدەنىيەت بازىرى ۋەزىيىتىنى مۇھاكىمە قىلىپ، ئۆز ئارا ئۇچۇر - ئاخبارات ئالماشتۇرۇپ تۇرۇشى، ھەرىكەت لايىھىسى تۈزۈپ، مەسئۇلىيەت ۋە نىشاننى ئايدىڭلاشتۇرۇپ، ۋەزىپىنى ئىش تەقسىم قىلىۋېلىپ ئەمەلىيلەشتۇرۇپ، بۇ خىزمەتنى بىرلىكتە تىرىشىپ ياخشى ئىشلىشى لازىم. «سېرىق نەشىر بۇيۇملىرىنى تازىلاش، قانۇنسىز نەشىر قىلىش ھەرىكەتلىرىگە قاتتىق زەربە بېرىش» كۈرىشىنى قەتئىي ئېغىشماي ۋە قىلچە بوشاشتۇرماي ئېلىپ بېرىش لازىم. بولمىسا، شەھۋانىيلىق، قىمارۋازلىق، زەھەرلىك چېكىملىك چېكىشكە ئوخشاش رەزىل قىلمىشلارنىڭ قايتا باش كۆتۈرۈپ چىقىشى مۇقەررەر. شۇڭا، بىز بۇ جەھەتتىكى تەجرىبە - ساۋاقلارنى ئەستايىدىل يەكۈنلىشىمىز كېرەك. ھەر دەرىجىلىك مەدەنىيەت تارماقلىرى ئۆز دائىرىسىدىكى مەدەنىيەت بازىرىنى باشقۇرۇش مەسئۇلىيىتىنى ھەقىقىي تۇرە زىممىسىگە ئېلىپ، باشقۇرۇش قانۇن - بەلگىلىمىلىرى ۋە تۈزۈم - تەدبىرلەرنى مۇكەممەللەشتۈرۈپ، مەدەنىيەت بازىرىنى باشقۇرۇش ئاپپاراتلىرى ۋە مەدەنىيەت بازىرىنى تەكشۈرۈش قوشۇنىنى تەرتىپكە سېلىپ، تولۇقلاپ، نۇقتىلىق ئورۇنلارنى، مەسىلەن، ئۇن - سىن بۇيۇملىرى دۇكانلىرى، سىنئالغۇ خانىلار، ناخشا - ئۇسسۇل زاللىرى، تانسىخانىلار قاتارلىق كۆڭۈل ئېچىش سورۇنلىرى ۋە كىتاب - ژۇرنال توپ تارقىتىش بازىرى ۋە يايمىلىرى قاتارلىقلارنى باشقۇرۇشنى كۈچەيتىپ، ھەر قايسى ھالقىلاردا ئىش تەقسىم قىلىشۇېلىپ ئۆتكەلنى ئىگىلەپ، تۇرلۇك قانۇنسىز نەشىر بۇيۇملىرىنى توسۇش ۋە مەنئىي قىلىش لازىم.

باشقۇرۇشنى كۈچەيتىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، مەدەنىيەت بازارلىرىنى مۇكەممەللەشتۈرۈش ۋە جانلاندۇرۇشنى، مەدەنىيەت تىجارىتىنى قېلىپلاشتۇرۇشنى مۇھىم ئىش قاتارىدا تۇتۇش كېرەك. مەدەنىيەت تارماقلىرى بازارنىڭ كۆلىمى، جايلىشىشى، قۇرۇلمىسى قاتارلىق جەھەتلەردە تەڭشەش، تىزگىنلەشنى كۈچەيتىپ، ساغلام، ئاممىغا پايدىلىق مەدەنىيەت، كۆڭۈل ئېچىش پائالىيىتى تۇرلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشقا كۈچ سەرپ قىلىپ، خەلق ئۇچۇن خىزمەت قىلىشنى ئاساسىي نىشان قىلغان، مەزمۇنى ساغلام، شەكلى رەڭدار بولغان كۆپ خىل مەدەنىيەت بازىرى سىستېمىسىنى بەرپا قىلىپ، ھەر مىللەت ئاممىسىنىڭ مەدەنىيەت تۇرمۇشىنى تېخىمۇ ئوبدان

جانلاندۇرۇش ۋە بېيىتىش لازىم.

4. ئەدەبىيات - سەنئەت قوشۇننىڭ قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىپ، ئەسىر ھالقىدىغان ئەدەبىيات - سەنئەت ئىختىساس ئىگىلىرىنى زور كۈچ بىلەن يېتىشتۇرۇش لازىم.

ئاپتونوم رايونىمىز ئەدەبىيات - سەنئەت قوشۇننىڭ سۈپەت - ساپاسى ئومۇمەن ياخشى، ئۇ، پارتىيىنى، ۋەتەننى، خەلقنى قىزغىن سۆيىدىغان، بارلىقىنى شىنجاڭنىڭ مەدەنىيەت ئىشلىرىغا بېغىشلىغان قوشۇن بولۇپ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىشەنچىسى ۋە ھۆرمىتىگە ئىگە. ئەمما شۇنىمۇ كۆرۈشىمىز كېرەككى، سەنئەتنىڭ ھەر قايسى تۈرلىرىدە يەنىلا خەلق ئاممىسىنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغائېرىشكەن، ۋەكىللىك خاراكتېرىگە، يول ئېچىپ ئىلگىرىلەش روھىغا ئىگە بىر تۈركۈم مۇنەۋۋەر ئىجادىيەتچىلەر، كومپوزىتورلار، رىژىسسورلار، ئورۇندىغۇچىلار يەنىلا كەمچىل بولۇپ، بۇ ھالەت سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكى شارائىتىدا ئەدەبىيات - سەنئەتنى تېخىمۇ گۈللەندۇرۇش تەلىپىگە تېخى تازا ماسلىشالمايۋاتىدۇ. شۇڭلاشقا، ھەر قايسى ئەدەبىيات - سەنئەت تۈرلىرىدىكى ئىختىساس ئىگىلىرىنى تەربىيىلەپ يېتىشتۇرۇش نۆۋەتتىكى ئىنتايىن جىددىي ۋەزىپىمىز بولۇپ تۇرماقتا. يولداش جياڭ زېمىن بىزدىن: «تېخىمۇ كۆپ، دەۋرىنىڭ قەدىمگە يېقىن ئەگىشىدىغان، ۋەتەننى، خەلقنى قىزغىن سۆيىدىغان، سەنئەتتە كامالەتكە يەتكەن يازغۇچىلار، سەنئەتكارلارنى تەرىشىپ يېتىشتۇرۇش» نى تەلەپ قىلدى. بۇ، ئەدەبىيات - سەنئەت قوشۇن قۇرۇلۇشىنىڭ كۈرەش نىشانىسى. بىز بۇ نىشاننى ئەملىگە ئاشۇرۇش قەدىمىنى تېزلىتىشىمىز كېرەك. ھەر مىللەت ئەدەبىيات - سەنئەتچىلىرى توغرا دۇنيا قاراش، كىشىلىك قاراش، قىممەت قارىشى ۋە مىللەت قارىشىنى تىكلەپ، «ئىنسان روھىنىڭ ئىنژېنېرى» دا بولۇشقا تېگىشلىك پەزىلەت بويىچە ئۆزىگە قاتتىق تەلەپ قويۇپ، ئىدىيە - ئەخلاق جەھەتتىن تەربىيىلىنىشنى كۈچەيتىپ، كەسىپنى قىزغىن سۆيۈش ۋە ۋەتەن، خەلقە تۆھپە قوشۇش روھىنى جارى قىلدۇرۇپ، تىرىشىپ يۇقىرى ئۆرلىشى، سوتسىيالىستىك ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش ۋە گۈللەندۇرۇشنى ئۆمۈرلۈك كۆرەش نىشانىسى قىلىشى لازىم. پەقەت ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەر بىر ئەدەبىيات - سەنئەتچىنىڭ ئەقىل - پاراسىتىنى تولۇق جارى قىلدۇرغاندىلا مۇنەۋۋەر - نادىر ئەسەر، نومۇر (ئويۇن) لارنى كۆپلەپ ئىجاد قىلىپ ۋە ئورۇنداپ، ئەدەبىيات - سەنئەتتە «بارچە گۈللەر تەكشى ئېچىلغان، ھەممە ئېقىملار بەس - بەستە سايرىغان» ۋەزىيەتنى شەكىللەندۇرگىلى، ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ گۈللەپ - ياشنىغان مەنزىرىسىنى بارلىققا كەلتۈرگىلى بولمىدۇ. ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت قوشۇن قۇرۇلۇشىدا سەنئەت ماھارىتىنى كۆچەيتىش، كۆپ خىل تۈر، كۆپ خىل قاتلام، كۆپ خىل يول، كۆپ خىل شەكىللەر ئارقىلىق ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەسىدىكى زور بىر تۈركۈم ئىختىساس ئىگىلىرىنى يېتىشتۇرۇپ، سىياسىي جەھەتتە لايىقەتلىك، كەسىپتە قابىل، ئىستىلى دۇرۇس، ئەسىر ھالقىدىغان ئەدەبىيات - سەنئەت قوشۇننىڭ قۇرۇپ چىقىشىمىز كېرەك. پىشقەدەم سەنئەتكارلارمۇ ئوتتۇرا ياش، ياش ئىختىساس ئىگىلىرىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىگە كۆڭۈل بۆلۈپ ۋە يار - يۆلەكتە بولۇپ، ئۆز ماھارىتىنى ئۆلارغا ئۆگىتىش جەھەتتە بىلگىنىنى ئايىماسلىقى لازىم.

مەن يەنە بىر مۇھىم نۇقتىنى تەكىتلەپ ئۆتمەكچىمەن. شىنجاڭ ئۇزۇن تارىخقا، يارلاق مەدەنىيەتكە ئىگە كۆپ مىللەتلىك قەدىمكى رايون. مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلىشىپ ھەمكارلىشىشى، دوستانە بىللە ئۆتۈشى باشتىن - ئاياغ تارىخ تەرەققىياتىنىڭ ئاساسىي ئېقىمى بولۇپ كەلمەكتە. ھەر مىللەت ئەدەبىيات - سەنئەتچىلىرى ۋەتەننىڭ بىرلىكى، شىنجاڭنىڭ مۇقىملىقىنى قوغداشنىڭ، بايرىقى روشەن ھالدا مىللىي بۆلگۈنچىلىككە ۋە قانۇنسىز دىنىي ھەرىكەتلەر گە قارشى تۇرۇپ، ئاڭلىق تۈردە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى ئىلگىرى سۈرۈشنىڭ نەمۇنىچىلىرىدىن بولۇشى، ھەر مىللەت خەلقنىڭ پارتىيە رەھبەرلىكىدە ھەمنەپەس، تەقدىرداش، قەلبداش بولۇپ، مەدەنىيەتلىك، باي، گۈزەل، سوتسىيالىستىك يېڭى شىنجاڭ قۇرۇش ئۈچۈن باتۇرلارچە كۈرەش قىلىۋاتقان جەسۇر روھىي قىياپىتىنى مەدھىيەلەپ، باراۋەرلىك، ئىتتىپاقلىق، تەرەققىيات ئاساسىدىكى يېڭىچە مىللەتلەر مۇناسىۋىتىنى ئەكس ئەتتۈرۈشى لازىم. بۇ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەر مىللەت ئەدەبىيات - سەنئەتچىلىرىنىڭ شەرەپلىك بۇرچى ۋە مەسئۇلىيىتى.

5. پارتىيىنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت خىزمىتىگە بولغان رەھبەرلىكىنى ھەقىقىي كۈچەيتىش ۋە ياخشىلاش لازىم.

پارتىيىنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت خىزمىتىگە بولغان رەھبەرلىكىنى كۈچەيتىش ۋە ياخشىلاش - ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىنى گۈللەندۇرۇشنىڭ تۈپ كاپالىتى. ھەر دەرىجىلىك پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمەتلىرى پارتىيىنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەتكە دائىر فاكىجىن، سىياسەتلىرىنى تىرىشىپ ئىزچىللاشتۇرۇپ، ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەرنىڭ ئاكتىپچانلىقى ۋە ئىجادچانلىقىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپ، ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشنىڭ توغرا يۆنىلىشىگە كاپالەتلىك قىلىشى لازىم. ھەر دەرىجىلىك پارتكوملار ئەدەبىيات - سەنئەت خىزمىتىنى تۇتۇشقا ئەھمىيەت بېرىپ، «بىر قول قاتتىق، بىر قول يۇمشاق» بولۇش خاھىشىنى قەتئىي تۇتۇشى، بۇ خىزمەتنى مۇھىم ئىشلار كۈنتەرتىپىگە كىرگۈزۈشى لازىم. ئەدەبىيات - سەنئەت خىزمىتىدە «خەلق ئۈچۈن، سوتسىيالىزم ئۈچۈن خىزمەت قىلىش» يۆنىلىشىدە ۋە «بارچە گۈللەر تەكشى ئېچىلىش، ھەممە ئېقىملار بەس - بەستە سايراش» فاكىجىنىدا ئېغىشماي چىڭ تۇرۇپ، ئىزدىنىش ۋە ئىجاد قىلىشقا ئىلھاملاندۇرىدىغان ياخشى مۇھىت ۋە كەيپىياتنى تىرىشىپ شەكىللەندۇرۇش، سەنئەت قانۇنىيىتىگە ھۆرمەت قىلىپ، ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەرنىڭ

ئىجادىي ئەمگىكىگە ھۆرمەت قىلىش، ئىجادىيەت ئەركىنلىكى ۋە سەنئەتكارلارنىڭ قانۇنىي ھوقۇق مەنپەئىتىنى كاپالەتلەندۈرۈش، ئۆز تالانتىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇش ئىمكانىيىتىنى يارىتىپ بېرىش كېرەك. بۇ، ھەردەرىجىلىك پارتكوملار ۋە مۇناسىۋەتلىك تارماقلارنىڭ بىر مۇھىم مەسئۇلىيىتى. ئەدەبىيات - سەنئەت خىزمىتى بىر ئالاھىدە ساھە، ئۇنىڭ ئۆزىگە خاس ئىچكى قانۇنىيىتى ۋە ئالاھىدىلىكى بار. ھەر دەرىجىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى ۋە مەدەنىيەت مەمۇرىي تارماقلىرى ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ قانۇنىيىتىگە ئۇيغۇن كېلىدىغان چارە - ئۇسسۇللار ئارقىلىق ئەدەبىيات - سەنئەتكە رەھبەرلىك قىلىشى، پارتىيىنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەتكە دائىر فاكتىچىن - سىياسەتلىرى ئارقىلىق ئەدەبىيات - سەنئەت خىزمىتىدىكى تۈرلۈك ۋەزىپىلەرنىڭ ئورۇندىلىشىغا تۈرتكە بولۇشى لازىم. بولۇپمۇ مەدەنىيەت خىزمىتىگە مەسئۇل رەھبەرىي يولداشلارئەدەبىيات - سەنئەتچىلەردىن كەمتەرلىك بىلەن ئۆگىنىپ، ئەدەبىيات - سەنئەت نەزەرىيىسى ۋە بىلىملىرىنى تەتقىق قىلىش، ئىگىلەش ئارقىلىق تىرىشىپ بۇ ساھەنىڭ كەسىپ ئەھلىگە ئايلىنىشى لازىم. ھەر دەرىجىلىك پارتكوم، خەلق ھۆكۈمەتلىرى ۋە مەدەنىيەت مەمۇرىي تارماقلىرى ئۆز ئورنىنىڭ ئەمەلىيەتكە بىرلەشتۈرۈپ، مەدەنىيەت ئىقتىسادىي سىياسەتلىرىنى ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇشى، ئىجرا قىلىشى لازىم. گۈۋۈيۈەننىڭ «مەدەنىيەت ئىقتىسادىي سىياسەتلىرىنى تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا مۇكەممەللەشتۈرۈش توغرىسىدىكى بىر قانچە بەلگىلىمە» سى ھەر قايسى جايلارغا تارقىتىلغاندىن كېيىن، ئۇنى ئىزچىللاشتۇرۇش، ئەمەلىيلەشتۈرۈش پىكرىنى ئەستايىدىل مۇھاكىمە قىلىش لازىم. ھەر دەرىجىلىك پىلان - مالىيە تارماقلىرى ۋە جەمئىيەتتىكى ھەر قايسى مۇناسىۋەتلىك تارماق ۋە ساھەلەر مەدەنىيەت ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا كۆڭۈل بۆلۈپ، مەدەنىيەت ساھەسىنى غەمدىن خالاس قىلىشى، تىرىشىپ شەرت ھازىرلاپ، ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەرنىڭ تۇرمۇش ۋە خىزمەت شارائىتىنى ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە ياخشىلىشى لازىم. مەدەنىيەت ئىشلىرىنىڭ «9 - بەش يىللىق» پىلانىدىكى تۈرلەرنى جەزمەن شۇ جايلارنىڭ ئىقتىساد ۋە جەمئىيەت تەرەققىياتى ئومۇمىي گەۋدە پىلانىغا كىرگۈزۈپ، ئەمەلىيلەشتۈرۈشكە كاپالەتلىك قىلىش لازىم. بۇندىن كېيىن ئاپتونوم رايونىمىز خەلق ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىياتى ۋە ئىقتىسادىي ئەھۋالىنىڭ ياخشىلىنىشىغا ئەگىشىپ، ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈمەتلەر مەدەنىيەت ئىشلىرى سېلىنمىسىنى تەدرىجىي كۆپەيتىشى ۋە ئۇنى تېخىمۇ قوللىشى لازىم. ھەر دەرىجىلىك مەدەنىيەت تارماقلىرى مەدەنىيەت خىزمىتىگە بولغان ئىشەنچىسىنى كۈچەيتىپ، جاپاغا چىداپ ئىگىلىك يارىتىش روھىنى جارى قىلدۇرۇپ، تەرەققىيات يوللىرىنى تىرىشىپ كېڭەيتىپ، ھەر ساھەنىڭ مەدەنىيەت خىزمىتىنى قوللاش ئاكتىپلىقىنى تولۇق قوزغىشى، مەدەنىيەت ئىقتىسادىي كەسىپلىرىنى زور كۈچ بىلەن راۋاجلاندۇرۇپ، كۆپ خىل يوللار بىلەن مەبلەغ توپلىشى لازىم. مەدەنىيەت كەسىپىي ئورۇنلىرى جامائەت پاراۋانلىقى خاراكتېرىدىكى ئورۇنلار بولۇپ، سېلىنما جەھەتتە دۆلەتنىڭ مەبلەغ سېلىشىنى ئاساس قىلىشتا چىڭ تۇرۇش كېرەك. مەنىۋى مەدەنىيەت مەھسۇلاتلىرى ئىجتىمائىي ئۈنۈمنى ئاساس قىلىشتا چىڭ تۇرۇشى، ھە دېسە ئىقتىسادىي ئۈنۈمنىلا قوغلىشىپ كەتمەسلىكى كېرەك. ھەر دەرىجىلىك پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمەتلىرى مەدەنىيەت تارماقلىرىنىڭ خىزمىتىنى زور كۈچ بىلەن قوللىشى لازىم. مەدەنىيەت تارماقلىرىمۇ «ئۆز مەسئۇلىيىتىنى تولۇق ئادا قىلىپ، قىلچە بوشىشىپ قالماي»، تۈرلۈك خىزمەتلەرنى تېخىمۇ ئوبدان ئىشلىشى لازىم.

يولداشلار:

جۇڭگوچە سوتسىيالىزم قۇرۇش ئۇلۇغ ئىشىدا مەدەنىيەت خىزمىتى زور تارىخىي ۋەزىپىنى زىممىسىگە ئالغان. پارتىيە ۋە خەلق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەردىن زور ئۈمىد كۈتمەكتە. ھەر مىللەت ئەدەبىيات - سەنئەتچىلىرى تېخىمۇ زىچ ئىتتىپاقلىشىپ، شىنجاڭنىڭ كۆپ مىللەتلىك ئەدەبىيات - سەنئىتىدە مىسلىسىز راۋاجلانغان ۋە گۈللەپ ياشنىغان يېڭى ۋەزىيەت يارىتىش ئۈچۈن باتۇرلارچە كۈرەش قىلايلى.

1997 - يىل، 3 - مارت (M1)

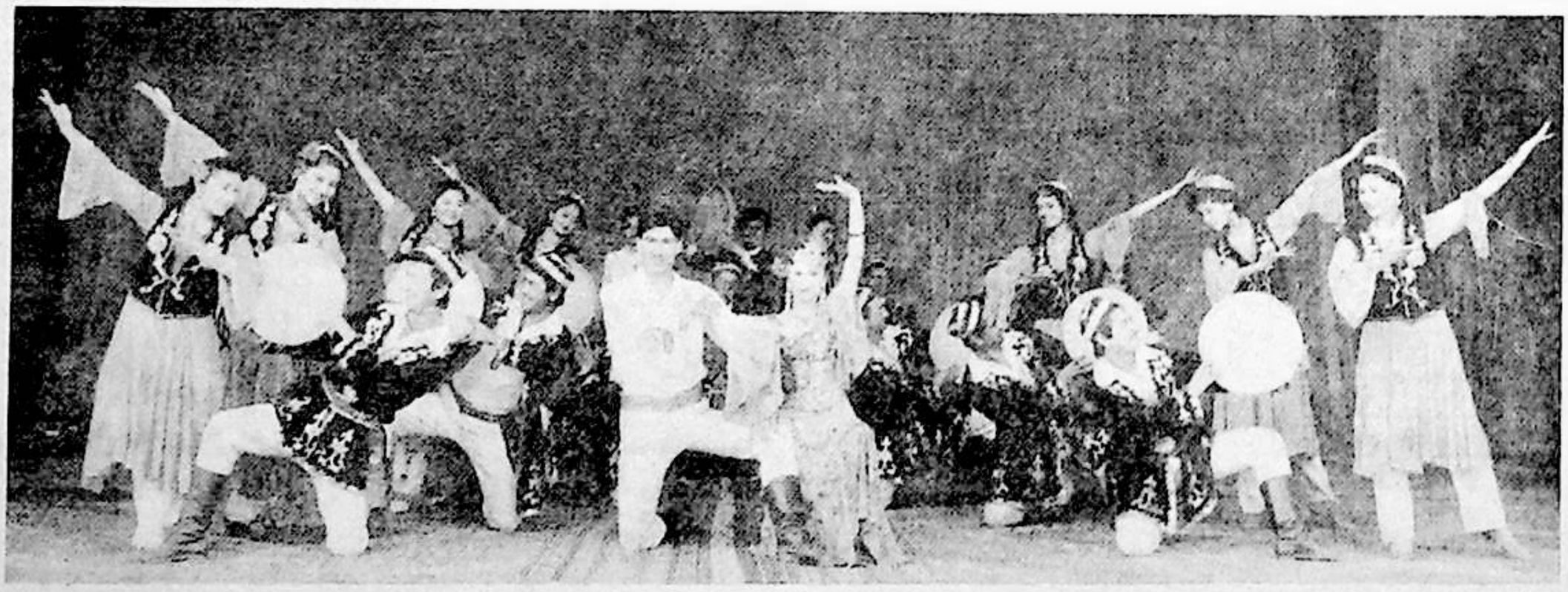

قەلەم تەۋرىسىدا ئۇيغۇر ئەدەبىياتى

ئەلىشىر نەۋائى

(پوۋېست)

نۇرمۇھەممەت توختى

1. تۇن يېرىمدا ئىشىك چېكىلدى

شىپاڭنىڭ شەرقىي كونگىرىسىدىن كۆمۈش سۇمبىدەك سوزۇلۇپ كىرگەن ئاي نۇرى ئايۋاننىڭ غەربىي تېمىغا چۈشتى. تامدا نۇرلۇق، سۇزۇك، ئاپئاق تەڭگە ھاسىل بولدى. تەڭگە چوڭ ئىدى، ھېيتلىق توقاچتەك كېلەتتى. كۆمۈش تەڭگە يىراق يوللارنى بېسىپ كەلگەچە ھېرىپ كەتكەندەك، مۇشۇ يەردە بىر دەم ئارام ئالغۇسى بارەدەك تامغا ئۇزاق چاپلىشىپ تۇردى. ياق، ئۇ توختىمىدى. تامغا چاپلاشقان ھالدا ئاستا - ئاستا پەسكە سىرىلدى. ئۇ، مۇشۇ يەردىن ئاللىقانداق بىر كىچىك زەررىنى ئىزدىگەندەك، ئاقارتىلمىغان تام يۈزىدىكى ھەر بىر نۇقتا، چېكىت ۋە يېرىقنى، سامان پارچىسى، قاچاندۇر سىزىلىپ پەيدا بولغان ئىز ۋە نېمىدىندۇر قالغان داغنى تەپسىلىي يورۇتۇپ چىقتى. تولىمۇ ئۇزاقتا تام تۈۋىگە چۈشتى. تام تۈۋىدە - تام تەكشىلىكى بىلەن سۇپا تەكشىلىكى كېسىشكەن جايدا - ئۇزاق ھايالىسمايلا تاۋار يوتقان ئۈستىگە سىرىلىپ چىقتى. تاۋار يوتقاننى پايانداز قىلىپ شەرقە - سۇپىنىڭ لېۋىگە سىلجىدى. كۆمۈش تەڭگە دومۇلىمايتتى. يامىشىپ ئۆمۈلىمەيتتى. تاۋار يوتقان ئۈستىدە ئاستا، تولىمۇ ئاستا تېيىلىپ كېلەتتى. ئۇ، ئۇزاق تېيىلدى. ئاخىرى تاۋار يوتقان ئۈستىدىكى مامۇقتەك يۇمشاق، ئىسسىق، ئاق قاشتېشىدەك سۇزۇك بىلەككە يامىشىپ چىقتى. ئاق بىلەكتىكى كۆمۈش بىلەيزۈك پارقىراپ كەتتى. كۆمۈش نۇر بىلەيزۈككە سوقۇلدى، لېكىن جىرىڭشىمىدى.

ئۇ، ئاشۇ تۇيدۇرماي سېرىلىشىدا ئۇخلاپ ياتقان ئايالنىڭ مارالنىڭ بوينىدەك ئۇزۇن ۋە ئاپئاق بوينىنى، چىرايلىق زاڭقىنى، سۇزۇك لەۋلىرىنى يورۇتۇپ ئۆتتى. ناچىدەك تۇز، قاڭشارلىق بۇرنى، قىزىل ئالمىدەك گۈزەل مەڭزى ئۇستىدە ئۇزۇن توختىدى. مەڭزىگىچە سوزۇلغان كىرپىكلەر، قىردىكى قىياقتەك قويۇق قاشلار نۇرلاندى. كەڭ ۋە تولۇق پېشانە، ياستۇق ئۈستىگە چېچىلغان بوستان چاچلار نۇرلاندى. . . ئاي نۇرى ئايالنىڭ گۈزەل چېھرىنى تويماي سۆيەتتى. ئۇنىڭ بوينىغا، لەۋلىرىگە، مەڭزىگە، كۆزلىرىگە سۆيدى. چاچلىرى ئارىسىغا بۇرنىنى تىقىپ ھىدلىدى. مەڭزىنى مەڭزىگە ياقتى. ئايالنىڭ كۆز قۇيرۇقىدا، چاناقلىرىدا، پېشانىسىدا پەيدا بولغان قورۇقلارغا ئۇزۇن تىكىلىپ قارىدى. ئۇ، ئايالنىڭ كۆزلىرىگە تىكىلىپ قاراشنى، ئاشۇ كۆزلەردىكى ئۇچقۇندىن لەززەتلىنىشنى، يەنمۇ نۇرلىنىشنى خالايتتى. بىراق كۆزلەر چىڭ يۇمۇۋېلىنغانىدى. ئۇزۇن، نەشتەردەك ئۆتكۈر كىرپىكلەر پاسىبانلىق قىلىپ تۇراتتى. قوش جىيەكلىك سۇزۇك قاپاق ئۇنى ئۆز پىنھانىغا يوشۇرغانىدى. شۇنداقتىمۇ نۇر ئاشۇ كۆزلەرگە يېنىش - يېنىشلاپ سۆيدى. ئاھ، كۆزلىرىڭنى ئاچساڭچۇ، بىر دەقىقە بولسىمۇ ئاچ، پاسىبانلىرىڭنى قوغلا، مەن كۆزلىرىڭنى كۆرۈۋالاي، كۆزلىرىڭگە كىرىۋالاي. . . نۇر پىچىرلايتتى. ئۇ، ئايالنىڭ چېھرىدە توختاپ قالغانىدى. شەرقە قاراپ سېرىلىشنى، سېرىلىپ - سېرىلىپ پالتۇكقا چۈشكەندە ئايۋاندىن چىقىپ كېتىشنى ئۇنتۇغان، مەڭگۈ ئايالنىڭ چېھرىدە ماكان تۇتۇپ قېلىشنى قارار قىلغاندەك ئىدى. ئاھ، كۆزلىرىڭنى ئاچساڭچۇ. . . ئاي نۇرى ئاشۇ كۆزلەرگە كىرىۋالسىلا ئەبەدىي قېلىپ

قالمىغانلىقىنى، مەكتۇلۇك ھاياتقا ئېرىشمىغانلىقىنى بىلەتتىمىكىن؟! جاھان كېزىشتىن، سەركەردان بولۇشتىن، تالاي ئاتقاندا قۇياش نۇرلىرى ئارىسىدا ئېرىپ كېتىشتىن قۇتۇلمىغانلىقىنى بىلەتتىمىكىن؟! نۇر كۈتتى. ئايالنىڭ چېھرىدە، نۇرنىڭ ئۆز ئانىسى ئايغا ئوخشايدىغان گۈزەل چېھرىدە توختاپ كۈتتى. بەك ئۇزاق كۈتۈشكە توغرا كەلمىدى. ئايال مىدىرلىدى. تولغاندى. ئاپئاق بىلەكلىرىنى تاۋار يۇتقانىنىڭ ئىچىگە تىقتى ۋە كۆزلىرىنى لاپپىدە ئاچتى. شۇ دەقىقىدە ھېلىقى ئاق تەڭگىدەك ئاي نۇرى ئۇنىڭ كۆزلىرى ئىچىگە كىرىپ كەتتى.

ئايال ئويغىنىپ كەتكەنىدى. ئايۇان خىرە - شىرە يورۇپ تۇراتتى. تورۇستىكى بالالار، ۋاسىلار، بالا بېشىدىكى ئالدىنقى يىلى كەلگەن قارلىغاچنىڭ ئۇۋىسى، شىپاك، شىپاك كونگىرىسىنىڭ شادلىرى خىرە - شىرە يورۇپ تۇراتتى. ئايال ئاي تۇغقانلىقىنى بىلدى. ئاي نۇرىنىڭ ياستۇقىدا، چېھرىدە، چاچلىرىدا جىلۋە قىلىۋاتقانلىقىنى سېزىپ، ئاي تۇغقىلى خېلى بولغانلىقىنى، ۋاقىتنىڭ يېرىم كېچىگە يېقىنلاشقانلىقىنى پەرەز قىلدى. بېشىنى ياستۇقتىن سەل - پەل كۆتۈرۈپ، قۇلاقلىرىنى دىڭ قىلىپ جاھانغا قۇلاق سالدى. تۇن تىپتىنچ ئىدى. خورازلارنىڭ چىللاشقىنى ئاڭلانمايتتى. پەقەت ياندىكى سۇپىدا ئۇخلاۋاتقان ئوغلىنىڭ يېنىك پۇشۇلدىشى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئايال بېشىنى كۆتۈرۈپ ئوغلى تەرەپكە قارىدى ۋە ئاشۇ يانغا ئۆرۈلۈپ ياتتى. كۆزلىرىنى يۇمدى. ئۇ، ئۇخلاپ قېلىشنى خالايتتى. لېكىن ئۇخلىيالمىدى. ئۇيقۇسى قاچقانىدى. يەنە بىر يانغا ئۆرۈلۈپ ياتتى، يەنە ئۇخلىيالمىدى. يىراق بىر جايدىن خورازنىڭ چىللىغىنى ئاڭلاندى. ئەمدى باشقا خورازلار ئۇن قاتىدۇ، ھەممە ياقتىن خورازلارنىڭ چىللىشى ئاڭلىنىدۇ، دەپ ئويلىدى ئۇ. لېكىن ئۇنداق بولمىدى. ئىتنىڭ ھاۋشۇغىنى ئاڭلىنىپ جاھان يەنە جىمىپ كەتتى. ئاچ خوراز بولسا كېرەك، بەلكىم ئۇيقۇسى قاچقان خورازدۇر، بېچارە... ئايال كۆزلىرىنى يەنە ئاچتى. ئاي نۇرى تېخىچە ئۇنىڭ ياستۇقىدا، پېشانىسىدا، چېچىلىپ ياتقان چاچلىرىدا ئويناۋاتاتتى. «ئاي نۇرى كۆزلىرىمگە يوشۇرۇنۇۋالدىمىكىن؟..» دەپ ئويلىدى ئايال توساتتىن. شۇنداق ئويلىدىيۇ، لەۋلىرىدە بىلىنەر - بىلىنمەس تەبەسسۇم جىلۋە قىلدى. كۆزلىرى ئۇچقۇندىدى. «ئاھ، سېنىڭ كۆزلىرىڭگە تولۇنئاي يوشۇرۇنغان، تولۇنئايىنىڭ كۇموش نۇرلىرى ساڭا سەزدۈرمەي كۆزلىرىڭگە كىرىۋاپتۇ. چېھرىڭدىن بالقىغان، كۆزلىرىڭدىن ئۇچقۇندىغان نۇر ئاشۇ..» دېگەنىدى بىر يىگىت ئۇزاق يىللار ئىلگىرى. ئاشۇ يىگىتنىڭ سىماسى ئايالنىڭ كۆز ئالدىدا گەۋدىلەندى. ئۇ، كۈلۈمسىرەپ ئاستا - ئاستا يېقىنلاپ كېلىۋاتاتتى. تال سۆگەتنىڭ چۈنقىلىرى يىگىتنىڭ يۈزىنى توسۇۋالدى. يىگىت قول ئۇزاتتى. قوللار چىڭ جۈپلەشتى... ئايالنىڭ تومۇر - تومۇرلىرىدىكى قانلار مەۋج ئۇردى. يۈرىكى جۈغۇلداپ كەتتى. ئۇ، تاۋار يوتقانىنى تارتىپ چىڭ قۇچاقلىدى، باغرىغا چىڭ باستى، يەنمۇ چىڭ باستى...

تىرىق، تىرىق، تىرىق...

ئايال بوش - بوش چېكىلگەن ئاۋازنى ئاڭلىغاندەك بولدى. بېشىنى ياستۇقتىن كۆتۈرۈپ قۇلاق سالدى. جىمجىت. سەزگۈلىرى ئۇنى ئالدىغانمىكىن؟ قۇلاقلىرىغا شۇنداق ئاڭلانغانمەكىن...

- تىرىق، تىرىق، تىرىق...

ئايال ئەمدى ئېنىق ئاڭلىدى. ئىچكەركى ئۆينىڭ دېرىزىسى چېكىلىۋاتاتتى. بارماقلار بىلەن چېكىشتىن چىققان ئاۋاز تولىمۇ بوش ئىدى. شۇنداقتىمۇ ئايال ئېنىق ئاڭلىدى. يۈرىكى يۇرەك قېپىنى يېرىپ چىقماقچىدەك دۈپۈلدەپ كەتتى. ئۇ، كۈتكەن ئادىمىنىڭ كەلگەنلىكىنى، كۆزلىرىگە يوشۇرۇنغان ئاي نۇرىنى كۆرگىلى كەلگەنلىكىنى بىلدى. ئىچكەركى ئۆينىڭ دېرىزىسىنى چەككىنى نېمىسى؟ ئايۇانغا كۆچۈپ چىققانلىقىمىزنى بىلمەمدىكەنە. راست، ئايۇانغا كۆچۈپ چىققىدىغان ۋاقىت بولمىدى. ئاپرېلنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىمۇ ھاۋا ئانچە ئىسسىق ئەمەس، بوران سوقۇپ تۇرىدۇ، توپا يېغىپ تۇرىدۇ. لېكىن كەنت كادىرلىرى بۇنىڭغا ئۇنامدىغان؟ «كۆچۈپ چىق، ئىچكەركى ئۆيدە پىلە قۇرتى باقسەن، قۇرتخاناڭ بولمىسا، ساراي ئۆيدە باقماي نەدە باقاتتىڭ؟ ئۆينىڭ تېگىدىكى توپىلارنى يېڭىلاپ، تاملىرىنى ھاكلاپ، دېزىنفېكسىيە قىل، ئوچاقنى رېمونت قىلىپ ئوت قالاشقا تەييارلا. پىلە قۇرتى توڭۇپ قالسا بولمايدۇ. بوران - شامالدا توپا - چاڭدا قالسا بولمايدۇ. ئۆزۈڭ توڭلامسەن بوران - شامالدا قالامسەن، بۇنىڭغا ئۆزۈڭ ئامال قىل. قۇرت باقماسلىققا ھەددىڭ ئەمەس...» ئۇلار ئاشۇ گەپلەرنى تەكرارلاۋاتقىلى نەۋاق؟ ئايۇانغا كۆچمەسلەككە نېمە ئىلاج؟ خۇداغا شۈكرى، مەرھۇم مۇشۇ ئايۇاننىڭمۇ ئۇستىنى يېپىپ ياخشى قىلغانكەن، ئوچۇقچۇلۇقتا قالمىدۇق. بوران - شامال ئۇرۇپ تۇرسىمۇ، يامغۇردا قالمىدۇق، خۇداغا شۈكرى... ئۇ، ئايۇانغا كۆچۈپ چىققانلىقىمىزنى بىلمەمدىكەنە؟

- تىرىق، تىرىق، تىرىق...

دېرىزە 3 - قېتىم چېكىلدى. ئاۋاز ئالدىنقى چېكىشلەردىن چىڭراق ئىدى. ئايالنىڭ قەلبى ھاياجاندىن تىترىدى. ئۇ، شۇ تاپتا ئىشىكنى ئېچىپ سىرتقا چىقىشنى، دېرىزە چەككۈچىنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئېتىپ مەھكەم قۇچاقلاشنى خالايتتى. ئۇ، قولىنى ياستۇققا تىرەپ گەۋدىسىنى يېرىم كۆتۈردى. ئۇ، ئورنىدىن تۇرماقچى ئىدى.

شۇ دەقىقىدە كۆزى ئوغلى يانغان سۇپىغا چۈشتى. ئوغلىنىڭ ئۆسۈك چاچلىرى گىرىمسەن ئاي يورۇقىدا تېخىمۇ قارا كۆرۈنەتتى. ئۇ ئويغاقمىدۇ؟ ئورنۇمدىن تۇرۇپ سىرتقا ماڭسام سېزىپ قالارمۇ؟ نېمىدەپ ئويلار؟... ئوغۇل ئېغىر پۇشۇلداپ مىدىرلىدى. بېشىنى كۆتۈرۈپ نېمىگىدۇ قۇلاق سالدى. ئويغاقكەن، ئۇ، ئويغىنىپ كېتىپتۇ. ۋاي خۇدايىم...

دېرىزە 3 - قېتىم چېكىلگەندىن كېيىن ئۇزاققىچە جىمىپ كەتتى. جاھان سۈكۈنانقا چۆمدى. «كەتكەن بولسا كېرەك، قايتىپ كەتكەن بولسا كېرەك...» دەپ ئويلىدى ئايال. ئايال شۇ تاپتا ئۇنىڭ قايتىپ كېتىشىنى، دېرىزىنى قايتا چەكمەسلىكىنى ئۈمىد قىلاتتى. ئوغلىنىڭ سېزىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەيتتى. بويىغا يەتكەن ئوغۇل، جاندىن ئەزىز ئوغۇل نېمىلەرنى ئويلاپ قالار؟ ئايالنىڭ ئەقلى ئۇنسىز سادا قايتۇرۇپ دېرىزە چەككۈچىنى قايتىپ كېتىشكە ئۇندەيتتى. قەلبى بولسا، كۆڭلىدىكى ئاشۇ ئادەمنىڭ ئوغلى ئۇخلىغىچە قايتىپ كەتمەسلىكىنى، دېرىزە تۈۋىدە ساقلاپ تۇرۇشىنى خالايتتى. ئۆيدىن چىقسام سېزىپ قالىدۇ، ئوغلۇم سېزىپ قالىدۇ. ئۇخلىسىچۇ، دېۋىدەك قاتتىق، غەپلەتتەك شېرىن ئۇخلىسا...

- تاك، تاك، تاك...

ئەمدى ئىشىك چېكىلدى. ئاۋاز ئايۋانىنىڭ ھەممە بۇلۇڭلىرىغچە ئېنىق ئاڭلاندى. ئايالنىڭ يۈرىكى گېلىغا قاپلىشىپ قالغاندەك بولدى. ئۇ، ھاياجاندىن ئەمەس، ئەنسىرەشتىن پۈچۈلۈنۈپ كەتتى: ئوغلۇم ئويغاق، ئۇ ئويغىنىپ كەتتى. نېمىدەپ ئويلاپ قالار؟ تۈن يېرىمدا ئىشىك قاققان ئادەمدىن گۇمانلانماسمۇ؟ ئاھ، خۇدا...

ئايالنىڭ قۇلىقى ئىشىكتە، كۆزى ئوغلىدا ئىدى. نېمە قىلىشىنى بىلمەيتتى. ئىشىك يەنە بىر قېتىم چېكىلدى. توغرىسى چېكىلمىدى، قېقىلدى. ئايال ئوغلىنىڭ كىيىنىپ ئورنىدىن تۇرغانلىقىغا، «كىم؟» دەپ سورىماستىنلا دەمنى ئېلىپ ئىشكىنى ئاچقانلىقىغا قاراپ ياتتى. ئوغلىنىڭ قولىدا دەم بار ئىدى. ئۆرۈك پۈتىقىدىن ياسالغان، ئۇزۇندىن بېرى ئىشلىتىلمەيدىغان دەملەشكە ئىشلەتكەن، قۇرۇق، قاتتىق دەم بار ئىدى. ئۇ، ئىشكىتىن بۇقىدەك ئۇسسۇپلا چىقىپ كەتتى.

2. مەسچىت يېنىدا ئادەم ئۆلۈپتۇ

تۇرسۇن مۇئەللىمنىڭ جەستىنى مەسچىت جامائىتى نامازغا بامداتتىن تارقىغاندا بايقىدى:

ئۇستىگە گۈمبەزلىك ئەزانخانا چىقىرىپ، گۈمبەز ئۇستىگە كۆك ئاسماندا ئۇزگەن ھىلال ئاي بەلگىسىنى قادىغان، تاملىرىغا ئايەت ۋە ھەدىسلەرنى نەقىش قىلىپ سېلىنغان كۆركەم ۋە ھەشەمەتلىك مەسچىت دەرۋازىسىنىڭ سول تەرىپىدە، پىششىق خىشلىق مەسچىت تېمى بىلەن ئىككى قاتار سەگۈتېرەك ئۆسكەن ئېرىقنىڭ ئارىلىقىدا كىمدۇر بىرى سۇنايلىنىپ ياتاتتى. ئۇزۇندىن - ئۇزۇنغا سوزۇلغان «قۇرئان كەرىم» مۇتالىئەسى ۋە پەند - نەسىھەتلەر بىلەن خېلىلا كېچىكىپ تارقىغان جامائەت ئۇنى دەسلەپ بايقىماي قالدى. پەقەت ئارقىدىراق مەسچىتتىن چىققان بىر نامازخاننىڭ كۆزى ئۇنىڭغا چۈشتى:

- ھوي، قاراڭلار، بۇ يەردە بىركىم يېتىپتۇ.

- بىر كىم يېتىپتۇ؟ قەيەردە؟

- ئەنە.

مەسچىت دەرۋازىسى ئالدىدىكى، ئىككى تەرىپىگە يۆلەنچۈكلۈك ئورۇندۇق چىقىرىپ ياسالغان كىچىك كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ، ئاللىقاچان شېغىللىق يولغا چىقىپ بولغان جامائەت گويا ھەربىي كومانداۋ ئاۋازىنى ئاڭلىغان ئەسكەرلەردەك گۈررىدە ئاشۇ تەرەپكە بۇرۇلدى. ئېرىق بويىغا قىستىلىشىپ، سەگۈ تېرەكلەر ئارىسىدىن بويۇنداپ قاراشتى. كەنتتە ئۆي - ماكانسىز ئادەم يوق، بۇ يەردە سىرتتا قالغان ئادەمنى ھېچكىم كۆرۈپ باقمىغان، ئەمدى كىمدۇ؟ كەلگىندى، مۇساپىر مىدۇ؟... ھەممە كىشىنىڭ چىرايىدا ھەيرانلىق ئەكس ئەتتى. نامەلۇم ئادەم ئۇخلاۋاتاتتى. پۇتلىرى تېرەكلەر ئارىسىدىن ئېرىققا ساڭگىلاپ قالغان، كىيىمى - كېچەكلىرى ھۆل. قاپقارا ئۆسكىلەڭ چاچلىرى چۈۋۈلۈپ، پېشانىسىگە چېچىلىپ چۈشكەن، لاي - پاتقاق چاپلاشقان چېھرى مەيىنەت ۋە تونۇغۇسىز بولۇپ كەتكەنىدى. شۇنداقتىمۇ جامائەت بىر قاراپلا ئۇنى تونۇۋالدى:

- تۇرسۇن مۇئەللىمغۇ بۇ، مەكتەپتىكى ھېلىقى تۇرسۇن مۇئەللىم...

- بىزنىڭ مەھەممەتنىڭ مۇئەللىمى...

- نېمە بولغاندۇ بۇ بىچارىگە؟

- ئالدىنقى كۈنىلا بالا يىغىپ بىزنىڭ ئۆيگە كەپتىكەن...

- مەن ئاخشام ئۇنى بازاردا كۆرگەن، ئاغىنىلىرى بىلەن ئاشپۇزۇلدا ئولتۇرۇپتىكەن...

جامائەت ئارىسىدىكى ئەخمەت ئاخۇن سېكرېتار ئېرىقتىن ئاتلاپ ئۆتتى. تۇرسۇن مۇئەللىمنىڭ يېنىغا زوڭزۇيۇپ، ئۇنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ باقتى، يۈرەك سوقۇشىنى تېڭشىدى ۋە ھايالشمايلا بېشىنى چايقىدى:

- تېنى سوۋۇپ كېتىپتۇ. تومۇرىمۇ سوقمايدۇ.

- نېمە بوپتۇ؟

- ئۆلۈپ قاپتۇ.

- ئۆلۈپ قاپتۇ؟ ۋاي خۇدايىم...

جامائەتنىڭ چېھرىگە ھەيرانلىق كۆلەڭگە تاشلىدى. ھېچكىمدىن زۇۋان چىقمىدى. كىشىلەر ئەخمەت ئاخۇن سېكرېتارنىڭ سۆزىگە ئىشىنىشىنى - ئىشەنمەسلىكىنىمۇ بىلەلمەي قالغانىدى.

سەگۈتبەرەكتەك بەردەم، تۆۋرۈكتەك ساپمۇ ساق بىر ئادەم راستتىنلا ئۆلۈپ قالسا - ھە؟ تۇنۇگۈنلا ئۇ سۆزلەيتتى - سۆزلىتەتتى. كۆلەتتى - كۆلدۇرەتتى. ئويلايتتى - ئويلىتاتتى. ئويناياتتى - ئويىنىتاتتى. مانا ئەمدى كوچىدا قالغان لالما ئىتتەك سۇنايلىنىپ يېتىپتۇ. سۇنايلىنىپ ياتقانلىقى ئۈنۈك ئۆلۈپ قالغانلىقىدىن دېرەك بېرەمدۇ؟ ئەخمەت ئاخۇن سېكرىتار چاقچاق قىلىدىغان ئادەم ئەمەس. بۇ، چاقچاق قىلىدىغان چاغمۇ ئەمەس. راستتىنلا... كىشىلەرنىڭ چېھرىدىكى ھەيرانلىققا قايغۇ - ئەلەم سىڭىپ كىردى. ئاشۇ قايغۇ - ئەلەم ئىچىدە قۇدرىتى ئۇلۇغ ئاللانىڭ ئاجايىپ كارامەتلىرىگە قايىللىق چاقنايتتى. ئاللانىڭ قۇدرىتى تەڭداشسىزدۇر. ئۇ، خالىسا، ھەممە ئىشنى قىلالايدۇ. تۇرسۇن مۇئەللىم دېگەننىڭ كىچىككىنە جېنى نېمىتتى؟ ۋەھالەنكى، ئۇنىڭ ئاۋازى ئەمدى سىنىپلاردا جاراڭلىيالمايدۇ. ئۇنىڭ كۆلكىسى ئەمدى مەيدان ئارا ياڭرىيالمايدۇ. تومۇرلىرىدا مەۋج ئۇرغان ئىسسىق قانلىرى مۇزلىغان. قول - پۇتلىرى، مېڭە - ئىدراكى ھەرىكەتسىز توختىغان. كۆز نۇرلىرى ئۆچكەن... ئەي كارامەتلىك ئاللا، بەندەڭنىڭ ئەيىب - سەھۋەنلىرىنى كەچۈرگەيسەن، بىلىپ - بىلمەي سادىر قىلغان گۇناھ - كىبىرلىرىنى مەغپىرەت قىلغايسەن...

ئەخمەت ئاخۇن سېكرىتار ئېرىقتىن يەنە يول تەرەپكە سەكرەپ ئۆتتى:

- نەق مەيدان بۇزۇلۇپ كەتمىسۇن، ساقچىغا خەۋەر قىلايلى. ساپمۇ ساق ئادەمتى ئەمەسمۇ؟ بىرەر ئىش... بىرەر ئىش بولغاندەك. ھەر ھالدا ساقچى تەكشۈرۈپ بىر نېمە دېسۇن...

سېكرىتار كىمنىدۇر يېزىلىق ساقچى پونكىتىغا ۋە يەنە ئاللىبىرسىنى مەكتەپكە يۈگۈرتتى. خەۋەر قىلىش لازىم ئىدى. ئۇ، كەنت باشلىقى ھېكىم ئاخۇن بىلەن نۆۋەتلىشىپ نەق مەيدانىنى ساقلىماقچى بولۇشتى. سېكرىتار ئاشۇ يەردە ھېكىم ئاخۇن بىلەن ئىمام ئاخۇنۇمنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىدى:

- گۆپۈلدەپ ھاراق پۇراپ تۇرىدۇ. كىيىملەرنىگە قۇسۇق يۇقۇپ قاپتۇ. قارىغاندا...

ئىمام ئاخۇنۇم ياقىسىنى چىشلەپ تۇۋا قىلدى:

- ھۇ، كاپىر، ئىمانسىز جوھۇت، مەسچىتنىڭ يېنىغا كېلىپ ئۆلگىچە باشقىراق بىر جايدا ئۆلسىچۇ... تۇۋا خۇدايىم، تۇۋا...

جامائەت بىرلەپ - ئىككىلەپ تارقىلىشقا باشلىدى. ئۆلگەننىڭ ئارقىسىدىن بىللە كەتكىلى بولمايتتى، يەنە تىرىكچىلىك لازىم ئىدى. ئۇلار چۈشتە كېلىپ خەۋەر ئۇقۇشۇشنى، ئەتە سەھەردە مېيىت نامىزىغا داخىل بولۇشنى كۆڭۈللىرىگە پۈكۈشتى.

شۇنداق قىلىپ، مۇشۇ دۇشەنبە ئەتىگەندىلا مەسچىتنىڭ يېنىدا ئادەم ئۆلگەنلىك توغرىسىدىكى خەۋەر يېزىلىق ساقچى پونكىتىغا، ئۇ يەردىن ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىغا يېتىپ باردى؛ مەسچىتتىن يانغان جامائەتكە ئەگىشىپ «تىكەنباغ» دىكى ئۆي - ئۆيگە تارىدى. مەسچىتكە بارىدىغان ئادەمنى يوق ئۆيلەرگە بولسا، ۋاتىلداق خوتۇنلار خەۋەر قىلىپ ئۆلگۈردى. ھېكىم ئاخۇننىڭ خوتۇنى ھېيۇنخان شاق - شاق بۇ شۇم خەۋەرنى ئاڭلاپلا قوشنىسى رابىيەخانىنىڭ ئىشىكىنى ئۇردى. رابىيەخان ھويلىدا ئىدى، قولىدا سۈپۈرگە بولسىمۇ، تېخىچە ھويلىنى سۈپۈرمىگەنىدى. ھويلا تاڭغا يېقىن ئۇرۇپ ئۆتكەن بوراندا تۆكۈلگەن ئاقۇش چېچەكلەرگە كۆمۈلۈپ تۇراتتى. ھېيۇنخان ئەگىنى ئېچىپلا شاقىلداپ كەتتى:

- ئاڭلىدىلىمۇ رابىيەخان، تۇرسۇن مۇئەللىم ئۆلۈپ قاپتۇ. مەكتەپتىكى ھېلىقى تۇرسۇن مۇئەللىمچۇ، مەسچىتنىڭ يېنىدا ئۆلۈپ قاپتۇ...

رابىيەخاننىڭ بېشى پىررىدە قايدى. يەر يانتۇلىشىپ، ئۆي ۋە دەل - دەرەخلەر قىيسايدى. جاھان ئۆڭتۇرۇلۇپ كېتىۋاتاتتى. ئۇنىڭ چەكچەيگەن كۆزى ھېيۇنخاننىڭ مىتىلداۋاتقان لەۋلىرىگە تىكىلىپ قالغاندى. ئەگەر بىر قولى بىلەن ئەگۈننىڭ شادىسىنى تۇتۇۋالمىغان بولسا، ئاللىقاچان يىقىلىپ چۈشكەن بولاتتى.

- ... بىزنىڭ ئادەم ھېلىلا مەسچىتتىن شۇنداق دەپ كەلدى. قارىسىلا، ماۋۇ ئىشنى...

ھېيۇنخاننىڭ لەۋلىرى توختاۋسىز مىتىلدايتتى. رابىيەخاننىڭ لەۋلىرىمۇ مىتىلداشقا باشلىدى:

- غېنى ئۆلتۈرۈپ قويغانمىدۇ. ئۇنى غېنى ئۆلتۈرۈپ قويغانمىدۇ. توۋا ماۋۇ بالىنى...

- نېمە دېدىلە، رابىيەخان، غېنى ئۆلتۈرۈپ قويغان دېدىلىمۇ، يەنە بىر دېسىلە...

- ۋاي خۇدايىم، ئەمدى قانداقمۇ قىلارمەن، ۋاي خۇدايىم...

رابىيەخاننىڭ لەۋلىرى توختاۋسىز مىتىلداپ: «ۋاي خۇدايىم، ۋاي خۇدايىم...» دېگەن بىرلا سۆزنى تەكرارلايتتى. بۇ چاغدا ھېيۇنخان شاق - شاقنىڭ لەۋلىرى مىتىلداشتىن توختىغان، ئېشەك يىلىمى بىلەن يەملەپ قويغاندەك چاپلىشىپلا قالغاندى. كۆزلىرى تۇيۇقسىز ئاجايىپ بىر غەلىتە مەخلۇقنى كۆرگەندەك ۋە ياكى ئوپا ئاستىغا كۆمۈلۈپ قالغان قىممەتلىك بىر نەرسىگە چۈشكەندەك قېتىپلا قالدى. ئۇ نېمىندۇر چۈشەنگەندى. ئۇ، قوشنىسىنىڭ ئاپئاق تاتىرىپ ھۇشىدىن كېتىۋاتقانلىقىغۇ، قوللىرىنىڭ ئەگۈن شادىسىدىن ئاجراپ يىقىلىپ چۈشۈۋاتقانلىقىغۇ پىسەنت قىلماي، پالاقلاپ مەسچىت تەرەپكە چاپتى.

3. ئاققۇ پەرۋاز قىلىدۇ

رابىيە ھۇشىدىن كەتتى. ئۇنىڭ قولى ئەگۈننىڭ شادىسىدىن ئاجراپ جايىغىلا ئولتۇرۇپ قالدى. ئەگەر ئۇ ئەگۈنگە يۆلىنىپ قالمىغان بولسا، يىقىلىپ - سۇنايلىنىپ يېتىپ قالغان بولاتتى. ئۇ، ئاشۇ ئولتۇرۇشىدا ئىستىقامەتتە ئولتۇرغاندەك، يىراقلارغا كەتكەن ئامرىقىنى كۈتۈۋاتقاندەك، ئۇنىڭ يولىغا تۆت كۆزى بىلەن، ياق، مىڭ كۆزى بىلەن تەلمۈرۈۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇزاقتىن بېرى قايتمىغان ئەزىز، ئوماق، جان - جىگەر ئوغلىنىڭ يولىغا قاراپ، كۆزلىرىدىن قان - ياش تۆكۈپ ئولتۇرغان غەمگۈزار ئانىغا ئوخشايتتى. ئۇ، بۈگۈن نېمىشقىدۇر ھېچ ئويلىمايلا ئاق كۆڭلەك كىيىۋالغان، بېشىغا تېگى ئاق، كەرەشنىۋاي چېكىت گۈللۈك ياغلىق چېگىۋالغانىدى. ئاق كۆڭلەك، ئاق ياغلىق، ئاق چېھرە... ئەگۈنگە يانداش ئۆسكەن ئۆرۈكنىڭ ئاقۇش چېچەكلىرى تۆكۈلۈپ تۇراتتى. ئاققا ئورالغان پەرىشتە، ئاق قاشتېشىدىن ئويۇلغان پەرىشتە ھەيكىلى ئەگۈنگە يۆلىنىپ ئولتۇراتتى. پەرىشتە ھۇشسىز ئىدى. تېنىدىن بىۋاقىت ئايرىلىپ چىققان ئاققۇ يىراق ئۆتمۈشنى، بەكمۇ ئۇزاقتا قالغان چاغلارنى ئارىلاپ يۈرەتتى. يالغۇز ئاققۇ بىپايان ۋە سۈزۈك كۆل ئۈستىدىن پەرۋاز قىلىپ ئۆتتى. پايانسىز قۇم بارخانلىرى ئۈستىدىن پەرۋاز قىلىپ ئۆتتى. نېپىز، سۈزۈك، ئاقۇش شايىدەك سوزۇلۇپ ياتقان كۆرۈنمەس ۋاقىت پەردىسى ئۈستىدىن پەرۋاز قىلىپ ئۆتتى. نېپىز پەردە ئاستىدىكى بوستانلىق ياشنايتتى. ئۆرۈك ئاپئاق چېچەكلەيتتى. تال سۆگەت چوكان تاشلايتتى. گۈل بەرگى شۇنچىلىك ئەۋرىشىم ئىدىكى، بۇلبۇل مۇسىقىلىرىغا رەققاس سېلىپ ھارمايتتى. تولۇنئاينىڭ كۈمۈش نۇرلىرى باغلارنى يۇيۇپ تۇراتتى... مەكتەپ ھويلىسىدا يىگىت قىزنىڭ ياغلىقىنى ئېلىپلا قاچتى. قىز قوغلىدى. يىگىت ئۇزاپ ئاي نۇرلىرى ئارىسىغا سىڭىپلا كەتتى. قىز يېتىشىپ كەلگەندە، يىگىت ئۇنىڭ ياغلىقىنى ئۈچبۇرجەك قاتلاپ، بېلىگە باغلىۋالغانىدى. كۆل بويىدىكى سۆگەتنىڭ تاللىرىغا ئېسىلىپ ساقلاپ تۇراتتى. تولۇنئاي كۆلدە چۆمۈلۈۋاتاتتى. قىز يىگىتكە يېقىنلاشتى. ھاسىراش ئاۋازى يىگىتنىڭ قۇلاقلىرىغا ئاڭلانغۇدەك، نەپەسلىرى يىگىتنىڭ يۈزىگە ئۇرۇلغىدەك يېقىنلاشتى. يىگىت قىزنىڭ كۆزلىرىگە تىكىلدى. ئاشۇ تەگسىز بۇلاقلاردا ئاي نۇرى جىلۋە قىلاتتى. يىگىت ئاسمانغا قارىدى. كۆكتە تولۇنئاي ئۈزەتتى. يىگىت كۆلگە باقتى. كۆلدە تولۇنئاي يۇيۇنۇۋاتاتتى. يىگىت قىزغا تىكىلدى. تولۇنئاي كۈلۈمسىرەيتتى.

- ياغلىقىمنى بېرىڭ، ئەسكى...
- مەن ياغلىقىڭىزنى ئالمىدىم.
- ئەنە، بېلىڭىزدە تۇرمامدۇ؟
- مۇشۇ ياغلىق سىزنىڭمۇ؟ ئۆزىڭىز يېشىۋېلىڭ ئەمىسە...

قىزنىڭ ئۇزاتقان قوللىرى يىگىتنىڭ ئالقىنىغا چۈشتى. يۇمشاق، ئىسسىق ئالقانلار جۈپلەشتى. ئىككى جۈپ كۆزدىن قايتقان ئاي نۇرلىرى بىر - بىرىگە سىڭىشىپ كەتتى.

ئاققۇ نېپىز، سۈزۈك ۋە پايانسىز ۋاقىت پەردىسى ئاستىدىن «چاھارباغ» قا ئايلانغان مەكتەپنى، غېرىبقا ئايلانغان يۇقىرى يىللىق سىنىپ ئوقۇغۇچىسىنى، سەنەمگە ئايلانغان رابىيەنى - ئۆزىنى كۆردى. غېرىب بىلەن سەنەمنىڭ غۇبارسىز قەلبى، ئوتلۇق ئىستەكلىرى، يالقۇنلۇق سېغىنىشلىرى ئاينىڭ كۈمۈش نۇرلىرىغا چۆمۈلەتتى. ئارمانلىرى تال سۆگەتكە چىرمىشاتتى. كۆڭۈللىرى گۈل پورەك بولۇپ ئېچىلاتتى. چېچەك بولۇپ تۆكۈلەتتى. يەنە ئېچىلاتتى. ئىككى قەلب كۈيلەپ ھارمايتتى. ئىزھارى دەردلىرى پۈتمەيتتى. ئاشۇ كۈيلەر ئاي نۇرلىرى ئارىسىدا ئېرىپ كېتەتتى. «ئاھ، رابىيە، كۆزلىرىڭگە تولۇنئاي يوشۇرۇنغان، تولۇنئاينىڭ كۈمۈش نۇرلىرى كۆزلىرىڭگە تۇيدۇرماي كىرىۋاپتۇ. چېھرىڭدىن بالقىغان، كۆزلىرىڭدىن ئۇچقۇندىغان نۇر ئاشۇ...» دەپ پىچىرلايتتى يىگىت ئاي نۇرلىرى ئارىسىدا. قىزنىڭ كۆزلىرىدىن ئاي نۇرلىرى تۆكۈلەتتى. ۋىلىقلاپ كۈلەتتى. بەختنىڭ، مۇھەببەتنىڭ قەنت - ناۋاتلىرى ئېرىپ ئاي نۇرلىرىغا قېتىلىپ كېتەتتى. ئۇلار ھەر قېتىم قۇچاقلاشقانلىرىدا، ئىككى قىرغاق قۇچاقلىرى ئارىسىدىكى دەريانىڭ مەڭگۈ دولقۇنلاپ، ئۆركەشلەپ، شوخلۇق قىلىشلىرىنى چۈشەنگەندەك بولاتتى. ھەر قېتىم سۆيۈشكەنلىرىدە ھەسەلنىڭ شېرىنلىكىنى، گۈلنىڭ خۇش ھىدىنى، كۈينىڭ يېقىملىقلىقىنى ھېس قىلىشاتتى. ھەر قېتىم بېقىشقانلىرىدا ئوت - ئۇچقۇننىڭ، نۇر - ئاپتاپنىڭ ھارارىتىنى سېزىشەتتى...

مۇھەببەتنىڭ ئەتە - ئۆگۈننى ئويلاشقا چولىسى يوق. ئۇلار «چەكلەنگەن مېۋە» نىڭ تەمىنى تېتىپ بېقىشتى. سىرلىق ۋەھىمە، قۇترىغان تۇيغۇ، غالجىرانە ئىنتىلىش تۈزۈكرەك تېتىشقا ئىمكان بەرمىدى. يەنە تېتىپ باقتى. يەنە ۋە يەنە تېتىپ باقتى. يەنىلا قانمىدى. ئاشۇ يەردە، ئاشۇ پەيتتە ئوت - ئاتەشنىڭ، نۇر - ئاپتاپنىڭ، ئازاب ۋە خۇشاللىقنىڭ، كۈچ ۋە ئىنتىلىشنىڭ، سەزگۈ ۋە ھاياجاننىڭ... ھەممە، ھەممە نېمىنىڭ تەمى باردەك تۇيۇلاتتى. لېكىن تۈزۈكرەك تېتىغىلى، قانغىلى بولمايتتى. ئىككى تەن ئاشۇنىڭغا ئىنتىلەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنلا قوشۇلاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنلا ئىزدىشەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنلا...

گەرچە ئۇلار «چەكلەنگەن مېۋە» نىڭ تەمىنى كۆپ قېتىم تېتىپ كۆرگەن بولسىمۇ، لېكىن ھېچكىم ئۇلارنى «چاھارباغ» دىن قوغلاپ چىقارمىدى. سەۋەبى، ئۇلارنىڭ قىلىقلىرىنى ھېچكىم، ھەتتا يىلانمۇ تۈيمىغانىدى.

شەيتان غېرىپ بىلەن سەنەمنىڭ قورسىقىغا كىرىۋالغان، توغرىراقى ئۇلارنىڭ كۆڭلىگە، قەلبىگە، دىلىغا كىرىۋالغانىدى. ئۇ، ئاشۇ يەردە تۇرۇپ، ئاجايىپ تۈيغۇلارنى جانلاندۇرۇپ، ئۇلارنى چەكلەنگەن مېۋىگە قېنىشقا كۈشكۈرتەتتى. «بۇگۈن قانسەن، مۇشۇ قېتىم چوقۇم قانسەن. . .» دەپ ئالدايتتى. غېرىپ بىلەن سەنەم ئالدىنىشقا رازى ئىدى. ئاشۇ پەيتتىكى جىسمانىي ھوزۇرنىڭ روھىي لەززەتكە ئالمىشىشى، ئىنتىلىش ۋە تەقەززانىڭ جىسمانىيەتتە ۋىسال تېپىشى ئۇلارنى سارالىڭ، خامۇش، گارالىڭ قىلىپ قويغانىدى. قانغاندەك قىلاتتىمۇ دەم ئۇتمەي يەنە تەشنا بولاتتى. يەنە ئىنتىلەتتى. جاھاننىڭ بارچە لەززىتى ئاشۇ پەيتكە مۇجەسسەملەنگەنىدى. قىز پىچىرلايتتى: «قۇچاقلا، مەھكەم قۇچاقلا. . .» قىز ئۆز قۇۋۇرغىلىرىنىڭ غاراسلاپ كەتكىنىنى ئاڭلايتتى. لەۋلەر جۈپلىشەتتى، تىللار يالىشاتتى، شۆلگەيلەر قېتىلاتتى. ئوت ئۇستىگە ياغ چېچىلغاندەك بولاتتى. گۈلخان يالقۇنلايتتى. گۈل خۇش پۇراق چاچاتتى. كەپتەر ئۇنلەپ، دەمدار بوقۇلدايتتى. يېڭى - يېڭى كۈيلەر ھاسىل بولاتتى. . .

ئاشۇ تېتىپ بېقىشلار يەنىمۇ داۋاملاشقان، شېرىن چۇش يەنىمۇ ئۇزۇنغا سوزۇلغان بولاتتى. لېكىن ۋىسالنىڭ كۈشەندىسى جۈدالىق سەزدۈرمەي يېتىپ كەلدى. ئۇ، شەپە چىقىرىپ، داقا - دۇمباق چېلىپ يېتىپ كەلگەن ھالەتتىمۇ ئۇلار سەزمىگەن بولاتتى. چۈنكى ئۇلار غەرق بولغان چۇش شۇنچىلىك شېرىن ئىدىكى، ئۇلارنىڭ ئويغىنىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئويغىنىشنىمۇ، ھەر قانداق شەپىگە قۇلاق سېلىشنىمۇ خالىمايتتى. . .

يىگىت تولۇقسىز ئوتتۇرىنى تاماملاپ، ئوتتۇرا تېخنىكومغا كېتىپ قالدى. شېرىن چۇش ئۇزۇلدى. گۈللەر پورەكلەشتىن، بۇلبۇللار سايراشتىن توختىدى. پەقەت، پەقەت ئاي نۇرىلا گۈزەل خاتىرىلەرنى ئەسلىتىپ كۈلۈمسىرەيتتى.

ئاققۇنىپىز، سۇزۇك ۋە پايانسىز ۋاقىت پەردىسى ئۇستىدە پەرۋاز قىلاتتى. ئاشۇ پەردە ئاستىدىن نېمىنىدۇر كۆرۈشكە ئىنتىلەتتى. «چاھارباغ» نىڭ ئىچى - سىرتىدىن غېرىپ - سەنەمنىڭ ئۆزىنى ئىزدەيتتى. ئاققۇ ئۆزىگە ئوخشاشلا پەرۋاز قىلىپ كەلگەن سالام خەتلەرنى كۆردى. ئوتلۇق سېغىنىش، بۇزۇلماس ۋەدىلەر ھەققىدىكى يالقۇنلۇق قۇزلارنى ئوقۇدى. قۇرلار ئارىسىدىن يىراقتا تىكىلگەن كۆزلەرنى، ئاشۇ كۆزلەردە پارلاپ تۇرغان ئاي نۇرلىرىنى كۆردى. خىيالچان قەلبلەرنى، ۋىسال ئىنتىلىشلىرىنى، جۈدالىق ئازابلىرىنى پەرق ئەتتى. ئاشۇ خەتلەردە كېيىنكى يىلى دارىلمۇئەللىمىنىڭ «چاھارباغ» دا جەم بولۇش ۋەدە قىلىناتتى. ئاشۇ پەيتكە ئوچۇپ بېرىش ئارمان قىلىناتتى. ئۇلار قانات قاقاتتى، لېكىن ئۇچالمايتتى. ئەپسۇس، ناھايىتى ئەپسۇسكى، قۇياش پارلاپ تۇرغان 1965 - يىلنىڭ ئىسسىق يازىدا ئاشۇ «چاھارباغ» پومېشچىكنىڭ قىزىنى ئۆزىگە قوندۇرۇشنى رەت قىلدى. سەنەم مىشىلداپ يىغلىدى. ھېچنېمىنى چۈشەنمىدى. نېمە سەۋەبتىن ئۇنتكۇزگەنلىكىنىمۇ بىلمىدى، ئۇ پەقەت خورلانغانلىقىنى، يېتىم بالىدەك چەتكە قېقىلغانلىقىنى، قارالىخۇلۇقتا ئىرغىتىپ تاشلانغانلىقىنى ھېس قىلاتتى. دەردىنى كۆز يېشىدىن ئالاتتى. . .

ئاققۇ ئۆزۇن ئۇچتى. ئەمدى سەنەمنىڭ كۆز يېشىدىن باشقا ھېچنېمە تاپالمىدى. خەتلەر، ۋەدىلەر، سېغىنىشلار. . . ھەممىسى يوقالغانىدى. گۈل غازان بولغان، بۇلبۇل ئۇچۇپ كەتكەنىدى. ئاي پاتقان، ئۇنىڭ يارقىن نۇرلىرى ئۆچكەنىدى. غېرىپ - سەنەمنىڭ بىر نۇۋەتلىك ھېكايىسى ئاخىرلىشىپ، يېڭى غېرىپ - سەنەملەرگە ئورۇن بوشاتقانىدى. ئاققۇنىڭ كۆزلىرىدىن ئىككى تامچە ئىسسىق ياش سىرغىدى. ئۇ، كەينىگە بۇرۇلۇپ قارىدى. ئاق قاشتېشىدىن ئويۇلغان پەرىشتە تېخىچە ئەگۈنگە يۆلىنىپ ئولتۇراتتى. ئاققۇ قايتتى. رابىيەنىڭ ئوستىگە قوندى ۋە غايىب بولدى. روھ تەنگە، تەن روھقا قوشۇلۇپ كەتتى.

4. نىكاھ ئوقۇتايلى، ئاندىن كېيىن. . .

رابىيە ھۇشىغا كەلدى. ئۆرۈكنىڭ ئاقۇش چېچەكلىرى تۆكۈلۈپ تۇراتتى. ئۇ سەل مىدىرلاپ ئەگۈنىنىڭ ئوچۇق تۇرغان بىر قانىتىنى يېپىپ قويدى. لېكىن ئورنىدىن تۇرمىدى. ئورنىدىن تۇرغۇدەك ماجالىمۇ يوق ئىدى. قۇلاق تۇۋىدە: «تۇرسۇن مۇئەللىم ئۆلۇپ قاپتۇ. مەسچىتنىڭ يېنىدا ئۆلۇپتۇ. . .» دېگەن بىرلا سۆز جاراڭلاپ تۇراتتى. نېمىشقا ئۆلۇپ قالىدۇ؟ نېمىشقا ئۆلۇپ قالغاندۇ؟ . . . رابىيە كېچىدىكى ئىشنى يادىغا ئالدى. غېنى شۇ چېقىپ كەتكەنچە قايتىپ كىرمىگەنىدى. ئۇ، تاڭ ئاتقىچە ئۇخلىمىدى. سىرتتىكى ھەر بىر تېۋىشكە قۇلاق سالدى. تۇزۇكرەك بىر تېۋىش ئاڭلانمىدى. ئىشىك چەككۇچى كېتىپ قالغان بولسا، ئۇچراشمىغان بولۇشى مۇمكىن. ئۇچراشمىغانلا بولسا، ھېچ ئىش بولمايدۇ، دەپ ئويلىدى. ئىشىك چەككۇچىنىڭ كېتىپ قالغان بولۇشىنى، ئوغلى بىلەن ئۇچرىشىپ قالماسلىقىنى ئۇمىد قىلدى. ئۇچرىشىپ قالغان بولسا، غېنى نېمىلەرنى ئويلىغاندۇ؟ ۋاي خۇدايىم، ۋاي سەتچىلىك! بويىغا يېتىپ قالغان ئوغۇلنىڭ ئالدىدا قايسى كامارغا كىرىۋالغۇلۇق؟ ئۇ، ئوغلىنىڭ قايتىپ كىرىشىنى كۈتەتتى. قايتىپ

كىرمەسلىكىنىمۇ ئۈمىد قىلاتتى. ئوغلىنىڭ چىرايىغا قاراشتىن نومۇس قىلاتتى: ۋاي خۇدايىم، ئۇ نېمىدەپ ئويلار؟ نېمە ئويلاپ قالار...

خورازلار نەچچە قېتىم چىللاشتى، ئىتلار نەچچە قېتىم قاۋاشتى، ئۇزاق جىم بولۇپ كېتىپ يەنە چىللاشتى، قاۋاشتى. تاڭمۇ ئاتتى. ئايۇاننىڭ شەرقىي كونگىرىسىدىن ئاي نۇرى ئەمەس، ئەمدى شەپەق نۇرى كىردى، لېكىن ئوغۇل قايتىپ كىرمىدى.

«تۇرسۇن مۇئەللىم ئۆلۈپتۇ. مەسچىتنىڭ يېنىدا ئۆلۈپ قاپتۇ...» رابىيەنىڭ قۇلاقلىرىغا ھېيۋىخان شاق - شاقنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. لەۋلىرىنىڭ مىتىلداشلىرى كۆزىگە كۆرۈنۈپ تۇراتتى. توۋا خۇدايىم، نېمە بولۇپ ئۆلۈپ قالغاندۇ؟ غېنى... غېنى ئۆلتۈرۈپ قويغانمىدۇ؟ ئۇلۇغ خۇدا، كۆيۈر خىيالاردىن يىراق قىلغايسەن... ئەگەر كەتمەي ئىشىك تۈۋىدە تۇرۋەرگەن، ئوغۇل ئۇنى ئوغرى دەپ قارىغان بولسا، جېدەللىشىپ قالدىمىكىن؟ ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ قويدىمىكىن؟ ئاھ، خۇدا. ياق... ئەگەر ئوغرى چۈشكەندەك خىيالغا كەلگەن بولسا، مېنى ئويغاتقان، چىراغنى ياندۇرغان بولاتتى. يا ئۇ ھەممە ئىشنى سېزىپ يۈرەتتىمكىن؟ ئىشىك چەككۈچىنىڭ كىملىكىنى، نېمىشقا تۇن يېرىمدا ئىشىك چېكىدىغانلىقىنى بىلەتتىمكىن؟ ئاھ، خۇدا، مانا ئەمدى ئۇ ئۆلۈپتۇ. بىچارە قانداق ئۆلگەندۇ؟ غېنى... ئوغلۇم نەدىدۇ؟ دۇكانغا كەتتىمكىن؟ قاچتىمكىن؟ يوشۇرۇنۇۋالغانمىدۇ يا؟ ۋاي خۇدايىم...

رابىيەنىڭ پىكىرلىرى چىگىشلىشىپ كەتتى. كەم سۆز، مۇلايىم، ئەدەبلىك ئوغۇلنىڭ ئادەم ئۆلتۈرگەنلىكىگە ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى. «ياق، ياق!» دەپ خىتاب قىلاتتى ئۇنىڭ قەلبى. ئۇنىڭ ئۇزۇندىن بېرى ئاشۇ ئىشنى سېزىپ يۈرگەنلىكىنىمۇ، شۇ سەۋەبلىك كېچىدە ئادەم ئۆلتۈرۈپ قويغانلىقىنىمۇ ئىنكار قىلاتتى. بۇ، مۇمكىن ئەمەس، زادىلا مۇمكىن ئەمەس. ئۇ، كېچىدە بازارغا قايتىپ كەتكەن. ئۆلگۈچى بىلەن زادىلا ئۇچراشمىغان. بۇ راست، راست شۇنداق بولغان... نېمىشقا مانا دەپ قويماي كېتىپ قالىدۇ؟ بۇرۇن خوشلىشىپ مانا تتىغۇ. ئەمدى...

رابىيە ئوغلىنىڭ كېيىنكى چاغلاردىكى قىلىقلىرىنى يادىغا ئالدى. جاندىن ئەزىز، ئوماق، توي قىلىپ تۇغماي - تۇغماي خېلى يىلدىن كېيىن تۇغۇلغان دۇنيادا بىردىنبىر يالغۇز ئوغلى ئاستا - ئاستا ئۇنىڭدىن يىراقلاپ كېتىۋاتاتتى. ئەركىلەپ قۇچاقلىمايدىغان، ئېتىكىگە باش قويمايدىغان، توختاۋسىز ۋېچىرلاپ ئۇنى - بۇنى سورىمايدىغان بولۇپ قالغانىدى. ئانا - بالا بىر يەرگە كەلسىلا، ئۇ، جىمغۇر بولۇۋالاتتى. بازاردىكى تىككۈچىلىك دۇكىنىغا ئىشقا كىرگەن ئىككى - ئۈچ يىلدىن بېرى بولسا، تېخىمۇ يىراقلىشىپ كەتتى. ئۆيگە كەمدىن - كەم كېلەتتى. كۆپ چاغلاردا دۇكاندا قونۇپ قالاتتى. كۈندۈزلىرى كەلسىمۇ، ئۇزاق تۇرمايلا كېتىپ قالاتتى. بەزىدە كەلگەن - كەتكىنىنى دەپمۇ قويمايتتى. بۇگۈن كېچە دەپ قويمايلا كېتىپ قالغان بولسا، نېمە بوپتۇ؟ ئۇنىڭ ئادىتى شۇنداققۇ. ئۇنىڭدىن گۇمان قىلغىنىمنى، كۆپۈر خىياللاردا بولغىنىمنى قارا. ئۇلۇغ خۇدا، ئوغلۇمنى پاناھىڭدا ساقلىغايسەن. ئۇ، ئەدەبلىك، رايىش، كەم سۆز بالا، ھەرگىز ئۇنداق ئىشنى قىلمايدۇ. ئەسلا قىلمايدۇ...

«تۇرسۇن مۇئەللىم ئۆلۈپ قاپتۇ. مەسچىتنىڭ يېنىدا ئۆلۈپ قاپتۇ...» ھېيۋىخان شاق - شاقنىڭ ئاۋازى جاراڭلايتتى. لەۋلىرىنىڭ مىتىلداشلىرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. توۋا خۇدايىم، نېمە بولۇپ ئۆلۈپ قالغاندۇ؟ ئېيىقتەك كۆچلۈك ۋە ساغلام ئىدىغۇ، نېمە بولغاندۇ؟ ئاخشام دېرىزىنى، ئىشىكنى چەككىنى شۇ. ئۇنىڭدىن باشقا كىم چېكەتتى؟ يەكشەنبىدە بازاردىن قايتىپ، ئۇدۇللا كەلگەن گەپ. ئۇدۇللا كەلگىنى مۇشۇ بىر قېتىم ئەمەسقۇ، ماڭا ئاتاپ بىر نەرسە ئالغان چاغلىرىدا ئۇدۇل كېلەتتى. تونۇركاۋېپى، توخۇ كاۋېپى ئېلىپمۇ كېلەتتى، كەمپىت، قەنت - ناۋات، ماتاك ئالسىمۇ كېلەتتى. ئاخشام چوقۇم بازاردىن قايتقان گەپ. ئۇدۇل كەلگىنى شۇ. قېرىشقاندەك غېنىنىڭ قونۇپ قالغىنىنى... مېنىڭ ئامرىقىم، بۇ دۇنيادىكى بىردىنبىر ئامرىقىم، ئەمدى ئۇنىڭدىن يەنە ئايرىلىپ قالدىمۇ؟ ئاشۇ قېتىمقى يىگىرمە نەچچە يىلغا سوزۇلغان ئايرىلىش يەتمىگەنمىدى؟ ئاھ خۇدا، جۇدالىقنى، دەرد - ئەلەمنى، ھەسرەت - نادامەتنى، يالغۇزلۇقنى مەن ئۇچۇنلا يارىتقانمىدىڭ؟ مېنىڭ بۇ دۇنيادىكى نېسىۋەمنى ئىچ پۇشۇقى، دەرد - ئەلەملا قىلىپ يارىتقانمىدىڭ؟ كۆز يېشىمنى مول، بەختىمنى، كۆلكەمنى كەم يارىتقانمىدىڭ؟ ئۇمۇ ئۆلۈپتۇ، مەڭگۈلۈك كۆز يۇمۇپتۇ. ئوتلۇق كۆزلىرى مەڭگۈگە يۇمۇلۇپتۇ. ئەمدى ئۇنىڭدىن مەڭگۈلۈك ئايرىدىڭمۇ؟...

رابىيەنىڭ قەلبى نىدا قىلاتتى. ئاھ - پەرياد ئۇراتتى. لېكىن نېمىشقىدۇر كۆزىدە بىر تامچىمۇ ياش يوق ئىدى. بىچارە، نىمجان، خامۇش ھالەتتە ئەگۈنگە يۆلىنىپ ئولتۇراتتى. ئۆرۈكنىڭ ئاپئاق چېچەكلىرى تۆكۈلۈپ تۇراتتى. ئۆرۈك شېخىغا قونۇپ چېچەك چوقۇلاۋاتقان قۇشقاچلارنىڭ ۋېچىرلىشىنىمۇ، ئېغىلدىكى ئاچ قويلىرىنىڭ مەرەشلىرىنىمۇ، كوچىدا كېتىۋاتقان ئادەملەرنىڭ پالاقلاشلىرىنىمۇ ئاڭلىمايتتى. ئۇنىڭ ئەس - يادى يىراق ئەستىلىكلەرنىڭ تۇمانلىق قوينىغا كىرىپ كەتكەنىدى. ئاشۇ يىراقلاردىن نېمىنىدۇر ئىزدەپ يۈرەتتى، ئىزدەيتتىيۇ، پەقەت جۇدالىق ۋە دەرد - ئەلەمنىلا ئۇچرىتاتتى. ئۇنىڭ ئۇچۇن بۇ دۇنيا

پەقەت ئاشۇنداق، ئاشۇنداقلا يارىتىلغانىدى. . .
دارىلمۇئەللىمىنكىمۇ، تولۇق ئوتتۇرىغىمۇ قوبۇل قىلىنمىغان بۇ پومېشچىكنىڭ قىزى ئۆز يېزىسىغا قايتىپ كەلدى. جۇدالىق دەردى ۋە چەتكە قېقىلىش ئازابىنى يۇدۇپ قايتتى. مۇئەللىمنىڭ ئاخىرقى سۆزى ھېلىمۇ يادىدا بار ئىدى: «تەربىيىلىۋېلىشقا بولىدىغان پەرزەنتلەر ئۆچۈن ئىككىلا سان بېرىلىپتۇ. ئامال بولمىدى، ئەمدى سەن. . . » دېگەنىدى مۇئەللىم. ئۇ، ئاشۇ چىرايلىق ئوقۇغۇچىسى ئالدىدا نېمىشقىدۇر: «ساڭا يەتمىدى، يېزىغا قايتىدىغان بولدۇڭ. . . » دېگەن گەپلەرنى ئاغزىدىن چىقىرالمىغانىدى. ئاشۇ گەپلەرنى ئېيتىشقا نومۇس قىلغانىدى.
رابىيە يېزىغا قايتىپ خېلى كۆنلەردىن كېيىنلا ئۆزىنىڭ ئاشۇ «ئىككى سان» بىلەنلا يوق قىلىۋېتىلگەن ئىستىقبالىنى ئەمدى ئىزدەپ تاپالمايدىغانلىقىنى، ئۇنىڭدىن مەڭگۈ ئايرىلىپ قالغانلىقىنى چۈشەندى. ئېنىققۇ چۈشەنمىدى، پەقەت غۇۋا ھېس قىلدى. ئۇنى ئىزدەپ ھېچنەگە بارالمايدىغانلىقىنى، ئىزدىگەن ھالەتتىمۇ تاپالمايدىغانلىقىنى، ئۇنىڭ زامانىنىڭ بۇلۇت، تۇمان ۋە چاڭ - توزانلىرى ئارىسىدا غايىب بولغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئەمما ئۇ ئۆز غېرىبىنىڭ ئىزدەپ كېلىدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى. باغداتتا بولسىمۇ كېلىدۇ، دەپ ئويلايتتى. ئۇ، كۆتتى، بىر ئاي، ئىككى ئاي، ئۈچ ئاي. . . كۆتتى. زارىقىپ تەلمۈردى. لېكىن غېرىب كەلمىدى. قاراقچىلارغا تۇتقۇن بولغاندەك ئۇن - تىنسىز يوقاپ كەتتى. رابىيەنىڭ قەلبى ھەسرەتكە تولدى. سېغىنىش، گۇمان ۋە دەرد - ئەلەم غەلىيان كۆتۈرەتتى. سەنەم غېرىبسىز ياشىيالمايدىغانلىقىنى، ئۆزى كەلمىگەن غېرىبنى ئىزدەپ بېرىش لازىملىقىنى ھېس قىلاتتى. ئىزدەپ بارمىسىمۇ بولمايتتى. سەنەم شەھەرگە بېرىش، ئاشۇ دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىنى ئىزدەپ تېپىش، ئاشۇ غېرىب بىلەن دىدار مۇلاقەت بولۇشنى كۆڭلىگە پۈكتى. ئۇ، شەھەرنى بىلەتتى. ئىلگىرى بىر قېتىم بارغانىدى. تاڭ يورۇشىلا ئۆيدىن چىقىپ كەتسەم، كەچ كىرگىچە بېرىۋالىمەن، دەپ ئويلايتتى. ئۇ، شەھەرگە بارالمىغان، غېرىبنى ئىزدىگەنمۇ بولاتتى. لېكىن تۇيۇقسىز يۇز بەرگەن پاراكەندىچىلىك ھەممە پىلانىنى يوققا چىقاردى. پومېشچىكنىڭ ئائىلىسى يېڭى ئېچىلغان بوز يەرگە - يىراق تەكلىماكانىنىڭ ئىچكىرىسىگە كۆچۈرۈۋېتىلدى. ئەتىگەندىلا يېتىپ كەلگەن بىر توپ «خەلق ئەسكىرى» مۇسادىرىدىن ئېشىپ قالغان نەرسە - كېرەكلەرنى ئەترەتنىڭ ئات ھارۋىسىغا باستى. مۇسادىرىدىن ئېشىپ قالغان ئۆينى، ئايۋانىنى، ئېغىلنى بىردەمدىلا چېقىپ - تۇزلەپ تاشلىدى. . . پومېشچىكنىڭ قاپىقى تۇگمەن تېشى ئېسىپ قويغاندەكلا ساڭگىلاپ چۈشكەن، ئانىنىڭ كۆزلىرى يىغىدىن قىزىرىپ كەتكەنىدى. رابىيە ئاتا - ئانىسىنىڭ بېشىغا كۈن چۈشكەنلىكىنى چۈشەندى. ئەمدى مانا شۇ يېراق تەكلىماكاندىن شەھەرگە ئاسان بارغىلى بولمايتتى. بىپايان قۇملۇق ۋە جاڭگال توسۇپ تۇراتتى. لېكىن ئۇ غېرىبنىڭ كېلىشىگە ئىشىنەتتى. قاراقچىنىڭ قولىدىن قۇتۇلۇپ چىقالىشىغا، «كەربالا» نىڭ دەشتىنى بېسىپ ئۆتەلىشىگە، سەنەمنى تاپالىشىغا ئىشىنەتتى. ئاشۇ كۈنلەردىكى سېغىنىش ئوتى، كېچىلەردە ھۆللەنگەن تەكىي، كۆتۈش ئازابى رابىيەنىڭ ئېسىدە ھېلىمۇ بار ئىدى. ئۇ، شۇنچە كۆتتى، كۆزلىرى تېشىلگۈچە يولغا قارىدى، تەلمۈردى، لېكىن غېرىب كەلمىدى. «كەلمىدى يار، كەلمىدى. . . » رابىيەنىڭ قەلبى نالىيەتتى.
ئىككىنچى يىلى كۈزدە، دادىسى بىلەن ئانىسى «گېزەندە» دەپ تارتىپ چىقىرىلىپ «سىنىپىي كۈرەشنىڭ ئوبيېكتى» قىلىنغان، كۈندۈزى ئېغىر ئەمگەككە سېلىنىپ، كېچىسى «كۈرەش» قىلىنىۋاتقان، «گېزەندە» نىڭ قىزى رابىيە كېچە - كۈندۈز تاغار يۇدۇپ ئېتىزغا - كۈزگىگە قىغ توشۇۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە رابىيەنىڭ «تويى» بولدى. ئۇنىڭ ئەرگە تېگىشىنى مەيدان (ئۇ چاغدا بوز يەر دېھقانچىلىق مەيدانى دەپ ئاتىلاتتى) پارتىيە ياچېيكىسى بىلەن يېڭىلا قۇرۇلۇۋاتقان «قىزىل قوغدىغۇچىلار» تەشكىلاتى قارار قىلغانىدى. ئۇنىڭ توي قىلىش - قىلماسلىقىنى، كىمگە تېگىشنى خالايدىغانلىقىنى ھېچكىم سوراپ قويمىدى. «گېزەندە» نىڭ قىزىنىڭ ئۇنداق ئەركىنلىكى بولمىسىمۇ بولۇپرەتتى. «قىزىل قوغدىغۇچىلار» نىڭ باشلىقى ئۇنىڭغا بۇنىڭ ئۇنى تەربىيىلىۋېلىش - قۇتقۇزۇۋېلىش ئىكەنلىكىنى، «گېزەندە» ئاتا - ئانىسىدىن چەك - چېگرا ئايرىش لازىملىقىنى ئېيتتى. رابىيەنىڭ ئېسىدە ھېلىمۇ ئېنىق تۇرۇپتۇ: ئۇنى كىمدۇر بىرىنىڭ يېنىغا تۇرغۇزۇپ قويغاندا، بۇرنىغا گۈپۈلدەپ سېسىق پۇراق ئۇرۇلدى. كۆڭلى ئاينىپ ھۆ قىلغۇسى كەلدى. بۇگۈنكى ئىش ئوڭىمۇ يا چۈشىمۇ؟ سەزگۈسىنى يوقاتتى. يىگىتكىمۇ، ئادەملەرگىمۇ قارىغۇسى كەلمىدى. ئالدىدىكى تامدا ماۋزېدۇڭنىڭ سۈرىتى بار ئىدى. سۈرەتكە ئۈچ قېتىم تازىم قىلدۇرۇشتى. قىپقىزىل تاشلىق «ماۋزېدۇڭ سۆزلىرىدىن ئۇزۇندە» ۋە ماۋزېدۇڭنىڭ قىپقىزىل تاشلىق «تۆت توم» ى تويلۇق سوۋغا قىلىندى. «ماۋزېدۇڭ سۆزلىرىدىن ئۇزۇندە ناخشىلىرى» ئوقۇلدى. قاراڭغۇ چۈشكەندە بىر توپ ئادەملەر تەرىپىدىن «ھۇجرا» غا ئەكىرىپ قويۇلدى. ھۇجرىنىڭ تۆرۈ

كۆزىنى يەردىن ئۈزمەيتتى. بۇرنىغا سېسىق پۇراق ئۇرۇلۇپ ھۆ قىلغۇسى كېلەتتى. ئۇ، كىم بىلەن توي قىلىۋاتقانلىقىنى ئەمەس، ئاشۇ سېسىق پۇراقنىڭ نەدى كېلىۋاتقانلىقىنى بىلگۈسى كېلەتتى. پۇرسەت تېپىپ - يېگىت نېمىشقىدۇر بىر ئىشقا ئارقىسىنى قىلىپ تۇرغاندا لاپپىدە قارىدى. يېگىت گەدىنىگىچە تاز ئىدى. ياغلاش - قاسماق تەلپىكىنىڭ ئۈستىدىن گەدىنىگىچە چۈشكەن كەپشە - قۇماق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. «نىياز، نىياز تازكەنغۇ بۇ...» دەپ ئويلىدى قىز. ئۇنىڭ يەنە ھۆ قىلغۇسى كەلدى. بوغۇزىغىچە يوپۇرۇلۇپ چىققان قۇسۇقنى يۇتۇۋەتتى. «ھۆ» دېگەن ئاۋازنىڭ چىقىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن ئاغزىنى چىڭ يۇمۇۋالدى... رابىيە نېمە ئىش بولۇۋاتقانلىقىنى چۈشەنمىدى. چۈشەنەلمەيلا قالدى. ھېلىمۇ ئېنىق ئېسىدە: ناغرا - سۇناي چېلىنمىدى. ئاش - پولو تارتىلمىدى. قىزىل كىگىزدە كۆتۈرۈپ ئانىمۇ مەندۇرۇلمىدى. ئىسىتىلغان جۇۋا ئۈستىگىمۇ ئولتۇرغۇزۇلمىدى. نىكاھغۇ ئەسلا ئوقۇلمىدى. «تۆت كونا» بۇزۇلۇۋاتقان چاغدا «توي» دېگەن مانا مۇشۇنداق بولىدىكەن. «ئىنقىلاب» دېگەن تويدەك نازاكەتلىك بولمايدىكەن... ئاشۇ چاغدا رابىيە ئاشۇ بىر توپ غەلىيانچىنىڭ ئۆزىنى زاڭلىق قىلىۋاتقانلىقىنى ياكى راستىنلا «تويى» بولۇۋاتقانلىقىنى ئايرىيالمىغانىدى. ھېلىقى نىيازنىڭ ئۈچ - تۆت يىلدىن كېيىنكى بىر كېچىدە سۆزلەپ بېرىشچە، بۇ «توي» غا ئۇنىڭ: «ۋاي ئېسىت، (گېزەندە) نىڭ قىزى نېمىدېگەن ئۆز...» دېگەنلىكى سەۋەب بوپتىكەن. «ئۇنى ئالغۇڭ بارمۇ؟» دەپتۇ ئۇلارنىڭ باشلىقى. «بولمايچۇ، - دەپ جاۋاب بېرىپتۇ نىياز چاقچاق ئارىلاش، - بىر چىنە سۇغا قوشۇپ گۇپپىدە يۇتۇۋەتكۈم كېلىۋاتىدۇ». «ئۇنداق بولسا ئىش ئوڭاي، بىزنىڭ ئۇنى قۇتقۇزۇۋېلىش مەسئۇلىيىتىمىز بار» دەپتۇ باشلىق. شۇنداق قىلىپ، مانا شۇ ئويۇن ئوينىلىپتۇ...

ئاشۇ «توي» كېچىسى تۈن يېرىمىدىن باشلاپ، رابىيە ئۈچ كېچە سوئال - سوراق، جازا - قىيناقتا تارتىلدى. نىياز پەس ئاۋازدا، قەھرى بىلەن خىرقىراپتتى.

- ئېيتە، قىزلىقىڭنى كىمگە بەردىڭ؟ ئېيت دەيمەن، ئېيتە...

نىياز دۇشكەللەيتتى، چىمدايتتى، ئۇراتتى، يۇز - كۆزلىرىگە تۈكۈرەتتى. ئۇ، سارائدەك قۇتراپ كەتكەنىدى. رابىيەنىڭ قوللىرىنى باغلىدى، تورۇسقا ئاستى، قىپىالىڭاچ قىلىپ چۈنۇق بىلەن ساۋىدى، چاچلىرىنى يۇلدى. «قىزلىقىڭنى كىمگە بەردىڭ قانجۇق؟ چۈۋۈق سېۋەت، كونا كەش، ئېيت دەيمەن، ھۇ، گېزەندىنىڭ پۇشتى. ئەكسىيەتچىنىڭ بالىسىمۇ بۇزۇق بولىدىكەن ئەمەسمۇ، ھۇ، جالاپ. ئېيتە، قىزلىقىڭنى كىمگە بەردىڭ؟... سېنى ئۆلگىچە كۈرەش قىلىمەن، كۈرەش قىلىپ ئۆلتۈرىمەن، ئىت كاللاڭنى يانجىپ تاشلايمەن سەن جالاپنىڭ...» دەپ سوئال - سوراقنا ئالاتتى نىياز.

نىياز كۈندۈزى جىمىپ قالاتتى، كېچىسى خىرقىراپتتى، غالجىرلىشاتتى. ئۇچىنچى كېچىسى تاڭ ئاتاي دېگەن چاغدا ئۇ رابىيەنى قىپىالىڭاچ قىلىپ يەتكۈچە ساۋىدى. ئاندىن كېيىن ئاشۇ غالجىرلاشقان ھالىتىدە نەپسى ھاۋاننى قاندۇردى. نىياز بۇقىدەك كۈچلۈك ئىدى، بۇقىدەك ھارمايتتى. رابىيەنىڭ قوۋۇرغىلىرى غاراسلاپ كەتتى. قايرىلغان پۇتلىرى، ئىگىلگەن نازۇك بەللىرى سۇنۇپ كېتىدىغاندەك قىلاتتى... ئەنە شۇنىڭدىن كېيىن نىياز رابىيەنى قۇچاقلاپ ئۇخلاپ قالدى. سېسىق پۇراق ئۇرۇپ تۇراتتى. رابىيەنىڭ «ھۆ» قىلغۇسى كېلەتتى. ئاشۇ كېچىدىن كېيىن نىياز ئۇرۇشنى، تىللاشنى، سوراق قىلىشنى، قىيناشنى توختاتتى. ئۇنىڭ غالجىرلىقى پەسلىگەنىدى. لېكىن ھاياۋانى نەپسىنى ھەر كېچە قاندۇرماي قالمايتتى.

شۇ كۈنلەردە رابىيەنىڭ كۆزىدىن ياش قۇرۇمىدى. كېچىسى تورۇسقا ئېسىپ قويۇلغان چاغدىمۇ، كۈندۈزى تاغار يۈدۈپ قىغ توشۇۋاتقان چاغدىمۇ كۆزىدىن بۇلۇقلاپ ياش تۆكۈلۈپ تۇراتتى. لېكىن ئېغىزىدىن بىر ئېغىز زۇۋان چىقمىدى. ئۇ، ئاشۇ قىيناشلار ئىچىدە ئۆلۈپ قالىمەن، دەپ ئويلايتتى. ئۆلۈپ كېتىشنى ئارزۇ قىلاتتى، ئۆزىگە ئۆلۈم تىلەيتتى. «ئاھ خۇدا، جېنىمنى ئالساڭچۇ...» دەپ پەريات ئۇراتتى ئىچىدە. شۇنداقتىمۇ ئۆلمىدى. ئۆلمەي قالغىنىغا ھازىرمۇ ھەيران بولاتتى.

ئۆلمىگەنىكەن، ھەممىگە كۆنمەي ئامال يوق ئىدى. لېكىن ئۇنى ھەممىدىن بەك نىيازنىڭ بېشىدىن تارقىغان ئاشۇ سېسىق پۇراق قىينايتتى. ئۇ، ئاشۇ نىيازدىن قۇتۇلالمايدىغانلىقىنىمۇ بىلىپ يەتتى. ئاخىرى ئۇنى شاپتۇل مېغىزىنى كۆيدۈرۈپ بېشىغا چېپىشقا، ھەر كۈنى ئىككى ۋاق بېشىنى يۇيۇشقا مەجبۇر قىلدى. كېيىنكى كۈنلەردە نىياز ئوبدانلا يۇۋاشلاپ قالغانىدى. رابىيە نېمە دېسە قولىدىن كېلىشچە ئورۇندىشقا تىرىشاتتى. شۇنداق قىلىپ، نىياز كەپشە - قۇماقلاردىن قۇتۇلۇپ مىسباش ئارخاتقا ئايلاندى. سېسىق پۇراقلارمۇ يوقالدى...

رابىيەنىڭ كېيىن سۆزلەپ يۈرۈشچە، نىياز ئاقكۆڭۈل، مېھرىبان، نومۇس - ھايانى بىلىدىغان، قولىدىن ئىش كېلىدىغان ئادەم ئىكەن. خوتۇنى ۋە بالىسىنى ئاچ قويماي باقالايدىكەن. بىراق بەك بالدۇر كېتىپ قالدى. ئازادە ئۆي - جاي، يېشىغا توشمىغان بالىسىنى تاشلاپ كېتىپ قالدى. رابىيەنى ئاتا - ئانىسى كۈرەش قىلىپ ئۆلتۈرۈلگەن ئاشۇ مۇدھىش جاڭگالدىن ياندۇرۇپ

چىقىپ، بەك ئۇزاق ياشمايلا كېتىپ قالدى. نىياز كېتىپ ئۇزۇنغا سوزۇلغان تۇللۇق هاياتىدا رابىيە ئاندىن ئونىڭ قەدىرىنى بىلدى. «ئۆتكۈر بولسىمۇ ئۆيۈڭ بولسۇن، ئېيىق بولسىمۇ ئېرىڭ بولسۇن» دېگەن تەمسىلنى هەقىقىي چۈشەندى. ئۇلار 12 يىل ئۆي تۇتتى. لېكىن رابىيە ئونىڭ هاياتلىقىدا كۆزلىرىگە بىر قېتىممۇ قاراپ باقمىغانىدى. ئونىڭ مىسىبىشىنى كۆتۈرۈپ تۇرىدىغان توم بوينىغا بىر قېتىممۇ گىرە سېلىپ باقمىغانىدى. «تۇتۇنىڭ ئاچچىقىنى مورا بىلىدۇ» دېيىشىدۇ. كېيىن تۇل قالغان چاغلىرىدىكى پۈتمەس ئۇزۇن كېچىلەردە ئۇ ئاشۇ قىلىقلىرىغا يەتكۈچە پۇشايمان قىلدى. ئاشۇ مىستەك پارقىراپ تۇرىدىغان باشنى سىلىمغانلىقىغا، بوينىغا گىرە سالمىغانلىقىغا، باغرىغا چىڭ بېسىپ قۇچاقلىمىغانلىقىغا يەتكۈچە پۇشايمان قىلدى. ئەگەر ئاشۇ مەرھۇم تىرىلىپ كەلگەن بولسا، ئۇ چوقۇم قىلغىلى قىلىق تاپالماي قالغان بولاتتى.

رابىيە تۇللۇقنىڭ دەردىنى يەتكۈچە تارتتى. ئايال ئۇچۇن ئەر كېرەك ئىكەن. يوقىنى تېپىپ بەرگىلىلا ئەمەس، بىر ياستۇققا باش قويغىلى، قۇچاقلىغىلى، سۆيگىلى، كۈچ كۆرسەتكىلى ئەر كېرەك ئىكەن. ئۇ، تۇگىمەس ئۇزۇن كېچىلەردە تالاي قېتىم ياستۇق هۆللەپ يىغلىدى. دەمدارداڭ بۇقۇلدىدى. ئونىڭ بىردىنبىر ئەرمىكى، كۆڭۈل تەسەللىيسى ئوغلى ئىدى. ئوغلىنى جېنىدىن ئەزىز كۆرەتتى. هەممە ئىشى ئوغلى ئۈچۈن ئىدى. پۈتۈن مېهرىنى، قەلبىدىكى بارلىق مۇهەببەتنى ئوغلى ئۈچۈن بېغىشلىدى. ئوغلىدىن باشقا هەممە نېمىنى ئۇنتۇپ كەتتى. هېلىقى بۇقىداڭ هاسىراپ هوزۇرلاندۇرۇشلارنىمۇ، كېيىنكى سېغىنىشلارنىمۇ ئۇنتۇپ كەتتى. ئۇزاقتىكى مەكتەپ - «چاهارباغ» نى، ئاشۇ باغدا غېرىب - سەنەم بولۇپ يۇرۇشكەنلىرىنى، هېلىقى ۋاپاسىز غېرىبنى بولسا، ئاللىقاچان ئونتۇپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ تۇرمۇشى ئەمدى تىنچ ئۆتىدىغاندەك قىلاتتى. قەلبىدىكى ئوت ئۆچۈپ، نامەلۇم تۇيغۇ، هايۋانىي ئىنتىلىش غەلىيان كۆتۈرمەيدىغان، كېچىلىرى كىمنىدۇ سېغىنىپ يىغلىمايدىغان بولغانىدى. ئۇ، ياشلىقىنىڭ خازان بولغانلىقىغا، پۇراق چاچماي تۇرۇپ توزۇپ كەتكەنلىكىگە ئۆرتىنەتتى. لېكىن تەقدىرگە تەن بەرمەي ئىلاجى يوق ئىدى. ئۇ، تەقدىرنىڭ مۇشۇنداق يارىتىلغانلىقىغا چىن پۈتكەن، هەممىگە تەن بەرگەن چاغدا ئىش يەنە بۇزۇلدى. سامان تېگىدىكى قوقاس يەنە لاۋۇلداپ ئوت ئالدى. هېلىقى ئۇزاقتا قالغان، قاچاندۇر بىر چاغدا يوقالغان ۋاپاسىز غېرىب يەنە پەيدا بولۇپ قالدى. مۇئەللىم دېگەن ئاتاق بىلەن نەدىندۇر بىر يەردىن كەنت باشلانغۇچ مەكتىپىگە يۆتكىلىپ كەلدى. رابىيە ئۇنى تۇنجى كۆرۈشتىلا تونۇۋالدى. ئارىدىن ئۆتكەن 20 نەچچە يىل ئونىڭ كۆزلىرىنى خىرەلەشتۈرەلمىگەنىدى. غېرىب كۆپ ئۇزگەرگەن، كۆز بىلەن قاراپ تونۇۋالغۇسىز دەرىجىدە ئۆزگىرىپ كەتكەنىدى. ئونى رابىيەنىڭ كۆزلىرى گەمەس، يۈرىكى تونۇۋالدى. قەلبىدىكى ئاجايىپ بىر سەزگۈ تونۇۋالدى. كۆزلىرى بولسا ئاشۇ ئۆزگىرىشلەردە ئامان قالغان بەلگىلەرنىلا پەرق ئەتتى. كېيىنرەك سۆزلەپ بېرىشچە، غېرىبمۇ ئونى بىر قاراپلا تونۇۋاپتۇ. مەكتەپكە بالا يىغىپ يۈرگەن ئاشۇ كونى قەلبىنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدىن چىققان بىر سادا: «قارا، قاپاق يۈدۈپ سۇغا كېتىۋاتقان ئايالغا قارا» دېگەندەك بوپتۇ. كۆزلىرى ئونىڭغا چۈشكەن هامان يۈرىكى كۆكرەك قەپىزىنى يىرتىۋېتىدىغاندەك دۆپۈلدەپ كېتىپتۇ. . . بەش كۈنمۇ، ئون كۈنمۇ، ئىشقىلىپ خېلى كۈنلەردىن كېيىن ئاشۇ ۋاپاسىز غېرىب نىيازدىن قالغان ئايۋانغا «تاجاۋۇز» قىلىپ كىرگەندە، بۇنىڭدىن قىلچە ئەجەبلەنمىگەنلىكى رابىيەنىڭ يادىدا. ئۇلار بىر مىنۇت، يېرىم مىنۇت، ياق، تولىمۇ قىسقا - بىر دەقىقە بىر - بىرىگە تىكىلىپ تۇرۇشتى. باش كۈزنىڭ ئىسسىق كۈنلىرى ئىدى. ئايۋانغا ئۇۋا سالغان قارلىغاچلار توختىماي ۋىچىرلىشاتتى. لېكىن رابىيە بۇنى ئاڭلىمايتتى. ئونىڭغا پەقەت يۈرىكىنىڭ چېپىپ كېتىۋاتقان ئارغىماقنىڭ تۇياق ئاۋازىدەك دۆپۈلدىشىلا ئاڭلىنىپ تۇراتتى. غېرىب سەنەمنى باغرىغا باستى. لېۋىگە، مەڭزىگە، كۆزلىرىگە، پېشانىسىغا، چاچلىرىغا، قۇلاق - بويۇنلىرىغا يېنىش - يېنىشلاپ سۆيدى. قوللىرى بولسا، رابىيەنىڭ چاچلىرىنى، دولىسىنى، بېلىنى، پەللەك - ساغرىسىنى سىلايتتى، يەنە يېنىش - يېنىشلاپ سۆيۈپ كېتەتتى. قارلىغاچلار توختىماي ۋىچىرلايتتى. رابىيەنىڭ دىمى كېسىلدى، نەپەس ئالالماي بوغۇلۇپ قالدى. ئۇ، هاسىرايتتى، قۇلاقلىرىغا پەقەت ئۆزىنىڭ هاسىرىشىلا ئاڭلىناتتى.

رابىيە غېرىبنىڭ پالەچ بولۇپ قالغان ئايالى ۋە بالىلىرى بارلىقىنى بىلەتتى. شۇنداقتىمۇ ئۇزاق ئۆتمەي ئۇلار ئەل يانقاندا مەخپىي نىكاھ ئوقۇتۇپ، «توي» قىلدى. رابىيە: «نىكاھ ئوقۇتايلى، ئاندىن كېيىن. . . » دەپ تۇرۇۋالغانىدى. ئونىڭ پېشانىسىغا «توي» دەك توي ئۆتكۈزمەسلىك پۈتۈلۈپ كەتكەنىكەن. يىراق بىر يەردىن مەخپىي تەكلىپ قىلىنغان موللا نىكاھ هەققى ئۈچۈن 50 سومنى ئېلىپلا كېتىپ قالدى. تويغا پەقەت توي قىلغۇچى ئىككەيلەنلا قاتناشتى. ئوخشىمايدىغان يېرى، ئالدىنقى «توي» دا «قىزىل كىتاب» تەقدىم قىلىنغان بولسا، بۇ قېتىم مەخپىي تەييارلانغان كىيىم ۋە تويلۇق ئۇزۇك تەقدىم قىلىنىدى. ئوخشاشلا ناغرا - سۇناي چېلىنمىدى. قىزىل كىگىزدە كۆتۈرۈپ ئاتقىمۇ مىندۇرۇلمىدى. لېكىن شېرىن ئاي يەنىلا باشلىنىپ كەتتى. مەكتەپنىڭ

بېغى نىيازدىن قالغان باغقا تۆتۈشۈپ تۇراتتى. شورىدىن ئۆتسىلا بۇلاتتى. ئۇلار ئېپىنى تېپىپ ئۈچرىشىپ تۇرالايتتى. ئايۇاندىن سۆيۈشۈش ئاۋازلىرى كەتمەيتتى. قارلىغاچلار ۋىچرلايتتى. رابىيە بەختتىن كۈلەتتى. 40 ياشلارغا يېقىنلاشقاندىكى شېرىن ئاي تولۇمۇ تاتلىق بولىدىكەن. شېرىنلىكىنى تېخىمۇ ھېس قىلغىلى بولىدىكەن. رابىيەنى بەختتىن قاناتلاندۇرغان ئاشۇ غېرىب تۇرسۇن مۇئەللىم دېگەننىڭ ئۆزى شۇ ئىدى.

رابىيە تېخىچە ئەگۈنگە يۆلىنىپ، ئۆرۈك چېچەكلىرىگە كۆمۈلۈپ ئولتۇراتتى. مېڭىسىدە: «ئۆلۈپتۇ، ئۆلۈپتۇ...» دېگەن بىرلا چۈشىنىك- سىز ئۇقۇم ھۆكۈم سۈرەتتى. ئەستىلىك قۇشى خېلى ئۇزاق يىللار ئىلگىرىكى «چاھارباغ» قا، ھېلىقى يېقىنقى يىللاردىكى قارلىغاچ ئۇۋا سالغان ئايۇانغا قونۇپ يۇرەتتى. ئۇ، تەتۈر پېشانە يارىتىلغانلىقىنى، بەختسىزلىك پېشانىسىگە پۈتۈلگەنلىكىنى ئويلاپ يىغلاپ تاشلىدى. كۆز ياشلىرى بۇلۇقلاپ ئاقتى. ئېتىكىدىكى يۇمران چېچەكلەر ھۆل بولدى.

5. ئوغلۇم ھەرگىز ئۇنداق قىلمايدۇ

- ھۇيت، ھۇيت، ھۇيت!...

جىددىي سىگنال چېلىپ، «كۆكقۇم» ېزىسىنىڭ كوچىلىرىدىن چېپىپ ئۆتكەن ساقچى ماشىنىسى «تىكەنباغ» دىكى مەسچىتنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى. سىگنال ئاۋازىمۇ، ماشىنا ئۇستىدىكى قىزىل بەلگە چىرىغىنىڭ لاپىلدىشىمۇ ئۆچتى. ساقچىلار خەۋەر بېرىلىپ بىرەر سائەتتەك قالمايلا يېتىپ كېلىشكەنىدى. ئۇلارغا ئادىل مەسئۇل بولۇپ كەلگەنىدى. نېمىشقىدۇر «كۆكقۇم» دا دېلو يۈز بەرسە، ئىداره باشلىقى دائىم ئادىلنى ئەۋەتەتتى. ساقچىلارنىڭ چىرايى جىددىي ۋە سۈرلۈك ئىدى. پاگون ۋە قاسقان شەپكىسىدىكى كاكار - بەلگىلەر قۇياش نۇرىدا پارقىرايتتى. مەسچىتنىڭ ئالدىغا بىر توپ ئادەم ئولىشۋالغان، كۆپىنچىسى مەكتەپكە ماڭىغان كىچىك بالىلار ئىدى. قىز ئوقۇغۇچىلار چۈرقىرىشىپ يىغلىشۋاتاتتى. ساقچىلار بالىلارنى دەرھال مەكتەپكە كېتىشكە بۇيرۇدى. چوڭلار ئارقىغا سۈرۈلۈپ يول بېرىشتى. تۇرسۇن مۇئەللىمنىڭ جەسىتى ئەسلىدىكى ئورنىدا ياتاتتى. سەگۈتبەرەكلەر ئارىسىدىن شۇڭغۇپ كىرگەن قۇياش نۇرى ئۇستىگە چۈشۈپ تۇراتتى. ئادىل ساقچىلارنى ھەركەتلەندۈرۈپ ئەتراپنى تەكشۈردى، لېكىن بىرمۇ ئىزنى پەرق ئېتەلمىدى. ئېرىقنىڭ بۇ تەرىپى يول بولغاچقا، ئىزلار ئارىلىشىپ كەتكەنىدى. ئادىل ئەخمەت ئاخۇن سېكرېتارىنىڭ ئالدىغا كېلىپ قول ئېلىشتى:

- جەسەتنى بىرەر ئۆيگە يۆتكەپ كىرسەك، ئاندىن دوختۇرى ئاشۇ يەردە تەكشۈرۈپ كۆرسە ئوبدان بولاتتى...

- ماقۇل، شۇنداق قىلايلى...

ئەخمەت ئاخۇن سېكرېتار كىمنىدۇر مەسچىت ھۇجرىسىنى ئېچىشقا، مېيىت يۇغاندا ئىشلىتىدىغان تەڭنىلىك چاچاپنى كۆتۈرۈپ چىقىشقا بۇيرۇدى. يەنە كىملەرنىدۇر سۇ ئېلىپ كېلىشكە ئەۋەتتى. جەسەت بىرەدەمدە مەسچىت ھۇجرىسىغا يۆتكەپ كىرىلدى. قانۇن دوختۇرى ئىشقا كىرىشتى. ئۇ، تۇرسۇن مۇئەللىمنىڭ كىيىملىرىنى سالدۇرۇپ تاشلاپ، ئۇنىڭ يۇز - كۆز، ئۇستى - باشلىرىدىكى لاي - لاتقىلارنى تازىلىدى. ھەممە يېرىنى سىنچىلاپ تەكشۈردى. پۇت - قوللىرىنى، قوۋۇرغىلىرىنى، بوينىنى بىر - بىرلەپ تۇتۇپ باقتى. قويۇق قارا چاچلىرىنى قايرىپ، چاچلار ئارىسىغا تىكىلىپ قارىدى. سومكىسىدىن ئاللىقانداق بىر بوتۇلكىنى ئېلىپ ئۇنى تۇرسۇن مۇئەللىمنىڭ ئاغزىغا تۇتتى ۋە بىر قولى بىلەن كۆكرىكىنى ئۇزۇنغىچە باستى. بوتۇلكىدا چۈشىنىكسىز ئىشكالا ۋە سفېرلار بار ئىدى. ئۇ، ئاشۇ سفېرلارغا بىر ھازا قاراپ تۇرغاندىن كېيىن، بوتۇلكىنى قويۇپ يەنە تۇرسۇن مۇئەللىمنىڭ چاچلىرىنى قايرىپ بېشىغا قاراپ كەتتى.

بۇ چاغدا سىرتتا تەكشۈرۈش ۋە سۈرۈشتۈ- رۈش باشلىنىپ كەتكەنىدى. ئادىل تۇرسۇن مۇئەللىمنى تونۇگۈن، ياق، كېچىدىن ئاخىرقى قېتىم كۆرگەن ئادەمنى سۈرۈشتە قىلىۋاتاتتى. كۆپ ئاۋارىچىلىق بولمىدى. تونۇگۈن تۇرسۇن مۇئەللىم بىلەن يېزا بازىرىغا بارغان، ئاشخانىدا بىللە تاماق يېگەن ئىككى مۇئەللىم تېپىلدى. ئۇلارنىڭ ئېيتىشچە، باشقا مەكتەپلەردىن بازارغا كەلگەن ئاغىنىلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ بەش كىشى بىللە تاماق يەپتۇ. كۆڭۈل خۇشى تۇتۇپ كېتىپ بىر بوتۇلكا ھاراق ئىچىشىپتۇ، لېكىن مەست بولۇشماپتۇ. ۋېلىسىپىتلىرىگە بىمالال مىنىشىپ بىللە قايتىپ چىقىشىپتۇ. تۇرسۇن مۇئەللىم ئۆيىگە كىرىپ كېتىپتۇ. ئۇلارمۇ ئۆيلىرىگە كىرىپ كېتىشىپتۇ...

قانۇن دوختۇرى چىقىپ تەكشۈرۈش نەتىجىسىنى مەلۇم قىلدى:

- بېشىنىڭ ئوتتۇرىسىدا - چوققىسىدا يارا ئىزى بار ئىكەن. بىر سانتىمېتردىن چوڭراق يېرىلىپتۇ. ئازراق قان ئېقىپ توختاپ قاپتۇ.

- ئۇ ئاخشام ھاراق ئىچكەنمىكەن، سەزدىڭىزمۇ؟

- سەزدىم، تەكشۈرۈپ كۆردۇم، ئىسپىرت مىقدارى بەك تۆۋەن، ئۆلۈمگە سەۋەب بولالمايدۇ.

- يارىسىچۇ، بېشىدىكى يارا...

- تاياق ياكى تاشتەك گاھال بىر نەرسە بېشىغا قاتتىق ئۇرۇلغان بولسا كېرەك. ئەگەر شۇ زەربە تۆپەيلى مېڭە قان تومۇرلىرى يېرىلغان بولسا،

ئۆلۈم كېلىپ چىقىدۇ. مېنىڭچە، مۇشۇ ئېھتىمال چوڭ...

- نېمىشقا ئېھتىمال دەيسىز؟ ئېنىق بىر نەرسە دېمەمسىز...

- مېڭىسىنى يېرىپ تەكشۈرمەي تۇرۇپ مېڭە قان تومۇرلىرى يېرىلغان - يېرىلمىغانلىقىنى ئېنىقلىغىلى بولمايدۇ.

- ئەمىسە يېرىپ تەكشۈرمەمسىز؟

- ئالدى بىلەن يېقىن تۇغقانلىرىنىڭ رازىلىقىنى ئېلىش كېرەك.

ئادىل ئويلىنىپ قالدى. دېلو چىگىش ئىدى. ئۆلگۈچىنىڭ بېشىدىكى يارا ئەھۋالنى مۇرەككەپلەشتۈرۈۋەتكەنىدى. «بىرەر كىم قاتىللىق قىلدىمىكىن» دېگەن گۇماننى قوزغاپ تۇراتتى. باشقا تەسادىپىي ھادىسىلەر تۈپەيلى پەيدا بولغان يارا بولۇشىمۇ مۇمكىن ئىدى. ئەگەر بىرەرسى قاتىللىق قىلغان بولسا، قاتىل كىم؟ ئۇ، تۇرسۇن مۇئەللىمنى قاچان ۋە قەيەردە ئۇردى؟ سەۋەبى نېمە؟ ھاراق سورۇنىدا، يولدا ئۇرۇشقانمىدۇ - يە؟ قىرىقتىن ھالقىغان ئادەملەر كىچىك بالىلاردەك ئۇرۇشۇپ يۈرەرمۇ؟ يولدا ۋېلسىپىتتىن يىقىلغانمىدۇ - يە؟...

ھېلىقى ئىككى مۇئەللىم يەنە ئايرىم - ئايرىم سوراق قىلىندى. نەتىجىسى ئوخشاش بولدى. ئۇلار ھاراق سورۇنىدىمۇ، يولدىمۇ ئۇرۇشماپتۇ، ھەتتا ئۈنلۈكرەك گەپلىشىپمۇ قالماپتۇ. بىر - بىرىنى بەك ھۈرمەت قىلىشىدىكەن. سوقۇشۇشتىن قانداقمۇ ئېغىز ئاچقىلى بولسۇن؟ ئۇلار مەكتەپكە يېتىپ چىققاندا كېچە سائەت 11 دىن ئاشقانىكەن. بىر - بىرى بىلەن چىرايلىق خوشلىشىشىپتۇ. ئۆيلىرى مەكتەپ قورۇسىدا، بىر قاتاردا ئىكەن. تۇرسۇن مۇئەللىمنىڭ قولىنى تىقىپ ئەگۈننىڭ ئىچىدىن ئېتىپ قويۇلغان ئىشىكىنى ئاچقانلىقىنى، ۋېلسىپىتىنى يېتىلەپ كىرىپ كەتكەنلىكىنى ئېنىق كۆرۈشۈپتۇ...

ھەر ئىككى مۇئەللىمنىڭ بايانلىرى خۇددى بىر ئېغىزدىن چىققاندەكلا ئوخشايتتى. ئىككىسىنى ئالدىن كېلىشىۋالغان، دەپ گۇمان قىلىشقا بولاتتى. لېكىن ئادىل ئۇلارنى ئەيىبلەشكە ئاساس يوقلۇقىنى چۈشىنىپ تۇراتتى. ئۆيگە ساپمۇ ساق كىرىپ كەتكەن ئادەم قانداقسىگە مەسچىتنىڭ يېنىغا كېلىپ ئۆلۈپ قالدى؟ قاتىللىق ئۆز ئۆيىدە يۈز بەردىمۇ - يە؟ ئۇنى بالا - چاقىلىرى ئۆلتۈرۈپ تاشلىۋەتتىمۇ - يە؟ ئۇ كىرىپ كەلگەندە ئۆيدە باشقا بىر كىم بارمىدى - يە؟

ئادىل ئەخمەت ئاخۇن سېكرىتار ۋە باشقا مۇئەللىملەر بىلەن سۆزلىشىپ، تۇرسۇن مۇئەللىمنىڭ ئايالىنىڭ پالەچ ئىكەنلىكىنى، ئۇزۇندىن بېرى ئورۇن تۇتۇپ ياتىدىغانلىقىنى بىلدى. چوڭ پەرزەنتلىرىنىڭ شەھەردە - مەكتەپلەردە ئوقۇيدىغانلىقىنى، ئۆيدىكىلىرىنىڭ تېخى نارەسىدە ئىكەنلىكىنى ئاڭلىدى. ئاش سېسىپ ياتقان ئايالىنىڭ يېنىدا باشقا بىر ئەرنىڭ بولۇشىنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايتتى. نامرات ئوقۇتقۇچىنىڭ ئۆيىگە ئوغرى كىرىشى تېخىمۇ تەسەۋۋۇرغا سىغمايتتى. ئازراق ئەقلى بار، قىممەت باھالىق نەرسىلەرنىڭ قانداق ئۆيلەردە بولىدىغانلىقىنى پەرەز قىلالايدىغان ئوغرى بۇنداق ئۆيلەرگە كىرىپ يۈرمەيتتى. دېمەك، ئۆيدە ئېلىشىش بولغانلىقىنى، بېشىغا تەگكەن زەربىنىڭ ئۆز ئۆيىدە بولغانلىقىنى ئىنكار قىلىشقا بولاتتى. ھېلىقى ئىككى مۇئەللىم: «تۇرسۇن ئۆيىگە كىرىپ كەتكەن» دەپ گۇۋاھلىق بېرىپ تۇرۇپتۇ. ئەگەر دېلو مەسچىتنىڭ يېنىدا يۈز بەرگەن دېيىلسە، ئۆيگە كىرىپ كەتكەن ئادەم قانداق بولۇپ مەسچىتنىڭ يېنىغا كېلىپ قالدى؟ نېمە ئىش ۋە كىم ئۇنى مەسچىتنىڭ يېنىغا ئېلىپ كەلدى؟

ئادىلنىڭ مېڭىسىگە بىر يورۇقلۇق ۋاللىدە نۇر چۈشۈرۈپ ئۆتتى. تۇرسۇن پەقەت ھويلىنىڭ ئىشىكىدىن كىرگەن، ئۆينىڭ ئىشىكىدىن كىرمىگەن. ئىككى ھەمراھىدا «ئۆيگە كىرىپ كەتتى» دېگەن چۈشەنچىنى پەيدا قىلىش ئۈچۈنلا ھويلىدا بىر ئاز ساقلاپ تۇرغان... زادى ئۆيگە كىردىمۇ - كىرمىدىمۇ؟ بۇنى ھازىرلا ئېنىقلاشقا بولاتتى. بېرىپ ئايالىدىن سوراپ باقسىلا بولاتتى. مۇئەللىملەرنىڭ ئېيتىشىچە، تۇرسۇن مۇئەللىمنىڭ ئۆلۈپ كەتكەنلىكى تېخى ئايالىغا، بالىلىرىغا ئۇقتۇرۇلمىغانىدى. ئادىل ئۆزىنىڭ بېرىشىنى ئەپسىز كۆردى. باشقا ساقچىلارنى ئەۋەتسىمۇ ئەپسىز بولاتتى. ئادىل مۇئەللىملەردىن بىرىنى ئەۋەتىپ، تۇرسۇننىڭ ئاخشام ئۆيگە كىرگەن - كىرمىگەنلىكىنى، ئۆيدە قونغان - قونمىغانلىقىنى ئېنىقلاپ بېقىش كېرەك، دەپ ئويلىدى. ئۇنىڭچە، قاتىللىق يۈز بەرگەن مەيدان بېكىتىلسە، باشقا ئىشلارنى ئېنىقلاشقا ئاسان بولاتتى. تونىنىڭ ياقىسىنى تۇتۇۋالسىلا يېڭىنى، پەشلىرىنى سىلاشتۇرۇپ تاپقىلى بولاتتى. ئۇ، تۇرسۇننىڭ ئۆيىگە كىمنى ئەۋەتىشنى ئويلاۋاتقاندا، ئېگىز، ئورۇق بىر ئايال توپلىشىۋالغان ئادەملەرنى ئىتتىرىپ - سۈرۈپ، ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى. ئايال ھاسىرايتتى. خۇددى مارافونغا يۈگۈرۈپ كەلگەن تەنھەرىكەتچىدەك ھېرىپ كەتكەنىدى. ئۇ: «دوكلات!» دەپ راپورت بەرمىدى، قولىنى چېكىسىگىمۇ كۆتۈرمىدى. لېكىن ئادىلنىڭ ئالدىدا توختاپلا ھاسىرىغان پېتى سۆزلەپ كەتتى:

- غېنى ئۆلتۈرۈپتۇ، غېنى ئۆلتۈرۈپتۇ...

ئايالنىڭ ئاۋازى ۋارقىرىغاندەك ئۈنلۈك چىقتى. ئادىل چۆچۈپ كەتتى:

- نېمە دېدىڭىز؟ كىم كىمنى ئۆلتۈرۈپتۇ؟

- رابىيەخان شۇنداق دېدى. تۇرسۇن مۇئەللىمنى غېنى ئۆلتۈرۈپتۇ

- غېنى دېگەن كىم؟
- مەن ئۆز ئاغزىدىن ئاڭلىدىم، ئۆز قۇلىقىم بىلەن ئاڭلىدىم. . .
- غېنى شۇنداق دېدىمۇ؟
- رابىيەخان ئۆز ئاغزى بىلەن دېدى. خۇدا گۇۋاھ، ئۆز ئاغزى بىلەن شۇنداق دېدى. مەن ھازىرلا شۇ يەردىن كەلدىم. . . .

ئايال ھاسىرايتتى، دۇدۇقلايتتى، نېمىلەرنىدۇر دەپ ۋارقىرايتتى. ئادىل ئۇنىڭ نېمە دەۋاتقانلىقىنى تۈزۈكرەك ئۇقالمىدى. پەقەت ئۇنىڭ دېلوغا مۇناسىۋەتلىك خەۋەر ئېلىپ كەلگەنلىكىنىلا ھېس قىلدى. ئۇ، ئەخمەت ئاخۇن سېكرېتارنىڭ ياردىمىدە، ئۇنىڭمۇ بىر ھازا چۈشەندۈرۈشلىرىدىن كېيىنلا ئاندىن كەنتتە رابىيەخان دېگەن ئايالنىڭ بارلىقىنى، غېنى دېگەننىڭ رابىيەخانىنىڭ ئوغلى ئىكەنلىكىنى، مۇنۇ خەۋەر يەتكۈزگۈچى ھېيۋىخانىنىڭ تۈرسۇن مۇئەللىمنى غېنى ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ، دەۋاتقانلىقىنى چۈشەندى. ھېيۋىخان بۇ گەپنى غېنىنىڭ ئانىسى رابىيەخاندىن ئاڭلىغانمىش، رابىيەخان شۇنداق دېگەنمىش. . .

ئادىلنىڭ دىققىتى بىردىنلا رابىيەخان ۋە ئۇنىڭ ئوغلى غېنىغا مەركەزلەشتى. تۇتۇق دېلو بىردىنلا ئايدىڭلىشىپ كەتكەندەك تۇيۇلدى. غېنىنى تۇتسىلا ئىش تۈگەيدىغاندەك تەسىرات پەيدا بولدى. شۇنداقتىمۇ ئۇ ھەيران ئىدى. مۇنۇ ھېيۋىخانىنىڭ يېپ ئۈچى مەلۇم قىلغانلىقىغا ھەيران بولمىدى. ئىلگىرىمۇ مۇشۇنداق ئىشلار بولغان. خەلقە تايانسىلا خەلق يېپ ئۈچى بىلەن تەمىنلەيتتى. ئۇنىڭ ھەيران بولۇۋاتقىنى، ھېلىقى ئايالنىڭ ئۆز ئوغلىنى پاش قىلغانلىقى ئىدى.

ساقچىلار مەسچىتكە يېقىنلا يەردىكى رابىيەخانىنىڭ ئۆيىگە يېتىپ كېلىشتى. رابىيەخان تېخىچە ئەگۈنگە يۆلىنىپ، ئاپئاق ئۆرۈك چېچەكلىرىگە كۆمۈلۈپ ئولتۇراتتى. چېگىش خىيال ۋە ئەسلىمىلەرنىڭ يەلپۈشىدە ئۆتكەن كۈنلەرنىڭ نادامەت ۋە شادلىقلىرى ئۈستىدە ئۈچۈپ يۈرەتتى. ساقچىلار ئىشىكنى قاققاندىلا ئۆزىگە كەلدى. قۇياش نۇرىدا چاقناپ تۇرغان كاكارلىق قاسقان شەپكىلەرنى كۆرۈپ، قورقۇنچىدىن يۈرىكى ئاغزىغا تىقىلىپ قالدى. چىرايى تېخىمۇ ئاقىرىپ كەتتى، پۈت - قوللىرى دىرىلدەيتتى.

- سىز رابىيەخان بولامسىز؟

رابىيەخان نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي گاڭگىراپ قاراپ تۇراتتى. جاۋاب بېرىشىنىمۇ - بەرمەسلىكنىمۇ بىلمەيتتى. ئادىل ئۇنىڭ ئاھۇنىڭىدەك چۆچۈپ تۇرغان كۆزلىرىگە تىكىلىپ قالغانىدى. قەلبىدە سىرلىق بىر تۇيغۇ دولقۇنلاپ كەتتى. . . ئەخمەت ئاخۇن سېكرېتار رابىيەخانغا چۈشەندۈردى:

- سىزدىن سوراۋاتىدۇ. . .
- ھەئە، - رابىيەخان ئاۋازىنىڭ ئۇزاقتىن، تولىمۇ چوڭقۇر بىر يەردىن چىققانلىقىنى ھېس قىلدى.
- ئوغلىڭىز غېنى ئۆيدە بارمۇ؟
- يوق.
- نەگە كەتتى؟
- ئۇ، بازاردا سەيپۇڭچىلىق قىلىدۇ، شۇ يەرگە كەتكەن. . .
- مۇنۇ شەپكە كىمنىڭ؟

بۇ سوئال باشقا بىر ساقچىنىڭ ئاغزىدىن چىققان ۋە كۆپچىلىككە قارىتىپ ئېيتىلغانىدى. ئادىل رابىيەخان بىلەن سۆزلىشىۋاتقان پەيتتە ئۇنىڭ سەپدىشى ئەگۈنىنىڭ ئىشىكىدىن ئانچە يىراق بولمىغان يەردە، ئاپئاق ئۆرۈك چېچەكلىرى ئارىسىدا كۆمۈلۈپ ياتقان كەرەشنىۋاي رەڭلىك شەپكىنى بايقىغانىدى. ئۇ، شەپكىنى پۇلاڭلىتىپ كۆپچىلىككە كۆرسەتتى. كۆپچىلىك شەپكىگە تىكىلدى. جاسارجىدىن تىكىلگەن كەپكە تېخى يېڭى ئىدى، ئۇزاق كىيىلمىگەندەك كۆرۈنەتتى. كۆپچىلىكنىڭ ئارىسىدىكى ئوقۇتقۇچىلار كەپكىنى دەرھال تونۇدى:

- تۇرسۇن مۇئەللىمنىڭ شەپكىسى. تۇنۇگۈن بېشىدا ئاشۇ شەپكە بار ئىدى. . .
- راست، تۇرسۇن مۇئەللىمنىڭ شەپكىسى،
- ئەخمەت ئاخۇن سېكرېتارمۇ تەستىقلىدى.

تۇرسۇن مۇئەللىمنىڭ شەپكىسى قانداق بولۇپ رابىيەخانىنىڭ ھويلىسىغا كېلىپ قالدى؟ ھەممە ھەيران ئىدى. كىشىلەر نېمىلەرنىدۇر دېيىشىپ پىچىرلىشاتتى. ئادىل ھېيۋىخانىنىڭ سۆزلىرىگە ئىشىنەر - ئىشەنمەيلا بۇياقتا كەلگەنىدى. ئەمدى كۆڭلىدىكى گۇمان تۇغىدى. شەپكىنىڭ مۇشۇ ھويلىدىن تېپىلغانلىقى ئۇنىڭ ئۆلۈمىنىڭ مۇشۇ ھويلا بىلەن، بولۇپمۇ غېنى بىلەن باغلىنىشى بارلىقىنى چۈشەندۈرۈپ تۇراتتى. ھېچ بولمىغاندىمۇ مۇشۇ ئېھتىماللىقنى چەتكە قاققىلى بولمايتتى. ئادىل ھەيكەلدەك قېتىپ قالغان رابىيەخانغا قارىتىپ سوئاللارنى ياغدۇرۇۋەتتى:

- سىز تۇرسۇن مۇئەللىمنىڭ ئۆلۈپ قالغانلىقىنى ئاڭلىدىڭىزمۇ؟
- . . .

تۇرسۇن مۇئەللىمنىڭ شەپكىسى قانداق بولۇپ سىزنىڭ ھويلىڭىزغا كېلىپ قالدى؟

- . . .
- سىز ئوغلىڭىزنى تۇرسۇن مۇئەللىمنىڭ ئۆلۈمىدە جاۋابكارلىقى بار، دەپ قارامسىز؟
- . . .

رابىيەخان ھەيكەلدەك قېتىپ تۇراتتى. گاچىدەك زۇۋان سۇرمەيتتى. ئادىل ئاخىرقى سوئالىنى يەنە تەكرارلىدى.

- ياق، - رابىيەخان تۇيۇقسىز ئېغىز ئاچتى.

ئاۋازى ۋارقىرىغاندەك چىقىپ كەتتى، - مېنىڭ ئوغلۇم ھەرگىز ئۇنداق ئىشنى قىلمايدۇ...

- سىز ھېلى ھېيۋىخانغا شۇنداق دەپتىكەنسىزغۇ؟

- ھېيۋىخانغا؟

- ھەئە، ھېيۋىخان سىزنىڭ شۇنداق دېگەنلىكىڭىزنى بىزگە مەلۇم قىلدى.

- ياق، مەن ئۇنداق دېمىدىم.

- دېدى. ماڭا ئۆز ئاغزى بىلەن دېگەن. مۇشۇ يەردە دېگەن... - توپ ئىچىدىكى ھېيۋىخان شاقىلداپ كەتتى. ئۇ ھەدەپ ئۆز سۆزىنى ئىسپاتلاشقا ئۇرۇناتتى، - خۇدا گۇۋاھ، ئۆز ئاغزى بىلەن دېدى...

- ياق، مەن ئۇنداق دېمىدىم، - رابىيەخاننىڭ ئاۋازى سالماقلىشىپ قالغان، بەدىنىدىكى تىترەكلەر توختىغان، ئۇ، ئوغلىنىڭ مۇشۇ دېلوغا چېتىلىپ قېلىشى نېمىدىن دېرەك بېرىدىغانلىقىنى ئاللىقاچان چۈشەنگەنىدى. خۇددى چۈجىسىنى قوغداشقا ئاتلانغان مىكىياندەك ھۆرپۈيۈپ تۇراتتى. ھېيۋىخان شاق - شاقنىڭ پاش قىلىشىنى قەتئىي رەت قىلدى، - مەن ئۇنداق دېمىدىم، ھېيۋىخاننىمۇ كۆرمىدىم...

- يالغانچى، قىپقىزىل يالغانچى... ھوي رابىيەخان، ھېلىلا مۇشۇ يەردە ئۆزلىرى دېدىلىغۇ، ئەمدى تېنىۋالماقچىمۇ؟ ئاخىرەتتە يۈزلىرى قارا قوپار ئىلاھىم. توۋا خۇدايىم، ماۋۇ خوتۇننىڭ يالغانچىلىقىنى...

- يالغانچى دېگەن ئۆزلىرى، ھەممە ئادەم بىلىدۇ سىلىنى...

ئەمدى ئىككى خوتۇن جېدەللىشىشكە چۈشكەن: ھېيۋىخان شاق - شاقنىڭ ئاۋازى چاڭىلدايتتى، رابىيەخاننىڭ ئاۋازى پەس، لېكىن قەتئىي ئىدى. كىمنىڭ راست، كىمنىڭ يالغانلىقىنى ئايرىغىلى بولمايتتى. رابىيەخان ئۆزىنىڭ يالغان سۆزلىمىگەنلىكىگە ئىشىنەتتى. راستتىنى ئېيتقاندا، ئەتىگەن - بۇنىڭدىن بىرەر سائەتچە بۇرۇن - ھېيۋىخان شاق - شاقنىڭ ئالدىدا ئاغزىدىن چىققان سۆز ئۇنىڭ يادىدا يوق ئىدى. ھەتتا ئاشۇ چاغدا ئاغزىدىن ئاشۇنداق سۆزنىڭ چىقىپ كەتكەنلىكىنىمۇ تۇيمىغانىدى. شۇڭا، ئۆز سۆزىنىڭ يالغان ئەمەسلىكىگە ئىشىنەتتى...

ئادىلغا ئىككى خوتۇننى ئايرىشقا، ئۇلارنىڭ چاڭىلداق ئاۋازىنى بېسىشقا توغرا كەلدى:

- بولدى قىلىڭلار، تالاشماڭلار، بولدى قىلىڭلار دەيمەن...

بىر ھازا تىرىشچانلىقتىن كېيىن ئىككى خوتۇننىڭ ئاۋازى ئۆچتى. ئەتراپنى جىملىق - سۈكۈنات باستى. كىشىلەر ئىككى خوتۇننىڭ قايسىسىنىڭ سۆزى راست، قايسىسىنىڭ يالغانلىقى ئۈستىدە ئەمەس، بەلكى قاتىل ھەققىدە ئويلىشىۋاتاتتى. تۇرسۇن مۇئەللىمنىڭ مۇشۇ ھويلىدىن تېپىلغان شەپكىسى ساقچىلارنىڭ دىققەت مەركىزىدە ئىدى.

ئادىل رابىيەخاننىڭ ھويلىسىنى، بېغىنى تەكشۈرۈپ باقتى، بۇ دېلوغا مۇناسىۋەتلىك ئىز تېپىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ھەممە يەرنى كېچىدىن بېرى تۆكۈلگەن ئاپئاق، قىزغۇچ، ھالرەڭ چېچەكلەر كۆمۈۋەتكەنىدى. شۇنداقتىمۇ ئۇ رابىيەخاننىڭ بېغى بىلەن مەكتەپنىڭ بېغىنى ئايرىپ تۇرىدىغان چىتەندىكى شورىغا دىققەت قىلدى. بۇ شورىنى مېۋە ئوغرىلايدىغان بالىلار ئاچقانمۇ ياكى مال - ۋاران ئاچقانمۇ، نامەلۇم ئىدى. ئادىل ئاشۇ شورىنىڭ يېنىدا خېلى ھايال بولدى. چېچەكلەرنى بىر - بىرلەپ ئېلىپ، ئىز - پىز تېپىشقا ئۇرۇندى. لېكىن بۇ ئىشلىرى بىھۇدە بولۇپ چىقتى. لېكىن شورا...

ئادىلنىڭ دىققەت مەركىزىدە يەنىلا ئاشۇ شەپكە تۇراتتى. لېكىن تېخى قاتىللىق مەيدانى، قاتىللىق قورالى، قاتىللىق سەۋەبى تۇتۇق ئىدى. بۇلار ئاخىرقى ھۆكۈم چىقىرىشقا توسقۇنلۇق قىلىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ قەلبىدە خىلمۇ خىل پىكىر، گۇمان، پەرەز ۋە ئېھتىماللىقلار ئارىلىشىپ كەتكەنىدى. ئادىل رابىيەخاندىن يەنە بىر نەچچە سوئال سورىدى. ئۇنىڭ 40 ياشتىن ھالقىغاندىمۇ گۈزەللىكىنى يوقاتمىغان چىرايىغا، چولپان كۆزلىرىگە، تولغان بەستىگە قاراپ تۇرۇپ، ئاشۇ شەپكىنىڭ نېمىشقا مۇشۇ ھويلىدا چۈشۈپ قالغانلىقىنى غۇۋا قىياس قىلدى. ئۆزىنى تۇرسۇن مۇئەللىمنىڭ ئورنىغا قويۇپ پەرەز قىلىپ باقتى. چېھرىگە بىلىنەر - بىلىنمەس كۈلكە يۈگۈردى. ئۇنىڭ ۋەزىپىسى بۇ يېزا گۈزىلىنىڭ قاشتېشى ھەيكىلىدەك سۇمباتىدىن ئارتۇق ھوزۇرلىنىشقا ئىمكانىيەت بەرمەيتتى.

- ئوغلىڭىز كېچىدىن ئۆيدىمىتتى؟

رابىيەخان بىر ئاز تۇرۇپ قالدى. ئۇ، نېمىگىدۇر ئارىسالدى بولۇۋاتقاندەك قىلاتتى. ئاخىرى ئاستا جاۋاب بەردى.

- ھەئە.

- ئۇ، بازارغا قاچان قايتىپ كەتتى؟

- ئەتىگەندە كەتتى. بۈگۈن ئەتىگەندە، - رابىيەخان بېشىنى كۆتۈرۈپ ساقچىنىڭ چىرايىغا تىكىلىپ قارىدى. ئۇ، ئاشۇ چىرايلاردىن نېمىنىدۇر تېپىۋالماقچى بولۇۋاتقاندەك قىلاتتى، - سىز مېنىڭ ئوغلۇمدىن گۇمان قىلىۋاتامسىز؟ خۇدا ھەققى ماڭا ئىشىنىڭ، ئوغلۇم ھەرگىز ئۇنداق ئىشنى قىلمايدۇ، ھەرگىز قىلمايدۇ. ئۇ، قويدەك يۇۋاش، سوقىچى قوزىدەك مۇلايىم بالا.. ئۇ قانداقمۇ قاتىللىق قىلالىسۇن؟! ماڭا ئىشىنىڭ، خۇدا ھەققى...

6. قارلىغاچلار ۋىچىرلايدۇ

بازاردىكى تىككۈچىلىك دۇكىنىغا: «تۇرسۇن مۇئەللىم ئۆلۈپ قاپتۇ» دېگەن خەۋەر يېتىپ

كەلگەندە، غېنى ھالك - تالك قالدى. زادىلا ئىشەنگۈسى كەلمىدى. ئادەمنىڭ جېنى دېگەن شۇنچىۋالا ئاجىز بولامدۇ؟ سۈپۈرگە بىلەن ئۇرغانغا ئۆلۈپ قالمىدىغان قۇشقاچمىتتى ئۇ؟ دەپ ئويلىدى. كۆڭلىگە ئۇنى مەن ئۆلتۈرۈپ قويدۇممىكەنە، دېگەن خىيال كەلگەندە قورقۇپ كەتتى. لېكىن قەلبىدە، قەلبىنىڭ چوڭقۇر قېتىدا قانائەت ۋە رازىمەنلىككە ئوخشاپراق كېتىدىغان بىر تۇيغۇنىڭ پەيدا بولغانلىقىنى سەزدى. قەلبى: «ئاشۇ نومۇسسىز ئەبلەخ ئۆلۈپتۇ، ئۆلگىنى خوپ بوپتۇ. . .» دەۋاتقاندەك قىلاتتى. غېنى ئۇزاقتىن بېرى ئاشۇ ئەبلەخنىڭ ئۆلۈشىنى ئارزۇ قىلىپ كەلگەنلىكىنى، ئۇنى ئۆز قولى بىلەن بوغۇپ ئۆلتۈرۈۋېتىشنى نىيەت قىلىپ يۈرگەنلىكىنى يادىغا ئالدى. لېكىن ئەمدى مانا ئاشۇ ئەبلەخنىڭ ئۆلۈم خەۋىرى يېتىپ كەلگەندە ئۇ ھالك - تالك قالدى.

غېنىنىڭ قەلبىدە تۇرسۇن مۇئەللىمگە - ئۆزىنى باشلانغۇچ مەكتەپتە ئىككى يىل ئوقۇتقان ئاشۇ مۇئەللىمگە نىسبەتەن كۆچلۈك نەپرەت بار ئىدى. ھەممە ئادەم مۇئەللىمنى ياخشى كۆرىدۇ. بولۇپمۇ باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇتقان، قەلبىگە تۇنجى ئىلىم ئۇرۇقىنى چاچقان مۇئەللىمنى ئالاھىدە ياخشى كۆرىدۇ. لېكىن، غېنى تۇرسۇن مۇئەللىمنى ئۆلگۈدەك ئۆچ كۆرەتتى. پەقەت بىرلا ئاشۇ مۇئەللىمگە ئۆچ ئىدى. ئاشۇ نەپرەت ۋە ئۆچمەنلىك يەتتە - سەككىز يىلدىن بېرى ئۇنى كېچە - كۈندۈز قىينايتى. نەپرەت ئۇلغىيىپ غەزەپ گۈلخېنى بولۇپ يانىتى. بەزىدە تۇرۇپ - تۇرۇپ پەسىيىپ قالغاندەكمۇ قىلاتتى. لېكىن ئاشۇ ئەبلەخنىڭ يېڭى - يېڭى نومۇسسىزلىقلىرىنى سەزگەن ھامان يەنە ئۇلغىياتتى. يېشى چوڭايغانسېرى، جاھاننى چۈشەنگەنسېرى، ئىززەت - ئابروي تۇيغۇسى كۈچەيگەنسېرى يەنىمۇ بەكرەك ئۇلغىيىپ كەتتى. ئۇ، ئاشۇ مۇئەللىمنى: «ئەبلەخ» دەپ ئېسىگە ئالاتتى. ئەگەر ئۇيغۇر تىلىدا ئۇنىڭدىنمۇ سەترەك سۆز بولغان بولسا، ئۇ چوقۇم تۇرسۇن مۇئەللىمنى ئاشۇ سۆز بىلەن سۈپەتلىگەن، ئاشۇ سۆز بىلەن ئاتىغان بولاتتى. ئۇنىڭچە، تۇرسۇن مۇئەللىم كەم - كۈتسىز «ئەبلەخ» ئىدى. غېنىنىڭ ئاشۇ «ئەبلەخ» نى زادىلا ئۇچراتقۇسى، كۆرگۈسى، ئېسىگە ئالغۇسى يوق ئىدى. ئۇنىڭدىن ئۆلگۈدەك بىزار ئىدى. لېكىن ئارزۇسىنىڭ ئەكسىچە ئاشۇ «ئەبلەخ» پات - پات يادىغا كېلىۋالاتتى. پۈتۈن نومۇسسىزلىقلىرى بىلەن كۆز ئالدىغا كېلىۋالاتتى. بۇنداق چاغلاردا غېنى نومۇس ۋە ئىزادىن كۆزلىرىنى چىڭ يۇمۇۋالاتتى. چىشلىرى كىرىشىپ غىچىرلاپ كېتەتتى. غېنى ئاشۇ بىھايا ئەسلىمىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن دەرھال بىرەر جىددىي ئىشقا تۇتۇش قىلاتتى ياكى باشقا شاگىرتلارغا قاراپ مەنىسىز پاراڭدىن بىرنى باشلايتتى. ئاشۇ ئىش ياكى پاراڭ ئارقىلىق ھېلىقى «ئەبلەخ» نىڭ كۆز ئالدىغا كېلىۋالغان بەتبەشىرەسىماسىنى، نومۇسسىز - بىھايا قىلمىقلىرىنى قوغلاشقا ئۇرۇناتتى ۋە قوغلۇۋېتەتتى. مانا ھازىر ئاشۇ «ئەبلەخ» نىڭ ئۆلگەنلىكى توغرىسىدىكى خەۋەر بىلەن ئۇنىڭ بەتبەشىرە، نومۇسسىز سىماسى كۆز ئالدىدا گەۋدىلەندى. خۇددى فوتو سۈرەتتەك ئايان بولدى. غېنىنىڭ كۆزلىرى ئىختىيارسىز يۇمۇلدى. يۈزىنىڭ قانسىراتمىغان ئۆپكىدەك قىزىرىپ كەتكەنلىكىنى سەزدى. قەلبىنى نەپرەت ئۆرتەيتتى. ئۇ، ھېشنى سىلكىپ، ئاشۇ كۆرۈنۈشلەرنى كۆز ئالدىدىن يوق قىلىشقا ئۇرۇنۇپ باقتى. لېكىن ئاشۇ نومۇسسىز سۈرەت خۇددى كۆزنىگە كۆرۈنۈپ قالغان جىن - شايتاننەك قانچە قىلسىمۇ يىراق كەتمەيتتى. قايىقا قارىسا شۇ ياقتا پەيدا بولاتتى. كۆزلىرىنى يۇمۇۋالغىنىمۇ بىكار كەتتى. كۆزلىرىنى يۇمسىمۇ، ئاچسىمۇ ئوخشاش كۆرۈنۈپ تۇراتتى. غېنى ئالدىدىكى كىيىمگە، كىيىم تىكىش ماشىنىسىنىڭ توختاۋسىز يۇقىرى - تۆۋەن سەكرەۋاتقان يىگنىسىگە تىكىلىپ ئولتۇراتتى. ئاشۇ نومۇسسىز سۈرەتمۇ ئاشۇ يەردە ئىدى. ماشىنا توختاۋسىز جاقىلدايتتى. پۈتى تەپكىنى توختاۋسىز تېپەتتى. ئاشۇ بىر قۇرنى قايتا - قايتا، ئۈستى - ئۈستىلەپ تىكىۋاتقانلىقىنى سەزمەيتتى. ئاشۇ يەردە كۆرۈنۈپ تۇرغان نومۇسسىز سۈرەتكە يىگنە ئۆتكەندەك ئەمەس ئىدى. ئەگەر يىگنە ئۆتكەن بولسا، ئۇ ھۆتمۇ تۆشۈك بولۇپ كەتكەن، قايتا - قايتا سانچىلغان سىزىقتىن كېسىلىپ، ئاجراپ ئىككى پارچە بولۇپ كەتكەن بولاتتى. لېكىن سۈرەت تېخىچە پۈتۈن ئىدى. ئۇنىڭدا ھېلىقى نومۇسسىز ئەبلەخنىڭ يالىڭاچ، ئىشتانسىز كاساسى، پەللىكى، قوڭۇر كۆرۈنۈپ تۇراتتى. . .

خېلى يىللار ئىلگىرى، باھارنىڭ ئىللىق، گۈزەل كۈنلىرىنىڭ بىرىدە - غېنى ئۆگزىدە، شىپاڭنىڭ كۈنگىرىسىدىن ئايۇان ئىچىگە قاراپ ياتاتتى. كۈنگىرا شادىلىرى ئارىسىدىن ئايۇان ئىچى ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. لېكىن غېنىنىڭ كۆزلىرى ئايۇان ئىچىگە ئەمەس، ئىككى بالا ئارىسىدىكى تاختاي ئۈستىگە ئۇۋا سالغان قارلىغاچلارغا تىكىلگەنىدى. غېنى ئۈستىگە شاخ - سۇپۇرگىلەرنى ئارتىپ ئەچىل نىقابلىنىۋالغان بولغاچقا، قارلىغاچلار سەزمەيتتى. ئۇ بولسا، قارلىغاچلارنى، ئۇلارنىڭ لايدىن ياسىغان چىرايلىق ئۇۋىسىنى، چاڭگىسىنى، يېڭىلا تۇغقان بىر تال تۇخۇمىنى كۆرۈپ تۇراتتى. شوخلۇق بىلەن ۋىچىرلاشلىرىغا قۇلاق سالاتتى. بىر - بىرىگە دان يېگۈزۈۋاتقاندەك تۇمشۇقلىرىنى يېقىشتۇرۇشلىرىنى، بىرى يەنە بىرىنىڭ ئۈستىگە چىقىپ قاناتلىرىنى كېرىپ، پالاخشىتىپ ئاللىبىر ھەرىكەتلەرنى قىلىشىنى كۆرۈپ تۇراتتى. قارلىغاچلارنىڭ بۇ خىل ھەرىكىتى ھېلىغا تەكرارلىنىپ

تۇراتتى. ئالدىنقى كۈنى قوشنىسىنىڭ گوغلى: «قارلىغاچلار گۈڭا قىزىتمۇپتۇ...» دېگەن، بۈگۈن ھېنى قارلىغاچلارنىڭ گۈڭىسىنى قانداق قىزىتىدىغانلىقىنى، قانداق تۇخۇملايدىغانلىقىنى كۆرمەكچى ئىدى...

تۇرسۇن مۇئەللىم ئايۈانغا كىرىپ كەلگەندە، ھېنىنىڭ كۆزلىرى قارلىغاچلاردىن يۆتكىلىپ ئونىڭغا تىكىلدى. ئۇ، ئۆز مۇئەللىمىنى «ئائىلە سۆھبىتى» گۈتكۈزگىلى كەپتۇ، دەپ پەرەز قىلدى ۋە شۇ ھامان ئونىڭ قەلبىنى مۇئەللىمنىڭ ئۆزى توغرىسىدا نېمىلەرنى دەيدىغانلىقىنى بىلىپ بېقىش ئىستىكى چۈلغىۋالدى. ئۇ، ئايۈاندىكى ھەر بىر ئاۋازغا دىققەت بىلەن قۇلاق سالدى. ئۇ، شۇ تاپتا قارلىغاچلارنىڭ بىردەم ۋىچىرلاشماسلىقىنى ئارزۇ قىلاتتى.

ئانا مۇئەللىمنىڭ ئالدىغا چىقتى.

- ھېنى ئۆيدە بارمۇ؟

- يوق، ئويىنغىلى چىقىپ كەتكەن.

- يالغۇز قاپسەن - دە، يەنە...

- ساقلا، ساقلا، كۆزلىرىم تېشىلەي دېدى.

- سېغىندىڭمۇ؟

- شۇنچىۋالا ئۇزۇن يوقاپ كېتەمسىز؟

- پەقەت پۇرسەت بولمىدى، ئەمما بىر مىنۇتمۇ ئونتۇمىدىم...

ئۇلار نېمىلەرنى دېيىشۋاتىدۇ؟ «ئائىلە سۆھبىتى» دېگەن مۇشۇنداقمىدىكىنە؟ ھېنى ھاڭ - تاڭ ئىدى.

تۇرسۇن مۇئەللىم ئانىسىنى قۇچاقلىدى. كۆزلىرىگە يېنىش - يېنىشلاپ سۆيدى. ئۇ، رابىيەنىڭ ھېلى ئوك كۆزىگە، ھېلى سول كۆزىگە سۆيەتتى.

- ئاھ، رابىيە، سېنىڭ مۇشۇ كۆزلىرىڭ...

تۇرسۇن مۇئەللىم رابىيەدىن ئاجراپ، ئايۈانىنىڭ ئىشىكىنى ياپتى ۋە دەم بىلەن تاقاپ قويدى.

- ۋاي ئەسكى، كۇپكۇندۇز تۇرسا...

- كۇندۇز بولسا نېمە بوپتۇ، تەقەززا قىلمىغىنا...

- خىجىل بولمەن، ۋاييەي...

تۇرسۇن مۇئەللىم ئانىسى دەس كۆتۈرۈپ قۇچىقىغا ئالدى. ئايۈانىنىڭ سەھنىسىگە - پالتوكقا قويۇلغان كارىۋاتنىڭ قىرغىقىغا ئاۋايلاپقىنە يانقۇزدى. تۇرسۇن مۇئەللىمنىڭ ئىشتىنىسى تىزلىرىغىچە سىرىلىپ چۈشتى. ئۇنىڭ كاسسىسى، پەللىكى، قوڭلىرى ئېچىلىپ قالدى. ئانىنىڭ يالىڭاچ پۇتلىرى ئاشۇ يالىڭاچ پەللەكلەرگە چىرمىشىپ كەتكەندى. ئۇ، بوش ۋە تاتلىققىنە ئېگىرايتتى. كارىۋات غىچىرلايتتى. قارلىغاچلار ۋىچىرلىشاتتى. ئىككى تەندىن ئاجرىغان ھاياجانلىق ھاسىراش قوشۇلۇپ باراتتى.

خېلى يىللار ئۆتكەندىن كېيىن ھېنى ئاشۇ كۈنكى «ئائىلە سۆھبىتى» نىڭ نېمە ئۈچۈن ئىكەنلىكىنى چۈشەندى. چۈشەندىيۇ يۈزلىرىگە لاۋۇلداپ ئوت كەتتى. نومۇستىن كۆزلىرىنى چىڭ يۇمۇۋالدى. ئۇ، كېيىنكى تالاي كېچىلەردە ئۆزىنى پات - پات ئويغىتىۋېتىپ تۇرغان ئېگىراش ۋە ھاسىراشلارنىمۇ چۈشەندى. ئۇ، ئويغىنىپ كەتكەن چاغلىرىدا، تومۇز ئىسسىقتا ساپان سۆرىگەن بۇقىدەك ھاسىراۋاتقان كىشىنىڭ تۇرسۇن مۇئەللىم ئىكەنلىكىنى بىلىپ ياتاتتى. ئۇ، ئاللىقانداق بىر مەخپىي ئىشنىڭ بولۇۋاتقانلىقىنى ھېس قىلاتتىيۇ، لېكىن نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى بىلىمەيتتى، چۈشەنمەيتتى. ئەمدى چۈشىنىۋېدى، يۈزلىرىگە لاۋۇلداپ ئوت كەتتى. نومۇستىن كۆزلىرىنى چىڭ يۇمۇۋالدى...

ئاشۇ چۈشەنگەن كۈندىن باشلاپ تۇرسۇن مۇئەللىم ئۈنىڭ نەزىرىدە «ئەبلەخ» كە ئايلاندى. ئانىسىمۇ «ئەبلەخ» كە ئايلاندى. ھېنىنىڭ قەلبىگە نەپرەت تولدى. بۇنىڭ ئىچىدە ئاشۇ ئەبلەخكە بولغان نەپرەتمۇ، ئانىسىغا بولغان نەپرەتمۇ بار ئىدى. ئۇنىڭ قەلبىنى چىدىغۇسىز بىر خىل ئازاب ئۆرتەپ تۇراتتى. ئۇ، ئاشۇ نەپرەت ۋە ئازاب ئىچىدە شوخ - ئەركە بالىدىن جىمغۇر، كەمسۆز، چېھرىدە بۇلۇتلا ئەگىپ يۈرىدىغان غەمكىن يىگىتكە ئايلاندى. ئانىسىنىڭ چىرايىغا زادىلا قارىمايتتى. قاراشتىن نومۇس قىلاتتى. ھېلىقى ئەبلەخنىڭ بولسا، كۆرەر كۆزى يوق ئىدى. ئۇنىڭ ئاشۇ نومۇسسىز چىرايىغا تۇكۇرگۈسى، مىشقۇرغۇسى، گېلىنى بوغۇپ ئۆلتۈرۈۋەتكۈسى كېلەتتى.

ئۇنىڭ قەلبىدە نەپرەت ۋە ئازابتىن باشقا يەنە خورلۇق تۇيغۇسىمۇ بار ئىدى. دەسلەپ ئۇ، ئاشۇ «ئەبلەخ» ئانامنىڭ خورلاپ ئايال - ئاستىنى قىلىۋاتىدۇ، دەپ بىلگەن بولسا، كېيىنرەك ھەقىقىي خورلانغۇچىنىڭ ئۆزى ئىكەنلىكىنى ھېس قىلغانىدى. ئون نەچچە ياشلىق بالا ئالدىدا، ئونىڭ كۆزىچىلا ئاشۇنداق قىلىقلارنى قىلىش ئۇنىڭ راستىنلا كۆزگە ئىلمىغانلىق ئىدى. ئۇ بەزىدە ئانىسىدىنمۇ ئاغرىناتتى. ئانىسىغمۇ نەپرەتلىنەتتى. ئونىڭ تېخى 18 ياشقا تولمىغان ئەقلى، بىر تۇل ئايالنىڭ، قىرىق ياشلاردىن ئاشقان، راسا تولغان، تۇرمۇش قەدىرىگە يەتكەن ئايالنىڭ قەلبىدىكى نازۇك تۇيغۇلارنى، روھىي ۋە جىسمانىي تەشنالىقنى چۈشىنىشكە قادىر ئەمەس ئىدى. ئونىڭ ئاشۇ ئىنتىلىشلىرىنىڭ نەتىجىسى بولغان، ئوتتۇرا ياشقا يېقىنلاشقاندا قايتا ئويغانغان مۇھەببىتىنى بولسا، تېخىمۇ چۈشەنمەيتتى. ئۇ پەقەت نومۇس قىلاتتى. ئەل - جامائەت ئالدىدا، تەكتۇش - بۇرادەرلىرى ئالدىدا نومۇس قىلاتتى. ئەگەر ئانىسى بىلەن ھېلىقى «ئەبلەخ» نىڭ ئاشۇ خۇپىيانە ئىشلىرى ئاشكارا بولۇپ قالسا، ئۆزىنىڭ قانچىلىك سەتچىلىك ۋە نومۇسقا قالىدىغانلىقىنى

چۈشىنەتتى. ئاشۇ كۈنگە قالغاندا بىر دىنبىر يولۇم ئۆلۈم بولۇشى كېرەك، دەپ ئويلايتتى. بۇنىڭدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئاشۇ «ئەبلەخ» نى ئۆلتۈرۈۋېتىش كېرەكلىكىنىمۇ بىلەتتى...

مانا ھازىر ئاشۇ «ئەبلەخ» ئۆلدى. ئۇنىڭ ئۆلگەنلىكى توغرىسىدا خەۋەر كەلدى. غېنىنىڭ قەلبىدىكى رازىمەنلىك ئەنە شۇنىڭ ئۈچۈن ئىدى. قانداق بولۇپ ئۆلۈپ قالغاندۇ؟ ئۇنى مەن ئۆلتۈرۈپ قويدۇممىكىنە؟ غېنىنىڭ كۆز ئالدىغا كېلىۋالغان نومۇسسىز سۈرەتلەرنىڭ ئۈستىدە ئاشۇ سوئال قادىلىپ تۇراتتى، غېنى ھەيران ئىدى. ئادەم جېنىنىڭ شۇنچىۋالا ئاجىز بولىدىغانلىقىغمۇ، بىر تاياقتىلا ئۆلۈپ قالىدىغانلىقىغمۇ ھەيران ئىدى. ھېچقانچە ئىش بولغىنىمۇ يوق ئىدى. كېچە، ئىشىك - دېرىزىلەر چېكىلگەندە غېنى ئويغىنىپ كەتتى. دېرىزىنىڭ چېكىلىشىمۇ، ئىشىكنىڭ چېكىلىشىمۇ بوش ئىدى. شۇنداقتىمۇ يەنىلا ئويغىنىپ كەتتى. ئاشۇ بوش چېكىلىشتىن ھېلىقى نومۇسسىزلىقنىڭ شەپسىنى سەزگەندەك بولدى. ئۇ، خېلى ئۇزۇن چىداپ ياتتى. ئىشىك چەككۈچىنىڭ ئۆزىنى ئاشكارىلىشىنى ياكى قايتىپ كېتىشىنى كۈتۈپ ياتتى. ئىشىك - دېرىزىلەر چېكىلىۋەردى. غېنى ئاشۇ «ئەبلەخ» نىڭ نومۇسسىزلىق بىلەن ئىشىك چېكىۋاتقانلىقىنى پەرەز قىلدى. نومۇس - ئىزادىن ئۆلگۈدەك بولدى، چىشلىرى غۇچۇرلاپ كەتتى. «بۇ نومۇسسىزلىقلار تېخى تۈگىمەپتىكەن ئەمەسمۇ، ۋاي نومۇسسىزلار، ۋاي ئىپلاسلار...» ئۇنىڭ كاللىسىدا ئاشۇ پىكىرلا چۆرگىلەيتتى. غېنى ئۆزى خىلىدىن بېرى كۈتكەن ئاشۇ نومۇسسىز ئەبلەخنى ئەدەبلەپ قويۇش پۈرسىتىنىڭ كەلگەنلىكىنى چۈشەندى. گەرچە ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتكىسى كېلىپ تۇرسىمۇ، ئۆلتۈرۈۋېتىش نىيىتى يوق ئىدى. پەقەت ئەدەبلەپ قويسىلا بولاتتى...

ئىشىك ئالدىدا، ئاشۇ «ئەبلەخ» نى كۆرگەن چاغدا غېنىنىڭ جەھلى مىڭ گەز ئۆرلىدى. ئاشۇ يەردىلا ئۇنى ئۇرۇپ لەختە - لەختە قىلىۋەتكەن، گېلىدىن بوغۇپ، ئادەم بولغىنىغا تويغۇزغانمۇ بولاتتى. لېكىن نەمىشقىدۇر ئۆزىنى بېسىۋالدى. گەپ - سۆز قىلمايلا «ئەبلەخ» نىڭ ياقىسىدىن ئېلىپ، لالما كۈچۈكنى ئاتقاندەك پىرقىرىتىپ ئېتىۋەتتى. «ئەبلەخ» تىن گۈپۈلدەپ ھاراق پۇرىقى كېلىپ تۇراتتى. مەستلىكىدىنمۇ ياكى غېنىنىڭ كۈچەپ چۆرۈپ تاشلىغانلىقىدىنمۇ، يىقىلغان يېرىدە ئىككى دومىلاپ ئاران ئورنىدىن تۇردى. غېنى يەنە ياقىسىدىن ئالدى. دارقىرىتىپ سۆرەپ، ھويلىنىڭ ئالدىدىكى شېغىللىق چوڭ يولغا ئېلىپ چىقىپ تاشلىدى. ئۇ يەردىن يەنە تاپنى سۆرىگەندەك سۆرەپ تېخىمۇ يىراقتا ئاپىرىپ تاشلىدى:

- يوقال كۆزۈمدىن. بىزنىڭ ھويلىغا ئىككىنچى ئاياغ باسىدىغان بولسالا، ھوينۇڭنى ئۈزۈپ تاشلايمەن، ئەبلەخ...

ئاشۇ چاغدا، ئەگەر «ئەبلەخ» قۇيرۇقىنى قىسىپ تىكىۋەتكەن بولسا، ھېچ ئىشمۇ بولمىغان بولاتتى. لېكىن نېمىنىدۇر چۈشەندۈرمەكچى بولۇپ ئاغزىنى ئاچتى:

- مەن ئانىڭىزنى سۆيىمەن. ئانىڭىزمۇ...

نېمە بولغانلىقىنى «ئەبلەخ» سەزمەيلا قالدى. بېشىغا تەگكەن قاتتىق دەمنىڭ زەربىسىدىن شېغىللىق يولغا ئۆرۈلگەن كۆتەكتەك يېقىلدى. ئۇ ئۆزىگە نېمە بولغانلىقىنى، نېمە سەۋەبتىن تاياق يېگەنلىكىنىمۇ بىلەلمەي قالدى.

غېنى پەقەت ئاشۇ بىرنىلا ئۇرغانىدى. بىرنىلا ئۇرغانلىقى ئېنىق ئېسىدە. مانا ھازىر ئۇنىڭ ئۆلگەنلىك خەۋىرى يېتىپ كېلىۋېدى، غېنى ئىشەنمەيلا قالدى. ئاشۇ بىر تاياقنىڭ ئۇنى ئۆلتۈرۈپ قويغانلىقىغا ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى. ئادەمنىڭ جېنى دېگەن شۇنچىۋالا ئاجىز بولامدۇ؟ دەپ ئويلايتتى ئۇ. ئۇ، مانا شۇ ئىش تۈپەيلىدىن ئۆزىنىڭ بالاغا قالىدىغانلىقىنى غۇۋا چۈشەندى. قەلبىدە ۋەھىمە - قورقۇنچ پەيدا بولدى. لېكىن ئاشۇ خەۋەرگە يەنىلا ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى.

7. ناماز ئوقۇمايدىغان كاپىر ئىكەن، شۇنداق!...

تىككۈچىلىك دۇكىنىغا تۈيۇقسىز بېسىپ كىرگەن ساقچىلار غېنىنىڭ ئۈستىگە خۇددى بۇركۈتتەك تاشلاندى. ئۇنىڭ قوللىرىنى ئارقىسىغا قايرىپ كۆمۈشتەك پارقىراپ تۇرىدىغان پولات كويزىنى سالدى. قوللىرى ئارقىسىغا قايرىلغان ۋە كويزا سېلىنىۋاتقان چاغدا غېنىنىڭ يوغان گەۋدىسى پۈكۈلۈپ، يۈزى كىيىم تىكىش ماشىنىسىنىڭ تاختىسىغا تېگىپ قالدى. قىلچىلىك قارشىلىق قىلالمىدى. ساقچىلار جىنايەتچىنى شۇنداق ئەپچىللىك ۋە چاققانلىق بىلەن قولغا چۈشۈردىكى، كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچىلىكمۇ ۋاقىت كەتمىدى. ئىككى ساقچى ئىككى تەرەپتىن يالاپ، ياقىسىدىن تۇتۇپ، دوختايتىپ ئېلىپ ماڭغاندا غېنىنىڭ چىرايى ئۇشتىدەك ئاقىرىپ كەتكەنىدى. ۋۇجۇدى تىترەيتتى، پۈتلىرى كالۋالىشىپ تۇرۇكەرەك قەدەم باسالمايتتى. ئاغزى قۇرۇپ، نەم دىدارى قالمىغان، خۇددى شور يالاپ سالغاندەك تىلى تامىقىغا چاپلىشىپ قالغانىدى. ساقچىلار غېنىنى ئۇچ چاقلىق موتسىكلىتقا ئولتۇرغۇزۇپ، يېزا بازىرىنى ئايلاندۇرۇپ چىقتى. ئالدىدا ساقچى پىكاپى يول باشلاپ ماڭدى. پىكاپ ۋە موتسىكلىتتىكى سىگنال ئەسۋابى جىددىي سىگنال تارقىتىپ ئۇلۇغ پرولېتارىيات دىكتاتۇرىسىنىڭ كۈچ - قۇدرىتىنى نامايان قىلاتتى. بازاردىكى كىشىلەرمۇ، تىككۈچىلىك دۇكىنىدىكى ئۇستا ۋە شاگىرتلارمۇ ھەيران قالدى. ئۇستا ۋە شاگىرتلار ئاشۇ قەبىھ جىنايەتچىنىڭ ئۆزلىرىنىڭ يېنىدا

بەھىرامان ئولتۇرغانلىقىغا، دۆكانىنى يوشۇرۇنۇۋېلىش ئورنىغا ئايلاندۇرۇۋالغانلىقىغا ھەيران ئىدى. ئۇلار ئەگەر بۇرۇنراق بىلگەن بولساق، جىنايەتچىنى ئۆزىمىز پاش قىلاتتۇق ۋە ئۆزىمىز تۇتۇپ ئاپىرىپ بېرەتتۇق ئەمەسمۇ، دەپ ئويلىشاتتى. لېكىن بۇنىڭ كارايىتى چاغلىق ئىدى. ئۇنىڭ تۇتۇلغانلىقىلا ئۇنىڭ جىنايەتچى ئىكەنلىكىنى، گۇناھ سادىر قىلغانلىقىنى ئىسپاتلاپ بېرەلەيتتى. تۇتۇلغانىكەن، گۇناھى پات ئارىدا ئېلان قىلىناتتى. شۇ چاغدا ھەممە ئىش مەلۇم بولاتتى. ئەپسۇسلىنارلىقى، ئۆزلىرىنىڭ ئاشۇ جىنايەتچىنى بۇرۇنراق تونۇۋالالمىغانلىقىلا ئىدى.

جىنايەتچى سازايى قىلىنىپ بولغاندىن كېيىن، يېزىلىق ساقچى پونكىتىغا يالاپ ئەكىرىلدى. ساقچى پونكىتىنىڭ كىچىككىنە ئىشخانىسى ۋاقىتلىق سوراقخانا قىلىندى. بۇ دېلونى پاش قىلىشقا قاتناشقان ساقچىلارنىڭ كەيپىياتى چاغ، غەيرەت - شىجائىتى ئۆرلەپ تۇراتتى. قىزغىنلىقى يۇقىرى ئىدى. ئۇلار دېلو مەلۇم قىلىنىپ ئۇچ سائەت ئۆتمەيلا دېلونىڭ ئاساسلىق يېپ ئۇچلىرىنى تونۇپ تېپىپ چىققان ۋە جىنايەتچىنى قولغا چۈشۈرۈپ بولغانىدى. بۇ، رازۇېتكا تارىخىدا كەم كۆرۈلىدىغان سۈرئەت ئىدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئەقىل - پاراسىتىگە تاينىپ ئاشۇ يۇقىرى رېكورتنى يارىتقانىدى. شۇڭا پەخىرلىنىشكە ئەرزىيتتى. ئۇلار جىنايەتچى تۇتۇلغانىكەن، ئىش تۈگۈنگە، مەسىلە يەكۈنگە يېقىنلىشىپ قالدى، دەپ ئويلايتتى. جىنايەتچىنىڭ ئىقرار قىلىش - قىلماسلىقى چوڭ مەسىلە ئەمەس ئىدى. ئۇ، چوقۇم ئىقرار قىلاتتى. ساقچىلار ئۇنى ئىقرار قىلدۇرالىشىغا ئىشىنەتتى. بولۇپمۇ مۇنۇ توك سويمىدەك سۆلتەك جىنايەتچىنى ئىقرار قىلدۇرۇش تەس ئەمەس ئىدى. ھويلىسىدىن زىيانكەشلىككە ئۇچرىغۇچىنىڭ شەپكىسى تېپىلدى. قاتىللىق قورالى بولغان دەمۇ تېپىلدى. قوي باققىلى چىققان قايسىبىر بالا يول ياقىسىدىكى ئورمانلىقتىن تېپىۋالغان دەمنى جىنايەتچىنىڭ ئانىسى: «بىزنىڭ ئىشىكىنىڭ دېمى» دەپ ئىقرار قىلدى. ئۆرۈك كەسمىسىدىن ياسالغان دەمدە قان داغلىرى تۇرۇپتۇ. مۇشۇنداق پولاتتەك پاكىتلار ئالدىدا ئىقرار قىلمايدىغان قانداق جىنايەتچىكەن ئۇ؟

سوراق باشلاندى. غەيرىنىڭ ئارقىسىغا قايرىلغان قوللىرىغا سېلىنغان كويزا ئېلىۋېتىلدى ۋە ئۇ جىنايەتچى ئۇچۇن تەييارلانغان ئورۇندۇققا ئولتۇرغۇزۇلدى. باش سوراقچىلىق ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان ئادىل غەيرىگە تاماكا تەڭلىدى ۋە بىر ئىستاكان سوغۇق قايناقسۇ قۇيۇپ بەردى. غەيرى بېشىنى چايقاپ، تاماكا چەكمەيدىغانلىقىنى ئىشارە قىلدى. سوغۇق چاينى بولسا غۇرتۇلدۇتۇپ ئىچىۋەتتى. ئۇ، ئاشۇلارنى پۈتۈنلەي ئاڭسىز، نامەلۇم بىر تەبىئىي سېزىمنىڭ تۇرتكىسىدە بېجىردى. ئۇنىڭ چىرايى ھازىرمۇ ئۇشتىدەك ئاقىرىپ تۇراتتى. پۈت - قوللىرى تىترەيتتى. سوغۇق چاينى ئىچكەندىن كېيىن ئازراق ھۇشىغا كەلگەندەك بولدى. ئاغزى يەنىلا بەتتام، قىرتاق ئىدى. . . .

ئادىل ئەستايىدىل، ئېنىق، چۈشىنەرلىك قىلىپ سىياسەتنى تاپشۇردى. ئىقرار قىلغانلارغا كەڭچىلىك قىلىنىدىغانلىقى، جاھىللىق قىلغانلارنىڭ قاتتىق جازالىنىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى. ئۆزلىرىنىڭ يېتەرلىك دەلىل - ئىسپاتقا ئىگە ئىكەنلىكىنى، تېنىۋېلىشقا يول قويۇلمايدىغانلىقىنى پۈرۈتۈپ ئۆتتى. جاھىللىق قىلمای ئىقرار قىلسا كەڭچىلىككە ئېرىشىدىغانلىقى، ئىستىقبالى بولىدىغانلىقى توغرىسىدا توختالدى. ئۇنىڭ سۆزلىرى سەمىمىي ۋە سىلىق ئىدى. سوراق قىلىنىۋاتقان جىنايەتچىنىڭ ئالدىدا ئەمەس، بەڭباشلىق قىلغان ئوغلىنىڭ ئالدىدا نەسىھەت قىلىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ سۆزلىرىدىن گۇمانلىنىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى، ئىشىنىشكە بولاتتى.

ئاشۇ يېرىم سائەتكە سوزۇلغان سىياسىي، ئىدىيىۋى خىزمەت جەريانىدا غەنىنى پۈتۈنلەي ئەسلىگە كەلدى. ئۇ، ئۆزىنىڭ نېمىشقا قولغا ئېلىنغانلىقىنى، ئالدىدىكى ساقچىنىڭ نېمە دەۋاتقانلىقىنى چۈشىنىپ، بىلىپ ئولتۇراتتى. كېچىدە بولغان ئىش ئۆزىگە بەش قولدەك ئايان ئىدى، ئۇنى ئىنكار قىلىشقا ئاجىز ئىدى. ئۇ دەسلەپتە: «بەلكىم ئۇ ئەبلەخ باشقا سەۋەبتىن ئۆلگەندۇر. . . » دەپمۇ ئويلىغان. لېكىن ئاشۇ باشقا سەۋەبكە ئاساس يوق ئىدى. ئاساس بولمىغانىكەن، ئاشۇ ئۆلۈمگە، خۇن داۋاسىغا ئۆزىنىڭ سەۋەبكار بولغانلىقىنى تەن ئېلىشقا توغرا كېلەتتى. ئەمدى زادى نېمە قىلىش كېرەك؟ قۇتۇلۇشنىڭ ئامالى يوق. توۋا خۇدايىم، ئاشۇ بىر تاياق پۈتۈنسۇرۇك، تېتىك، ساپمۇ ساق بىر ئادەمنى تىنىقتىن توختاتقان بولسا - ھە؟ ئەمدى بۇ پاكىت، پاكىت ئالدىدا زادى نېمە قىلىش كېرەك؟ . . .

غەنى ساقچىنىڭ ئىقرار قىلغانلارغا كەڭچىلىك قىلىنىدىغانلىقى توغرىسىدىكى سۆزىگە دىققەت قىلدى. ئۇنىڭغا ئاشۇنىڭغا ئېرىشىشتىن باشقا يول يوق ئىدى. ئادىل ئۆز جىنايىتىنى يۈڭاشلىق بىلەن ئىقرار قىلىش، سوراڭغان سوئالغا ئېنىق، دەرھال جاۋاب بېرىش توغرىسىدا نەسىھەت قىلىۋاتقاندا، ئۇ ئۆزلۈكسىز بېشىنى ئىغاڭلىتىپ ئولتۇردى. سوراق رەسمىي تەرتىپ بويىچە باشلاندى.

- ئىسمىڭ نېمە؟

غەنى: «ئۇلار ئىسمىنى بىلمەي تۇرۇپ

قولغا ئالغانمدىكەنە؟» دەپ ئويلىدى. ساقچى ئۇنىڭ كۆزلىرىگە تىكىلىپ تۇراتتى. خاتىرىلىگۈچى قەلەمنى قەغەزگە تىرىگەن هالەتتە ئىدى.

- غېنى، غېنى نىياز.
- نەچچە ياشقا كىردىڭ؟
- 17 نى تۆگىتىپ 18 گە قەدەم قويدۇم.
- دېمەك، 18 ياش؟
- شۇنداق.
- يۇرتۇڭ نەلىك؟
- كۆكقۇم يېزا تىكەنباغ كەنتىدىن.
- ئەقلى - هۇشۇڭ جايىدىمۇ؟ نېرۋا كېسىلىڭ يوقمۇ؟
- يوق، ئەقلى - هۇشۇم جايىدا.
- نېمە سەۋەبتىن قولغا ئېلىنغانلىقىڭنى بىلەمسەن؟

سوراق مۇهىم مەسىلىگە - ئەسلى مەقسەتكە كۆچكەنىدى. غېنى بۇنى چۈشەندى، لېكىن نېمە دېيىشنى بىلەلمەي گاڭگىراپ قالدى. سوراقخانىنى جىملىق باستى. پەقەت خاتىرىلىگۈچىنىڭ قەلىمىدىن چىققان كىتىر - كىتىر ئاۋازلا ئاڭلىنىپ تۇراتتى. بىلىمەن دەيمۇ؟ ياكى بىلمەيمەن دەيمۇ؟ نېمە دېسەم بولار؟ ئەگەر بىلمەيمەن دېسەم...

- جاۋاب بەر، نېمە سەۋەبتىن قولغا ئېلىندىڭ؟ - ئادىلنىڭ ئاۋازى يوقىرى كۆتۈرۈلدى.

- هېلىقى ئەبلەخ... ياق، تۇرسۇن مۇئەللىمنىڭ ئۆلۈمى سەۋەبىدىن قولغا ئېلىندىم، - غېنى ئۆز جاۋابىدىن هەيران قالدى ۋە شۇ زامات ئۆزىنىڭ ئەسلىدىلا شۇنداق دېمەكچى ئىكەنلىكىنى هېس قىلدى. ئەنە شۇنىڭدىن باشقا قولغا ئېلىنغۇدەك سەۋەبمۇ يوق ئىدى.

- تۇرسۇن مۇئەللىمنى كىم ئۆلتۈردى؟
ئېيتە، چاققان ئېيت...
- مەن ئۆلتۈردۇم.

ساقچىلارنىڭ چېهرىگە كۈلكە ئولاشتى. ئۇلار غەلىبە قىلغانىدى. ئۇلار بۇنداق بۇرۇتسى خەت تارتمىغان سويمەكلەرنى ئوڭايلا ئەيۋەشكە كەلتۈرەلەيدىغانلىقىنى ئاللىقاچان پەرەز قىلىشقان بولغاچقا، ئارتۇقچە ئەجەبلىنىپمۇ كېتىشمىدى. لېكىن يەنىلا خۇشال ئىدى. دېمەك ئىقرار قىلدى. بۇ، دېلو ئاياغلاشتى دېگەن گەپ. ئۇلار بىرىنچى سوراقتىلا ئىقرار قىلدۇرۇپ يەنە رېكورت يېڭىلىغانىدى. شۇنداقتىمۇ ئادىل سوراقنى يەنە داۋاملاشتۇردى:

- قانداق ئۆلتۈردۇڭ؟
- دەم بىلەن ئۇرۇپ ئۆلتۈردۇم.

پاكىت يەنە ئۇدۇللاشتى. هېلىقى بالا دەمنى ئەكىلىپ بەرگەندىلا ئادىل ئاشۇ ئۆرۈك كەسمىسىدىن ياسالغان قۇرۇق، قاتتىق دەمنى قاتىللىق قورالى بولۇشى مۇمكىن، دەپ پەرەز قىلغانىدى. دەمدىكى قان داغلىرى بۇ نۇقتىنى ئىسپاتلاپ تۇراتتى. كېيىن رابىيەخان ئۇنى تونىدى. ئۆز ئۆيىنىڭ ئىشىك دېمى ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلدى. شۇ چاغدىلا دەمنىڭ قاتىللىق قورالى ئىكەنلىكى مۇقىمدالغان، قاتىلنىڭ كىم ئىكەنلىكىمۇ مۇقىمدالغانىدى. ئادىلنىڭ ئويىچە قاتىل بۇنى بەربىر ئىقرار قىلىشقا مەجبۇر بولاتتى. ئىقرار قىلمايمۇ قېچىپ قۇتۇلالمايتتى. لېكىن ئۇ قاتىلنىڭ بۇنچىۋالا تېز ئىقرار قىلىشىنى ئويلىمىغانىدى. ئىشلار خۇددى قېتىقتىن قىل سۇغۇرغاندەكلا راۋانلىشىپ كېتىۋاتاتتى.

- قاچان ئۆلتۈردۇڭ؟
- كېچىدىن.
- نېمىشقا ئۆلتۈردۇڭ؟

جاۋاب توختاپ قالدى. قاتىلنىڭ چىرايىنى مەيۇسلۇق قاپلىغان، ئۇ تامامەن بويسۇنۇش هالىتىدە ئىدى. لېكىن ئاشۇ سوئالغا كەلگەندە نېمە دېيىشنى بىلەلمەيۋاتاتتى. ئۇ، ئويلىنىپ قالدى. ئۇ، ئاشۇ ئەبلەخنى ئۆلتۈرۈشكە سەۋەب بولغان ئىشنى هېچكىمگە ئېيتالمايتتى. ئېيتالمىغانلىقى ئۈچۈنلا ئۇنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ قويغانىدى. ئاشۇ: «نېمىشقا؟» دېگەن سوئالنىڭ كەينىگە مۆكۈنۈپ تۇرغان ئىشنى يوشۇرۇش ئۈچۈنلا ئۇنى ئۇرغان، ئۆلتۈرۈپ قويغان تۇرسا، ئەمدى قانداقمۇ ئاشۇ «نېمىشقا؟» نىڭ كەينىدىكى سىرلارنى ئاشكارىلىسۇن؟! ياق، ئۇ بۇنى ئاشكارىلىمايدۇ، مەڭگۇ هېچكىمگە دېمەيدۇ... مۇشۇ پەيتتە، سوراقچىنىڭ ئالدىدا ئولتۇرغان ئاشۇ دەقىقىدە ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا ئانىسى كەلدى. ئانىسىنىڭ ئېگىز بويى، زىلۋا قامىتى كۆز ئالدىدا گەۋدىلەندى. هەممە ئادەمنىڭ ئانىسى ئۆزىگە ئۇز. ئانىدىن ئۇز هېچنېمە يوق بۇ دۇنيادا. لېكىن ئۇنىڭ ئانىسى هەممىدىن ئۇز ئىدى. ئانىسىنىڭ هىلال ئايدەك ئەگمە، قىياقتەك قويۇق قاشلىرى، بوستان كىرپىكلىرى سايە تاشلىغان نۇرانە كۆزلىرى هېچكىمدە يوق ئىدى. ئۇنىڭ پۇتۇن بەستىدىن - سۇتتەك سۇزۇك چېهرىدىن، زىلۋا قامىتىدىن، سۇمبۇل چاچلىرىدىن گۈزەللىك تۆكۈلۈپ تۇراتتى. هەممە ئادەمنىڭ ئانىسى ئۆزىگە مېهرىبان، ئانىدىن مېهرىبان هېچنېمە يوق بۇدۇنيادا. لېكىن ئۇنىڭ ئانىسى هەممىدىن مېهرىبان ئىدى. ئۇنىڭ ئاغزىدىن تۆكۈلىدىغان هەسەلدەك شېرىن سۆزلەر، هەر قاراشىدىن چاقنايدىغان باهار ئاپتېپىدەك يىللىق بېقىشلار، ئۇنىڭدەك جان كۆيدۈرۈشلەر هېچكىمدە يوق ئىدى. ئۇنىڭ سېغىنىش ۋە سېغىندۇرۇشلىرىغا هېچكىمنىڭ يەتمەيتتى. غېنىنىڭ كۆز ئالدىغا ئۆزى باشلانغۇچ مەكتەپكە كىرگەن دەسلەپكى يىللار كەلدى. ئانىسى ئۇنى هەر تاڭدا هاپاش ئېتىپ مەكتەپكە ئاپىراتتى. ئۇنىڭ دولىسى سەھەردىكى

يوتقاندەك قىسىق قىدى. چۈشتە، مەكتەپتىن تارقىغاندا مەكتەپ دەرۋازىسى ئالدىدا ساقلاپ تۇرغان ئانا يەنە ئۇنى باغرىغا باساتتى. ئۇنىڭ باغرى خۇددى قىش كۈنلىرىدىكى مورا كوچاقتەك قىسىق قىدى. ئانا ئۇنى يېنىش - يېنىشلاپ سۆيەتتى. لەۋلىرى خۇددى ئۆز تىنىقلىرىدەكلا قىسىق قىدى. يەنە ھاپاش قىلىپ ئۆيگە قايتاتتى. ئۆزۈم ماڭغاي دېسە ئۇنمايتتى. چوڭ بولغاندا ئاندىن ئۆزۈڭ ماڭسەن دەيتتى... غېنى كېيىن تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتە - ياتاقلىق مەكتەپتە يېتىپ ئوقۇغان يىللىرىنى يادىغا ئالدى. نېمىدۇر بىر نەرسە - غېنى ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان نەرسە چىگىلگەن ياغلىقنى قولتۇقىغا قىستۇرۇۋالغان ئانا پات - پات مەكتەپ مەيدانىدا پەيدا بولاتتى. پەيدا بولۇش قېتىمى پەقەت ئىككىلا كۈندىنلا دەۋر قىلاتتى. ئۇنىڭ ئاشۇ چاغدىكى بېقىشلىرى، سېغىنىشلىرى، ئوغلىنىڭ چېھرىگە تەلمۈرۈشلىرى ھېچكىمنىڭكىگە ئوخشمايتتى. ئۇ پەقەت غېنىغىلا بېغىشلانغان بېقىش، سېغىنىش، تەلمۈرۈش ئىدى. ئۇ، ئوغلىنىڭ سۆيىدە ئاقاتتى، ئوتتىدا كۆيەتتى، ئوغلىنىڭ غېمىدە غەمخان، دەردىدە دەردمەن ئىدى. ئانىنىڭ ۋۇجۇدىدىن ناخشا - كۈي تۆكۈلۈپ تۇراتتى. بۇ، پەقەت ئوغلىغىلا بېغىشلانغان سېغىنىش ناخشىسى بولاتتى. ئۇنىڭ قەلبى، ۋۇجۇدى پەقەت ئوغلىنىلا كۈيلەيتتى... ئانىدىن ئىشچان، ئانىدىن جاپاكەش ھېچكىم يوق بۇ دۇنيادا. لېكىن ئۇنىڭ ئانىسى ھەممىدىن ئىشچان ئىدى. ئۇ، تاڭدا ئوغلى ئۈچۈن ئويغىناتتى، كەچتە ئوغلى ئۈچۈن كۆز يۇماتتى. ئوغلى ئۈچۈن ئېغىرقىغ تاغىرىنى يۇدۇپ، نازۇك بەللىرى يادەك ئېگىلسىمۇ ۋايسىمايتتى. نازۇك قوللىرى قاپىرىپ - ئېتىلسىمۇ، سونجاقلىرى چاك - چاك يېرىلسىمۇ ۋايسىمايتتى. ھەممىنى ئوغلى ئۈچۈن قىلاتتى. ئۇ، غېنىغا ئاتىسىزلىقنى چاندۇرمىدى. ئاتىمۇ، ئانىمۇ شۇ ئىدى. غېنىنىڭ يۆلىنىدىغان تېغىمۇ، ھوزۇر سۈرىدىغان بېغىمۇ شۇ ئىدى.... ئانىدەك قەيسەر ھېچكىم يوق بۇ دۇنيادا. لېكىن ئۇنىڭ ئانىسى ھەممىدىن قەيسەر ئىدى. ئۇ، ئاتىسىز ئوغلىنى قاناتلىقا قاقتۇرمىدى، نەشتەرلىككە چاقتۇرمىدى، تۇمشۇقلۇققا چوقۇتمىدى، تىرناقلىققا مورلاتمىدى.. ئانىدىن پاك ھېچكىم يوق بۇ دۇنيادا. ئۇنىڭ ئانىسى ھەممىدىن پاك ئىدى. ئۆزىنىڭ ھالال سۈتىدەك پاك ئىدى. پەقەت ئاشۇ ئەبلەخ ئۇنىڭ نامىنى بۇلغاشقا ئۇرۇندى. ياق، ئۇ مەڭگۈ بۇلغىيالمايدۇ. غېنى ھەر قانداق ئادەمنىڭ ئانىسىنىڭ نامىنى بۇلغىشىغا يول قويمايدۇ...

شۇ تاپتا غېنى ئاشۇلارنىڭ ھەممىسىنى چۈشىنىپ ئولتۇراتتى. ئۇ ئەسلىدىمۇ ئانىسىنىڭ ھەممە خىسلەتلىرىنى بىلەتتى. ئانىسىنى جېنىدىن ئەزىز كۆرەتتى. ئانىسى ئۈچۈن ئوت دېسە گۆلخانغا، سۇ دېسە قاينامغا سەكرەشكە رازى ئىدى. ئەمدى مانا ئۆزى سوراق سەھنىسىگە يالاپ چىقىلغان شۇ پەيتتە ھەممىنى تېخىمۇ ئېنىق چۈشەندى. ئۇنىڭ، ئانىسىنىڭ پاك نامىنى بۇلغايدىغان ھەر قانداق سۆزنى تىلغا ئېلىش ھەققى يوق ئىدى. ئۇ، ئانىسىنىڭ نامىنى بۇلغايدىغان بىرەر سۆزنى تىلغا ئالسا، ئۇ دۇنيا - بۇ دۇنيا قارا يۈز بولىدىغانلىقىنى، تۇزكور بولىدىغانلىقىنى ئېنىق چۈشىنەتتى. ئۇنىڭ چىشلىرى كىرىشتى، لەۋلىرى چىڭ ھىمىرىلدى. ئىرادىسى يېڭىلا چىڭدالغان بىتوندەك قېتىۋاتاتتى.

- نېمىشقا ئۆلتۈردۈڭ؟ ئېيت دەيمەن، ئېيتە...

بۇ، ئادىلنىڭ ئاشۇ قىسقىغىنە بىر نەچچە دەقىقە ئىچىدە ئۆز سوئالىنى 3 - قېتىم تەكرارلىشى ئىدى. قاتىل تۇرسۇن مۇئەللىمنى ئۆلتۈرگەنلىكىنى ئىقرار قىلدى. بۇ، ئەڭ مۇھىم مەسىلە ئىدى. لېكىن ئۆلتۈرۈش سەۋەبىنىمۇ بىلمەي بولمايتتى. سەۋەبىنى بىلمىگەندە ئاخىرقى ھۆكۈمنى چىقىرىش تەسكە چۈشەتتى. ئادىلنىڭ بۇركۈتنىڭ كۆزلىرىدەك ئۆتكۈر كۆزلىرى قاتىلغا مىختەك قادالغانىدى.

- ئېيت دەيمەن، ئېيتە...

غېنى ئاشۇ سوئالغا نېمىدۇر بىر نەرسە دەپ جاۋاب بېرىش كېرەكلىكىنىمۇ چۈشىنەتتى. زادى نېمە دېيىش كېرەك؟ ئۇنىڭ ئىشىكنى چەككەنلىكىنى ئېيتىشقا بولمايتتى. ھويلىدا شەپە ئاڭلىنىۋېدى، چىقسام بىر ئادەم تېمىسقىلاپ يۇرۇپتۇ، ئوغرى ئوخشايدۇ دەپ ئۇردۇم. نەتىجىدە... بۇنداق دېسەم قانداق بولار؟ ياق، ئۇنى ھويلىغا يېقىن كەلتۈرۈشكە بولمايدۇ. گۇمان تۇغدۇرىدۇ. زادى نېمىدەپ جاۋاب بېرىش كېرەك؟

- ئېيت دەيمەن، زادى نېمىشقا ئۆلتۈردۈڭ؟

- ناماز ئوقۇمايدىغان كاپىر ئىكەن. دائىم ھاراق ئىچىپ، ئالا - تاغىل توۋلاپ يۈرىدىكەن، شۇڭا ئۆلتۈرۈۋەتتىم...

غېنى ئاشۇ جاۋابنىڭ قاياقتىن دىلىغا نازىل، تىلىغا جارى بولغىنىنى سەزمەي قالدى. ئاغزىدىن چىققان ئاشۇ سۆزگە ئۆزىمۇ ھەيران ئىدى. لېكىن شۇ پەيتتە مۇشۇ جاۋابنىڭلا ئەڭ مۇۋاپىق ئىكەنلىكىنى، مۇشۇ جاۋابنىڭلا نۇرغۇن نەرسىلەرنى يوشۇرۇپ كېتەلەيدىغانلىقىنى چۈشەندى. ئۇنىڭغا ھازىر دىلىدىكى نازۇك سىرلارغا، ئانىسىنىڭ پاكلىقىغا چېتىلمايدىغان ھەر قانداق جاۋاب بولسا بولىۋېرەتتى. كېيىنكى ئىشلارنىڭ قانداق بولۇشى، بۇ جاۋابنىڭ ئۆزىنى قانداق قىسمەتكە دۇچار قىلىشى مۇھىم ئەمەس ئىدى.

- نېمە دېدىڭ؟ يەنە بىر دېگىنە...

- ناماز ئوقۇمايدىغان كاپىر ئىكەن، شۇڭا...

ساقچىلار سوراق باشلانغاندىن بېرى تۇنجى قېتىم ھەيران قالدى. قاراڭلار، مۇنۇ شۇمتەك ئەشەددىي دىنىي تەلۈە ئىكەن، دىنىي تەلۈىلىكىدىن ئادەم ئۆلتۈرۈپتۇ ئەمەسمۇ. ھۇ سارائ. . . ئۇلار مانا شۇنداق ئويلىشاتتى. ئۇلار بىر قاتىلنى پاش قىلغانلىقى ئۈچۈنلا ئەمەس، بەلكى يەنە بىر دىنىي تەلۈىنى قولغا چۈشۈرگەنلىكىدىن، بىر جىنايى ئىشلار دېلوسىنى ئەمەس، بەلكى بىر سىياسىي دېلونى بىر تەرەپ قىلغانلىقىدىن ھەيران ئىدى. ساقچىلارنىڭ چىرايى جىددىي تۈس ئالدى. كۆزلىرى غەزەپتىن چەكچەيدى. قاراڭلار، قىلچە تەپتارتماي كاپىرنى ئۆلتۈردۈم، دەۋاتىدۇ، يۈرىكى قاپلاننىڭكىدەك بار ئىكەن ئەمەسمۇ بۇ سولتەكنىڭ. ۋۇ موزاي، قورقۇمسىزلىقىنى كۆزۈڭگە كۆرسىتىمىز.

- قاچاندىن بېرى مۇشۇ نىيەتكە كەلگەنتىڭ؟

- پىلانلىغىلى ئۇزۇن بولغان، ئاخشام پۇرسەت كەلدى.

- مۇشۇ سۆزلىرىڭنى ئويلاپ قىلمۇاتامسەن؟

- راست بولغانلىقى ئۈچۈن ئىقرار بولدۇم.

ئاساسىي مەسىلىلەر ئايدىڭلاشقان، سوراق ئاخىرلىشىپ قالغاندى. ساقچىلار مەمنۇن ئىدى. ئۇلار يېرىم كۈن ئىچىدىلا بىر چېگىش دېلوغا قاتىللىق دېلوسى دەپ ھۆكۈم قىلغان، يېپ ئۈچىنى بويلاپ قاتىلنى قولغا چۈشۈرگەن، ئۇنى ئىقرار قىلدۇرغانىدى. شۇنداقلا بۇنىڭ بىر دىنىي ئەسەبىيلىككە چېتىلىدىغان دېلو ئىكەنلىكىنىمۇ پاش قىلغانىدى. ئۇلار قاتىلغا غەزەپ بىلەن تىكىلىشەتتى.

ساقچىلار كۆكتۇمدىن چۈشلۈك دەم ئېلىش ۋاقتىدىلا قايتىپ كېلىشتى. قاتىلنى ناھىيىلىك تۈرمىگە سولىدى ۋە ئىداره باشلىقىغا دوكلات قىلدى. بۇ بىر دىنىي تەلۈە كەلتۈرۈپ چىقارغان قاتىللىق دېلوسى بولغاچقا، ئىداره باشلىقى تولىمۇ جىددىي قارىدى. شۇ ھامان ناھىيىلىك پارتكومنىڭ سىياسىي - قانۇن خىزمىتىگە مەسئۇل سېكرېتارىغا، ناھىيىلىك سىياسىي - قانۇن كومىتېتىغا دوكلات قىلدى. خەۋەر تاپقان ئورۇنلار تەۋرەپ كەتتى. چۈشتىن كېيىن سىياسىي - قانۇن خىزمىتىگە مەسئۇل سېكرېتار ناھىيىلىك سىياسىي قانۇن كومىتېتىنىڭ، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ، تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ، ئەدلىيە ئىدارىسىنىڭ، سوت مەھكىمىسىنىڭ مەسئۇللىرىنى چاقىرىپ جىددىي يىغىن ئاچتى. جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنى ۋە ئادىل باشچىلىقىدىكى دېلو گۇرۇپپىسىنى تەقدىرلىدى. تەپتىش ۋە سوت مەھكىمىلىرىگە تەپتىش قىلىش ۋە ھۆكۈم چىقىرىش خىزمىتىنى تېزلىكتە ئاياغلاشتۇرۇشنى ئورۇنلاشتۇردى.

ساقچى ئىشەنمىدى

بۇنداق قەبىھ جىنايەتچىنى تېزلىكتە جازالاش ئۈچۈن دېلونى مەھكىمىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىش زۆرۈر ئىدى. مانا شۇ «رەتلەش» قول تۇتتى. «دەرھال ئۆتكۈزۈپ بېرىش» ئىشقا ئاشمىدى. بۇ، دېلو گۇرۇپپىسىنىڭ مەسئۇلى ئادىلنىڭ بوشاڭلىقىدىن ياكى ئەندىكمىگەنلىكىدىن ئەمەس ئىدى. ئاخىرىدىن ئۆتكەن ئۇچ - تۆت كۈن ئۇنى ئويلاندۇرغان، قەلبىدە گۇمان پەيدا قىلغانىدى. ئۇنىڭغا قايسىبىر پەۋاز چەك باسمايۇاتقاندەك، سەۋەب - نەتىجە مۇناسىۋىتىدە نېمىدۇر بىر نەرسە كەمدەك تۇيۇلاتتى. ئۇنىڭ قەلبىدە دېلونى يەنە بىر قېتىم تەكشۈرسە باشقا نەتىجە چىقىدىغاندەك، يەنە بىر قېتىم سوراق قىلسا، جىنايەتچى باشقا گەپلەرنى دەيدىغاندەك تۇيغۇ پەيدا بولدى. ئويلىغانسېرى گۇمانلاندى. نېمىگىدۇر ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى. جىنايەتچىنىڭ سوراق ۋاقتىدا دېگەنلىرىگە ئەمدى ئىشەنگۈسى كەلمەيۇاتقانلىقىنى چۈشىنىپ تۇراتتى. دېلونى شۇ پېتى رەتلەپ ئۆتكۈزۈپ بېرىشكە كۆڭلى تېخىمۇ ئۇنمايتتى. . . ئاخىرى دېلونى رەتلەشنى تاشلاپ تىكەنباغقا يەنە بىر قېتىم بېرىپ كەلدى. تۇرمىگە ئۇچ قېتىم بېرىپ، جىنايەتچىنى ئۇچ قېتىم قايتا سوراق قىلدى. ئۇ، جىنايەتچىنىڭ تۇنجى سوراقتا دېگەن گەپلىرىدىن يېنىۋېلىشىنى، باشقا بىر گەپلەرنى دېيىشىنى خالايتتى. لېكىن نېمىشقا ئاشۇنى خالاپ قالغانلىقىنى بىلمەيتتى. ئۇ، ئۆز قەلبىدىن «جىنايەتچىگە ھېسداشلىق قىلمۇاتامسەن؟» دەپ سوراپ باقتى. ئۇ ئەزەلدىن جىنايەتچىگە ھېسداشلىق قىلمايتتى. جىنايەتچىلەرگە ھېسداشلىق قىلغاندا، جەمئىيەتنى تۇزىگىلى، تىنچ - ئامانلىقتىن بەھرىمەن قىلغىلى بولمايدىغانلىقىنى چۈشىنەتتى. بولۇپمۇ قاتىل جىنايەتچىلەرگە زادىلا رەھىم قىلىشقا بولمايتتى. ئەمما مۇشۇ قېتىم. . . ياق، ئۇ، جىنايەتچىگە ھېسداشلىق قىلمۇاتقىنى يوق. ئۇنىڭدا ئاقلاشقا ئۇرۇنۇۋاتقىنىمۇ يوق. ئۇنىڭدا پەقەت جىنايەتچى راست گەپ قىلمايۇاتقاندەك، راست گەپ - ھەقىقىي ئىش قايسىبىر ئىس - تۈتەك ئارقىسىدا يوشۇرۇنۇپ قېلىمۇاتقاندەك تۇيغۇ بار ئىدى. ئۇنىڭ ئەنە شۇنى بىلگۈسى كېلەتتى. جىنايەتچىنىڭ قاتىللىق قىلغانلىقى ئېنىق ئىدى. ئەمما نېمە ئۈچۈن قاتىللىق قىلغانلىقى گۇمان تۇغدۇراتتى. ئۇ، قاتىل ئىكەن، ئۇنىڭغا قانۇن بويىچە تېگىشلىك جازا بېرىلىدۇ. بۇ، ھەق. شۇنداق بولۇشقا تېگىشلىك. لېكىن. . . ئۆلگۈچىنىڭ شەپكىسىنىڭ قاتىلنىڭ ھويلىسىدىن تېپىلىشى ئۇنىڭغا غەلىتە تۇيۇلاتتى. «ئۆيىگە كىرىپ كەتكەن» تۇرسۇن مۇئەللىمنىڭ قاتىل بىلەن ئۈچرىشىپ قېلىشىمۇ غەلىتە ئىدى. ئادىل مۇشۇلارنى ئويلىغاندا، ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا قاتىلنىڭ چىرايلىق ئانىسى كېلەتتى. 40 ياشلاردىن ئاشقاندىمۇ گۈزەللىكىنى يوقاتمىغان ئاشۇ ئايالنىڭ

بۇلاقتەك لۆمۇلدەپ تۇرىدىغان كۆزلىرى، قاشتېشى ھەيكەلدەك سۇزۇك ھۆسنى ئۇنىڭ يادىدا بار ئىدى. ئۇنىڭغا قاتىللىقنىڭ ئاشۇ ئايال بىلەن ئاللىقانداق مۇناسىۋىتى بارەدەك تۇيۇلاتتى. ئادىل تىكەنباغقا قايتا بارغاندا ئاشۇ گۈمانىنى ئەخمەت ئاخۇن سېكرېتارغا ئېيتىۋېدى، سېكرېتار ئىللا - بىللا ئۇنداق ئىشنى سەزمىگەنلىكىنى ئېيتتى. لېكىن ئۇ بىر ھازادىن كېيىن: «رابىيەگە ئەلچى ئەۋەتىپ، توي قىلىشنى تەلەپ قىلغانلار كۆپ، ئۇنىڭغا قاش ئېتىپ، كۆز قىسقانلار، ئۇنىڭغا قانات سۆرىگەنلەرمۇ بولغان، لېكىن ئۇ ھەممىسىنى رەت قىلغان، قانات سۆرىگەنلەرنىڭ ئوبدانلا ئەدىبىنى بېرىپ قويغان. . . » دېدى ۋە ئارقىدىنلا تىكەنباغقا ئاللىبىر خىزمەت بىلەن كېلىپ نۇقتىدا تۇرغان بىر ئەمەلدارنىڭ ھېكايىسىنى سۆزلەپ بەردى. ئۇ، ناھىيىدە قايسىبىر ئىدارىنىڭ باشلىقى ئىكەن. تۇن كېچىدە ئىشىك قېقىپتۇ. ئۇ، ئۆز ھوقۇقىغا ئىشەنگەنمۇ ياكى نومۇس - ھايانى بىلمەمدۇ، ئىشكنى خېلىلا چىكىپتۇ، ھەتتا رابىيەنىڭ قوشنىسى ھېكىم ئاخۇن سۇنجاڭ (كەنت باشلىقى) لار ئويغىنىپ كەتكۈدەك قېقىپتۇ. ھېكىم ئاخۇن بىلەن ھېيۇنخان شاق - شاق: «نېمە ئىش بولاركىن؟» دېيىشىپ ھويلىغا چىقىپ چىتەننىڭ ئاراشلىرىدىن مارىلاپ تۇرۇپتۇ. بىر چاغدا رابىيەنىڭ ئىشكى ئېچىلىپتۇيۇ «شالاق» قىلغان ئاۋاز ئاڭلىنىپ، ئارقىدىنلا ئىشىك جالاقلاپ يېپىلىپتۇ. ئەتىسى ھېيۇنخان شاق - شاق پۇتۇن كەنتكە ئۇستىبېشى، يۈز - كۆزلىرى يۇندا بىلەن بۇلغىنىپ، سۇغا چۈشكەن مۇشۇككىلا ئوخشاپ قالغان ئەمەلدار توغرىسىدا ھېكايە تارقىتىپتۇ. بىچارە ئەمەلدار قويرۇقىنى شۇ خادا قىلغانچە تىكەنباغقا ئىككىنچى قايتا كېلەلمەپتۇ. . . ئەخمەت ئاخۇن سېكرېتارنىڭ ئېيتىشىچە، پۈلمۇ، ھوقۇقمۇ بار ھېلىقى ئەمەلدارنى رەت قىلغان ئايالنىڭ نامرات مۇئەللىمنى قوبۇل كۆرۈشىي ئەقىلغە سىغمايدىكەن. بۇنىڭ مۇمكىنچىلىكى يوق ئىكەن. ئەگەر كىچىككىنە شەپىسى سېزىلگەن بولسا ھېيۇنخان شاق - شاق ئاللىقاچان پۇتۇن كەنتكە تارقىتىپ بولار ئىكەن. . .

ئاشۇ يەردە ئادىل يەنە نۇرغۇن نەرسىلەرنى ئۇقۇشۇپ باقتى. رابىيە ھەققىدە، غېنى ھەققىدە ئۇقۇشۇپ باقتى. تۇرسۇن مۇئەللىمنىڭ ئەھۋالىنىمۇ ئىگىلىدى. لېكىن ئۆز پەرزىنى ئىسپاتلىيالمىدى. كۆڭلىدىكى تۇگۈنىنىمۇ يېشەلمىدى. شۇنداقلا ئۆز پەرزىنى ئىنكار قىلىشقىمۇ يېتەرلىك ئاساس تاپالمىدى. پەرزى پەرەز پېتى قېلىۋەردى. ئۇنىڭچە، باشقىلارنىڭ سەزمىگەنلىكى بۇنداق ئېھتىمالنىڭ يوقلۇقىنى بىلدۇرمەيتتى. كىشىلەر سەزمىسە سەزمەيتتى، سەزدۇرمەسلىككىمۇ بولاتتى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا ھويلىدىن تېپىلغان شەپكە ۋە قاتىللىق قورالى دەم قادىلىپ تۇراتتى. كۆتۈرۈپ چىقىلغان دەم ۋە چۈشۈپ قالغان شەپكىگە قاراپلا ئۇلار مۇشۇ ھويلىدا ئۇچراشقان، مۇشۇ ھويلىدا دوقۇرۇشقان، دەسلەپكى ئېلىشىش مۇشۇ ھويلىدا بولغان، دەپ پەرەز قىلىشقا بولاتتى. لېكىن تۇرمىدىكى قايتا سوراقلاردا قاتىل ھويلىدىكى ئېلىشىشنى ئىنكار قىلدى. ئىللا - بىللا يېقىن كەلتۇرمىدى. شەپكە ۋە دەم ھەققىدە يوقلاڭ، ئىشەنگىلى بولمايدىغان گەپلەرنى قىلدى. كېيىن ئۇندىمەي جىم تۇرۇۋالدى. ئادىلنىڭ پەرىزىچە، قاتىل ئىزچىل تۇرده ھويلىدىن ئۆزىنى قاچۇرۇۋاتاتتى. نېمىنىدۇر يوشۇرۇشقا ئۇرۇناتتى.

تۇرمىگە 3 - قېتىم بارغاندا قاتىل بىلەن دېيىشكەن گەپلەر ئادىلنىڭ ئېنىق يادىدا بار ئىدى. ئۇ، شۇ قېتىم قاتىل بىلەن ئادەتتىكىچە سۆزلىشىشكە ئۇرۇنۇپ باقتى.

- سەن ئاشۇ كېچە ئۆلگۈچى بىلەن قەيەردە ئۇچراشتىڭ؟ قانداق ئۇچرىشىپ قالدىڭ؟

- ئۇلار ئۆيىمىزنىڭ ئالدىدىكى يولدىن ئالا - تاغىل ناخشا توۋلاپ ئۆتتى. مەن ئۇلارنىڭ مەستلىكىنى، يەنە ھاراق ئىچكەنلىكىنى بىلدىم دەمنى كۆتۈرۈپ يۈگۈرۈپ چىقتىم. كېيىن ئۇلار مەكتەپكە كىرىپ كېتىپتۇ. مەن ئاشۇ بىدئەتلەرنىڭ ئەدىبىنى بېرەلمىگىنىمگە ئۆكۈنۈپ، ئۆيگە يېنىپ كىرىپ كەتمەكچى بولدۇم. لېكىن ئۇيقۇم قاچقاندى. ئەگىنىڭ ئالدىدا ئاسماندىكى يۇلتۇزلارغا قاراپ ئولتۇردۇم. بىر چاغدا يولدا بىرسى پەيدا بولدى. غىڭشىپ ناخشا ئېيتىپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇنىڭ ئاشۇ مەست ئەبلەخ ئىكەنلىكىنى بىلدىم. ئارقىسىدىن ماڭدىم ۋە مەسچىتنىڭ ئالدىغا بارغاندا دەم بىلەن بېشىغا ئۇردۇم. . .

- ھېچنېمە دېمەيلا ئۇردۇڭمۇ؟

- ھەئە.

- ئۇنى نېمىشقا ئىشىك ئالدىدىن ئۆتكەندىلا توسمىدىڭ؟

- ئۇنداق قىلغۇم كەلمىدى.

- راستىنلا مەسچىتنىڭ ئالدىغا بارغاندا ئۇردۇڭمۇ؟

- ھەئە.

- ئۇنداق بولسا، نېمىدەپ ئۇنىڭ شەپكىسى سېنىڭ ھويلاڭغا چۈشۈپ قالىدۇ؟

- ياماق قىلارمىز، دەپ ئەكەلگەنتىم.

- شەپكىنى ئەكەلگەن ئادەم نېمىشقا ئۆيگە ئەكىرمەي ھويلىغا تاشلاپ قويدۇڭ؟

- ئەكىرگۈم كەلمىدى.

- شەپكىنىغۇ ئەكەپسەن، نېمىشقا دەمنى تاشلىۋەتتىڭ؟

- . . .

- سەن ئۇنى ئۇرغاندا شەپكىسى بېشىدا بارمىدى؟

- بارتتى.
- ئەمسە نېمىشقا شەپكىگە قان يۇقمىدى؟
- بۇنى بىلمىدىم.
- سەن راست گەپ قىلمايۋاتسەن؟
- مەن راستتىنلا ئۇنى ئۆلتۈردۈم، مەن ئىقرار.
- ئادەم ئۆلتۈرۈش جىنايىتىگە قانداق جازا بېرىلىدىغانلىقىنى بىلەمسەن؟
- بىلمەيمەن... ياق، بىلمەن.
- سەن چوڭقۇر ئويلاپ باقتىڭمۇ؟
- ئويلىدىم.
- ئەمىسە نېمىشقا راست گەپ قىلمايسەن؟
- راست گەپ قىلدىم. مەن ئىقرار، مەن ئۇنى ئۆلتۈردۈم.
- نېمىشقا ئۆلتۈردۈڭ؟
- ھاراق ئىچكەنلىكى، ناماز ئوقۇتمەيدىغانلىقى ئۈچۈن ئۆلتۈردۈم.
- يالغان، سەن ئۆزۈڭمۇ ناماز ئوقۇتمەيدىكەنسەنغۇ؟
- ئوقۇتەيمەن، دىنغا ئىشىنىمەن.
- مەن تەكشۈرۈپ كۆردۈم. سەيپۇخانىدىكى لەر سېپىنىڭ ناماز ئوقۇتقەنلىكىنى كۆرمەپتۇ.
- ئۇلار بىلمەيدۇ.
- سەن دائىم ئۇلار بىلەن بىللە تۇرساڭ، نېمىشقا بىلمەيدۇ.
- ...
ئېيتىپ باقە، نامازنى قانداق ئوقۇتەيدۇ؟
- ھازىر تاھارىتىم يوق.
- مەن سېپنى ناماز ئوقۇتە دېمىدىم، نامازنى قانداق ئوقۇتەيدىغانلىقىنى دەپبىاق دېدىم.
- ئايەتلەرنى تەرەتسىز تىلغا ئالسا كۇپۇرلۇق بولىدۇ.
- بىكار گەپ.
- بۇ گەپلەرنى سوراپ نېمە قىلىسىز؟ مەن قاتىللىق قىلغانلىقىمنى ئىقرار قىلدىم. قانداق جازا بەرسەڭلار مەيلى، پەقەت مۇشۇ كۈنلەر تېزراق تۈگىسە بولاتتى...

ئاشۇ سوراقلاردا ئادىل ھېچنېمىگە ئېرىشەلمىدى. كۆڭلىدىكى پەرەز يەنىلا پەرەز پېتى قېلىۋەردى. ئۇ، ئاشۇ پەرەزلەرنى ئىسپاتلاشقا ئامالسىز قالغانىدى. ئادىل ئاغزىنىڭ ئۇچىغا كېلىپ قالغان: «ھېلىقى مۇئەللىمنىڭ ئاناڭ بىلەن مۇناسىۋىتى بارمىدى؟» دېگەن سوئالنى ئاغزىدىن نەچچە قېتىم چىقىراي دېدىيۇ، لېكىن يەنىلا بولدى قىلدى. ئاشۇ ياش بالىنىڭ دىلىغا ئازار بېرىپ قويۇشتىن، ئۇنىڭ كىشىلىك ئىززەت - ھۆرمىتىگە چېقىلىپ قويۇشتىن ئەنسىرىدى. ئەگەر شۇ سوئال ئوتتۇرىغا چىقىرىلسىلا ئۇنىڭ ئانىسىلا ئەمەس، ئۇنىڭ غورۇرىمۇ ھاقارەت قىلىنغان بولاتتى. مەيلى ئاشۇنداق ئىشىنىڭ بار - يوقلۇقىدىن قەتئىينەزەر، يەنىلا ھاقارەت قىلىنغان بولاتتى. ئادىل بۇ نۇقتىنى چۈشىنەتتى. ئۇ، قاتىللىق قىلغانىكەن، ئۇنىڭغا قانۇن بويىچە جازا بېرىشكە بولاتتى. لېكىن قانۇندا قاتىلنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتىگە، ۋىجدانىغا، غورۇرىغا ھاقارەت قىلىنسا بولىدۇ، دېگەن بەلگىلىمە يوق ئىدى. ئادىل بىر جىنايەتچىنىڭ ئەمەس، ئالدىدا ئولتۇرغان ئاشۇ ياش بالىنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتىنى، كۆڭلىنى ئايىدى.

دېلونى تەپتىش مەھكىمىسىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىشنى كېچىكتۇرۇۋېرىشكە بولمايتتى. ئادىلنىڭ كۆڭلىدىكى گۇمان - پەرەزلەرنىڭ ئىسپاتلىنىشى - ئىسپاتلانماسلىقىمۇ، قاچان ئىسپاتلىنىشىمۇ نامەلۇم ئىدى. ئادىل ئۇيان ئويلاپ - بۇيان ئويلاپ، ئاشۇ گۇمان ئىسپاتلانغان ھالەتتىمۇ قاتىلنىڭ تەقدىرىدە ئۆزگىرىش پەيدا قىلالمىشى ناتايىنلىقىنى چۈشەندى. شۇنداق قىلىپ، دېلونى رەتلەپ ئۆتكۈزۈپ بەردى. دېلو پاش قىلىش سۇرئىتىدە رېكورت يارىتقان بۇ ساقچى يىگىت دېلونى رەتلەشتە رېكورت يارىتالمىدى. لېكىن ئۆز خىزمىتىنى يەنىلا ئاخىرىغا يەتكۈزدى.

ئادىلنىڭ مۇشۇ دېلودىكى ئىشى تۈگىدى. ئۇ، بۇ ئىشلارنى ئۇنتۇپ كەتسە بولاتتى. لېكىن نېمىشقىدۇر ئۇنتىيالمىدى. تۇرۇپ - تۇرۇپ ئاشۇ ئىشلارنى يەنە ئەسلەپ قالاتتى. ياپياش قاتىل ۋە ئۇنىڭ چىرايلىق ئانىسى كۆز ئالدىدا ئايان بولاتتى. شەپكە ۋە دەم توغرىسىدا ئويلاپ قالاتتى. ئۇ، دېلونى رەتلەپ ئۆتكۈزۈپ بېرىپ، ئالاھەزەل 100 كۈنلەردىن كېيىن قاتىل ئۇستىدە چىقىرىلغان ئاخىرقى ھۆكۈمنى ئاڭلىدى. غېنىغا ئۆلۈم جازاسى بېرىلىپ دەرھال ئىجرا قىلىنىش ھۆكۈم قىلىنغانىدى. ئاشۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان كۈنى نامەلۇم تۈيغۇ ئادىلنى سۆرەپ يەنە بىر قېتىم تۇرمىگە ئېلىپ باردى. ئۇنىڭ ئەقلى ھۆكۈمنىڭ توغرىلىقىنى دەلىللەيتتى. لېكىن ھېلىقى نامەلۇم تۈيغۇ بولسا، ئۇنى ئاشۇ يەردە يوشۇرۇنۇپ قالغان نامەلۇم ئىشنى بىلىۋېلىشقا كۈشكۈرتەتتى. بۇ ئاخىرقى پۇرسەت ئىدى. شۇنداق قىلىپ ئادىل قاتىل جىنايەتچى، دىنىي ئەسەبىي ئۇنسۇر غېنىنىي سوراقخانىغا يەنە بىر قېتىم ئاچقىتۇردى.

غېنىنىڭ ئەسلىدىلا ئاق پىشماق چىرايى تېخىمۇ سۇزۇلۇپ قالغان، يېڭىلا خەت تارتقان بۇرۇت - ساقاللىرى ئۆسۈپ چىرايىنى تېخىمۇ ئاق كۆرسىتىپ تۇراتتى. ئوبدانلا سەمرىپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى. كۆزلىرىدىن ئاللىقانداق بىر خىل بىزارلىق ۋە ئىنتىزارلىق ئۇچقۇنداپ تۇراتتى. ئادىل ئۇنىڭ چىرايىغا نەزەر سېلىپ تۇرغان ئاشۇ دەقىقىدە ئۇنىڭ تۇرمە تۇرمۇشىغا بولغان بىزارلىقىنى ۋە شۇ كۈنلەرنىڭ تېزرەك ئاخىرلىشىشىغا ئىنتىزارلىقىنى چۈشىنىپ يەتتى.

- ئاناڭ بىلەن كۆرۈشۈۋالغۇڭ بارمۇ؟

ئادىل ئەسلى ياشقا بىر نەرسىلەرنى

سورىماقچى كىدى. ئاغزىدىن نېمە بولۇپ سوت ساقچىسى سورايدىغان سوئالنىڭ چىقىپ كەتكەنلىكىنى سەزمىدى. ئۇ، ئۆز - ئۆزىدىن ھەيران قالدى.

قاتىلنىڭ قولىغا كويزا سېلىنغانىدى. ئۇ، جۇپلەشكەن قوللىرى بىلەن يۈز - كۆزىنى توسۇۋالدى. ئاشۇ ھالەتتە ئۆزۈنغىچە ئولتۇردى. شۇ ئارىدا ئادىل ئەمدى ھەر قانداق باشقا سوئال سوراشنىڭ ئورۇنسىزلىقىنى، باشتىكى سوئالنىلا تەكرارلاش لازىملىقىنى چۈشىنىپ يەتكەنىدى.

- ئاناڭنى كۆرۈشتۈرگىلى ئېلىپ كېلەيمۇ؟

- ياق، كۆرۈشمەي... بىر قېتىم كۆرۈۋالسام، يىراقتىن بولسىمۇ بىر كۆرۈۋالساملا بولاتتى...

غېنىنىڭ جۇپلەشكەن قوللىرى ئارىسىدىن سىرغىغان كۆز ياشلىرى پولات كويزىنى ھۆل قىلدى. ئادىل نېمىدەپ ئاشۇ گەپلەرنى دېگەنلىكىگە پۇشايمان قىلىپ قالدى. ئەسلى ئاخىرقى كۈنلىرىنى كۆچۈرۈۋاتقان جىنايەتچىگە ئاشۇ مېھرىبان ئانىنى ئەسلەتمەسلىك كېرەك ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ يەتكەنىدى.

9. ئوغلۇم مېنى يوقلاپ كېلىدۇ

غېنى قولىغا ئېلىنىپ ئۈزۈن ئۆتمەي رابىيە ئېلىشىپ قالدى. كۆزلىرىدىن قورقۇنچلۇق بىر سېرىق ئۇچقۇن چاقناپ تۇراتتى. نېمىلەرنىدۇر دەپ توختىماي سۆزلەيتتى. دەسلەپكى كۈنلىرى ئۇ چۈشتىن ئىلگىرى بىر قېتىم، چۈشتىن كېيىن بىر قېتىم بازاردىكى تىككۈچىلىك دۇكىنىغا بېرىپ - كېلىپ يۈردى. يولدا ئۇچرىغانلا ئادەمگە - چوڭ - كىچىك، قېرى - ياش، ئەر - ئايال، تونۇش - ناتونۇش - ھەممىگە سۆزلەپ ماڭاتتى. سۆزلىرى ئارىسىدىن: «غېنىنى كۆرۈپ كېلەي...» دېگەن بىرلا جۈملىنى ئۇققىلى بولاتتىى. يولدا ئادەم بولمىسىمۇ سۆزلەيتتى. كىمگىدۇر بىر كىمگە: «ئوغلۇمنى كۆرۈپ كېلەي، ھېلىلا قايتىپ كېلىمەن» دەيتتى. راستتىنلا بىردەمدىلا قايتىپ كېلەتتى. تىككۈچىلىك دۇكىنىغا ئالدىغا باراتتىيۇ، كىرمەيلا ئارقىسىغا قايتاتتى. گېپىمۇ ئۆزگىرەتتى: «غېنىنى كۆرۈپ كەلدىم. ئۇ شۇنداق ئۇز» دەيتتى. گەپ قىلغاچ ماڭاتتى. ئالدىراپ - پالاخشىپ ماڭاتتى. ئايىغىدىن ئۆرلىگەن چاڭ - توزان يىراقتىن قارىغان ئادەمگە ئاشۇ يولدا بىر قۇيۇن - «توكۇرجىن» يەر بېغىرلاپ ئۆچۈپ يۈرگەندەك كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ ئارا پاشىنلىق توفلىيى يىرتىلىپ پۇتىدا تۇرغۇسىز بولۇپ كەتكەنىدى. توفلىيىنى قولتۇقىغا قىستۇرۇۋېلىپ ماڭاتتى. چېھرىگە چۈۋۈلۈپ چۈشكەن چاچلىرى، كەڭ ئېتەك ئاق كۆڭلىكى ئەتىيازنىڭ شامىلىدا ئۇچۇپ تۇراتتى.

رابىيەنىڭ ئېلىشىپ قالغانلىقىنى ھەممە ئادەم بىلىپ كەتتى. ئۇنى كۆرگەندە چوڭلار توۋا قىلىپ: «ئۇلۇغ ئاللا، بەندىڭنىڭ بېشىغا ئاشۇ كۈننى سالمىغايسەن!...» دەپ ياقا چىشلىشەتتى. ئۇششاق بالىلار بولسا: «سارالڭ كەلدى» دەپ ۋارقىرىشاتتى. كەپسىزلىرى ئۇنىڭغا تاش - داڭگال ئاتاتتى. لېكىن رابىيەنىڭ پەرۋايى پەلەك ئىدى. «غېنىنى كۆرۈپ كېلەي...» دەپ بەخىرامان كېتىۋېرەتتى.

بىر كۈنى رابىيە قاپىقى يېرىلغان، يۈز - كۆزلىرى قانغا بويالغان ھالدا قايتىپ كەلدى. ئۇ: «غېنى شۇنداق ئۇز تۇرۇپتۇ» دەيتتى. قوشنىلار ئۇنى كۆرۈپ قورقۇپ كېتىشتى. ھېيۋىخان شاق - شاق ھۆللەنگەن خام بىلەن ئۇنىڭ چېھرىدىكى قانلارنى سۈرتۈپ تازىلىدى. چۈۋۈق چاچلىرىنى تۈزەشتۈرۈۋېتىپ، تېخى تونۇگۈنلا قۇندۇزدەك قاپقارا تۇرغان چاچلارنىڭ پۈتۈنلەي ئاقىرىپ كەتكەنلىكىنى كۆردى ۋە ھۆكۈرەپ يىغلىۋەتتى. ئۆزىنى تۇتالماي رابىيەنى چىڭ قۇچاقلىدى. رابىيە ئورۇقلاپ بىر تېرە - بىر ئۇستىخانلا بولۇپ قالغانىدى. ھېيۋىخان شاق - شاقنىڭ يىغىسى يەنىمۇ ئەۋجىگە چىقتى. ھەممە قوشنىلارنىڭ كۆزلىرىمۇ نەملەشتى. رابىيە بەخىرامان ئىدى. ئۇ: «غېنى شۇنداق ئۇز تۇرۇپتۇ...» دېگەن گېپىنى تەكرارلايتتى. ھېيۋىخان ئېسەدەپ تۇرۇپ: «جېنىم رابىيەخان، ئەمدى بازارغا بارمىسىلا، غېنى ئۆزى كېلىدۇ، ئەتە سىلىنى كۆرگىلى كېلىدۇ...» دېدى. قوشنىلارمۇ شۇنداق دېيىشتى.

خۇددى ئاشۇ گەپنى كۈتۈپ تۇرغاندەكلا، ئاشۇ كۈندىن باشلاپ رابىيە بازاردىكى تىككۈچىلىكى دۇكىنىغا بېرىپ - كېلىشىنى توختاتتى. ئۇ، كۈن بويى ئەگۈنىنىڭ ئالدىدىكى يۇمشاق توپىدا يولغا قاراپ ئولتۇراتتى. كېچىسىمۇ - كۈندۈزىمۇ قوپمايتتى. پەقەت بىرلا گەپنى تەكرارلايتتى: «ئوغلۇم ئەتە مېنى كۆرگىلى كېلىدۇ...»

ئۇلۇغ، مۇقەددەس، شادىيانە قۇربان ھېيت ئۆتتى. رابىيە ھېيتنىڭ قانداق ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى سەزمىدى. ئەگۈن يېنىدىكى ئۆرۈكنىڭ يېشىل ياپراقلىرى ئارىسىدىن كۆپكۆك غورىلار كۆرۈنۈپ ئاستا - ئاستا چوڭايدى، سارغايدى، پىشىپ تۆكۈلدى ۋە سېسىپ كەتتى. رابىيەنىڭ ئېتىزىدىكى بۇغدايلار پىشتى. ياخشى كۆڭۈل قوشنىلار ئورۇپ - تېپىپ، غەللە - پاراقتىن، سۇ پۇلىدىن، ماڭارىپ فوندىدىن ۋە ئاللىبىر خىراجەتلەردىن ئاشقان قىسمىنى كات ساندۇققا تۆكۈپ قويدى. رابىيەگە تەقسىم قىلىنغان پىلە قۇرتلىرى ئۆلۈپ، جەرىمانىسى ئۇچۇن ئاچ قالغان قويلىرى ھەيدەپ كېتىلدى... رابىيە بۇلارنىمۇ ئۇقمىدى. ئۇ، كۆك توپىغا مىلىنىپ ئولتۇراتتى. بىرلا گەپنى تەكرارلايتتى: «غېنى ئەتە كېلىدۇ، مېنى كۆرگىلى كېلىدۇ...» قوشنىلار تاماق ئۈزىتىپ تۇراتتى. ھېيۋىخان شاق

- شاق ئۇچ ۋاق تاماقنى ئۆز قولى بىلەن يېگۈزگەنچىلىك قىلاتتى. لېكىن رابىيە بۇلارنىمۇ ئۇقمىدى. ئۇ، مەڭگۈ كۆك توپىغا مىلىنىپ ئولتۇرىدىغاندەك، ئاشۇ بىرلا گېپىنى مەڭگۈ تەكرارلاۋېرىدىغاندەك قىلاتتى.

لېكىن ئەھۋال ئۇنداقمۇ بولمىدى. كۆك شاپتۇل راسا مەي باغلاپ پىشقان، ئامۇت ئالتۇندەك سارغايغان كۈنلەرنىڭ بىر كېچىسى رابىيە ئەگۈننىڭ ئالدىدىن يوقاپ كەتتى. تاڭ ئاتقاندا ھېيۋىخان شاق - شاق ئۇنىڭ ئۆز ئورنىدا يوقلۇقىنى كۆردى. ئۇ، ئۇزۇندىن بېرى ئولتۇرغان، ئويۇلۇپ كاتەك بولۇپ قالغان يەردە كۆك توپا ۋە ئەسكى لاتا - پىتىلەرلا قالغانىدى. ھېيۋىخان شاق - شاق تەرەپ - تەرەپتىن ئىزدىدى. ئۆيلەردىن، باغدىن، ھويلىدىن، ئېتىزدىن ئىزدىدى. لېكىن تاپالمىدى.

شۇ كۈنى قاتىل، دىنىي ئەسەبىي ئۇنسۇر غېنى نىيازغا ئوچۇق ھۆكۈم ئېلان قىلىش يىغىنى ئېچىلىدىغان كۈن ئىدى. پۈتۈن يېزىدىكى قېرى - ياش، ئەر - ئايال، چوڭ - كىچىك ھەممىگە ھۆكۈم ئېلان قىلىش يىغىنىغا قاتنىشىش ئۇقتۇرۇلغان، پەقەت رابىيەگىلا ئۇقتۇرۇلمىغانىدى. ئۇنىڭغا ئۇقتۇرۇلمىسىمۇ بولاتتى. ئۇقتۇرۇلغان ھالەتتىمۇ ئۇ ھېچنېمىنى ئۇقمايتتى، كىشىلەر ئاشۇنداق ئويلىشاتتى. ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭغا ئۇقتۇرماسلىقمۇ ئۇقتۇرۇلغانىدى. دەل مانا شۇ كۈنى ئۇ يوقاپ كەتتى. زادى نەگە كەتتى؟ ھېيۋىخان شاق - شاق ھەيران ئىدى. ئۇنى نەدىن تېپىۋېلىشىنى بىلمەيتتى. قوشنىدارچىلىق بۇرچى، ئۇزۇن يىللىق يېقىنلىق تۇيغۇسى رابىيەنى تېپىشقا ئۈندەيتتى. ئۇنى ئەنسىرىتەتتى، خاۋاتىرىلەندۈرەتتى.

ئەمما ئۇنىڭ خاۋاتىرىلىنىشى بىكار بولۇپ چىقتى. ئاشۋاقتىغا يېقىن ئاشۇ يېزا بازىرىدا، ئادەملەر مىغىلداپ كەتكەن ئوچۇق ھۆكۈم ئېلان قىلىش مەيدانىنىڭ كەينىدىرەك بىر يەردىن رابىيەنى يەنە تېپىۋالدى. ئېيتىشلىرىچە، يىغىنغا ئەڭ بۇرۇن كەلگەن كىشىلەر رابىيەنى يىغىن مەيدانىدىكى سەھنىنىڭ ئالدىدا ئولتۇرغان ھالەتتە كۆرگەنمىش. ئۇ، توختىماي نېمىلەرنىدۇر دەيمىش. كېيىن يىغىن تەرتىپىگە دەخلى يەتكۈزمىسۇن، دەپ ئويلىغان ئەخمەت ئاخۇن سېكرىتار ئۇنى يېتىلەپ ئەكىلىپ مانا شۇ يەرگە تۇرغۇزۇپ قويغانمىش... ھېيۋىخان شاق - شاق رابىيەنى ئۇزۇن يىل كۆرمىگەندەك چىرايىغا سەپسېلىپ قارىدى. رابىيەنىڭ نامەلۇم بىر نۇقتىغا تىكىلگەن چوڭقۇر كۆزلىرىدىن ئوت چاقناپ تۇراتتى. چاچلىرى چۇۋۇلۇق، چىرايى مەينەت، كىيىملىرى جۇل - جۇل ئىدى. لەۋلىرىنى توختاۋسىز مىدىرلىتىپ: «ئوغلۇم مېنى كۆرگىلى كېلىدۇ. بۇگۈن كۆرگىلى كېلىدۇ...» دەيتتى. ھېيۋىخان ئۇنىڭغا قاراپ تۇرۇپ يەنە بىر قېتىم يىغلاپ سالدى.

ھۆكۈم ئېلان قىلىنىۋاتقان چاغدا ھېيۋىخان شاق - شاق سەھنىگە كۆز ئۈزمەي تىكىلىپ قاراپ تۇردى. ئاشۇ يەردە قاتىل جىنايەتچى، دىنىي ئەسەبىي ئۇنسۇر غېنى بېشىنى تۆۋەن سېلىپ تۇراتتى. كۆرۈنۈشى خۇددى بوينىغا ئېسىپ قويۇلغان تاختىدىكى خەتلەرنى ئوقۇۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇ، پات - پات بېشىنى كۆتۈرۈپ مەيداندىكى ئادەملەرگە قاراپ قوياتتى. ھەر قېتىم بېشىنى كۆتۈرگەندە ھېيۋىخان شاق - شاققا ئۇ خۇددى ئۆزلىرى تۇرغان يەرگە قاراۋاتقاندەك، ئانىسىغا قاراۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. ھېيۋىخان شاق - شاق: «ئۇ چوقۇم ئانىسىنى كۆردى، ئانىسىنى تونۇدى» دەپ ئويلىدى.

جىنايەتچىگە ھۆكۈم ئېلان قىلىنىپ، ئۆلۈمگە بۇيرۇلغان، يۈك ماشىنىسىنىڭ كوزۇپىغا چىقىرىلىپ ئېتىشقا ئېلىپ مېڭىلغان ۋە ئۇلارنىڭ يېنىدىن ئۆتكەن چاغدا ھېيۋىخان شاق - شاق جىنايەتچىنىڭ ئۆزلىرىگە تىكىلىپ قارىغانلىقىنى، ماشىنا ئۇدۇللاشقاندا يەنە بۇرۇلۇپ قارىغانلىقىنى كۆردى. ئۇ، رابىيەگە ئوغلىنى كۆرسەتمەكچى بولۇپ بۇرۇلدى. رابىيە كۈلۈپ تۇراتتى. كۆزلىرى ئۇچقۇنداپ كەتكەنىدى. ئۇ: «غېنىنى كۆردۇم، شۇنداق ئۇز تۇرۇپتۇ. مەيدىسىدىكى تاختا شۇنداق يارىشىپتۇ...» دېدى. ھېيۋىخان شاق - شاق ئاغزىنى ئېچىپلا قالدى. ئۇزاپ كېتىۋاتقان ماشىنىنىڭ گۆركىرىگەن ئاۋازى ئاڭلىناتتى. يىغىندىن تارقىغان ئادەملەر نېمىگىدۇر ئالدىرىشىپ ئىتتىرىشەتتى. ھېيۋىخان شاق - شاق رابىيەدىن قانداق ئايرىلىپ قالغانلىقىنى، ئۇنى نەدە يىتتۈرۈپ قويغانلىقىنى بىلەلمىدى. ئادەملەر تارقىغاندىن كېيىن ئۇنى ئىزدەپ ھېچنەدىن تاپالمىدى. باشقا قوشنىلارمۇ ئىزدىشىپ بەردى، لېكىن رابىيە ھېچنەدىن تېپىلمىدى. كېيىن يەنە خېلى كۈنلەرگىچە ئىز - دېرىكىنى قىلدى. شۇنداق بولسىمۇ رابىيەنىڭ ئۆلۈكىدىنمۇ، تىرىكىدىنمۇ دېرەك بولمىدى. ئۇنى پەقەت بىپايان تەكلىماكانغا كىرىپ كەتكەن، قۇم بارخانلىرى ئاستىغا كۆمۈلۈپ قالغان، دەپ پەرەز قىلىشقىلا بولاتتى. ھېيۋىخان شاق - شاق پات - پات قوشنىسىنىڭ ئايۋان - سارىيىغا قاراپ تۇرۇپ قالاتتى. قارلىغاچلار ئاللىقاچان كېتىپ قېلىشقان، ئايۋان جىم ۋە ھۇۋۇللاپ قالغانىدى.

رەسسام: ئەكبەر ئابدۇرېھىم

ئاپتور: خوتەن پېداگوگىكا ئالىي تېخنىكوم پارتكومى تەشكىلات - تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ باشلىقى (M1)

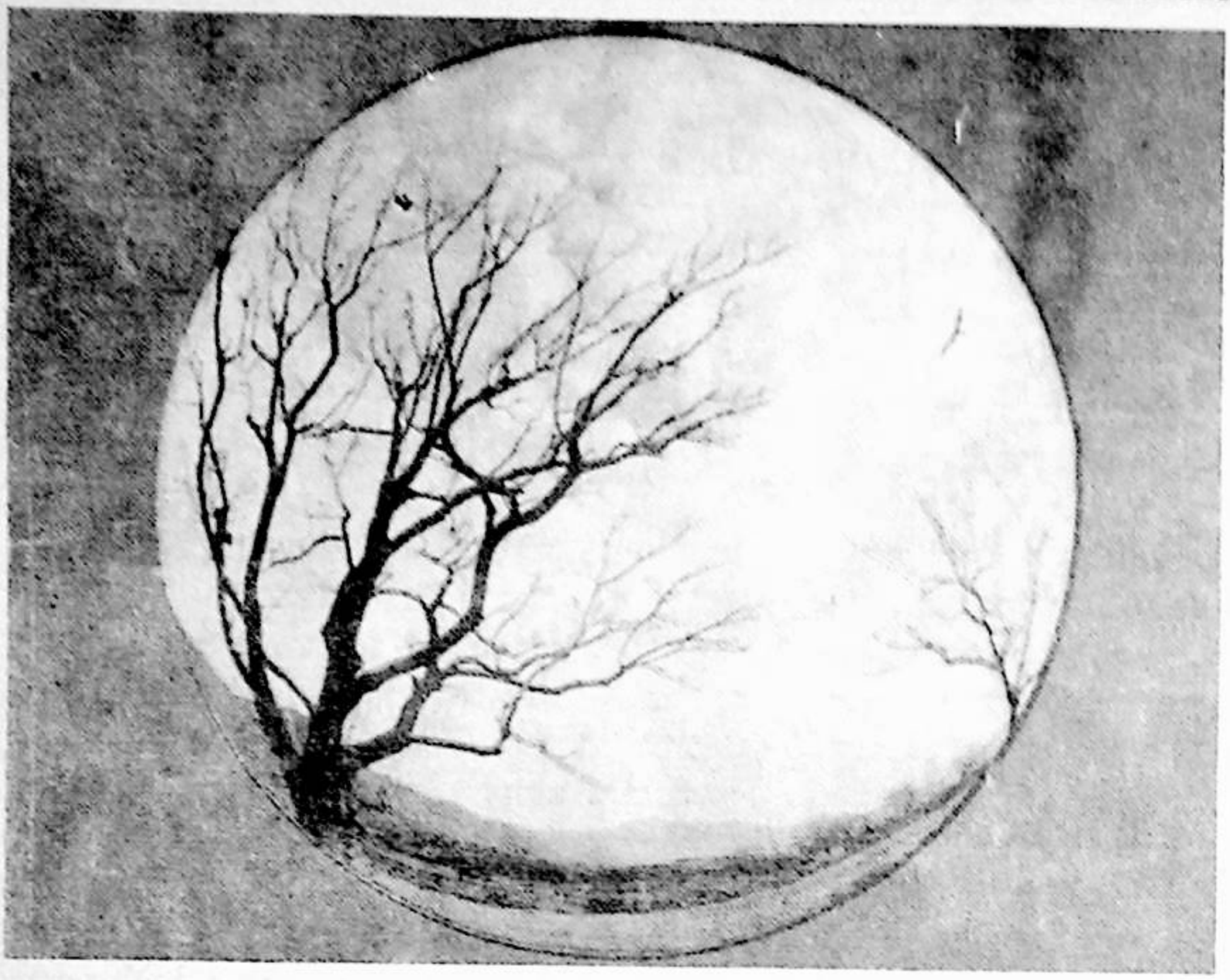

ئىككى

ھېكايە

مەھمۇت سىدىق

ھەممە ئۆزگەرمەكتە

نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا، ھەر قېتىم ناھىيە بازىرىغا كەلسەملا، «موزدوز گېنېرال» دەپ نام ئالغان، ئاق ئارىلىغان چاچ - ساقاللىرى سالۋاراپ، چاڭگىلىشىپ كەتكەن، ئوچىسىغا مازلىرى ساڭگىلىغان، ھەر خىل رەڭدىكى ياماقلار سېلىنغان ئۇزۇن سېرىق چاپان، پۇتىغا رېزىنكا ئۆتۈك كىيىۋالغان بۇ ساراڭنى ئادەملەر ئەڭ كۆپ توپلاشقان سورۇنلاردا تولا كۆرەتتىم.

ئۇ، يېرىم غۇلاچچە كېلىدىغان، دائىملا پارقىراپ تۇرىدىغان تۇچ كاناينى ئوڭ قولىدا تۇتۇپ، سول قولىدا بىر جۇپ يىرتىق كالتا ئۆتۈكنى كۆتۈرۈپ يۇرەتتى. ئادەملەر ئۆز سودىسىنىڭ پاراڭلىرى بىلەن بولۋاتقاندا ئۇلارنىڭ ئارىسىدا پەيدا بولۇپ، كاناينى چېكىلىپ تۇرۇپ چالاتتى. خىيالى تۇرغان كىشىلەر كاناي ئاۋازىدىن چۆچۈپ بۇ ساراڭنى تىللايتتى. كىچىك بالىلار بولسا، ئۇنىڭغا قىزىقىپ قارايتتى. بەزى كىشىلەر يانچۇقلىرىدىن پارچە پۇل ئېلىپ، ئۇ كۆتۈرۈۋالغان ئۆتۈكنىڭ قونجىغا سېلىپ قويسا ئۇ پەرۋامۇ قىلماي يەنە بىر توپ كىشىلەر ئارىسىغا قاراپ ماڭاتتى.

مەن ئۇنىڭ دائىملا بىر جۇپ يىرتىق ئۆتۈك كۆتۈرۈۋالىدىغانلىقىغا، كىيىم - كېچەكلىرى، يۈز - كۆزلىرىنىڭ شۇنچە قاسماق - مەينەتلىكىگە قارىماي چېلىپ يۈرگەن كانىيىنىڭ دائىم پارقىراپ تۇرىدىغانلىقىغا ھەيران قالاتتىم.

بۇ قېتىم «يېڭىيەر» يېزىسىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ 8 - ئايلىق مائاشىنى ئەكىلىش ئۈچۈن ناھىيە بازىرىغا كەلدىم. ماشىنىدىن چۈشۈپ، چۈشلۈك تاماقنى قايسى ئاشخانىدىن يېسەك بولىدىكىن دەپ، ئاخىرى تاختا كۆۋرۈكنىڭ يان تەرىپىدىكى توختىسى لوزۇك دېگەننىڭ ئاشخانىسىغا كىردۇق.

ئاشخانا ئالدىدىكى كارىۋاتتا يېيىلىپ ئولتۇرغان، ئېگىزلىكى بىلەن توغرىلىقى تەڭلا كېلىدىغان، كوسا چىراي توختى لوزۇك بىزنى كۆرۈپ:

- مېھمان كەلدى! - دەپ ۋارقىرىدى.

تاماق بۇيرۇتۇپ، ئاشخانىغا كىرىپ چاي ئىچىپ ئولتۇراتتۇق، ھېلىقى كاناي ئاۋازى يەنە ئاڭلاندى. ئۇلۇغ ئېچىۋېتىلگەن دېرىزىدىن سىرتقا قارىدىم. توختى لوزۇك ئالدىدا تۇرغان كانايچىغا:

- ماڭ، مېھمانلار چىقىپ كەتكەندىن كېيىن كەل! - دەپ ۋارقىرىدى. ئۇ ساراڭ بولسا، كانىيىنى بىر - ئىككى ۋارقىرىتىپ قويۇپ، خوجايىنىنىڭ ئالدىدا تۇرۇۋەردى. توختى لوزۇك ساراڭغا پوپوزا قىلىپ يەنە ۋارقىرىدى، لېكىن ساراڭ مىدىرلىمىدى. شۇنىڭ بىلەن توختى لوزۇك ئوچاق تەرەپكە قاراپ:

- ھەي بالىلار، ماۋۇ ساراڭنىڭ قاچىسىنى

تېپىپ، بىر نەرسە ئەكىلىپ بېرىڭلار، - دەپ توۋلىدى.

ئاز ئۆتمەي 17 - 18 ياشلاردىكى بىر ئوغۇل بالا كوريدا تاماق ئېلىپ سارائىنىڭ ئالدىغا كەلدى. سارائ بولسا، دەلدۇشلەرگە خاس شادىمانلىق بىلەن ھەجىيىپ، كانايىنى كارىۋات ئۈستىگە، ئۆتۈكنى يېنىغا قويۇپ، يەردە سىگانلارغا ئوخشاش ئەپچىل ئولتۇردى - دە، تاماقنى قوۋزىغا كەپلەپ يىگىلى تۇردى. شۇ ئاريدا توختى لوزۇڭ قېشىمىزغا كىردى:

- ھەر قايسىلىرى بىر پاسكىنا سارائىغىمۇ تاماق بېرىدىغان مەينەت ئاشخانىسىكەن بۇ، دەپ قالمىسلا. بۇ بەندە ئۆزىدە كۇللى مەۋجۇداتلارنى، ئۇچالىق - تېنالمقلارنى ياشنىتىپ كەلگەن بۇ ئالەم بىلەن سىكىشىپ كەتكەن سارائ. بۇنىڭغا ئىسسىق - سوغۇق تەسىر قىلمايدۇ، كېسەل بولمايدۇ. ئالدىنقى يىللىرى قورساق ئاغرىقى، جىگەر كېسىلى تارقىلىپ نۇرغۇن ئادەم تۇگەپ كەتتى. شۇ چاغدا كىشىلەرنىڭ: «بۇ سارائ ئالدىغا كەلگەننى پاكىز - پاسكىنا دېمەي يەۋېرىدۇ. مەينەت يۇرۇۋېرىدۇ. ئەمما نېمە ئۈچۈن ئۇنىڭغا كېسەل يۇقمايدىغاندۇ» دېيىشكىنىنى ئاڭلىدىم. بۇ ئىشقا مەنمۇ ھەيران. بۇ سارائ بىلەن ئىككىمىزنىڭ يېشى تەڭ. بۇ ئەسلى يېراق - يېقىنغا نامى تارالغان سايىت موزدۇز دېگەننىڭ بالىسى ئىدى. ئۇنىڭ دادىسى تىككەن ئۆتۈك بىر ئائىلىنىڭ ئۈچ - تۆت ئەۋلادىغا مىراس قېلىپ، ئەتىۋارلىنىپ كىيىلىدىغان. كېيىن بۇ بىچارە تۇڭچى قىلىدىغان مەكتەپتە ئوقۇدى. شېڭ دۇبەننىڭ ۋاقتىدا ئۇرۇمچىگە ئوقۇشقا چىقىپ كەتتى. كېيىن سايىت موزدۇز: «بالام ئىلى تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىپتۇ. ئۇ يەردىكى ئەسكەرلەرگە مېنىڭ ھۇنىرىمنى قىلىپ بېرىپتۇ، كانايچى بوپتۇ» دەپ يۇردى. ئاز ئۆتمەي بۇ گەپ ئۇنىڭ بېشىغا چىقىپ، قورچاق جىڭساجۇ (ساقچى ئىدارىسى - ئا) دە نەچچە كېچە - كۈندۈز سوراق قىلىنىپ، تاياق - توخماق دەستىدىن ئۆلۈپ كەتتى. ئازادلىقتىن كېيىن بۇ سارائ قايتىپ كېلىپ، تازا سۈرگەن كادىر بولدى. مەدەنىيەت ئىنقىلابىدا مەكتەپ بالىلىرى ئۇنى ئالدىغا سېلىپ يۈرۈپ نەچچە يىل سازايى قىلدى. كېيىن ھۆكۈمەت ئۇنى ئەسلىگە ئەكىلىپ، بۇرۇنقى توختاپ قالغان ماڭاشىنى ھېسابلاپ خېلى كۆپ پۇل بەردى. بۇ پۇللارنىڭ مېغىزىنى چاقىدىغان چاغدا تۇرۇپلا ئۇ ئوك - تەتۇر سۆزلەيدىغان بولۇپ قالدى. بۇ كانايىنى قەيەردىن تاپتىكىن، كارکىرتىپ چېلىپ، بىر جۈپ كونا ئۆتۈكنى كۆتۈرۈپ يۈرىدىغان بولۇۋالدى. خوتۇنى تۇگەپ كەتكەندىن كېيىن تېخىمۇ ئوخشىدى. بالىلىرى ئۇنى ئۆيگە سولاپ قويۇپمۇ ئامالىنى قىلالماي ئاخىرى ئىختىيارىغا قويۇپ بەردى. بۇ بىچارە، خۇدانىڭ قۇتلۇق كۈنى مۇشۇنداق يۈرگىنى - يۈرگەن. كەچ كىرگەندە يولنىڭ چېتى بىلەن بىر ئوبدان مېڭىپ ئۆيىگە كىرىپ كېتىدۇ. ئەتىگەندە يەنە پەيدا بولىدۇ. يېقىنىڭياقى قورسىقى ئاچسىلا مۇشۇ يەرگە كېلىپ تۇرۇۋالىدىغان بولۇپ قالدى. دەسلەپتە ئىچ ئاغرىتىپ تاماق بېرىپتىكەنمىز. دېمىسىمۇ ئالدىدا پىكاپ - موتسىكلىتلار تىزىلىپ تۇرۇپ كېتىدىغان رېستوران - ئاشخانىلارغا بۇنداق بىچارىلەر يېقىن يولىيالمايدۇ ئەمەسمۇ. مانا ئەمدى ئاشخانىنىڭ خېرىدارلىرى توزۇپ كېتەمدىكىن، دەپ غەم قىلغانچە بۇ سارائ تازا يامان چاغدا بۇ يەرگە كېلىپ، بۇ بىرنېمىنى كارکىرتىپ تۇرۇۋالىدۇ. بېشىمغا بىر چاڭگال پىت سېلىۋالغاندەك بولۇپ قالدىم. بەزى خەقلەر بۇنداق ئادەملەردىن بەكلا يىرگىنىدىكەن، شۇڭا ھەر قايسىلىرىنىڭ كۆڭلىگە شەك كېلىپ قالمىسۇن دەپ بۇ گەپلەرنى دېگۈم كەلدى. يۇندا بولسىمۇ ئالتۇن تاۋاقتا بەرسە ئىچىۋېرىدىغان، ئابى زەمزەم بولسىمۇ غېدىردا بەرسە تۆكۈۋېتىدىغان چاغ ئەمەسمۇ ھازىر. ئۇنىڭ ئايرىم تاماق قاچىسى، قوشۇقى بار . . . - توختى لوزۇڭ ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ توختاپ قالدى.

بۇ بازار ئىچىدىكى تارىخى ئەڭ ئۇزۇن بۇ ئاشخانا خوجايىنىنىڭ گېپىنى تۇگىشىگە بىر نەچچەيلەن: «تاماق بېرىپ ساۋابلىق ئىش قىپتىلا» دېيىشىپ ئۇنى ماختىغان بولدى. بايانتىن بېرى بۇلۇڭدا بۇ پاراڭلارغا جىممىدە قۇلاق سېلىپ ئولتۇرغان، ئوتتۇرا ياشلاردىكى زىيالىي سۆپەت ئادەم ئورنىدىن قوزغىلىۋېتىپ: «بۇنداق ئادەملەرنىڭ خاتىرىسىدە ساق ۋاقتىدىكى مەلۇم ئىشلار ساقلىنىپ قالىدۇ، ئۇلار شۇنى تەكرارلايدۇ. شۇڭا ئۇلارنىڭ ھەرىكىتى، گەپ - سۆزلىرىمۇ بىر - بىرىگە پەقەت ئوخشىمايدۇ» دېدى. شۇ پاراڭ بولۇۋاتقاندا ھېلىقى بالا «موزدۇز گېنېرال» بىكارلىغان كورىنى ئوچاقبېشى تەرەپكە ئېلىپ كەتتى.

كېيىنكى ھەپتىدە، چالا قالغان ئىشلار تۇگىمەي تۇرۇپ قالدىم. شۇ جەريانداا ھەر كۈنى ئۇچ ۋاق تاماقتا دائىم دېگۈدەك توختى لوزۇڭنىڭ ئاشخانىسىغا بېرىپ تۇردۇم. پەيشەنبە كۈنى ناشتىدا قارىسام توختى لوزۇڭ كېچە - كۈندۈز دېگۈدەك ئولتۇرىدىغان كارىۋات بوش تۇرىدۇ. شۇ ئاريدا كۈندە كورىغا تاماق ئېلىپ ھېلىقى كانايچىنىڭ ئالدىغا ئاپىرىپ بېرىدىغان بالا، مېنىڭ تامىقىمنى ئېلىپ كېلىپ شىرەگە قويدى - دە، پىيالىدىكى چاينى يېگىلىۋەتكەندىن كېيىن يېنىمدىكى ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ تېلېۋىزور كۆرۈشكە باشلىدى.

- ئۇكام، توختى ئاكام كۆرۈنمەيدىغۇ، - دەپ سورىدىم مەن تاماق يېگەچ.

- ئاغرىپ قالدى، - دېدى بالا ۋە، - بىچارە دادام بىتاپ بولۇپ قالغىلى ئۇزۇن بولغان، تىجارەت ئاقساپ قالىدۇ، دەپ ئارام ئالغىلى ئۇنىمىغانتى. مانا ئەمدى كۆزىنى ئاچماي ياتىدۇ، - دەپ قوشۇپ قويدى.

شۇ ئارىدا كاناي ئاۋازى ئاڭلىنىپ، ئارقىدىن ھېلىقى سارائ، توختى لوزۇڭ گولتۇرىدىغان كارىۋاتنىڭ ئالدىدا پەيدا بولدى. بالا گورنىدىن تۇرۇپ بىر ئازدىن كېيىن ھېلىقى كورىدا ھورى چېقىپ تۇرغان بىر قاچا ئاش ئېلىپ كەلدى - دە، قاچىنى كارىۋاتنىڭ قىرىدا قويۇپ يەنە ئاشخانىغا كىردى.

- دادىگىز بۇيرۇمىسىمۇ تاماق بېرىدىكەنسىز-غۇ، - دەپ سورىدىم مەن بالىدىن.

- بەرمىسەم قانداق بولىدۇ، قايلىسىلا، ئۇمۇ ئادەم ئەمەسمۇ، - دېدى بالا.

مەن بالىنىڭ جاۋابىغا كۈلۈپ قويۇپ تامىقىمنى يەۋەردىم. ئۇ مېنىڭ بۇ كۈلكەمدىن «مېنى سىناۋاتىدۇ» دەپ ئويلاپ قالدى بولغاي، مەن تەرەپكە بۇرۇلۇپ سۆزلەشكە باشلىدى:

- سىلى دادامنى كىشىلەرگە ياخشىلىق قىلمايدۇ، ئۇ ئىلگىرى بۇ بازاردىكى نەشكەش - بەڭگى، قىمارۋازلارنىڭ بوۋىسى تۇرسا، دەپ ئويلاپ قالدىلا، ھەقىچان. ئۇ دېگەن بۇرۇنقى ئىشلار. كېيىن ئۇ نۇرغۇن ئادەمگە ياخشىلىق قىلدى. كوچىغا چىقىپ قالغان، ئات كۆتۈرۈپ قالغانلارغا تىجارەت ئۈچۈن دەسمى سېلىپ بەردى، ھۇنەر ئۆگەتتى. بۇ سارائ كەلگەندە قوغلىغاندەك قىلغىنى بىلەن، بىرەر كۈن كەلمەي قالسا، بىزنى بۇيرۇپ تاپتۇرۇپ ئەكەلدۈرۈپ تاماق يېگۈزىدۇ. ئاڭلىسام، دادامنىڭ ياش ۋاقتىدا پۈت - قولىنى قىمارۋازلار چېقىۋەتكەندە، بۇ سارائ چوڭ كادىر ئىكەنتۇق. ئۇ، دادامنى ئۆيگە ئەكىرىپ ھالىدىن خەۋەر ئېلىپتىكەن، كېيىن ئۇنىڭغا تەربىيە ئىشلەپ ياخشى ئادەم قىپتىكەن. تېخى مۇشۇ ئاشخانىنى يېڭى ئاچقاندا تۇنجى قېتىملىق دەسمىي ئۆتنە بېرىپتىكەن. ئاخشام دادام ھەمىمىزنى يېنىغا قىچقىرىپ يىغلاپ تۇرۇپ بىزگە: «مەن كۆزۈمنى يۇمغاندىن كېيىنمۇ ئۇنى تاشلىۋەتمەڭلار» دەپ ۋەسىيەت قىلدى ھەم ئۆز بېشىدىن ئۆتكەن نۇرغۇن ئىشلارنى سۆزلەپ بەردى...

شۇ ئارىدا بالىنى ئوچاقبېشى تەرەپتىن بىرى چاقىردى. ئۇ، ئالدىراش ئورنىدىن تۇرۇپ ئاشخانىدىن چىقىپ كەتتى. بىر توپ مېھمانلار كىرىپ ئورۇندۇقلارنى ئىگىلىدى.

ئەتىسى ئەتىگەندە كەلسەم، بۇ ئاشخانا تاقاقلىق تۇرىدۇ. باشقا بىر ئاشخانىدىن تاماق يەۋېتىپ، توختى لوزۇڭنىڭ بۇگۈن سەھەردە قازا قىلغانلىقىنى، نامىزىنى جۈمە نامىزىغا ئولگۈرۈتۈپ بازار گۇمبىدىكى چوڭ جامەدە چۈشۈرىدىغانلىقىنى ئاڭلىدىم.

مەن بۇ ناماز ئۈچۈن توپلانغان جامائەتنىڭ، تاۋۇت ئالدىدا قول باغلاپ يىغلىشىپ تۇرغان ھازىدارلارنىڭ ئادەتتىن تاشقىرى كۆپلۈكىگە قاراپ ھەيران قالدىم. شۇ ئارىدا يېنىمدا تۇرغان بىرىنىڭ: «رەھمەتلىكنىڭ ئۆز پۈشتىدىن بولغان پەرزەنتى، ئۇرۇق - تۇغقىنى يوق ئىدى. تاۋۇت ئالدىدا تۇرغانلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ ياخشىلىقىنى كۆرگەنلەر» دېگىنىنى ئاڭلىدىم.

مېيىت نامىزى ئوقۇلۇش ئالدىدا تۇراتتى. سىرتتىن يەنە بىر تاۋۇت ئېلىپ كىرىلدى. جامائەت بۇ ھازىدىن تەۋرەپ كېتىشتى. ئارقىدىن: «ھېلىقى كاناي چېلىپ يۇرۇيدىغان سارائنىڭ مېيىتىكەن» دېگەن گەپ تارالدى...

نامازدىن قايتىۋېتىپ، كىشىلەردىن ھېلىقى كاناي چېلىپ يۇرۇيدىغان ئادەمنىڭ ئاخشام كەچتە توختى لوزۇڭنىڭ ئاشخانىسىنىڭ قارشى تەرىپىدىكى چوڭ ئۆستەڭگە سۇ ئىچكىلى كىرگەنلىكىنى، كېيىن سۇغا يىقىلىپ چۈشۈپ جان ئۈزگەنلىكىنى، ئادەمنىڭ تىزىغا كەلمەيدىغان سۇدا ئالتە - يەتتە كىلومېتر ئېقىپ، ئۆزى تۇغۇلغان، ھازىر چوڭ بالىسى ئولتۇرۇۋاتقان ئۆينىڭ ئالدىغا بارغاندا ئەگمىدە توختام قالغانلىقىنى، سەھەردە ئۇنىڭ چوڭ بالىسى ئۆستەڭگە سۇغا چېقىپ بىر جەسەتنى كۆرگەنلىكىنى، ئادەم چاقىرىپ، ئۆستەڭگە كىرىپ قارىغۇدەك بولسا ئۆزىنىڭ دادىسى ئىكەنلىكىنى، كىشىلەر ھېلىقى كاناي بىلەن ئۆتۈكنى ئۇ سۇغا يىقىلغان ئۆستەڭنىڭ ياندۇما قېشىدا چېلىقتۇرۇپ، ئۆيگە ئەكىرىپ بەرگەنلىكىنى ئاڭلىدىم.

بۇ ئىشلارغىمۇ خېلى يىللار بولدى. توختى لوزۇڭنىڭ ئاشخانىسىنىڭ ئورنىغا ئۇچ قەۋەتلىك بىنا سېلىنىپ، تىجارەتچىلەرگە ئىجارىگە بېرىلدى. ھېلىقى كانايچىنىڭ جەستىنىڭ ناتونۇش كىشىلەر ئارىسىدا تاشلىنىپ قېلىشىنى خالىماي كىندىك قېنى تۆكۈلگەن، جەستى يۇيۇپ - تارىلىدىغان، يىغا - زارە قىلىنىدىغان جايىنى تاپقانلىقى ھەققىدىكى پاراڭلارمۇ خۇددى مۇشۇ بىنا سېلىنىشتىن بۇ يەردە ئادەملەر ۋاژىلداپ تۇرىدىغان كونا بىر ئاشخانىنىڭ بارلىقىنى كىشىلەر ئۇنتۇپ كەتكەندەك بارا - بارا ئۇنتۇلدى. كۆچمە قۇمنىڭ قوغلىشى بىلەن نەچچە قېتىم يۆتكىلىپ ئاخىرى مۇشۇ يەرگە قارار تاپقان، بىر ئەسىردىن كۆپرەك تارىخقا ئىگە بۇ بازاردا ئىلگىرى ئۆتكەن بايلار، گاڭگۇڭلار، مۆتىۋەرلەر، قىزىقچىلار،

مەدداھ - قىسسىچىلەر ھەققىدىكى پاراڭلارمۇ، زېيىنىغا سودا قىلىشنى خالىمىغان تىجارەتچى ئۆز كۆڭلىنى ئىپادىلەش ئۈچۈن مېلىنى كەم سوراپ تۇرغان خېرىدارغا، بىر زامانلاردا ئىككى تەڭگىگە ئالغان نەرسىنى بىر تەڭگىگە سېتىپ نام چىقارغان سۇپۇرگە ئاخۇن بىلەن، نېنىنى كىچىك يېقىپ كىشىلەر ئالمىغاچقا ئۆزى يېگەن، چوڭ يېقىپ ساتقىلى چىدىماي يەنىلا ئۆزى يېگەن ئىدىرىس ناۋاي دېگەن ئادەمنى شېپى كەلتۈرۈپ: «بۇ مالنى زېيىنىغا ساتاي دېسەم، مەن سۇپۇرگە زېيانكەش ئەمەس، ساتماي دېسەم ئىدىرىس ناۋاي ئەمەس، نەرقىگە يېتمەپ ئالسىلا» دەيدىغان گەپلەرمۇ، ۋاڭلداپ سۆزلەيدىغان، «ئەيھاننىاس» چاقىرىپ يۈرۈدىغان، ئاۋازى نەچچە كىلومېتر يىراقلىققا ئاڭلىنىدىغان كالا ئۈستىخان، تۈغما ئەما تۇردىخان قارىم توغرىسىدىكى ئەسلىمىلەرمۇ، يېشى 100 گە يېقىنلاشقان بولسىمۇ، ئەمدىلا رەسىدە بولغان قىزلارنىڭ شوخ كىيىمىنى كىيىپ، قىشۇ - ياز قاشلىق ئېتىپ، ۋالاقلاپ كۈلۈپ يۈرۈيدىغان پاسارخان دېگەن ئايالنى خۇي - پەيلى ئۇنىڭغا ئوخشايدىغان كىشىلەرگە تەمسىل قىلىپ، كۈلكە قىلدىغان ئىشلارمۇ ئۇنتۇلدى.

ئوچاق ئەتراپىدا چوغنى چۇقچىلاپ ئولتۇرۇپ نەۋرە - چەۋرىلىرىگە چۆچەك ئېيتىپ بېرىدىغان بوۋاي - مومايلار بۇ بازارنىڭ بۇلۇڭ - پۇشقاقلىرىدا، تار كوچىلىق پاكار ئۆيلىرىدە ئاندا - ساندا بار بولسىمۇ، لېكىن ئۇنى ئاڭلاشقا ھەپسىلىسى بار بالىلار ئانچە قالمىدى. ئۇلارنىڭ ئاۋازىنى ئېلېكترونلۇق چالغۇ - ئويۇنچۇقلار بېسىپ كەتتى.

بازار تېخىمۇ كېچەيدى. شۇنىڭغا يارىشا كېچىلىرى ئالا - يېشىل چىراغلار يېنىپ تۇرىدىغان بىنالار، ماشىنا، موتسىكلىتلار راسا ئاۋۇدى. بولۇپمۇ سانلىق رەقەملەردىن باشقىسىنى، ھەتتا زۆرۈرىيىتى كەلسە، ئۆزىنىڭ ئىسىم - فامىلىسىنىمۇ ئۇنتۇپ كېتىشكە تەييار تۇرغان ئادەملەر كۆپەيىشكە، ھەمدە بىر چاغلاردا بۇ زېمىننىڭ ئۇزاق - قەدىمكى تارىخىنى سۆزلەپ، ئەجدادلارنىڭ روھىنى چىللاپ جەڭنامە، رىسالە، قىسسە - داستانلارنى ئېيتىپ يۈرىدىغان ھۈرمەتكە سازاۋەر قەلەندەرلەرگە ئەسلا ئوخشىمايدىغان مۇتتەھەم - رودىپاي، مۇغەمبەر تىلەمچىلەر دوقمۇش - دوقمۇشلاردا يامراشقا باشلىدى. دېمەككىم، بۇ بازار مانا مۇشۇ ياراشقۇلىرى - بىنالىرى، ماشىنىلىرى ۋە ھېسسىياتى تاۋارلاشقان ئادەملىرى بىلەن ئاستا - ئاستا شەھەرلەرگە يېقىنلاشتى. ئىشقىلىپ، ھەممە نەرسە ئۆزگەردى. بىر چاغلاردىكى موزدۇز گېنېرال، توختى لوزۇك يەنە ئاللىكىملەرنى ئەسلەيدىغان مەنمۇ ئۆزگەردىم. شۇڭا، ھازىر ئاتا - ئانامنىڭ ۋەيرانە كۆلبىسىدە - بىر چېتى چەكسىز كەتكەن سالا ئېتىزلارغا، يەنە بىر چېتى ۋارقىراش - جارقىراشلار، گۈركىرەشلەر ئاڭلىنىپ تۇرىدىغان بازارغا تۇتاشقان خاندا خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇپ مۇنداق بىر ھەقىقەتكە، يەنى بۇندىن كېيىن ئاشۇ ئېتىزلار - يېزا - قىشلاق تەرەپتىن بىر زاغرىنى پوتىسىغا تۇگۈپ بازارغا كىرگەن توپا چىراي مۆمىنلەرنىڭ بۇ بازارنىڭ خالىغان يېرىدە سورۇن تۈزۈپ جەڭنامە، تەزكىرىلەرنى سۆزلەۋاتقان ۋائىز - مەدداھ - قىسسىچىلەرنىڭ ئەتراپىغا ئولىشىپ، تەسىرلىك ئىشلاردىن كۆز يېشى قىلىپ، كەچ كىرىپ قالغىنىنى، بۇ بازارغا نېمە مەقسەتتە كىرگىنىنى سەزمەي، ئاخىرى پوتىسىغا تۇگۈۋالغان نېمەتلىرىنى ئۇلارغا سەدىقە قىلدۇرۇپ، بۇ بازاردىن ئەڭ قىممەتلىك نەرسىگە، زور پايدىغا ئېرىشكەندەك خۇشال، يېنىك ھالدا ئۆيلىرىگە قايتىپ، ئاڭلىغانلىرىنى ئائىلىسىدىكىلەرگە سۆزلەپ، نەۋرىلەرگە ئۆگىتىپ ئۇلارنى كۆز يېشى قىلدۇرىدىغان، خۇشال قىلىدىغان كۆرۈنۈشلەرنىڭ بۇ ماكاندا ئەمدى مەڭگۈ بولمايدىغانلىقىغا چوڭقۇر ئىشەنمەكتىمەن.

چۈش كۆپ بولسا، كېچە ئۇزۇن بولىدۇ

كۇنلىشى بولىغان مۇھەببەت - روھسىز تەنگە باراۋەر.
- كالدېرون

قاتتىق چۈشەكەپ ئويغىنىپ كەتتىم. يۈرىكىم خېلىدىن كېيىن ئۆز رېتىمىغا چۈشتى. ئورنۇمدىن تۇرۇپ كارىۋات بېشىدىكى لۆكچىنى ئېلىپ تەرلىرىمنى سۈرتكەچ ھازىر كۆرگەن چۈشۈمنى ئەسلەشكە باشلىدىم.

قازناق ئۆيىمىزدىكى ئۇن ئېلىنغان تاغار ئىچىدە مۇشۇكتەك يوغان ھەم سېمىز بىر چاشقان يۇگۈرۈپ يۈرۈۋاتىدۇ. بىر قارىسام تولۇم چاشقانغا، بىر قارىسام قارىغۇ چاشقانغا ئوخشايدۇ. بۇرۇتلىرىنى تىنىمسىز لىكىلدىتىپ، كۆزلىرىنى ھەييارلىق بىلەن ئوينىتىپ ماڭا مەسخىرىلىك قارايدۇ. ئۇ، دەسسەيلا دەپ قالغان تاختا مۇشۇككە قاراپ، ئەمدى تۇتىلىدىغان بولدۇڭ كاساپەت، دەپ تۇراتتىم، نەدىكىنى، بۇ مەخلۇق ئۆزىنى جەھەننەمگە ئۇزىتىدىغان تاختا مۇشۇكتىن سەكرەپ ئۆتۈپ يەنە ئالدىمغا كەلدى. مەن قولۇمغا نەدىندۇر

چىقىپ قالغان يوغان بىر تاشنى زەرىپ بىلەن ئۇنىڭغا قارىتىپ ئاتتىم. ئۇ شۇئان كۆزۈمدىن غايىب بولۇپ، يەنە شۇنداق مەسخىرلىك ئەلپازدا پەيدا بولدى. ئاخىرى غەزىپىمنى باسالماي ۋارقىرىغان پېتى ئۇنىڭغا تاشلانغانىدىم، تامغا ئوسسۇزبلىپ ئافرىق ئازابىغا چىدىماي توۋلىغىنىمچە ئويغىنىپ كەتتىم.

لوقۇلداپ ئافرىقان چېكەمنى ئاستا سىلىدىم. راستتىنلا تامغا ئوسكەن ئوخشايمەن، بۇ نېمە ئىش؟ ماڭا زادى قانداق كېسەل يۇققاندۇ؟ ھەر كېچىسى ئاجايىپ - غارايىب چۈشلەرنى كۆرىمەن. كۈندۈزى بۇنى ئويلاپ گاراڭ بولۇپ كېتىمەن. خېلى بىر يەرگىچە ئوقۇغان ئادەم تۇرۇقلۇق، بەزىدە ماڭا جىن چاپلاشقانمىكىن، دەپمۇ قالىمەن. لېكىن جىن دېگەن پوجاڭزىدىن، ھاراقتىن قورقمىمىش. مانا بۇگۈن كەچتە خېلى ئوبدان ئىچىپ يېتىۋىدىمغۇ، بىركېچە خاتىرجەم ئۇخلىۋالغان بولسامچۇ، كاشكى.

ئۇدۇلۇمدىكى كارىۋاتتا بىر چاغلاردا ئانچە - مۇنچە ئارىلاشقان، ھازىر زۆرۈرىيەت تۈپەيلىدىن مېنى ئىزدەپ كېلىپ، ئاخشام ئىككىمىز رومكا سوقۇشتۇرۇپ، دوستلۇقمىزنى قايتىدىن چىڭىتىۋالغان شوپۇر ئاغىنەم قاتتىق ئۇخلاۋاتىدۇ. ئۇ، بىر خىزمەتدىشىمغا ئېھتىياجى چۈشۈپ قېلىپ، ئۇدۇللا ئالدىغا بارالماي مېنى ئارىغا سېلىش ئۈچۈن، مەن يېزا خىزمىتىگە ئاجرىتىلغان مۇشۇ كەنتكە ئاتايىن ئىزدەپ كەلگەنىدى. كېلىشكىنىمىز بويىچە ئەتە سەھەردە يولغا چىقىپ ئۇنىڭ ئىشىنى توغرىلىشىپ بەرگەچ ئۆيگە بېرىپ كەلمەكچى ئىدىم.

بايام كۆرگەن چۈشۈمنى يەنە ئويلاشقا باشلىدىم. شۇئان ئايالىمنىڭ ئەر كىشى ئائىلىسىدىن ئايرىلغان مەزگىلدە ئۆز ئۆيىدە چاشقان يۇرگەنلىكىنى چۈشىمە، نېمە ئىش بولىدىغانلىقى ھەققىدىكى گېپى ئېسىمگە كېلىپ، ئورنۇمدىن .چاچراپلا تۇرۇپ كەتتىم. ئۇنىڭ دېگىنى بويىچە بولغاندا بۇ چۈش، ئالدىنقى كېچىلەردە كۆرگەن ھەر قانداق چۈشتىن قورقۇنچلۇق ۋە قاباھەتلىك ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە قايسى كۈنى مۇئاۋىن كەنت باشلىقىنىڭ ئۆيىدىكى ئولتۇرۇشتا بىرسى لەتىپە سۆزلەپ، مۇشۇ كەنتلىك بىر دېھقاننىڭ سۇ ئامبىرىغا ھاشارغا بارغاندا، كېچىسى قازناق ئۆيىدە چاشقان يۇگۈرۈپ يۈرۈپ چۈشۈگەنلىكى، ئويغىنىپلا چاچراپ تۇرۇپ ئېشىكىگە مىنىپ ئۆيىگە كەلگەنلىكى، راست دېگەندەك ئۆيىگە كىرىپ خوتۇنى بىلەن بىر ئادەمنى «چاشقان» نى تۇتۇۋالغانلىقى ۋە ئاچچىقىغا بەس كېلەلمەي ئۇ زىناخورنىڭ قۇلىقىنى كېسىۋەتكەنلىكىنى قىزىقارلىق ھېكايە قىلغان

ئەمەسمىدى... دەرھال ئۆيگە يېرىش كېرەك...

ئالدىراش كىيىنگەچ شوپۇرنى ئويغاتتىم. ئۇ خېلى تەستە غۇدۇڭشۇپ ئويغاندىيۇ، كۆزىنى ئېچىش بىلەن تەڭ چىرايىغا دەرھال كۈلكە يۈگۈردى.

- يولغا چىقايلى.

- بەك بالدۇر ئەمەسمۇ... مەيلى، شۇنداق قىلىلى بولمىسا، - ئۇ، سوئال نەزەرى بىلەن ماڭا قاراپ قويۇپ ئالدىراش كىيىندى.

سۈتەرەڭلىك جىپ كېچە جىمجىتلىقىنى بۆزۈپ، توپىلىق يولدا چاڭ توزۇتۇپ ئالغا يۈرۈپ كەتتى.

شوپۇر ئۇيقۇغا قانمىغان كۆزلىرى بىلەن يولنىڭ تۈزجايلىرىنى تاللاپ، رولنى بۇراپ كېتىپ بارىدۇ. مېنىڭ ئەس - يادىم بولسا، يەنىلا بايىقى قاغىشتەگكۈر چۈشتە. ئويلاۋېرىپ كۆڭلۈم تېخىمۇ غەشلىككە، گۇمانغا تولدى. يېقىندىن بېرى ھەر كېچىسى دېگۈدەك غەلىتە چۈشلەرنى كۆرىدىغان بولۇپ قالدىم. مېڭەمدە بىرەر چاتاق بولسا كېرەك، دەپ دوختۇرغا كۆرۈندۇم، دورىمۇ ئىچتىم، ئۇنۇمى بولمىدى. كۈندۈزى خىزمەت بىلەن ئالدىراش ئۆتىمەن، كەچتە ياتاقتا ھېرىپ - ئېچىپ كېلىپ، ئەمدىلا ئۇخلىشىم بىلەن چۈش كۆرۈشكە باشلايمەن. بۇ، ئەقلىدىن ئېزىشنىڭ ئالامىتىمۇ ياكى كېسەللىكنىڭ باشلىنىشىمۇ ۋە ياكى بىرەر يامانلىقنىڭ بېشارىتىمۇ، ھېچ بىلەلمىدىم. بۇنى نورمالىق دەي دېسەم، بايام ئېيتقىنىمدەك ھەر كېچىسى غەلىتە چۈش كۆرۈپ چىقىمەن. ئۆتكەن شەنبە كېچىسى چىشلىرىم پۈتۈنلەي تۆكۈلۈپ كېتىپ چۈش كۆرۈپ، ئەتىسى ئۆيگە تېلېفون بېرىپ ئائىلىدىكىلەرنىڭ، ئاتا - ئانا، ئۇرۇق - تۇغقانلارنىڭ ھەممىسىنىڭ سالامەت تۇرغانلىقىنى ئۇقۇپ كۆڭلۈم ئارامغا چۈشكەنىدى. يەكشەنبە كېچىسى ئېگىز بىر تۈپ دەرىخىمىزنىڭ ئۆرۈلۈپ چۈشكەنلىكىنى چۈشەپ ئۆزۈمدىن ئەندىشە قىلىپ، دەريادىن ئۆتۈپ قوشنا كەنتكە بېرىپ تەجرىبە ئۆگىنىپ كېلىدىغان ئىشقا باشقىلارنى ئەۋەتتىم. تېخى بۇرناكۇن كېچە ئالدىنقى يىلى دۇنيا بويىچە مەشھۇر شەخس بولۇپ باھالانغان بىر سىياسىيئون بىلەن كېچىچە ئۇرۇشۇپ چىقتىم. كىم بىلسۇن، ئەتىسى بىر مۇئاۋىن يېزا باشلىقى بىلەن توۋلىشىپ قالدىم. ئۇنداق بولمىغان بولسا، بۇ ئاداش ئاخشام كەلگەن ۋاقىتتىلا يولغا چىقىپ، ئۆيگە بېرىپ كەلگەن بولساممۇ بولاتتى. تېلېفوندا ئىزدەپ قالسا، بۇ يەردە ياتمىغانلىقىم ئاشكارىلىنىپ يەنە قىزىرىشىپ قالماي دېدىم. ئەتىگەندە يېزىلىق ھۆكۈمەتكە بۇ ئاغىنە بىلەن بىرگە چىقىپ رۇخسەت سوراپ، ئاندىن بېرىپ كېلەرمەن دېگەنىدىم. ئەمما بايامقى

چۇش بۇنىڭغا ئىمكان بەرمىدى.

نەچچە ۋاقىتتىن چۇشلىرىمنىڭ بىرى ئوڭغا، بىرى تەتۇرىسىگە، بىرى راستقا، بىرى يالغانغا مېڭىپ كۆڭلۈمنى پاراكەندە قىلىۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن چۇش ھەققىدىكى ماتېرىياللارنى ئوقۇپ كۆردۇم. بۇ ماتېرىياللارنىڭ بىرىدە، تولا چۇش كۆرۈش، ئەستە قالدۇرۇش ۋە نېرۋىنىڭ ساغلاملىقىنىڭ ئىپادىسى دەپتۇ. يەنە بىرىدە، چۇش كۆرۈش - بەدەن ئۇيقۇلۇق ھالەتتىمۇ نېرۋا ھۈجەيرىلىرىنىڭ مەلۇم قىسمىنىڭ ئويغاق تۇرغانلىقىنىڭ ئىپادىسى دەپتۇ. يەنە بەزىلىرىدە، چۇش بىلەن ھەر خىل كېسەللىكلەرنى باغلاپ چۇشەندۇرۇپ: ئۇچۇپ كېتىۋاتىپ يەرگەچۈشەلمەي چۇش كۆرسە يۈرەكتە مەسىلە بارلىقىنىڭ، بېقىنىغا بىر نەرسە تېگىپ كېتىپ چۇش كۆرسە بۆرەكتە مەسىلە بارلىقىنىڭ. . . ئىپادىلىرى دەپتۇ. بۇ گەپلەرگە قارىغاندا مېڭەم دەرىجىدىن تاشقىرى ساغلام، ھۈجەيرىلىرىم ئويغاق، ئەمما بەدىنىمنىڭ باشقا يېرىدە يوشۇرۇن كېسەل بولسا كېرەك، دېگەن ئويغا كەلدىم. يەنە تۇرۇپلا بۇ روھىي بېسىمدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن، چۇش دېگەن ئۇيقۇنىڭ پوقى، دېگەن خۇلاسىگە كەلدىم. بىراق ئارامسىز خىياللار ھەر كېچىسى مېڭەمنى قوچۇمۇرگەچكە، ئاخىرى «چۇش ھەققىدىكى ئەڭ يېڭى تەبىر ۋە تەتقىقاتلار» دېگەن كىتابتىن بىرنى سېتىۋالدىم. ئۇنىڭدىمۇ چۇشىدىكى ئىشلار زادى راستمۇ ياكى يالغانمۇ، ئېنىق بىر نېمە دېمەپتۇ. يالغان ۋە راستلىق ھەققىدىكى ئۇزۇندىن - ئۇزۇن مۇلاھىزىلەردىن كېيىن قايسىبىر خىمىيە ئالىمىنىڭ مەلۇم بىر ماددىنىڭ مالىكولا تۈزۈلۈشىنى ئۇزۇن ۋاقىت تەتقىق قىلىپمۇ نەتىجىسىنى چىقىرالماي، كېيىن چۇشىدە ئايان بولغانلىقى، قايسىبىرىنىڭ چۇشىدە كۆرگەن غايىب خەزىنىنى تېپىپ باي بولغانلىقى، يەنە كىملەرگىدۇر ئالدىن بولىدىغان ئىشلار ۋە خەتەرلەردىن بىشارەت بولغانلىقى. . . قاتارلىق ئىشلارنى سۆزلەپتۇ. ئوختاسىغا كېلىدىغان، پايدىسى كۆپ بولغان خەيرلىك چۇشلەرنى كۆرۈشمۇ كاتتا ياشاۋاتقان ئادەملەرگە نېسىپ بولسا كېرەك. مەن ساپلا كۆڭلۈنى غەش قىلمىدىغان چۇشلەرنى تولا كۆرۈگەچكىمۇ، ئوخشاش بولمىغان زامان، ماكاندا ياشىغان ئادەملەرنىڭ كۆرگەن چۇشلىرىمۇ ئوخشاش بولمايدىغانلىقىنى، ئاتا - بوۋىلىرىمىز يېزىپ قالدۇرغان چۇش تەبىرنامىلىرىنىڭ ھەر ياڭزا چۇشلەرگە ماس كېلىۋەرمەيدىغانلىقىنى ھېس قىلماقتىمەن.

خىزمىتىم ئالدىراش بولغاچقا خاتىرجەم ئۇخلاپ ئارام ئېلىپ، ئەتىسى مېخانىكا ھالدا ئىشلەش تەلەپ قىلىنمىدىغان خىزمەتلەرنى جان كۆيدۈرۈپ ئىشلەپ ئۆزۈمنىڭ، ئائىلەمنىڭ تۇرمۇشىنى قامداش، باشلىقلىرىمنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشىش مېنىڭ مەجبۇرىيىتىم. شۇڭا روھ، چۇش، بەدەن ۋە رېئاللىق قاتارلىقلارنى بىرلەشتۈرۈپ تەتقىقات ئېلىپ بېرىش ئىمكانىيىتى يوق مەندەك بىر بەندىگە ھەر كېچىسى چۇش كۆرۈش كۆڭۈل غەشلىكىدىن باشقا نەرسە ئاتا قىلمايدىكەن. ھېلىقى كىتابتا چۇش تەتقىق قىلمىدىغان ماشىنىلار ۋە مەخسۇس تەتقىقات ئورۇنلىرىنىڭ بارلىقىنى يېزىپتۇ. مېنىڭ مېڭەمگە كىرگەن چۇش ئاشۇ تەتقىقاتچىلارنىڭ مېڭىسىگە كىرىپ، ماشىنىلىرىدا تۇرگە ئايرىلسا، تەتقىق قىلىنسا، گېزىت - ژۇرناللاردا ئېلان قىلىنىپ كاتتا چۇشلەر بولۇپ قالسا بولماسمىدى؟

بۇ كەنتتە ئىشلىگەندىن بېرى خېلى چۇشىنىشىپ قالغان كەنتنىڭ مۇئاۋىن سېكرېتارى بۇ ھەقتىكى زارلىنىشىمنى ئاڭلاپ: «قەلەندەردىن پارچە نان تىلەپ يېسە ئوڭشىلارمىش» دېۋىدى، ئاتا - بوۋىلىرىمىز تەرىپىدىن يارىتىلغان بۇ ئاجايىپ مەنتىقىغە ھەيران قالدىم. ئۇ يەنە بۇ كەنتتە يېراق - يېقىنغا نامى تارالغان داڭلىق قەلەندەرلەردىن بىر نەچچىسى بارلىقىنى، كىشىلەرنىڭ ھەر خىل سەۋەبلەر بىلەن ھەتتا ناھىيە ئاتلاپ ئىزدەپ كېلىدىغانلىقىنى، ئەگەر ماقۇل بولسام، كىمنىڭ يەيدىغانلىقىنى دېمەي نان ئەكەلدۈرۈپ بېرىدىغانلىقىنى ئېيتىۋىدى، سىلىقلىق بىلەن رەت قىلدىم. ئۇ، مېنى بۇنداق قىلىشتىن نومۇس قىلىۋاتقان بولسا كېرەك، دەپ ئويلاپ قالدى - دە، بىر - ئىككى قۇر كىيىم - كېچەكمىنى سەندىقە قىلدۇرۇشۇمنى ھەمدە بۇ كەنتنىڭ ئاياغ تەرىپىدە ئولتۇرۇشلۇق توختىخان پىرخون دەيدىغان داڭلىق چۇش تەبىرچىسى مومای بارلىقىنى، ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈپ بېقىشمىنى ئېيتتى. 112 ياشقا كىرگەن، 80 يېشىدا تۆكۈلۈپ كەتكەن چىشلىرى ھازىر قايتا چىقىشقا باشلىغان، كۆكۈن نەۋرىلىرىنىڭ يۈزىنى كۆرۈشكە داخىل بولغان بۇ مومانىنى قىزىقىپ ئىزدەپ باردىم. داق سۆڭەك بولۇپ قالغان، ئىككى قولىنى يەرگە تىرەپ ئولتۇرغاندا، تىزى چوققىسىدىن ئېشىپ كېتىدىغان بۇ مومای ماڭا ئۆيىنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى تەكلىماكان جاڭگىلىدىن ھازىرلا ئېلىپ كېلىنگەن جېنى بار مومياەك تۈيغۇ بەردى. ئۇنىڭ بىلەن يېرىم سائەتچە پاراڭلاشتىم. ئەمما چۇشۇم ھەققىدە بىر نېمە دېمىدىم. كېچىسى بۇ مومای بىلەن غەلىتە بىر شەھەردە بىرگە يۇرۇپ چۇش كۆردۇم.

ئۇيقۇم ئېچىلىپ كەتكەچكە، خىيالىمۇ بۇ كاتاڭ يولدا كېتىۋاتقان جىپ ماشىنا بىلەن بىرگە ئېگىز - پەس چايقالماقتا. يەنە شۇ مېڭەمنى كېرەكتىن چىقىراي دەپ قالغان كاساپەت

چۈشلەرنى، بولۇپمۇ بايام كۆرگەن چۈشۈمنىڭ گويلاۋاتىمەن. گىشقىلىپ، بايامقىسىنىڭ يالغان دېگىلىمۇ، راست دېگىلىمۇ بولمايدۇ. كاماندىروپكىغا چىقىپ كىرگەن ۋاقىتلىرىمدا خوتۇنۇم: «مانچە قېتىم قېتىق گىچىپ چۈش كۆردۈم. سىز گۇمانىرده نېمە گىشلارنى قىلدىڭىز، ئۇ كىم؟» دەپ كاللامنى گوچاق قىلىۋېتىدىغان. مانا ئەمدى مەن چاشقان چۈشۈدۈم، بۇنىڭغا نېمە دېگۈلۈك؟ . . . كىتابپۇرۇچلار شاپىگرافتا باسقان «چۈش تەبىرى» دېگەن كىتابتا بىر خىل چۈشنى يامانلىقنىڭ، بالايى - ئاپەت، گۇناھى - كەبىرنىڭ، يەنە بىرىنى ياخشىلىق، بەخت - دۆلەتنىڭ ئالامىتى، دەپ چۈشەندۈرىدىكەن. مەن چۈشنىڭ ھەر قاندىقىنى كۆرۈۋاتىمەن. ئىدارەمگە كېلىپ خىزمەتكە چۈشكەندە بەدەننىڭ گومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرتمەي بولمايدۇ. بەلكىم ئۇ چاغدا ھەر كۈنى كەچتە ئائىلىمىزدىكى رەڭلىك تېلېۋىزورغا قاراپ ئولتۇرۇپ، كېچىسى رەڭلىك چۈش كۆرىدىغان بولۇپ قالامدىمەن تېخى . . . ھەممىسى يوق گەپ. بايامقى چۈش ھەممە ئىشنى ئايدىڭلاشتۇرىدۇ.

ماي يولغا چىقتۇق. شوپۇر سۈرەتنى تېزلەتتى. مەن يەنە خىيالغا چۆمدۈم.

مەن خوتۇنۇمنىڭ خىزمەتتىكى ئىقتىدارىغا، ئائىلە ئىشلىرىدىكى ئەپچىللىكىگە قايىل ئىدىم، ئۇنىڭغا ئىشىنەتتىم. ئەمدى قانداق قىلاي؟ بىر چۈش بىلەن ھەممىنى يوققا چىقىرىۋەتكىلىغۇ بولمايدۇ. لېكىن ھازىر ئۇنى باشقىدىن كۆڭۈل ئېكرانىمدىن ئۆتكۈزۈۋاتىمەن ھەمدە بىر ئىش توغرىلىق پىكىر قىلسامىلا دائىم ئۇنىڭغا زىت پىكىرنى ئوتتۇرىغا قويىدىغانلىقى، كوتكوتلۇقى، شەپشەكلىكىگە قاراپ: «بىر خوتۇننىڭ ھېيلىسى قىرىق ئېشەككە يۈك» دېگەن گەپكە چىن پۈتۈۋاتىمەن. ئائىلىدە مېنىڭ ئورنۇم ئاساسمۇ ياكى ئۇنىڭكىمۇ، بىر نېمە دېمەك تەس. نېمىشقا دېسىڭىز، مېنىڭ ئىشلىرىمغا ئارىلاشمايدىغان كۈنى يوق. ئەتە - ئاخشاملىرى ئاغىنىلىرىمنىڭ ئۆيىگە بارماقچى بولسام، چوقۇم بىرگە بېرىپ سورۇننىڭ ئاساسلىق پاراڭچىسى بولۇۋالىدۇ. مەن دائىم ئۇنىڭغا، ئېرى بايدا ئويىنامدۇ، سايرامدىمۇ، چاتىقى يوق، قۇلقىنى يوپۇرۇپ، ئۆيگە كىرگەندە مېنىڭ ئېرىم دەپ يۈرىدىغان خوتۇنلارنى، ئەر كىشىنىڭ ئەل - ئاغىنىلىرى كەلسە داستىخاننى تەييارلاپ بېرىپ، بىر چەتتە جىممىدە ئولتۇرىدىغانلارنى، ئەل - ئاغىنىلىرى ئۆيىنى ئۆرۈۋېتىدىغانلىقى، توپىدا دوغاپ ئېتىپ ئىچەمدۇ كارى بولمايدىغانلارنى ۋە بەزىدە ئېرى باشقا ئۆيدە ئىنچىكىپ ئولتۇرسا، ئۆزى يەنە بىر ئۆيدە جايىنامازغا چىقىۋېلىپ، دۇئا - تىلاۋەت قىلىدىغانلارنى مىسال كېلىپ دوق قىلىمەن. ئەمما بۇ خوتۇن ئۆزى تونۇمايدىغان ئەل - ئاغىنىلىرىم، ساۋاقداشلىرىم ئۆيىمىزگە تۇنجى قېتىم يوقلاپ كەلسىمۇ داستىخىنىمۇ، پارىڭمۇ تەييار. بەزىدە تېخى چاقچاقتا گەپ كەلتۈرەلمەي قالسام، مەن تەرەپتە تۇرۇپ قارشى تەرەپ بىلەن «دوئىل» غا چۈشىدۇ. بەلكىم مۇشۇنداق قىلسام كېرىم خۇش بولىدۇ، دەپ ئويلىسا كېرەك. ئېشىكى ئالدىدا، توقۇمى كەينىدە بۇنداق لىڭشىر - تاقتاق ئەر - خوتۇنچىلىقنى كۆرگەن ئەل - ئاغىنىلەر: «بۇ خوتۇن ھەممىنى باشقۇرىدىكەن» دېمەمدۇ؟ خەپ، ئۆيگە بىر باراي، ئۆردىكى بىلەن غەزى ئېنىق ئايرىلمىدىغۇ بۇگۈن. بۇرۇن ھېچقانداق گۇمانىم يوق ئىدى. ئۇنىڭغا ئانامنىڭ ماڭا بولغان مېھرى - مۇھەببىتىگە ئىشەنگەندەك ئىشىنەتتىم. «خوتۇنىڭغا ئىشەنگىچە، ئىشكىنىڭ ئىلغۇچىغا ئىشەن» دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ. ئىشقىلىپ، بايامقى چۈشنىڭ راست ياكى يالغانلىقى ئاشكارا بولىدۇغۇ ئاخىر.

ئايال كىشى دېگەنغۇ يارىتىلىشىدىنلا ئەگرى قوۋۇرغىدىن پۈتكەن نېمە[1]. ئۇنىڭ بەك روستلايمەن دېسەڭ سۈندۇرۇۋالىسەن، ئىختىيارىغا قويۇپ بەرسەڭ ئەگرىلىكنى قىلىدۇ. ئۆتكەندە «ئەر - خوتۇنلۇق تۇرمۇش سەنئىتى» دېگەن كىتابتىن بىرنى سېتىۋېلىپ ئىشخانىدا بىر كۈن كۆرۈپ، ئايالالارنىڭ ناچار ئىللەتلىرى كۆرسىتىلگەن جايلارنى سىزدىم. كەچتە ئۆيگە ئېلىپ بېرىپ: «بۇ يەرنى ئوقۇپ باق، سەن قايسى خىلدىكى ئايالالارغا چۈشىدىكەنسەن؟» دەپ بەردىم. ئەتىسى كەچتە ئۇ بۇ كىتابنىڭ «ھەر خىل مىجەز - تېپتىكى ئەرلەر» ماۋزۇلۇق بەتلىرىنى ماڭا كۆرسىتىپ، قايسى مىجەز تېپىدىكى ئەر ئىكەنلىكىمنى سورىۋىدى، غۇۋزۇزده ئاچچىقىم كەلدى. مەن بىرنى، ئۇ بىرنى دەپ ئاخىرى جېدەللىشىپ قالدۇق. جېدەل چىنىغا چىققاندا كەيپىياتىمغا قاراپ جىم بولۇۋالدى. بىزنىڭ بىر قانچە يىلدىن بېرى ئېگىز - پەس بولۇپ قالغىنىمىز مۇشۇ ئىدى.

كەچلىك تاماقتىن كېيىن، ئۇ ئاستا يېنىمغا كېلىپ: «ئۇ كىتابتا يەنە نۇرغۇن ئىشلار يېزىلماپتۇ. دۇنيادا مۇكەممەل ئادەم بولمايدىغۇ» دېۋىدى يەنە جۇدۇنۇم ئۆرلىدى. تېلېۋىزورغا قارىغىنىمچە ئاچچىقىمنى يۇتۇپ ئولتۇردۇم. ئۇ گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ: «بۇرۇن بىر ئەر - خوتۇن دائىم گەپ تالىشىپ قالاتتىكەن. ئايال

① رىۋايەت قىلىنىشىچە، ئادەم ئاتىنىڭ بىر تال قوۋۇرغىسىدىن ھاۋا ئانا يارىتىلغانمىش.

ئېرىنگە پەقەت گەپ بەرمەيدىكەن. ئېرىنىڭ جۈدۈنى تازا ئۆرلىگەندە ئېغىزىنى بۇزىدىكەن. شۇنىڭ بىلەن ئەر خوتۇننى دۇمبالايدىكەن. بىر كۈنى ئۇ ئايال بىر موللامنى ئىزدەپ بېرىپ ئەھۋالنى ئېيتىپ يىغلاپتۇ. موللام بۇ ئايالنىڭ گېپىنى تەپسىلىي ئاڭلاپ بولۇپ، بىر تىلتۇمار پۈتۈپ بېرىپتۇ ۋە: «ئەرلىرىنىڭ ئاچچىقى كەلگەندە بۇ تىلتۇمارنى چىشلەپ يەرگە قاراپ تۇرۇڭ» دەپ ئۇرالمايدۇ. بۇ چاغدا تىلتۇمار ئېغىزلىرىدىن چۈشۈپ كەتمەسۇن ھەم ئەرلىرى كۆرۈپ قالمىسۇن، دەپتۇ. ئايال موللامنىڭ ئېيتقىنىنى بويىچە ئىش قىلغانكەن، راستتىنلا تاياق يېمەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئىشتىن خۇشال بولۇپ، موللامغا ھەشقاللا ئېيتىپتۇ. ئاندىن بۇ تىلتۇمارغا قانداق خاسىيەتلىك ئايەت پۈتۈلگەنلىكىنى سورىغانكەن، موللام: «ھازىر ئەرلىرىنىڭ مىجەزى قانداقراق؟» دەپ سوراپتۇ. ئايال: «مۇلايىملىشىپ، گەپ - سۆزلىرى يۇمشاپ قالدى» دەپتۇ. موللام بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئايالغا: «ئۇنداق بولسا ئەمدى بۇ تىلتۇمارنى ئاپىرىپ ئەرلىرىگە كۆرسەتسىلە بولمۇ؟» قانداق ئايەت پۈتۈلگەنلىكىنى شۇ كىشى ئۆزى ئوقۇسۇن، دەپتۇ. ئايال تىلتۇمارنى ئېرىگە كۆرستىپتۇ. ئېچىپ قارىسا ئۇنىڭ ئىچىدىن: «ئىنسانىنىڭ ئىناق - بىرگە ياشىشىنىڭ شەرتى - بىر - بىرىگە يول قويۇش، ئەپۇ قىلىش، بىرسىنىڭ ئاچچىقى كەلگەندە يەنە بىرسى سەۋرچان بولۇش، دەپ يېزىلغانىكەن. شۇڭا دائىم ئاچچىقىڭىز كەلگەندە ئۆزۈمنىڭ دېگەنلىرىمنىڭ يوللۇق ئىكەنلىكىنى بىلىپ تۇرسامۇ سىزگە يول قويمەن» دەپ مېنى كۈلدۈرۈتكەنىدى. مانا ئەمدى بۇنىڭغا نېمە دېگۈلۈك؟... «خوتۇن دېگەننىڭ تېگى يات، چاپلىشىپ بولۇپلا نېرى يات» دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ. بايامقى چۈشكە ھازىرچە ئىشەنگىلىمۇ بولمايدۇ.

«مىڭبىر كېچە» چۆچەكلىرىدە خوتۇن كىشىنىڭ ئالدامچىلىقىغا ئائىت ھېكايىلەر بەك تولا، ھازىرقى رېئاللىقمۇ شۇنداق. بۇ خوتۇنمۇ ئۇنداق ھېكايىلەرنى تولا سۆزلەيدۇ. كەچلىرى تېلېۋىزور ئالدىغا كەلسەم ياكى قولۇمغا ماتېرىيال ئالسامىلا، زاھىتنىڭ يەكتەكنىنىڭ پېشىدە ئۇخلايدىغان مۇشۇكتەك مىياڭلاپ يېنىمدا پەيدا بولىدۇ. قايسىبىر ئائىلە بىلەن يەنە بىر ئائىلىنىڭ غەيرىي مۇناسىۋىتى، ئالدىنقى قېتىم مەن ئاڭلىغان قايسىبىر ئىشنىڭ قانداق يوللار بىلەن ھەل بولغانلىقى، كىشىلەر نەزەردە دىيانەتلىك ھېسابلانغان، چاچ - ساقاللىرى ئاقارغان بىرىنىڭ يەنە بىر ئائىلىدىكى «ئاغچا» خېنىم بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى، مەلۇم بىر ئىدارىدىكى نام - ئەمەلى، ئارقا تەرىكى شۆھرەتلىك بىر قىزنىڭ بۇ قېتىم نەچچىنچى بالىسىنى ئالدۇرۇۋەتكەنلىكى، كىملەرنىڭ قانداق يوللار بىلەن ئۆسۈش ئالدىدا تۇرغانلىقى... دەك ئىشلارنى سۆزلەپ كېتمىدۇ. بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغانسېرى ھەيران بولىمەن. ئاغزىغا كەلگەننى دەۋاتقان بولسا كېرەك دەپمۇ ئويلايمەنۇ، كېيىن بۇ ئىشلارنىڭ بەزىلىرى جارىستاندا رەسمىي ئاشكارا بولغاندا بولسا تېخىمۇ ھەيران بولمەن.

جىپ گۈرۈلدەپ ئالغا تاشلانماقتا. مەن يەنە شۇ خىيال ئىچىدە ئولتۇرىمەن. يەنە شۇ چۈش، يەنە شۇ خوتۇن... گۇمان...

ئۇنى دۇرۇس ئايال، نەچچە يىلدىن بېرى ئالىكۆڭۈللۈكىگە ئائىت بىرەر ئىش سەزمىدىم، ئۇنىڭ ئۇستىگە بىز خېلى مەزگىل كۆيۈپ - پىشىپ يۈرۈپ توي قىلغانغۇ دەيمەن. يەنە تۇرۇپلا بۇ پىكرىمنى ئىنكار قىلىمەن. چۈنكى بۇگۈنكى كۈندە ئادەملەرگە ئىشەنگىلى بولمايدىغان بولۇپ قالدى ئەمەسمۇ. زاكىدىكى بالاڭمۇ ساڭا قارىغاندا قۇۋۇ. ئىلگىرى بۇ يەردە ھەممە ئادەمنىڭ مىجەز - خۇلقى بىر - بىرىگە تونۇشلۇق ئىدى. بىرەر ناشايان ئىش كۆرۈلسە ھەممىسى قاتتىق ئەيىبلەيتتى. يىراق - يېقىندا بولسۇن بىر كىم قازا قىلىپ كەتسە، ئەل - جامائەت نە - نەلەردىن ھازىرغا كېلەتتى، يىغا - زارە قىلىشاتتى. تۇنەك، ناماز - نەزىرلىرى تاماسىز، غەرەزسىز بولاتتى. ھازىر داغدۇغا قانچىلىك چوڭ - ھەيۋەتلىك بولسا، ماشىنا، پۇل قانچە كۆپ بولسا ئۇدۇل جەننەتكە كىرىدىغاندەك...

- ئۇنىڭالغۇنى قويۇپ بېرەيمۇ؟ ئۇيقۇڭىز ئېچىلىدۇ، - شوپۇرنىڭ گېپى بىلەن ئۆزۈمگە كېلىپ، ئۇنىڭ سوئالىغا ئۇندىمەي ئولتۇردۇم. «تىرىق» قىلغان ئاۋاز بىلەن مۇزىكا چېقىشقا باشلىدى:

بىرگە بۆلەيمۇ ياريمنى،
ئىككىگە بۆلەيمۇ ياريمنى.
شىشىدە ساندۇق ياساپ،
ساقلاپ سۆيەيمۇ ياريمنى.
. . . . . .

ناخشىنى ئاڭلاپ يەنە ئويلاشقا باشلىدىم. مەزمۇنى ئاجايىپ چوڭقۇر ناخشا - دە، بۇ. بىر يازغۇچى: «ئايال - ئەرنىڭ شەيتىنى، ئەر - ئايالنىڭ ئويۇنچۇقى» دەپ تولىمۇ توغرا ئېيتقانكەن. جىسمى بىر بولسىمۇ، نىيىتى زادى قانداقلىقىنى بىلگىلى بولمايدىغان شەيتاندەك يارلارنى شىشىدىن ساندۇق ياساپ، شۇنىڭ ئىچىگە سېلىپ ساقلاپ سۆيسە سۆيگۈچىنىڭ كۆڭلىمۇ ئارام تاپارمىكىن... بىراق نەدىمۇ ئۇنداق قىلغىلى بولسۇن. بۇ دېگەن ناخشا - دە.

- بەك خامۇش كۆرۈنسىز، مىجەزىڭىز

يوقمۇ نېمە؟ - دەپ سوربدى شوپۇر.
- ياقەي، بېشىم سەل ئاغرىۋاتىدۇ.
- تۇزۇك ئىچكىلى ئۇنىمىغانتىڭىز بولمىسا، ئۇخلىمىغاچقا ئاغرىۋاتقاندۇ، بىزغۇ كۆنۈپ كېتىپتۇق.
- . . .
- ھېلىقى زەرگەر، ئايالىم بىلەن ئاجرىشىمەن دەپ يۈرۈيمىشقۇ، - دەپ سوربدى ئۇ يەنە.
- مەنمۇ شۇنداقراق ئاڭلىغان، ئېنىق ئۇقمۇدۇم، - دېدىم مەن.
- ھەي. . . ئادەم دېگەننى. . .
شوپۇر ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ قويۇپ ئۇنىڭالغۇ لېنتىسىنى ئالماشتۇردى.
ئۇ، بىزنىڭ ئوڭ تەرەپ زەرگەر قوشنىمىز-نىڭ ئىشىنى سوراۋاتاتتى. بۇ قوشنىمىز يۈرت كېزىپ ھۈنەر قىلىمەن دەپ ئۆيدە ئانچە ئولتۇرمايتتى. ئايالى ئۆيىدىن خەۋەر ئېلىپ، ئۇچ بالىسىغا ئاش - تاماق ئېتىپ ئولتۇراتتى. بۇ يىل قىشتا بۇ قوشنىمىزنىڭ بىر ئاغىنىسى يېرىم كېچىدە ئولتۇرۇشتىن قايتىپ مېڭىپ، يېرىم يولغا كەلگەندە كەيپى تۇتۇپ، موتسىكلىتىنى مېڭىتەستە سۆرەپ، زەرگەرنىڭ ئىشىكى ئالدىغا ئاران كېلىۋاپتۇ. ئىشكىنى بىر ھازا مۇشتىلىغاندىن كېيىن ئايال چىقىپ: «ئېرىم ئۆيدە يوق، سىلىنى بۇنداق چاغدا ئۆيگە ئەكىرەلمەيمەن» دەپ ئىشكىنى تاقىۋاپتۇ. ھېلىقى مەست بۇ ئايالدىن ئاغرىنىش ئۈياقتا تۇرسۇن، ئۇنىڭ ۋاپادارلىقىغا ئاپىرىن ئوقۇپ، ئىشىك تۈۋىدە ئۇخلاپ قاپتۇ. تاڭ سۈزۈلەرگە يېقىن ئىشىك ئېچىلىپ ئۆي ئىچىدىن بىر ئەر چىقىپتۇ. مەست بۇ چاغدا يېشىلگەن بولسا كېرەك، ھېلىقى ئادەمنى تونۇۋېلىپ: «ئېرىم يوق، سىلىنى ئۆيگە كىرگۈزەلمەيمەن، دەۋاتاتتىڭغۇ، بۇ كىم؟» دەپ ئايالغا ۋارقىرىغىلى تۇرۇپتۇ. زەرگەرنىڭ ئايالى مەستكە يېلىنىپتۇ. شۇ چاغدا ۋارقىراش - جارقىراش، گۆلدۇر - گۈلۈپ ئاۋازى بىلەن بىزمۇ ئۇ يەرگە چىققانىدۇق. كېيىن زەرگەر ئۇ خوتۇننى قويۇۋەتتى. يېقىندىن بېرى بۇ زەرگەر ھېلىقى مەست ئاغىنىسىدىن خاپا بولۇپ: «كىچىك ئىشنى يوغىنىتىۋەتتى، يۈزۈمنى تۆكتى. مەنمۇ سىرتتا نېمە ئىشلارنى قىلمايمەن. ئاجراشقۇم يوق ئىدى» دەپ يۈرگۈدەك. بۇمۇ كۆڭۈل، بۇمۇ ئەر - خوتۇنلۇق تۇرمۇش مەنتىقىسى. . .
خوتۇنۇم ئالدىنقى ھەپتە ئىدارىنىڭ ماشىنىسى مەن تۇرغان كەنتكە باردىغانلىقىنى ئۇقۇپ، كېيىم - كېچەكلىرىمنى ۋە كىتابخانىدىن ئۇچ پارچە رومان سېتىۋېلىپ ئەۋەتىپتۇ. يەنە ياپقۇلۇق چىغ سېۋەتتە بىر سېۋەت خام چۆچۈرىمۇ ئەۋەتىپتۇ. كېچىسى قارىسام چۆچۈرىنىڭ ئوستىدە خەت تۇرىدۇ. ھەپتە - گۈن كۈندە كۆرۈشۈپ تۇرىمىز. ئۇنىڭ ئوستىگە خەت ئەۋەتىپ يۈرگۈدەك يېراق جايدا بولمىسام، دەپ خەتنى ئاچتىم. باشتا بىر تالاي سېغىنىشلىرىنى، كۆڭۈل ئىزھارلىرىنى يېزىپتۇ، ئاخىرىدا: «قەدىرلىك ئۆمەر، ئەتە - ئاخشاملىرى بالىلار بىلەن بىرگە بولىدىغان ۋاقىتسىزلىقىمۇ ئاز قالدى. سىز بەكلا تاماق خىللايسىز، قايتىپ كەلگىنىڭىزدە ئاشقازان كېسىلى بولۇپ قالمىغىيدى دەپ ئەنسىرەيمەن. سىز ئەڭ ئامراق، ئىشتىها بىلەن يەيدىغان ياڭاق چۆچۈرىسى تۇگۈپ، قۇرۇتۇپ، سېۋەتكە قاچىلاپ ئەۋەتتىم. قاينىاق سۇغا سېلىپ بىرلا قاينىتىسىڭىزلا پىشىدۇ، ئۇچ - تۆت قېتىم قورساق گوللارسىز. بۇگۈن كەچتە بىر قورساقلىق پىشۇرۇپ يەڭ. مەنمۇ كەچتە بالىلارغا ياڭاق چۆچۈرىسى ئېتىپ بېرىمەن. . . » دەپ يازغانىدى. شۇ كۈنى كەچتە بىر قاچا چۆچۈرىنى كۆز يېشىم بىلەن قوشۇپ ئىچكەنىدىم. ئەمدى بۇلارنىڭ ھەممىسى ئالدامچىلىق بولۇپ چىقارمۇ؟ «ئەر ئۆز ئايالىنىڭ ئاشنىسىنى ھەممىدىن كېيىن بىلىدۇ» دېگەن بىرگەپ بار. بىر ئايالنىڭ ئالا كۆڭۈللۈكىنى ھەممە ئادەم بىلگەن تەقدىردىمۇ ئېرى بىلمەيدۇ. مەنمۇ بەزى تونۇش - بىلىشلەرنىڭ ئايالىرىنىڭ ئاشۇنداق ئىشلىرىنى سەزسەمۇ ئۇلارغا دېمىگەنىدىمغۇ، بۇ مۇشۇنداق گەپ. مەنمۇ نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئالدىنىپ يۈرەمدىمەن تېخى. ئالدىنقى قېتىم كەلگىنىمدە ئۇ قېتىق ئىچىپ چوش كۆرگەنلىكىنى ئېيتىپ خىلىغىچە مىشىلدىغانىدى ۋە كۈندىلىك خىزمەت خاتىرىسىنى كۆرسىتىپ «ئايال كىشى ئېرىنىڭ زالىملىقىنى كەچۈرىدۇ، ئەمما ئالا كۆڭۈللۈكنى كەچۈرمەيدۇ» دېگەن جۈملىنى ئاشۇنداق چوش كۆرگەن ھ. قېتىمدا بىرىيەرگە يېزىپ قويىدىغانلىقىنى ئېيتقانىدى. ئالا كۆڭۈللۈكىنى مەن كەچۈرەرمەنمۇ؟ ئەمما ئۇ، ئۇنداق ئىش قىلمىسامۇ ئاشۇنداق چوش كۆردۇم، دەپ ساراڭلىق قىلاتتى. ئەمدى مەن نېمە سەۋەبتىن چاشقان چۈشەيدىغاندىمەن؟ تەلىيىمگە بۇگۈن كېچە يېنىمدا شوپۇر بارئىكەن، بولمىسا مەڭگۈلۈك گۇمان - غەشلىك ئىچىدە قالاركەنمەن.
جېپ ناھىيە بازىرىغا كىرىپ كەلدى. شوپۇرغا ھېلىقى خىزمەتدىشىم بىلەن ئەتىگەندە كۆرۈشۈپ ئىشنى بىر تەرەپ قىلىپ بېرىدىغانلىقىمنى ئېيتتىم. مانا، ئىلگىرى جەننەتۇل رىزۋانىم ھېسابلانغان ئۆيگىمۇ يېتىپ كەلدىم. شوپۇرنى كوچا ئېغىزىدا يولغا سېلىۋېتىپ، كىرلەشكەن كىيىم - كېچەكلەر سېلىنغان سومكىنى كۆتۈرگىنىمچە ئۆيگە قاراپ ماڭدىم. شۇ تاپتا بالىلارنىڭ تۇنجىسى چوڭ ئۆيدە

ئاتا - ئانام بىلەن بىرگە ئۇخلاۋاتىدىغاندۇ. كىچىكى بولسا سۈت ئۇيقۇسىدا...

ئەتراپ جىمجىت، ئاي قاراڭغۇسى ھەممە يەرگە يېيىلماقتا. دەرۋازىنى قانداق ئېچىش كېرەك؟ چەكسەم ھەرگىز بولمايدۇ. بىر تېپىپلا يېرىۋېتەيمۇ يە؟ مۇمكىن ئەمەس... سومكىنى سۇ كىرىدىغان شورا ئېغىزىدىن تىقىپ ئىچىگە كىرگۈزۈۋەتتىم، ئاندىن تامغا ياماشتىم. يۇلغۇن شاخلىرى، تىكەنلىك سىم قول - پۇتلىرىمنى تىلىۋەتتى... بىر چاغدا ھويلا ئىچىدە ئۆزۈمنى كۆردۈم. ئوتتۇرىدىكى ئۆينىڭ چىرىقى يېنىقلىق، ئىشىك ھىم ئېتىكلىك تۇرۇپتۇ. سەن چىراغنى ياندۇرۇپ قويۇپ پەقەت ئۇخلىيالمايتتىڭغۇ؟ بالىنى ئىمىتىدىغان، توسىدىغان ئىش بولسىمۇ پىرژىكتىرنى ياندۇراتتىڭ. ئۆتكەن قېتىم كەلسەم ئەمچىكىڭنى بالىنىڭ ئېغىزىغا كەپلەپ يېتىپ ئۇخلاپ قاپتىكەنسەن، بالا تىنالماي تۇنجۇقۇپ قالغىلى تاسلا قاپتىكەن. كۈندۈزى مەكتەپتە ئالدىراش، كەچتە ئۆي ئىشلىرى بىلەن چارچاپ كەتكەندۇ، دەپ ئانامغا سېنى ئويغاتماسلىقنى جىكىلەپ بالا يەنە بىر ئىمىدىغان چاغقىچە بېشىڭدا قاراپ ئولتۇرغانىدىم. ئىسىت. ئىشىككە ئاستا يېقىنلاشتىم، ئىچكىرىدىن گۇدۇڭ - گۇدۇڭ ئاۋاز ئاڭلاندى. قانچىلىك تۇرغىنىمنى بىلمەيمەن. بىر چاغدا ئۆزۈمگە كەلدىم. قانداق قىلاي؟ ئاھ، رەسۋاچىلىق، ئەتە كەينىمدىن تىلغا ئالغۇسىز ھاقارەتلىك سۆز - چۆچەكلەر تاراپ يۈزۈم چۈشىدۇ. ئەر ئەمەس، يەر بولىمەن.

ئاشخانا ئۆينىڭ ئالدىتام تۈۋىدە تۇرغان كىچىك پالتىنى ئالدىم. ئاۋۋال بۇ ئۆيگە كىرگەن ئادىمىي «چاشقان» نى چانايمەن، ئاندىن كېيىن ئۇ ھازازۇلنى... دېرىزە تەرەپكە ئاستا سۈرۈلدۈم. بىراق دەرپەردە ئىچىدىكى ئىپلاسلىقلارنى كۆرۈشكە ئىمكان بولمىدى. تامغا باشتىن - ئاخىرلاتا تارتىش قايسى خۇمسا ئىجاد قىلغان مودىكىن؟

ئۆي ئىچىدىن يەنە ئەر كىشىنىڭ كۈلكە ئاۋازى ئاڭلىنىپ جىمىپ قالدى. پەس، خۇپىيانە، مەن ھېچقاچان ئاڭلاپ باقمىغان ئىپلاس ئاۋاز. ئىشىككە زەرپ بىلەن ئېتىلدىم. چىرقىرىغان ئاۋاز بىلەن تەڭ ئايالىم كارىۋاتتىن چاچراپ تۇرۇپ تامغا چاپلىشىپ قالدى. ئارقىدىن بالىلارنىڭ يىغا ئاۋازى ئۆي ئىچىنى بىر ئالدى. خېلىدىن كېيىن ئۆزۈمگە كەلدىم. قارىسام پالتا يەردە تۇرۇپتۇ. خوتۇنۇم بىردىنلا كارىۋاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ چالۋاقىغىنىچە بىلىكىمگە ئېسىلىپ، ئوڭ - تەتۈر توۋلاپ نېمە ئىش بولغانلىقىنى سورىغىلى تۇردى. قەدەملىرىمنى تەستە يۆتكەپ كارىۋاتقا كېلىپ ئولتۇردۇم. ئۆي ئىچىگە قايتىدىن نەزەر تاشلىدىم، ئۇ تەرەپتىكى كارىۋاتتا ئاپئاق ئەستەر ئۈستىدە يوتقان تورى يېيىقلىق تۇرۇپتۇ. ئۇنىڭ باش تەرىپىدىكى ئۈنئالغۇدىن بىر زامانلاردا بويتاقچىلىقتا قۇتراپ گىتارنى تىرىڭشىتىپ ئولتۇرۇپ ئوقۇغان پەلپەتىش ناخشىلىرىم تولىمۇ پەس ئاۋازدا چىقىپ تۇرىدۇ. كارىۋاتنىڭ بۇ تەرىپىدە بالىلار يىغلىشىپ ئولتۇرۇپتۇ. ئايالىم بالىلارنىڭ يىغىسىنى پەس قىلغاچ سۆزلەشكە باشلىدى:

- دەرۋازىنى قانداق ئاچتىڭىز؟ بۇ پالتىنى كۆتۈرۈپ كىرگىنىڭىز نېمىسى؟ خۇدايا توۋا قىلدىم، يەنە قىلىق بولسا چىقىرىڭ ئەمدى. تۈن تەڭ بولغاندا قەيەردىن كېلىشىڭىز زادى؟ دەڭە، نەدىن كەلدىڭىز؟

- ...

- تۈنۈگۈن يوتقان - كۆرپىلىرىڭىزنىڭ ئەستەر - تېگىنى يۇيۇپ قويغان. بۈگۈن ئەتىگەندە سىز بار كەنتكە ماشىنا بارىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ، كۆكلەپ ئۈلگۈرتىمەن دەپ ئولتۇراتتىم. كېلىدىغانلىقىڭىزنى بىلگەن بولسام، بۇنچە ئالدىراپمۇ كەتمەيتتىم.

بالىلارغا قاراپ كۈلۈمسىرىمەكچى، ئۇلارنى ئەركىلەتمەكچى بولدۇمىيۇ، نېمە ئۈچۈندۇر ئۇنداق قىلالمىدىم. ئايالىم چالا ئۇيقۇلۇق بالىلارنى پەپىلەپ ئۇخلاتتى.

- تۇرانقىز چوڭ ئۆيدە ئىدىغۇ؟ - دەپ سورىدىم مەن.

- ئاخشام ئانام ئېلىپ كىرىپتىكەن، - دېدى ئۇ خامۇش چىرايىمغا ھەيرانلىق بىلەن قاراپ.

مەن ئۆزۈمنى تۇتالماي يەنە سوئال سوراشقا باشلىدىم:

- تۈنۈگۈن قەيەردە بولدىڭىز؟

- قەيەردە بولاتتىم، ئالتە سائەت دەرس ئۆتتۈم. دەرستىن كېيىن يىغىن ئاچتى. كەچتە بالىلارنىڭ قورسىقىنى تويغۇزۇپ بولۇپ كىر يۇدۇم، شۇ.

- چۈشتىچۇ؟

- بىر سائەت تاماق ۋاقتىدا ھېرىپ - ئېچىپ چىقىپ بالىنى ئىمىتىپ بولۇپ يەنە مەكتەپكە كىردىم. كەچتە ئۆيگە يېرىم سائەت بۇرۇن چىقىپتىكەنمەن، تاماققا تەييارلىق قىلغاچ بالىنى ئۆزۈم باقتىم. بالا باقىدىغان ئايالنى ئىدارىڭىزغا چىقارتىۋېدىم، ئەتە ماشىنا بارىدىكەن دەپ كىردى. تاماقتىن كېيىن ئۆيىگە كەتتى.

- ...

- قېنى، يەنە سورايدىغان سوئالىڭىز بارمۇ؟

ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ ئۈندىمەي ئولتۇردۇم. ئۇ، بوينۇمغا ئېسىلىپ مىشىلداشقا باشلىدى:

- نېمانداق خۇي چىقىرىدىغانسىز ئەمدى،

ماڭا ئىشەنمەيۋاتامسىز، نېمە؟

ئۇنىڭ يىغىسىنى پەس قىلىشقا نېمە ئۇچۇندۇر رايىم بارمىدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇ تېخىمۇ ئەدەپ كەتتى ۋە:

- ئاخشام سائەتنى توغرىلاپ قويۇپ ياتقان. ھىر ئۇخلا - ئۇخلىمايلا قېتىق ئىچىپ چۈش كۆرۈپ ئويغىنىپ كەتتىم. ئۇيقۇم پەقەت كەلمىدى، يىغلىدىم، ئاندىن ئۇنىڭالغۇنى ئەپچىقىپ سىز بىلەن مۇڭداشتىم. ئەمدى سىز...

- مەنمۇ بايام چاشقان چۈشەپ ئورنۇمدىن تۇرۇپلا بۇ تەرەپكە ماڭغان.

- تووا قىلدىم... راست شۇنداق چۈشىدە- ئىزما؟

- ھەئە.

- بۇنىڭغا ئىشەندىڭىزما؟

- سىزچۇ، ھەر قېتىم سىرتقا چىقىپ كەلسەم، ئۇنى چۈشىدىم، بۇنى چۈشىدىم، دەپ كوتۇلداپ ئادەمنى سارالىق قىلىۋېتەتتىڭىزغۇ.

- مەن چۈشكە ئەمەس سىزگە ئىشىنىمەن، ئەقىدە قىلىمەن. ئەمما نېمە ئۈچۈنكىن تالىق، ھېچقانداق ئاساسىم بولمىسىمۇ كۈنچىلىكىم تۇتۇپ قالىدىكەن، چۈش كۆرىدىكەنمەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەمىشە دېگۈدەك سىرتتا يۈرۈپ، بالىنى بېقىشىپ بەرمەيسىز. باشقىلاردەك ئىدارىدا ئىشلىسىڭىز بولمامدۇ سىزمۇ.

ئۇندىمەي ئولتۇردۇم. ئۇ، چېچىمنى قولى بىلەن تارىغاچ ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ:

- سىزنى ھازىرمۇ مېنى بۇنچىلىك ياخشى كۆرىدىغاندۇ، دەپ ئويلىماپتىكەنمەن، ماڭا بۇ ئەڭ چوڭ بەخت... ئەتىياز پەسلىدە ئادەمنىڭ بەدىنى ئاجىزلاپ مېڭىسىگە قۇرۇقلۇق يېتىپ قالىدۇ. خۇدايىم مېنى قېتىق ئىچكىلى، سىزنى پالتا بىلەن چاشقان ئۆلتۈرگىلى نېسىپ قىلماس، بۇنداق كۈندىن ئۆلۈم ياخشى ئەمەسمۇ، - دېدى - دە، تېخىمۇ قاتتىق بۇقۇلداپ يىغلاپ كەتتى.

ئەتىگەنلىك ناشتىدا يەنە ياڭاق چۆچۈرىسى ئىچىپ ئولتۇرۇپ خىيال سۈرمەكتىمەن. كىشىلەر ئارىسىدا ئېقىپ يۈرگەن چۈش تەبىر - نامىلىرىدىكى چاشقان ۋە قېتىق ھەققىدىكى گەپلەر راستمىدۇ؟ ئۆمۈر بويىچە ئۆز جۇپتىگە «چاشقان» يولاتماي، «قېتىق» ئىچۈرمەي ياشىغان ئادەملەر، ئائىلىلەردىن قانچىسى باردۇ؟ ئەگەر «چاشقان»، «قېتىق» ھەققىدىكى بۇ تەبىرلەر خاتا بولسا، غېرىب تاغ مەلىكىسى بىلەن ئۇچراشقاندا سەنەم قېتىق چۈشەپ، ئابدۇللا شاتىرى ئۆز مەقسىتىگە يېتەي دېگەندە غېرىب چاشقان چۈشەپ قېلىپ، كېيىن ئۇلار مۇرادىغا يەتكەن كۈنلەردە بۇ گۈمانلىرىنى دېيىشىپ، ئۆزىدىن كېيىن ئۆتكەنلەر بۇنداق چاغلاردا تېخىمۇ دىققەت قىلسۇن، ئېھتىياتچان بولسۇن دېگەن مەقسەتتە ئوردىدىكى سالنامچى، پالنامچى، تەبىرچىلەرگە «قېتىق»، «چاشقان» ھەققىدىكى بۇ تەبىرلەرنى يازدۇرۇپ قويغان ھەم بىزگىچە يېتىپ كەلگەن بولسا كېرەك.

ئىشقا مېڭىش ئالدىدا ئايالىمنىڭ چىرايى نۇرلىنىپ كەتتى. چۈنكى مېنىڭمۇ كۆڭلۈم ئېرىپ، ئېچىلىپ كەتكەندى. نېمە ئامال؟ ئۆمۈر بويىچە ئايالالار بىلەن بىرگە بولۇپ باقمىغان نېتىزى: «ئەگەر سەن ئايالالارنىڭ قېشىغا بارماقچى بولساڭ، قامچاڭنى بىرگە ئېلىپ بېرىشنى ئۇنتۇما» دەپتىكەندۇق. مەن بۇ پېشىۋانىڭ قارىشىغا قايىل. ئەمما مەن ئۆچۈن بۇ دۇنيادا بەزىدە سەۋەبسىزلا سارالىغىلى تۇتۇپ، ئادەمگە قامچىنى ئويلاشقا مەجبۇر قىلىدىغان ئايالىمدىنمۇ سۆيۈملۈك، كۆيۈملۈك ئادىمىم يوقلۇقىنى ئويلىساملا مىژىزىدە ئېرىپ كېتىمەن. شۇنداقتىمۇ مەن ھېلىقى چۈشنى ئۇنتۇيالمىغۇدەكمەن. يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇزۇن يىللاردىن بۇيانقى سەزگۈم ۋە تەبىرى ئېنىق بولمىغان، ئىشەنگىلىمۇ، ئىشەنمىگىلىمۇ بولمايدىغان، كۆڭۈلنى غەش قىلىدىغان چۈشلىرىمگە قاراپ، كېچە ئۇزۇن بولسا چۈش كۆپ بولىدۇ، دەپ ئەمەس، ئەكسىچە، ئادەمدە بولىدىغان روھ، مۇھەببەت خاھىشى بويىچە، چۈش كۆپ بولسا كېچە ئۇزۇن بولىدۇ، دەپ ئويلايمەن. رېئاللىقتىكى نۇرغۇن ئىشلارغا دەل تەبىر بەرگىلى بولمىغان يەردە، بۇ ئۇنتۇيالمىغان چۈشلىرىمگە تەبىر تاپالمىغانلىقىمغا ئۆكۈنۈپمۇ كەتمەيمەن.

ناۋادا سىز ئاشۇنداق چۈشلەرنى تولا كۆرۈپمۇ يەنە ئاسانلا ئۇنتۇپ كەتسىڭىز، روھىڭىزنىڭ خوراۋاتقانلىقىنى ھېس قىلامسىز ياكى ئۇيقۇڭىز بەك ياخشىمۇ؟

ئاپتور: چىرا ناھىيىلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىسى (M1)

ماشىنىستلار: ماشىنكىدا: ئارزۇگۈل ئىلى، كومپيۇتېردا: تۇرسۇنئاي يۈسۈپ (تەكلىپ قىلىنغان)

چىلان تۇپراق

(هېكايە)

ياسىنجان سادىق

بوۋاي جىگده چاتمىقىدن ياسىۋالغان، تولا تۇتقانلىقتىن پارقىراپ كەتكەن هاسسىنى تايانمايلا ئىككى قولى بىلەن بىللە كەينىگە تۇتۇپ، هويلىنىڭ كەينىدىكى ئۇنىيېتىم يىراقلىقتىكى قۇم دۆڭگە قاراپ شىپىرلاپ مېڭىپ كەتتى. ئۇ، 80 ياشتىن هالقىغان بىلەن شۇنچە تېمەن، مەزمۇت، ئىشتىيى بەلەن، هەر قانداق ئىشتا ئۆزىنىڭ هۆددىسىدىن ئۆزى چىقالايدۇ. ئۇنىڭ قولىغا ئاشۇ جىگده هاسسىنى ئېلىۋالغىنىغا ئون يىلدىن ئاشتى، لېكىن بىر قېتىممۇ تايىنىپ يول ماڭغان يېرى يوق. يول ماڭسا هاسسىنى ئېلىۋېلىشنى ئۇنتۇمايدۇ، لېكىن ئۇنى يا قولتۇقىغا قىسىدۇ، يا ئىككى قولى بىلەن كەينىگە تۇتقىنىچە ئېگىز، بەستلىك كەلگەن گەۋدىسىنى سەل ئالدىغا ئېگىپ مېڭىپ كېتىدۇ. ئۇنىڭ ئايىغى ياشلارنىڭكىدەك چاققان، قىرانلارنىڭكىدەك مەزمۇت. «ئادەم پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالامنىڭ يېشىدىن هالقىغاندا، مېۋىلىك دەرەخنىڭ بىرەر تال شېخىدىن هاسا ياساپ ئېلىۋېلىش پەرز، ئۇنىڭ ساۋابى بەك چوڭ» دەيدۇ بوۋاي.

تېرەك بويى ئېگىزلىكتىكى بۇ قۇم دۆڭگە بوۋاي هەر كۈنى قوزا چۈش بىلەن بىر قېتىم چىقىپ خىيال سۈرىدۇ. ئېگىزده تۇرۇپ يىراق - يىراقلارغا نەزەر تاشلايدۇ. دۆڭمەهەللە ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا بەش قولدەك ئايان بولىدۇ. دۆڭمەهەللە ئادەم تېرىسا ئۇنگۈدەك چىلان تۇپراقلىق ئېكىنزارلىقمۇ، قۇملۇق - قۇمۇشلۇقمۇ، سازلىق - زەيلىكمۇ ۋە بۇك - باراقسان باغ - ئورمانلارمۇ بار بىر چىرايلىق كەنت. بوۋاي مۇشۇ كەنتتىكى چوڭلاردىن بىرى. بوي - بەست دېسە بار، تولۇق ئاقىرىپ كەتمىگەن ساقىلىنى بولۇشىغا قويۇۋېتەي يارىشىملىق قىلىپ ياستۇالغان، ئويۇن - چاقچاق، ناخشا - سازغا ئامراق، ئۆز سۆزلۈك بۇ بوۋاينى يالغۇز ئۆز جەمەتىدىكى بالا - چاقا، نەۋرە - چەۋرىلىرىلا ئەمەس، پۈتۈن دۆڭمەهەللىكلەر هۇرمەتلەيدۇ، ئۇنىڭدىن ئەيمىنىدۇ، تەپتارتىدۇ. بوۋاينىڭ هۇرمەت - ئىناۋىتى دۆڭمەهەللە مەسچىتىنىڭ ئىمامىدىن قېلىشمايدۇ.

بوۋاي ئايىغى ئاستىدا سۇدەك ئېقىۋاتقان قۇملارنى ئۇشۇقىغچە كەچكىنىچە ئاياغلىرىنى چاپسان - چاپسان يۆتكەپ بىردەمدىلا قۇم دۆڭنىڭ ئۈستىگە چىقىپ بولدى. ئۇ، بىر ئاز هاسىراپ قالغان بولۇپ چىرايى قىزىرىپ كەتكەندى. چىكە - پېشانىسىدا پەيدا بولغان چېكىم - چېكىم تەر تامچىلىرىنى ئاق يەكتەكنىڭ ئۈستىدىن باغلىۋالغان تاۋار بەلبېغى بىلەن سۈرتتى. قولىنى پېشانىسىگە سايىۋەن قىلىپ يىراق - يىراقلارغا نەزەر تاشلىدى. ئۇنىڭ بۇركۇتنىڭكىدەك سۈرلۈك كۆزلىرى

ھېلىمۇ ئۆتكۈر ئىدى. دۆڭمەھەللىلىكلەر ئورما ئورۇڭلىرىغا ئولىشىپ، ئېتىزغا تۇرغاي چۈچۈلىماستا چىققان ئورمىچىلارنىڭ بىر قىسمى ئورغاقلىرىنى بەلباغلىرىغا قىستۇرۇشقىنىچە ئۆيلىرىگە يېنىشقانىدى. يەنە بىر قىسمىلىرى ئورما ئورۇڭاتاتتى. كىمدۇر بىرسى بوۋاينى ئاڭلىسۇن دېگەندەك ئورما ناخشىسىنى باشلىدى. بوۋاينىڭ قۇلىقىغا ناخشىنىڭ ئاھاڭىمۇ، ناخشىچىنىڭ ئاۋازىمۇ ياقمىدى. «شۇمۇ ئورما ناخشىسى بولدىمۇ، - دەپ غۇدۇڭشىدى بوۋاي، - ئۆز ۋاقتىدا بىز ئورما ناخشىسىنى قانداق توۋلايتتۇق - ھە! يال - يال كۆيۈك ئاپتاپتىمۇ ناخشىمىزنىڭ كارامىتى بىلەن قىز - چوكانلار ئۇسسىغىنىنى، ئاچقىنىنى، ھارغىنىنى بىلمەي ئورما ئورۇيتتى. بىر كۈندە ئۈچ مويەرنىڭ بۇغدىيىنى ئورۇپ بولاتتۇق. ناخشىمىز پۈتۈن دۆڭمەھەللىنى چاڭ كەلتۈرەتتى. قىلغىلى ئىش، ئويناشقىلى ئويۇن توشمايتتى. ھازىرقى ياش باللا بىلىگە مۇشتلاپ بىر كۈندە تۆت پۇڭ يەرنىڭ بۇغدىيىنى ئاران ئورۇيدۇ. ئەتىگىنى سەھەرقوپمايدۇ، كۈن ئارغامچا بويى ئۆرلەپ بولغىچە بېشىمىز قىزىپ كەتتى، دەپ ئېتىزدىن ئۆيگە يۈگرەيدۇ. ئۇلار بېلى بوش، لايغەزەل چوڭ بولۇپ قالدى. ناخشا توۋلاشلىرىچۇ تېخى، بىرسوللۇق بۇغدايىنى ئورۇپ بولغىچە كارکىراپ قالىدۇ. يا ئاۋازى ئەركىشىنىڭكىدەك چىقمىغان، يا ئوقۇغان ناخشىسىنىڭ ئاھاڭى قۇلاقىغا ياقمىغان. ئەمدى بۇزۇلمىغان مۇشۇ ئورما ناخشىلىرىمۇ قالمىغان ئوخشايدۇ. ئاڭلىسا تومۇزدىمۇ يۈرەككە خۇددى دوغاپ ئىچكەندەك گۇلۇپ - گۇلۇپ تېگىدىغان ئورما ناخشىلىرى، ناخشىچىلارمۇ قالماپتۇ...»

بوۋاي ئىختىيارسىز ئۆزى ناخشا توۋلاشقا باشلىدى:

ئورما ئورۇسەن كۈندە،
تالمامدۇ بىلەكلەرىڭ.
مەن يادىڭغا يەتكەندە،
كۆيمەمدۇ يۈرەكلەرىڭ.

ئورمىنى تولا ئورۇپ،
بىلەكىڭ تالدىمۇ يارىم.
.....

بوۋاي ھاسسىنى قۇمغا سانجىپ قويۇپ، تۇرغان جايىدىلا ئولتۇردى. قۇم خېلىلا قىزىغانىدى. شوخ، لەرزان ئورما ناخشىسى، يۇمشاق، قىزىق قۇم بوۋاينىڭ ۋۇجۇدىدا ئاجايىپ تاتلىق، كۈچلۈك بىر ئىستەكنى قوزغاپ قويدى. بوۋاي ھاياجانلاندى، ۋۇجۇدى جۇغۇلدىدى، بىرىيەرلىرى قىمىرلىدى، يۈرىكى گۈپۈلدەپ سوقتى، تامغاقلىرى قۇرۇشقا باشلىدى. بوۋاي ئاخىرى ئۆزىنى تۇتۇۋالالمىدى. قىزىق، يۇمشاق قۇمغا مەيدىسىنى ئەسەبىيلىك بىلەن ياقتى، كۆزلىرىنى يۇمۇۋالدى. ئۇنىڭ بارماقلىرى قۇمغا مەھكەم كىرىشىپ كەتكەنىدى.

- ناۋاتخان... ئاھ، ناۋىتىم. نېمىشقىمۇ مېنى تاشلاپ قويۇپ ئۆزۈڭ بۇرۇن كېتىۋالغان بولغىيدىڭ. قەدىرىڭگە يەتمىگەن، كۆڭلۈڭنى ئالالمىغان يەرلىرىم يوق ئىدىغۇ مېنى بۇنچە دەرد - ئازابلارغا تاشلاپ قويۇپ كەتمىسەڭمۇ. 14 ياشلىق قىز چېغىڭدىكىدەك چېكەمگە گۈل قىلىپ قىستىپ كەلگەنىدىمغۇ سېنى...

* * *

بوۋاي قۇم دۆڭىدىن چۈشۈپ ھويلىغا كىرىپ كەلگىنىدە ئوتتۇرانچى ئوغلى، كېلىنى، نەۋرە ئوغلى، نەۋرە كېلىنى پېشايۋان ئاستىدا تاماق يەپ ئولتۇراتتى. ئۇلار بوۋاينى كۆرۈپ قولىدىكى قاچىنى يەرگە قويۇشتى. بوۋاي نېمىشقىدۇر خۇيلىنىپ قالغان بولۇپ، قاپاقلىرى تۇرۇلۇپ، قويۇق ساقال باسقان چىرايى تېخىمۇ بەك قورۇلۇپ كەتكەنىدى.

- نېمە ئىغىر بوي خوتۇنەڭ سەت ئولتۇرسەن، - دېدى بوۋاي داق يەردىلا چاتىرقىنى كېرىپ ئولتۇرۇپ ئاش ئىچىۋاتقان نەۋرە ئوغلىنىڭ پاقالچىكىگە ھاسسى بىلەن تارسىدە بىرنى سېلىپ.

يىگىت تاياق زەربىدىن چاچراپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. شۇ ھامانلا شىمىنىڭ كاسسىدىن پۇرقىراپ چۈشكەن توپىلار قاچىدىكى يېرىمنى ئىچىپ بولغان ئاشقا چۈشتى. ئۇ، بوۋايغا يەر تېگىدىن بىرنى ئالمىۋېتىپ، ئاشنى ئىچىش ئۈچۈن قاچىنى قولىغا ئالدى.

- ۋۇ، ھايۋان، ئېسىت سېنىڭ ياشلىقىڭ، - دېدى بوۋاي نەۋرىسىگە ھاسسىنى شىلتىپ، - ياش بولغاندىكىن ئېتىزدىن كىرىپلا پۈت - قولۇڭنى پاكىزە يۇيۇپ، كۆرپىگە چىقىپ، داستىخاندا قويۇپ ئىچسەڭ بولمامدۇ ئاشنى توپىغا بۇلاپ ئىچكىچە. ھايۋان جېنىمدىمۇ يېمىلىكلەرنى سەندىن پاكىزىراق يەيدۇ. لامزەللە - ئەبگالىقىڭدىن خوتۇنىڭمۇ ھۈرمىتىڭنى قىلمايدۇ سەن گۈينىڭ. ۋۇ، ئادەم ئىسكەتى يوق قوڭالتاق.

بوۋاي ئەمدى ئوغلىغا يۈزلەندى:

- ھە، بۇغدايلارنى ئورۇپ بولدۇڭلىمۇ؟
- ئاز قالدى.
- ھېلىقى يەرنىڭ ئەنجىسىنى خامانغا توشۇپ بولۇشتۇڭلىمۇ يا؟
- تېخى ئۇ يەردىكى بۇغدايغا ئورغاق سالمىدۇق.
- ئورغاق سالمىدۇق؟ - بوۋاي ئوغلىغا نارازىلىق بىلەن چەكچەيدى، - مەن ساڭا ئاۋۋال ئاشۇ يەرنىڭ بۇغدىيىنى ئورۇڭلار، دېمىگەنمىدىم.
- سىزغۇ شۇنداق دېگەن، دادا. لېكىن، - ئوغۇل بوۋايغا قورقۇمسىراپ قاراپ قويۇپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى، - ئۇ بۇغدايلىقىنىڭ ئورنى چەتتىرەك، ھازىر ئورۇۋاتقان بۇغدايلىق كەنت بويىچە بىرتۇتاش قوناق تېرىشقا پىلانلىغان ئويماتنىڭ ئىچىدە. شۇڭا، ئاۋۋال ئاشۇ ئېتىزلىقنى بىكارلاپ، قوناق تېرىشقا بىر تۇتاش تەييارلىمساق يېزا باشلىقى...
- ھە، گەپ قىلە، يېزا باشلىقى قانداق قىلىدۇ؟
- شۇ... شۇ... يېزىنىڭ بىر تۇتاش پىلانىغا تەسىر يېتىدۇ.
- بولدى، كوتۇلدىما. سېكرىتارلىقىڭنى ئەزالىرىڭغا بېرىپ قىل. يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ بىرتۇتاش پىلانىمىش

تېخى. هوي، هەر قايسىڭىلىك بىرتۇتاش قىلمايدىغان نەمە ئىشلىك بار زادى. بىرتۇتاش يەر ئاغدۇرۇش، بىرتۇتاش ئوغۇت چېچىش، بىر تۇتاش كۈنجىرە سېلىش، بىر تۇتاش يالتىراق يېپىش، بىر تۇتاش ئۇرۇق سېلىش، بىر تۇتاش قوناق تېرىش، بىر تۇتاش كېۋەز تېرىش، بىر تۇتاش دېھقانچىلىق دورىسى چېچىش. يېزا باشلىقى خوتۇنىڭلارنىڭ قۇچىقىغىمۇ بىر تۇتاش كىرىڭلار، دەيدىغان ئوخشىمامدۇ هەر قايسىڭغا. هەممە ئىشنى بىر تۇتاش قىلىمىز، دەپ دېھقانلارنىڭ قۇيرۇقىغا پالاقلاپ كىرىۋالمىساڭمۇ، دېھقانچىلىقنىڭ هۆددىسىدىن چىقالمامدۇ دېھقان خەق دېگەن.

- يېزىلىق هۆكۈمەتنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى ئاشۇنداق. ئۇنداق قىلمىساق...

- تىلىڭنى چاينىماي ئوغۇلبالىدەك گەپ قىلە بالام. ماقۇل، دېھقانلارنىغۇ ئاشۇنداق قارا مۇشۇكلىرىڭ بىلەن، يالغان - ياۋىداقلىرىڭ بىلەن ئالدا. ئەمدى ماڭىمۇ يېزىلىق هۆكۈمەتنى پەش قىلامسەن، بالام. هەر قايسىڭنىڭ بىر تۇتاش دەۋالغان هېيلەڭنى دۆڭمەھەللىدە كىم بىلمەيدۇ. يېزىلىق هۆكۈمەتنىڭ بىر تۇتاش ئورۇنلاشتۇرۇشى، دەپ قويۇپ ئۇرۇقلۇق، خىمىيىۋى ئوغۇت، يالتىراق، دېھقانچىلىق دورىسى، كۈنجىرىلەرنى ئەرزان باھادا يۆتكەپ كېلىپ، دېھقانلارغا قىممەت باھادا بىر تۇتاش تاڭىسىلەر. سىلەرنىڭ بىر تۇتاش تەمىنلىگەن بىر قاپ ئوغۇتۇڭلار 120 كوي، دېھقانلار شەھەرگە كىرىپ سېتىۋالسا 80 كوي. تېخى ئۇلارنىڭ شەھەردىن مېڭىپ جاپادا ئەرزان باھادا سېتىۋالغان ئوغۇتلىرىنى جا - ساختا مال دەپ يەرگە چاچقىلى قويمايسىلەر. بىر تۇتاش تەمىنلىگەن ئوغۇتنى ئېلىشقا زورلايسىلەر. ماقۇل، ئوغۇتنۇ زاۋۇتتىن چىققان نەرسە، ئۇنىڭ راست ياكى ساختىلىقىنى ئايرىماق تەس. لېكىن، دېھقانلار سىلەر يۆتكەپ، بىر تۇتاش تەمىنلىگەن قىممەت باھالىق كۈنجىرىنى ئالماي، ئۆزلىرى شەھەردىن ئەرزان باھالىق كۈنجىرىنى سېتىۋېلىپ ئەپچىقسا، ئىزا تارتماي ئاشۇ كۈنجىرىنىمۇ جا دەپ يەرگە چاچقىلى قويمىدىڭلارغۇ. سېنىمۇ خېلى جىڭ ئوغۇلبالا بولدى، مېنى دوردى، ئىزىمنى باستى، دەپ سۆيۈنگەنتىم. هوقۇق تۇتۇۋېدىڭ، سەنمۇ جالىشىپ يالغان گەپ قىلمىغان، تۇتامى يوق ئادەم بوپ قالدىڭ.

بوۋاي بىر ئېغىز جاۋاب قايتۇرماي، يەرگە قاراپ ئولتۇرغان ئوغلىغا شۇنداقلا قاراپ ئىچى ئاغرىپ قالدىمۇ نېمە، سەل يۇمشىدى. ئەيىبلەشلىرىنى توختاتتى:

- ئۇ بىر تۇتاش قوناق تېرىيدىغان يېرىڭىدىكى بۇغدىيىڭنى قاچان ئورۇساڭ ئورۇۋال. هازىر مەنمۇ قولۇمغا ئورغاق ئالمەن. هېلىقى يەردىكى بۇغداينى ئاۋۋال ئورۇيمىز. ئەڭ ئاۋۋال شۇ بۇغداينىڭ ئەنجىسىنى خامانغا توشۇپ، تېپىپ چەشلىۋالمىساق بولمايدۇ.

ئوغۇل بوۋاينىڭ پىكرىگە قارشى بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلمىدى. ئۇ، دادىسىنىڭ گەپ چىشلىمەيدىغانلىقىنى، قىلمەن دېگەن ئىشنى قىلماي قويمايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى.

هېلىقى يەر - چوڭلۇقى تۆت مو كېلىدىغان بىر پارچە تېرىلغۇ يەر. بوۋاينىڭ تىلى بويىچە ئېيتقاندا، بۇلغانمىغان بىر پارچە چىلان تۇپراق زېمىن. خىمىيىۋى ئوغۇت دېھقانچىلىقتا ئىشلىتىلىشكە ئومۇملاشقاندىن تارتىپ بوۋاي ئوغلى بىلەن نۇرغۇن قېتىم دەتالاش قىلىپ، دۆڭمەھەللىنىڭ چېتىگە جايلاشقان بۇ بىر پارچە يەرنى مەخسۇس ئىگىلىگەنىدى. ئۇ، بۇ يەرگە بىر قېتىمۇ خىمىيىۋى ئوغۇت ئىشلەتمەي قوتاندىكى كۈنجۈرىدەك بولۇپ كەتكەن قوي قىغلىرىنى توكتۇرەتتى. بۇ يەرنىڭ ئاشلىق مەھسۇلاتى خىمىيىۋى ئوغۇت سېلىپ تېرىغان زىرائەتلەردىن قېلىشمايتتى. «زاۋۇت ئوغۇتى سېلىپ تېرىغان يەرنىڭ ئاشلىقى بەك ئوخشىغاندەك قىلغان بىلەن ئادەمگە پايدا قىلمايدۇ، پاچاققا ماغدۇر بولمايدۇ» دەپ تۇرۇۋالاتتى بوۋاي گەرچە بۇ قاراشلىرىنى بىرەر ئىلمىي ئاساس بىلەن ئىسپاتلىيالمىسىمۇ ئۆز پىكرىدە جاھىللىق بىلەن چىڭ تۇرۇۋېلىپ.

ئۇ، بۇ بىر پارچە يەرگە كۈزدە بۇغداي تېرىغاندىن تارتىپ، يازدا بۇغدايىنى ئورۇپ، خامانغا ئاپىرىپ، دېنىنى ئايرىۋالغىچە ۋە بۇغداينىڭ ئورنىغا قوناق تېرىپ، كۈزدە يەنە بۇغداي تېرىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى تېرىش، ئورۇش، خامان ئېلىش قاتارلىق مۇھىم ئىشلارنىڭ ئۈستىدە ئۆزى تۇراتتى. بۇ ئېتىزدىن چىققان ئاشلىقلارغا خىمىيىۋى ئوغۇت سېلىپ تېرىغان ئاشلىقلاردىن بىرتالمۇ دان ئارىلاشتۇرمايتتى. تۇغمەنگەئاپىرىپ ئايرىم ئۇن تارتاتتى. خىمىيىۋى ئوغۇت سېلىپ تېرىغان ئاشلىقلارنى يېيىشكە روخسەت قىلمايتتى.

- سەن سېكرېتار بولغاندىكىن ئەزالارغا ئېيتقىن. زاۋۇت ئوغۇتىنى جىق ئىشلەتمىسۇن. ئۇلاغ قىغىنى يەرگە جىققاق قويىسۇن. ئۇلاغ قىغى دېگەن يەرنىڭ ئوزۇقى. ئۇلاغ قىغى يەرنى كۈچلەندۇرىدۇ، قۇۋۋەت بولىدۇ، - دەيتتى بوۋاي ئوغلىغا پات - پات تاپىلاپ، - هازىر دېھقانلاريەرگە پەقەتلا ئۇلاغ - ئىلمەكنىڭ قىغىنى قويمايدىغان بولۇۋاپتۇ. زاۋۇت ئوغۇتىنى سېلىۋەرسە، هازىر ئاش ئوخشىغاندەك قىلغان بىلەن، كېيىن يەر بۇزۇلىدۇ، زاۋۇت ئوغۇتىمۇ پايدا قىلمايدىغان بولۇپ قالىدۇ، يەردىن ئاش چىقمايدۇ. زاۋۇت ئوغۇتى سېلىپ تېرىغان ئاشلىقنى يەپ چوڭ بولغان بالىلارغا قاراپ باق. ئۇلارنىڭ بوي - بەستى ئاتا - بوۋىلارنىڭ بوي - بەستىگە پەقەتلا تارتمايۋاتىدۇ. تېنى يىگىلەپ، قورۇلۇپ كەتتى. بىر قاچا ئاشنى تۇگىتىپ ئىچەلمەيدىغان، بىر كەتمەننى تارتىپ چاپالمايدىغان، بىر خوتۇننىڭ هۆددىسىدىن چىقالمايدىغان بولۇپ كەتتى. ئىلگىرى ياش بالىلار 18 - 20 ياشقا كىرىپ بولغۇچە بوي دېسە چىنارداەك، كۈچ دېسە بۇقداەك بولۇپ چوڭ بولاتتى. تۆت خوتۇننىڭ هۆددىسىدىن گەپ يوق چىقالايتتى. هازىرقى ئوغۇل بالىلار خوتۇنى بىلەن ئەينەك تالىشىدىغان، بىر قاچا ئاشنى بىر سائەتتە يەيدىغان، كىيىم - كېچەكنى تار كىيىپ، خېنىمداەك چامداپ ماڭىدىغان، ئولتۇرغان يەردە هەپتە ئولتۇرىدىغان بولۇپ قالدى. تومۇرىدا ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ قېنى سۇسلاپ كەتتى. كىيىمگە

ئامراق، كەتمەنگە بوش، ئاشقا ئامراق، خوتۇنغا بوش چىقىپ قالدى. يالغان بولسا ئوغلۇڭنىڭ تۇرقىغىمۇ ئوبدانراق قاراپ باق، چىرايى بىزنى تارتقان بىلەن، بوي - بەستى بىزنى تارتمىدى. 25 ياشتىن ئاشقىنى بىلەن ئېگەك - مەيدىسىدە تۇزۇك ئەركەك تۇكى يوق، كىملەرنى دوراۋاتىدىكەنتاڭ. مۇشۇنداق كېتىۋەرسە، چىرايىغا، تۇرقىغا قاراپ ماۋۇ مېنىڭ ئەسلىمكەن دەپ ئايرۇالماق، پەرق ئەتمەكمۇ تەس ئوخشايدۇ. ئۇلار ئەر كىشىگە ئوخشمايدىغان، يالغانچى، قىلغان ئىش - ئوقەتلىرى ساختا بولۇپ كەتتى. باشقىلىرىغۇ كەتتى - بادى. لېكىن تۇپراققا، يەرگە جالىق قىلساق بولمايتتى. بىز يەرگە قانچىلىك تەر تۆكسەك، مېھنەت قىلساق يەر ئەجرىمىزنى شۇنچىلىك قايتۇرىدۇ. بەدىنىمىزگە قۇۋۋەت بولغۇدەك نېمەتلەرنى بېرىدۇ. يەرگە كەتمەن چاپمىساق، قۇۋۋەت بولغۇدەك قىغلارنى ئىشلەتمەي ھە دېگەندە زاۋۇتنىڭ ئوغۇتىنى چېچىپ قويۇپ، يەردىن جىقراق ئاشلىق تەلەپ قىلساق، سۆڭگىچىمىزنى ئاپتاپقا قاقلاپ ياتساق، يەرنىڭ بەرگەن ئاشلىقى پايدا قىلمايدۇ، بەركەت قىلمايدۇ. ئاخىرىدا ئۆزىمىزنىمۇ، مۇشۇ بىر تال دان چاچساق يۇزلەپ، مىڭلاپ دان بېرىدىغان چىلان تۇپراقنىمۇ تۇگەشتۇرىمىز، ۋەيران قىلىمىز.

ئوغۇل بوۋاينىڭ گېپىنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلايتتى، كۆڭلىدە قايىل بولاتتى. لېكىن دادىسىنىڭ بۇ كۆرسەتمىلىرىنى دۆڭمەھەللىگە بىر تۇتاش چۈشۈرۈپ بەرگەن خىمىيىۋى ئوغۇت بىلەن تەمىنلەش پىلانىنى ئورۇندىيالمايتتى. يېزا بىر تۇتاش تەمىنلىگەن خىمىيىۋى ئوغۇتلارنى دېھقانلارغا مەجبۇرىي تېڭىپ، يېزا باشلىقلىرى بېكىتىپ بەرگەن باھا بويىچە پۇلىنى دېھقانلاردىن تولۇق يىغىۋېلىپ تاپشۇرمىسا، يېزا باشلىقلىرىدىن تەنقىد ئاڭلايتتى، ھەتتا ئەمىلدىن ئايرىلىپ قالاتتى. ئۇ، دادىسىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپلا قويساتتى، يېزا باشلىقلىرىنىڭ بۇيرۇقىغا قەتئىي بويسۇناتتى.

* * *

بوۋاي قۇم دۆڭىگە چىقىشقا خۇمار بولۇپ قالدى. قۇم دۆڭى ئۇنىڭ كۆزىگە خۇددى گۈزەل بىر نازىنىنىڭ يۈمشاق، ئوماق ئەمچىكىدەك كۆرۈنۈپ ئۇزىگە ئوتتەك تارتاتتى. مەرھۇم مومىينىڭ مېھرىلىك قۇچىقىدەك جەلپ قىلاتتى. بوۋاي ھاسىراپ - ھۆمىدەپ قۇم دۆڭىگە چىقاتتى - دە، ۋۇجۇدىدا قۇترىغان بىر ئەسەبىي تۇيغۇنىڭ ئىسكەنجىسىدە مەيدىسىنى يۈمشاق، قىزىق قۇمغا ئۇزاققىچە ياقاتتى. تاتلىق - تاتلىق ئەسلىمىلەر قوينىغا شۇڭغۇيتتى.

ئۇ، مومىيى بىلەن ئاز كەم 60 يىل ئەر - خوتۇن بولۇپ ياشىدى. ئاشۇ 60 يىل جەريانىدا نۇرغۇن - نۇرغۇن سەۋدالارنى بېشىدىن ئۆتكۈزدى، ھەر - ھەر قىسمەتلەرگە دۇچار بولدى. مومىينىسى - ئۆزۇاقتىدىكى ئاشۇ تومۇچۇقتەك گۈزىلىنى، «ناۋۇتى» نى يالغۇز تاشلاپ قويۇپ ئاشنىلىرىنىڭ ئۆيىدە ھەپتە - ھەپتىلەپ قونۇپ كەلدى. خەق بىلەن ئاشنا تالىشىپ مۇشتلاشتى، كاللا - مالىلارنى يېرىشتى، قاش - قاپاقلىرى زىدە بولدى. ئۆيگە ئاشۇنداق ۋەيرانە قايتىپ كەلگىنىدەيىلا ئاشۇ «ناۋۇتى» ئالدىغا كۆلۈپ چىقتى. بوينىغا ئېسىلىپ يىغلىدى، پۇت - قوللىرىنى يۈمشاق تۇتۇپ قويدى. قوشلاپ سېلىنغان كۆرپىنىڭ ئۈستىدە ياتقۇزۇپ كۆڭلى خالىغان تاماقنى ئېتىپ بەردى. زىدە بولغان، يېرىلغان، ئاغرىغان يەرلىرىنى سۆيدى، سىلىدى. خۇدادىن بارلىق ئىخلاسى بىلەن شىپالىق تىلىدى. ئۇنى كۆنلەپ بىر قېتىمۇ قاخشىمىدى. ئىشقىلىپ، كۆڭلىدىكىنى ھەرگىز بىلىندۇرمىدى. بوۋاي ئۇنى بىر ئۆمۈر ياخشى كۆرۈپ كەلدى، ھۆرمىتىنى قىلدى، قەدىرلىدى، ئاسرىدى. ئاشنا ئويناپ، خەقنىڭ خوتۇنلىرى بىلەن تۇتۇلۇپ قېلىپ ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئاغرىتقان بىلەن، باشقا تەڭتۇشلىرىگە ئوخشاش خوتۇننىڭ ئۈستىگە خوتۇن ئالمىدى، ھەپتىدە بىر قېتىم خوتۇن دۇمبالايدىغان ئىشى قىلىپ ئۇنىڭ يۈرىكىنى زىدە قىلمىدى. توي كېچىسى 17 ياشلىق شوخ يىگىت بۇ 14 ياشلىق مەستۇرە قىزنى ئەركىلىتىپ «ناۋۇتىم» دەپ ئاتىغانىدى. ئەنە شۇ كۈندىن باشلاپ تاكى ئۇ موماي بولۇپ ئۇ ئالەمگە سەپەر قىلغىچە ئۆز ئىسمىنى ئاتىماي: «ناۋۇتىم»، «ناۋاتخان» دەپ چاقىرىپ كەلدى، باشقىلارمۇ ئۇنى: «ناۋاتنىسا»، «ناۋاتگۈل»، «ناۋات ئايىم»، «ناۋات خېنىم»، «ناۋات ئانام»، «ناۋات چوڭ ئانام» دەپ ئاتىدى.

تەقدىر بوۋاينى ئاخىرى داغدا قويدى. «17 ياشلىق قىزغا تېگىشمەيدىغان» مومىينى رەھىمسىزلىك بىلەن ئېلىپ كەتتى. موماي پۇت - قولىنى ئۇزۇن سۇنغان كۈنى بوۋاي بىر تېممىمۇ كۆز يېشى قىلمىدى، ھازا ئاچمىدى. بالىلىرىنىمۇ، نەۋرىلىرىنىمۇ تۇزۇك ھازا ئاچقىلى قويمىدى. مومايىنى يەرلىكىگە قويغان كۈنلا يەرلىكىنىڭ بېشىغا چېدىرىدىن بىرنى تىككۈزدى - دە، نەۋرىلىرىنى تۇپراق بېشىغا ئاش - تاماق توشۇغىلى سېلىپ، توپتوغرا 40 كۈن قەۋرىدىن بىرەمۇ ئايرىلمىدى. 40 كېچە - كۈندۈز قەۋرىنى بېقىپ ياتتى.

40 كۈندىن كېيىن بوۋاي ئۆيگە قايتىپ كەلدى. مەھەللە - جامائەت بىلەن ئارىلىشىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ خۇش چاقچاق ئاۋازى، كۈلكىسى يەنە پەيدا بولدى. بىركۈنى بوۋاي ئوغلىنى چاقىرىپ مەھەللىدىكى، ئىككى يىل ئاۋۋال ئېرىدىن تۇل قالغان 35 ياشلىق چوكان ئايزىمخانغا ئۆيلىنىدىغانلىقىنى ئېيتتى. ئوغۇل دادىسىنىڭ بۇ قارارىنى كۆڭلىدە پەقەتلا توغرا تاپمىدى. لېكىن كالپۇك يېرىپ بىر ئېغىز قارشىلىق بىلدۈرمىدى. بوۋاي چوكان بىلەن پۈتۈشۈپ بولغانىدى. بىر كۈنى پېشىن نامىزىدىن كېيىن مەھەللە مەسچىتىنىڭ ئىمامى قاتارلىق 7 - 8 نەپەر جامائەتنىڭ گۇۋاھ - شاھىتلىقى بىلەن بوۋاي بۇ چوكانغا ھەشەم - دەرەمسىزلا نىكاھلىنىۋالدى. شۇ كۈندىن باشلاپ بوۋاينىڭ ھۇجرىسىدىن ياش چوكاننىڭ كۈمۈش قۇڭغۇراقتەك تاتلىق كۈلكىسى بېسىلمايدىغان بولدى. بوۋايمۇ ئىلگىرىكىدىن خېلىلا خۇش چاقچاق بولۇپ قالغانىدى. ئەپسۇسكى، ئۇلارنىڭ بۇ ھەسلەدەك تۇرمۇشى

ئۇزاققا بارمىدى.

بىر كۈنى بوۋاي پېشايۋان ئاستىدىكى كۆرپىدە يانپاشلاپ ياتقىنىچە ياش چوكانلىك تاماق ئېتىشىگە قاراپ ئولتۇراتتى. ئايزىمخان قازانغا ئاش تارتىپ سېلىش ئۈچۈن بوۋاينىڭ قېشىغا - سۇپىنىڭ ئۈستىگىلا ئاچقان سۇپرىدا زوكزۇيۇپ ئولتۇرۇپ ئاش تارتىۋېتىپ، ئىككى قولىغا ئالغان پىلتىنى ئاش تاختىسىغا شۇنداقلا ئۇرۇشىغا، تۇيۇقسىزلا ئۆزىمۇ تۇيمىغان هالدا ئىككى قېتىم يەل قويۇۋەتتى ۋە چاندۇرمىغان بولۇپ بوۋايغا قاراپ، بىر قىزىقچىلىق بولغاندەك پىسكىكىدە كۈلۈۋەتتى. چوكان كۆڭلىدە بوۋاينى كۈلدۈ، تاتلىققىنا ئىككى ئېغىز چاقچاق قىلىدۇ، ئەركىلىتىدۇ دەپ ئويلىغانىدى. لېكىن ئەھۋال ئۇنداق بولمىدى. بوۋاي ئورنىدىن چاچراپ تۇردى - دە، سۇپىرىدىكى ئون يايىدىغان نوغۇچنى قولىغا ئېلىپ، هويلىنىڭ بىر بۇلۇڭىغا باغلاپ قويغان ئېشەكنى غەزەپ بىلەن دۇمبالاپ كەتتى:

- هۇ، يۇزى قېلىن داپ، قاراپ تۇرسام مېنى كۆزۈڭگە ئىلماي ئوسۇرۇۋاتسىنا. مانا ئەمسە، تويە ئوسۇرغانغا...

بوۋاي بىر تەرەپتىن ئېشەكنى تىللىغاچ، بىر تەرەپتىن نوغۇچ بىلەن كومباڭشىتىپ سالاتتى. چوكان بوۋاينىڭ مۆلچەرلىگۈسىز بۇ قەهرى - غەزىپىنى كۆرۈپ، چىرايى ساپسېرىق سارغايغىنىچە تۇرغان جايىدا قېتىپلا قالدى. بوۋاي هازىرلا يۈگرۈپ كېلىپ ئاشۇ نوغۇچ بىلەن ئۆزىنى دۇمبالايدىغاندەك ۋەهىمگەچۈشتى، جالاقلاپ تىترىدى. دۇمبانى ئېشەك ئەمەس، ئۆزى يەۋاتقاندەك ئۇستىخانلىرى تىكەنلىشىپ، يۇرىكى سىرقىرىدى.

بوۋاي ئېشەكنى هارغىچە دۇمبالىغاندىن كېيىن، ئاستا كەينىگە ياندى - دە، تېخىچىلا بۇتتەك قېتىپ تۇرغان چوكانلىك قېشىغا كېلىپ قولىقىغائاستا پىچىرلىدى:

- خېنىم، سىلى هازىردىن باشلاپ ئۇچتالاق. نىكاهىمدىن چىكەتتىلە، ئەرگە تېگىۋالسىلا. دەرهال كۈدە - كۆرپىلىرىنى ئېلىپ كۆزۈمدىن يوتسىلە.

چوكان پاڭكىدە يىغلىۋەتتى. بوۋاينىڭ پۇتىغا ئېسىلىپ يېلىنىدى، يالۇردى، قەستەن يەل قويۇۋەتمىگەنلىكىنى قايتا - قايتا ئېيتتى. لېكىن بوۋاي ئۇنى تالاق قىلىپ بولغانىدى. ئەمدى بۇ گەپنى قايتۇرۇۋالغىلى بولمايتتى. ئۇ، ئۆزىنىڭ تالاق قىلىنغانلىقىنى ئېسىگە ئالغىنىدا قايتىدىن ئۇن قويۇپ يىغلىدى، چاچلىرىنى يۇلدى. ئائىلاج بوۋايدىن ئايرىلدى. بوۋاي بىلەن قايتا يارىشىۋېلىشقا يول - پەتىۋا تېپىپ بەرگەن موللا - ئۆلىمالارغا نۇرغۇن ئىنئام بېرىدىغانلىقىنى دەپ يۇردى. بوۋاي چوكانىنى ئاشىق - سارىق قىلىۋەتكەنىدى.

يېقىنلا يەردىن هاكىرغان ئېشەكنىڭ ئاۋازى بوۋاينى ئەسلىمىلەر قوينىدىن تارتىپ چىقاردى. ئۇ، قىزىق، يۇمشاق قۇمدىن مەيدىسىنى ئاستاكۆتۇردى. مەيدىسىدىكى قويۇق، قاپقارا، كۆرپىدەك تۇكلەرگە قېلىن بىر قات قۇم چاپلىشىپ قالغانىدى.

... ئۆيلىنىۋالسام بولاتتى. كۈنۈمنى كۈندە مۇشۇنداق قىزىق، يۇمشاق قۇمنى باغاشلاش بىلەن ئۆتكۈزسەم ئوبدان بولماس. هېلىمۇ ياخشى، خەق مېنىڭ نېمىشقا كۈندە بۇ قۇمغا مەيدەمنى ياقىدىغانلىقىمنى بىلمەيدۇ. ناۋادا بىلسە قالىدىغان بولسا... هەيي، شۇ سالامەتخان يا گەپنى گاچچىدە ئۈزمىدى... بالىلىرىم - بالىلىرىملا دەيدۇ. بالىلىرىنىڭ هەممىسىنى ئۆيلۈك - ئوچاقلىق قىلىپ بولدى. ئۆزى تىكەندەك يالغۇز قالدى بىچارە مەزلۇم. يېشى سەل چوڭراق بولغان بىلەن پاكىزە قېرىدى. ياش ۋاقتىدا ئۆزىنى ئوبدان كۈتۈپتىكەنمۇ دەيمەن. بەدەنلىرى خېلىلا چىڭ كۆرۈنىدۇ. ئاشۇكۈنى ئەجەب ياش بالىدەك قىلىق قىلىپتىمەن. يامان بولىدۇ، نىكاه ئوقۇتۇۋېلىپ ئاندىن... دەپ يالۇۋرۇپ تۇرۇۋالمىغان بولسا... مەندىن خاپا بولۇپمۇ قالغانمىدۇ؟ هەيي، نېمىشقا بالىلارنىڭ كۆزىگە قاراپ تۇرۇۋىدىغاندۇ. ئۇ دەيۇزلەردىن ئۈمىد كۈتۈپ تۇرسا دەيدىغىنى يەنە شۇ: «قېرىغان چېغىڭدا يۇزىمزنى تۆكۈپ، ئەرگە تېگمەن دېمەي جىم ئولتۇرۇڭ. ئەرگە تەگمىسىڭمۇ سىزنىڭ نېمىڭ كەم». هىم، ئانىسى ئەرگە تەگسە يۇزى تۆكۈلەرمىش ئۇ نوچىلارنىڭ. تېخى بىرىكىم يالغۇزمال - دۇنيا، كىيىم - كېچەك ئۇچۇنلا ئەرگە تېگىدىغاندەك، نېمىڭ كەم دەپ كېتىشلىرىنى. قېرىغان ئادەمدىمۇ كۆڭۈل بولىدىغانلىقىنى بىلىشمەمدىكىنە. بىزنى ئۆزلىرىگە ئوخشىتىدۇ. ئۇلار ياش بولغان بىلەن كۆڭلى ئاللىبۇرۇن ئۆلگەنلەر. ئەمما بىزنىڭ كۆڭلىمىز تېخىچە ياپياش. ساقال ئەستاخپۇرۇللىغا يەتكەندە ئېلىپ قاچاي دېسەم تېخى. ياش ۋاقىتلىرىم بولغان بولسىغۇ... ياق، مەيدەمنى قۇمغا يېقىپ يېتىۋەرمەي بىر ئامالىنى قىلاي. بالىلىرى بىلەن سۆزلىشىپ باقسام قانداق بولار؟ مېنىمۇ تىللاپ، هاقارەتلەپ كېتەرمۇ يا... تىللىسا تىللىمامدۇ، هەممىسى سالامەتخان ئۈچۈن، ئىتتىن قورققان ئابدال بولماپتۇ...

بوۋاي لىككىدە ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، پەسكە شامالدەك تېز چۈشتى.

* * *

سالامەتخان... چىرايلىق سالامەت خېنىم، مېنى دەپ ئاشۇنداق خورلۇق - هاقارەتلەرگە قالدىڭىز - هە!... ئۇلار سىزنى ئەمەي ئېشەك ئېمىپ چوڭ بولغاندەك ئەقىلسىزلىق قىلىشىپ كەتتىغۇ. بولمىسا، سىزنى شۇنچىۋالا هاقارەتلەرمىدى، دىلىڭىزغا ئازار بېرەرمىدى. خاپا بولماڭ، سالامەت خېنىم، كۆڭلىڭىزنى بۇزماڭ، كۆزىڭىزدىن شۇنداقلا بىر تېمىم ياش چىقارسىڭىز ئاشۇ بالىلىرىڭىزغا قارغىش بولۇپ قالىدۇ، بالىلىرىڭىز ئىلگىرى باسمايدۇ. خۇدانىڭ غەزىپىگە ئۇچرايدۇ. نېمىلا بولمىسۇن ئۇلاربالا، بىز ئاتا - ئانا ئەمەسمۇ، كۆڭلى - كۆكسىمىزنى كەڭ تۇتايلى، ئەپۇ قىلايلى. سىز ئۇلارنى ئەپۇ قىلسىڭىز خۇدامۇ ئەپۇ قىلىدۇ.

بالىلار بۇزۇلۇپ كەتتى، ئەقلى - هوشى، ئادەملىكى بۇلغاندى. ئۇلار هەر قانداق ئىشتا ئۆزىنى، ئۆزىنىڭ مەنپەئىتىنى، مال - دۇنيانى ئويلايدىغان بولۇپ كەتتى. ئۇلار بىزدىن كەچسە كېچىدۇكى، مال - دۇنيادىن

كەچمەيدۇ. ئۇلارنىڭ يۈز - ئابرۇي دېگىنى قۇرۇق گەپ. ئۇلار ئازغىنە پايدا - مەنپەئەت ئۈچۈن ھەرقانداق ئادەمنىڭ تاپىنىنى يالاشقا، ھەر - بىرىنى پۈتلاپ، ئورا كولاپ، چېقىشتۇرۇپ قان قىلىشقا رازىكى، ھەرگىزمۇ مەن كىم؟ ئاتا- بوۋام كىم؟ ئىلگىرى كىم ئىدۇق، ھازىر كىم بولۇۋاتىمىز؟ بۇ تۈپراق بىزگە، باللىرىمىزغا كېرەكمۇ - كېرەك ئەمەس؟ دېگەنلەرنى ئويلىمايدۇ. قارنى ئېتىلىپ كەتسىمۇ، بۈگۈن يەپ تۈگىتىۋېتىشكە رازىكى، ھەرگىزمۇ باللىرى ئۈچۈن ئەتىگە بىرچىشلەم لوقما قالدۇرۇپ قويۇشنى ئويلىمايدۇ. شۇڭا، ئۇلار بۇ چىلان تۈپراقنى بۇلاپ - تالاپ يەۋاتىدۇ، ماغدۇرىدىن كەتكۈزۈۋاتىدۇ، بۇزۇۋاتىدۇ، بۇلغاۋاتىدۇ. ئۇلار ئاشۇنداق ئەبگالىشىپ - زەئىپلىشىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن، قورساقتىن، مال - دۇنيادىن باشقىنى ئويلىمايدىغان بولۇپ كەتتى. ئادەملىكنى، كاتتا ئىنسانىي ھەۋەسلەرنى ئۇنتۇلۇپ كەتتى. ئۇلار ئۆزلىرىگە ئوخشىتىپ بىزنىمۇ ئۆزلىرىدەك ئاجىز، زەئىپ كۆرۈۋاتىدۇ، چۆگۈن قويسا قاينىغۇدەك ھەۋەسلىرىمىزگە چىدىمايۋاتىدۇ.

رەنجىمەك، سالامەت خېنىم. ئۇلار ئانام دېمىسە، مەن سىزنى خېنىم، دەيمەن، گۈلۈم دەيمەن، خىزمىتىڭىزنى قىلىمەن. سىز ئۇلارنى باقتىڭىز، باللىرىنىمۇ باقتىڭىز، ئەمدى باللىرىنىڭ باللىرىنىمۇ بېقىپ بىر ئۆمۈر خىزمەت قىلىسىڭىزمۇ، ئۇلارھەرگىز: ئانا، قانداق ئارزۇ - تەلەپلىرىڭىز بار؟ دەپ سوراپ قويمايدۇ. چۈنكى ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىدا ھەقىقىي ئىنسانلاردا بولىدىغان ئارزۇ - تەلەپلەر يوق. سىز تۈنۈگۈن ئاشۇ باللىرىڭىزنى دەپ، ئۇلاغ - ئىلمەكلەرگە بىرتۈتام ئوت ئېلىپ تاشلاپ بەرگىلى كېۋەزلىككە چىقمىغان بولسىڭىز مەنمۇ سىزنى كۆرمەي قالاركەنمەن. قۇم دۆڭىدە ئولتۇرۇپ تۈيۇقسىزلا بىر كىم قارا دېگەندەك زابان بولۇپ كەتتى. شۇنداقلا قارىسام، سىز تۇرىسىز. يۈرىكىم سېلىپ كەتتى. قېشىڭىزغا بارغۇم، ئىككى ئېغىز مۇڭداشقۇم كەلدى. يۈگەردىمۇ، ئۇچتۇمۇ، كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە قېشىڭىزغا بېرىپ قاپتىمەن. ناھايىتى كۆزىڭىزگە ئۇزاقراق قارىۋالدىم. ئىككى ئېغىز چاقچاق قىلىۋالدىم. ماڭا ھازىرچە شۇلا كۇپايە ئىدى. بىراق باللىرىڭىز تۈيۇقسىزلائاسماندىن چۈشكەندەكلا قېشىمىزدا پەيدا بولدى - دە، بىرتاتلىق پاراڭلىرىمىزنى ئۇزۇپ قويدى. بىزنى خۇددى بىر ناشايان ئىش ئۈستىدە تۇتۇۋالغاندەك، ئېغىزغا ئالغۇسىز سۆزلەر بىلەن ھاقارەتلىدى. مېنى نېمە دەپ تىللىسا، ھاقارەتلىسە، ھەتتا يۈزۈمگە بىر - ئىككى تەستەك سېلىۋەتسىمۇ مەيلىتتى. لېكىن سىزنى تىللىغىنى، ھاقارەتلىگىنى يامان بولدى. بىر پەشۋا بىلەن نەۋرە ئوغلىڭىزنىڭ چىشىنى تۆكۈۋېتەي، كەنجى ئوغلىڭىزنىڭ قاڭشىرىنى ئېزىۋېتەي دېگەنتىم، لېكىن سىز ئارا تۇرۇۋالدىڭىز. ئۇلار نېمىلا دېگەن بىلەن سىزنىڭ باللىرىڭىز - يۈرەك پارىلىرىڭىز ئەمەسمۇ. بىر ئانا ئۈچۈن كۆز ئالدىدىلا باللىرىنىڭ تاياق يېگىنىنى كۆرۈشتىنمۇ ئېغىرئىش يوق، مەن بۇنى چۈشىنىمەن، شۇڭا ئۆزۈمنى تۇرۇۋالدىم، ئۆزۈمگەھاي بەردىم. بىزبۇنداق كاككۇك بىلەن زەينەپتەك ئۆتىۋېرمەيلى، تېزراق بىر قارارغا كېلىلمەي، سالامەت خېنىم. ياش ۋاقتلىرىم بولغان بولسا، كۆزىڭىزگە قاراپ ئولتۇرمايتتىم، بىر مەزگىل بىز يانغا كېتىپ تۇرامدۇق يا. كېيىنچە بالىلارنىڭ ئاچچىقى يانغاندا قايتىپ كېلەرمىز...

قېشىدىلا بىركىمنىڭ يۆتەلگەن ئاۋازىدىن بوۋاينىڭ خىيال يىپى ئۈزۈلۈپ كەتتى. بوۋاينىڭ قېشىدا ئوغلى قاراپ تۇراتتى. بوۋاي سۇرلۇك قارىچۇغا كۆزلىرىنى ئوغلىغا تىكتى.

- سىلى بىلەن سۆزلىشەي دەپ كەلگەنتىم، دادا.

بوۋاي سۆزلەۋەر، دېگەننى قىلىپ كۆزىنى ئوغلىدىن ئۇزمەي قاراپ تۇردى.

- يېزىلىق ھۆكۈمەت ھېلىقى بىر ئويمات يەرنى كېلەر يىلى كېۋەز تېرىمىساق قەتئىي بولمايدۇ، دەپ تۇرۇۋالدى، شۇڭا...

- ياق، بولمايدۇ، - دېدى بوۋاي جاھىللىق بىلەن ئوغلىنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ، - كېۋەز - كېۋەز دەپ يۈرۈپ دۆڭمەھەللىنىڭ ھەممە يېرى پاختا بولۇپ كەتتىغۇ ھازىر. ئاشۇ كىچىككىنە يەرگىمۇ مەجبۇرلاپ كېۋەز تېرىتساڭلار، كېلەر يىلى دۆڭمەھەللىلەرگە پاختا يېمەيدىغاندۇ ھەقىچان.

- كۆكقۇم تەرەپتىن بىنام ئېچىپ بۇغداي تېرەيدىغان بولدۇق.

- بىنامنى ھازىر ئاچسا، بۇغداي كېچىكىپ قالمامدۇ؟

- بىنامنى توپا ئىتتىرىش ماشىنىسى بىلەن ئاچىدىغان بولدۇق.

- يېڭى ئاچقان بىنامنىڭ مەھسۇلاتى ئىككى - ئۈچ يىلسىز ئوخشمايدۇ.

- تۇ شياڭجاڭ: خاتىرجەم بولۇڭلار، ئاشلىقتىن قېينالغان ۋاقتىڭلاردا بىر ئامالىنى قىلىپ بېرىمەن، دەيدۇ.

- تۇ شياڭجاڭ بىرئامالىنى قىلىپ بەرسە، بىرتۇتاش ئاشلىق بىلەن تەمىنلەيدۇق، دەپ باشقا يەردىن ئەرزان يۆتكەپ كېلىپ، دېھقانلاردىن نەپ ئالارھەقچان. بولمايدۇ، مەن بۇ يەرگە ھەرگىز كېۋەز تېرىغىلى قويمايمەن.

- ماقۇل دەڭ دادا، - دېدى ئوغلى يېلىنىپ، - سىز بۇنداق دەپ تۇرۇۋالسىڭىز، باشقىلارنىڭ گېپىمگە كىرگۈزەلمەيمەن. ئۇ بىر ئويماتتا يالغۇز بىزنىڭلا يېرىمىز يوق. تۇشياڭجاڭ: دېھقانلار قارشىلىق قىلسا، بېسىم ئىشلىتىڭلار، ئۇنۇملۇك تەدبىر قوللىنىڭلار، دېگەن...

- تۇ شياڭجاڭ شۇنداق دېگەنمىدى، سېكرىتارغوجام، - دېدى بوۋاي ئوغلىغا قاراپ مەسخىرلىك كۈلۈپ، - دەپباقە، سەن ئادەممۇ نېمە؟ سەن تۇ شياڭجاڭنىڭ غالچىسىمۇ ياكى دۆڭمەھەللىلەرنىڭ سېكرىتارىمۇ؟ دېھقانلارئۈچۈن ئىككى ئېغىزھەق گەپ قىلالمىغان ئادەم نېمە قىلسەن سېكرىتار بولۇپ...

تۈيۇقسىز تراكتورنىڭ تاتىلدىغان ئاۋازى بوۋاينىڭ سۆزىنى بۆلۈپ قويدى. ئىككى دانە توپا ئىتتىرىش ماشىنىسى كۆكقۇم تەرەپتىكى قۇمۇشلۇقتا بىنام ئېچىشنى

باشلىغاندى. بوۋاينىڭ ئاغزى بىردىنلا گەپكە كەلمىدى. ئۇ، غالىبلارچە ھىجىيىپ تۇرغان ئوغلىغا قاراپ ھەممىنى چۈشەندى. ئەمدى ھېلىقى تۆت مو چىلان تۇپراق يەرنى بەرمەسكە بوۋاينىڭ ھېچقانداق ئىلاجى يوق. ئوغلى ھەممىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغان. بۇ يەرگە بوۋاينىڭ مەسلىھەتىنى ئېلىش ئۈچۈن ئەمەس، بوۋاينى جېدەل قىلىشتىن، دۆڭمەھەللىلىكلەرنى قۇتراتىشتىن توسقىلى كەلگەن. بوۋاي ئوغلىنى ئوبدان چۈشىنىدۇ: ئوغلى بوۋايدىن كۆرە ھېلىقى تۇ شىياڭجاڭدىن ئۆلگۈدەك قورقىدۇ. تۇ شىياڭجاڭنىڭ ھەر بىر بۇيرۇقىنى ھەر ئامالالارنى قىلىپ ئورۇندايدۇ. چۈنكى بوۋاي ئۇنى بېقىپ چوڭ قىلغان بىلەن، تۇ شىياڭجاڭ ئۇنىڭغا ھوقۇق بەرگەن. ئۇ، قېرىنداشلىرىنىڭ، يۇرتداشلىرىنىڭ مەنپەئىتىنى قۇربان قىلىپ، سېتىپمۇ بولسا بۇ ھوقۇقنى قوغدىماقچى. ھوقۇق بەرگۈچىنىڭ تاپىنىنى يالىماقچى بولمايدۇ. شۇڭا، بوۋاي ئوغلىنىڭ يارىتالمايدۇ، دەشكۈشلەيدۇ، تىللايدۇ، زاڭلىق قىلىدۇ، يۈزىدىن يۈزىگە: «سېكرېتار غوجام» دەيدۇ. ئوغلى بۇ گەپنى باشقا كىشىلەرنىڭ ئاغزىدىن ئاڭلىسا، مېنى زاڭلىق قىلدىڭ، دەپ ئۇرۇشىدۇ، مۇشتلىشىدۇ، ئەدەبىنى بېرىدۇ. بوۋاي قاتتىق ئاچچىقى كەلگەندە ئوغلىنى ئەنە ئاشۇ سۆزلەر بىلەن مەسخىرە قىلىدۇ، ئىچىنى بوشىتىدۇ.

- ئاشۇ ئىككى تراكتور ھەپتىدە نۇرغۇن بىنام ئېچىپ بولىدۇ. بىز ھامىنى تېرىغاندىكىن ئاشۇ بىنامدىن 15 مو يەر ئېلىپ...

- ماڭ، تولاسەپرايىمنىڭ ئۆرلەتمەي، كۆزۈمدىن يوقال، - دەدى بوۋاي ئوغلىغا ھاسىنىنى تەڭلەپ.

ئوغۇل بوۋايدىن شۇ گەپنى كۈتۈپ تۇرغاندەكلا قوم دۆڭنىڭ ئۈستىدىن يۈگۈرگەن پېتى چۈشۈپ كەتتى.

بوۋاي قوم دۆڭنىڭ ئۈستىدە ئۇزاق ئولتۇردى. كۈزنىڭ سوغۇق شامىلى دۆڭدىكى قومىلارنى ئۇچۇراتتى، قومۇشلارنىڭ يوپۇرماقلىرىنى شىلدىرلىتاتتى. بوۋاي شامالغىمۇ، قومغىمۇ، سوغۇققىمۇ پەرۋا قىلمىدى. ئۇزۇلۈپ كەتكەن خىيال يىپىنى يەنە ئۇلىدى.

... مېنىڭ بالىلىرىمنىڭ ئەھۋالىمۇ شۇ، سالامەتخان. ئۇلارنى تىللىسام، ۋارقىرىسام، جىم تۇرغىنى مېنى ھۇرمەتلىگىنى ئەمەس. سىلى ھازىر نېمە ئىش قىلىۋاتىدىغانلا. سىلى بىلەن كۆرۈشسەم، مۇڭداشسام، نېمەئۈيلاۋاتقانلىقلىرىنى بىلسەم بولاتتى. مېنىڭمۇ سىلىگە دەيدىغان، سەمىلىرىگە سالىدىغان مەسلىھەتىم بار ئىدى...

* * *

بۇگۈن بۇغداي تېرىش ئۇچۇن تەقسىملەپ بەرگەن يېڭى بىنامغا بۇغداي ئۇرۇقى سېلىشقا تەييارلىنىۋاتقان دېھقانلارىيەرلىرىگە ئىشلىگەچ كۈسۈرلاشماقتا ئىدى:

- سېكرېتارنىڭ دادىسى سالامەتخان مومامنى ئېلىپ قېچىپ كېتىپتۇ.

-ئېلىپ قاچماپتۇ، ئىككىسى بىللە قېچىپتۇ.

- قېرىغان ۋاقتىدا خۇدايا توۋا، دەپ نامىزىنى ئوقۇپ ئولتۇرماي.

- بالىلىرىنىڭ يۈزىنى تۆكۈپ...

- نى ئات، نى نومۇس دېسىلە.

- سالامەتخانىنىڭ ئوغۇل - قىزلىرى ئانىسىدىن تېنىپتۇ.

- ئۆلۈك - تىرىكىگەبىز ئىگە ئەمەس، دېيىشۇاتقۇدەك.

- توۋا دېسىلە، ھەرقانچە بولسىمۇ ئۇنداق دېمىگەندۇ؟

- ئانا دېيىشكە كىمنىڭ ئاغزى بارىدۇ ئۇ خوتۇننى.

- ئۆتكەندە قوناقلىقتا سېكرېتارنىڭ دادىسى بىلەن تۇتۇۋاپتىكەنمىش.

- خۇدايا توۋا.

- سېكرېتارمۇ غېمىدە يوق يۇرىدىغۇ؟

- قىلدىن قېيىق كەتسە تىللاپ، دەشكۈشلەپ، يول كۆرسىتىپ تۇرىدىغان ئادەمدىن قۇتۇلغىنىغا خوشتۇر ھەقىچان.

- ئۇنداقمۇ قىلىپ كەتمەس، دادا ئەمەسمۇ.

- سېكرېتارغا دادا كەممىتى. يېزىلىق ھۆكۈمەتتىكى سېكرېتار، شىياڭجاڭلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ دادىسى.

- قېرىپ قالغىنى بىلەن راۋرۇس ئادەمتى جۇما ئۇ بوۋاي.

- ئېسىل ئادەمتى.

- ئەمدى دۆڭمەھەللە تۇگىشىدىغان بولدى.

-ئاڭلىدىڭلارمۇ، بوۋاينىڭ سالامەتخانىسى ئېلىپ قاچقىنىنى ئاڭلاپ ئايزىمخان ھۇشىدىن كېتىپتۇ.

- شۇنداقمۇ دەيسىلە، ھازىرغىچە ئەرگە تەگمەي بوۋايغا ئىشتەي ساقلاپ ئولتۇرغان ئۇ چوكان.

- ئاشۇ قېرىنىڭ نەرىگە كۆيۈپ قالغان بولغىيتتى دەيمىنا.

- قېرى دېمەڭلەر، ئوغلىدىن ئېشىپراق يىگىتلىكى بار ئادەم ئۇ.

- ھۇشت، ئاستا گەپ قىلىڭلار، سېكرېتار غوجام كېلىۋاتىدۇ.

- يېزىلىق ھۆكۈمەت بېكىتىپ بەرگەن ئۆلچەم بويىچە ھەر مو يەرگە 20 كىلودىن خىمىيىۋى ئوغۇت چاچسىلەر، ئۆلچەمدىن كەم بولۇپ قالمىسۇن. ئوغۇتنى كەم چاچقۇچىلاردىن جەرىمانە ئېلىنىدۇ.

سېكرېتارىۋقىرىدىكى گەپلەرنى تەكرارلىغاچ دېھقانلارنىڭ يەرگە ئوغۇت چېچىشىنى نازارەت قىلىۋاتاتتى. ئۇنىڭ چىرايى - تۇرقىغا قاراپ دادىسىنىڭ بىرىيەرگە چىقىپ كەتكەنلىكىدىن خۇش بولغانلىقىنى ياكى خاپا بولغانلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى. ئۇنىڭ چىرايىدا ھېچقانداق ئىپادە يوق ئىدى. ئۇ، يەرگە ئوغۇت چېچىۋاتقان ھەر بىر دېھقانىنىڭ قېشىغا كېلىپ تۆۋەندىكى گەپنى ئېيتىپ تەكرارلايتتى:

- يېزىلىق ھۆكۈمەت بېكىتكەن بەرگەن ئۆلچەم بويىچە ھەر مو يەرگە 20 كىلودىن خىمىيىۋى ئوغۇت چېچىڭلار. ئۆلچەمدىن كەم بولۇپ قالمىسۇن. ئوغۇتنى كەم چاچقۇچىلار جەرىمانە تۆلەيدۇ. ئەن شەن فوتوسى

ئاپتور: يەكەن دەريا باشقارمىسىنىڭ خادىمى (M1)

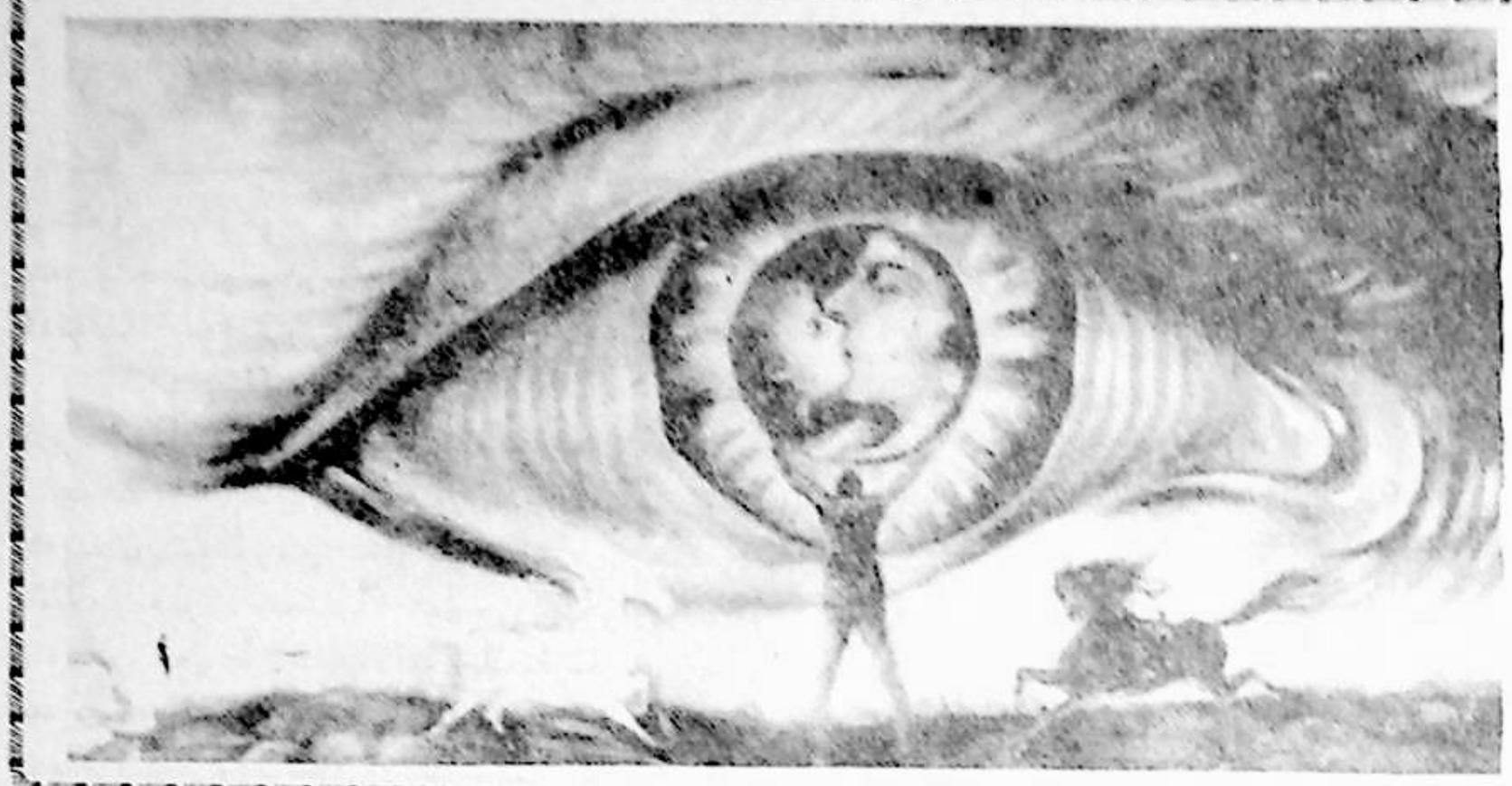

بورانلىق

كېچە

(ھېكايە)

تۇرسۇن مەھمۇت

قاپقارا بۇلۇتلار ئۈزۈپ يۈرگەن كۆك سەتھىدە يىلاندەك تولغىنىپ چاقماق چېقىلدى - دە، ئەتراپ «پاللىدە» يورۇپ كەتتى. ئارقىدىنلا ھەيۋەتلىك گۈلدۈرماما ساداسى دېرىزە ئەينەكلىرىنى جىزىلدىتىۋەتتى. ھۇقۇشنىڭ ئۈزۈپ - ئۈزۈپ ۋەھىمىلىك ھوۋلاشلىرى يامغۇرلۇق كېچىنى تېخىمۇ قورقۇنچقا سالاتتى.

- قىزىم، جېنىم قىزىم...

بوران يەنىمۇ كۈچەيدى. ھويلىدىكى سۆگەتنىڭ شاخلىرى سۇنغان بولسا كېرەك، «قاراس - قۇرۇس» قىلغان ئاۋازلار ئاڭلاندى. يامغۇر دېرىزە كۆزنەكلىرىنى تارسىلداتماقتا. گۈلدۈرماما ئاۋازى بىلەن تەڭلا چاقماق ئەتراپنى يەنە يورۇتتى.

- خۇدايىم ساقلار سېنى قىزىم...

موماي ھاسىرايتتى، يۈرىكى ئاغزىغا تىقىلىپ، نەپسى قىسىلاتتى. ئۇ، تومۇرلىرى كۆبجۈپ چىققان، ئورۇق - تىترەڭگۈ قوللىرى بىلەن ئاچچىق تەردىن نەملەشكەن يۈزىگە چاپلىشىپ قالغان ئاپئاق چاچلىرىنى قايرىدى - دە، بىر قولىدا كارىۋاتقا تايىنىپ ئورنىدىن تۇردى.

كونا كارىۋاتنىڭ سەل غىچىرلىشى بىلەن تەڭ ھىم ئېتىلگەن دېرىزە جالاققىدە ئېچىلدى - دە، ئەتراپنى قاپلىغان بورانلىق يامغۇرنىڭ سوغۇق ھاۋاسى ئۆيگە گۈركىرەپ كىردى. مومايىنىڭ بېشىدىكى سۈتتەك ئاپئاق، ئۈزۈن رومىلى شامالدا ئۇچۇپ، ئۆيدە بىردەم لەپەڭلەپ تۇرغاندىن كېيىن ئاستا - ئاستا پەسلەپ يەرگە چۈشتى. موماي كۈچىنىپ تۇرۇپ ئاران دېگەندە دېرىزىنى ياپتى - دە، ئالدىراپ يەردىكى ياغلىقىنى ئېلىپ بېشىغا سالدى.

سىرتتا بوران. ئۆينىڭ ئىچىنى قورقۇنچلۇق جىملىق باستى. مومايىنىڭ دېمى قىسىلىپ يەنە ئورنىغا ئولتۇرۇپ قالدى.

- توۋا، ئەجەبمۇ يامان چۈش كۆرۈپتىمەن - ھە..

. خۇدا ئۆز پاناھىڭدا ساقلىغايسەن...

موماي يالىڭاياغ، يىقىلغان توغراق، قۇرۇپ قاقشال بولۇپ كەتكەن يۇلغۇنلار ئارىسىدا شورلۇق - قاتتىق داڭگاللارنى قىينىلىپ دەسسەپ تەستە كېلەتتى. ئەتراپ جىمجىت. قۇرۇق، باش - ئايىغى يوق سۇسىز چۆل. قۇرۇغان قۇمۇشلارنىڭ پۆپەكلىك باشلىرى ئېگىلىپ، نېمىگىدۇر ماتەم تۇتۇۋاتقاندەك جىمجىتلىق ئىچىدە تۇراتتى. قۇياش كۆيدۈرگۈچى نۇرىنى گويا مۇشۇ زېمىنغىلا چېچىۋاتقاندەك يەر - جاھان تونۇردەك قىزىق. شور توپا، داڭگاللار مومايىنىڭ پۇتلىرىنى پىچاقتا تىلغاندەك ئېچىشتۇراتتى.

- سۇ... سۇ...

مومايىنىڭ گەز باغلاپ كەتكەن كالپۇكلىرى يېرىلىپ كەتتى. چۆلنىڭ قۇرغاق - ئىسسىق شامىلى ئۇنى ئۇسسۇزلۇق ئازابىدا تېخىمۇ قىينايتتى. شۇ تاپتا بىر تامچە، بىر تامچە بولسىمۇ مۇزدەك سۇ بولغىنىدا...

مومايىنىڭ پۇتۇن ئەزايى - بەدىنىنى ئاچچىق تەر باستى. پېشانىسىدىن قۇيۇلغان تەر كۆزلىرىنى ئېچىشتۇراتتى. يۈز - كۆزلىرىدىن يەرگە تامچىپ چۈشۈۋاتقان تەر تامچىلىرى قىزىغان شور داشقاللىرى ئۈستىگە چۈشۈپ «پىژژىدە» قىلاتتى - دە، سىڭىپ كېتەتتى. ئەتراپنى قاپلاپ لىغىرلاپ تۇرغان ئالۋۇن كۆزنى تالدۇراتتى.

موماي تۇرۇپلا پۇتكۇل دەشتنىڭ پىرقىراپ ئايلىنىۋاتقانلىقىنى سەزدى. كۆز ئالدىدىكى چۆلنىڭ چېتى بىردىنلا پەسلەپ، ئۆزى تۇرغان يەر ئاسمانغا لىڭڭىدە كۆتۈرۈلگەندەك بولدى - دە، ئۆزىنى باشقۇرالماي يىقىلىپ چۈشتى.

«يىقىلىپ چۈشىگەن ھامان...» دەپ پىچىرلىدى موماي ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ.

چۈش بىلەن ئەسلىمە، ئەسلىمە بىلەن چۈش گىرەلىشىپ مومايىنى گاراڭ قىلىۋەتتى. ئۇ، چۈشىنىڭ داۋامىنى ئەسلەشكە جۈرئەت قىلالمىدى. بىردىنلا ئۆتمۈش خاتىرىلىرى كۆز ئالدىدىن لىپىلداپ ئۆتتى.

سەككىز - ئون ياشلارغا كىرىپ قالغان ئوماق قىزىنىڭ سەبىي - يېقىملىق كۈلكىسى ئانىنى سۆيۈندۈرەتتى. قىز ئۆزىگە بەكمۇ ياراشقان ھالرەڭ كۆڭلىكىنىڭ ئېتەكلىرىنى پىرقىرىتىپ ھويلىدا چېپىپ يۈرەتتى. قىزىنىڭ تاتلىق قىلىقلىرىغا مەپتۇن بولۇپ كەتكەن ئانا قولىدىكى يىڭنە ئىشلىرىنىمۇ ئۇنتۇپ كەتتى.

بىر چاغدا قىزنىڭ دادىسى تولىمۇ خۇشال كىرىپ كەلدى:

- دانلاپ كەپتىكەن، بۇسۇرۇپلا تۇتۇۋالدىم.

ئۇنىڭ قولىدا تىپىرلاپ تۇرغان كۆك كەپتەر تۇراتتى. كەپتەر ھاياتىنىڭ ئاخىرلىشىپ قالغانلىقىنى سەزگەندەك يۇمىلاق، قىزغۇچ كۆزلىرىنى ئەلەم بىلەن پىلدىرلىتىپ، ھەر يانغا بويۇنداپ، چۆيۈندەك قاتقان، ئېغىر ئالقانلاردىن قۇتۇلماق بولاتتى.

بۇ ئولجىدىن خۇش بولۇپ كەتكەن دادا دائىم يېنىدىن ئايرىمايدىغان، تولا ئىشلىتىلگەچكە بىسى ئۇپراپ، كىچىككىنە قالغان پىچىقىنى ئالدى - دە: «بىسمىللا» دەپ كەپتەرنى بوغۇزلاي دەپ تۇرغاندا، توساتتىن ئېتىلىپ كەلگەن قىز دادىسىنىڭ قولىنى تۇتۇۋالدى. ئۇ، كەپتەرنى ئاۋايلاپ قولىغا ئېلىپ، بۇ جانىۋارغا بىر خىل قانماسلىق، ھەۋەس، ئىنتىزارلىق بىلەن قاراپ كەتتى، ئاندىن ئۇ كەپتەرنىڭ پۇرلەشكەن پەيلىرىنى تۇزەپ قويۇپ، ئۇنى قويۇۋەتتى. قايتىدىن ھاياتلىققا ئېرىشكەن كەپتەر كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە ئاسماندا غايىب بولدى.

نېمە قىلارىنى بىلمەي قالغان دادا ئامراق قىزىنىڭ بۇنداق قاملاشمىغان قىلىقىدىن نارازى بولۇپ، تۇكۇرۇكىنى يۇتتى - دە، خۇشلۇقىدىن ۋىلقىلاپ كۈلۈپ، كەپتەر ئۇچۇپ كەتكەن تەرەپكە قاراپ تۇرغان قىزىغا ھەيرانلىق بىلەن تىكىلىپ قالدى.

- دادا، قارا، كەپتەر ئۇچۇپ كەتتى... ئاسمانغا ... بەك چىرايلىق - ھە... دادا...

ئارىدىن بىر نەچچە يىل ئۆتتى.

- دادا، مۇشۇ قاشانى بۇزۇۋەتسەك بولمامدۇ؟ - دېدى قىزى دادىسىغا مەيۇسلۇك بىلەن تىكىلىپ.

- نېمىشقا؟ - سورىدى دادا ئۆزى ئەزەلدىن دىققەت قىلماي كەلگەن، كەندىر، قوناق شاخلىرى بىلەن چېتىلغان، شامالدا لىڭشىپ تۇرسىمۇ لېكىن ئۆز رولىنى يوقاتمىغان قاشاغا چەكچىيىپ قاراپ قويۇپ.

- ئىشقىلىپ، مېنىڭ ئۇنى ئۆرۈۋەتكۈم بار، دادا. ئادەم تۇنجۇققاندەك بولۇپ قالمىدىكەن.

قورۇدىكى ھايات يەنە ئاۋۇالقىدەك ئۆز ئىزى بىلەن، ھېچقانداق ئۆزگىرىش بولمىدى. قىز چوڭايغانسېرى تېخىمۇ چىرايلىق، ھۆسىندار بولۇپ كېتىۋاتاتتى.

- قىزىڭغا ئېيت، - دېدى بىر كۈنى غەزەپلەنگەن دادا، - رەسىدە بولۇپ قالغان قىز بالىنىڭ ئۆگزىدە ياتقىنى قانداق گەپ.

- مەنمۇ نۇرغۇن قېتىم دېدىم، لېكىن ئۇ گېپىمگە پەرۋا قىلمىدى. تېخى مەندىن: «ئانا، بىز نېمىشقا دائىملا مۇشۇ يەردە ياشايمىز، بەك زېرىكتىم. قارا، ئاۋۇ تاغلارنىڭ، يەنە تېخى ئاشۇ يۇلتۇزلارنىڭ نېرىسىغا ئۆتسە يەنە قانداق جايلار، قانداق ئادەملەر باردۇ» دەپ سوراپ يۇرىدۇ. چوڭ بولغانسېرى ئەقلىنى تاپار... مەيلى ئەمدى...

- ئۇنى ياتلىق قىلىش كېرەك، شۇ چاغدىلا قالايمىقان جۆيلىمەيدىغان بولىدۇ.

قورقۇنچلۇق چۈش مومای ھەر قانچە ئۆزىنى قاچۇرسىمۇ، دەۋرەپ كېلەتتى. مومای يەنىلا ۋەھىمىلىك چۈش ئەسلىمىسىنىڭ قوينىغا كىرىپ كەتتى.

تونۇردەك قىزىق، يالىلداپ كۆيۈپ تۇرغان دەشت، ئىنسان ئايىغى بېسىلمىغان پايانسىز، باش - ئايىغى يوق قورقۇنچلۇق چۆل، يىقىلغان توغراقلار... قاقشال بولۇپ كەتكەن يۇلغۇنلار... قۇمۇشلار...

مومای كېتىۋېتىپ بىردىنلا كۆز ئالدىدا پەيدا بولغان دەھشەتلىك مەنزىرىدىن دېمى ئىچىگە چۈشۈپ، تىنالمای قالدى - دە، ئېچىنىشلىق ئېكرىۋەتتى.

مومانىڭ قىزى سۈيى ئاللىقاچان قۇرۇپ كەتكەن، تېگىدىن شور ئۆرلەپ، ئاقىرىپ كۆرۈنىدىغان بىر كونا كۆلنىڭ قىرىدا سۈنايلىنىپ ياتتى. مومای ئۆمرىدە كۆرۈپمۇ، ئاڭلاپمۇ باقمىغان تولىمۇ بەتبەشىرە، قورقۇنچلۇق بىر ھايۋان قىزنىڭ ئاپئاق پاقالچەكلىرىدىكى يېرىلغان يەردىن شىرىلداپ چۈشۈۋاتقان قانىنى ئۆزۈن، ئاپئاق تىللىرى بىلەن يالاپ، شوراپ ئىچمەكتە ئىدى. مومای كۆز ئالدىدىكى بۇ پاجىئەدىن يۈرىكى يېرىلغۇدەك بولۇپ، ئاچچىق چىرقىراپ كەتتى.

قىزنىڭ قاردەك ئاپئاق ئەمچەكلىرىمۇ يېرىلغان، ئۇنىڭدىن ئاق، قىزىل سۈيۇقلۇقنىڭ ئارىلاشمىسى تېمىپ تۇراتتى.

«ھايۋانلار، قىزىمنىڭ كىيىملىرىنى كەيگۈزۈپ قويۇڭلار... بىشەرمىلەر...»

قىپىالىڭاچ سوزۇلۇپ قاتقان قىزنى مومانىڭ شۇتاپتا بېشىدىكى ياغلىقى بىلەن يېپىپ قويغۇسى، ھېلىقى ھايۋاننى بوغۇپ ئۆلتۈرۈۋەتكۈسى كېپكەتتى.

مومای قىزىغا تاشلاندى، ئەمما پۇتلىرى خۇددى مىخلىنىپ قالغاندەك زادىلا مىدىرلىتالمايتتى. «قىزىم، بۇ دەشتى چۆلگە سېنى كىم ئەكېلىپ قويدى؟»

ھېلىقى مەخلۇق بىردىنلا يوغان ئاغزىنى ئېچىپ قىزنى بىر يالماپلا يۇتۇۋەتتى، مومانىڭ قۇلىقىغا ئالەمنىڭ ئۇ چېتىگە يېتىپ بارغۇدەك ئاچچىق - دەھشەتلىك چىرقىراش ئاڭلاندى. ئارقىدىنلا جاھاننى قويۇق، ئاقۇش ئىس قاپلاپ كەتتى...

بوران گۈركىرىمەكتە، يامغۇر شارقىراپ قۇيۇلماقتا، ھۇقۇشنىڭ سەت ئاۋازى يەنە ئاڭلانماقتا...

مومای ئەندىشىدىن ئۆزىنى يوقاتقان ھالدا كۆزىدىكى ياشنى سۈرتۈشكىمۇ ئۇلگۇرمەي سىرتقا ئېتىلدى. تالادا بوران، يامغۇر... گۈردەك قاراڭغۇلۇق...

مومای قىزىنىڭ ئىشىكى ئالدىغا قانداق كېلىپ قالغانلىقىنى سەزمەيلا قالدى. ئۇ، ئىشىكنى چەككەندىن كېيىن، يېشى قىرىققا يېقىنلاپ قالغان، تولىمۇ يۇۋاش كۈيئوغۇل كۆزىدىن ئېتىلىپ چىققان ھەسرەتلىك يېشىنى يوشۇرالمىغان ھالدا ئەلەم بىلەن ئۆكسۈپ مومانىنى ئۆيگە باشلىدى.

نۇرى ئۆچكەن، ھەرىكەتسىز كۆزى دېرىزىدىن كۆككە، بېپايان كەڭرىلىككە تىكىلگىنىچە قېتىپ قالغان قىزىنى كۆرۈپ، مومای شۇ ھامانلا ھۇشىدىن كەتتى.

سەل نېرىدا، ئانىسىغا قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشايدىغان كىچىككىنە بوۋاق پاك - مەسۇم كۆزلىرىنى دېرىزە سىرتىغا - بېپايان دالىغا تىككىنىچە ياتاتتى.

سىرتتا بوران، يامغۇر، گۈلدۈرماما... ھوقۇش يەنە بىر خىل چىرقىراق ئاۋاز بىلەن كېچىگە قورقۇنچ سالماقتىدى.

ئاپتور: چەرچەن ناھىيىلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىسى (M2)

روھنىڭ قايتا چاقىرىشى

(ئەدەبىي خاتىرە)

ئەختەم ئۆمەر

يورۇق يازدىلا ئاتۇش — ئېكساقتا ئۇيغۇر يېڭىچە مائارىپىنىڭ 110 يىللىقىنى خاتىرىلەش پائالىيىتى بولىدىغانلىقى ھەققىدە پاراڭ تارقالغانىدى. بۇنىڭدىن 10 يىل بۇرۇن مۇشۇنداق بىر خاتىرىلەشنىڭ بولغانلىقى ئېسىمدە. ئەمما بۇ قېتىم بۇ خاتىرىلەش پائالىيىتىگە ئۆزۈمنىڭ تەكلىپ قىلىنىپ قالىدىغانلىقىم خىيالىمدىمۇ يوق ئىدى. بىر كۈنى ھازىرقى توي باغاقلىرى قاتارىدا بىر باغاقنى تاپشۇرۇپ ئالدىم. يەنە شۇ ئاللىكىملەرنىڭ سان - ساناقسىز توي - تۆكۈنلىرىنىڭ بىرەرسىنىڭ باغىقىدۇ، ھەقىچان دەپ قارىسام، ئاتۇش - ئېكساقتا ئۆتكۈزۈلىدىغان ئۇيغۇر يېڭىچە مائارىپىنىڭ 110 يىللىقىنى خاتىرىلەش پائالىيىتىگە چاقىرىلغان گەپكەن. قاتتىق ھاياجانلاندىم ۋە بۇ كاتتا مەرىكىگە ئوتتەك بارغۇم كەلدى. ئەمما يانچۇقۇمنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ ئولتۇرۇپ قالدىم. ئەقىل، ھېسسىيات، سېغىنىش مېنى بېرىشقا ئۈندەيدۇ، ئەمما، تاشتىن قاتتىق يوقسۇزلۇق مېنى نېمەڭگە تايىنىپ بارىسەن؟ دەپ ئوتتەك قىزىق روھىمغا سوغۇق سۇ سېپىدۇ. شۇنداق قىلىپ، قولۇمدىكى باغاققا كۆڭلۈم يېرىم ھالدا قاراپ ئولتۇرۇپ: «ئەي ئۇلۇغ ئەجدادىم، مېنى ئەپۇ قىل. ھازىر مېنىڭ مۇشۇ تار - نامرات ئۆيۈمدىلا ئولتۇرۇپ، سېنىڭ ئۇيغۇر يېڭىچە مائارىپىنى باشلاپ بەرگەنلىكىڭدىن ئىبارەت ئۇلۇغ ھەرىكىتىڭنى پەقەت غايىبانە ياخشى تىلەكلىرىم بىلەن تەبرىكلەشلا قولۇمدىن كېلىدۇ. شۇ تاپتا مەنلا ئەمەس، بۇنداق تەكلىپ باغاقلىرىنى تاپشۇرۇپ ئالغان ماڭا ئوخشاش ھەر بىر ياش قولىمىزنىڭ قىسقىلىقىدىن بۇ مۇقەددەس مەرىكىگە بارالمايدىغانلىقىمىزنى ئويلاپ مەيۈسلىنىۋاتىمىز. بۇ ھەرگىزمۇ بىزنىڭ سىلەردەك پەخىرلىك كاتتا بوۋىلىرىمىزنىڭ زۇلمەت باسقان جاھالەتلىك — قارا تۈنلەردە يېڭىچە مائارىپتىن ئىبارەت نۇرلۇق مەشئەلنى تۇنجى بولۇپ يېقىپ، ئەما دىللىرىمىزنى يورۇتقان جاھانشۇمۇل تارىخىي تۆھپەڭلەرنى ئۇنتۇپ قالغانلىقىمىز ئەمەس. بۇ مۇقەددەس تويغا بارالمىساقمۇ، بىز سىلەرنى يۈرىكىمىزنىڭ چوڭقۇر قېتىدىكى ئەڭ ئالىي ئېھتىرام بىلەن ياد ئېتىمىز» دېدىم ئۆز ئىچىمدە مەيۈسانە.

مانا شۇ ئۆتكۈنچە ھېسىياتتا باغاقنى ئېھتىرام بىلەن قاتلاپ قويۇپ، بۇ ئايدا قورساقنى قانداق بېقىش، بارغانچە ئېچىلىۋاتقان كۆتىمىزنى قانداق يېپىشنىڭ غېمىدە ئۆز تىرىكچىلىكىم بىلەن بولىۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە، سودىسى تازا بەرىكەت تاپقان قەشقەردىكى ئاغىنەم ئەركىندىن

تېلېفون كەلدى. تېلېفوننى ئېلىشمىغىلا ئۇنىڭ قوپال چاقچاقلىرى باشلاندى:

- هە، غېجەكباش ئاداش، ئاتايىن تەكلىپ قىلىپ باغاق ئەۋەتسەك بارمايمەن دەپسىنا، ئاشۇنداق خاسىيەتلىك ئۇلۇغ تويغا سەندەك زىيالىي گۈيلار كەلمىسەك، ئوقۇمىغان ئوتۇنچىلار كېلەمدا. ئۇرۇمچىگە يۆتكىلىۋېلىپلا، خوتۇنىدىن قورقۇپ ئۆيىدىن چىقالمايدىغان كونا پاختا بولۇپ قالمىغانسەن؟

- نېمىگەپ ئۇ كونا پاختا دېگىنىڭ؟

- پاختا كونىرسا، ماز بولمىدىغانلىقىنى بىلمەمسەن؟

- هەي، ئادەمنى تولا تىللىما. مېنىڭ گېپىمنىمۇ ئاڭلاپ باقمامسەن؟

- بولدى، هەر قانداق ئىشنىڭ بولسا قويۇپ كەل. بولمىسا، گەپنىڭ يامىنىنى ئەمدى ئاڭلايسەن. ئىنىم دېلمۇرات، غەيرەتلەرگە دەپ قويدۇم، سەن گۈيغا بېلەتنى شۇلار يەتكۈزۈپ بېرىدۇ.

شۇنداق قىلىپ، هەر ئەتىگىنى ۋە كەچتە ئەركىننىڭ قەشقەردىن تېلېفون ئارقىلىق قىلغان قوپال، بەدۇيي تىل ئارىلاشقان مۇھەببەتلىك چاقچىقى، ئەڭ مۇهىمى ئۇنىڭ ئۆزى ئىگە بولۇپ مەندەك بىر كونى ئۇدۇللۇق يازغۇچىنى يولغا سېلىشى بىلەن، ئۇيغۇر يېڭىچە ماۋارىپىنىڭ بۆشۈكى ئاتۇش - ئېكساققا قاراپ يولغا چىقتىم.

* * *

كۈندۈزدەك يورۇپ كەتكەن قەشقەر ئايرودرومىدا مەن ئۇزاقتىن بېرى سېغىنغان ئەمما كۆرۈشۈپ قالارمەن دەپ ئويلىمىغان ئەل - ئاغىنىلەر ۋە بىر مۇنچە ئىسسىق چىراي تونۇش - بىلىشلەر بىلەن دىدارلاشتىم. ئەركىن يىراقتىنلا هەممە يېرىدىن كۈلكە - چاقچاق تۆكۈلۈپ تۇرغان هالدا كەلدى. ئۇ، يېنىمدىكى تۇغقانلىرىمنى تونۇمايلا قېلىپ، يادىدا يوق ئىككىمىز خالىغاندا قىلىشىدىغان بىر - بىرىدىن قوپال - سەت چاقچاقلار ئاغزىدىن چىقىپ كەتمىگىدى، دەپ ئەنسىرەپ ئىشارەت بىلەن كۆرۈشتۇق. تېلېفوندا كۆپ سالاملاشقان ۋە ماڭا ئايروپىلان بېلىتى يەتكۈزۈپ بەرگەن، ئەمما ئۆزى بىلەن تېخى يۈز كۆرۈشۈپ باقمىغان ياش سودا - سانائەتچى دېلمۇراتمۇ چىققانىدى. بىز شۇ يەردە تۇنجى دىدارلىشىۋېتىپ، كونا قەدىناسلاردەك ئەھۋاللاشتۇق. نەچچە مىليون سوملۇق زاۋۇت هەم سودىنىڭ ئېگىسى بولغان بۇ هېممەت ئېگىسىنىڭ ماڭا ئايروپىلان بېلىتى ئېلىپ بېرىپ، ئۆزى ئۇرۇمچىدىن ماشىنا بىلەن قايتىپ كەلگەنلىكى، تېخى يەنە ئايرودرومغا ئالدىمغا چىققانلىقىدىن يۈزۈم چىملداپ قاتتىق خىجىل بولدۇم. چۈنكى بۇ ياش كارخانچىنىڭ ئانا يۇرتى ئۇستۇن ئاتۇشتا قۇرغان زاۋۇتىدا ماڭا ئوخشاش ئايلىقچىدىن 200 ئادەم ئىشلەيتتى. دېمەك، ئۇ هەر ئايدا مەندەك ئادەمدىن 200 گە ماڭاش بېرىپ، ئاشۇ 200 ئادەم ئارقىلىق ئاز دېگەندە 600 ئادەمنىڭ جاھاندارچىلىق قىلىپ، مورىسىدىن ئىس چىقىرىشىغا ئىمكانىيەت يارىتىپ بېرىۋاتاتتى. ئۇ، ۋەتەننى قانداق سۆيۈشنى، مىللەتنى قانداق قوغداشنى، ئەڭ مۇهىمى قانداق قىلسا، هەرەمگە بارمايمۇ ساۋابنىڭ ئەڭ كاتتىسىنى تاپىدىغانلىقىنى بىلگەن ناھايىتى ئاز ساندىكى ئەقلى - هوشى جايىدا ئادەملىرىمىزنىڭ بىرى ئىدى. خۇددى قەشقەرنىڭ كاۋاپچىلىرى قوينىڭ ئوستىخىنىنى رەندە سالغاندەك قىرىپ گۆشىنى شىلىۋالغان پەدىدە، ئۆز قېرىنداشلىرى ۋە خەلقىنى ئوستىلىق بىلەن شىلىش بەدىلىگە هەر يىلى هەرەمگە بېرىپ «ساۋاب» تېپىپ كېلىۋاتقان بەزى نەپسانىيەتچى هاجىلاردىن كۆز ئالدىمدىكى تېخى بالا چىراي بۇ هېممەت ئېگىسى قانچىلىك بۇيۇكلۇكتە ئىكەنلىكىنى تەسەۋۋۇر قىلالمىدىم.

- ئەجەب ماڭا ئايروپىلان بېلىتى ئېلىپ بېرىپ، ئۆزىڭىز ماشىنىدا كەپسىزغۇ؟!

- ئالدىراش چاغدا ئايروپىلانغا ئولتۇرىمىز. ئارىسال چاغدا ماشىنىدا ئولتۇرساقمۇ هامان كېلىمىز ئەمەسما. هازىرغىچە هېسابسىز يوللارنى ئاتلىق، ئېشەكلىك هەتتا پىيادە مېڭىپمۇ كەلدۇققۇ؟ - دېدى ئۇ تولىمۇ ئوچۇق كۆڭۈللۈك ۋە قىزغىنلىق بىلەن.

ئەتىسى شەهەر ئايلانماقچى بولدۇق. مەن پىكاپنى ئاتايىن هېيتگاھ ئالدىدىن ئايلىنىپ مېڭىشقا ئىلتىماس قىلىپ، تولىمۇ سېغىنغان ئانا شەهىرىمىزنىڭ بۇ مۇقەددەس سىمۇۋلىغا سالام بەردىم: «ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئەزىزانە شەهرىمىزنىڭ روهىي تۆۋرۈكى، تەكلىماكاندىن توختاۋسىز بۇخسۇپ ئۇچۇپ كېلىۋاتقان ئاچچىق توپا - تۇمان ئۇستىبېشىڭنى بېسىپ، سېنى غېرىب، مىسكىن، توپا چىراي قىلىۋەتكەن، ئەتراپىڭدىكى يالتىراق ئىمارەتلەر غادىيىپ، قەددىڭ بارغانچە يەرگە قېقىلىپ، كىچىكلەپ كېتىۋاتقاندەك كۆرۈنسەڭمۇ، ئەمەلىيەتتە سەن مىليونلىغان قەلبنىڭ ئىپتىخارى، بىر پۈتۈن خەلقنىڭ مۇقەددەس ئېتىقادىنىڭ روهىي تۈۋرۈكسەن. شۇڭا، ساڭا سېغىنىپ، هەم تېۋىنىپ كامالىي ئېهتىرام بىلەن سالام بېرىمەن. ساڭا سالام بەرگەچ، سەپەر ۋاقتىنىڭ زىقلىقىدىن دىدارلىشالمىغان بۇ شەهەردىكى نۇرغۇنلىغان ئىخلاسمەن ئەل - ئاغىنىلەر، ئۇستازلار، ئۇرۇق - تۇغقان، يارۇ - بۇرادەرلەرگە سەن ئارقىلىق غايىبانە هۇرمەتتە سالام بېرىمەن. چۈنكى ئۇلارنىڭ روهىمۇ ساڭا يۈغۇرۇلۇپ كەتكەن. شۇڭا، مەن دىدارلىشالمىغان ئۇ ئەزىزلەر پېقىر ئۇچۇن خۇددى سەندەك ئىناۋەتلىك هەم مۆھتەرەم. ئەتراپىڭدىكى سەندىن ئېگىز هەم چىرايلىق، هەيۋەتلى كوچىنى بىر ئالغان ئاسمانپەلەك ئېسىل قۇرۇلۇشلار ئالدىڭدا هەر قانچە غادايسىمۇ، سېنىڭ كونىراپ

كەتكەن ھەر تال خىشكىدەك ئىناۋەتكە ئېرىشەلمىدى. چۈنكى ئۇلاردا سېنىڭ بارغانسېرى ئولتۇرۇشۇپ - كىچىكلەپ كېتىۋاتقاندەك، كونىراپ توپا بېسىپ، غېرىب - مىسكىن چىراي بولۇپ قالغاندەك كۆرۈنگىنىگە سېلىشتۇرما بولغىدەك سىرلىق جەزبە، سەن بىلەن رىقابەتلىشەلىگۈدەك ئىلاھىي قۇدرەت يوق ھەم بولۇشىمۇ مۇمكىن ئەمەس. شۇڭا، ساڭا ئۇۋال قىلىنغانچە ئىناۋىتىڭ ئەرشكە قاراپ ئۆرلىمەكتە. قەدىڭ چۆكۈرۈلگەنچە ئابرويىڭ شۇنچە ئۆسمەكتە. سەن تەبىئىي يېتىلگەن يولۋاسسەنكى، ھەرگىزمۇ مايمۇن ئەمەسسەن. سەن ئۆز ئېتىقادچىلىرىڭنى ھازىرغىچە ئالدىمىدىڭ ھەم بۇنىڭدىن كېيىنمۇ ئالدىمايسەن» دېدىم ئۆز ئىچىمدە چوڭقۇر ئېھتىرام بىلەن.

* * *

ئاتۇشقا مېڭىش ئالدىدا بىر قانچە ئاغىنىلەر ھال - مۇڭ بولۇپ سۆھبەت قۇردۇق. بىردىنلا پاراڭلىرىمىزنىڭ تېمىسى ماڭارىپقا يۆتكىلىپ، ئەتە ئاتۇش - ئېكساقتا ئۆتكۈزۈلىدىغان ئۇيغۇر يېڭىچە ماڭارىپىنىڭ 110 يىللىقىنى خاتىرىلەش تەنتەنىلىك مەرىكىسى، ئۇيغۇر ماڭارىپ تارىخىدىكى شۆھرەتلىك يىللار ھەققىدە پەخىرلىنىپ سۆزلەشتۇق؛ كۈنسېرى چۇشكۈنلۈشۈپ كېتىۋاتقان ھازىرقى تەربىيىلىنىشىمىز ھەققىدە ئېچىنىپ ھەم ئېزىلىپ ئولتۇرۇپ ئۇزاقتىن - ئۇزاق پىكىرلەشتۇق، تالاشتۇق، قىزىشتۇق، مۇنازىرىلەشتۇق. بىردىنلا ئىچىم ئاچچىق بولۇپ، يېمەي - ئىچمەي يېدۇرۇش، كىيمەي كىيدۇرۇش بەدىلىگە ئون يىللاپ ئوقۇتۇپ ئالىي ھەم ئوتتۇرا دەرىجىلىك بىلىم يۈرتلىرىغا كىرگۈزۈلگەن سەر خىل بالىلاردىن خېلى كۆپلىرىنىڭ ئۇ مەكتەپلەرگە قەدەم قويۇپلا ئۆگىنىشكە قىزىقماي، ئىچىملىك - چېكىملىككە بېرىلىپ، قىز - ئوغۇل دېمەي ئىچىشىپ، چېكىشىپ مەست بولۇشۇپ يۈرۈشلىرى، ئۇلارنىڭ كۈنسېرى بۇلغىنىۋاتقان، يېمىرىلىۋاتقان ئېتىقادى، زاۋاللىققا يۈز تۇتۇۋاتقان مىللىي ئەخلاقى كۆز ئۆڭىدىن ئۆتۈشكە باشلىدى: ناچار - كىسلاتالىق ھاراقنا بېرىلىش نەتىجىسىدە ئەقلىنى كۆيدۈرۈپ چوڭقۇر ئويلاش ئىقتىدارىدىن، زەئىپلەشتۈرگۈچى پىۋىنى تولا ئىچىپ، چاچراپ تۇرىدىغان چېچەن ئەرلىك روھىدىن قېلىۋاتقان ئوغۇللار، مودا كىيىم، پاللىدە يېنىپ ئۆچكەن پاخال ئوتتەك يۈزنى بىرلا قېتىم يالغاندىن چىرايلىقلاشتۇرغاندىن كېيىن، سەتلەشتۇرۇپ كۇل قىلىۋېتىدىغان زەھەرلىك پەداز بۇيۇملىرىغا بېرىلىپ، ئۆيىدىن ئوقۇش خىراجىتى ئۈچۈن ئەۋەتىلگەن پۇللارنى يەتكۈزەلمەي مېھمانخانا، قاۋاقخانا، ئېتى چىرايلىق غەيرىي پاھىشىخانىلاردا ئىسپەت - نومۇسىنى سېتىپ، كىيىم ئۈچۈن پۇل تېپىۋاتقان قىزلار دەل بىزنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىمىز ئەمەسمۇ؟ بۇ مەنىۋى پاجىئەلەر ھەققىدە قانچە كۆپ، ئىچكىرىلەپ ئويلىغانسېرى، ئىلمىي ھەم ئاڭلىق تەربىيىلىنىشتىن كۈنسايىن يىراقتا قېلىۋاتقىنىمىز سەۋەبلىك، مىللىي تەركىبىمىزدە بارغانچە بىكار تەلەپلەر، ھۈرۈن - ناتېپىلار، كۆكەمە - ئۈششۈقلار، تىلەمچى، رەمبال، ئوغرى، بۇلاڭچى، بەڭگە - قىمارۋاز، ھاراقكەش، پاھىشىلەرنىڭ كۆپىيىپ، مىللىي سۈپەت - ساپادا تۆۋەنلەپ كېتىۋاتقانلىقىمىزنى؛ تەرەققىي تاپقان ئىلغار - زامانىۋى مىللەتلەر «ئايغا - يۇلتۇزغا ئۇچۇپ، يەر - زېمىن، ئاسمان ئۇلارغا باش ئېگىۋاتقان» بۇگۈنكى كۈنلەردە، بىز ئىلىم - پەنگە يۈرۈش قىلىش، ۋاقىتنى قەدىرلەپ ئىجتىھات بىلەن ئۆگىنىش، ئىشلەشنىڭ ئورنىغا ھە دېسىلا مىللەت ئۈچۈن ئىككىنچى زۆرۈرىيەت بولغان ئويۇن - تاماشا، بەزمە - باراۋەت، ناخشا - ئۇسسۇلنى تۇپ خۇمارىمىز ۋە كەسپى - كارىمىزغا ئايلاندۇرۇۋېلىپ ۋە ئۇنىڭغا مەستانە بولۇپ، مۇنداقلا قارىماققا خۇددى سىگانلارغا ئوخشاش ناخشا - ئۇسسۇلدىن باشقا ئىشى يوقتەك بىر خەلقە ئايلىنىپ، بۆشۈكتىن باشلانغان ناخشا - ئۇسسۇل تەربىيىسى پۈتكۈل ھاياتلىق ئۆمرىمىزگە سىڭىپ، مەيلى قايسى كەسىپ بىلەن شۇغۇللانمايلى ھەممىمىزلا ناخشا - ئۇسسۇلچى بولۇش، كىم قايسى سەنەمگە تارتسا ئويلانماستىنلا شۇ سەنەمگە كەلتۈرۈپ، ئەرمۇ - ئايالمۇ ئوخشاش تولغىيالايدىغان ئۇسسۇلچىلىق تەقدىرىدىن قۇتۇلمايدىغان بىر قەۋم بولۇش شەرىپىگە ئېرىشىپ كەلگەنلىكىمىزنى بىلمەك تەس ئەمەس، ئەلۋەتتە. مانا بۇ، بىزنىڭ ھازىرقى بىر تەربىيىلىنىش يولىمىز بولغاچقا، يەسلىدىكى بالىلىرىمىزدىن تارتىپ دېھقانمۇ، كادىرمۇ، مۇئەللىممۇ، ئالىممۇ، سىياسىيئونمۇ، ھەتتا تىلەمچى، ئوغرى - قاراقچىغىچە ئۇسسۇلچى بولۇپ يېتىلدۇق. تېلېۋىزىيە ساھەسىمۇ بىزنىڭ يەسلىدىكى تۇرمۇشىمىزنى ئۇسسۇل ئوينىتىپ كۆرسىتىدۇ. مەكتەپلەرنى تونۇشتۇرغاندىمۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ باش چۆكۈرۈپ ئۆگىنىۋاتقان ياكى تەجرىبىخانىدا تەبىئىي پەنلەر تەجرىبىسىنى ئىشلەۋاتقان ئەھۋالىدىن كۆرە، كۆپرەك ئۇسسۇل ئويناشلىرىنى، دېھقانىنىڭمۇ زىرائەتنى قانداق پەرۋىش قىلىۋاتقانلىقىنى ئاساس قىلىشنىڭ ئورنىغا ھە دېسىلا ئېتىزدا ئۇسسۇل ئويناۋاتقان كۆرۈنۈشلىرىنى تولاراق سۈرەتكە ئالىدۇ. ھەتتا بىرەر ئالىمنى ياكى تۆھپىكار ئوقۇتقۇچىنى تونۇشتۇرسا، ئۇنىڭ نېمە ئىش قىلغانلىقىنى سۆزلە - سۆزلىمەيلا ئائىلىسىدە خوتۇن - بالىلىرى بىلەن ئۇسسۇل ئويناپ ناياقلاپ يۈرگەنلا كۆرۈنۈش بېرىلىدۇ. (شۇنداقلا تېلېۋىزىيە ئېكرانلىرىدا ئالىم - كەشپىياتچىلارنىڭ پائالىيىتىدىن كۆرە بەل تولغىنىلارغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىلگەنلىكىنى، ئادەملىرىمىزنىڭمۇ شۇ ئالىم - كەشپىياتچىلاردىن كۆرە بەل تولغىنىلارغا ئامراقلىقىنى بىلمەكمۇ تەس ئەمەس. مۇھەررىردىن). ئۇيغۇر كىنوچىلە-

قىمۇ قىرىق نەچچە يىلدىن بۇيان ھىندىستان، پاكىستاننىڭ كىنولىرىغا ئائىلىق، ئائىسىز تەقلىد قىلىنغان ناخشا - ئۇسسۇل كىنوچىلىقى بولۇپ، گادايدىن شاھقىچە ئۇسسۇلچى خەلق ئىكەنلىكىمىز - نى نامايەن قىلىپ، خەلقىمىز ۋە ياش ئەۋلادلىرىمىزنىڭ ئەقلىي تەپەككۇرى ۋە مىللىي غورۇرىنى ئۇرغىتىش، ئۇلارغا چىن مەنىسىدىكى سەنئەت گۈزەللىكى تەربىيىسى بېرىشنىڭ ئورنىغا خاسلا ناخشا - ئۇسسۇلچىلىق تەربىيىسى بېرىپ كەلدى. شۇڭا، «قازاندا نېمە بولسا، چۆمۈشكە شۇ چىقىدۇ» دېگەندەك، يەھۇدىيلار، ئىنگلىزلار، گىرمانلار، فرانسوزلار، ياپونلار، رۇسلار، خەنزۇلار... زامانىۋى پەن - تېخنىكىدىن مول ھوسۇل ئالسا، بىز ناخشا - ئۇسسۇلدىن مول ھوسۇل ئالدۇق. خەق «ئالىملار مىللىتى» دەپ ئاتالسا، بىز «ناخشا - ئۇسسۇل مىللىتى» دەپ ئاتالدۇق؛ قارىغاندا، رىۋايەتلەردىن بىزگىچە كەلگەن «تەڭرى مېڭىسى ئىشلەيدىغانلارنى تاجدار، كۆكرەك - غول ئەزاسى كەڭلەرنى چەۋەنداز، قولى ئەپچىل، بېلى ئەۋرىشىملەرنى ئۇسسۇلچى، پۇتى ئەپچىللەرنى مۇلازىم قىلىپ يارالتۇدەك» دېگەن ئىبرەتلىك ھېكمەتنى بىزمۇ ئەقىل بىلەن ھەزىم قىلىپ باقمىساق بولمايدىغان ئوخشايدۇ (مۇھەررىردىن).

ھەر بىر ئەقىل ئىگىسى شۇ ھەقىقەتنى ئاستا - ئاستا چۈشىنىپ يەتمەكتىكى، ئىنسانىيەت تارىخىدا ھەر قانداق قەۋم، خانلىق، يۇرت ئەزەلدىن ئىشنى پەرزەنتلىرىگە ھۇنەر - كەسىپ ئۆگىتىشتىن، ھېچ بولمىسا توشقان تۇتىدىغان توزاق، قىرغاۋۇل سوقىدىغان چوماق، ئۆمۈلەشتىن مېڭىشقا كۆندۈرىدىغان غالتەك ياساشقا قولىنى كەلتۈرۈشتىن باشلاپ كەلگەن بولسا، بىز شۇ كۈنلەردە تارىختىكى بۇ ئەنئەنىمىزدىن چەتنەپ، ئىشنى تەمتىلەپ ئاران ماڭىدىغان بالىلىرىمىزغا ئۇسسۇل ئۆگىتىشتىن باشلاۋاتىمىز.

مۇنداق بىر سۆھبەت پات - پات قۇلىقىمغا چۈشۈپ تۇرىدۇ:

- بۇنىڭدىن كېيىن بالىغا بولغان تەربىيىنى قاتتىق كۈچەيتمىسەم بولمىدى. نېمىشقا دېسەك، بالام سەل ئويۇن قېپى - كەپسىز چىقىپ قالدى. مەكتەپ تەربىيىلەيدۇ، دەپ كارىمىز بولماي سورۇن تارتىپ ھاراق ئىچىپ يۈرۈۋەرسەك، بالا تاپتىن چىقىپ بۇزۇلۇپ، كېيىنچە بېشىمىزغا بالا بولىدىغاندەك قىلىدۇ.

- ئوبدان ئويلاپسەن. نېمىدە تەربىيىلەي دەيسەن؟

- بالام كىتاب ئوقۇمايدىغان چىقىپ قالدى، ماناق قارىسام، ناخشا - سازغا ئامراقتەك قىلىدۇ. تەتىلدە ۋە دەرستىن چۈشكەن چاغلىرىدا بۇ گۇيىنى بىكار قويماي، بىر باشتىن ھەممە سازنى چالالايدىغان، ھەممە ئۇسسۇلنى ئويناپ ئالالايدىغان قىلىپ تەربىيىلەيدىغان بىرەر يەرگە تۇتۇپ بېرەيمىكىن، دەيمەن.

- ئوبدان ئويلاپسەن. زادى شۇنداق قىلماي بولمايدۇ.

بالا تۇغۇلۇپلا ئۆز مىللىي تۇرمۇش تۇپرىقىدا ناخشا - ئۇسسۇلدىن باشقىنى كۆرمىگەندىكىن، ئاتا - ئانا بولغۇچىمۇ ئۇنىڭغا باشقىچە مۇھىت يارىتالمىغاندىكىن، بالىنىڭ قىزىقىدىغىنىمۇ، ئاتا - ئانىنىڭ بالىغا بېرىدىغان تەربىيىسىمۇ يەنە شۇ بولماي نېمە بولماقچىدى؟

«بۇلبۇلنىڭ چىرايلىق نەغمىسىگە قورساق تويمايدۇ»، «سايراپ بېرەر تۇمۇچۇق، لاچىن ئالار توشقاننى» (مۇھەررىردىن) دېگەندەك، بىزدە بىنالار، يوللار ۋە ماشىنىلارنى قانداق لايىھەلەيدۇ، كۈندە كۆرۈۋاتقان ماۋۇ تېلېۋىزورنى قانداق ياسايدۇ، دېگەندەك نان تېگىدىغان ئەممىيەتلىك ئىشلارغا بالىلارنى قىزىقتۇرىدىغان، ئۇلارنى تۇرلۇك پەن - تېخنىكا، ھۇنەر - سەنئەت، تىل كۆرسىلىرىغا جەلپ قىلىدىغان (بۇ خىل كۆرسىلارنى ئېچىشقا ئانچە قىزىقمىغانلىقىمىز سەۋەبىدىنمۇ ئەيتاۋۇر بۇنداق كۆرسىلارمۇ بىزدە يوق ھېسابىدا. مۇھەررىردىن.) ئاتا - ئانىلار ياكى بۇنىڭغا قىزىقىدىغان بالىلار يوقمىدۇ؟ (ھەتتا ھەقلىق تۇرده شۇنداق سوئال قويۇشقا مەجبۇرمىزكى، ياشلار - ئۆسمۈرلىرىمىز ئېچىدە تەبىئىي پەن ئالىملىرىغا چوقۇنىدىغانلار كۆپمۇ ياكى ئاتالمىش ناخشا چولپانلىرىغا چوقۇنىدىغانلار كۆپمۇ؟ چوقۇمكى، «چولپان» لارغا چوقۇنىدىغانلار كۆپ. مۇھەررىردىن).

خوش، ئىش شۇنداق ئىكەن، بىزدىكى بۇ خىل تەربىيىلەش ھەم تەربىيىلىنىشتىن سەسكەنگەن، سېسىق كېكەرگەنلەر، ئادەمنى ئويۇن - تاماشا، قورۇق گەپ ئەمەس، ئەقىل، تەپەككۇر، تەدبىر رونىق تاپقۇزىدىغانلىقىنى مىللەتنىڭ كەلگۈسى تەقدىرى يۈكسەكلىكىدىن ئويلايدىغان ئاقىللار زادى قانچىلىكتۇ؟

يېقىندا «قاغىلىق ناۋاسى» بەدىئىي سەنئەت فىلىمىنى قويۇش مۇراسىمىدا قاغىلىقنىڭ بىر رەھبىرى: «بۇ فىلىم ناھايىتى ياخشى ئىشلىنىپتۇ. ئەمما ھەممىسى ناخشا - ئۇسسۇللا بوپتۇ. لېكىن قاغىلىق خەلقى 40 نەچچە يىلدىن بېرى ناخشا ئېيتىپ، ئۇسسۇل ئويناپلا ئۆتمىگەن، بەلكى يۈرتىنى گۈللەندۈرۈش يولىدا نۇرغۇن خاسىيەتلىك ئىشلارنى قىلغانىدى. بۇلارنىڭ ھېچبىرىنى بۇ فىلىمدىن كۆرگىلى بولمىدى» دېدى. بۇ پىكىر يېغىن ئەھلىنى قانچىلىك ئويلاندۇردى، بۇنىسى پېقىرغا نامەلۇم. لېكىن ئۇنىڭ دېگەنلىرى بوش گەپ ئەمەس، ئەقىل بىلەن ئويلاپ باقىدىغان - ۋەزنى بار گەپلەر ئىدى. ئۇيغۇر جەمئىيىتى بۇ پىكىرگە قانداق قارايدۇ، قوللامدۇ ياكى قارشى چىقامدۇ؟ بۇمۇ ئەقىل - ھۇشى بار ئادەملەرگە تاشلانغان مەنىلىك - مۇھىم سوئال، ئەلۋەتتە.

گەرچە بۇ مۇلاھىزىمىزگە مۇناسىۋەتسىز بولسىمۇ، گەپكە گەپ توغرا كەلگەندە شۇنىمۇ دېمەي بولمىدىكى، مىللەتنىڭ چوڭقۇرراق ئويلىنىپ كۆرۈشىگە تېگىشلىك بىرەرتى - يېرىم ئېغىز ئىبرەتلىك ئەمما پايدىلىق گەپ چىقىپ بولغىچە بىزدىكى چېقىم ۋە شىكايەتكە كەسىپلەنگەن، ھەتتا مۆرىتى كەلگەندە خوتۇن - بالىلىرى ئۈستىدىنمۇ خەقتە ئەرز قىلىشتىن يانمايدىغان بەزى قارا ئۆپكە چاقۇچىلار بىردەمدىلا ئاق - قارىنى ئاستىن - ئۈستۈن قىلىپ، پارتىيە - ھۆكۈمەتنىڭ كۆزىنى بويىاپ، مىللەت ئۈچۈن پايدىلىق گەپ قىلغۇچىغا قارا چاپلاپ، توقى - لەنەتنى ئارتىپ جازالىتىۋەتمىگىچە، ئۇمۇ قولىدىن كەلمىسە، بىر ئۆرۈلۈپلا پىتنە - پاسات تارقىتىپ، ئۇنى سېھىستىۋەتمىگىچە، يېگەن - ئىچكىنى تېنىگە سىڭمەيدۇ. مۇشۇنداق قىلىپمۇ ئېرىشىدىغىنى ئاران «كالتە قوشۇقنىڭ سېپى تەگكەن» چىلىك ئەرزىمەس مەنسەپ ئىكەنلىكىنى بىلىپ تۇرسىمۇ، توخۇ يەپ ئۆگەنگەن ئىت قورسىقى توق تۇرۇپمۇ چۈجىنىڭ كۆرسە بوغۇپ تاشلىغاندەك، ئوغرى ئوغرىلىغىلى بىر نەرسە تاپالمىسا، خوتۇنىنىڭ تامبىلىنى ئوغرىلىغاندەك پەسەندىلىكتىن يانمايدۇ. (بۇ، تارىختىكى مىجەز نۇقسانلىرىمىزدىن زامانىمىزغىچە يېتىپ كەلگەن بىر قارا كۆلەڭگە، ئەلۋەتتە. مۇھەررىردىن). شۇڭا، بىر - بىرىمىزگە كۆيۈمسىزلىكىمىز ھەققىدە گەپ بولسىلا چوڭلارنىڭ ئاغزىدىن ئاڭلىغان مۇنداق بىر ئىبرەتلىك رىۋايەت ئېسىمگە چۈشىدۇ:

بۇرۇننىڭ بۇرۇنىسىدا، مەغرىبتىكى قايسىدۇر بىر ئېمپېراتور بۇ قەدىمىي دىيارىمىزغا قوشۇن تارتىش ئۈچۈن، ئالاھىدە تەربىيىلەنگەن سەركەردىلىرىنى ئەلچى، سودىگەر سىياقىدا ئارقا - ئارقىدىن يولغا سېلىپتۇ. لېكىن ئۇلارنىڭ ئېلىپ قايتقانلا مەلۇماتى قوشۇن تارتىشقا پايدىسىز مەلۇماتلار بولغاچقا، بۇ ئېمپېراتورنىڭ بېشى قېتىپ ئاخىرى ئاقىل - دانىشمەن پىر - ئۇستازدىن بىرنى ئۆزى يالغۇز كۆزىتىپ كېلىشكە ئەۋەتىپتۇ. بۇ دانىشمەن ماڭا - ماڭا ئۇيغۇر يېزىلىرىنىڭ بىرىگە كەلگەندە، تال چۈشىنى ئات، يۇلغۇن بالچۇقىنى قىلىچ قىلىپ، ئۆز ئارا قىلىچۇازلىق ئويۇنى قىلىشۋاتقان ئېغى يوق ئىشتانلىق ئىككى سەبىي بالىنى كۆرۈپتۇ - دە، چۆچىگەن ھالدا: «ئانىسىدىن تۇغۇلۇپلا جەڭ قىلىشنى ئۆگىنىدىغان خەقكەن بۇ» دەپ خاتىرىسىگە پۈتۈپتۇ. دەل شۇ چاغدا بىر بوۋاي ھارۋا ھەيدەپ يولدىن ئۆتكەندەكەن، بالىدىن بىرسى ھارۋىنىڭ كەينىگە ئېسىلىپتۇ. بۇنى دوراپ يەنە بىرسىمۇ ھارۋىغا ئېسىلغانىكەن، بويى يەتمەپتۇ. ئۇ بالا شۇ زامات ھارۋىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ: «ھەي بوۋاي، سەمەت ھارۋاڭغا ئېسىلۋالدى» دەپتۇ. ھارۋىدا مۇگدەپ ئولتۇرغان بوۋاي ئارقىسىغا قاراپ ھارۋىغا ئېسىلۋالغان سەمەتنىڭ باش - كۆزىگە شىراق قامچىسى بىلەن ئۇرۇپتۇ. سەمەتنىڭ باش - كۆزى يېرىلىپ قانغا بويالغان ھالدا ھارۋىدىن ئوڭدىسىغا ئۇچۇپ چۈشۈپتۇ - دە، توپىغا يۇمىلىغانچە چىرقىراپ يىغلاپتۇ. بۇنى كۆرگەن بوۋاي بىلەن بالا: «خوپ بولدى، ئۆلە، ئۆل» دەپ قاقاقلاپ كۈلۈشۈپتۇ. بۇنى كۆرگەن دانىشمەن: «بۇ ئەل جەڭگىۋار، ئۇرۇشقا ماھىر بولغىنى بىلەن، بۇلاردا چىن دوستلۇق، ئىناقلىق، بىر - بىرىگە كۆيۈم دېگەن نەرسە يوق ئىكەن. دوستى دوستىنىڭ مۇڭۇپپەقىيىتىگە خۇشال بولۇشنىڭ ئورنىغا ھەسەت قىلىپ چېقىپ قويىدىكەن. چوڭلىرى تولىمۇ بىرەھىم، تاش يۈرەك كېلىدىكەن. بۇلاردا بىرەرسى يامان كۈنگە قالسا، ئاتا يوللۇقلاردىن تاكى دوست - بۇرادەرلىرىگىچە بىر چەتتە تۇرۇپ كۈلۈپ - يايراپ تاماشا كۆرىدىكەن. شۇڭا، بۇ ئەلگە ھەربىي يۈرۈش قىلىشتىن ئاۋۋال ئۇلارنى ئۆز ئارا ئۇرۇشقا سېلىپ تازا ھالسىرىتىپ، ئاجىزلاشقان تەرەپكە ھەربىي يارەدەم بەرسەك، ئۇلار بىزنى ئۆز ئايىغى بىلەن باشلاپ كىرگۈدەك» دەپ خاتىرىسىگە پۈتۈپلا بۇ پايانسىز دىيارنىڭ يەنە باشقا يەرلىرىنى كۆرمەي قايتىپ كېتىپ، ئىگىلىگەن مەلۇماتىنى ئېپېراتورغا يەتكۈزۈپتۇ. ئېمپېراتور دانىشمەننىڭ ھۆكۈمى بويىچە ئىش قىپتىكەن، كۈتكىنىگە ئاسانلا ئېرىشىپتۇ.

خوش، يەنە ئۆز گېپىمىزگە كەلسەك، ھە دېسىلا ئويۇن - تاماشا، بەزمە - باراۋەت، ناخشا - ئۇسسۇلغىلا بېرىلىش، ئادەملىرىمىزنى خۇددى بەڭگى تاماكىغا خۇمار بولغاندەك، كىتابتىن ناخشا - ئۇسسۇلغا ئامراق قىلىۋەتتى. شۇڭا بىزدە پاخپاق ناخشا - ئۇسسۇل لېنتىلىرى كۆپەيگەنچە كىتابخانىلاردىكى كىتابلار ئازىيىپ، ئۇنىڭ ئورنىنى ئەر تۇرۇپ بۇزۇق خوتۇندەك «ۋايجېنى ئاللا، ۋاي توۋا» دەيدىغان بىر يۈرۈش لاۋزا ناخشىلار ئىگىلىگىلى قويتى. ئۇيغۇرچە كىتاب - ژۇرناللار سېتىلمىدىغان دۇكان - يايمىلارمۇ بارا - بارا ئازلاپ ياكى يوقاپ، ئۇنىڭ ئورنىغا جەنۇبىي جۇڭگونىڭ ئەخلەتخانىلىرىدىن تېرىپ كەلگەن كونا كىيىملەر بازارلىرى بىلەن ئوتتۇرا جۇڭگونىڭ ئون قەدەم ماڭغىچە پاشنىسى چۈشۈپ قالمىدىغان يالغان كەش بازارلىرى شىددەت بىلەن كۆپەيدى. ئۇرۇمچى كوچىلىرىدا ئۇيغۇرلار كىيىم - كېچەك، ئەسكى پايپاق بازىرى ۋە ناخشا - ئۇسسۇل سورۇنلىرىدا ئەڭ كۆپ بولسا، ئەكسىچە خەنزۇلار كىتابخانىلاردا ئەڭ كۆپ. بىزدە مەنسەپدارمۇ ئۇيغۇر نەشرىياتچىلىقى ئۈچۈن چوڭراق بىرەر ئەمەلىي ئىش قىلىشقىمۇ قىزىقمايدۇ. شۇنداقلا بىرەرمۇ باي تېخى بىرەر كىتاب چىقىرىشقا پۇل خەجلەپ باقمىدى. ئەمما خاھى مەنسەپدار، خاھى باي بولسۇن ناخشا - ئۇسسۇل، ئويۇن - تاماشا ئۈچۈن ئايانماي تۆمەن - تۈمەنلەپ، مىليون - مىليونلاپ پۇل چىقىرىۋاتىدۇ. مانا بۇ بىزگە پۈتۈن خەلق سۈپىتىدە كۈنسېرى ئەۋجەرەۋاتقان ئويۇن -

تاماشا، بەزمە - باراۋەت، ناخشا - ئۇسسۇلچىلىق روھىدىن سىگگەن تەربىيىلىنىش ئېگى!

بىز كىتابلارنى تاشلاپ، بەل تولغاش، ئويۇن - تاماشىغا بېرىلىش بىلەن بەختىمىزنى تاپىدىغان بولساق، قىيامەتكىچە ناخشا ئېيتىپ، ساغرىمىزنى تولغاپ ھاياتلىق سەپىرىمىزنى داۋاملاشتۇرۇپ باقايلى، قېنى، كەلگۈسىدە بىزنى قايسى تەقدىر كۈتىدىكىن؟

بۇ يەردە شۇنىمۇ قىستۇرۇپ ئۆتۈشنى زۆرۈر تاپتىمكى، مەن ھەرگىز ئۆز سەنئىتىمدىن زېرىكىپ قالغىنىم يوق! خەلقنى ھەقىقىي سەنئەت تەپەككۇرى ۋە ئەقىل - ئىدراكقا يېتەكلەيدىغان مىللىي سەنئىتىمىزنى چىن دىلىمدىن ياخشى كۆرىمەن. چۈنكى، مەن ئۇيغۇرلارنىڭ ئەڭ قەدىمكى ناخشا - ئۇسسۇل بۆشۈكلىرىدىن بىرى بولغان دولان دىيارىدا قاينام مەشرەپ سورۇنلىرىدا تۇنىنى تاڭغا ئۇلاپ چوڭ بولغانمەن. شۇڭا، مۇقاملار ۋە خەلقىمىزنىڭ ئۇزاق ئەسىرلىك ناخشا - ئۇسسۇللىرىغا مۇھەببىتىم چوڭقۇر. مەن ئاشۇ مەشرەپلەردىن ئەقىل تاپقان، جاھانىي، ئاق - قارا، تونۇغان، ئادىمىلىكنى ئۆگەنگەن. ھەر نۆۋەتلىك مەشرەپتىن يالغۇز مەنلا ئەمەس، پۈتكۈل ئەھلى يۇرت ئاجايىپ ئىلمىي ھېكمەتلەرنى بىلىپ قايتاتتۇق. «خەلقنىڭ سەنئەت مەكتىپى» دەپ ئاتالغان بۇ مەشرەپلەردىكى ناخشا - ئۇسسۇللار چىن مەنىسى بىلەن ئادەمنى ئويغا سېلىپ، تەگسىز مۇڭلىرى بىلەن يۈرەكنىڭ خۇمارىنى يېشەتتى؛ ياش ئەۋلادلارنى ئەنئەنىدىن ياتلاشتۇرىدىغان، ھەقىقىي سەنئەت تۇيغۇسىنى ئۆلتۈرۈپ بىخوتلاشتۇرۇش ئارقىلىق تاپتىن چىقىرىدىغان ھازىرقىدەك بەزىبىر غايىسىز، ئېتىقادسىز، چۈشكۈن، تۇتامسىز، ئەبجەش، ھاياسىز - غىلجىڭ، دادخور - يىغلاڭغۇ ناخشا - ئۇسسۇللار ئەمەس ئىدى.

دېمەكچىمەنكى، ناخشا - ئۇسسۇل بىلەن شۇغۇللىنايلى، ئەمما ئۇنى ھەممە ئىشنىڭ ئالدىغا قويۇپ خەلقنىڭ تۇپ خۇمارى قىلىۋالمايلى، ئىلىم - پەن، ھۈنەر - سانائەت بىلەن ناخشا - ئۇسسۇلنى تەڭ تۇتايلى. ھازىرقى زامان تارىخ سەھنىسىدە «قولىمىزنىڭ يەتكىنى ئۇسسۇل، دېمىمىزنىڭ يەتكىنى ناخشىلا» بولمىسۇن. چۈنكى خەلقىمىز بۈگۈنكى دۇنياۋى رىقابەتتە ناخشا - ئۇسسۇل مۇسابىقىسىغا دۇچ كەلگىنى يوق!

* * *

شۇنداق پاراڭلار بىلەن كەچ كىرگەنىمۇ تۇيماي قاپتىمىز. شۇ كۈنى كەچتە بىز ئايرودرومدا داڭلىق يۇقىرى قاتلام مائارىپ تەشكىلاتچىسى، مىڭلىغان باللىرىمىزنىڭ ئالىي تەربىيە كۆرۈش پۇرسىتىگە ئېرىشىشىدە خەلق بىلىدىغان ھەم بىلىمىدىغان قانچىلىغان مۇشكۇل، ئۇلۇغ ئىشلارنى قىلىپ، بۈگۈنكى ئالىي مائارىپ ئىشلىرى ئۈچۈن قالتىس تۆھپە قوشقان مۆھتەرەم ئۇستاز مائارىپچى ئابدۇرەھىم قاسىم ئاكا ۋە ئۇيغۇر يېڭىچە مائارىپىنىڭ ئاساسچىلىرىدىن باھاۋۇددۇن مۇسابايوفنىڭ نەۋرىسى، مەرىپەتپەرۋەر سودا - سانائەتچى، نامىنى تولا ئاڭلىغان ئەمما ئۆزى بىلەن تۇنۇشكىرەك بىر دىدار مۇلاقەت بولۇش پۇرسىتىگە ئېرىشەلمەي كەلگەن ئوبۇلھەسەن مۇسابايوف بىلەن چوڭقۇر ھۇرمەتتە كۆرۈشتۇق. ئادەمنى خىجىللىق ئىچىدە ئويغا سالىدىغىنى شۇ ئىدىكى، بۇندىن 110 يىل ئىلگىرىمۇ بىز يېڭىچە ئۇيغۇر مائارىپىنى تۇنجى بولۇپ رويابقا چىقىرىشتا، ئۇ (ئوبۇلھەسەن مۇسابايوف) نىڭ بوۋىلىرىنىڭ مىڭبىر جاپادا تاپقان پۇلى بىلەن مەكتەپ ئاچالىغانىدۇق. بىز ھۇسەنباي، باھاۋۇددۇنبايلار (ئاكا - ئۇكا مۇسابايوفلار) نىڭ پۇلىدا مەكتەپ قۇرۇپ، ئوقۇپ ئاز - تولا بىر نەرسىنى بىلىۋېلىپ كۆزىمىز ئېچىلغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ بالا - ۋاقىلىرى ئۈچۈن ئۇرۇق - ئەۋلادلىرىنىڭ زاۋۇت - كان، ئۆي - بىسات، باغ - ھويلا، مال - چارۋا، ئېتىز - قىر، پۇل - پىچەكلىرىنى تارتىۋالدۇق. ئۆلۈمدىن ئېشىپ قالغانلىرىنى قارا قىشتا دالىغا ھەيدەپ، يۇرتتىن قوغلاپ چىقىرىپ، مۇساپىر - قارا سەرگەردان قىلىۋەتتۇق. ئۇلار سەرسانلىق - سەرگەردانلىقنىڭ ئازابىنى يەتكىچە تارتىپ، تىرىكلەر دوزىخىدىكى قىيامەتنىڭ ئوت - ئاتەشلىرىدە شۇنچە كۆيۈپمۇ ئامان قېلىپ، ئاخىرى يەنە جاھانىنىڭ ساراڭلىقى بىسىلىپ، ئوڭلۇقى تۇتقاندا خارابە ئىچىدىن باش كۆتۈرۈپ چىقتى. ئاشۇ ئوبۇلھەسەننىڭ ھەممە نەرسىسىنى بۇلاپ - تالاپ سېرىۋېلىپ، بېشىغا نى - نى قارا كۈنلەرنى سالغانىدۇق. قارىساق، بىز يەنە گادايلىقتىن ئۆرە كەلمەي، ئۇ (ئوبۇلھەسەن) بىزگە ھەممە نەرسىسىنى تارتقۇزۇپ قويۇپمۇ يەنە گادايلىقنى بىزگە تاشلاپ بېرىپ، بىز ئورۇپ - تىللاپ كىيىمىنى سالدۇرۇۋالغان ئەينى چاغدىكى سەبىي بالىدىن بۇگۈن يەنە بۇۋىسىدەك كاتتا بايغا ئايلىنىپتۇ. بىز بۇگۈنمۇ گادايلىقىمىزدىن مەكتىپىمىزنى باقالماي: بالىلىرىمىزنى ئوقۇتۇش تەس بولۇۋاتىدۇ. بۇۋاڭمۇ بىزگە مەكتەپ سېلىپ بېرىپتىكەن، ئۇ قەرزنى قايتۇرۇشنىڭ ئورنىغا سېنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ، يالىڭاچلاپ يۇرتتىن قوغلاپ چىقاردۇق. ھالا بۇ كۈنلەرگە كەلگەندىمۇ ئۆي - جاي، مال - مۇلۇكلىرىڭنى قايتۇرالمىدۇق. قارىساق، خۇدايىم ساڭا بېرىپ يەنە باي بولۇپ كېتىپسەن. ئۆتكەننىي تەگمەي، باللىرىمىزنى تەربىيىلەشكە پۇل بەرمەسلىك بولمىدى، دەپ يۈزىمىز قىزارماستىن ئۇنىڭدىن يەنە ئېلىۋاتىمىز. بىز راستىلا ۋاپاغا جاپا قىلىدىغان تۈزكور ئادەملەرکەنمىز. قارا يۈزلۈك - خۇمسىلىقتا شۇ دەرىجىگە يېتىپتىمىزكى، كىم بىزگە ياخشىلىق قىلسا، «ۋاپاغا جاپا بارمۇ، بىرگە ئون» دېگەندەك، شۇنىڭغا ئاشۇرۇپ يامانلىق قىلىدىكەنمىز. قىلغانىمۇ مۇناپىقلىقنىڭ

ئەۋرىشكىسى بولغىدەك دەرىجىدە قىلىدىكەنمىز. «ئىت ئۈرغۇچىنغا ئامراق» دېگەندەك، كىم بىزنىڭ ئەدىپىمىزنى بېرىپ خامىرىمىزنى يارسا، شۇنىڭغا كۈچۈكلىنىپ غالچا بولۇپ خوشامەت قىلىدىكەنمىز. مۇساباي، ھۈسەنباي، باھاۋۇددۇنباي ۋە ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرى بىزگە شۇنچە كۆپ ياخشىلىق قىلسا، بىز ئۇلارغا ھايۋانغا سالمىغان زۇلۇمنى سالدۇق. ئەدىلىكتە بۈلاڭچىلىق قىلمىشىمىز ئۈچۈن ئۇلاردىن قۇرۇق بولسىمۇ ئەپۇ سوراشنىڭ ئورنىغا يۈزىمىزنى داپتەك قىلىپ يەنە ئۇلارنىڭ نەۋرىسىدىن تىلەۋاتىمىز. ئوبۇلھەسەنباي شۇنچە قاباھەت بۈلاڭچىلىقىمىزنى ئەپۇ قىلىپ، بالىلىرىمىزنى تەربىيىلەشكە ئۆز يانچۇقىمىزدىن ئاز - پازدىن بولسىمۇ چىقىرىشقا قارىمىز. ئاغرىغان پۇلنى ئۇ يەنە سېخىيلىق بىلەن چىقىرىۋاتىدۇ. بىز يەنىلا ھېلىقى تۈزكورلارنىڭ ئەۋلادى بولغاندىكىن، يەنە كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئوبۇلھەسەنبايىنىڭ پۇلىدا تەربىيىلىنىپ چوڭ بولۇۋېلىپلا ئۇنىڭ بالىلىرىنى بۈلاپ - تالاپ، يۇرتتىن قوغلاپ چىقىرامدۇق، قانداق؟ دېگەنلەرنى ئويلاپ ۋۇجۇدۇم شۇركىنىپ كەتتى. چۈنكى بىز تارىختا «ئاتاڭنى ئۆلتۈرگەنگە ئاناڭنى بەر» دېگەن خۇمسلىق ئېڭى بىلەن، كىم ياخشىلىق قىلسا يامانلىق بىلەن جاۋاب قايتۇرۇپ، كىم يامانلىق قىلسا ئۇنىڭغا غالچىلىق قىلىدىغان بولۇپ تەربىيىلەنگەن تۇرساق.

مەن تۇرۇپلا ھۈسەنباي، باھاۋۇددۇنبايلارنىڭ ھېسابسىز ۋەيران بولغان ئىگىلىكىنى 2 - دۇنيا ئۇرۇشىدا ئىتتىپاقداش ئارمىيە تەرىپىدىن خاراب قىلىنغان بېرلىن شەھىرىگە ئوخشاتقۇم كەلدى. جەڭدە پۈتۈن شەھەر كۆيۈپ، ئېگىز - ھەيۋەتلىك قەدىمىي بىنالار ئۆرۈلۈپ، بىر چىرايلىق شەھەر ئىس - تۈتەك ئىچىدە پارچە خىش، چالا كۆيگەن ياغاچلار بىلەن تولغان خارابىلىققا ئايلانغاندى. شۇ چاغدا ئامېرىكا باشچىلىقىدىكى ئىتتىپاقداش ئارمىيىنىڭ ئالىي قوماندانى ئېزىنخاۋېر گېنېرالىنىڭ ئەگەشتۈرگەچ خارابىلەرنى كۆزدىن كەچۈرۈپ ئاستا كېتىۋاتاتتى. بۇ، زاۋال ۋاقتى بولغاچقا، تېزلا قارانغۇ چۈشۈپ چىراغسىز قالغان شەھەر گۆرستانلىقىغا ئوخشاپ قالغانىدى. تۈيۇقسىزلا بىر خارابە بۈلۈڭدىن «پىللىدە» چاقنىغان چىراغ يورۇقى كېتىۋاتقانلارنىڭ دىققىتىنى تارتتى. ئۇلار بېرىپ قارىسا، ئۇ بۈلۈڭدا پارچە - پارچە خىش ۋە كۆيگەن ياغاچلاردىن بىر ئادەم ئاران پاتقۇدەك بىر كاتەك كەپە ياسالغان بولۇپ، كەپىنىڭ ئىچى شۇنچىلىك پاكىز - رەتلىك سەرەمجانلاشتۇرۇلغانىدىكى ھەممەيلەن ھەيران قالدى. بۇ كەپىنىڭ ئىگىسى يېشى 80 دىن ئېشىپ ئاران جېنى قالغان موماي بولۇپ، ئۇ، كەپىنىڭ ئىچىدە بىر تەشتەك گۈلنى قوچاقلاپ بۇ يات ئەسكەرلەرگە كۈلۈمسىرەپ قاراپ ئولتۇراتتى. ئېزىنخاۋېر ھەمراھلىرىغا:

- بىز ئۇرۇشتا يېڭىپ بۇ يەرنى ۋەيران قىلدۇق دېگەن بىلەن، ئەمما بۇ خەلقنى مەغلۇب قىلالماپتۇق ئەمەسمۇ. قاراڭلار بۇ مومايىنىڭ قولىدىكى گۈلگە. بۇ، گۈل ئەمەس، ئۈمىد. بۇ خەلقتە ھاياتقا يەتكۈدەك ئۈمىد بار ئىكەن. قاراپ تۇرۇڭلار، ئاز كۈندە گېرمانىيە قايتىدىن گۈللىنىپ، يەنە بىزگە جەڭ ئېلان قىلىدۇ، - دېدى قايىللىق بىلەن باش لىڭشىتىپ،

دېگەندەك، ئېزىنخاۋېرنىڭ 50 يىل بۇرۇن ئېيتقانلىرى ئىسپاتلىنىپ، بۈگۈنكى كۈنلۈكتە گېرمانىيە دۇنياديكى ئەڭ كۈچلۈك دۆلەتكە ئايلاندى. قىرىق نەچچە يىل بۇرۇن بىزمۇ ھۈسەنباي، باھاۋۇددۇنبايلارنىڭ دۇنياغا كېڭەيگەن شۇنچە كاتتا ئىگىلىكىنى ۋەيران قىلغانىدۇق، مانا ئەمدىلىكتە ھۈسەنبايلار خارابلىقىدىن ئۈنۈڭ نەۋرىسى ئوبۇلھەسەنباي كاتتا بىنا بولۇپ باش كۆتۈرۈپ چىقتى. دېمەك، گەپ ئادەمنىڭ ئۆزىدە - ئۈنۈڭ سۈپەت - ساپاسىنىڭ قانچىلىك ئىكەنلىكىدە. بۈگۈنكى دۇنيا گېرمانىيىگە موھتاج بولغىنىدەك، بۈگۈنكى ئۈيغۇرلارمۇ يەنىلا يېڭى ھۈسەنباي، باھاۋۇددۇنبايلارغا موھتاج...

- ئادىشاۋا، بوۋام قۇرغان مەكتەپكە يەنە 70 مىڭ يۈەنلىك مىنبۇس ئېلىپ بەردىم، يەنىلا مەن ياخشىكەنمەن دەپ غادىيىۋالماي، ئېشەكلىك ماڭسا بىر كۈندە كېلىدىغان ئېكساقتىن يۈرت كاتتىلىرى قەشقەرگە ئالدىڭغا كەلگەندىكىن، ئۇلار بىلەن تۈزۈك كۆرۈشمەمسەن، - دەپ قىزىقچىلىق قىلدى ئوبۇلھەسەن مۇسابايوفنىڭ يېقىن ئاغىنىسى، ئۇرۇمچىنىڭ داڭلىق چاقچاقچىسى غەيرەت. ئوبۇلھەسەن مۇسابايوفمۇ، ئېكساقتىن مېھمانلارنىڭ ئالدىغا كەلگەن يۈرت كاتتىلىرىمۇ، ھەممەيلەن ياتسىراشقا مايىل سىلىق - سىپايىلىقتىن بىر كۈلكە بىلەنلا ئۆزلىشىپ كەتتۇق.

- سىلەر ئۇستۇن ئاتۇشلۇقلار مەن بىلەنمۇ تۈزۈك كۆرۈشۈڭلار. مەن غەيرەتنىڭ ئۇرۇمچىدىكى ئىناۋەتتى قەشقەردىكى ھېيتگاھ مۇنارىدەك بولمىغان بولسا، 90 مىڭ كويلۇق ماشىننى 70 مىڭ كويغا ئالالمايتتى، بۇ ئاداش. بۇ داڭلىق بايۋەتچەڭلار كەمبەغەل بولساممۇ يەنە ماڭا يۆلىنىپ سىلەرگە يارەم قىلىۋاتىدۇ. بوۋىسىنى بوۋام يۆلەپ باي قىپتىمىكى بۇنىڭ.

غەيرەت توختىماي چاقچاق قىلىپ، ھەممىنى كۈلدۈرۈپ، ئۆز ئارا ئامانلىق سوراشقۇدەكمۇ پۇرسەت بەرمىدى.

- سىزمۇ چاغلىقكەنسىز، ئابدۇرەھىم ئاكا، كۆردۇق. ئۇرۇمچى تۈگۈل پۈتكۈل شىنجاڭدىمۇ سىزنى تونۇمايدىغان ئادەم يوق. ھەتتا ئالتاينىڭ ئىچكىرى تاغلىرىدا مال باقىدىغان پادىچى قازاقلارغىچە: ۋاي، ئابدۇرەھىم قاسىم ئاغاي، دەپ سىزنى بېشىغا ئېلىپ كۆتۈرگەن بىلەن، پايدا باردېسە دوزاخقا ئىككىلەنمەي كىرىپ كېتىدىغان

ئاتۇشلۇقلىرىڭىز پۈل چىقىدىغىنى يەنىلا ئوبۇلهەسەنباي، دەپ سىزنى ئۇنىڭچىلىك قارىشى ئالمايۇاتىدۇ. قويۇڭە، بۇ يۈرتلۇقلىرىڭىزنى. بولدى، ھازىرلا مەن بىلەن قەشقەرگىلا كىرىپ كېتىڭا. قەشقەردە سىزنى بېشىغا ئېلىپ كۆتۈرىدۇ. «بۇغداينىڭ باھانىسىدا قارىمۇق سۇ ئىچىپتۇ» دېگەندەك، سىزنىڭ ئىناۋىتىڭىزنىڭ سايىسىدا بىر ئابروي تېپىۋالاي. بۇ خەق مۇشۇ ئوبۇلهەسەن بېيىنى چېكىسىگە گۈل قىلىپ قىسىپ پۈرىۋالسۇن.

- هەممىگلار بىز ئۈچۈن بىر - بىرىڭلاردىن ئىناۋەتلىك، - دېيىشتى يۈرت ئاقساقاللىرى كۈلۈشۈپ.

- بولدى قىل، ئاغزىغا بالا تەگكەن. مەن يۈرتۇمدىن بالا چاغلىرىمدا چىقىپ كەتكەن. يۈرتۇم ئۈچۈن مەن ھازىرمۇ تال چۈشىنى ئات ئېتىپ ئويناپىدىغان بالا. ئادەم ھەر قانچە چوڭ بولۇپ كەتكەن بىلەن، ئاتا - ئانىسى ئالدىدا يەنىلا بالىدە. بولدى، يۈرتۇمغا كەلدۇق، سەن مېھمان، مەن ساھىبخان. يۈرتۇمدىكى بارلىق ئىناۋىتىمنى ساڭا بېرەي، ماڭا قىلىدىغان ھەممە ئىلتىپاتىڭلارنى مۇشۇ كاسكىغا قىلىڭلار. ئۇرۇمچىگە بارغاندا يەنە ئاتۇشتا غېرىبسىنىپ قالدىم، دەپ ئۇدۇل كەلگەن يەردە قاقشاپ يۈرمىسۇن، بۇ ۋالاقتەگكۇر.

- ۋاي، بولدى قىلىڭا ئاكا، ئۆزۇمنىڭ ئۆزۇمگە يېتىپ ئاشىدىغان ئىناۋىتىنى كۆتۈرۈپ بولالمايۇاتقاندا سىزنىڭ ئىناۋىتىڭىزنى نېمە قىلاي، خۇددى زاكاس خەتنىڭ ئۇستىگە ئىككى موچەنلىك ماركىنى ئوشۇق چاپلىغاندەك ئىش قىلىپ. ئابدۇرەھىم قاسىم غەيرەتنى يۈرتىغا ئاپىرىپ مېھمان قىلالماي، يۈرتىدىكى ئىناۋىتىنى غەيرەتنى مېھمان قىلغانغا ھېسابلاپ سېتىپتۇ، دېگەن گەپكە قالماڭ يەنە.

- ھا - ھا - ھا.

غەيرەتنىڭ تۇڭىمەس قىزىق چاقچاقلىرى بىلەن ئايرودرومدىن پىكاپقا قانداق چىقىپ، ئاللىقاچان ئۇستۇن ئاتۇش تۆپىلىكىگە كېلىپ قالغانلىقىمىزنى بىلمەي قاپتۇق. ئەركىنىڭ پىكاپىدا ئوبۇلهەسەن مۇسابايوف، غەيرەت، مەن تۆتەيلەن كۈلكە - چاقچاق بىلەن كېتىۋاتىمىز.

- 30 يىل بۇرۇنقى قاراقىشنىڭ سوغۇق ئايدىڭ كېچىسىدە دادام بىلەن ئانامنى ئېشەككە مىندۇرۇپ، مانا مۇشۇ تاغنىڭ باغرى بىلەن يۈرتتىن قېچىپ چىقىپ، قەشقەردە كېلىشىپ قويغان قارامائىنا بىلەن تاغ ئارقىسىغا كەتكەنىدۇق. شۇ چاغدا 15 - 16 ياشتا ئىدىم، - دېدى ئوبۇلهەسەن مۇسابايوف تۆپىلىكنىڭ يان باغرىدىكى چېغىر يولنى كۆرسىتىپ.

- ئۆزۈڭ بىر ساي تۈلكىسى بولغاندىكىن، بىر تال دانىنى توخۇسى بىلەن تەڭ تالىشىپ يەيدىغان يۈرتۇڭدىكى بىچارە - ئاچ خەقنىڭ توخۇلىرىنى ئوغرىلاپ، خۇرجۇن - تاغارلىرىڭغا تىقىپ، يېرىم كېچىدە قاچقان بولغىيتتىڭ. بولمىسا، يېرىم كېچىدە چوڭ يولنى پەرق ئەتكىلى بولمايۇاتقاندا، تاغ باغرىدىكى چېغىر يولدا تەمتىلەپ يۈرەمتىڭ؟

- مەن دادام بىلەن ئانامنى ئېشەككە مىندۇرۇپ، تۇرغان تۇرقىمىز بىلەن قاچقان جۇما. ئۆيدىن يېگۈدەك چاغلىق نەرسە ئالغان بولساق كاشكى. ھەتتا ئۇچىمىزدىكى كىيىمدىن باشقا كىيىملەرنىمۇ يۈك بولدۇ، دەپ ئالمىغان تۇرساق.

- يۈرتىدىن يالىڭاچ قېچىپ چىققان گۈيلار ئۇرۇمچىدە باي بولۇۋېلىپلا ئۆزىچە يوغان سۆزلەيدۇ تېخى، بىزدەك ئۇرۇمچىنىڭ كىندىكىدە تۇغۇلۇپ چوڭ بولغانلارنى ياراتماي. يۈرتىدىن ئۆلەمىجان قېرى ئېشەككە دەملىشىپ مىنىپ قېچىپ چىقىپ، ئەمدى چەت ئەلنىڭ مانا مۇنداق ئالىي پىكاپىدا ئولتۇرۇپ، ئالاخۇرجۇنىغا زاغرا بىلەن غورا قاچىلاپ چىقىپ، چامادىدا دوللار كۆتۈرۈپ، كاجى تامبال بىلەن خەسىدىن خالتا كۆتىلەك كىيىپ چىقىپ، ئەمدىلىكتە ئىتالىيىنىڭ مودا كىيىمىنى كىيىپ قايتىدۇ يۈرتىغا پاتمىغان بۇ گۈيتۇزلار.

..

- شۇ چاغدا يۈرتتىن قېچىپ كەتمىگەن بولسىڭىز قانداق كۈنلەرگە قالار ئىدىڭىز - ھە،

- دېدىمەن غەيرەتنىڭ گېپىنى بۆلۈپ.

- ئەگەر قاچمايدىغان بولساق، بىزنىڭ ئۆيدىكىلەرنى تولا كۆرەشكە تارتىپ، ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋەتمىگەن تەقدىردىمۇ سولاپ قويۇپ ئاچلىقتىن ئۆلتۈرەتتى دەڭا بۇ خەق. شۇڭا يۈرتۇمغا ھەم چوڭقۇر مۇھەببىتىم، ھەم قاتتىق ئاچچىقىم بار. شۇ چاغدا بىزنى ئۇرۇپ، سولاپ، ئاچ - يالىڭاچ قويغاننى ئاز دەپ، ئولتۇرۇۋاتقان ئۆيىمىزنىمۇ تارتىۋېلىپ ئېغىلغا قوغلىدى. كېيىن شۇ ئېغىلنىمۇ بىزگە راۋا كۆرمەي، كونىراپ، ئۆرۈلۈپ چۈشەي دەپ قالغان، بوۋامدىن قالغان بىر كىچىك مونچىغا ھەيدەپ چىقاردى. تام بېسىپ ئۆلسۇن دېگەن گەپتە بۇ. مانا شۇ ئوساللىقلارنى باشقا يەردىن بىر كىم كېلىپ قىلمىدى، يەنە شۇ بىزنىڭ قېرىنداشلىرىمىز قىلدى ئەمەسما.

- ئۇنداق دېسەڭ بولمايداۋا، ئوبۇلۋاي. شۇ چاغدىكى سىياسەت شۇنداق تۇرسا.

- سىياسەت شۇنداق بولغان بىلەن، ئىجرا قىلغۇچىلار ساپلا بىزنىڭ ئۇرۇق - تۇغقان، ئەھلى مەھەللە، تونۇش - بىلىشلەر بولغاندىكىن ئۇنچىۋالا قىلىپ كەتمىسىمۇ يەنە شۇ كۇن ئۆتەتتى. زادى ئېسىمدىن چىقمايدىغىنى، بىزنى ھېچكىم قىلمايدىغان ئېغىر، پاسكىنا ئىشقا سېلىپ، كېچە - كۇندۇز نازارەت ئاستىدا ئىشلىتىپمۇ يەنە ئۇماچ تەقسىم قىلغاندا، بىزنى سولاپ قويۇپ ئۇماچ بەرمەي ئۆزلىرى ئىچەتتى بۇ خەق.

- بولدى قىلە ئادىشاۋا، ئەزۇيلەۋەرمەي. ھەدەپ ئاڭلاپ قويساق، بىزگە ئۆتمۇشنى ئەسلەپ

ھېرىپ يۈرىكىمىزنى گېزىۋېرەمسەن. گەقلىڭ بولسا گويۇلۇۋاي، يۈرتۇڭغا تېخىمۇ جىقراق پۇل ھېرىپ رەھمەت گېيتسالڭ بولغۇدەك. نېمىشقا دەمسەن، ئاتۇشنىڭ ئادەملىرى زادى گەقىللىق خەقكەن. باشقا يۈرتنىڭ ئادەملىرى يۈرتىدىكى بايلارنىڭ ئۇرۇپ - قېيناپ ئۆلتۈرۈۋەتسە، ئاتۇشلۇقلار بايلىرىنى ئاچ قويۇپ، ئۇلارنىڭ يۈرتىدىن قاچۇرۇۋېتىپتۇ. زادى يامان خەق جۇما ئاتۇشلۇق دېگەن. ئۇلار يامانلىقىدىن 50 يىل، ھەتتا 100 يىلدىن كېيىنكى ھېسابنى قىلىپ، ئابدۇلئەلاباي بىلەن ئوغلى ئوبۇلھەسەنبايىنىڭ قېيناپ ئۆلتۈرۈۋەتسەك، يۈرتىمىزدىن ئىككى كىشىلىك گۆرلۈك يەرنى ئىگىلەپ يېتىپ زىيان بىزگە بولغۇدەك. ئۇنىڭدىن كۆرە ھەيدىۋەتسەك باشقا يۈرتتىكى گول خەقنى قاقتى - سوقتى قىلىپ، باي بولۇپ قايتىپ كەلسە بىزگە پايدا بار، دەپ ھېسابلاپ كۆرۈپ قاچۇرۇۋەتكەن گەپ. ئۇلار سېنىڭ 30 يىلدىن كېيىن يۈرتۇڭغا 70 مىڭ كوينى، 50 يىلدىن كېيىن يەنە قانچە پۇل ئەكىلىدىغانلىقىنى قوناق بىلەن ساناپ ھېسابلاپ بولغان. سەن تېخى يۈرتۇڭغا تۆلەيدىغان يۈرت كۆرۈش بېجىنىڭ ئەمدى بىرىنچى تال قونىقىنى تاشلاپسەن. بىلىپ قوي، يەنە نەچچە يىلدىن كېيىن سېنى مۇشۇنداق ئېگىلدۈرۈپ ئەكىلىپ ئالىدۇ، ئوبۇل. بوينۇڭ قىلدا باغلاقلىق. يامان ئاتۇشلۇقلار - دە. بۇ قىلىنىڭ بىر ئۇچى ھۇسەنبايدا بولسا، بىر ئۇچى باھاۋۇدۇنبايدا، يەنە بىر ئۇچى بولسا سەندە. سىلەرنى باغلاپ تۇرغان بۇ قىل ئەۋلادتىن ئەۋلادقا ئېكىساقنىڭ قاغىلەك جىگدىلىرىنىڭ چوڭقۇر يىلتىزىغا باغلانغان. بولمىسا 100 يىل بۇرۇن ئاتۇشتىن ئېشەك ھەيدەپ چىقىپ، ئىتالىيە، گېرمانىيە، ئەنگلىيە، روس ئىمپېرىيىسىنى زىلزىلىگە سالغان باي بوۋىلىرىڭ دۇنيانىڭ ھەممە يېرىدىن خوتۇن ئېلىپ بالا تېپىپ، ئاخىرى ئېكساققا كېلىپ، تاپقان پۇلىغا مەكتەپ سالمايدۇ. سەنمۇ داداڭ ئابدۇلئەلاباي ئۆز بېكىستاندىن ئالغان خوتۇنىدىن بولغان بالا تۇرۇپ ئېكساققا پۇل تاشلىمايسەن. يۈرت باغلىغان بۇ قىل يامان قىل، ئۇنىڭ ئۇزۇلمىكى تەس. ئېكساققا توققۇز تازىم قىلىپ كىر. ئۇلار سېنى قوغلاپ چىقارمىغان بولسا، يەنە ھازىرمۇ مۇشۇ يەردە قوتۇر ئېشەكىنىڭ كەينىدىن تېزەك پۇراپ: «تۇگمەنگە ئۇن تارتقىلى بارغان، ئۇگۇت ساقلاپ كەچ قالدىم. بىر چارەك قوناقتا 10 زاغرا بولدى» دەپ يۇرەتتىڭ.

- تولا ۋالاقلىما، مەن يەنىلا مۇساباينىڭ پۇشتى. تومۇرۇمدا ئېقىۋاتقىنى ئاشۇ بوۋىلىرىمنىڭ قېنى. مانا ئەركىنمۇ بىزنىڭ ئەۋلادىمىز بولغاچقىلا باي.

- ئاتە پورىكىنى ئوبۇلۇاي، ئەمدى قانچە ئاتساڭ يارىشىدۇ.

- ئۇستۇن ئاتۇش دېگەن مەشھۇر، ئەقىللىق ئادەملەر ئەڭ كۆپ چىقىدىغان زىيالىي يۇرت جۇما.

- شۇنداق، لېكىن بياۋانىمۇ ئۇستۇن ئاتۇشلۇق دېگەن ئەمەسما.

- ھا - ھا - ھا.

- بۇيۇرتنىڭ سۇ، ھاۋا، تۇپرىقىدا ئاجايىپ بىر سىرلىق گۈزەللىك بارمىكىن دەيمەن. ئۇنىڭ ئىنسانىنى پاراسەتلىك قىلىپ ئۇسۇپ يېتىلدۈرىدىغان سېھرىي كۈچى ئادەمنى ئويغا سالىدۇ. مېنىڭچە، بىز مىللىتىمىزنىڭ ئەڭ سەرخىل - ئەقىللىق بالىلىرىنى دوكتور قىلىپ تەربىيىلەيدىغان ئالىي بىلىم يۇرتلىرى ۋە تەتقىقات مەركەزلىرىنى ئۇستۇن ئاتۇشقا قۇرساق، بالىلار مۇشۇ يەردە ئوزۇقلانسا ۋە تەربىيىلەنسە، مېنىڭچە، بىزدىنمۇ قالتىس ئادەملەر چىقارمىكىن، دەيمەن. ھازىرغىچە جىق يەرلەرگە بېرىپتىمەن، لېكىن بۇنداق ھاۋاسى ساپ، سۈيى ئەركەك، خاسىيەتلىك يەرنى زادىلا كۆرمىدىم. مەن ئۇستۇن ئاتۇشقا دەسلەپ چىققاندا ھاۋاسىنىڭ ساپلىقىدىن شۇنچىلىك ھوزۇرلاندىمكى، بۇ يەرگە سەل مىجەزىم يوق، سولىشىپ چىققان ئادەم روھلانغىنىمدىن ئۇچىدىغاندەك يەڭگىللەپ، قىن - قىنىمغا سىغما يۇگرۈگۈم كېلىپ كەتتى. ئۇزاقتىن - ئۇزاق ماڭسامۇ، پەقەتلا ھارمىدىم. بىر چاغدا يول بويىدا بىر بوۋاي ئۇچرىدى. ئۇزى 103 ياشقا كىرىپتۇ شۇنداق روھلۇق، بەردەم، چىرايىدىن نۇر يېغىپ تۇرىدۇ. «بەك ئوبدان تۇرۇپلا، ئاتا» دېسەم بوۋاي پەخىرلىنىپ: «بىزنىڭ يۇرتتا بىر كۈن تۇرساڭ بىر پاخلاننىڭ گۆشنى يەپ، تېرىسىگە كىرگەندەك قۇۋۇەتلىنىسەن، بۇ يۇرتتا ئۇچ نەچىس يوق، بىرىنچىسى، پەقەت چۈشەن يوق، ئىككىنچىسى، پاشا يوق، ئۇچىنچىسى، ئۇچىنچىسى. . . - ئەينى چاغدا بوۋاي ساناپ بەرگەن ئۇچىنچى نەچىسنى ئۇنتۇپ قاپتىكەنمەن، تاپالماي بېشىمنى تاتىلاپ ئويلاپ كەتتىم.

- ئادىشاۋا، تولا تاتىلاۋېرىپ بېشىمۇ قازاقنىڭ سارماي قاچىلايدىغان ياغاق تولۇمىدەك بولۇپ كېتىپتۇ. تاپالمىغان بولساڭ، ئۇچىنچىسىنى مەن دەپ بېرەي، سىرتتىن كەلگەن پايدىسىز ئادەم يوق. چۈشەن بىلەن پاشمۇ شىرىسى، قېنى بار يەرگە قونىدۇ. ئۇستۇن ئاتۇشلۇقلار چۈشەندىن چاققان چىقىپ يالايدىغان شىرىنى ئۆزى يالاپ تۇگىتمىدىغان تۇرسا، چۈشەنگە نەدە تۇرۇپتۇ. شۇنىڭا، چۈشەنلەرنىڭ ئۆلىدىغىنى ئۆلۈپ، ئۆلمىگەنلىرى جېنىنى جان ئەتكىلى نەپ چىقىدىغان يەرگە ئۇچۇپ كەتكەن گەپ. ئەگەر چەندە ئۇقۇشماي پاختەكلىدىن كىرگەن بىرەرتى يېرىم پاشا بىرەر ئۇستۇن ئاتۇشلۇقنىڭ قېنىنى شۇنداقلا شوراپ قويسۇنچۇ قېنى، جەددى - جەمەتىنىڭ ھەممىسى پاختەكلىگىچە قوغلاپ بېرىپ، شۇ پاشىنىڭ يەتمىش پۇشتىنى قۇرۇتۇۋەتمىگىچە يانمايدۇ. بولمىسا، ھاۋاسى شۇنچە ساپ، شاپتۇل - ئۆرۈكلىرى تۆكمە بولۇپ

كەتكەن باغلاردا بىرەرمۇ چىۋىن، مەكۈزلىرىدىن قان تېمىپ تۇرغان شۇنچە ئادەملەر بار يەردە پاشا بولماي قالامدا؟ پاشا دېگەن ئادەمنىڭ قېنىنى شوراپ ياشايدىغان نېمە. شۇ ئۇستۇن ئاتۇشلۇقلىرىڭ چىۋىن بىلەن پاشىلارغا كۇن بەرگەن بولسا، سەن بىلەن مەندەك قېنى يېتىشمەي سارغىيىپ يۇرگەن بوزەكلەرنى چاقامتى. مانا ماۋۇ ئوبۇل بىلەن ئەركىننى پاشا چېقىپ باقسۇنچۇ قېنى، بىزنى تاشلاپ مۇشۇ كاتتا پىكاپىدا پاشىنى قوغلاپ قەشقەرگە چاپمىغىنىنى كۇر. شۇڭا پاشا - چىۋىنلەرمۇ بۇلارنىڭ ھىدىنى ئالغىدەك بولسا، «ئاتۇشلۇقلار كەن بۇ» دەپ ئالدى - كەينىگە قارىماي قاچىدۇ.

كۇلكە - چاقچاق بىلەن نامازشام مەزگىلىدە ئېكساققا يېتىپ كەلدۇق. تېخى ماي يانقۇزۇلمەغان شېغىللىق يولغا سۇ سېپىلگەن بولۇپ، بۇ يۇرتنىڭ بالىلىرى ئەتىكى كاتتا مەرىكە ئۇچۇن ئالدىرىشىپ يۇرۇشكەنىكەن. مېھمانلارغا داستىخان تەييارلاپ تۇرغان يېزا باشلىقى دىلشاتنىڭ ئۇيىگە بېرىشتىن بۇرۇن، ئۇيغۇر يېڭىچە مائارىپىنىڭ بۇشۇكى بولغان «ھۇسەينىيە مەكتىپى» گە بېرىپ، ئۇيغۇر يېڭىچە مائارىپىنىڭ ئاساسچىلىرى ھۇسەن مۇسابايوف، باھاۋۇدۇن مۇسابايوف ئاكا - ئۇكىلارنىڭ ئۇيغۇر يېڭىچە مائارىپىنىڭ 110 يىللىقى خاتىرىسى مۇناسىۋىتى بىلەن مەكتەپ سەيناسىغا تىكلەنگەن ھەيكىلنى كۇرمەك بولۇپ، پىكاپنى مەكتەپ تەرەپكە بۇرىدۇق. مەكتەپ دەرۋازىسى ئالدىدا ئېكساقنىڭ چېچەن يىگىتلىرىدىن بىر مۇنچىسى ئەتىكى كاتتا مەرىكىنىڭ ئامانلىقى ئۇچۇن پىدائىي بولۇپ قاراۋۇللۇقتا تۇرغانىكەن.

رېشاتكىلار ئارىسىدىن مەكتەپ مەمۇرىي بىناسىنىڭ ئالدىدىكى غايەت زور قىزىل يوپۇق يېپىلغان ھەيكەلنىڭ سۇپىسىنى كۇرەلمىدۇق.

- دەرۋازاڭلارنى ئاچماي تۇرىسىلەرغۇ. باھاۋۇدۇنباينىڭ نەۋرىسى ئوبۇلھەسەنباي بوۋىسىنىڭ ھەيكىلىنى بىر كۇرۇۋالسۇن، - دېدى غەيرەت پىكاپتىن چۇشۇپلا ۋاتىلداپ سۇزلەپ.

پىدائىي يىگىتلەر دەرھال كېلىپ بىز بىلەن بىر - بىرلەپ كۇرۇشتى:

- بىزدىن رەنجىمىگەيسىلەر، مېھمانلار. قورۇنىڭ ئىچىگە ئەتە ئەتىگەنگىچە ھەر قانداق ئادەمنىڭ كىرىشى مەنئىي قىلىندى. ئۇنىڭ ئۇستىگە، ھەيكەلدە يوپۇق بولغاچقا، كۇرگىلىمۇ بولمايدۇ. ئاچساق ياپماق تەسكەن. 20 دەك ئادەم خېلى ئۇزاق ھەپىلىشىپ يوپۇقنى ئاران ياپتۇق. ئاچساق ياپقىلى بولمايدۇ.

- ياۋاللا، بۇ ئېكساقلىق ئەجەبمۇ خەقكەنسەلەر. ئۇز ۋاقتىدا باھاۋۇدۇنبايلار سىلەرگە شۇنچە ياخشىلىق قىلسا، كېيىن يۇزۇڭلەرنى بىر ئۇرۇپلا ئۇنىڭ ئۇزىنى سولاپ قويايلى دېسەك ئاللىقاچان ئۇلۇپ تۇگەپتۇ، دەپ بالا - چاقىلىرىنى سولاپ قويۇپ خاپا قىلىسىلەر. ئەمدىلىكتە، بالا - چاقىلىرىنى سولاپ قويساق قېچىپ كەتكەندىكىن، سەن بىزگە سىلىپ بەرگەن مەكتەپكە ھەيكىلىڭنىمۇ بولسا سولاپ قويايلى دەپزە نەۋرىسىنى بوۋىسىنىڭ ھەيكىلى بىلەن بولسىمۇ كۇرۇشكىلى قويمامسىلەر. بۇ خەق ئۇزگەرمەپتۇ، دەرھال قاچ ئوبۇل، سېنى يەنە تۇتۇپ سولاپ قويمىسۇن.

ھەممەيلەن قاقاقلاپ كۇلۇشۇپ كەتتۇق.

پىدائىي يىگىتلەر خىجىل بولۇپ:

- ئۇنداق ئەمەس، بىزدە دەرۋازىنىڭ ئاچقۇچىمۇ يوق. بولسا، ئېچىپ بېرەتتۇق.

- ئاچقۇچ كىمدە؟

- يېزا باشلىقى دىلشات ئاكامدا.

- ياۋاللا، مۇشۇ بەزى يېزا باشلىقلىرى تازىمۇ خۇمسا گۇيلار ئوخشايدۇ. سايلىنىدىغان چاغدا دېھقانلارغا پاختىكىز بولاي، تورغىيىگىز بولاي دەپ، سايلىنىۋېلىپلا خوجىسىغا ياخشى كۇرۇنۇش ئۇچۇن بىچارە دېھقانىنى ئۇزى خالىغان بىرەر تۇپ زىرائەتنىمۇ تېرىغىلى قويمايدىكەن. بۇ يېزا باشلىقلىرىنىمۇ ھۇكۇمەت مەجبۇرلاپ سايلانتۇزدىمۇ يا، سىلىدەك بىر جامائەتكە بىر دەرۋازىنىڭ ئاچقۇچىنى بەرمىگەنگە قارىغاندا.

- ياقەي، بىزنىڭ يېزا باشلىقىمىز ئۇزى ئۇنىمىسىمۇ، ھۇكۇمەت سايلىماڭلار دېسىمۇ ئۇزىمىز سايلىۋالغان ياخشى باشلىقىمىز. ئاچقۇچنى ئۇزىنىڭ تۇنقىنى، بىرەر ئىش چىقسا جاۋابكارلىقنى ئۇز بوينىغا ئالغىلى شۇنداق قىلىدۇ.

- باھاۋۇدۇنبايلارنىڭ ھەيكىلىنى ئۇ باشلىقلىرىڭلارنىڭ ئالتۇن - يامبۇلىرى بىلەن قاتۇرمىغانسىلەر ھەقىچان.

- ياق، ئۇنداق ئەمەس. بوۋاي - مومايلار ئۇلۇغ يۇرت ئاتىسىنىڭ ھەيكىلىنى تىكلىسە، دىنىمىزغا توغرا كەلمەيدۇ، دەپ قارايدۇ. شۇڭا، ھەيكەلگە دەخلىسى بولمىسۇن دەيمىز.

- كەچكىچە سۇزلىسەڭمۇ بۇلار بوۋاڭنى كۇرسەتمىگۇدەك ئوبۇل. كەل، مەن كۇرسىتەي. ماۋۇ دېرىزىدىن ئوغرىلىقچە كىرىپ كۇر، - دەپ غەيرەت بىر دېرىزىدىن ئاتلاپ قورۇ ئىچىگە كىردى.

- ئەتە يوپۇقنى ئاچقاندا يۇزىنى كۇرەرمىز. ھازىر ئاتايىن كەپتۇق، سۇپىغا ئويۇلغان خەتلەرنى بولسىمۇ كۇرۇپ كېتەيلى، - دېدى ئوبۇلھەسەن مۇسابايوف.

پىدائىي يىگىتلەرمۇ، بىزمۇ دېرىزىدىن سەكرەپ مەكتەپ قورۇسىغا كىردۇق.

- ئەجەب گەپ قىلىدىغان ئادەمكەن بۇ، - دەپ كۇلۇشتى پىدائىي يىگىتلەر.

- بۇ ئاشۇنداق كاللىسىنىڭ تورمۇزى تۇتمايدىغان كەمتۇك نېمە. گېپىگە رەنجىمەڭلار، - دېدى ئەركىن.

- ھە، كاللامنى تولا ئىشلەتكەچكە قاپاقلىشىپ، ئېگىز - پەس سۆزلەيدىغان بولۇپ قالدىم.

بۇ ئىككىسىنىڭ يوشۇرۇن لەقەملىك چاقچاقلىرىنىڭ چاك بېسىپ كەلگەنلىكىدىن ئوبۇلھەسەن مۇسابايوف بىلەن ئىككىمىز تازا تېلىقىپ كۈلدۇق. ئەركىن بىلەن غەيرەت: «ھە، كەلدىما» دېيىشىپ ئۆزلىرىچە جايىدا كەلتۈرۈشكىنىدىن ھوزۇرلىنىپ كۈلۈشتى. پىدائىي يىگىتلەر يوشۇرۇن چاقچاقنى چۈشىنەلمەي ھاڭۋېقىپ قېلىشتى.

شۇنداق قىلىپ، بىز توپ جامائەت سۈتتەك ئايدىڭدا ئۇلۇغ ئەجدادىمىز ئاكا - ئۇكا ھۈسەنباي، باھاۋۇدۇنبايلار ھەيكىلىنىڭ سۈپىسىغا ئويۇلغان يادنامىنى ئايلىنىپ ئوقۇشقا باشلىدۇق. بىز ھەيكەلنىڭ سول تەرىپىدىن ئايلىنىپ ئوقۇپ، ئوڭ تەرەپ ئالدىغا كېلىپ قىزىل يوپۇققا ئورالغان گىگانت گەۋدىگە تىكىلىشىمىزگە سۈس بىر سالقىن شامالدا خۇددى بىر كىم ئاستا تارتقاندەك يوپۇق ئۈنسىز سېرىلىپ چۈشتى. بىردىنلا كۆز ئالدىمىزدا لۇغۇلداپ تۇرغان مەشئەل، ئۇنى چىڭ قاماللاپ تۇتۇپ تۇرغان ئاكا - ئۇكىنىڭ بىر جۈپ قولى، تۈركچە پاپاق ۋە تەقىيە كىيگەن، قويۇق قاشلىق، نۇرلۇق كۆزلىرى چوڭ - چوڭ، قاڭشارلىق، قويۇق ساقال - بۇرۇتلۇق، گالىستۇك تاقاپ كاستۇم - بۇرۇلكا، پەلتو كىيگەن بىر جۈپ كاتتا زاتنىڭ - ئۇيغۇر يېڭىچە مائارىپىنىڭ ئاساسچىلىرى ھۈسەن مۇسايوف بىلەن باھاۋۇدۇن مۇسابايوفنىڭ نۇرانە سىماسى ئايان بولدى!

ھەممەيلەن بۇ مۆجىزىگە قاراپ سۈكۈتتە تۇرۇپ قېلىشتۇق. ھەيرانلىقتىن ھېچكىم گەپ - سۆز قىلمىدى. ئەسلىدە ھېچكىم ھەيكەلگە يېقىنمۇ كەلمىگەنىدى. ھەيكەل بىلەن ئارىلىقىمىز ئاز دېگەندىمۇ يېرىم مېتر كېلەتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەيكەلگە يېقىن كەلگەن تەقدىردىمۇ خېلى قول سوزۇپ ياماشقاندا ئاندىن يوپۇقنى تۇتقىلى بولاتتى. ئادەمنى ھەيرانۇ - ھەس قىلىدىغىنى، بۇرۇنمۇ ئەمەس، كېيىنمۇ ئەمەس، دەل بىز خەتلەرنى ئۈنلۈك ئوقۇپ ئالدى تەرەپكە كېلىپ توختىشىمىز-غا ھەيكەل يوپۇقىنىڭ ئۆزلۈكىدىن سېرىلىپ چۈشۈشى ئىدى.

- بوۋىڭىزنىڭ روھى سىز بىلەن دىدارلاشتى،

- دېدىممەن ئوبۇلھەسەن مۇسابايوفقا.

- روھ - ئەرۋاھلارنىڭ ھېچنېمىگە كۈچى يەتمەيدۇ دەۋاتقان. باھاۋۇدۇنبايلارنىڭ ئەرۋاھىمۇ كۈچلۈككەن. بىر شامال چىقىرىپ ئېكساقلىق يۆگەپ قويغان پەردىنى چۈشۈرۈۋەتتى.

- 110 يىل بۇرۇنمۇ يۇرتىمىز يۆگىنىۋالغان قارا پەردىنى بوۋىمىز بىر بوران چىقىرىپلا ئېچىۋېتىپتىكەن. مانا ئەمدى ئۇلارنىڭ ئەرۋاھىمۇ ئۆزىنى يۆگىۋالغان پەردىنى ئېچىۋېتەلىدى. ئەجدادلارنىڭ روھى ھەقىقەتەن كۈچلۈك ئىكەن!

* * *

يېزا باشلىقى دىلشاتنىڭ ئۆيىگە كېتىۋېتىپ يول بويىدىكى بەزى ئۆيلەرنى كۆرگەندە ئوبۇلھەسەن مۇسابايوف شۇ ئۆيلەرنىڭ ھېكايىسىنى سۆزلەپ ماڭدى:

- مانا بىزنىڭ بۇرۇنقى قورۇ - جاينىڭ ئورنى، ماۋۇ ئۆي بىزنىڭ تاش مونچا، ئاۋۇ تەرەپتىكى ئايۋان ساراي، بۇ تەرەپتىكىسى ئاتخانا، ئاۋۇسى قوي ئېغىلى، يانداپ سېلىنغىنى كالا، توخۇ فېرمىسى...

- ساپلا خەقنىڭ ئۆيىنى ئۆزۈڭنىڭ قىلىپ تەتۈر ھېساب ئالغىلى تۇردۇڭغۇ زومىگەر پومىشچىك، - دېدى غەيرەت.

- بىلسەڭ، ئاتا - بوۋىلىرىم ئادەم تۈگۈل چۈمۈلىگىمۇ ئازار بېرىپ باقمىغان، ھەتتا بىر كىمنىڭ يىڭنە چاغلىق نەرسىسىنىمۇ قاقتى - سوقتى قىلمىغان جۇما. ئۇلار تومۇز ئىسسىق، قەھرىتان سوغۇقتا سودا كارۋانلىرى بىلەن دۇنيانىڭ جىق يەرلىرىگە بېرىپ، جاننى ئالقانغا ئېلىپ قويۇپ سودىگەرچىلىك قىلىپ پۇل تېپىپتىكەن. ئۇلار سودا ئىشى بىلەن بىر چىقىپ كەتسە، يۇرتقا نەچچە يىلدا بىر كېلىپ، ھەر كەلگەندە كاتتا نەزىر بېرىپ، ئۆز سودىسىدىن زاكات ئايرىپ، باي، نامرات دېمەي سېخىيلىق بىلەن ھەر بىر ئائىلىگە پۇل - مال ۋە سوۋغا سالام تارقىتىپتىكەن. يېرى يوقلارغا يەر، مال - چارۋىسى يوقلارغا مال - چارۋا ئېلىپ بېرىپ، پۇلى يوقلارغا پۇل بېرىپ يۆلەپتىكەن. قانچىلىغان يېتىملارغا ئاتا بولۇپ ئۆيلۈك - ئوچاقلىق قىلىپ قويۇپتىكەن.

- ئاتا - بوۋاڭ قىلمىغان ياخشى ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى ئۇلارنىڭ ھېسابىغا تىزىۋەردىڭغۇ، ئوبۇلۋاي. ئەگەر بوۋاڭ راستتىنلا سەن دېگەندەك سېخىي - رەھىمدىل، قولى ئوچۇق بولسا، يۇرتۇڭ ساڭا شۇنچىۋالا كۈنلەرنى سالامتى.

- تولا كاپشىما. مانا بۇ، مەن قېچىپ چىققان كوچا شۇ. پۈتۈن يۇرت قاتتىق ئۇيقۇغا كەتكەندە دادام بىلەن ئانامنى ئېشەككە مىندۈرۈپ يۇرتنىڭ تېشىغا ئېپچىقىپ قويدۇم - دە، يولدا ئۇلارنىڭ توڭلاپ كېتىدىغانلىقىنى پەملەپ يوتقان - كۆرپە ئېلىش ئۈچۈن يەنە ئۆيگە كەلدىم. يوتقان - كۆرپە ۋە جۇۋىنى ئېشەككە تېڭىپ يولغا چىقتىم. بىزنىڭ بۇ يۇرتتا كېچىسى ئۇخلىماي مەھەللە ئارىلاپ يۈرىدىغان بىر ئادەم بار ئىدى. شۇ ئادەم مېنى كۆرۈپ قالمىغىدى، دەپ ئەنسىرەپ كېتىۋاتسام، نەق شۇ ئادەمگە يولۇقۇپ قالسام بولىدۇ. قارا كېچىدە يۈرۈۋېرىپ ھەممە نەرسىنى كۈندۈزدىكىدەك ئوچۇق كۆرىدىغان بولۇپ كەتكەن بۇ ئادەم بەك سەزگۈر ئىدى. قارا كۆرۈنۈپ بولغىچە يىراقتىنلا مەن ئۇ ئادەممىكىن، دەپ پەرەز قىلدىم. دېگەندەك ئۇ مېنى تونۇۋاپتۇ.

- ئوبۇلهەسەنمۇ سەن بالام؟ - دېمەسمۇ، مەن دەررۇ ئېشەكنىڭ دالدىسىغا ئۆتۈپ گەپمۇ قىلماي مېڭىپ كەتتىم. ئۇ ئادەم بىر نېمىلەرنى دەپ غۇدۇرىدى. مەن يول بويى «ئاشۇ ئادەم دەپ قويسا، بىزنى قوغلاپ كېلىپ تۇتۇۋالارمۇ» دەپ ئەنسىرەپ، پۈت - قولۇمدا جان قالمىدى. شۇ چاغدا تۇتۇلۇپلا قالساق باھانە تاپالمای ئاران تۇرغاندا بىزنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋېتىشى تۇرغانلا گەپ ئىدى. شۇ دەككە - دۈككىچىلىكتە قارا ماشىنىدا يوتقان - پالاسقا ئورۇنۇپ يېتىپ تاكى ئارغۇبۇلاقتىن چىقىپ بولغىچە كەينىمىزدىن ئاللىكىملەر قوغلاپ كېلىۋاتقاندەكلا تۇيۇلدى. توقسۇنغا كەلگەندە كۆڭلۈم ئارامغا چۈشۈپ ئەنسىزلىكىم بېسىلدى. شۇ يەردە ئاندىن كېچىسى ئۇخلىمايدىغان ھېلىقى ئادەمنىڭ مېنى چېقىپ قويمىغانلىقىغا كۆزۈم يېتىپ، ئۇنى يۇرتۇمدا ماڭا تۇنجى بولۇپ ياخشىلىق قىلغان ئادەم دەپ بىلدىم. ئۇ ئادەم بارمىكىن يا ئۆلۈپ كەتتىمىكىن.

- توخۇسى يۇتۇپ كەتسە، بىر پادا كالا يۇتۇپ كەتكەننىڭ غەۋغاسىنى قىلمىدىغان يۇرتلۇقلىرىڭ سېنى ئىزدىمىدىما؟ - دېدى غەيرەت.

- ئىزدىمەيدىغان ئىش بولامدۇ. بىر ساقچى كەينىمىزدىن ئۇچ ئاي قوغلاپ، ئىزدەپ يۈردى. غۇلجىغا بارسا ئۇرۇمچىگە قاچتۇق. ئۇرۇمچىگە بارسا غۇلجىغا قاچتۇق. ھەرگىز تۇتۇق بەرمىدۇق. تۇتۇلدۇقمۇ، يا ئاچلىقتىن ئۆلەتتۇق، يا تاياقتىن.

- ساي تۆلكىسىنى تۇتۇشقا بۇركۇتتىن باشقىسى بىكار.

- ھا - ھا - ھا.

- باشقا يەر يوقتەك غۇلجا بىلەن ئۇرۇمچىدىلا قېچىپ يۈرۈپسىنا؟

- بۇ سوئالنى ئوبدان سوراپ قالدىڭ. غۇلجا بىلەن ئۇرۇمچى شۇنچىلىك خاسىيەتلىك ئۇلۇغ يۇرتكى، بۇ ئىككى يۇرتنى تىللىغان ھەر قانداق ئۇيغۇر تۇزكور بولىدۇ. ئاشۇ «قىر - چاپ» يىللاردا مۇشۇ ئىككى يۇرتقا قېچىپ چىققان ھەر قانداق ئادەم ئامان قالدى. ئەمما شىنجاڭنىڭ باشقا ھەر قانداق يېرىگە قېچىپ بارغىنىڭ ھەممىسىنى شۇ يۇرتنىڭ ئادەملىرى تۇتۇپ بەردى. ئۆز يۇرتلىرىدا بولسا ئاللىقاچان توپىغا ئايلىنىپ كېتىدىغان ئادەملەرنىڭ ئۇرۇمچى بىلەن غۇلجىغا قېچىپ چىققانلىرىنىڭ تولىسى ھايات ياشاۋاتىدۇ. ياشىغاندىمۇ، بۇ ئىككى يۇرتنىڭ كاتتا بايلىرى بولۇپ ياشاۋاتىدۇ. باشقا يۇرتلاردا بولسا ياشىغان تەقدىردىمۇ زىنھار باش كۆتۈرگىلى قويمايدۇ. بۇ، كۆز يۇمغىلى بولمايدىغان ھەقىقەت.

بىز يېزا باشلىقى دىلشاتنىڭ كاتتا ئايۇان سارايلىق ئۆيىدە يۇرت چوڭلىرى ۋە ئابدۇرەھىم قاسىم ئاكا قاتارلىقلار بىلەن ھەمداستىخان بولۇپ، كېچىچە مۇڭدىشىپ يېتىپ قالدۇق.

- شۇنداق قىلىپ ساقچى تۇتالمىغان ئوبۇلهەسەن گاداي ئەمدىلىكتە ئوبۇلهەسەنباي بولۇپ ئۆز ئايىغىم بىلەن يەنە يۇرتۇمغا كەلدىم، دەڭ.

- ۋاي، قىزىق ئىش ئەمدى يادىمغا كەلدى. شۇ قېتىمدا يۇرتتىن 13 ئادەم قېچىپ چىقىپتىكەن. ئۇ ساقچى ئۇچ ئاي قوغلاپ يۇرۇپ ئۇرۇمچىدىن ئىككىلا كۆزى ئەما بىرسىنى ئاران تۇتۇپ ئاندىن قايتىپتۇ.

- ھا - ھا - ھا.

- ئۇنىمۇ قانداق تۇتۇپتۇ دېمەمسىلەر. بۇ ئەما بىچارە ئۇيان ئۇسۇپ، بۇيان دوقۇرۇپ ئاخىرى ئۇرۇمچىدىكى بىر تۇغقىنىڭ ئۆيىگە چۈشكەنىكەن. تۇغقانلىرى مەسلىھەتلىشىپ ئۇنىڭ يۇرتقا قايتىپ شۇ يەردە جاھاندارچىلىق قىلىشىنى مۇڭاپىق تېپىپتۇ - دە، ئۇنى قانداق يولغا سېلىشقا باش قاتۇرۇڭاتقاندا نەق ھېلىقى ساقچى ئىزدەپ - سوراپ كەپقاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇنى ساقچىغا قوشۇپ قويۇپتۇ.

- ياۋاللا ئاتۇشلۇق، شىنجاڭنىڭ ھەممە ئادىمى بىر - بىرىنى تۇتۇپ بېرىدىغان ساقچى بولۇپ كەتكەن شۇ يىللاردا بىر ئەما ئادىمىگۈنمۇ تۇتقىلى بولمىسا، سەن خەقنىڭ ساقلىرىنى تۇتالماسلىقى ھەقكەن - دە، - دېدى غەيرەت.

ئەتىسى ناشتىدىن كېيىن مەھەللە يولىغا چىقتۇق. پۈتۈن يۇرت بايرام تۇسىگە كىرگەن بولۇپ، يول - يوللار سۈپۈرۈلۈپ سۇ سېپىلگەنىدى. يىراقتىن كۆرۈنۈپ تۇرغان مەكتەپ قورۇسىدا رەڭگارەڭ زىننەت بايراقلىرى لەپىلدەپ تۇراتتى. ھېيت - بايراملىق كىيىملىرىنى كىيىشكەن توپ - توپ ئۆسمۈرلەر، قىز - يىگىتلەر، چوڭ ياشلىق ئەر - ئاياللار يىراق - يىراق سەھرا يوللىرىدىن مەكتەپ تەرەپكە قاراپ ئاقماقتىدى. «زامانى ئاخىر بولغاندا كىمنىڭ گېپىنى قىلسا، شۇ پەيدا بولىدۇ» دېگەندەك، ئەتىگەندىلا تۇنجى ئۇچراشقان ئادىمىمىز بىز تاڭ ئاتقىچە گېپىنى قىلىپ چىققان ھېلىقى ئىككى كىشى (كېچىسى ئۇخلىمايدىغان ئادەم بىلەن ساقچى) بولدى. شۇ چاغدا سەل دۇمچەيگەن بىر بوۋاي ھاسىغا تايىنىپ بىز تەرەپكە كېلىۋاتاتتى.

- توۋا قىلدىم خۇدايىم، ئۇ ئادەم ھېلىمۇ ھاياتكەن. مەن سىلەرگە ئاخشامدىن بېرى گېپىنى قىلىپ بەرگەن كېچىسى ئۇخلىمايدىغان ئادەم مۇشۇ، - دېدى ئوبۇلهەسەن مۇسابايوف.

بىز بوۋايغا ئالاھىدە ھۆرمەت بىلەن سالام قىلدۇق. بوۋاي ھەر بىرىمىز بىلەن كۆرۈشكەندە كىرپىكسىز چوڭقۇر كۆكۈش كۆزلىرى بىلەن بىزنى تونۇۋېلىشقا تىرىشىپ سىنچىلاپ قارىدى. ئەمما تونۇيالماي گاڭگىراپ قالدى.

- ئاكا، مېنى تونۇدىڭىزمۇ؟

- ياق، تونۇيالمىدىم بالام، - دېدى بوۋاي غاراڭ - غۇرۇڭ ئەمما كۆچلۈك ئاۋازى بىلەن.

ـ مەن ئابدۇلئەلا باينىڭ ئوغلى ئوبۇلھەسەن بولىمەن.

بوۋاي جانلىنىپ، كۆزلىرى تەبەسسۇم بىلەن نۇرلىنىپ كەتتى:

ـ ھە... ھە... سېنىڭ بوۋاڭدەك باي بولۇپ كېتىپتۇ، مەكتىپىمىزگە يارىدەم قىلغىلى كەلدى، دېگەن. سېنى بىر كۆرۈۋالاي دېسەم، خۇدا ئەتىگەندە كۆرسەتتى. داداڭ، ئاناڭ ئوبدان تۇرامدۇ؟

ـ ئوبدان، سىزگە سالام ئېيتتى.

ـ رەھمەت، بالام. بوۋاڭدەك چېچەن ئادەم بولۇپسەن. ھېلىقى ئاخشىمى توۋلىسام ئوندىمەي ئېشەكنىڭ دالدىسىغا مۆكۈۋېلىپ ئۆتۈپ كەتكەنتىڭ. «ھە» دېدىم، گەپ قىلمىدىم. كېيىن ھەممىسى كېلىپ مەندىن سورىدى. «كۆرمىدىم، ئۇلارنىڭ نەگە كەتكىنىنى مەن نەدىن بىلەي. قانچە نانغا ماڭا باققىلى بەرگەن» دېدىم، بالام.

ـ رەھمەت سىزگە. مەن شۇ چاغدا بەك قورققانتىم.

ـ ئۇ بىچارىلەر تۆتۈلۈپ قالسا، نېمە كۈنلەرنى كۆرەر، دەپ مەنمۇ بەك ئەنسىرىگەنتىم، بالام.

ئوبۇلھەسەن مۇسابايوف بوۋاي بىلەن خېلى ئەھۋاللاشقاندىن كېيىن خوشلىشىپ، ھەمەيلەن مەكتەپكە ماڭدۇق. مەكتەپ قورۇسى ئوقۇغۇچىلار، دېھقانلار بىلەن لىق تولغان بولۇپ، مەكتەپ ئالدىدىكى يولدىمۇ ئادەملەر قىستىلىشىپ ئۆتۈشەتتى. يولنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ئورمان بەلبېغىغا قازانلار ئېسىلىپ، ھەر خىل ئۇيغۇر تائاملىرى پىشۇرۇلماقتىدى. ئۇستۇن ئاتۇشتىكى 40 مىڭ نوپۇسنىڭ ھەممىسى بۇ يەرگە كۆچۈنۈپ چىققاندەك كەلگەن بولۇپ، ئۇنىڭدىن باشقا پۈتكۈل ئاتۇش تەۋەسى ۋە قەشقەر، ئۇرۇمچىدىكى كۆپلىگەن ئاتۇشلۇق زىيالىيلار، تۆۋەن دەرىجىلىك مەمۇرىي ئەمەلدارلار، سودا ـ سانائەتچىلەر، دىنىي زاتلار، ئالىي مەكتەپ، تېخنىكومىلارنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىمۇ كەلگەنىدى. مەكتەپ دەرۋازىسىغا كېلىشىمىزگە ئوبۇلھەسەن مۇسابايوف:

ـ قاراڭلار، مېنى تۇتقىلى قوغلاپ چىققان ساقچى، ـ دېدى.

ياشقا چوڭراق كەلگەن، قارا قوۋزاق، ساقچى فورمىسى كەيگەن بىر ئادەم قولىنى كەينىگە تۇتۇپ تەرتىپ ساقلاپ يۈرەتتى. ئۇ، ئوبۇلھەسەن مۇسابايوفنى كۆرۈپ، ھېجايغىنىچە كۆرۈشكىلى قول سوزۇپ كەلدى.

ـ مانا ئاكا، ئەمدى تۇتۇۋالمىسىڭىزمۇ ئۆز ئايىغىم بىلەن ئالدىڭىزغا كەلدىم. شۇ چاغدا ئاتايىن تۇتقىلى چىقمىغان بولسىڭىزمۇ بەربىر بۇگۈن كېلەتتىم ئەمەسما.

ـ تىنچ ـ ئامان كەپسىز، بۇگۈن سىزنى تۇتمايمىز، ئەزىز مېھمان دەپ كۈتىمىز. سىياسەت دېگەن شۇنداق نەرسىكەن. شۇ چاغدا: «ئۇلارنى نەدىن بولمىسۇن تۇتۇپ كېلىسەن، بولمىسا سېنىمۇ جازالايمىز» دېدى، شۇنىڭ بىلەن سىلەرنى تۇتقىلى چىقتىم. بۇگۈن: «ئوبۇلھەسەنبايىنى قاتتىق كۈتۈپ مېھمان قىلىسەن، بۇ، يۇقىرىنىڭ بۇيرۇقى، دېدى. «خوپ»، قولۇم كۆكسۈمدە» دېدىم. ساقچى دېگەن شۇ.

ـ ھۆكۈمەت سىلەرنى شۇڭا باقىدۇ ـ دە.

ـ ھەببەللى، تازا جايىدا گەپ قىلدىڭىز، ـ دېدى ساقچى كۆڭلى ئىزىغا چۈشكەندەك بولۇپ.

بىز ساقچى بىلەن خوشلىشىپ سەل ماڭغاندىن كېيىن، ئوبۇلھەسەن مۇسابايوف ئارقىسىغا بىر قاراپ قويۇپ:

ـ ئەجەبمۇ يۇزى قېلىن بولىدىكەن بۇ خەقنىڭ. ئۇنىڭ ئۈچۈن مېنىڭ يۈزۈم قىزىرىپ كەتتى، ـ دېدى.

ـ بۇ ساقچى تۇتۇپ كەلگەن ھېلىقى ئەما بىچارىنى كۆرسەك بولاتتى، ـ دېدىم.

ـ ۋاي، ئۇنىڭ گېپىنى قىلمائاڭ. ئۇ ئەما قاچقانلارنىڭ ھەممىسىدىن يامان چىقتى. يۈرتقا ئەكىلىپ بولغىچە تۈرمای يەنە قېچىپ زادىلا تۇتۇق بەرمىدى. ئاخلىساق، كېيىن ئۇ سەئۇدى ئەرەبىستانىدا ئولتۇراقلىشىپتىمىش. ھازىر ئۇ ئادەمنىڭ ھال ـ كۈنىنى ھەممىدىن ياخشى، دەيدۇ.

ـ ساقلىرىڭدىن قارىغۇلىرىڭ يامانمۇ نېمە ھوي سەن خەقنىڭ. ئىككى كۆزى ساق بولغان بولسا، «سىركە ساتقىلى ئايغا چىققان ئاتۇشلۇق» دېگەن لەتىپەڭلەر بويىچە، گاگارىن بىلەن ئايدا كۆرۈشىدىغىنى شۇ بولاركەنتۇق، ـ دېدى غەيرەت.

ھەمەيلەن ئۆزىمىزنى تۇتۇۋالالماي پاراقلاپ كۈلۈشتۇق.

شۇ ئەسنادا يۇرت ئەھلى ئوبۇلھەسەن مۇسابايوفنى ئورۇنلاپ قىزغىن كۆرۈشۈپ كەتتى. بۇ يەردە بىز ئۇيغۇر جەمئىيىتى شۇنداق بىر رېئاللىقنى سەممىيلىك بىلەن ئېتىراپ قىلىشىمىز زۆرۈركى، ئەگەر بىزنىڭ باشقا ئۇيغۇر يۇرتلىرىدا مۇشۇنىڭغا ئوخشاش ماۋارىپ ھەرىكىتى يېغىنى بولسا، پۈتكۈل يۇرتتىكى قېرى ـ ياش، ئەر ـ ئايال، بالا ـ چاقا ھەممىسى يۇرت ھالىتىدە ئۆزلۈكىدىن قومۇرۇلۇپ كېلىشى ناتايىن. ئەگەر كېلىدۇ دېيىشكە توغرا كەلسە، يەرلىك ھۆكۈمدارلارنىڭ كۈچلۈك بېسىمى بىلەن كېلىدۇ. بولمىسا، ئۆزى خالاپ كېلىدىغانلىرى يېرىمىغمۇ يەتمەيدۇ. پەقەت ئۇستۇن ئاتۇش خەلقىلا خۇددى يۇرتقا قاراكەلكۈن بېسىپ كېلىپ، ھەممە ئادەم ئۆيلىرىنى تاشلاپ مۇشۇ ئېگىز دۆڭنى پاناھ تارتىپ قېچىپ كەلگەنگە ئوخشاش ۋە ياكى ھەسەل ھەرىلىرى تەرەپ ـ تەرەپتىن ئۆز ئۇۋۇسىغا قايتقاندەك، بۇ يىغىلىشقا مىغىلداپ كەلگەنىدى. مانا بۇ، ئۇيغۇر يېڭىچە ماۋارىپ ھەرىكىتىنىڭ تۇنجى تەۋەللۇتىغا ئۆز زېمىنىدىن ئورۇن بەرگەن

ۋە ئۇيغۇر يېڭىچە ماۋارىپىنىڭ ئانا تۇپرىقى بولۇش شەرىپىگە ئېرىشكەن مەرىپەتپەرۋەر ئۇستۇن ئاتۇش خەلقىنىڭ ئالاھىدىلىكى ئىدى. مانا بۇ، ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ ھاكىمىيەت، ئىلىم - پەن، مەدەنىيەت - ماۋارىپ، سودا - سانائەت، مالىيە - ئىقتىساد ساھەلىرىدە تەقدىر بەلگىلىگۈچىلىك رول ئوينىۋاتقانلارنىڭ زور كۆپچىلىكىنىڭ ئاتۇشلۇق بولۇشىدىكى، جۇملىدىن چەت ئەللەردىمۇ ئاتۇشلۇق بايلار، زىيالىيلار، سودا - سانائەتچىلەر، سىياسىئونلار كۆپ بولۇشىدىكى، ھەتتا ئۇلارنىڭ «ئۇيغۇرلارنىڭ يەھۇدىيلىرى» دەپ ئاتىلىشىدىكى سىر ئىدى.

ئەينى چاغدا، يەنى بۇنىڭدىن 110 يىل بۇرۇن پۈتكۈل ئۇيغۇر جەمئىيىتى يۈرتىغا يېڭىچە ماۋارىپنى ئەكىرىش تۈگۈل ئېڭىغىمۇ سىغدۇرالمايدىغان جاھىلىيەت دەۋرىدە تۇرۇۋاتقاندا، ئاتۇش خەلقى يەر شارىدىكى بارلىق ئىلغار ئەللەرنىڭ يېڭىچە ماۋارىپ ئىنقىلابى ئارقىلىق سانائەت ئىنقىلابىغا ئېرىشكەنلىكىدىن ئىبارەت تەرەققىيات يولىنى كۆرەلىگەن ھەم ھاۋاسى ساپ - بوستانلىق ئەمما ئالقانچىلىك ئۇپرىقىدا ئۇيغۇر يېڭىچە ماۋارىپ ھەرىكىتىنى باشلاپ، قارىيخانىلاردا يۆكۈنۈپ ئولتۇرۇپ، كۆزىنى يۇمۇۋېلىپ قارىسىغا كىتاب يادلاپ، دۇمچەك بولۇپ كەتكەن بالىلىرىنى تىك ئولتۇرۇپ، كۆزىنى چوڭ ئېچىپ دۇنيانى ئۆگىتىدىغان ئازادە سىنىپلارغا ئەكىرىپ بەرگەنىدى. مانا شۇنىڭدىن باشلاپ بىر يېگانە نۇرلۇق مەشئەل جەنۇبىي تەڭرىتاغ باغرىدىكى ئۇستۇن ئاتۇش تۆۋىلىكىدىن زۇلمەت قاراڭغۇلۇقىدا ھالسىراپ ياتقان ئۇيغۇر جەمئىيىتىگە ئۈمىد يۇلتۇزى بولۇپ چاقنىغانىدى.

بىز دېڭىز دولقۇنىدەك دەۋرەپ تۇرغان خەلق توپى ئارىسىدا مەكتەپنى ئايلاندۇق.

- مانا بۇ، مەكتەپ مونچىسىنىڭ ئورنى، - دەپ تونۇشتۇردى ئوبۇلھەسەن مۇسابايوف مەكتەپنىڭ غەربىي جەنۇبىي تەرىپىنى كۆرسىتىپ. بىز بۇ يەردە ئارتۇقچە گەپ - سۆز قىلماي باش لىڭشىتىپ ئۆتۈپ كەتتۇق. ئەمما، بىزنى ئويلاندۇرغان ئاچچىق ھەقىقەت شۇ بولدىكى، ياۋروپا سانائەت ئىنقىلابىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ھۈسەنباي، باھاۋۇددۇنبايلارغۇ بۇنىڭدىن 110 يىل بۇرۇنلا ئۆزلىرى قۇرغان بۇ باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇغۇچىلارنىڭ تازىلىقىنى ئەتراپلىق ئويلىشىپ تاش مونچا سېلىپتىكەن. ئەپسۇسكى، ئارىدىن 110 يىل ئۆتۈپ سانائەت ئىنقىلابى ۋە ئېلېكترون - ئۇچۇر دەۋرىنى چالا - بۇلا كۆرگەن ھازىرقى ئۇيغۇرلارنىڭ شەھەر خاھى سەھرادىكى باشلانغۇچ ياكى ئوتتۇرا مەكتەپلىرىدە مونچا بارمۇ، دەپ سوراش توغرا كەلسە، مەدەنىيەتلىك سانىلىپ كەلگەن ئۇلۇغلىرىمىزدىن تارتىپ ئاۋام پۇقراغىچە كۆزىنى پارقىرىتىپ تۇرماي ئامالى يوق. ھەتتا مونچىغۇ تۇرۇپ تۇرسۇن، تۇزۇكرەك ھاجەتخانىمۇ بارمۇ - يوق؟ دېگەن سوئالغا دۇدۇقلىماي جاۋاب بېرىشتىنمۇ ئويۇلىدۇ. چۈنكى مەكتەپ ئەتراپىدىكى يامراپ كەتكەن پوق - سۇيدۇكلەر بۇ سوئالغا بېرىلگەن ئوبدان جاۋابتۇر. بۇ يەردە شۇنىمۇ قىستۇرۇپ ئۆتۈش زۆرۈر بولۇپ قالدىكى، ئۇيغۇر جەمئىيىتى گېلىغا تولىمۇ ئامراق جەمئىيەت، ئەمما تاماق يەيدىغان يەر ۋە چىقىرىدىغان يەر بىلەن ئانچە كارى يوق. ئادەملىرىمىزنىڭ ئېغىزى تاماقتىن بۇرۇن ۋە كېيىن تۇزۇك يۇيۇپ تازىلانمىغانلىقتىن، ئۇنىڭدىن ھاجەتخانا پۇرىقى كېلىپ تۇرىدۇ. چىشلىرى كونا ساماندا ھەلەپ چىلىغان سېۋەتتەك سېرىق ھەم قارا داغلار بىلەن تولغان. ئۇيغۇر جەمئىيىتى ئاشخانا ئېچىشقا شۇ قەدەر ئامراق. بىزدە نېمە تولا، ئاشخانا تولا، ئەمما ھەممە ئۇيغۇر خۇددى يەپ چىقارمايدىغاندەك، ھاجەتخانا سېلىش بىلەن خۇشى يوق. يەيدىغان يەرنىڭ تولىلىقىدىن ئادەملەر بەزىدە نېمە يېيىشنى بىلمەي گاڭگىراپ قالىدۇ. ئەمما يەپ ئۇزاق ئۆتمەيلا چىقىرىدىغان يەر تاپالمای ئۇيان يۇگرەپ، بۇيان يۇگرەپ بېقىپ، بولمىغاندا شۇ ئەتراپقىلا چىقىرىۋېتىدۇ. شۇڭا ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ ھەر قانداق گۈزەل شەھەر ياكى بازىرى بولسۇن، ئاشخانىسىدىن 50 قەدەم نېرىسىدىلا پوق - سۇيدۇكلەر يامراپ تۇرىدۇ. مانا بۇ مەنزىرىمۇ، ئەسلىدە بىر ئوبدان باشلىنىپ، ئۇنى داۋام قىلدۇرغۇچىلار بارغانچە ئۆزىنى تاشلىۋەتكەنلىكتىن بۈزۈلغان يېڭىچە ماۋارىپ ۋە ھازىرقى تەربىيىلىنىشىمىزدىن بىر مەسخىرىلىك كۆرۈنۈش!

بىز ئەجدادلىرىمىز بىر ئوبدان يول ئېچىپ باشلاپ بەرگەن يېڭىچە ماۋارىپىمىزنى چىن مەنىسى بىلەن داۋاملاشتۇرۇشنىڭ ئورنىغا بارا - بارا ئۆز - ئۆزىمىزنى ئالداش - ساختا تەربىيىلىنىش يولىغا مېڭىۋېدۇق، خۇي - پەيلىمىز ۋە نىيەت - ئەپئالىمىزغا بېقىپ تارتقۇلۇقمىزنى تارتىۋاتىمىز. شۇ ھەقىقەت ئايانكى، ئەگەر باغقا كۆيۈنۈپ ئوبدان پەرۋىش قىلىنسا، مېۋىلەر ھوسۇللۇق ۋە تەملىك بولىدۇ. مېۋىلەرنى ھەممە ئادەم تالىشىپ: «جەننەتنىڭ نېمىتى» دەپ تامشىپ تۇرۇپ يەيدۇ. ئەمما بىزنىڭ باغلارغا قىلغان پەرۋىشىمىزدە گەپ چىرايلىق، ئىش يۈزىدە كۆچەتلەرگە بۇلغانغان زەھەرلىك سۇ، راست ئوغۇت ئورنىغا خىمىيە ئوغۇت بېرىۋېدۇق، باغدىن چىققىنى تېشى چىرايلىق، يوغان، يېمىسە لاۋزا، ئىچى سېسىق مېۋىلەر بولدى؛ شاپتۇللىرىمىز قۇرت، يېلىم قاينىاپ تۇرىدىغان يېگۈسىز نەرسىگە ئايلاندى. دېمەك، بىز بېغىمىزغا قانداق پەرۋىش قىلساق، بېغىمىز شۇنىڭغا لايىق ھوسۇل بەردى. قېنى، سەمىمىيلىك بىلەن، بالىلىرىمىزغا قىلغان

پەرۋىشىمىز ۋە ئۇلارنىڭ تەربىيىلىنىشىگە بىر قاراپ باقايلى، ئۇلار زادى قانچىلىك كىرەكلىك ئادەم بولۇپ چىقتى؟ ھېغىمىزدىن چىققان ئون تال مېۋىنىڭ ئۇچ - تۆتى گوبدان پىشىپ، ئۇنى خاتىرجەم يېگىلى بولۇپ، قالغىنى قۇرت، گىچى سېسىق بولغاچقا، ئامالسىز تاشلىۋەتكەنگە ئوخشاش، بالىلىرىمىزنىڭ كارغا كېلىدىغىنى ئاز، يارىماسلىرى كۆپ بولماقتا. ئاز بولمىغان پەرزەنتلىرىمىز ئىچىملىك - چېكىملىك، ئەيش - ئىشرەت، كەيپى - ساپاغا بېرىلگەن؛ بەزىلىرى زەھەرلىك چېكىملىك، ئوغرىلىق، قىمارىدىن خالىي ئەمەس. بالىلارنىڭ بۇزۇلۇپ كېتىشى ھەققىدە گەپ بولغاندا بەزى ئادەملەر تېخى: «بۇگۈنكى ياشلارنىڭ كاللىسى سۇلياۋدىن، خىمىيە ئوغۇت يېگەچكە ئىشلىمەيدۇ» دەپ ئۇلارنى نومۇسسىزلارچە كەمسىتىدۇ. ئۇ بالىلار بۇ دۇنياغا كۆز ئاچقاندا، خىمىيە ئوغۇتنى ئۆزى يېدىمۇ ياكى ئاتا - ئانا بولغۇچى سەن يېگۈزدىڭمۇ؟ ئىش ئادەمگە بېقىپ بولىدۇ، بالا تەربىيىگە. ھەرگىز ئاتىنىڭ تايچىقى تەخەي، ئېشەكنىڭ تەخىيى تايچاق بولمايدۇ. ئەگەر ئېشەك بىلەن ئات قانداشلىقى بولمىسىمۇ جۈپلەشكەن بولسا، ئۇ ئىككى جاندارنىڭ بالىسى تەخەيگىمۇ، تايچاققىمۇ ئوخشىمايدىغان ھايۋان - خېچىر بولىدۇ. ئۇ بەزىدە ئاتىنىڭ كىشنىمەك بولىدۇ، كىشنىيەلمەيدۇ، ئېشەكتەك ھاكىرىماق بولىدۇ، ھاكىرىيالمايدۇ. ئادەملەر ئۇنى ھەم ئېشەك ئورنىدا، ھەم ئات ئورنىدا تازا ئىشلىتىدۇ. ئۇ ئەسلىدە خۇدا خالىمىغان ھارام قوشۇلمىدىن تۆرەلگەچكە، ئاللا ئۇنىڭ ئەۋلاد قالدۇرۇشتىن ئىبارەت تەبىئىي، مۇقەددەس ئىقتىدارىدىن مەھرۇم قىلغان. بۇ يەردە گۇناھ كىمدە؟ خېچىردىمۇ ياكى ئۆز مەنپەئىتى ئۈچۈن ئات بىلەن ئېشەكنى ئالداپ چېتىشتۇرۇپ، ئۇ ھايۋانلارنىڭ ئەۋلادىغا زىيانكەشلىك قىلغان ئادەمدىمۇ؟ ۋە ياكى تايچاق يا تەخەي بولۇپ تۇغۇلماق بولغان ئىككى مۇستەقىل جاننى سۇنئىي ھالدا بىر گەۋدە قىلىپ تۇغۇلۇشقا مەجبۇر قىلغان ئايغىر بىلەن مىدىدىمۇ، ھاكىگا بىلەن بايتالدىمۇ؟

بىزنىڭ خەنزۇ قوشنىلىرىمىزنىڭ بالا تەربىيىلەش ئۇسۇلىنى ئازراقمۇ بولسا يۇقتۇرمىغىنىمىز بىزدىكى بىر كالۋالىق. ئۇلار دائىم باشلانغۇچ مەكتەپ دەرۋازىسىدا بالىلىرىنى ساقلايدۇ. چۈنكى بۇ چاغ بالىلارنىڭ خۇددى تۇخۇمدىن يېڭى چىققان چۆجەدەك مۇستەقىل ياشاش ئىقتىدارى تېخى يېتىلمىگەن، نېمىنى كۆرسە ئاق - قارىنى پەرق ئەتمەي يۇقتۇرۇۋالىدىغان، تۇرمۇشتا ئۆز ھاجىتىدىن چىقالمايدىغان، قاياقتا باشلىسا شۇ ياقتا ماڭىدىغان، يېتەكلەشكە تولىمۇ موھتاج ۋاقتى. شۇڭا خەنزۇلار ئىشنى باشلانغۇچ مەكتەپتىن باشلاپ، ئەستايىدىل ھالدا بالىلىرىغا مەسئۇل بولىدۇ. ئەمما ئوتتۇرا ۋە ئالىي مەكتەپ دەرۋازىلىرىدا ئۇلارنى كۆرگىلى بولمايدۇ. چۈنكى بالا تەربىيىلىنىش يولىغا كىرىپ بولدى. گەمدى ئاگىلە بىلەن مەكتەپنىڭ بىر - بىرىگە ماسلىشىشى بىلەن ئۆز يولىنى گوبدان داۋام قىلدۇرىدۇ - دە. بىزدە بولسا، باشلانغۇچ، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپلەر دەرۋازىسىدا ئاتا - ئانىلار يوق دېيەرلىك. مەكتەپ ئىگە، دەپ چۆچۈرىدەك بالىلارنى مەكتەپكە تاشلاپ بېرىدۇ. كىچىك ۋاقتىدا مۇستەقىل ياشاپ كەلگەن ئۇيغۇر بالىلىرى چوك بولۇپ تولۇق ئوتتۇرا بولۇپمۇ ئالىي مەكتەپلەرگە چىققاندا بارا - بارا مۇستەقىل ياشاش ئىقتىدارىدىن قېلىپ، ئاتا - ئانىسىغا يۆلىنىشكە باشلايدۇ. نەتىجىدە بالا خاپىلىقىدا سالپايغان، جىددىيلەشكەن ئۇيغۇر ئاتا - ئانىلار ئوتتۇرا، ئالىي مەكتەپلەرگە تولا قاتىراپ، خوجا خامىنى قىلىۋېتىدۇ. باشتا مېڭىشقا ئېرىنىپ، كېيىن دۇم چۈشكىچە يۇگرەيدۇ. بۇمۇ بىزنىڭ ھازىرقى بالا تەربىيىلىشىمىزدىن بىر كۆرۈنۈش!

خوش، يەنە ئۆز گېپىمىزنى ئېكساقتىن داۋاملاشتۇرساق، ئۇلۇغ يېڭىچە مائارىپ ئىنقىلابىنىڭ ئاتىسى، سۆيۈملۈك ئەجدادىمىز ھۈسەن مۇسابايوف، باھاۋۇدۇن مۇسابايوفلارنىڭ ھەيكىلىنىڭ يوپۇقى دېڭىز دولقۇنىدەك دەۋرەپ تۇرغان خەلقنىڭ گۈلدۇراس ئالقىشى، شادىيانا ناغرا - سۇنايلار ساداسى ئىچىدە ئېچىلدى. ئادەمنى ئويلاندۇرىدىغىنى، بۇ تەڭداشسىز خاسىيەتلىك - ئۇلۇغ مەرىكىگە مىڭلىغان ئاۋام خەلق - دېھقانلار، ھۈنەرۋەن - كاسىپلار بىلەن شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن مائارىپچىلار، زىيالىيلار، مەرىپەتپەرۋەر سودا - سانائەتچىلەر، تىجارەتچىلەر كەلگەن، ئەمما بىرمۇ ناھىيىدىن يۇقىرى دەرىجىلىك رەھبەر قەدەم تەشرىپ قىلمىغانىدى. خەلق ئىچىدە بۇ ئىش توغرىلىق ئالاھىدە غۇلغۇلا بولدى. رەھبەرلەرنىڭ مۇنداق ئىشلارغا چولىسى تەگمىگەنلىكى خۇددى بالىلىرىنىڭ ئوقۇش ئەھۋالىنى بىلىشكە ۋاقتى چىقمىغاندەك بىر ئىش ئىدى. «ناخشا - ئۇسسۇل كۆرۈپ تېلېۋىزوردا چىقىدىغان ياكى شىركەتلەرنىڭ قۇرۇلۇش، سودا ساراي، دۇكانلارنىڭ ئېچىلىش مۇراسىملىرى بولغان بولسا، رەھبەرلەر چوقۇم كېلەتتى» دېدى ئۇزاق يىل يېزىدا ئوقۇتقۇچىلىق قىلىپ دېھقان سىياق بولۇپ كەتكەن بىر پېشقەدەم ئوقۇتقۇچى. «دۇكان، مېھمانخانا ئاچقان، شىركەت قۇرغان، ناخشا - ئۇسسۇل قايىنىغان يەردىن رەھبەرلەر ھوزۇرلىنالايدۇ، ئەمما مەكتەپتە رەھبەرلىرىمىز ھوزۇرلانغۇدەك ئىش يوق. دەرد - ھەسرەت، باش ئاغرىقى بار» دېدى يەنە بىر باي تىجارەتچى.

شۇنداق قىلىپ، رەھبەرلەر بولمىسىمۇ، يوپۇقنىڭ بىر پېشىنى ئاكا - ئۇكا مۇسابايوفلارنىڭ ئوبۇلھەسەن مۇسابايوف باشلىق 20 نەچچە نەۋرە - چەۋرىسى، يەنە بىر پېشىنى ئازادلىقنىڭ دەسلەپكى

مەزگىللىرىدە يېتىشىپ چىققان تۇنجى ئەۋلاد بىئولوگىيە ئالىمى، شىنجاڭنىڭ تەبىئىي پەن ئىشلىرىغا ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشقان يۇقىرى قاتلام ئىلىم - پەن تەشكىلاتچىسى، يېڭىچە ماۋارىپ بۆشۈكىمىز ئېكساق ئۇيغۇرلارغا تەقدىم قىلغان ئىلىم - پەن پېشۋايىمىز ئابباس بۇرھان، داڭلىق يۇقىرى قاتلام ماۋارىپ تەشكىلاتچىسى ئابدۇرەھىم قاسىم ئاكىلار، شۇنداقلا پېشقەدەم ماۋارىپچىلار، ئاتاقلىق زىيالىيلار، جامائەت ئەربابلىرى، يۇرت ئاقساقاللىرى تۆتۈپ قولمۇ قول ئاچتى. ناغرا - سۇناي ساداسى بىلەن، نوھ ئەلەيھىسسالامغا توپان بالاسىدىن كېيىن ھاياتلىقنىڭ باشلانغانلىقى خەۋىرىنى ئېلىپ كەلگەن ئۇلۇغ كەپتەرلەر كۆككە كۆتۈرۈلدى. بۇ داغدۇغىلىق ئېچىلىش مۇراسىمىدا ئاتاقلىق ماۋارىپچىلار سۆز ئېلىپ، ئۇيغۇر يېڭى زامان ماۋارىپ ئىنقىلابىنىڭ بېسىپ ئۆتكەن شانلىق ئەمما ئەگرى - توقاي، مۇشكۈل مۇساپىسى، ئۇيغۇر يېڭىچە ماۋارىپىنىڭ ئاساسچىلىرى ئاكا - ئۇكا مۇسابايوفلارنىڭ ئۇيغۇر ماۋارىپ تارىخىدىكى شانلىق تۆھپىسى، يېڭىچە ماۋارىپ ئۇچۇن ئېلىپ بارغان جاپالىق كۈرەشلىرى، چەككەن رىيازەت، بەرگەن قۇربانلىرى، تۆلىگەن بەدەللىرى ئۇستىدە تەسرلىك بايانلار بىلەن نۇتۇقلار سۆزلىدى. شۇ قاتاردا ئوبۇلھەسەن مۇسابايوف بۇگۈنكى كاتتا يىغىلىشقا قاتناشقان ئۇرۇق - تۇغقانلىرىغا ۋەكالىتەن سۆز ئېلىپ، ئۆز تەسراتىنى مۇنداق يىغىنچاقلىدى:

«... راستتىنى ئېيتقاندا، يۇرتۇمغا ۋە يۇرتداشلىرىمغا بولغان قاراشلىرىمدا نۇرغۇن مۇجىمەللىك ۋە قورساقتا يېشىلمەي كەلگەن تۇگۈنلەر بار ئىدى. بۇگۈن مەن بۇۋاملارنىڭ نېمە ئۈچۈن تۇنجى يېڭىچە مەكتەپنى مۇشۇ يەرگە قۇرغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى، ئۇلارنىڭ ماڭا قارىغاندا كۆرگەن - بىلگەنلىرىنىڭ كۆپلۈكى، تولىمۇ ئەقىللىقلىقىنى بىلدىم ۋە چۈشەندىم. ئۆز ۋاقتىدا ئېكساق خەلقى قوللىمىغان بولسا، بۇۋاملارنىڭ يېڭىچە ماۋارىپ ئىنقىلابىمۇ، تارىختا بىر ئوبدان باشلىنىپ ئاخىرى مەغلۇبىيەت بىلەن ئاياغلاشقان نۇرغۇن خەيرلىك ئىشلارغا ئوخشاش پاجىئەلىك ئاياغلاشقان بولاتتى. بۇۋىلىرىمىزنى قوللاپ ئۇيغۇر يېڭىچە ماۋارىپىغا بۆشۈك بولغان، ئۆسۈپ يېتىلىشىگە زېمىن بەرگەن ئېكساق خەلقىغە رەھمەت. تاپقان پۇلۇمغا قارىغاندا قىلغان ياردىمىمنىڭ تولىمۇ ئازلىقىنى مۇشۇ مىنۇتلاردا چوڭقۇر ھېس قىلىۋاتىمەن. بۇۋىلىرىم ئۇل سالغان ماۋارىپىمىزنى مەن بۇنىڭدىن كېيىنمۇ داۋاملىق قوللاپ تۇرىمەن. چۈنكى تومۇرۇمدا ئېقىۋاتقىنى يەنىلا بۇۋام باھاۋۇددۇنباينىڭ قېنى...»

پۇتۇن دىققىتى بىلەن ئوبۇلھەسەن مۇسابايوفنىڭ نۇتقىنى ئاڭلاۋاتقان خالايىق قىيان كۆتۈرۈلگەندەك ئۇزاققىچە دەۋرەپ ئالقىش ياڭراتتى.

پۇتكۈل ئۇستۇن ئاتۇشنىڭ سەھرا - يېزىلىرىدىن دەۋرەپ كەلگەن مىڭلىغان دېھقانلار، ئۇيغۇرلارنىڭ قاراخانىيلار دەۋرىدىن زامانىمىزغىچە تەۋەررۈك قالغان كلاسسىك مودا كىيىمى بولغان قارا تون، قارا كۆرپە تۇماق كىيگەن، قارا بەلباغ باغلىغان بوۋايلار، قارا كەمچەت، قارا تون كىيىپ، ئاق لىچەك ئارتقان ئاياللار يوپۇق ئېچىش مۇراسىمىدىن كېيىن سەپ - سەپ بولۇپ، ھەيۋەتلىك - جەڭگىۋار مۇزىكا ساداسى ئىچىدە پاراتتىن ئۆتۈشكە باشلىغاندا مۇنبەردىكىلەر ۋە مۇراسىم ئەھلى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ھاياجاندىن گۈلدۇراس ئالقىش ياڭراتتى. زەبەردەس، ماس قەدەمدە كېتىۋاتقان، ئۇزۇندىن ئۇزۇن سەپ تۇزگەن دېھقانلار سېپى ئۇستۇن ئاتۇشنىڭ دېھقانلىرى ئەمەس، خۇددى قاراخانىيلارنىڭ پۇتكۈل ئوتتۇرا ئاسىيانى لەرزىگە سالغان ھەربىي قوشۇنىدەك كۆرۈنۈپ، ھاياجاندىن چىشلىرىم كىرىشىپ، كۆزلىرىمدىن ياش قۇيۇلدى. قاچانلا قارىسا، بەل تولغاپ ئۇسسۇل ئويناۋاتقان ئۇيغۇرلارنىڭ كۆرۈنۈشىگە كۆنۈپ، روھى چۈشۈپ كەتكەن كۆزلەر بۇنداق جەڭگىۋار قىياپەتنى كۆرسە، ھەقىقەتەنمۇ تومۇرىدا قانلىرى قاينىپ، روھى ئۇرغۇيدىكەن. ئەتراپىمدىكىلەرنىڭ ماڭا ئوخشاشلا قاتتىق ھاياجانلانغانلىقىنى كۆردۇم. شۇ تاپتا كۆزلەردە ياش، يۈرەكتە ئىپتىخار...

* * *

ئۇيغۇر يېڭىچە ماۋارىپىنىڭ 110 يىللىق خاتىرە مەرىكىسى ئەنە شۇنداق تاماملاندى. ئەمما ئۇلۇغ ئەجدادىمىز ئاكا - ئۇكا مۇسابايوفلار ھەققىدىكى گەپلىرىمىز تېخى تۇگىمىدى.

ئۇلار باشلىغان يېڭىچە ماۋارىپنىڭ مەقسىتى - ئوتتۇرا ئەسىر جاھالىتىدە قالغان مىللىتىمىزنى نادانلىقتىن قۇتقۇزۇش بولۇپ، بۇنىڭغا باھاۋۇددۇنباينىڭ ياۋروپادا كۆرگەن - بىلگەنلىرى سەۋەب بولغانىدى. ئۇ، شىنجاڭ ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادىن ھەر خىل يۈك - تېرىلەرنى غەربىي ياۋروپا، بولۇپمۇ گېرمانىيە، ئىتالىيىلەرگە ئېلىپ بارغاندىن كېيىن، ئۇ ئەللەردىكى سودا - سانائەتچىلەر، بانكىرلار، ھەتتا سىياسىي ساھەدىكى ئەربابلار بىلەن كەڭ كۆلەملىك ئۇچرىشىش پۇرسىتىگە ئېرىشتى؛ ئۇلار بىلەن ئىقتىساد، سودا، پۇل - مۇئامىلە، سىياسىي ئىشلار توغرىسىدا ئۇنۇملۇك سۆھبەتلەرنى ئېلىپ باردى. زاۋۇت، كان - كارخانا، چارۋىچىلىق فېرمىلىرى ۋە دېھقانچىلىق مەيدانلىرىدا زىيارەتتە بولۇپ ئەتراپلىق، چوڭقۇر، تەكرار تەكشۈرۈش ئېلىپ بارىدى؛ ئىشچىلار، دېھقانلار، زىيالىيلار بىلەن كەڭ - كۇشادە ئۇچرىشىپ ئۇلار بىلەن سىرداشتى. نەچچە قېتىملىق ياۋروپا سەپىرى باھاۋۇددۇنباينىڭ

نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتتى. ئۇ، بۇ ئەللەرنىڭ ئىلغارلىقىنى، ئۆز يۇرتىدىن كۆپ تەرەققىي قىلىپ كەتكەنلىكىنى ھېس قىلدى؛ ئۇيغۇرلارنىڭ ئوتتۇرا ئەسىر جاھىلىيەت كېچىدا ياشاۋاتقانلىقىنى قاتتىق ئەپسۇسلۇق ئىچىدە چۈشەندى. ئۇنىڭ گېرمانىيە، ئىتالىيىلەردە سودا - تىجارەت بىلەن تۇرغان مەزگىلى ياۋروپا سانائەت ئىنقىلابى يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلۈپ، پۈتكۈل خەلق ئىگىلىكى سانائەتلىشىۋاتقان، خەلق نادانلىق - خۇراپاتلىقتىن قۇتۇلۇپ تەرەققىيات ۋە ئەقلىيلىق دەۋرىگە كىرىۋاتقان ۋاقىتلار ئىدى. باھاۋۇددۇنباي رەين دەريا بويىدا تۇلكە جۇۋىسىنى سېلىپ، بېشىدىكى سەرپۇش تۇمىقىنى يېنىغا ئېلىپ قويۇپ چوڭقۇر خىيالغا پاتتى: ئۇلار ئۇلۇغ بوۋىسىدىن تارتىپ پۈتكۈل ئالتە شەھەرنىڭ پاختا، يۇڭ، تېۋىت، تېرە، ئاشلىق بازارلىرىنى تولۇق ئىلكىگە ئالدى. كېيىنچە سودا - تىجارىتىنى ئىلى ۋادىسىغىچە كېڭەيتىپ، تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىي ئېتەكلىرىدىن شىمالىي يايلاقلىرىغىچە سودا ساراي، كارۋان ساراي، ئايۋان سارايلارنى قۇردى؛ پۈتكۈل شىنجاڭنىڭ چارۋىچىلىق ۋە پاختا مەھسۇلاتلىرى سودىسىنى مونوپول قىلىپ، مۇسابايوفلارنىڭ يىرىك ئىقتىسادىي خام ئەشيا گەۋدىسىنى قۇردى. بارا - بارا ئۇلارنىڭ سودا كارۋانلىرى چارروسىيە مۇستەملىكىسىدىكى پايانسىز قازاق - قىپچاق دالىسى، پەرغانە ۋادىلىرىغىچە يۇرۇش قىلىپ، پۈتكۈل ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ چارۋا - پاختا سودىسىنىڭمۇ خوجىسىغا ئايلاندى. ئۇلارنىڭ قولىدىن چىققان خام ئەشيالار بىلەن روسىيە، گېرمانىيە، ئىتالىيىدىكى نۇرغۇن زاۋۇت - كارخانىلار تېز كېڭىيىپ، ئۆلۈكتەك سوزۇلۇپ يانقان دالىلاردا چوڭ سانائەت شەھەرلىرى قۇرۇلدى. دېمەك، مۇسابايوفلار ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ يايلاق - پاختىزارلىقلىرىدىن ئاپارغان ئەرزان باھالىق خام ئەشيا بىلەن ياۋروپالىقلار باي بولدى. ئەمما مۇسابايوفلار بۇرۇنقىدەكلا تېرىچى، پاختىچى، خام مال سودىگىرى بولۇپ، ئوتتۇرا ئاسىيامۇ، يۇرتىمۇ يەنىلا ۋەيرانە، قالاق، نامرات ھالدا قېلىۋەردى. باھاۋۇددۇنباي دەسلەپ تېرە ئەكەلگەندە، قورقماي 100 تېرىگە نەق پۇل سانىيالماي، تېترەپ تۇرىدىغان رىملىق سودىگەرلەر مانا ئەمدى چوڭ كارخانىچى، بانكىر، زاۋۇت خوجايىنلىرى بولۇپ، باھاۋۇددۇنباينىڭ تۇلكە جۇۋىسى بىلەن قاراخانىيچە قارا كۆرپە تۇمىقىنى كەمستېپ، ئۆزلىرىنىڭ شىلەپىسىنى داڭلايدىغان بولدى. ئەسلىدە ئۇلار بىر گاداي خەق ئەمەسمىدى؟! ئۇلار باھاۋۇددۇنبايدىن ئەرزان خام ئەشياغا نىسىە ئېرىشىپ ئۇزاققا قالمايلا باھاۋۇددۇنبايىنى ياراتماسلىق دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلدى. ئەسلىدە ئۇلارنى ھۆركۈرەتكەن ئىلىم - پەن بىلەن ئىلغار ھۇنەر - سانائەت ئىدى. يېڭىچە ماشىنىپ بىلەن سانائەت ئىنقىلابى بۇ ياۋروپالىقلارنى بىز خەقتىن باي قىلىۋەتكەنىدى. شۇڭا، ئۇلار باھاۋۇددۇنبايدەك تەڭداشسىز باي سودىگەرلەرنىمۇ ئۆزلىرىنىڭ ئەرزان خامئەشيا ئەكىلىپ بېرىدىغان ھاممالىلىرىغا ئايلاندۇرۇپ قويغانىدى.

باھاۋۇددۇنباي دەسلەپ رىم كوچىلىرىدا كۆرگەن ئىشسىز - نامراتلارنىڭ ئەمدىلىكتە زاۋۇتلاردا ئۆزى ئەكەلگەن خامئەشيالارنى پىششىقلاپ ئىشلەيدىغان مەلىكىلىك ئىشچىلارغا ئايلانغانلىقى، بۇ ماكانسىزلارنىڭ ئازادە - يورۇق ئۆيلەردە ئولتۇرۇۋاتقىنىنى كۆرۈپ، شۇنىڭ يۇرتىدىكى ئۆزىگە تېرە ئەكىلىدىغان مالچىلار، پاختا ئەكىلىدىغان دېھقانلار، ئىشسىزلىق - بىكارچىلىقتىن ئەسكى تاملارنىڭ تۆۋىدە ئاپتاپقا قاقلىنىپ، نەشە چېكىپ ئۇخلاپ، ئۆمرىنى بىھۇدە ئۆتكۈزۈپ ئۆلۈپ تۇغەۋاتقان نامراتلارنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى. ئۇ، ستىسلىيە ئارىلىدا ياۋروپا تارىخى ۋە دۇنيا تارىخىدىن دەرس ئاڭلىدى. بىردىنلا كۆز ئالدىدا يېڭى بىر دۇنيا يورۇدى. ئۇ، سەرپۇش تۇماق، تۇلكە جۇۋا، ئېغىر تۇلۇمدەك ساڭگىلاپ تۇرىدىغان پاختىلىق تامبىلىنى سېلىۋېتىپ، يېنىدىن ئايرىمايدىغان ئالا خۇرجۇنى بىلەن پوملاپ ئاستا داۋالغۇپ تۇرغان دېڭىزغا تاشلىدى. دائىم قىردۇرۇپ، بۇددا راھىبلىرىدەك پارقىرىتىپ يۇرىدىغان بېشىغا چاچ قويدى. ھەمىشىلا چورۇق، كاۋكاز ئۆتۈكى كىيىدىغان قاداق باسقان پۇتىغا شىبلىت، چەكمەن تون، بېغىر ساڭگىلاپ تۇرىدىغان پاختىلىق تامبال ئورنىغا كاستوم - بۇرۇلكا، سەرپۇش تۇماق ئورنىغا شىلەپە كىيىپ، ئىتالىيە، گېرمانىيىلەردىكى ساياھىتىنى قايتا باشلىدى. ئۇنىڭ يارىشىملىق ساقال - بۇرۇتى، ئۆتكۈر، ئەقىل - پاراسەتلىك كۆزلىرى، شۇ چاغدا ياۋروپادا مودا بولغان ئالتۇن گەردىشەلىك، ئالتۇن زەنجىرلىك كۆزەينەكى، ئاق پەلەي كىيگەن قولىدىكى زاكون تايىقى ئۇنى ھەقىقىي ياۋروپا گىراف - تۆرىلىرىنىڭ سىياقىغا كىرگۈزدى. ئۇ، زىيارەت قىلغانسېرى نەزەر دائىرىسى كېڭەيىپ، كۆڭۈل كۆزى ئېچىلىپ يەنە نورۇېگىيە، شۋېتسارىيە، شۋېتسىيىلەردە ئۇزاقتىن - ئۇزاق زىيارەت - ساياھەتتە بولدى. ئاساسلىق يەسلى، باشلانغۇچ، ئوتتۇرا، ئالىي مەكتەپلەر، سەنئەت سارايلىرى، تارىخىي مۇزېيلار، داۋالاش، پەن - تەتقىقات ئورۇنلىرى. . . نى زىيارەت قىلدى. زىيارىتى ئىچكىرىلىگەنچە كۆز ئالدىدا يورۇغان يول تېخىمۇ داغدامىلاشتى. ئاخىرى ئۇ شۇنداق قارارغا كەلدى: مىللەتنى جاھالەت - خۇراپات، نامراتلىق - قالاقلىقتىن قۇتقۇزۇش كېرەك. بۇنىڭ يولى - سانائەتلىشىشتە. ئەمما، قارىيخانىدا ئوقۇغان مەندەك ۋە مېنىڭ بالىلىرىمدەك ئادەملەر بىلەن مىللەتنى سانائەتلەشتۈرگىلى بولمايدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن، كۈن

چۇشمەيدىغان قارىيخانىلاردا كۆزىنى يۇمۇۋېلىپ، مەنىسىنى چۈشەنمەي قارىسىغا سۈرە - ساۋاق يادلاۋاتقان تالىبلار، قىمارخانىلاردا تۆت ھوشۇقنى ئېتىپ يۈرگەن بالا قىمارۋازلار، ئەسكى تام تۈۋىدە خام نەشىنى تارتىپ كۈننى كەچ قىلىدىغان بىكار تەلەپ ياشلار، مالچى يېتىمەكلەر، داڭگاللىقتا تىمىسقىلاپ يەر تېرىۋاتقان بالىلارنى يورۇق - ئازادە سىنىپلارغا يىغىپ، ئۇلارغا ھازىر ياۋروپا مەكتەپلىرىدە ئۆتۈلۈۋاتقان ھېساب، تارىخ، ئەدەبىيات، جۇغراپىيە، فىزىكا، خىمىيە پەنلىرىنى ئۆتۈش كېرەك. ئۇلارنىڭ كۆزى ئېچىلسۇن. بۇنىڭدىن كېيىن بالىلىرىمىز باي بولسىمۇ يەنىلا تېرىچى، پاختىچى بولۇۋېرمىسۇن. قەتئىي مەكتەپ ئاچىمەن. ھېلىغۇ ئاتا - بوۋامدىن تارتىپ يىغقان مال - دۇنيالىرىمكەن، ھەتتا جېنىم كەتسىمۇ مەكتەپ ئاچقىنىم ئاچقان! مەن مىللەتنى سانائەت ئارقىلىق، سانائەتنى ماشىنا ئارقىلىق قۇتقۇزىمەن. ئەمدى خام مالچىلىقتىن سانائەتكە كۆچىمەن. بىز ئون تەڭگە بەرگەن بىر تېرىنى بىر بويىپلا يەنە بىزگە 100 تەڭگە سېتىپ، ئون تېرىنىڭ پۇلىنى ئېلىۋالمىدىغان پەرەڭلەرگە ئەمدى ھاممال بولمايمەن. سەن قىلغان ئىشنى بىزمۇ قىلىپ باقايلى.

ئۇ، شۇنداق نىيەت بىلەن يۈرتىغا قايتتى. ئاكىسى ھۈسەنباي بىلەن ئۇزاق كېڭىشىپ، بۇ مەقسەتكە ئورتاق بەل باغلىدى. ئۇلار ئىشنى ئالدى بىلەن يۈرتى ئاتۇش - ئېكساقتا ئۇيغۇر تارىخىدىكى تۇنجى يېڭىچە پەننىي مەكتەپنى قۇرۇشتىن باشلىدى. ئۇلار ئاچقان مەكتەپنىڭ سىنىپلىرى ئازادە، يورۇق، ئوقۇغۇچىلار ئۈچۈن ياتاق، تاماقخانا، مونچا سېلىنغان، مەكتەپ فورمىسى تىكتۇرۇپ بېرىلگەن بولۇپ، بۇ، ئەينى زامان ئۇيغۇر جەمئىيىتىنى ھەرگىزمۇ ئېڭىغا سىغدۇرالمايدىغان مۆجىزىلىك ئىشلار ئىدى. ئاندىن ئۇلار ئۆز تۇپرىقىدا زامانىۋى سانائەت بەرپا قىلىش ئۈچۈن گېرمانىيەدىن كۆن - خۇرۇم زاۋۇتى يۆتكەپ كەلگەندە، چار پادىشاھ بۇ زاۋۇتنى روسىيە تەۋەسىگە قۇرۇشنى قايتا - قايتا تەلەپ قىلدى. لېكىن ئۆز زېمىنىدا زامانىۋى سانائەت بەرپا قىلىپ، مىللەتنى سانائەتلەشتۈرۈش يولىغا باشلىغاندىلا ئاندىن ئەنئەنىۋى دېھقانچىلىق ئېڭىدىن ئازاد بولۇپ، ئۆزىنى تونۇغان يېڭىچە ئىنسان ئېڭى شەكىللىنىدىغانلىقىدىن ئىبارەت ئاددىي ئەمما بۈيۈك ھەقىقەتنى چوڭقۇر چۈشەنگەن ۋە ئۇيغۇرلادىن تۇنجى بولۇپ زامانىۋى دۇنياغا يۈزلەنگەن بۇ ئۇلۇغ ئەجدادىمىز چار پادىشاھنىڭ تەلىپىنى چىرايلىقچە رەت قىلىپ، مىڭبىر توسالغۇلارنى تاغارلاپ تىللا تۆكۈپ بېرىپ ئېچىپ، ئاخىرى زاۋۇتنى ئۆز ئىلىدا قۇرۇش مەقسىتىگە يەتتى. ئىلىدا مۇشۇنداق زامانىۋى، يۇرۇشلەشكەن يېرىك كۆن - خۇرۇم زاۋۇتى قۇرۇلغان چاغدا تېخى ئىچكىرى ئۆلكىلەردىمۇ مۇنداق زاۋۇت يوق ئىدى. يۇرتىمىزدا يېڭىچە ماشىنا بىلەن زامانىۋى سانائەتنى تۇنجى بولۇپ ۋۇجۇدقا چىقارغان بۇ ئۇلۇغلىرىمىز شۇنىڭغا ئۇلاپلا يەنە چەت ئەللىك مۇتەخەسسىسلەرنى ئوقۇتقۇچىلىققا تەكلىپ قىلىپ، غۇلجىدا شىنجاڭ بويىچە تۇنجى «تېخنىك ئىشچىلار مەكتىپى» نى قۇردى.

دېمەك، ئاكا - ئۇكا مۇسابايوفلار مەقسەت قىلغان ماشىنىلىق نىشانى، يېڭىچە ماشىنا ئارقىلىق مىللەتنى سانائەتلىشىش، تەبىئىي پەن يولىغا باشلاش، مىللەتتە ئۆز - ئۆزىنى تونۇش ئېڭىنى يېتىلدۇرۇش، پۈتكۈل مىللەتنى يېرىك ئىقتىسادىي گەۋدە سۈپىتىدە ئۇيۇشتۇرۇپ ياۋروپا سانائەت ئىنقىلابىنىڭ يولىغا يېتەكلەش ئارقىلىق، پەقەت دېھقانچىلىق بىلەنلا شۇغۇللىنىپ، ئىپتىدائىي ئاڭدىن قۇتۇلالمايدىغان نادان مىللەت بولۇپ قېلىشتەك بەختسىز تەقدىردىن خالاس قىلىشتىن ئىبارەت ئىدى.

مانا شۇ كۈنلەردە - ئارىدىن 110 يىل ئۆتكەندە ئۇلۇغ بوۋىمىز ھۈسەنباي، باھاۋۇدۇنبايلارنىڭ بەرھايات روھى بىزنى ئەگىپ يۈرمەكتە: ئىلىدا مىليونلاپ پۇل خەجلەپ يېتىملەر مەكتىپى ئاچقان نۇرتاي ھاجىم ئىسكەندەرنىڭ نىڭ ۋۇجۇدىدا ھۈسەنباي، باھاۋۇدۇنبايلارنىڭ روھى ئۆزىنى نامايان قىلدى؛ غۇلجىدىكى ئابدۇلھەمىد ھاجىم خالىسنىڭ يۈرىكىدە، قەشقەردىكى ئابدۇلھەمىد داموللا ھاجىم، خوتەندىكى كېرەم ئىمىن، قاسىم ئىمىن، ئۇرۇمچىدىكى رابىيە قادىرخانىم، كېرەم قۇربان ھاجىم، مارالبېشىدىكى مەخەت ئېلى ھاجىم، قاسىم قارى ھاجىم... ۋە يەنە مەن ئىسمىنى ئېسىمگە ئالالمىغان بىر مۇنچىلىغان مەرىپەتپەرۋەر زاتلىرىمىزنىڭ تۇلاق تۇۋىدە بۇ ئاكا - ئۇكىلارنىڭ ئۆلمەس روھى توختىماي پىچىرلاۋاتىدۇ. مەھمۇد قەشقەرى مەڭگۈلۈك كۆز يۇمغان ئوپالدىكى ھەزرىتى موللام كەنتىدە تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان ئاتوم فىزىكىسى ئالىمى، دوكتور ئاشتى كۈرەش ئىبراھىم، ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئىنقىلابىنىڭ رەھبىرى ئەخمەتجان قاسىمنىڭ قىزى، تىببىي پەلسەپە دوكتورى ئادالەت قاسىم، تىبابەت ئالىمى، دوكتور خالمۇرات غوپۇر... قاتارلىق نەۋقىران ئالىملىرىمىزدىن سۆيۈنۈپ، مۇشۇنداق مۇنەۋۋەر ئالىملىرىمىزنىڭ كۆپلەپ يېتىشىپ چىقىشىنى ئىلتىجا قىلىپ، بىزنى تەبىئىي پەن ئۆگىنىشكە، سانائەتلىشىش ماشىنىغا يۈرۈش قىلىشقا چاقىرىۋاتىدۇ. مانا بۇ، ئۇلار روھىنىڭ بىزنى قايتا - قايتا چاقىرىشى.

1996 - يىل نويابر، ئۈرۈمچى

ئاپتور: شىنجاڭ «تەڭرىتاغ» كىنو ستودىيىسىنىڭ سىناريستى (M1)

تەتۈر قىسمەتلەر

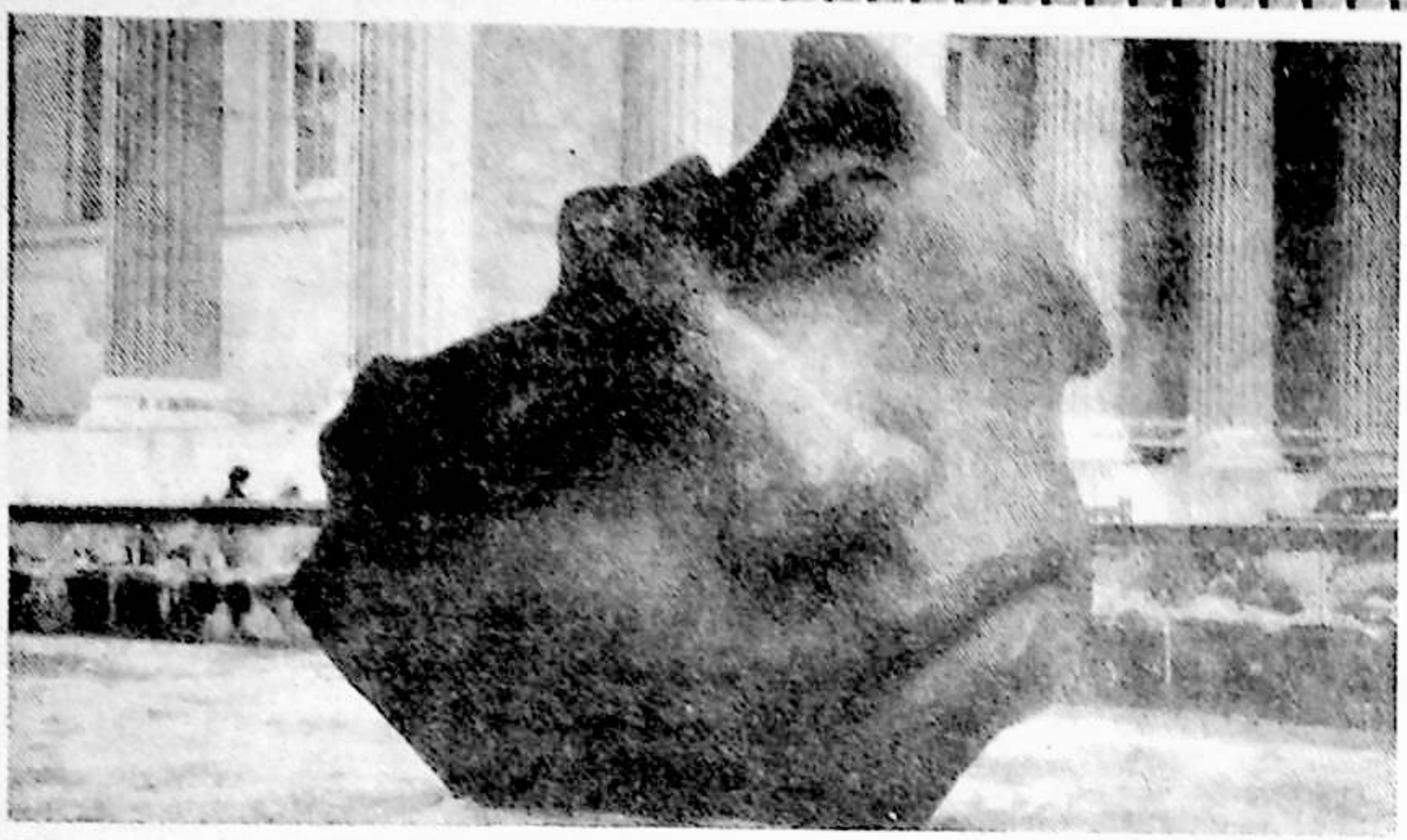

(ئەبجەش خاتىرىلەر)

تۇرسۇنبەگ ئىبراھىم

ئۇلۇغ ئالىم كوپىرنىك «قۇياش مەركەز» تەلىماتىنى ئوتتۇرىغا قويغىنىدىن باشلاپ ھېسابلىغاندا، ئىنسانىيەتنىڭ كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ شەكىللىنىشى - قۇياشنىڭ مېڭىشىدىن ئەمەس، بەلكى يەر شارىنىڭ قۇياشنى ئايلىنىشىدىن ھاسىل بولىدىغانلىقىنى بىلىپ يەتكىنىگە 450 يىلدىن ئاشقان بولسىمۇ، لېكىن كىشىلەر تا ھازىرغىچە «كۈن چىقتى، كۈن ئولتۇردى» دېگەن خاتا ئىبارىنى ئىزچىل قوللىنىپ كەلمەكتە. ئەجىبا، ئىنسانلار تەتۈر يەكۈن، تەتۈر ھۆكۈملەرگە شۇنچىۋالا ئامراقمۇ؟ ۋەھالەنكى، دەل ئاشۇنداق تەتۈر يەكۈن، تەتۈر ھۆكۈملەر يىغىلىپ، تەتۈر قىسمەتلەرنى كەلتۈرۈپ چىقارغان. مۇنداق تەتۈر قىسمەتلەر ھېلىھەم تەقدىرىمىز بىلەن ئويناشماقتا:

باھار ئوغرىسى

مال - مۈلكىمىزنى ئوغرى ئالسا، ئۇنى قانۇن ئارقىلىق تۆلىتۈۋېلىشىمىز مۇمكىن. ئەمما باھارىمىزنى ئوغرى ئالسا، ئۇنى قاچان ۋە قانداق تۆلىتۈالمىسىز؟ شۇڭلاشقا، ئوغرىلارنىڭ ئەڭ ئەشەددىيىسى - باھار ئوغرىسىدۇر.

زىمىستان زۇلمىتىدىن زېرىككەن ھەر بىر جان ئىگىسى ھەر ئەتىيازدا سۆيۈملۈك باھارنى تەقەززالىق بىلەن زارىقىپ كۈتسىمۇ، لېكىن ئاشۇ ئەتىيازنىڭ قايسى مەۋسۇم، قايسى سائىتى باھارنىڭ باشلىنىش نۇقتىسى ئىكەنلىكىنى ھېچكىممۇ پاقا بىلەن ھۆپۈپتەك ئېنىق بىلمەيدۇ. پاقا بىلەن ھۆپۈپنىڭ ئۆچەكتىن چىققان كۈنى - دەل سۆيۈملۈك باھارنىڭ باشلانغان كۈنى. باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، پاقا بىلەن ھۆپۈپ ھەر ئەتىيازدا زىمىستان ئىلكىدىكى ئۆچەكلەر ئارىسىدىن ھەممىدىن بۇرۇن ئويغىنىپ چىقىپ، گەرچە كاككۇكلارنىڭكىدەك زىل بولمىسىمۇ، لېكىن ئۆزىگە خاس تەبىئىي ساپ ئاۋازى بىلەن سۆيۈملۈك باھارنى تىنىمسىز چىللايدۇ. پۈتكۈل كائىناتقا ئاشۇ گۈزەل باھارنىڭ يېتىپ كېلىۋاتقانلىقىنى بار ئاۋازى بىلەن جاكارلاپ، ئىچ - ئىچىدىن سۆيۈنۈپ، تىنىمسىز تەنتەنە قىلىدۇ.

بىراق، باھار ئەلچىسى دېگەن چىرايلىق نام، ھامان ئۆز ئىسمىنىلا تەكرارلاپ يۈرىدىغان كاككۇكقا مەنسۇپ بولىدۇ. ۋەھالەنكى، كاككۇك قىش زىمىستاندا غېپىدە باشقا يۇرتلارغا تىكىۋېتىپ، باھار كېلىپ دەل - دەرەخلەر ئۇنى يوشۇرغۇدەك بولغاندا ئاندىن قايتىپ كېلىدىغان تەييارغا ھەييار مەخلۇق ئەمەسمۇ؟؟ تېخىمۇ قىزىقارلىقى - چىرايلىق كاككۇك جۇپىسىراپ تۇرالماي قالغاندا، ھېچ مەخلۇققا كۆرسەتمەي پاقا بىلەن جۇپلىشىپ، ئۆز نەسلىنىڭ شاھىدلىرى بولغان تۇخۇملىرىنىمۇ باشقا قۇشلارنىڭ ئۇۋۇسىغا ئوغرىلىقچە تۇغۇپ قويۇپ يەنە تىكىۋېتىدۇ. بۇنى بىلمىگەن بىچارە باشقا قۇشلار كاككۇك بالىسىنى بېقىپ چوڭ قىلىش بەدىلىگە ئۆز بالىلىرىدىن ئايرىلىپ قالىدۇ. چۈنكى نەسلىدىن تۇز كورلۇق مىراس قالغان كاككۇك بالىلىرى باشقا قۇشلارنىڭ ئۇۋۇسىدا چوڭ بولۇۋاتقان تۇرۇقلۇق، دەل ئاشۇ باشقا قۇشلارنىڭ بالىلىرىنى ھەر خىل ئامالىلار بىلەن ئۆز ئۇۋۇسىدىن قىستاپ چىقىرىپ ئۆلۈمگە مەجبۇرلايدۇ.

ھۇرمەتلىك ئوقۇرمەن: سىز كاككۇكلارنىڭ ئۆز ئىسمىنى تەكرارلاۋېتىپ، ھەتتا تۇن كېچىلەردىمۇ پات - پات قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىدىغانلىقىنى ئاڭلىغانمۇ؟ مانا ئەمدى ئويلاپ كۆرۈڭ، پاقا بىلەن ھۆپۈپ ئەلچى بولۇپ باھارنى چىللاپ كەلگەن تۇرۇقلۇق، پۈتكۈل دۇنيا كاككۇكنى ئۇلۇغلاۋاتسا، ئۇ يەنە نېمىشقا قاقاقلاپ كۈلمىسۇن؟!

ئۆزىنى ئويلاش

بىر كۈنى ئىشخاندا گېزىت كۆرۈۋېتىپ، جۇڭگودىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ سۈپەت - ساپاسى ستاتىستىكا قىلىنغان ستونغا كۆزۈم چۈشۈپ قالدى. كۆڭلۈمدە: «بىز ئۇيغۇرلار چوقۇم ھەممىنىڭ بېشىدا، چۈنكى بىز دېگەن قەدىمىي مەدەنىيەتلىك مىللەت؛ كىممۇ ناخشا - ئۇسسۇلدا بىزگە تەڭلىشەلەيدۇ؟ كىممۇ مېھماندوستلۇقتا بىزدىن ئېشىپ كېتىدۇ؟...» دەپ ئويلىدىم.

بىراق، ئەمەلىيەتتە ئالدىنقى قاتارغا يېزىلغىنى، بىز مەينەت، قالاق دەپ كۆزگە ئىلمايدىغان مىللەتلەرنىڭ نامى ئىدى. كۆزۈمنى ئۇۋلىۋېتىپ قايتا - قايتا قارىسامۇ، 1 - دىن 10 - غىچە بولغان رەت تەرتىپى ئىچىدە «ئۇيغۇر» دېگەن ئىسىمنى ئۇچرىتالمىدىم. بۇ نېمە ئىش؟ مۇندىن مىڭ يىللار بۇرۇن بىزدىن مەھمۇد قەشقەرى بىلەن يۈسۈپ خاس ھاجىپتەك ئالەمشۇمۇل كاتتا ئالىملار چىققان؛ بۈگۈنكى كۈندىمۇ سىرتقا قارىتا ئىشكىنى ئېچىۋېتىشتە يالغۇز ئىشىك - دەرۋازىنىلا ئەمەس، ھەتتا تۆت تامنىڭ ھەممىسىنى ئېلىۋېتىپ، بۇ جەھەتتە دۇنيانىڭ ئالدىنقى قاتارىدا تۇرۇۋاتقان بىر ئىلغار مىللەت، قانداق بولۇپ سەپتىن چۈشۈپ قالدۇ؟!

بۇ ئويلىرىمغا جاۋاب تاپالماي يېنىمدىكى بىر خىزمەتدىشىمغا ئېيتىۋېدىم، ئۇ:

- ئۆزۈڭلىنى ئويلاڭلا، بىز ئاپتونوم رايونىنىڭ رەھبەرلىرى بولمىغاندىكىن، خەق بىلەن نېمە كارىمىز؟ - دەپ جاۋاب بەردى.

شۇنداق، بىز ھازىر ھەممىمىز ئۆزىمىزنىلا ئويلاۋاتىمىز. دەل شۇنداق بولغىنى ئۈچۈنلا روناق تاپالمايۋاتىمىز، سەپتىن چۈشۈپ قېلىۋاتىمىز. بەلكىم بىزنىڭ ئەقىل - پاراسەتلىك ئاتا - بوۋىلىرىمىزمۇ مۇشۇنداق بىر ھالەتنى باشتىن كەچۈرگەن بولۇشى مۇمكىن، بولمىسا ئۇلار تۆۋەندىكى ھېكمەتلىك چۆچەكنى بىزگە قالدۇرمىغان بولار ئىدى:

بۇرۇنقى زاماندا بىر يوقسۇل ئائىلە ئۆتكەنكەن، ئۇلار شۇ دەرىجىدە يوقسۇل ئىكەنكى، ئۈچىسىغا كەيگىلى كىيىمىمۇ بولمىغانلىقتىن يۈرتتا تۇرالماي جاڭگالغا بېرىپ گەمە كولاپ ياشاشقا مەجبۇر بوپتۇ.

بىر كۈنى ھەزرىتى مۇسا ئەلەيھىسسالام تەڭرى بىلەن كۆرۈشكىلى تۇر تېغىغا كېتىۋېتىپ، ئۇلارنى گەمىسى ئالدىدا ئۈچرىتىپ قاپتۇ ھەمدە ئۇلار بىلەن سۆزلىشىپ ئەھۋالىنى ئۇققاندىن كېيىن، تەڭرىنىڭ ئالدىغا بارغاندا ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنى ئېيتىپ، تىلىكىنى ئىجابەت قىلىش ئۈچۈن دۇئا ئېلىپ قايتىشقا ۋەدە بېرىپتۇ.

دېگەندەك مۇسا ئەلەيھىسسالام تەڭرى بىلەن كۆرۈشۈپ ئىشنى تۈگەتكەندىن كېيىن، ئۈچ يوقسۇلنىڭ ئەھۋالىنى تەڭرىگە بايان قىلىپ، ئۇلارنىڭ تىلىكىنىمۇ ئىجابەت قىلىشىنى سوراپ تۇرۇۋاپتۇ.

- ئى، مۇسا، - دەپتۇ تەڭرى، - مەن يارانقان بەندىلەردىن بەرمەيدىغىنىم، تىلىكىنى ئىجابەت قىلمايدىغىنىم يوق. سەن كۆرگەن ئۈ بەندىلەرگىمۇ مەن بەرگەن، لېكىن ئۇلار بىرى ئاتا، بىرى ئانا، بىرى پەرزەنت تۇرۇپمۇ بىر - بىرىنى ھەرگىز ئويلىمىدى، ئەكسىچە ئۆچلىسى ئۆزىنى ئويلىدى. ئۇلارنىڭ نىيىتى ئاشۇنداق بولغىنى ئۈچۈن، كۆرىدىغان كۈنىمۇ شۇ ئىدى. خەير، بوپتۇ، بېرىپ ئۇلارغا ئېيتقىن، ھەر بىرى بىر كېچىدىن تىلەپ چىقسۇن، نېمە تىلىسە شۇنى بېرىمەن.

مۇسا ئەلەيھىسسالام خۇشلۇقتا دەرھال يولغا چىقىپ، ئۇلارنىڭ يېنىغا كەپتۇ ھەمدە خۇدانىڭ كالامىنى ئۇلارغا يەتكۈزۈپتۇ. شۇ ھامان ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا جاڭجال باشلىنىپتۇ: ئاتا بولغۇچى: «مەن ھەممىدىن چوڭ، شۇڭا بىرىنچى كېچىسى مەن تىلىشىم كېرەك!» دېسە، ئانا بولغۇچى: «مەن ئاجىز - مەزلۇم، بىرىنچى نۆۋەت مېنىڭ!» دەپتۇ، بالىسىمۇ: «مەن ھەممىدىن كىچىك، شۇڭا ماڭا ئېتىبار قىلىشىڭلار كېرەك؟» دەپ تالىشىپتۇ. ئاخىرى مۇسا ئەلەيھىسسالام ئۇلارنى كېلىشتۇرۇپ، بىرىنچى كېچىنى ئانىغا، ئىككىنچى كېچىنى ئاتىغا، ئۈچىنچى كېچىنى ئوغلىغا بۇيرۇپتۇ. ئۇلار ئامالسىز ماقۇل بولۇپ، كەچ بولۇشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈپتۇ. نامازشام بولۇشى بىلەن ئانا تىلەشنى باشلاپتۇ:

- ئى، قۇدرەتلىك ئاللا، كارامىتىڭنى بىر كۆرسىتىپ، مېنى 14 ياشلىق، تەڭداشسىز بىر مەلىكىگە ئايلاندۇرۇپ قويساڭ، بۇ لەنىتى يەردىن قوتۇلۇپ، شاھزادىلەر بىلەن ئوردىدا ياشىسام...

ئەتىسى تاڭ ئاتقاندا، ئانا ئورنىدىن 14 ياشلىق مەلىكە بولۇپ قوپۇپتۇ - دە، ئوۋغا چىقىپ ئېزىپ قېلىپ بۇ گەمە ئالدىغا كەلگەن بىر شاھزادە بىلەن كېتىپ قاپتۇ.

ئىككىنچى ئاخشىمى ئاتا تىلەپتۇ:

- ئى، كەرەملىك تەڭرىم، 30 يىل بىر تەكىيگە باش قويغان ئېرىدىن كېچىپ، ھەتتا يۈرەك باغرىنى يېرىپ چىققان بالىسىنىمۇ تاشلاپ كەتكەن شۇ تۈز كورنى توڭگۈزغا ئايلاندۇرۇۋەتكىن!

دېگەندەك، كەچكە يېقىن بىر مىكىجىن گەمە ئالدىغا كېلىپ، يۈز - كۆزلىرىنى بوسۇغىغا يېقىپ تارام - تارام ياش تۆكۈپتۇ. بىراق ئاتا ھەرگىزمۇ ئىشكىنى ئاچقىلى ئۇنىماپتۇ.

كەچ كىرگەندە ئوغلى ئولتۇرۇپ تىلەپتۇ:

- ئى، مېھرىبان ئاللا، بىچارە ئانامنى بۇرۇنقى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ بەرگەيسەن!

ئەتىسى ئەتىگەندە ئانا ئۆز ئەسلىگە كېلىپ قوپۇپتۇ.

مۇسا ئەلەيھىسسالام ياندۇرقى قېتىم تۇر تېغىغا كېتىۋېتىپ گەمە ئالدىغا كەلگەندە ئۇلارنى ئەسلىدىكى ھالىتى بويىچە كۆرۈپ ھەيران قېلىپ سوراپتۇ:

- ۋۇ، نېمە گەپ؟ خۇدا سىلەر نېمە تىلىسەڭلار شۇنى بېرىشكە ماقۇل بولغان، ئەجىبا تىلىگىنىڭلارنى بەرمىدىمۇ؟

- بەردى، - دەپتۇ ئۇلار بېشىنى تۆۋەن سېلىپ، - خۇدا بىز نېمىنى تىلىگەن بولساق دەل شۇنىڭ ئۆزىنى بەردى.

مۇسا ئەلەيھىسسالام قايتا سوراپ ئەھۋالنى تەپسىلىي ئوققاندىن كېيىن:

- ئەمدى چۈشەندىم. ئەسلىدە ئاللاتائالا نېيىتىڭلارغا بېقىپ بەرگەنكەن. ئوچىڭلار بىر ئائىلە كىشىلىرى تۇرۇپ بىر - بىرىڭلارنى ئويلاشنىڭ ئورنىغا ھەممىڭلار ئۆزۈڭلارنىلا ئويلىساڭلار، بۇنىڭغا نېمە ئامال؟ - دەپ كېتىپ قاپتۇ.

ماقۇل، بۇنىڭغۇ بىر چۆچەك دەيلى، ئۇنداقتا ھازىرقى زاماندا كۆز ئالدىمىزدا يۈز بېرىۋاتقان، ئاشۇ چۆچەكنىمۇ بېسىپ چۈشىدىغان ئىشلارغا نېمە دەيمىز؟ پۈتكۈل جەمئىيەتنى قاپلاپ كەتكەن ساختا مال؛ قاتتىق زەربە بېرىلىۋاتسىمۇ يەنە يۈز بېرىۋاتقان ئوغرىلىق، بۇلاڭچىلىق؛ ھۆكۈمەت شۇنچە كۈچەپمۇ تۈگىتەلمەيۋاتقان پاراخورلۇق؛ ھەتتا ئاپەتكە ئۇچرىغانلارغا قىلىنغان ئىئانىگىمۇ خىيانەت قىلىش قاتارلىقلارنىڭ تۈپكى مەنبەسى نېمە؟ بىر جۈملە سۆز بىلەن ئېيتقاندا، يەنىلا ئۆزىنىلا ئويلاشتىن ئىبارەت.

تېگى - تەكتىدىن ئېيتقاندا، بۇخىلدىكى ئېچىنىشلىق تەتۈر قىسمەتلەر بۇگۈنكى دەۋردىكى ئادەملىرىمىزنىڭ ۋۇجۇدىدا بىر خىل تاقەتسىز دۆتلۈكنىڭ ئۇلغىيىپ كېتىۋاتقانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ، خالاس. چۈنكى دۇنيادىكى ئىشلارنىڭ ھەممىسى بىر - بىرىگە ئوڭ تاناسىپ بولۇۋەرمەيدۇ. دېمەك، ئۆزىنى ئويلاشمۇ كېيىنكى ئەمەلىي نەتىجە بىلەن تەتۈر تاناسىپ بولۇپ، ئادەم پەقەت ئۆزىنىلا ئويلىسا، ئەلۋەتتە باشقىلار بىلەن كارى بولمايدۇ، نەتىجىدە باشقىلارنىڭمۇ كارى بولمايدۇ - دە، ئىنسانىيەت دۇنياسىدىكى نۇرغۇن نەرسىلەردىن مەھرۇم قالىدۇ. ئەكسىچە، ئادەم باشقىلارنىمۇ ئويلىسا، باشقىلارمۇ ئۇنى ئويلايدۇ، بۇ، بىر ئادەمنىڭ ئۆزىنى ئۆزى ئويلىغىنىدىن كۆپ ياخشى ئەمەسمۇ؟ ئاددىيلا بىر مىسال ئالساق، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر پۈتكۈل ئۇيغۇرنى ئويلىغان، شۇڭا بۇگۈنكى كۈندە ئۇنى مۇتلەق كۆپ ساندىكى ئۇيغۇر ئويلايدۇ، سېغىنىدۇ. ناۋادا ئۇمۇ ئۆزىنى ئويلىغان بولسا، بۇگۈن ئۇنى كىممۇ ئويلار ئىدى؟

شۇڭا، ئۆزىنى ئويلاشنى ئويلىغان ھەر بىر ئادەم ئاۋۋال باشقا قېرىنداشلىرىنىڭ، يۇرت - ۋەتىنىنى ئويلىمىسا، ئۇنىڭ تەقدىرىمۇ ئەلۋەتتە تەتۈر قىسمەتلەرگە قېتىلىپ كېتىدۇ.

نەسىھەت

جۈمە نامىزىنىڭ ۋاقتى قىستاپ قالغاچقا، ئالدىراپ تەرەت ئېلىشقا تۇتۇندۇم. تەبىئىيكى يۈز - كۆزۈمنى يۇيۇپ بولغاندىن كېيىن، ئىككى قولۇمنى جەينەككىچە يۇيۇش ئۈچۈن چاپانىنىڭ سېلىپ يېپىنچاقلىۋېلىشقا توغرا كەلدى.

تەرەت ئېلىپ بولۇپ ئالدىراپ مەسچىتكە يول ئالدىم. تەڭ يولغا بارغاندا بىر تونۇش ئادەم ئاۋۋال باشقا قېرىنداشلىرىنى

باشقىلارغا نەسىھەت قىلىشتىن ئاۋۇال «مەن زادى قانچىلىك؟» دەپ ئۆزىگە سوئال قويۇپ باقىدىغان بولغانغا قەدەر تەتۈر قىسمەتلەردىن قۇتۇلالمىسمىز خۇدانىڭ ئۆزىگە ئامانەت.

ئىلان

رېۋايەت قىلىنىشىچە، ئەسلىدە تەڭرى ئىنسانلارغا جان ئاتا قىلغاندا، ئۆزىنىڭ تەڭداشسىز قۇدرەت ئىگىسى، تەڭداشسىز سېخىيلىق سۈپىتى بىلەن، جاننى مەڭگۈ ئىلىۋالماسلىققا بەرگەنمىش. بىراق ئىنسانلار نەچچە مىڭ يىللار ياشاۋېرىپ، ياشاشتىنمۇ تويۇپ، ئۆزىنى تاشلاپ قويماي ياتقانمىش. ئۇلارنىڭ تېگىدىن ئۇنۇپ چىققان قۇمۇشلار بەدىنىنى تېشىپ ئۆتۈپ، تېرەك بىلەن تەڭ ئۆسۈپ كەتكەنمىش. شامال چىققاندا قۇمۇشلار لەڭشىسا، ياتقان ئادەملەر: «قاپىقىم تارتىپ كەتتى» دېيىشىدىكەنمىش. ئاخىرى ئۇلار يېتىپمۇ زېرىكىپ، تەڭرىنىڭ ئالدىغان دەۋا قىلىپ بېرىپ، جېنىنى ئالدىغان قىلغانمىش.

بۇ گەرچە بىر رېۋايەت بولسىمۇ، لېكىن ھەر قانداق نەرسىنىڭ چەكتىن ئېشىپ كەتكەندە ئۇمىد كۈتكەننىڭ ئەكسىچە - تەتۈر نەتىجە بېرىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ. ھازىر رادىئو - تېلېۋىزورلاردا گويا «موزايلىق ئىنىككە سېتىۋالغاندەك» ھەر كۈنى تەكرار - تەكرار ئاڭلىتىلىدىغان بەزى ئېلانلارمۇ دەل ئاشۇنداق - ئەكسىچە نەتىجە بەرمەكتە.

نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا «رونا» ماركىلىق گىرىم بۇيۇملىرى ھەققىدە بېرىلگەن تەكرار - تەكرار ئېلانلار، ئەزەلدىنلا ستخىيىلىك سودىغا كۆنۈپ كەتكەن ئېڭىمىزغا بىردىنلا تەسىر قىلىپ، «رونا» ماركىسىنى مىسلىسىز بازار تاپقۇزدى. شۇ چاغلاردا گىرىم بۇيۇملىرى ساتقۇچىسى بىر پىركازچىكنىڭ: «توۋا، بۇ خەققە نېمە بولغاندۇ؟ ھەممىسى كېلىپ «رونا» لا دەيدۇ...» دېگىنى ئېسىمدە.

بىراق بىر نەچچە يىل ئۆتۈپ كىشىلەر «رونا»غا شۇ قەدەر تويۇپ كەتتىكى، ھەتتا سەھنىلەرگىمۇ «رونا ماركىلىق مانتا» دېگەن ھەجۋى ئىبارىلەر ئېلىپ چىقىلىپ مەسخىرە قىلىندى. شۇنىڭدىن باشلاپ گىرىم بۇيۇملىرىنىڭ بىزدىكى «رونا دەۋرى» ئاخىرلىشىپ، «رونا» دېگەن ماركا پوكەيلەردە بويۇن قىسىپ قالغان بىچارىگە ئايلىنىپ قالدى. مانا بۇ، ئايلاپ - يىللاپ تەكرار ئاڭلىتىلغان ئېلاننىڭ ئەكسىچە نەتىجىسى بولماي نېمە؟

ئۇنىڭدىن كېيىن «جيا جيا كالتىسى» نىڭ ئېلانى ئۇۋۇسىدىن چىقىپ، خۇددى ئۇۋۇسى بۇزۇلۇپ كەتكەن ھەرىلەردەك ھەممە يەرنى بىر ئالدى. دەسلەپتە ئاتا - ئانىلار تېخى ئاجىز، تاماق يېگىلى ئۇنىمايدىغان بالىلارغا ئېلىپ ئىچكۈزگەندى، لېكىن تېلېۋىزوردا نەچچە ئايغىچە زېرىكمەي ئۇدا ئاڭلىتىلىۋەرگەچكە، ھەر كۈنى ئاڭلاۋېرىپ زېرىككەن بالىلار ئاۋۇال ئېلاننى دوراپ ئويناشتى، كېيىنرەك «جيا - جيا كالتىسى، شەيتان ماڭقىسى، ئۇنى ئىچىدۇ ئەخمەق خالتىسى» دېگەن قوشاقنى پەيدا قىلىشتى. بۇنىڭ بىلەن ئۇنى ئالغۇسى، ئىچكۈسى بارلارمۇ «ئەخمەق خالتىسى» دەپ ئاتىلىپ قېلىشتىن قورقۇپ ئېلىشتىن ئىچىشتىن ۋاز كېچىشتى.

بۇ يەردە بەلكىم ئاشۇ ئېلانلارنى بەرگۈچىلەر بىر مۇنچە سانلىق مەلۇماتلارنى مىسال كەلتۈرۈپ، ئاشۇ ئېلانلارنىڭ ياراتقان ئىقتىسادىي قىممىتىنى ئىسپاتلىشىمۇ مۇمكىن. بىراق بۇ خۇددى «ياغاچ قازاندا بىر قېتىم ئاش پىشىدۇ» دېگەنگە ئوخشاش ئىش بولۇپ، گەرچە ئېلان جەڭگى ئېلىپ بېرىلغان دەسلەپكى بىر نەچچە ئايدا سېتىلىش نىسبىتىنىڭ ئاشقانلىقى ئېنىق بولسىمۇ، لېكىن بىر نەچچە ئاي ئەمەس، بىر نەچچە يىل ھەتتا ئون نەچچە يىل بويىچە ھېسابلىغاندا، «ساقالدىكى ئاشقا قورساق تويماپتۇ» دېگەنگە ئوخشاش، ئۇ ئازغىنە پايدىنىڭ ھېچنېمىگە دال بولالماسلىقى تېخىمۇ ئېنىق.

تېخىمۇ خەتەرلىكى - مەھسۇلاتلارنىڭ سۈپىتىگە تايانماي ئېلانغىلا تايىنىش، ھەدەپ ئېلان ئۇرۇشى ئېلىپ بېرىپ كىشىلەرنى بىزار قىلىۋېتىشتىن ئىبارەتتۇر. ئېلان ئىككى خىل بولىدۇ: بىرى، مەھسۇلاتلارنىڭ ئەمەلىيەت ئارقىلىق ئۆزىنى - ئۆزى ئېلان قىلىشى بولۇپ، بۇنى تەبىئىي ئېلان دېيىش مۇمكىن. يەنە بىرى، مەھسۇلات ئىگىلىرىنىڭ دۇنياديكى بارلىق چىرايلىق سۆز - ئىبارىلەرنى يىغىپ كېلىپ، ئۆز مەھسۇلاتلىرىنى بولۇشىغا ماختىشى بولۇپ، بۇنى سۈنئىي ئېلان دېيىش مۇمكىن. مۇقەررەركى تەبىئىي ئېلان مەھسۇلاتلارنىڭ خۇددى ياپون، گېرمان مىللىرىدەك مەڭگۈلۈك بازار تاپقۇزىدۇ. ئەكسىچە، سۈنئىي ئېلان قانچىلىك دەبدەبىلىك، قانچىلىك شېرىن سۆزلۈك بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، مەھسۇلات ئەمەلىيەت ئالدىدا چېنىپ، خۇددى «يالغانچى بالا» دېگەن مەسەلگە ئوخشاش ئاخىرى ئۆزىنى خانىۋەيران قىلىدۇ.

ئەمما بىزنىڭ باشقىلارنىلا ئەمەس، ھەتتا ئۆزىمىزنىمۇ ئالداشقا ئادەتلىنىپ كەتكەن ئېڭىمىزغا سۈنئىي ئېلانلاردىن ۋاز كېچىش بۇ ئەسىر ئىچىدە سىغمىسا كېرەك. شۇڭا قىلچە نەتىجە چىقمايدىغان راست گەپنى قىلىپ «سۈنئىي ئېلانغا تايانمايلى!» دېگەندىن كۆرە، «باركاللا! مۇشۇنداق ئېلانلارنى كۆپەيتەيلى!» دېگىنىمىز تۈزۈكتەك قىلىدۇ. چۈنكى شەيئىي تەرەققىي قىلىپ چېكىگە يەتكەندە ئۆز ئەكسىگە قايتىدۇ ئەمەسمۇ؟! دېمەك، ھامان قايتىدىغان نەرسىنىڭ ئەمدى تېزرەك قايتقىنى ياخشى.

ئوخشاش

ئۇ، بىر ئاتا بىلەن بىر ئانىدىن، يەنى - ئادەم ئاتا بىلەن ھاۋا ئانىدىن بولغان پەرزەنتلەرنىڭ ئۆزلىرىنىڭ قان - قېرىنداش ئىكەنلىكىنى ئونتۇپ، بارغانسېرى ياتلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى، ھەتتا بىر - بىرىگە دۇشمەن بولۇشۇپ قان تۆكۈش دەرىجىسىگە بېرىپ يەتكەنلىكىنى كۆرۈپ، بۇ ھالەتنى ئوخشىماقچى بولدى. ئۇ، كىنسانلار قەلبىدىكى ياۋۇزلۇق، ئۆچمەنلىك ئورنىغا رەھىمدىللىك، مېھرىبانلىقنى ئورناتماندىلا، ئاندىن ئۇلارنىڭ ياتلىشىش ھالىتىنى ئوخشاش مۇمكىنلىكىنى ھېس قىلغانىدى. شۇڭا بارلىقنى رەھىمدىللىك، مېھرىبانلىقنى ئورنىتىشقا سەرپ قىلدى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىغا پۈتۈن ئىنسانىيەتنىڭ مېھرى - مۇھەببىتى مۇجەسسەملەنگەنىدى. ئۇ، بۇ تەڭداشسىز مېھرى - مۇھەببەت خاسىيىتىدىن ئەمالارنىڭ كۆزىنى ئاچاتتى، ھەتتا مەڭگۈلۈك ئۈيقۇغا كەتكەن نارەسىدىلەرگىمۇ ھاياتلىق بەخش ئېتەتتى. ئۇنىڭ مېھرى - مۇھەببىتى شۇ قەدەر چەكسىز ئىدىكى، ھەتتا بىراۋ ئۇنىڭ ئوك مەڭزىگە ئۇرسا، ئۇ، سول مەڭزىنىمۇ تۈتۈپ بېرەتتى ھەمدە باشقىلارنىمۇ شۇنداق قىلىشقا ئۈندەيتتى. چۈنكى ئۇ ئۆچمەنلىكنىڭ ئەسلى ئىنسان تەبىئىيىتى ئەمەسلىكىنى، ياۋۇزلۇق قىلغانلارنىڭ ھامان بىر كۈنى ئاشۇ ياۋۇزلۇقى ئۈچۈن پۈشايمان يېمەي قالمايدىغانلىقىنى بىلەتتى.

بىراق ئۇ كىرستقا مىخلاندى. ئۇ پەقەت ئىنسان قەلبىگە مېھرىبانلىق ئورنىتىپ، بىر - بىرىگە ئۆچمەنلىك قىلمىدىغان تەتۈر ھالەتنى ئوخشىماقچى بولغانلىقى ئۈچۈنلا كىرستقا مىخلاندى.

ئۇ، بۇبى مەريەم ئانىنىڭ ئوغلى ئېيسا ئىدى.

ئۇ، شۇ قەدەر مېھرىبان ئىدىكى، ھەتتا ئۆزىنى كىرستقا مىخلاۋاتقانلارغىمۇ: «ئى، ئاللا، ئۇلارنى كەچۈرگىن، چۈنكى ئۇلار شۇ تاپتا ئۆزىنىڭ نېمە قىلىۋاتقانلىقىنى بىلمەيدۇ!» دەپ دۇئا قىلغانىدى. گەرچە كېيىن كىشىلەر ئۇنى پەيغەمبەر دەپ ئېتىراپ قىلىشقان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ ئوخشىماقچى بولغان ھالەت شۇ پېتى قېلىۋەردى.

دېمەك ئىنسانىيەت ئارىسىدىكى ئىنسانىيەتسىز ھالەت ئوخشىلىشىنىڭ ئورنىغا ئۇنىڭ ئۆزى «ئوخشالدى».

دوستلۇق ئۇرۇشى

دۇشمەنلىكنىڭ تەتۈرى دوستلۇق، دوستلۇقنىڭ تەتۈرى دۇشمەنلىك. دۇشمەن بىلەن دوست ئوتتۇرىسىدا دوستلۇق بولۇشى مۇمكىن بولمىغاندەك، ئەقەللىي ساۋات بويىچە ئېيتقاندا، دوست بىلەن دوست ئوتتۇرىسىدا دۇشمەنلىك بولۇشمۇ مۇمكىن ئەمەس. ئۇنداقتا، دوست بىلەن دوست ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرگەن ئۇرۇشۇشنى قانداق چۈشەندۈرۈش مۇمكىن؟ بۇنىڭغا ئەڭ ياخشىسى ئەمەلىيەتنىڭ ئۆزى جاۋاب بېرسۇن. چۈنكى گەرچە نەزەرىيە ئەمەلىيەتكە يېتەكچىلىك قىلسىمۇ، لېكىن نەزەرىيە جاۋاب بېرەلمىگەن ياكى مۇجمەل جاۋاب بەرگەن نەرسىلەرگە ھامان ئەمەلىيەت ئەڭ توغرا، ئەڭ ئېنىق جاۋاب بېرەلەيدۇ:

ئۇ ئىككىسى ئۆزلىرىنى قىيامەتلىك دوستلار دەپ ئاتىشاتتى. دېمىسىمۇ باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ 1 - يىللىقىدىن باشلاپ تولۇق ئوتتۇرىنى پۈتتۈرگىچە بىر سىنىپتا ئوقۇپ، ئاشۇ بالىلىق دەۋرىدە دوست بولۇشقانچە تاكى يېشى 40 تىن ھالقىپ، ئۆمۈر مۇساپىسىنىڭ يېرىمى تۇگىگىچە ھەممە ئىسسىق - سوغۇقنى تەڭ تارتىپ كەلگەنىدى.

بۇگۈنمۇ B ئەپەندىنىڭ سۆيۈملۈك قىزى سەئىدەنىڭ يۈرەك ئوپېراتسىيىسى قىلىنىپ، بالىنتسىدىن ساق - سالامەت چىققانلىقىنى تەبرىكلەش ئۈچۈن، A ئەپەندى ئۇلارنى پۈتۈن ئائىلە بويلاپ ئۆيگە چاقىردى.

- خوشە! - دېدى ساھىبخان تۇنجى قەدەھنى قولىغا ئېلىپ، - قىزىمىز سەئىدەنىڭ، شۇنداقلا ھەممىزنىڭ سالامەتلىكىمىز ئۈچۈن كۆتۈرەيلى!

ئۇلار «سالامەتلىك ئۈچۈن» ئىچىشتى.

يالغۇز ئۇلارلا ئەمەس، بىزدىكى ئىچەرمەنلەر- نىڭ ھەممىسلا دېگۈدەك «سالامەتلىك ئۈچۈن» دەپ ئىچىشىدۇ. بىراق ئىچكەنلەرنىڭ تولىسى ئىچىملىك سەۋەبىدىن سالامەتلىكىدىن ئايرىلىپ قالىدۇ. بۇمۇ تەتۈر قىسمەتلەرنىڭ بىر قىسمى بولسا كېرەك. ئەمما تېخىمۇ تەتۈرلۈك - سورۇن ئاخىرىدا ئىككى قەدىناس دوستنىڭ بىر - بىرىگە دوستلۇق مېھرىنىڭ ئېشىپ كېتىشى بىلەن ئۇرۇشۇپ قالغىنى بولدى!

يەنە شۇ تەتۈر قىسمەتلەر: بىز تۇرمۇشتا بىرەر پېشكەللىككە يولۇقۇپ قالساق، دەردىمىزنى ھاراق بىلەن تۇگەتمەكچى بولۇپ، بولۇشىغا ئىچىمىز. مىڭلاپ ئەپسۇسكى، مەستلىك دەردىمىزنى تۇگىتىش ئۈياقتا تۇرسۇن، دەرد ئۈستىگە دەرد قوشۇپ، كۆتۈرۈپ قويۇسىز قىلىۋېتىدۇ. ئۇلارمۇ تېخى تولۇقسىز ئوتتۇرىدا ئوقۇۋاتقان نارەسىدە قىزىنىڭ يۈرەك كېسىلى بولغاندىن تارتىپ، ئوپېراتسىيىدىن چىققانغا قەدەر بولغان ئازابلىقتىكى تارتقان دەردلىرىنى سۆزلىشىپ، ھاراقنى بولۇشىغا ئىچىشتى. ئايالار كېچە سائەت ئىككىگىچە ئولتۇرۇپ بېقىپ، ئاخىرى ئىچكەركى ئۆيگە كىرىپ ئۇخلاپ قېلىشتى. بولۇپمۇ سەئىدە ياخشى ئارام ئالمىسا سالامەتلىكىگە پايدىسىز ئىدى، شۇڭا ئۇ، بۇ ئۆيدىكى تەڭ دېمەتلىك قىز دوستلىرى بىلەن بالدۇرلا يېتىۋالغانىدى. بىراق كېچە سائەت ئۈچتە B ئەپەندى: «كېتىمىز» دەپ تۇرۇۋالدى. ئۇلارنىڭ ئۆيى شەھەرنىڭ ئەڭ چېتىدە ئىدى،

نەچچە قېتىم بۇلاڭچىلىق يۈز بەرگەن چىراغسىز ئارقا كوچىدىن ئۆتەتتى. ياخشى يېرى، ئۆيى ئىدارىنىڭ ئىچىدە بولغانلىقتىن، سىرتتىن كېلىدىغان ئوغرى - يالغاندىن خاتىرجەم ئىدى. شۇڭا A ئەپەندى دوستلۇق كۆڭلى بىلەن ئۇلارنى قونۇپ قېلىشقا دەۋەت قىلدى، بىراق B ئەپەندى زادىلا ئۇنىمىدى. ئۇمۇ دوستلۇق كۆڭلى بويىچە: «دوستۇمنى ئاۋارە قىلىپ يۈرمەي» دەپ ئويلايتتى. ئۇ، ئۆز گېپىدە چىڭ تۇتۇۋېلىپ، ئايالى بىلەن قىزى سەئىدەنى ئويغىتىش ئۈچۈن ئىچكىرىكى ئۆيگە ماڭدى. ناۋادا ئۇلار راستىنلا كېتىپ قالسا، بۇ كېچىدە بىرەر ئىش چىقمايدۇ، دېگىلى بولمايتتى. شۇڭا A ئەپەندى ئۇلارنى قەتئىي توسۇپ قالماقچى بولۇپ B ئەپەندىنى تۇتۇۋېلىپ، مەجبۇرى سۆرەپ ئەكىلىپ كارىۋاتقا ئولتۇرغۇزۇپ قويدى. بۇنىڭدىن رەنجىگەن B ئەپەندى A ئەپەندىنىڭ كانىيىدىن ئىتتىرىۋەتتى. شۇنداق قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا دوستلۇقتىن كېلىپ چىققان بىرقەپەس «ئۇرۇش» پارتلىدى.

بۇ، ھەممە نەرسە تەرەققىي قىلىپ چېكىگە يەتكەندە ئۆز ئەكسىگە قايتىدۇ، دېگەن ئۇقۇمنى ئىسپاتلامدۇ؟ ناتايىن. چۈنكى ھەممە نەرسىنىڭ چېكى بولسىمۇ، دوستلۇق، مۇھەببەتنىڭ چېكى بولمايدۇ. ئۇنداقتا دوستلۇق سەۋەبىدىن كېلىپ چىققان ئۇرۇشنى قانداق چۈشەندۈرۈش مۇمكىن؟ بۇنىڭغا پەقەت خاراكتېرىمىزدىكى ۋە قىسمىتىمىزدىكى تەتۈرلۈكتىنلا جاۋاب تېپىش مۇمكىن.

تەڭلىك ۋە تەڭسىزلىك

ئۇ، سېكرېتار ئىشخانىسىغا ئەرز قىلغىلى كىرىپ سۆزلەپلا كەتتى:

- مەن ئۇنىڭ بىلەن ھەم يۈرتداش، ھەم ساۋاقداش، تېخى ئۇنىڭ پارتىيىگە مەن تونۇشتۇرغان، دېمەك ئۇنىڭدىن پارتىيە ستاژىمۇ ئىككى يىل ئارتۇق. شۇنداق تۇرۇقلۇق نېمە ئۈچۈن بۇ قېتىم ئۇ ئۆستۇرۇلۇپ مەن قېپقالىمەن؟ مېنىڭ زادى نەرىم ئۇنىڭدىن كەم؟ مېنىڭ گۇناھىم زادى نېمە؟! مۇنداق تەڭسىزلىككە قانداق چىداپ تۇرغىلى بولىدۇ؟!

بۇ يەردە سېكرېتارنىڭ ئۇنىڭغا نېمىدەپ جاۋاب بەرگەنلىكى بىزگە ئۇنچىۋالا مۇھىم ئەمەس، مۇھىمى جەمئىيەتتىكى نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ خۇددى ئاشۇ دەۋاگەرگە ئوخشاش تەتۈر تەڭلىك تەلەپ قىلىشىنىڭ نەقەدەر يولسىزلىق ئىكەنلىكىنى بىلىشتىن ئىبارەت. مۇنداق تەتۈر تەڭلىك تەلەپ قىلغۇچىلار بىزنىڭ ھاراقسىز ئۆتكۈزۈلمەيدىغان مېھماندارچىلىق، توي - تۆكۈن، ھېيت پەتىسى ۋە باشقا تۇرلۇك سورۇنلىرىمىزدا تېخىمۇ ئەزۈەيلەپ كېتىشىدۇ:

- بولدى، يەنە ئىچسەم مەست بوپقالىمەن، مېنى زورلىمىساڭلار.

- مەست بوپقالمەن دېدىڭمۇ؟ ئەجىبا سەن مەست بولماي شىيەنجاڭ (ھاكىم) بولماقچىمىدىڭ؟ ھاراق ئىچكەندىكىن مەست بولىدىغان گەپ، ئىچە!

- مەن ئىچەلمەيمەن، ئاشقازىنىمنىڭ دەردى بار، ئىچسەممۇ سىڭمەيدۇ.

- قۇرۇق گەپ، خۇدا ھەممىمىزنى ئوخشاش ياراتقان، بۇ سورۇنغا تەڭ كىردۇق، تەڭ ئىچمىز، تەڭ كېتىمىز، نېمە بولساق تەڭ بولىمىز، قېنى ئىچە!

گەرچە ئاشۇنداق سورۇنلىرىمىزدا «تەڭلىك» دەۋاسى قىلغۇچىلار مۇتلەق ئۇستۇنلۇكتە تۇرسىمۇ، لېكىن ماھىيەتتە ئۇلارنىڭ سۆزلىرى پۈتۈنلەي يالغان. چۈنكى خۇدا بۇ دۇنياغا ھېچكىمنى ھېچكىم بىلەن تەڭ قىلىپ ياراتمىغان، شۇڭا ھېچكىم ھېچكىم بىلەن تەڭ ئەمەس، ھەتتا بىر قورساقتا بىللە يېتىپ، بىر كۈن ئىچىدە تەڭ تۇغۇلغان قوشكېزەكلەرمۇ مەيلى بوي -تۇرۇق، خۇي - مىجەز، سالامەتلىك جەھەتتىن بولسۇن، ھەرگىز بىر - بىرى بىلەن تەڭ ئەمەس. بىر بىلەكتىكى بەش بارماق تەڭ بولمىغان يەردە، بۇ دۇنيادا يەنە نېمىلەر تەڭ بولماقچىدى؟!

ناۋادا بۇ دۇنيادا شۇنداق بىر تەڭلىك قانۇنى يولغا قويۇلۇپ، بىر يۈرتتا تۇغۇلغان، تەڭ ئوقۇغان ئادەملەرنىڭ بىرسى ئۆستۇرۇلىدىغان چاغدا باشقىلىرىمۇ تەڭ ئۆستۇرۇلسە ئىشخانىغا پاتارمۇ؟ پۇقرا بولىدىغان ئادەم قالارمۇ؟ ناۋادا بىر سورۇندىكى ئادەملەرنىڭ ھەممىسى تەڭ كېلىپ، تەڭ ئىچىپ، تەڭ مەست بولۇپ، تەڭ ھاجەتخانىغا كىرسە قانداق ئاقىۋەت كېلىپ چىقار؟ ناۋادا دېڭىز، قۇرۇقلۇق ۋە تاغمۇ تەڭ بولسا، ئۇ ھالدا دۇنيانىڭ 73% تىنى ئىگىلەيدىغان سۇ پۈتۈن دۇنياغا يامراپ، ئىككىنچى قېتىملىق توپان بالاسى كېلىپ چىقمامدۇ؟!

دېمەك، ھەقىقىي تەڭلىك ئاشۇ تەڭسىزلىكتە مەۋجۇت بولىدۇ. چۈنكى تەڭسىزلىك ۋە تەڭلىكنىڭ ھېچقايسىسى مۇتلەق ئەمەس. خۇددى كېچە بىلەن كۈندۈزدىن بىر سوتكا ھاسىل بولغاندەك، دۇنيانىڭ تەڭپۇڭلۇقىمۇ ئاشۇ تەڭسىزلىك بىلەن تەڭلىك ئىچىدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ.

ئاپتور: مەكىت ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۈرتىنىڭ خادىمى (M1)

تەسەرات دىگىزىدىن تامچىلار

ئىمىزگە

ئىبراھىم ئەمەت

كىچىكىمدە ئاپامدىن بالا يىغلاپ كەتكەندە ئىمىزگە سېلىپ قويسا توختاپ قالىدىغانلىقىنى كۆرىۋالغانىدىم. ھالا بۇگۈنكى كۈندە ئۆي - ئوچاقلىق بولۇپ، بالىلىقمۇ بولۇپ قالدىم. بالا باقماقنىڭ تەسلىكىنى ھېس قىلغانسېرى ئانامغا بولغان ھۇرمىتىم، مېھرىم ئاشتى.

بىر كۈنى ئايالىم ئىشقا كېتىپ بالا ماڭا قالدى. ھەر قېتىم ئانىسىنى ئەمگىسى كەلگەندە يىغلايدۇ، مەن قۇرۇق ئىمىزگىنى سېلىپ قويىمەن. بالام سۈت چىقمايدىغان بۇ رېزىنكىنى شوراپ - شوراپ ئۇخلاپ قالىدۇ. كەچتە ئايالىم قايتىپ كەلگىچە بۇ ئىش بىر نەچچە قېتىم تەكرارلاندى. بالام قۇرۇق ئىمىزگىنى شوراپ زېرىكمىدى. مەن ئاغزىغا سېلىپ زېرىكمىدىم. شۇنداق قىلىپ، بالام يىغلاپ مېنى ئاۋارە قىلىپ، مەن ئۇنى ئالداپ كەچتە ئاپىسىغا ئۇلىشىۋالدىم.

تۇرۇپ ئويلاپ قالدىم: بالامنىڭ قورسىقى ئېچىپ - ئېچىرقاپ كەتكەندە قۇرۇق ئىمىزگىنى چىشلەپ ئۇخلاپ قالغىنى نېمىسى؟ بالامنىڭ روھى قانائەت تېپىپ ئۇخلاپ قالغان ئوخشىمامدۇ؟ ئۇنىڭ يىغلاشتىن مەخسىدى قورسىقىغا بىر نەرسە تەلەپ قىلىش ئىدى. ئەجىبا، مەن بىر نەرسە بەرمىسەم.

ئويلاۋېرىپ كاللام ۋاللىدە يورىغاندەك بولۇپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن ئادەملەر دۇنياسىغا قايتتىم. رېئال تۇرمۇشتىمۇ يىغا بىلەن ئىمىزگىنىڭ مۇناسىۋىتىگە ئوخشاپ كېتىدىغان ئىشلار بارمۇ نېمە؟

توغرا، مەن تاغدەك چوڭ ئىشلارنى قويۇپ، ئۆزۈمنىلا ئالسام، دەل شۇ بوۋاقنىڭ ئۆزىكەنمەن. نېمىشقا دەمسىز؟ ئىش مۇنداق:

مەن بىر ئەسكى ئۆيدە ئولتۇرۇۋاتقىلى نەچچە يىل بولدى. ئۆيۈم زەي ھەم قاراڭغۇ. ئىدارىغا نەچچە قېتىم ھال ئېيتسام ھېلىقى ئۆي باشقۇرىدىغان كادىر: ئۇكام، سىزنىڭ قىيىنچىلىقىڭىزنى بىز بىلىمىز. سىزنىڭ قىيىنچىلىقىڭىز بىزنىڭ قىيىنچىلىقىمىز. بىز چوقۇم ھەل قىلىمىز. چوقۇم مۇزاكىرىلىشىمىز. مانا مەن كېلەر قېتىم يىغىندا چوقۇم ئوتتۇرىغا قويىمەن، دەپ ئاغزىمنى تاتلىق قىلىدۇ. مەن خۇشال قايتىپ چىقىمەن. بۇنداق ۋەدىلەر تالاي قېتىم بېرىلدى. مەن تالاي قېتىم ئاغزىمنى تاتلىق ئەتتىم. نەچچە يىل ئۆتتى، ھېچ بىر سادا يوق. مەندىن كېيىن خىزمەتكە چىققانلارمۇ بىناغا كۆچكىلى نەۋاق. ئۇلار مەندىن بەكرەك يىغلاپ ئۆپكىسى قېقىلىپ كەتكەنلەرمىكىنتاڭ. بۇنى بىلمىدىم. ئىشقىلىپ دائىم يىغلاپ تۇرىمەن، باشلىق ئىمىزگىنى شېكەرگە شۇنداقلا تەگكۈزۈپ ماڭا سالىدۇ. مەن خۇشال قايتىپ چىقىمەن...

ئايالىم ئىشقا كەتكەن ھېلىقى كۈنى روھى قانائەت تېپىپ ئۇخلاپ قالغان بىلەن قورسىقى ئاچ قېلىپ زىيان تارتقىنى بالام ئىدى. مەنمۇ دەل شۇنىڭغا ئوخشاپ قالغاندەك قىلىمەن. ئاغزىمنى تاتلىق قىلىپ يۇرۇۋاتقىنىم بىلەن ئولتۇرۇۋاتقىنىم مۇشۇ ئەسكى ئۆي! قاچان ھەل قىلىسەن دېيىشكە مېنىڭ ھەددىممۇ؟ ئۇ دېگەن باشلىق تۇرسا؟! ئويلاپ باقسام مەنلا ئەمەس، بىزنىڭ سانسىزلىغان ئادەملىرىمىز بۇ خىل چۈشىنىپ بولمايدىغان ئالداش ۋە ئالدىنىش ئىچىدە «ئاسماندىكى غازنىڭ شورپىسىغا نان چىلاپ يەپ» ياشاۋېتىپتۇ.

ياشاش - بىر خىل سەنئەت. بۇ سەنئەتتە ھەركىم ئوخشاش بولمىغان رول ئېلىپ، ئوخشاش بولمىغان بوياقلار بىلەن ئۆزلىرىنى پەردەزلەپ، ئۆز خاراكتېرىگە ماس كېلىدىغان ياشاش پەلسەپىسىنى ياراتماقتا. ئالداش بىر خىل ماھارەت. ماھارەت بولغاندىمۇ قۇۋلۇق - شۇملۇق، ھىيلە - مىكىر ۋە قارانىيەت تەلەپ قىلىدىغان ماھارەت. سەنئەتتە ماھارەت كەم بولسا بولمايدىغانلىقى سەۋەبىدىن بولسا كېرەك، «ئاسماندىكى غازنىڭ شورپىسىغا نان چىلاپ يەيدىغان ئادەملەر» نىڭ ياشاش سەنئىتىگە يارىشا، ئالداش ۋە قۇرۇق تەسەللىي بېرىش ماھارىتى ھېلىھەم داۋام قىلماقتا. بۇنىڭ تۇپرىقى بىزدە ئىنتايىن كەڭ ھەم مۇنبەت. ئانىمىز كىچىكىمىزدە بىزگە قۇرۇق ئىمىزگەسالغانلىقىدىنمۇ، بىلمىدىم، بىز بۇ ئىمىزگىنى تا ھازىرغىچە چىشلەپ يۈرمەكتىمىز. بەلكىم تا قىيامەتكىچە چىشلەپ بارىدىغان ئوخشايمىز. بىزمۇ بالىلارغا بۇ ئىمىزگىنى سالساق. بالىلارمۇ... دەل مۇشۇ قۇرلارنى يېزىۋاتقاندا، تاتلىق ئۇخلاۋاتقان بالام قارا باستىمۇ قانداق؟ چۆچۈپ ئويغىنىپ يىغلاپ كەتتى. پوفايكا توقۇپ ئولتۇرغان ئايالىم يانچۇقىدىن ئىمىزگىنى ئېلىپ (ئۇ دائىم يېنىدا بىرگە ئېلىپ يۈرىدۇ) بالىنىڭ ئاغزىغا دوملىدى. ئادەم ئالدايدىغان بۇ لەنىتىگە ـچ - ئىچىمدىن ئۆچمەنلىكىم تېشىپ تۇرغاچقا، چاچراپ تۇرۇپ، ئەمدىلا يىغىدىن پەس بولغان بالامنىڭ ئاغزىدىن قوپاللىق بىلەن ئىمىزگىنى تارتىۋېلىپ كۆيۈۋاتقان ئوتقا تاشلىۋەتتىم. بۇ تەسادىپىي ئىشتىن خۇدىنى يوقاتقان ئايالىم چىرقىراپ تاشلىدى:

- ساراڭ بولدىڭىزمۇ؟

چىرقىراق ئاۋازدىن بالام ئەندىكىپ يىغلاپ كەتتى. ئايالىم بالىنى پەپىلەشكە باشلىدى:

- يىغلىماڭ بالام. دادىڭىز ئالجىپ قاپتۇ. ئەتە سىزگەيېڭىدىن بىرنى ئېلىپ بېرىمەن. يىغلىماڭ، بالام.

مەن داڭقېتىپ قالدىم. راستتىنلا ساراڭ بولغان ئوخشايمىز.

پۇرسەت

يۇسۇپجان ئىمىن جەۋلانى

كەلگەن ياكى كەتكەنلىكىنى بىلگىلى بولمايدىغان ئاشىق - پۇرسەت. ئۇ، ئالدىمىزدىن شەپىسىز ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن، ئاندىن ئۇنىڭ ھەقىقەتەن كېلىپ كەتكەنلىكىنى ھېس قىلىمىز، لېكىن بەكمۇ كېچىكىپ ھەسرەت بىلەن ھېس قىلىمىز

باغاق

مەمتىمىن ساۋۇت خەنجىرى

قولۇمدا ئىككى خىل باغاق: بىرى توينىڭ، بىرى ئۆلۈمنىڭ. بىرىگە قارىسام توينىڭ نەغمىسى ياڭراپ تۇرىدۇ. بىرىگە قارىسام ئۆلۈمنىڭ ھازىسى ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ. بۇ ئىككى باغاقنىڭ ئىككى خىل تەقدىرىگەقاراپ دۇنيانىڭ كۈلكە بىلەن يىغىدىن تەڭپۇڭلاشقانلىقىنى ھېس قىلىمەن.

يۇمىلاق سورۇندىمۇ تۆر بولىدۇ

ئەرشىددىن قادىرى

بەزىلەر «يۇمىلاق سورۇندا تۆر، پەگا بولمايدۇ» دەپ كېسىپ ئېيتقان. بۇ قاراشقا قوشۇلمايمەن. مېنىڭچە، يۇمىلاق سورۇندا پادىشاھ، ئەۋلىيا ۋە دانالار قايسى تەرەپتە ئولتۇرسا، شۇ ئورۇن ئۆز نۆۋىتىدە تۆردۇر.

قىسقىسى، ئۇنىڭ ئاغزىدىن چىقىۋاتقان ھەر بىر كەلىمە سۆزگە تىكىلىپ تۇرغان كۆزلەر ۋە ئۇلارغا توغرىلاپ قويۇلغان سىنئالغۇ ئاپپاراتى - ئۇنىڭ جانلىق دەلىلىدۇر. (M2)

نارکوز یاپیراقلىرى

(بەكباش خاتىرلەر)

ئابدۇقادىر جالالىددىن

1

ئۆيگە تېزراق يېتىپ بېرىشنى ئويلايتتىم. ھەممە ئەزايىم لاغىلداپ تىترەيتتى. ئۆيگە قارىغاندا تالا كەڭ بولمىدۇ، لېكىن شۇ تاپتا تالاغا پاتمايۋاتاتتىم، تالا مېنىڭ ئەمەستە. بۇ يەرنى ھەممە ئادەم تالىشاتتى، خۇددى كىشىلەر بەس - بەس بىلەن تەۋەلىك خېتىنى يانچۇقىغا سېلىپ يۈرگەندەك. ئادەملەر بىر - بىرىگە ھومىيىاتتى. بىر - بىرىگە قاراشقا پېتىنالمايتتى. بەزىلەر ياقىسىنى تۇتقان ھالدا يەرگە قارىغىنىچە ئىتتىك ئۆتۈپ كېتىشەتتى. رەستىدە ئادەملەر تولا، ھەر بىر ئادەم بىر مەركەز. قەدىمكىلەر يىراق يۇلتۇزلاردىن كەلگەن مۇزىكىنى تىڭشاپ ھوزۇرلانغان، ھازىرقى ئادەملەر بىر - بىرىگە سوقۇلۇپ يۇرۇپمۇ بىر - بىرىنىڭ ئىچىدىكى ئاۋازلارنى ئاڭلىيالماس بولۇپ كەتتى. ھەممە ئادەم ئۆزىگە غەرق بولۇپ كەتكەن. رەستىدە ئادەملەر تولا، لېكىن ھېچكىمنى تاپقىلى بولمايدۇ. شۇنداق پاتپاراقچىلىق، كىشىلەرنىڭ ھەممىسى ئۆيىگە ئالدىرىشىدۇ. ھاۋا شۇنداق ئوچۇق، قۇياش ناھايىتى ئېگىزدە. شەھەرنىڭ ئارزۇلۇق دەرەخلىرى ۋېجىك قوللىرىنى پەلەككە سوزۇپ تۇرىدۇ، قۇشلار بىلەن سىردىشىپ باقمىغان ياپراقلار ئاسفالىتتىن ئۆرلەپ چىققان ھاراڭتە لاپسىيىپ كەتكەن.

ئادەملەر، نەگە بارىسىلەر؟ كىمدۇر بىرسى ئىتتىك ماڭمەن، دەپ يىقىلىپ كەتتى، شىمىنىڭ تىزى قىسمى يىرتىلىپ، تىزى سۈرۈلۈپ كەتتى. ئۇ، ئالمان - تالمان قوپۇپ ئۆيگە قاراپ يۈگۈردى. مەنمۇ يۈگۈردۈم، باشقىلارمۇ يۈگۈردى، ھەممە ئادەم تەرەپ - تەرەپكە يۈگۈردى. بارار يېرىمىز ئوخشاش بولمىغاچقا، بىر - بىرىمىزگە پۇتلىشاتتۇق، ئەلپازىمىزنى بۇزۇپ قاراپ قويۇشاتتۇق. نېمە ئىش بوپتۇ؟ ھېچ ئىش يوق، تېپتىنچ. ئۆگىتىلگەن قۇشلار يېشىل تىنچلىق جەمئىيىتىگە يۇزلەنگەن.

تار بىر خالتا كوچىغا كىردىم. ئۇ دۇنيا بىلەن بۇ دۇنيا ئارىلىقىدەك مەڭگۈلۈك تار كوچىمۇ نېمە؟ ئىختىيارىمنى كوچىغا بەردىم، مەن ھېچنېمىنى تاللىماسلىقىم كېرەك، چۈنكى ئىككى قاسناقتا تام، تامنىڭ ئۇ تەرىپىدە قايسى خىل دۇنيانىڭ بارلىقىنى ئويلىماسلىقىم كېرەك، باشقىلاردىن سورىسام تېخىمۇ بولمايدۇ. بىر يەيغەمبەر (بۇگۈنكى تاش دەۋرىنىڭ يەيغەمبىرى بولسا كېرەك) ئادەمگە مېڭىشتىن ئىبارەت بىرلا ئىمكانىيەت بار، دېگەنىدى. ئەگەر ماڭغىلى بولمىسچۇ؟

- خىيالىڭ بىلەن ماڭ، - دېدى ھېلىقى يەيغەمبەر.
- خىيال بىلەن نەگە بارغىلى بولىدۇ؟
- بارلىق راست ۋە يالغان نەرسىلەرگە بارغىلى بولىدۇ.
- مەن ئۇنىڭغا موھتاج ئەمەس.
- توغرا، سەن ئۆزۈڭ موھتاج نەرسىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بايقىغىچە ماڭ.
- ئاندىنچۇ؟
- ئېرىشكىچە ماڭ.
- مەن ھازىرغىچە ماڭدىم، لېكىن ھېچنېمە يوق.
- ئاۋۋال بېشىڭ بىلەن ماڭ، ئاندىن پۇتۇڭ بىلەن ماڭ.
- قورسىقىم بىلەن مېڭىپ خاتا قىلدىممۇ نېمە؟

ـ ئەگەر يەنىلا قورسىقىڭ بىلەن ماڭساڭ، ئۆمىلىگۈچىلەر قەۋمىگە كىرىپ كېتىسەن.

پىكىر بىلەن ئۆتكەن ۋاقىت شۇنچە قىسقا، بىراق شۇ ۋاقىتتا كائىناتنى نۇرغۇن قېتىم دەۋر قىلغىلى بولىدۇ.

ئۇي ـ ئۆزۈمگە تامامەن مەنسۇپ دۇنيا، ئۇ يەر روبىنزونىڭ تەنها ئارىلىغا ئوخشايدۇ. ئىشكنى ئاچتىم ـ دە، كىردىم. ئەمدى ئارام ئېلىشىم كېرەك. ئىشكنىڭ ئىلگۈچلىرىنى مۇستەھكەم ئەتتىم، كەينىمگە چوشكەنلەر بارمۇ ـ يوق دەپ ئەتراپنى تىكشاپ باقتىم، ئەتراپ تىمتاس. ئىشكنى ئوبدان تاقىدىم، خوددى پەلتۇيىمنىڭ تۇگمىسىنى مەھكەم ئېتىپ، ياقىسىنى كۆتۈرۈۋالغاندەك. كۆڭلۈم ئازراق تىنىم تاپقاندەك بولدى. قىلغانلىرىمدىن مەمنۇن بولغاندەك بولدۇم. بۇ مەمنۇنلۇق چىرايىمغا تەپتىمۇ ـ يوق، دەپ ئەينەككە قاراپ باقتىم، ئەينەكتە ئاخىرەتنىڭ پەيغەمبىرى كۆلۈپ قاراپ تۇراتتى.

ـ «ئاللاغا ئىشەن، لېكىن تۇگەڭنى مەھكەم باغلا!»

ـ دېدى ئۇ.

ـ مەن تۇگەمنى يىتتۈرۈۋەتتىم، ئى ئاللا، ـ دېدىم خۇرسىنىپ.

ـ ئادەمنىڭ مۇلكى چەكسىز، تۇگمەڭگە قارا، ئۇمۇ سېنىڭ مۇلكۇڭ، مۇراسمغا چىرايلىق كىيىنىپ بارغىن.

ئۆيۈم نەبىيلەر خۇمارىغا ۋاسىل بولغان تۇر تېغىغا ئوخشاپ قالدى.

دېرىزىدىن قارىدىم، ئاسمان شۇنچە تىنىق بولۇپ، قارىغانسېرى يۇكسىلىپ باراتتى. بىر تۇپ تاش ئالما دەرىخى نۇرلارنى بەكلا ياخشى كۆرسە كېرەك، ھەر بىر نوتىسى بىردىن يۇلتۇزنى كۆزلەپ بوينىنى سوزغاندى.

2

ئۇستىباشلىرى قىپقىزىل قانغا مىلەنگەن بىر ئادەم جەننەتنىڭ ئىشكىگە يېقىنلاشتى. پەرىشتە سورىدى:

ـ توختا، نېمە ئادەمسەن؟

ـ كۆرمىدىڭمۇ، نائەھلىلەر مېنى شۇنداق قىلىشتى. مەن ھېچكىمگە ئازار بەرمىگەن بەندىمەن، ئۆمرۇمنىڭ ئېتىكاپتا ئۆتكۈزدۇم. پانىي دۇنيا ناھەقچىلىق بىلەن تولغان. بىر نائەھلى ماڭا ئازار قىلدى، ماڭا بىھۇدە تىغ ئۇردى. بارچە قىساسنىڭ ئۆزى ئاللاغىلا خاس دەپ مەن باقىي دۇنيانىڭ شەپقىتىنى سېغىنىپ كەلدىم.

ـ توختا، سەن ئۇنىڭغا تىغ تەڭلىدىڭمۇ؟

ـ ياق.

ـ ئۇنى تىللىدىڭمۇ؟

ـ ياق.

ھومايدىڭمۇ؟

ـ ياق.

ـ ئېچىڭدە پىكىر قىلدىڭمۇ؟

ـ ياق.

ـ ئارقاڭغا يان، سەن دوزاخ بەندىسى ئىكەنسەن.

ـ ماڭا ئۆۋال بولدى، ئاللا ماڭا ھەر ئىككى دۇنياسىنى نېسى قىلدى.

ـ ئۆزۈڭ ئۆزۈڭگە نىسى بوپتۇ ـ ۋىجدان قېنىڭغا نېسى، پەرمان ئېسىڭگە نېسى. جەننەت قىلىچىنىڭ سايىسى ئاستىدا.

3

كۇن ئەۋەتتىم مەن ساڭا،
ئاينى ئەۋەتتىم مەن ساڭا.
كۇنمۇ ياندى، ئايمۇ ياندى،
ھېچ خەۋەر يوقتۇر ساڭا.

ئاخىرى خېتىمنىڭ ئارقىسىدىن ئۆزۈم باردىم، زېمىننىڭ چېكىگە كەلگەندە، دۇپدۇگلەك قۇياش قىزىرىپ چىقىۋاتاتتى.

ـ ئەي، قۇياش...

ـ بولدى، بەس. سەن ھەممىدىن بۇرۇن ئويغانغان تۇنجى ئادەمسەن. قۇياشنى قوغلىغان ئادەمنىڭ ئۆزى قۇياش.

قۇياشنىڭ يۇزىدە كۆيمەي ياشىرىپ تۇرغان بىر ئىنشانى كۆرۈپ قالدىم، ئىنشا بەئەينى ئۆگزىگە ياماشقان ھەشقىپىچەكتەك ياپيېشىل كۆرۈندى:

ئىككى دۇنيا ئىلمىگە كامىل بىر كىشى ئۆلگەندىن كېيىن، جەننەت ئىشكى ئالدىغا كەلدى.

پەرىشتە سورىدى:

ـ ئى بەندە، توختا، سەن ئالدى بىلەن جەننەتكە كىرىشتىكى سالاھىيىتىڭنى ئېيتىپ بەرگىن.

ـ ياق، سەن ئالدى بىلەن بۇ يەرنىڭ راستىنلا جەننەت ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بەرگىن، ئۇ، پانىي دۇنيادىكى شور پېشانىلەرنىڭ ئىنتىزارلىقىدىن پۈتكەن ساي ئەمەستۇ.

پەرىشتە تېخى جاۋاب بېرىشكە ئۈلگۈرمەستىن، دەرۋازا ئىچىدىن بىر ئاۋاز كەلدى:

ـ ئۇنى كىرگۈزۈۋەت، ئۇ، بىزنىڭ ئارىمىزدىكى ئادەم ئىكەن.

4

ئويغىنىپ كەتتىم، ئۆزۈمنى مىشەكتەك ھېس قىلدىم، قارىغاندا، ئېتىلىپ بولغان بولسام كېرەك. روھ ئوققا ئوخشاش ئۆزى تەككەن يېرىدە ئىز قالدۇرماي قالمايدۇ.

تەن ـ مىشەك، روھ ـ ئوق، مىشەك ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىشنىڭ ئۆزىلا ئوقتۇر.

ناشتىغا تۇتۇش قىلدىم، دېرىزەم ئۇدۇلىدىكى قۇياش ھېلىقى ئەۋلىيالارنىڭ ئىنشاسى پۈتۈلگەن قۇياشنىڭ ئۆزى ئىدى.

قاياقسۇنى ئۆزۈن قايناتتىم، ئۇ تېخىمۇ قايىنىشى كېرەك. زىياپەتتە ۋولقان يۇتۇۋالغىنىمدىمۇ چىرايىمنى پۈرۈشتۇرمەسلىكىم كېرەك. مەن ئۇنى قۇيغىنىمدا ھەممە نەرسە ئېرىپ كەتتى.

قاياقسۇغا قېنىمدىن بىر تامچە قوشتۇم ـ دە، ئۇ مېنى تونۇدى، گۈپپىدە ئىچىۋەتتىم.

رەسسام: ئەكبەر ئابدۇرېھىم

ئاپتور: شىنجاڭ ماتارىپ ئىنستىتۇتىنىڭ لېكتورى

(M1)

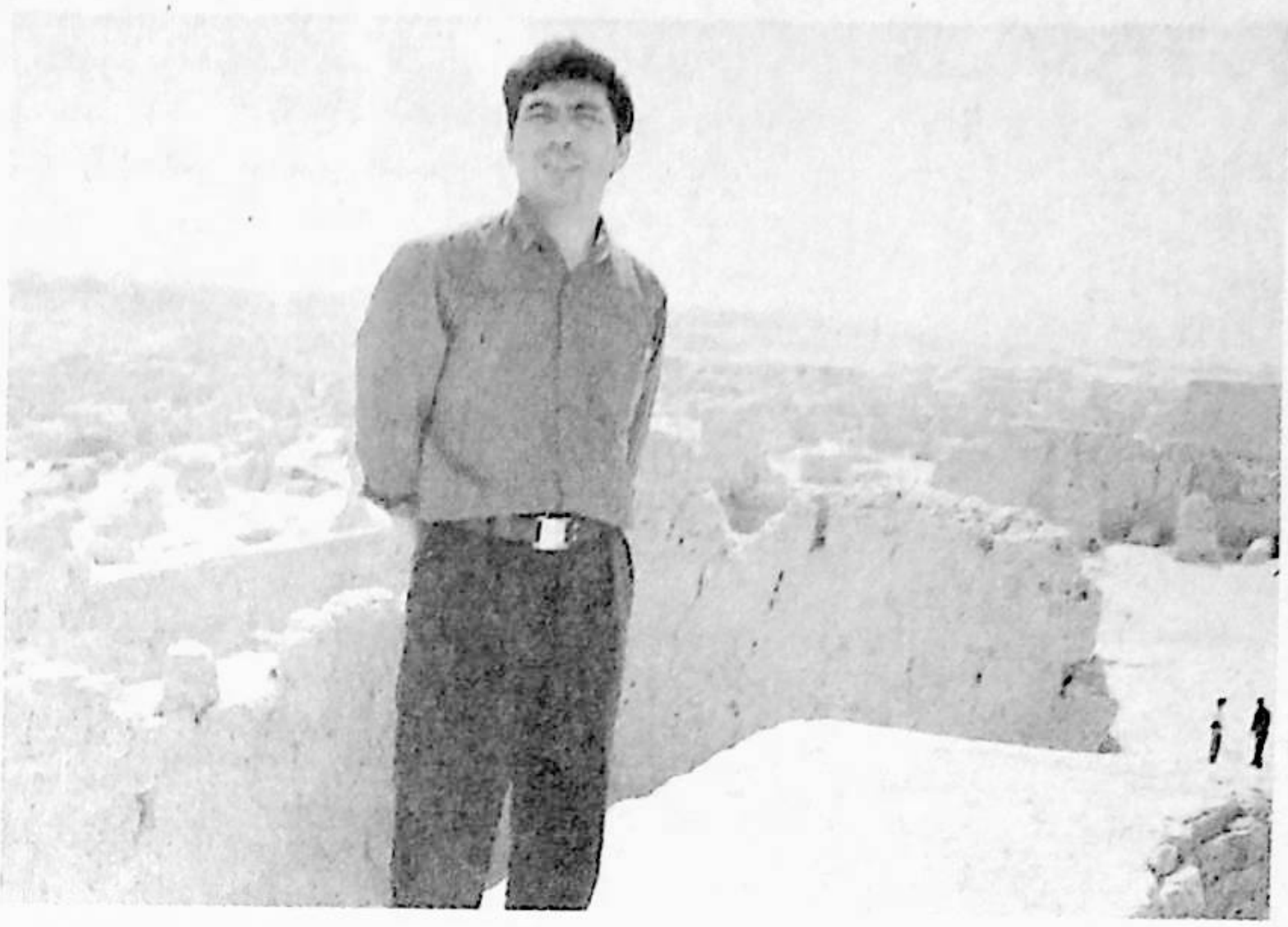

تەبىئەت، جەمئىيەت، شىئىرىيەت

ـ ئابدۇقادىر جالالىددىن بىلەن سۆھبەت

دولقۇن ئەلى، ئوسمان قاۋۇل

سوئال: ئابدۇقادىر جالالىددىن، سىزدە ئەدەبىي ھەۋەسنىڭ پەيدا بولۇشىغا سەۋەبچى بولغان ئامىللار قايسى؟ قىسقىچەسۆزلەپ بەرسىڭىز.

جاۋاب: مەن بۇنىڭغا ئەقلىي نۇقتىدا تۇرۇپ ئۇنى ـ بۇنى دېيىشىم مۇمكىن، ئەمما ئۇنىڭ دەل جاۋاب بولالىشىغا ھۆددە قىلالمايمەن. ئاز ـ تولا ئەقلىمگە كەلگەندە قارىسام، كىشىلەر ھەدەپ بىر ـ بىرىنى ئۇرۇۋاتقان ۋە جازالاۋاتقانىكەن، ئاقكۆڭۈل، يۇۋاش ئانام ۋە ھاممىلار ئازار يەۋاتقانىكەن، بۇنىڭ نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى چۈشەنمەيتتىم. ئەمما ھەمىشە مېنى يوشۇرۇن ۋەھىمە ئورىۋالاتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە دادام مەن تۇغۇلۇپ يەتتە ئايدىن كېيىن ئۆلۈپ كېتىپ، ئانامنىڭ ھىماتىدا چوڭ بولدۇم. ئېتىز ـ ئېرىق ئىشلىرى تازا بېسىق بولغاندا ئۆيدە يالغۇز قالاتتىم. بۇ ئەھۋال مېنى غەمكىن، خىيالچان بالىغا ئايلاندۇرۇپ قويغانىدى. ھەممە نەرسە ماڭا پەرىشان، غەلىتە كۆرۈنەتتى. ھايات ماڭا خۇرسىنىۋاتقان قىياپەتتە ئۆتۈۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. مەن بۇنداق تۇيغۇدىن ھازىرمۇ تېخى قۇتۇلغىنىم يوق. شۇڭا، ھەر قېتىم يالغۇزلۇق ھېس قىلسام، شېئىر يازغۇم كېلىدۇ. مېنىڭچە، بىر پارچە شېئىر ناھايىتى مول ئارقا كۆرۈنۈشنى يوشۇرۇپ تۇرغان تاسادىپىيلىك.

سوئال: شېئىرىيەتتىكى تىل ئامىللىرى ھەققىدە قانداق ئۆزگىچە قارىشىڭىز بار؟

جاۋاب: ھەر بىر شېئىر ئايرىم بىر لۇغەت، شۇنداقلا بۇ لۇغەت تولۇقلاش، تۈزىتىلىش ئاساسىدا قايتا ـ قايتا نەشىر قىلىنغان لۇغەت. بۇ لۇغەتتىكى سۆزلەرنىڭ ئىزاھاتىنى لۇغەت تۈزگۈچى ئەمەس، بەلكى لۇغەتتىن پايدىلانغۇچى ئۆزى بېرىدۇ. شېئىر بارلىققا كېلىشتىن ئىلگىرى گوياكى تىل مەۋجۇت ئەمەس، شېئىر ئۆزى تۇغۇلۇش بىلەن بىرگە تىلنىمۇ تۇغىدۇ. سۆزلەر يېڭى بىر تەرتىپ ئىچىدە يېڭى بىر ھاياتقا كۆز ئاچىدۇ ۋە بۇرۇنقى بىر مەنىسىنى ئۇنتۇيدۇ. شېئىردىكى سۆزلەر ئۆزىگە خاس بىر يۆنىلىش بويىچە كېڭىيىدۇ؛ بىرسۆز يەنە بىر سۆزنىڭ ھەرىكىتىگە يوشۇرۇن تەسىر كۆرسىتىدۇ.

سوئال: «تارىم» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنغان «توزغاق» ناملىق شېئىرىڭىز شېئىرىي ئىجادىيىتىڭىزدە سالماقلىق ئورۇن تۇتىدىغان، شۇنداقلا جەمئىيەتتە كۈچلۈك ئىنكاس قوزغىغان ئەسەرلىرىڭىزنىڭ بىرى. بۇ شېئىرنى ئىجاد قىلىش جەريانىڭىز ھەققىدە ئازراق چۈشەنچە بەرسىڭىز.

جاۋاب: مەن بۇ شېئىرنى 1989 ـ يىلى چاغان ئاخشىمىدا يازغانىدىم. بۇ، مەن ئۇرۇمچى تەجرىبە ئوتتۇرا مەكتەپتىن شىنجاڭ مائارىپ ئىنىستىتۇتىغا يۆتكىلىپ كەلگەنگە ئانچە ئۇزۇن بولمىغان ۋاقىت ئىدى. يېڭى خىزمەت ئورنۇمدا ماڭا تېخى ياتاق بېرىلمىگەچكە، قايسى دوستۇمنىڭ ياتىقىدا ياكى ئۆيىدە كۈن كەچ بولسا، شۇ يەردە قونۇپ قالاتتىم. تۇرمۇشۇم ئىنتايىن تەرتىپسىز، روھىم چۈشكۈن ئىدى. مەن ئۇرۇمچىدە ئۆزۈمنى خۇددى ئەينەك قاچا ئىچىدىكى بېلىجاندەك ھېس قىلاتتىم. تەبىئەتتە كىشىلەرگە جۇملىدىن ماڭا تەۋە نەرسىلەر مەڭگۈ يوقالغاندەك پەرىشان بولاتتىم. پوجاڭزا ئاۋازلىرى ئۈزۈلمەي پارتلاپ تۇرغان چاغان كېچىسىدە ئۆزۈمنى تولىمۇ يېگانە سەزدىم ۋە ئاشۇ شېئىرنىڭ ئاساسىي قىسمىنى شۇ كېچىدە يېزىپ تۈگەتتىم. مەن ئۆزۈمچە شۇ چاغدا شەھەر

كىرىزىسى ژە ئادەم كىرىزىسى گىچىدە بىردىنبىر پىرسوناژ ئىدىم. بۇ غايەت ئەۋرىشىم توردىن ھەر قانچە قىلىپمۇ قۇتۇلالمىدىم. قېنى سەن سەھرا، دېدىم ژە شامال تەككەن توغاقتەك چېچىلدىم.

سوئال: يېڭىچە شېئىرىيەت ئىجادىيىتىدە سىز بەلگىلىك ئۇتۇققا ئېرىشىپ، شېئىرىيىتىمىزدە داۋالغۇش پەيدا قىلغانلار ئارىسىدا تېگىشلىك ئورۇنغا ئېرىشتىڭىز. بۇ خىل ئىزدىنىش خاراكتېرلىك شېئىرلار ھەققىدە خاس چۈشەنچىڭىزنى سۆزلەپ بەرسىڭىز؟ چۈنكى سىزنىڭ بۇ ھەقتىكى چۈشەنچىڭىز بىر قەدەر مۇكەممەل. بىزچە بۇنىڭ بۇ ھەقتە مەيدانغا كەلگەن بەزى ئورۇنسىز چۈشەنچىلەرنى ئايدىڭلاشتۇرۇۋېلىشقا بۇنىڭ پايدىسى بار.

جاۋاب: شېئىرىيەتتە مۇتلەق قاراش بولمايدۇ، مۇتلەقلىق پەقەتلا سىياسەتنىڭ ئارزۇسى. شۇڭا، سەنئەت ساھەسىدە ئوتتۇرىغا چىققان يېڭى ئامىللارنىڭ بەلگىلىك يەكلەشكە ئۇچرىشى ئىنتايىن نورمال ئىش. شېئىرىيەت ئۆزىنىڭ گۈزەللىكى ژە ھەقىقىتىنى تاڭماسلىقى، رەت قىلىشقا ئۇچرىسا ھەسرەتلەنمەسلىكى كېرەك. چۈنكى، شېئىرىيەتمۇ بىر خىل ئىبادەت شەكلى بولۇپ، مەجبۇرلاش ئۇنىڭ خاراكتېرىگە ئۇيغۇن كەلمەيدۇ.

ئەسلىدە يېڭى شېئىرىيەت، كونا شېئىرىيەت دېگەن گەپلەر پەقەتلا نەزەرىيە ساھەسىدىكى راتسىئونالىزملىق ئۇقۇملار. مەن تارىختىكى ھەممە شېئىرنى ئوخشاشلا شېئىر دەپ قارايمەن. بىر پارچە ئەسەر شېئىر بولۇش لاياقىتىگە ئېرىشسە، ئۇ، خالىغان بىر زامانغا مەنسۇپ بولالايدۇ. شېئىرىيىتىمىزدىكى ئىزدەنمە شېئىرلار ئاساسەن تەپەككۇر جەھەتتىكى ئەندىزىنىڭ ئۆزگىرىۋاتقانلىقىدىن دېرەك بېرىدى. شېئىرىيەتنىڭ ھوقۇقىنى ئۆزىگە قايتۇرۇپ بېرىش بەكلا زۆرۈر ئىدى. بۇ زۆرۈرىيەت ياشلارنىڭ سەزگۈسىدە ئۆز ئىپادىسىنى تاپتى، نەۋائىي روھى قەلبلەرنىڭ ئىشكىنى چەكتى.

شېئىرىيەت تەرەققىياتى شەكىل تەجرىبىسىنىڭ دەۋر قىلىشىدۇر. «گۈڭگا شېئىرلار» ئاشۇ خىل تەجرىبىنىڭ تەۋەككۈلچە رويابقا چىقىشى. بۇنىڭ رەت قىلغانلار شېئىرىيەتنىڭ ئۆزىدىكى مەنتىقىنى ئاساس قىلىپ ئەمەس، بەلكى ئۆزلىرىنىڭ شېئىرىيەتتىكى «سىياسىي» ئورنىنى ئاساس قىلىپ رەت قىلدى، دەپ چۈشىنىمەن. چۈشىنىلمەسلىك شەيئىنىڭ ئۆزىدىكى ماھىيەت ئەمەس، ئارىلىقتىكى ماھىيەت.

سوئال: سىز «تەكرىتاغ»، «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» قاتارلىق ژۇرناللاردا ئېلان قىلغان بىر تۈركۈم ماقالىلىرىڭىزدا مىللەتنىڭ روھىدىكى رەزىللىكلەرنى، ئەدەبىياتىمىزنىڭ ھازىرقى ئەھۋالى توغرىسىدىكى يېتەرسىزلىكلەرنى پىسخىك ئۇسۇلدا ئېچىپ بەردىڭىز. بۇنداق ئەسەرلەرنى يېزىشنى ئىجادىيىتىڭىزنىڭ مۇھىم بىر قىسمى، دەپ قارامسىز؟

جاۋاب: مەن باشتا ئەتەي ئۇنداق بەلگىلىۋالمىغان، بەزى نەرسىلەرنى يازغاندىن كېيىن، قاراپ باقسام ئۇلار ھەقىقەتەن ئىجادىيىتىمىزنىڭ بىر قىسمى بولۇپ قاپتۇ. بۇنىڭدىن كېيىنمۇ شۇنداق بولامدۇ، كېيىپ بىر نەرسە دېيەلمەيمەن. مەن مېنى قىستىغان نەرسىلەرنى يازىمەن. شۇ ئارقىلىق ئارام تاپىمەن.

سوئال: قايسى ئەسەرلىرىڭىزنى ئەڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك چىققان دەپ قارايسىز؟ قايسى ئەسەرلىرىڭىز خاس ئۇسلۇبىڭىزنى گىپادىلەپ بېرەلەيدۇ؟ «تەكرىتاغ» ژۇرنىلى سىزنى باشتىن ئاخىر قوللاپ كەلدى، بۇ ھەقتە سۆزلەپ بەرسىڭىز؟

جاۋاب: مەن ھازىرغىچە ئۇسلۇبنى گەۋدىلەندۈرۈشكە قىزىقمىدىم. بەزىلەر قەلەم پىشا ئۇسلۇب شەكىللىنىدۇ، دەيدۇ. ئەگەر ئۇسلۇبقا تەبىر بېرىش كېرەك دېيىلسە، مەن ئۇنى ھال دەپ چۈشىنىمەن. سىز «مۇۋەپپەقىيەت» دەپ قالدىڭىز. مەن ئۆز مۇۋەپپەقىيىتىمنى كىشىلەرنىڭ تاۋۇغا قاراپ ئۆلچىمەيمەن. ماڭا شېئىرلىرىمنىڭ نۇرغۇنلىرى قەدىرلىك تۇيۇلىدۇ. مېنىڭ مۇۋەپپەقىيەتكە قويغان تەلىپىم ئاشۇنداق.

ئەدەبىيات جامائىتى ھېچقاچان ئادەمگە بىردەك تەلەپ قويغان ئەمەس، پوزىتسىيىمۇ ھەر خىل بولىدۇ. بۇنى ئويلاش بىئاراملىق كەلتۈرىدۇ. مەن ئادەم بولغاندىكىن، سەنئەتتىكى ئىش - ئەمەللىرىم ھامان مەنە قۇتۇپلىرىنىڭ بىرەر بۇرجىغا چۈشمەي قالمايدۇ.

سوئال: سىز ئەدەبىياتنىڭ تەربىيىۋى رولىغا قانداق قارايسىز؟ بولۇپمۇ ھەممە ئادەم پۇلنىڭ كويىغا چۈشكەن بازار ئىگىلىكى شارائىتىدا بۇ مەسلىگە قانداق مۇئامىلە قىلىش كېرەك؟

جاۋاب: ئەدەبىياتنىڭ قاتلىمى كۆپ بولىدۇ. مەن شېئىرىيەتنى مىللەتنىڭ كەلگۈسىدىكى ئىستېتىك ساپاسىنىڭ بىشارىتى، دەپ قارايمەن. ئەدەبىيات ھەقىقىي چۈشىنىلگەن ئەلدە سىياسەت ئادەملەرنى ئەمەس، بەلكى ھەر بىر ئادەم ئۆزىنى ئۆزى سورايدۇ.

ئەدەبىيات ئوڭاي يەتكىلى بولمىدىغان مەنزىل ئەمەس، ئۇنىڭ يوللىرى نۇرغۇن جەسەت ژە بىمارلار بىلەن قاپلىنىپ كېتىدۇ. بازار ئىگىلىكى شارائىتىدا ئەدەبىياتمىز چوڭ ئۆتكەلگە دۇچ كېلىۋاتىدۇ ياكى ئەدەبىياتىمىز ئۆز شەيدالىرىنىڭ ئىماندىن ئىمتىھان ئېلىۋاتىدۇ. ئەلۋەتتە، بۇ ئىمتىھاندىن ئۆتەلەيدىغانلار ئاز بولىدۇ. ئەدەبىياتنىڭ نەتىجىسىنى بۇ ساھەدىكى كىشىلەرنىڭ كۆپلىكى بىلەن ئەمەس، بەلكى سۈپىتى بىلەن كۆرىمىز.

بازار ئىگىلىكى شارائىتىدىمۇ ئەدەبىيات چوقۇم ئۆزىگە ئوخشىشى كېرەك. مىللەتنى تەربىيىلەش نۇقۇللا ئەدەبىياتنىڭ زىممىسىگە چۈشكەن ئەمەس، ئىجتىمائىي پەن تارماقلىرىمۇ كىشىلەرنى تەربىيىلەش رولىنى ئۈستۈپ قالماسلىقى كېرەك. ئەلۋەتتە، بۇ گەپ بىزنىڭ سەۋىيە مۇھىتىمىزغا قارىتىلغان.

سوئال: ئاتالمىش شېئىرىيەتنىڭ كۈرسى چۈشۈپ كەتتى، دېيىلمۇاتقان بۇ كۈنلەردە شائىرلار زادى قانداق قىلىشى كېرەك؟ شائىر بۇنداق شارائىتتا شېئىرىيەتتىن ۋاز كېچىپ ماقالە ئارقىلىقمۇ ئۆزىنىڭ بەدىئىي غايىسىنى ئىشقا ئاشۇرالامدۇ؟

جاۋاب: ھازىر شېئىرىيەتنىڭ كۈرسى چۈشۈۋاتامدۇ ياكى ئادەمنىڭ كۈرسى چۈشۈۋاتامدۇ، بۇنىڭغا ئېنىق بىر نېمە دېيىش تەس. ئادەم كۆپەيمەكتە، مۇھىت بۇزۇلماقتا، ياشاش ژە قوغدىنىش بارغانسېرى جىددىي مەسىلىگە ئايلانماقتا. تۇرمۇش رېتىمى تېزلەشتى، بوشلۇق ئازايدى، ئادەملەرنىڭ تەبىئەت بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ۋاستىلىق

يوسۇندا بولدى. كىشىلەر تەبىئەتنى سېغىنىپ، سۇلياۋدىن دەل - دەرەخ ۋە گۈللەرنىي ياساشقا مەجبۇر بولدى. ئاخىرى، كىشىلەر ئۆزى ھەققىدە تۇزۇك بىر ئويلىنىشقا ۋاقىت چىقىرالمىدى. شېئىر بىلەن ئىجتىمائىي ئادەملەر بىر - بىرىدىن قېيداشتى. بۇ ئەھۋال بىزدەك دېھقان مىللىتىنىڭ شائىرلىرىدىمۇ ئەكس ئەتمەي قالمىدى. شائىرلىرىمىز سۈيى پەسلەپ تاريىۋانقان كۆلدىكى بېلىقتەك كىچىك ئويماندا تىقىلىپ ياشايدۇ، بۇ ئويمان دەل ئۇرۇمچى. يىراق سەھرالار ئۆزىنى ئەنئەنىۋى خەلق ناخشىلىرىدىن تېكىشايدىغان بولدى. بۇنى تەھلىل قىلىپ، ماقالىلەرنى يېزىش كېرەك. لېكىن شېئىر بىلەن ماقالە بەرىبىر ئوخشىمايدۇ.

سوئال: سىزچە، ھازىر شېئىرىيىتىمىزدە ساقلىنىۋاتقان ھالقىلىق نۇقتىلار قايسى تەرەپلەردە كۆرۈلىۋاتىدۇ؟

جاۋاب: شېئىرلىرىمىز زىيادە غەمكىن، بۇ غەمكىنلىكتە ئادەمنىڭ قۇدرىتىنى كۆرۈپ يەتكەندىكى جەڭگىۋارلىق يوق. ئۇرۇش مەيدانىدىكى باھادىرلاردىمۇ غەمكىن بولۇپ قالمىغان چاغلار بولىدۇ، بىراق ئۇلارنىڭ غەمكىن چىرايىدا مۇستەھكەم، چىڭ مۇسكۇل بار، چارە ئىزدەۋاتقان ئىرادە بار.

نۇرغۇن شېئىرلارنىڭ رېتىمى سۇنئىي (ئىجتىمائىي) كىلاپان بىلەن سوققان يۇرەكتىن دېرەك بېرىدۇ، ئىنسانىنىڭ تۇغما ياۋايى كۆچمە ئىچكىرىلەش يېتەرلىك بولمىغانلىقتىن، شېئىرلار تۇيغۇ جەھەتتىكى مۇستەقىللىقتا تويۇنمىغان. يەنىلا شېئىرىيىتىمىزدە ئۇقۇملىشىش ھادىسىسى ئېغىر.

بىز تېخى كومپيوتېر، توڭلاتقۇ، تېلېۋىزور، پويىز، زاۋۇتلارنىڭ زاپچاسلىرى ئىچىگە بەدىئىي دىت قانىتى بىلەن شۇڭغۇپ كىرەلمىدۇق. مەنىۋى ھاياتىمىز سانائەت دۇنياسىنى ئىستېمال قىلىشقا ئۆلگۈرمىدى. بىز يەنىلا ئېتىز - ئېرىق جىلۋىلىرى ئىچىدە تۇيغۇمىزنى گوللاپ يۇردۇق. بۇ جەھەتتە مەنمۇ كىرىزىس ھېس قىلمەن.

سوئال: نۆۋەتتە ئەدەبىياتىمىزدا يۇقىرى ئېستېتىك قىممەتكە ئىگە ئەسەرلەر ئىنتايىن ئاز، ھەتتا يوق دېيەرلىك، چەت ئەلنىڭ يۇقىرى ئېستېتىك قىممەتكە ئىگە ئەسەرلىرى بولسا ئۇيغۇر ئوقۇرمەنلىرى تەرىپىدىن تازا ئالقىشقا ئېرىشەلمەيۋاتىدۇ، بۇ خىل ھادىسىگە قانىتا تونۇشسىز قانداق؟

جاۋاب: كىشىلەر قىتئەلەر ئارىلاپ ھەممە يەرگە ئۆزلىشىپ، ئۆزىنىڭ خاس غورۇرىغا لايىق بوشلۇقنى تېپىپ ياشىيالايدۇ. لېكىن بىزدە ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەن قەشقەرلىك بىر ستودېنت ئۇرۇمچىگە كەلسە، تالاي مىللىي قېرىنداشلىرىنىڭ ئارىسىدىمۇ مۇساپىرلىق ھېس قىلىپ، ئاتا - ئانىسىنى سېغىنىپ يىغلايدۇ. بۇمۇ مېنىڭ يۇرتۇمغۇ دېيەلمەيدۇ. دېمەك، بىزدە مەھەللىۋى ئالقا دۇنياۋى ئاڭدىن خېلىلا ئۇستۇن. بۇ بىزدىكى مەنىۋى قىياپەتنىڭ ئىجتىمائىي ئەكسى. سەنئەتتىمۇ بىزنىڭ تۇيغۇمىز چەت ئەل ئەدەبىي ئەسەرلىرىدىن ئۆزى ھەرىكەت قىلمىغان بوشلۇقنى دېگەندەك تاپالمايۋاتقانلىقى مۇشۇ سەۋەبتىن.

سوئال: بىز ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى دۇنياغا يۈزلەندۈرۈش ئۈچۈن ئۆز زېمىنىمىزدا تىرىشىشتىن باشقا يەنە چەت ئەلنىڭ يۇقىرى ئېستېتىك قىممەتكە، چوڭقۇر پەلسەپىۋى پىكىرگە ئىگە ئەسەرلىرى كۆپرەك تونۇشتۇرۇلسىكەن، دەپ قارايمىز، سىز بۇ جەھەتتە خېلى ئەجىر سىڭدۈرۈۋاتىسىز، بۇ ھەقتىكى پوزىتسىيەڭىز قانداق؟

جاۋاب: بىز باشقىلارنىڭ پەلسەپىۋى ئەسەرلىرىنى تونۇشتۇرۇش جەھەتتە ئەجدادلىرىمىزنى دوريالمىدۇق. ئەمەلىيەتتە، ھازىر بەكلا كېچىكىپ كەتتۇق. مەن ئەجىر سىڭدۈرۈپ، تۇزۇك ئىش قىلغىنىم يوق، مەندە پەقەت ئىخلاسلا بار. جۇڭگو شائىرلىرىدا، توغرا تەكلىپ ۋە مەسلىھەتلەر كۆچلۈك نوپۇز بىلەن قوشۇلۇپ ئوتتۇرىغا چىقمىسا، ئۇنى تېكىشايدىغان ئادەم بولمايدۇ. نېمە ئۈچۈندۇ ئىش ئاقمىغان ئەلدە «ئەۋلىيا» تولا بولىدىكەن. باشقىلار تەھلىل قىلمىغان ئەھۋال ئاستىدا ئۆزىنى ئىزاھلاشمۇ بەسىي مۇشكۇل.

سوئال: ئەدەبىياتتىكى ئۆلۈك سىمۋوللاشتۇرۇش (مەسىلەن، ئالايلۇق، قاراڭغۇ تۇن - «زۇلمەت» نىڭ، بورانقۇش «ئىنقىلاب» نىڭ، يۇلتۇز - «ئۈمىد» نىڭ دېگەندەك) نى كىشىلەرنىڭ تەپەككۇر بوشلۇقىنى بوغىدىغان ئامىل، شۇنداقلا شەيئىلەرگە قىلىنغان ھاقارەت، شەيئىلەرنىڭ ئۆزىگە ۋەكىللىك قىلالماسلىقىنىڭ ئۆزى ئەدەبىياتتىكى بىرخىل ئېچىنىشلىق ئەھۋال، دەپ قارىغۇچىلار بار. سىز بۇ ھەقتىكى تونۇشىڭىزنى سۆزلەپ بېرگەن بولسىڭىز؟

جاۋاب: مەن بۇ ھەقتە مەمتىمىن ھوشۇرنىڭ «قۇم باسقان شەھەر» رومانى ھەققىدىكى «تارىخنىڭ بەدىئىي سۈرىتى» ناملىق ئوبزورۇمدا ئازراق توختالغان (بۇ ئوبزور ژۇرنىلىمىزنىڭ 1997 - يىللىق 1 - سانىدا ئېلان قىلىنغان. مۇھەررىردىن). مەن ئۆز كۆز قارىشىمنىڭ مۇپەسسەل ئىدىيە ئەمەس، بەلكى مەلۇم پىكىرنىڭ يېپ ئۇچى بولۇپ قېلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن. ئوقۇرمەنلەر ئېرىنمىسە، ئاشۇ ماقالىغانەزەر قىلسا بولىدۇ.

سوئال: سىز ئەدەبىيات ھەققىدىكى كۆز قاراشلىرىڭىزنى بۇرۇنمۇ، ھازىرمۇ ماقالە ئارقىلىق ئىزھار قىلىپ كېلىۋاتىسىز. سىز يېكىر ئالماشتۇرۇشنىڭ سۆھبەت شەكلىگە قانداق قارايسىز؟

جاۋاب: بۇ ئالدى بىلەن تەڭ ھوقۇقلۇق پىكىر شەكلى بولۇشى كېرەك. مېنىڭچە، سوئال جاۋابقا قارىغاندا تاكتىكىلىق خۇسۇسىيەتكە باي بولىدۇ. مەن سوئال سورىغۇچىنىڭ جاۋاب بەرگۈچىدىن مول چۈشەنچىگە ئىگە بولىدۇ، دەپ قارايمەن، شۇنداقلا سوئال جاۋابقا نىسبەتەن ھامان ئاكتىپ. تارىختىكى ئىدىئولوگىيە شەكىللىرىنىڭ ئەسلىگەندە، سوقرات، ئەپلاتونلارنىڭ جاھانشۇمۇل ئىدىيىلىرى سۆھبەت شەكلى تەرىقىسىدە قالدۇرۇلغان. بولۇپمۇ سوقرات ئۆز ئىدىيىسىنى ئۇدۇل ئوتتۇرىغا قويماي، ئۆزى ئېيتىشقا تېگىشلىك ئىدىيىنى باشقىلارنىڭ جاۋاب بەرگۈزۈپ ئوتتۇرىغا قويغان. بۈگۈنكى زامان گېگانت ئەدەبىلىرىدىن گارسىيە. ماركوزنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت ئىدىيىسى سوئالنىڭ رىغبەتلەندۈرۈشى بىلەن مەيدانغا كەلگەن.

بىزدىمۇ سوئال سوراش پېشۋالىرى كۆپلەپ بولۇشى كېرەك. ئۇلۇغ پەلسەپىنىڭ تومۇرىدا ئېقىپ تۇرغىنى سوئال، سوئال، يەنە سوئال (M1)

ئەدىبلەردىن

ھېكمەتلەر

ئابدۇللا قاھھار ھېكمەتلىرىدىن

▲ گېزىت - ژۇرنال چىقىرىش ئىجادىيىتى- بىر خىل ئالىيجاناب ئىلمىي ئەمگەك بولۇپ، ئۇ، ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئالدىغا سېلىنىدىغان داستىخاندۇر. شۇڭا بۇ داستىخان ھالال ۋە پاك بولۇشى كېرەك.

▲ بىر گول پارىخورنى تۇتۇشقا قارىغاندا يىگىرمىدەك ئۇچار ئوغرىنى تۇتۇش ئاسانراق. چۈنكى ئوغرىلىققا ئۇچرىغان ئادەم: «ئوغرىنى تۇتۇڭلار!» دەپ ۋارقىرايدۇ. ئەمما پارا بەرگەن كىشى: «داد، پارىخورنى تۇتۇڭلار!» دېمەيدۇ - دە.

▲ خەلقنىڭ كۆزى باغلانغان، قۇلىقىغا قوغۇشۇن قۇيۇلغان، قانچىكى نادانلىقتا قالدۇرۇلغان چاغدىلا ئاندىن تەقدىرنىڭ ھۆكمى ئۆلۈمدەك ھەق، دېگەن ئەقىدىنى ئۇنىڭ زېھنىگە سىڭدۇرۇش ئاسانراق بولىدۇ.

▲ بەدىنىڭدە پىلنىڭ كۈچى، چۈمۈلىنىڭ غەيرىتى بولسۇن.

▲ ئۆز خوتۇنىنى ئالدىغان ئادەم ئانىسىغىمۇ راست گەپ قىلمايدۇ.

▲ بېشىغا كۈن چۈشكەن ئادەمنى شىلىۋېلىش - ئۆلۈكنىڭ كېپەنلىكىنى يېشىپ ئېلىش بىلەن باراۋەر.

▲ خەلق پارىخور رەھبەرنىڭ يۈزىگە تۈكۈرىدۇ. لېكىن بۇ رەھبەر بىلەن خەلق ئوتتۇرىسىدا ھۆكۈمەت ئۈستىلى بولغاچقا، تۈكۈرۈك پارىخورنىڭ يۈزىگەيېتىپ بارالماي، ئەشۇ تەۋەرۈك ئۈستەلگەچۈشىدۇ.

▲ ھەقىقەتەن پارىخوردىكى قولاي شارائىت ھېچبىر ئوغرىدا يوق.

▲ پادىشاھ «سەن» دېگەن كىشىنى پۈتكۈل مەملىكەت «سىز» دەيدۇ.

▲ رەھبەر گالغا بېرىلدىمۇ، ئابرويىدىن ئايرىلغىنى شۇ.

▲ تالانت ئۇچۇن ئەڭ خەۋپلىك دۈشمەن «ئاپىرىن» دېگەن سۆزدۇر.

▲ بىرەر ئارزۇسى بولمىغان، بىرەر نەرسىگە ئىنتىلمىگەن ئادەمنىڭ مۆشۈكتىن نېمە پەرقى بار؟

▲ بىر مەرتىۋەيالغانچىلىق قىلغان ئادەمنىڭ ئىككىنچى مەرتىۋەيالغانچىلىق قىلماسلىقىغا كىم كاپالەتلىك قىلالايدۇ؟ - ھېچكىم!

▲ ھەقىقەت قانچىكى كۆپ قارشىلىققا ئۇچرىسا، كىشىلەرنىڭ قەلبىدىن شۇنچە چوڭقۇر ئورۇن ئالىدۇ.

▲ بىز يازغۇچىلار، ژۇرنالىستلار، رادىئو خادىملىرى - ھەممىمىز بىر غايىنىڭ قەلەمداشلىرىمىز. بىزنىڭ تۈپ مەقسىدىمىز كىشىلەرنىڭ ئېڭىدىكى بىپەرۋالىق، ئېتىبارسىزلىق، يالغانچىلىق، رىياكارلىق ۋە ماختانچاقلىققا ئوخشاش مەرەزلەرنى سۈپۈرۈپ تاشلاشتۇر. بۇ ھال بىزنىڭ زىممىمىزگەناھايىتى چوڭ مەسئۇلىيەتنى يۈكلەيدۇ. ھەر بىرىمىز شۇ مەسئۇلىيەتنى قانچىلىك چوڭقۇر ھېس قىلساق، ئىشلىرىمىزنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىرى شۇ قەدەر

ئۇنۇملۇك بولىدۇ.

▲ پۇل دېگەن ئۆلگۈرنىڭ چىشى بولغاندا ئىدى، ئۆزىنى يەۋەتكەن بولاتتى. چىشى بولمىغاچقا ئادەملەرنىڭ ئەقلىنى يەپ، ۋىجدانىنى يوقىتىۋەتتى.

▲ ياش بالىنىڭ قۇۋۋىتى ئىككى پۇتىدا بولىدۇ - مېڭىپ هارمايدۇ؛ يىگىتنىڭ قۇۋۋىتى بېلىدە بولىدۇ - مېهنەت قىلىپ چارچىمايدۇ؛ قېرىلارنىڭ قۇۋۋىتى قەيەردە بولىدۇ؟ - دىلىدا بولىدۇ. هېچكىم بەرداشلىق بېرەلمەيدىغان غەمگە بەرداشلىق بېرەلەيدۇ.

▲ كىچىك بالا يىقىلسا، ئەتراپتا هېچكىم بولمىسا ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىۋېرىدۇ. بىرەر مېهرىبان كىشى كۆرۈپ قالسا، شۇ ئادەمگەيىغلاپ بېرىدۇ.

▲ يالغۇزلۇقنىڭ ئۆزى بىر تۇتقۇنلۇقتۇر.

▲ ئادەم، ئاددىي نەرسىلەرنى بىلىشكە مۇرەككەپ يول بىلەن ئېرىشىدۇ.

▲ توخۇمۇ پەقەت ئۆگەنگەن جايىدا تۇخۇم تۇغىدۇ.

▲ ياش بالىنىڭ تىلى هەر قانداق كۆڭۈلنى ئېرىتىدۇ.

▲ ئاتا - ئانىسى ئەركە ئۆستۈرگەن بالا، كۆپىنچە شەخسىيەتچى كېلىدۇ.

▲ ئۆز قەدرىنى بىلىپ، ئۆزىنى تۇتقان خوتۇنغا هەر قانداق ئەر كىشى يامان كۆز بىلەن قاراشقا پېتىنالماس.

▲ تەشەببۇس ئەركەكتىن بولۇش كېرەك، بۇلبۇلنىڭمۇ ئەركىگى سايرايدۇ.

خوتۇن كىشىنى قانچىكى قاتتىق تۇتسىڭىز، شۇنچە غەپلەتتە قېلىشىڭىزنى پايلايدۇ.

▲ ئېرى كۈنلىمەيدىغان خوتۇننىڭ هاياتى گۈش - مايسىز سۈيۈق ئاشقا ئوخشايدۇ.

▲ ئەر كىشى قانداق چاغدا كوچىغا چىقىپ كېتىدۇ؟ - ئۆيدىن كۆڭلى سۇ ئىچمىگەندە!

▲ گەپ قانچىكى مەنىلىك بولسا، شۇنچە قىسقا بولىدۇ.

▲ كۆپىنچە ئائىلىلەردە بالىلار ئۆز ئانا تىلىنى مۇتلەق بىلمەيدۇ! ئەپسۇسكى، بۇ پاجىئە ئاتا - ئانىلارنى قىلچىمۇ تەشۋىشكە سالمايدۇ.

▲ كوچا تەرتىپىنى بۇزغان ئادەملەرگە ساقچى پۇشتەك چالىدۇ - يۇ، نېمە ئۈچۈن بىر پۇتۇن تىلنى بۇزۇۋاتقان ئادەملەرگە هېچكىم پۇشتەك چالمايدۇ؟

▲ ئەدەبىياتقا ئوغرى مۇشۇكتەك تۇكۇنۇكتىن چۇشىدىغانلارمۇ بولىدۇ.

▲ هەقىقىي يازغۇچى ئۆز ئىجادىيەتلىرىدىن هېچقاچان قانائەتلەنمەيدۇ، قانائەت هاسىل قىلغان كۈنى، مېنىڭچە، يامان هالەتتە قېرىغان لەقۋا قېرىغا ئايلىنىدۇ.

▲ يازغۇچىنى هېچكىم كۆتۈرمەيدۇ، ئۇنى ياخشى يازغان ئەسەرلىرى كۆتۈرىدۇ. كۆتۈرۈلۈپ كەتكىنىنى بۇنداق يازغۇچىنىڭ ئۆزىمۇ بىلمەي قالىدۇ.

▲ ئوقۇرمەنلەر ئەسىرىمىزنى قىزىقىپ، زوق بىلەن ئوقۇمايدىكەن، ئۇنىڭ ئىدىيىسىنى ئوبرازلارئارقىلىق قوبۇل قىلمايدىكەن، مەقسىتىمىز قەغەزدەقالىۋېرىدۇ.

▲ هەجۋى ئەسەر يازغۇچىلار جىسمانىي ئاجىزلىق ۋە نېرۋا كېسەللىرى ئۈستىدىن ئەمەس، بەلكى سوتسىيال جاراهەتلەرئۈستىدىن كۈلۈشى كېرەك.

▲ بەزى يازغۇچىلارغا، ئۇنىڭ ئەسىرىنى ئاڭلاش ئۈچۈن پۇلسىز قۇلاق كېرەك. بۇ قۇلاق ئۇنىڭ خوتۇنىدۇر.

▲ ئۆزاقتىن ئېتىلغان تاش قاتتىق تېگىدۇ.

▲ باش تۇزۇلسە، ئايال تىنىم تاپىدۇ.

▲ دۇشمەن ئانقان تاشتىن دوست ئانقان پاختا قاتتىق تېگىدۇ.

▲ بۆرە قېرىسا ئىتقا كۈلكە بولىدۇ.

▲ كىشەن ئالتۇندىن بولسىمۇ بەربېركىشەن!

ئۆزبېكچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: ئابدۇلھەمىد ياقۇبى

«قۇم باسقان شەهەر» رومانىدىن هېكمەتلەر

▲ دانىشمەن ئېيتقاندەك: سۆزنى ئېغىزدىن چىققىچە ئادەم باشقۇرىدۇ، ئېغىزدىن چىقىپ كەتكەن سۆزئادەمنى باشقۇرىدۇ.

▲ هەر قانداق پادىشاهنىڭ تەختى پارتلاشقا تەييار تۇرغان ۋولقانىنىڭ ئۈستىدە بولىدۇ.

▲ دۇنيادا شاھ ئوردىلىرىدىنمۇ سىرلىق ئورۇن بولمىسا كېرەك. ئۇ يەردە هەر كۈنى، هەر سائەتتە ئاجايىپ ئويۇنلارئوينىلىپ، قىزىق ئىشلار سادىر بولۇپ تۇرىدۇ. كېيىن تارىخچىلارئۇز بەرگەن بۇ سىرلىق ۋەقەلەر توغرىسىدا تارىخ پۈتۈشىدۇ. لېكىن، بىزگىچە يېتىپ كەلگەن يازما خاتىرىلەرنىڭ زادى قانچىلىكى راست!؟... بۇنىڭغا بىر نېمە دېمەك تەس. قانلىق جەڭلەر ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن، غەلبە قىلغۇچىلار ئالدى بىلەن يېزىلغان تارىخلارنى كۆزدىن كەچۈرىدۇ. ئۆزىنى بىزەپ كۆرسەتمىگان سەھىپىلەرنى قالدۇرۇپ ياكى تولۇقلاپ يازدۇرۇپ، جىنايەت ئىزلىرىنىڭ هەممىسىنى ئۆچۈرۈپ تاشلىشىدۇ. تارىخنىڭ يېزىلغان قىسىملىرىدىن تېخى يېزىلمىغان ياكى يېزىپ ئۆچۈرۈلگەن قىسىملىرى چىنراق بولىدۇ.

▲ شاهلاردىن شاپائەت كۈتۈش ئەخمەقلەرنىڭ ئىشى. هۆكۈمرانلار ئۆز سىرىنى بىلگۈچىلەرنى هەممىدىن بۇرۇنراق كۆزدىن يوقىتىدۇ.

▲ بەزى هۆكۈمرانلار گەپنى ئاز قىلىدۇ. بۇ ئۇلارنىڭ دانالىقىدىن ئەمەس، هەيۋىسىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن شۇنداق قىلىدۇ. ئۇنچىقماسلىق ئۇلارنىڭ بىلىمسىزلىكىنى، ساۋاتسىزلىقىنى يوشۇرۇپ قالىدۇ. ئۆلۈك نېمىشقا سۆرلۈك؟ چۈنكى ئۇ سۆزلىمەيدۇ.

▲ ئاللا ئەڭ يېقىن بەندىلىرىنىڭ بىشىغا ئەڭ مۇشكۈل كۈنلەرنى سېلىپ سىنايدۇ. ئۇنىڭ داۋاسىنى يەنە يارانقان ئىگەم ئويلىمىغان بىركۈنى، خىلمۇ خىل سەۋەبلەر بىلەن يەتكۈزىدۇ.

▲ بۇ ئالەمدىكى ئىشلار ئېقىن سۈرەك بىر - بىرىگە ئۇلىشىپ كەتكەن بولىدۇ. بىر ۋەقەنىڭ داۋامى هامان ئىككىنچى بىر ۋەقەنىڭ بېشى بولۇپ چىقىدۇ.

▲ ئادەملەرنى هەممىدىن بەك جەلپ قىلىدىغىنى مەدداهلار سورۇنى ئىدى. شۇ زامانلاردا نۇرغۇن ئۆلىمالارچىقىپ، ئىلىم - پەن هەققىدەئاجايىپ كىتابلارنى يازغان بولسىمۇ، ئۇنى ئوقۇپ چۈشىنىدىغان ئادەملەر ئاز بولغاچقا، يەنىلا بۇ دۇنيانى ئەپسانىۋى تەسەۋۋۇرلار بىلەن رەڭ بېرىپ كۆرسىتىدىغان غەلىتە رىۋايەتلەر، ئاجايىپ - غارايىب ۋەقەلەر هەققىدىكى توقۇلمىلارنىڭ بازىرى ئەڭ ئىنتىك ئىدى. قانداقتۇ يەجۇج - مەجۇج، يەتتە باشلىق يالماۋۇز، قىرىق بىر خىلغا ئۆزگىرەلەيدىغان جادۇگەرلەر،

سىرلىق كويىقاپ، جىن - شايتانلار توغرىسىدىكى ھېكايىلىرى بىلەن مەددىھلار كىشىلەرنىڭ ئەقلىنى ئوغرىلاپ تالاق قالدۇراتتى.

▲ شاھ ئوردىسى ئۆزىنىڭ مەڭگۈگە سۈكۈتكەچۆكۈپ تۇرىدىغان ئېگىز تاملىرى، قوش - قوش دەرۋازا، رەڭدار راۋاقلار، نەقىشلىك تۈۋرۈكلىرى بىلەن كىشىگە تولىمۇ سىرلىق ۋە سەلتەنەتلىك كۆرۈنىدۇ. ئەمەلىيەتتە ئۇ پۈتۈن پىتنە - پاسات، ئازارچىلىق ۋە ۋەھىمىگە تولغان ماكان.

▲ ئوردىدىكى ھەر بىر ئايلىنىش، ھەر بىر ئىشكىلەر ئالدىدا قاراۋۇللار ئېغىر قوراللىرىنى شاراقشىتىپ، سۈرلۈك قىياپەتتە تۇرۇشاتتى. قارائىغۇ بۆلمىلەردە كۆزلىرى ياشانغىرىغان تارىخچىلار شاھنىڭ ياخشى پەزىلەتلىرى، تەڭداشسىز قۇدرىتى، رەھىمدىللىكى، ئادالەتپەرۋەرلىكى ھەققىدىكى مەدھىيىلەر بىلەن تولغان قېلىن كىتابلارنى يېزىشاتتى. خىزمەتچى خادىملار شاھ ئولتۇرغان خاس ئۆينىڭ ئالدىدىن ئېھتىيات ۋە تەشۋىش بىلەن يېنىك قەدەم ئېلىپ ئۇياق - بۇياققا ئۆتۈشەتتى. ئۇلارنىڭ ھالى ئوخلاپ ياتقان يولۋاسنىڭ يېنىدىن پۇتىنىڭ ئۇچىدا ئاۋايلاپ دەسسەپ ئۆتۈپ كېتىشكە مەجبۇربولۇۋاتقان بىچارىنىڭ ئەھۋالىغا ئوخشاپ كېتەتتى جان قايغۇسىدا ئۇلارنى ھەر قەدەمدە سۈر ۋەتەر بەسىپ تۇراتتى. ئەمەلدارلار بىر - بىرى بىلەن پىچىرلىشاتتى. بۇ يەردە ھەر بىر قەدەمنى ئوردىنىڭ چېگىش قائىدە - نىزاملىرى ئىچىدە ئېھتىيات بىلەن بېسىش، ھەر بىر ئېغىز سۆزنى سالماقلاپ سۆزلەشكە توغرا كېلەتتى. شاھنىڭ ئالدىغا كىرگەن چاغدىكى تۇڭمەس تەكەللۇپ ۋە ئېگىلىپ تۇرۇشلار ۋەزىرلەرنى ھارغۇزۇپ سارالاق قىلىپ قويايدەيتتى. ئۇلارنىڭ ھالى كىشىگەئالتۇن قەپەس ئىچىدىكى بىچارە قۇشلارنى ئەسلىتەتتى. ئوردىدىكى ئەمەلدارلارغا قارىغاندا توپلىق سەھرا يولىدا كېتىپ بارغان يولۇچى ئەركىنرەك، ئىسلىق چايخانىدا ئاچچىق چاي دەملەپ ئىچىپ ئولتۇرغان مەدىكار ئازادىرەك ئىدى. بۇ يەردە (ئوردىدا. مۇھەررىردىن) چىن يۈرەكتىن چىقىدىغان قاتتىق كۈلكىلەر، ساپ ۋىجدانىنىڭ ئەيىبلىشىدىن پەيدا بولىدىغان ۋىللىدە قىزىرىشلار، ئىنسانىنىڭ سەممىي سۆز ۋە تەبەسسۇملىرى كەم ئىدى.

▲ يارانقان ئىگەم پادىشاھلارغا ھەممە نېمىنى بەرگەندەك قىلسىمۇ، يەنە ئۇلاردا كۆپ نەرسىلەر يېتىشمەيتتى. ئۇلاردا تۆمۈرچىنىڭ بىر كۈنلۈك ئېغىر ئەمگەكتىن كېيىن ھېچنېمىنى سەزمەي ئۇخلاپ كېتىدىغان تاتلىق ئۇيقۇسى كەم ئىدى. شاھ قاتمۇ قات كۆرپە، پەر ياستۇقلار ئۈستىدە يېتىپمۇ ئاچچىق تولغىناتتى. جاي - جايلاردىكى پۇقرالارنىڭ ھېلىدىن - ھېلىغا بولۇپ تۇرىدىغان ئىسيانلىرى، يەرلىك بەگلەرنىڭ كۈچىيىپ كېتىشى، ۋەزىرلەرنىڭ خىيانەتكارلىقى، سەركەردىلەرنىڭ باشباشتاقلىقى ئۈنى ئارامسىزلاندۇراتتى. ئۇنىڭغا قارىغاندا ئاپتاپلىق سەھرا يولىدا كېتىپ بارغان مۇساپىر، سۇنۇق ئارىسىدىن باشقا ھېچنېمىسى يوق دېھقان غەمسىزرەك ئىدى. شاھنىڭ ھەرىمىدە يۈزلەپ كېنىزەكلەر ساقلىناتتى. لېكىن ئۇلارنىڭ ئىچىدىن ئاددىي دېھقان ئېرىنىڭ كېلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈپ تۇرغان خوتۇنلارچىلىك ۋاپادارلىرىنى تاپماق تەس ئىدى.

«نېمىشقا دۇنيانىڭ ھەممىلا يېرى ماڭا قارىمايدۇ!» دەپ ھەسرەت چېكەتتى شاھ كېچىلىرى. بۇ - دۇنيادىكى ھەممە پادىشاھلارنىڭ ئورتاق ھەسرىتى ئىدى. لېكىن، بۇ ئارمانغا ئۆتمۈشتىكى ۋە ھازىرقى شاھلارنىڭ ھېچقايسىسى يېتەلمىگەن، كەلگۈسىدىكى ھۆكۈمرانلارنىڭ ھېچقايسىسىمۇ بۇ ئارزۇغا يېتەلمەيدۇ. مۇبادا، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىرەرسىنىڭ دۇنياغا بىر ئۆزى خوجا بولۇش مەقسىتى ئىشقا ئاشقان تەقدىردىمۇ يەنە ئۇنىڭ ھەسرىتى تۈگىمەيدۇ. ئۇ چاغدا ئۇنىڭ نەق خۇدانىڭ ئۆزى بولۇپ باققۇسى كېلىدۇ...

شاھلىق تەختتە چۆكۈپ ئولتۇرغان شاھ كۆزىنى ئېچىپ، نەزەرىنى ئىككىنچى بىر تەرەپكە - ئوردىنىڭ ئىچىگە سالىدۇ - ھېكمەتتە دانا ھېسابلانغان ئالىملىرى تەرەپكە ئاغدۇردى. ئۇلىمالارنى سۈرباستى. بۇ ھېكمەت ئىگىلىرى شاھنىڭ نەزەرىدە پەقەت بىلىمىدىنلا پايدىلىنىشقا بولىدىغان، ئەمەلىيەتتە ئەڭ خەتەرلىك ئادەملەر ئىدى. «كىم بولىدۇ؟ - دەپ گۇمان بىلەن ئويلىناتتى شاھ، - بۇ ئەبلەخلەرنىڭ يوغان كىتابلارنى باش كۆتۈرمەي ئوقۇشى بەلكىم ھېنىڭ ھاكىمىيىتىمنى ئاغدۇرۇپ تاشلاش ئۈچۈندۇر. ھەرھالدا ئېھتىيات قىلماق لازىم...!» شۇڭا بۇ ئۇلىمالارنىڭ ھەر بىرىنىڭ ئارقىسىدا بىر قانچە جاسۇس، ھەر بىر جاسۇسنىڭ كەينىدە يەنە بىر قانچە پايلاقچى بار ئىدى.

▲ ھەر نەرسە چېكىدىن ئاشقاندا ئۆزلۈكىدىن ھالاك بولىدۇ.

▲ ئەمەل نازلىق خوتۇنغا ئوخشايدۇ. ئۇ، گۈزەل ۋە ۋاپاسىز كېلىدۇ. ئۇ، ھېچكىمگە - ھەتتا شاھلارغىمۇ مەڭگۈ باقمۇھەندە ئەمەس. ئۇ، قولغا كېلىدۇ، يەنە قولدىن كېتىدۇ. ئەمەل تۇتقۇچى بۇ ھەقىقەتنى تەختنىڭ ئېگىز پەلەمپەيلىرىدىن دومىلاپ چۈشكەندىلا ئاندىن چۈشىنىپ، نۇرغۇن ئىشلارنى خاتا قىلغانلىقىغا ھەسرەت چېكىدۇ. ئۇ چاغدا ئۇ كېچىككەن بولىدۇ.

▲ بەزىدە تۇرمۇشتىكى ئىشلار كىتابلارغا يېزىلىدۇ. بەزىدە كىتابتىكى ئىشلار تۇرمۇشتىمۇ يۈز بېرىدۇ...

▲ باغلاقتا تۇرغان ئىت تېخىمۇ غالجىرلىشىپ كېتىدۇ، قەپەستە تۇرغان قۇش ئەركىنلىككە ھەممىدىن بەك تەشنا بولىدۇ.

▲ چۆل ئادەملىرىنىڭ مىجەزىمۇ سۈسىز جەزىرلەردە كۆكلەپ تۇرغان ئاشۇ تىكەنلىك ئوتلارنىڭ تەبىئىتىگە ئوخشاپ كېتىدۇ. راھەتلىك باغلار، شەھەرنىڭ سالقىن سارايلىرىدا يېللاپ ئاپتاپ كۆرمىگەن لەشتەك ئاق چىرايلارنى بۇ يەردە ئۇچرىتالمايسىز بولمايدۇ. چۆل ئادەملىرىنىڭ چىرايى قۇياشتا چاقناپ، مىستەك پارقىراپ تۇرىدۇ. ئۇلارنىڭ كىيىمى - كېچەكلىرىنىڭ رەڭگىمۇ ئۆڭۈپ ئاشۇ قۇملارنىڭ رەڭگىگە ئوخشاپ قالغان. قۇياشنىڭ ئوتتەك قىزىق تەپتى، ئۇزۇلمەي چىقىپ تۇرغان چۆل شامالىلىرى جاھىللىق، قوپاللىق، مەردانىلىك، ساددىلىقتەك خىسلەتلەرنى ئۇلارنىڭ قان - قېنىغا سىڭدۈرۈۋەتكەن.

▲ كىمنىكى كارامەت يۈز بەرگەن يەردە ئوشۇقچە ھايال بولىدىكەن، ئۇنى پالاكەت باسىدۇ!

▲ ئەگەر تەقدىرنىڭ بىر ئىشنى ئورۇنلاشتۇرغۇسى كەلسە، ئادەمنىڭ ئەقلى يەتمەيدىغان تاسادىپىيلىقلار بولۇپ تۇرىدۇ.

مەمتىمىن ھوشۇرنىڭ شۇ ناملىق رومانىدىن نەشرگە تەييارلىغۇچى: دىلئارام قۇربان (ئوقۇغۇچى) (M1)

قەدىمكى

ئۇيغۇر

مەدەنىيىتى

تارىخىدىن

قىسقىچە

بايان

ئىمىن تۇرسۇن

كىرىشمە

1. مەدەنىيەت توغرىسىدا چۈشىنۈك

ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىدا قوللىنىلىۋاتقان «مەدەنىيەت» ئاتالغۇسى ئەرەب تىلىدىن قوبۇل قىلىنغان. بۇ ئاتالغۇ «رونا ق تاپقان»، «ئاك - پىكىرى ئېچىلغان» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدىغان تۆپ سۆز «مەددەن» دىن تۇرلەنگەن؛ بۇ سۆزنىك ئاساسىدا شەكىللەنگەن «مدينه» (مەدىنە) سۆزى «شەھەر»، «مەركىزي شەھەر» دېگەن مەنىنى ئىپادىلەيدۇ. بۇ سۆزنىك سۈپەت شەكلى «مدنى» (مەدەنىي) بولسا، «شەھەرلىك»، «مەدەنىيەتلىك» مەنىلىرىنى، شۇنىڭدەك «كۆچمەن»، «بەدەۋى» نىك مۇقابىلى سۈپىتىدە «تۇراقلىق»، «ئولتۇراقلاشقان» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ. ئەرەبچىدە بولسا، «مەدەنى» سۆزى «جىنائى» نىك مۇقابىلى سۈپىتىدە «خەلق ئىشلىرى»، «جامائەت دەۋاگەرلىك ئىشلىرى» نى ئاڭلىتىدىغان قانۇن ئاتالغۇسىدۇر (مەسىلەن، «قانۇن مدنى» - جامائەت قانۇنى، «دىموى مدنى» - جامائەت ھەق تەلەپ قانۇنى، «الخق المدنى» خەلق ھوقۇقى ۋە باشقىلار). لېكىن ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىدا بۇ سۆز ئاساسىي مەنىسى بىلەنلا چەكلىنىپ، «مەدەنىيەت» ۋە ئۇنىڭ سۈپەت شەكلى «مەدەنىي»، سۈپەتداش شەكلى «مەدەنىيلىك» تەرزىدىلا قوللىنىلىدۇ.

خەنزۇ تىلىدا ۋە ياۋروپا تىللىرىدىمۇ

مەدەنىيەت تارىخىمىزدىن

«مەدەنىيەت» نىڭ سۆزلۈك مەنىسى يۇقىرىدىكى چۈشەنچىلەرگە يانداشىدۇ. خەنزۇ تىلىدا « 化 文 » (ۋېنخۇا) ، « 文明 » (ۋېنمىڭ) دېگەن ئىككى سۆز بار، ئىككىلا سۆز « 文 » (ۋېن - نەقىش، بارماقتىكى گەت سىزىقلىرى، يېزىق، گەدەب - ئۇدۇم، پاساھەت، مۇلكىي [ھەربىي سۆزىنىڭ مۇقابىلى]) دىن تۇرلەنگەن. بۇ ئىككى سۆزدىن «ۋېنمىڭ» تۆت خىل مەنىنى بىلدۈرىدۇ: 1. پەقەت «مەدەنىيەت» نىلا بىلدۈرىدۇ (مەسىلەن، ماددىي مەدەنىيەت، مەنىۋى مەدەنىيەت دېگەندەك) ؛ 2. ئىنسانلار جەمئىيىتىدە «ياۋايىلىق» ياكى «ۋەھشىيلىك» نىڭ مۇقابىلى سۈپىتىدە تەرەققىيات ھالىتىنى بىلدۈرىدۇ (مەسىلەن، مەدەنىي ياكى مەدەنىيەتلىك جەمئىيەت، مەدەنىيەتلىك دەۋر دېگەندەك) ؛ 3. «يېڭىلىق» ، «جەدىدلىك» ، «يېڭىچە» دېگەن مەنىلەرنىمۇ بىلدۈرگەن (مەسىلەن، بالدۇرقى چاغلاردا، زامانىۋى تىياتىر يېڭى پەيدا بولغاندا، دراما تىياتىرىنى «مەدەنىي ئويۇن» - ۋېنمىڭ شى، يېڭىچە تويىنى «مەدەنىي توي» دەپ ئاتىغان) ؛ 4. «مەرىپەتلىك» ، «ئەدەبلىك» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ. «ۋېنخۇا» سۆزى ئاساسەن «مەدەنىيەت» نى بىلدۈرگەندىن تاشقىرى، «ئاددىي ساۋات» ، «بىلىم - سەۋىيە» ۋە «ئەدەب ئۆگىتىش» يەنى «تەسىرلەندۈرۈش» دېگەن مەنىلەرنىمۇ بىلدۈرىدۇ.

ياۋروپا تىللىرىدىمۇ *Civlization* (سۈبلزاتسىيە) ، *Culture* (كۇلتۇر) دېگەن ئىككى ئاتالغۇ بار، ئىككىلا ئاتالغۇ «مەدەنىيەت» كە دائىر ئۇقۇملارنى ئاڭلىتىدۇ. «سۈبلزاتسىيە» ھەر بىر ئىجتىمائىي - ئىقتىسادىي فورماتسىيىنىڭ ئىجتىمائىي ۋە مەدەنىي تەرەققىياتتا ئېرىشكەن دەرىجىسىنى ئىپادىلەيدىغان سۆز بولۇپ، «مەدەنىيەت» ، «مەدەنىيىلىك» دېگەنگە توغرا كېلىدۇ (مەسىلەن، قەدىمكى جۇڭگو مەدەنىيىتى، قەدىمكى گرىك مەدەنىيىتى، ياۋايىلىق بىلەن مەدەنىيلىك دېگەندەك) . بۇ ئاتالغۇ «روناق تاپقان» ، «تەرەققىي قىلغان» ، «مەدەنىيلەشكەن» مەنىلىرىنى بىلدۈرىدىغان *Civil* (سۈبل) سۆزىدىن تۇرلەنگەن. *Culture* (كۇلتۇر) سۆزى بولسا «تەربىيلەش» ، «ھەيدەش - ئېكىش» ، «تەربىلىگۈ - زىرائەت» دېگەن تۈپ مەنىسىدىن كېڭىيىپ، «مەرىپەت» ، «ئالىق - بىلىم» ، «تەربىيە - پەرۋىش» دېگەن مەنىلەرنىمۇ ئاڭلىتىدىغان بولغاچقا؛ كىشىلىك جەمئىيىتىنىڭ تەرەققىي قىلىشى داۋامىدا بۇ سۆز «مەدەنىي» ، «مەدەنىيەت» ، «مەلۇمات» (مەدەنىي سەۋىيە) ئۇقۇمىنىمۇ بىلدۈرىدىغان بولغان (مەسىلەن، «كېۋەز تېرىش» ، «ئورمان ئۆستۈرۈش» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرگەندە، كۇلتۇرلىك — *Cultured* ، كۇلتىۋاتلىك — *Cultivated* شەكىللىرىدە كېلىدۇ؛ «مەدەنىيەت» ، «مەدەنىيەتلىك» ، «مەلۇماتلىق» ئۇقۇملىرىنى ئاڭلاتقاندا كۇلتۇرال — *Cultural* ، كۇلتۇر — *Culture* شەكىللىرىدە كېلىدۇ.

لۇغەت كىتابلىرىدا «مەدەنىيەت» نىڭ تەبىرى مۇنداق يېزىلغان: كىشىلىك مەنىدە گېيىتقاندا، مەدەنىيەت كىنسانلار جەمئىيىتىنىڭ تارىخىي گەمەلىيىتى جەريانىدا يارىتىلغان ماددىي ۋە مەنىۋى بايلىقلىرىنىڭ يىغىندىسى دېمەكتۇر؛ تار مەنىدە گېيىتقاندا، «مەدەنىيەت» جەمئىيەتنىڭ ئىدېئولوگىيىسى ۋە شۇنىڭغا مۇناسىپ كەلگەن تۈزۈم ۋە تەشكىلىي ئاپپاراتلار دېمەكتۇر. بۇ تەبىرلەرگە قارىغاندا، مەدەنىيەت - بىر تارىخىي ھادىسە، ھەر بىر جەمئىيەتنىڭ ئۆزىگە مۇناسىپ مەدەنىيىتى بولۇپ، جەمئىيەتنىڭ ماددىي ئىشلەپچىقىرىشلىرىنىڭ راۋاجلىنىشى بىلەن بىللە راۋاجلىنىپ بارىدۇ. «مەدەنىيەت» ئىدېئولوگىيە سۈپىتىدە بولسا، مەلۇم جەمئىيەتنىڭ سىياسىي ۋە ئىقتىسادىنىڭ ئىنكاسىدۇر؛ شۇنداقلا مەلۇم جەمئىيەتنىڭ سىياسىي ۋە ئىقتىسادىغا تەسىر كۆرسىتىدۇ.

ياۋروپا تەتقىقاتچىلىرى ئىچىدە «سوتسىئولوگىيىنىڭ ئاتىسى» ھەم «ئانتروپولوگىيىنىڭ ئاتىسى» دەپ نام ئالغان تىلىور (*Edward B. Tylor*) 1877 - يىلى يازغان «ئىپتىدائىي مەدەنىيەت» (*Primitir Culture*) دېگەن كىتابىدا مۇنداق دەيدۇ: «مەدەنىيەت - بىلىم، ئېتىقاد، سەنئەت، قانۇن، ئەخلاق، ئادەتلەرنى ۋە شۇنىڭدەك جەمئىيەت ئەزاسى ئېرىشىدىغان ھەر قانداق ئىقتىدارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ» .

ئامېرىكا ئوخىئوشتات ئۇنىۋېرسىتېتى شەرقىي ئاسىيا تەتقىقات مەركىزىنىڭ مۇدىرى، پروفېسسور چېن جۇڭپىڭ 1982 - يىلى 3 - ئايدا، ۋۇخەن سوتسىئولوگىيە تەتقىقاتى كۇرسىدا بەرگەن مەخسۇس ئىلمىي دوكلاتىدا، مەدەنىيەت ئانتروپولوگىيىسى ھەققىدە كەڭ توختىلىپ، مۇنۇ مەزمۇنلارنى بايان قىلغان:

1. مەدەنىيەت ئۆگىنىش ئارقىلىق ھاسىل بولىدۇ، مەدەنىيەت ئەنئەنىسىدىكى پەرقلەر بەدەن تۈزۈلۈش پەرقلىرىنى بىلدۈرمەيدۇ؛ 2. مەدەنىيەت بىر جەمئىيەتكە يەنى جامائەتكە ئورتاق بولىدۇ، مەدەنىيەت ئاممىنىڭ مۇۋەپپەقىيىتىدۇر ۋە ئاممىنىڭ ئورتاق ئىلكىدە بولىدۇ؛ 3. مەدەنىيەت ئادەتتە تىمسالچان (سىمۋوللۇق) بولىدۇ: بىرىنچىدىن، مەدەنىيەتنىڭ بىر قىسمى تىلدۇر، ئىككىنچىدىن، ھەر مىللەتنىڭ مەدەنىيەتلىرى پەرقلىق بولغانلىقى ئۈچۈن رەڭلەرگە بەرگەن مەنىلىرىمۇ ئوخشاش بولمايدۇ؛ 4. مەدەنىيەت ئۇيغۇنلىنىشچان بولىدۇ، چۈنكى مەدەنىيەت كىشىلەرگە قانداق ياشاشنى ۋە ھاياتنى قانداق داۋاملاشتۇرۇشنى ئېيتىپ بېرىدۇ،

مەدەنىيەت ئىنسانلارنىڭ ئۆز هاياتىنى ساقلاشتىكى بىردىنبىر قورالى؛ 5. مەدەنىيەت يىغىندى (بىر پۈتۈنلۈككە مۇجەسسەملەشتۇرگۈچى) بولىدۇ. بىلىم، ئېتىقاد، سەنئەت، قانۇن، ئەخلاق ۋە ئادەتلەر بىر - بىرىگە تاسادىپىي باغلىق بولۇپ قالمايدۇ. مەلۇم ئېتىقاد، ئادەتتە مەلۇم بىلىم بىلەن ماسلىشىدۇ، بىر خىل ئېتىقاد كۆپىنچە بىر خىل سەنئەتنى راۋاجلاندۇرۇشقا ياردەم بېرىدۇ. مەلۇم ئېتىقاد مەلۇم قانۇن - تۈزۈم بىلەن هىمايە قىلىنىدۇ. ئۆرپ - ئادەتمۇ هەر خىل قانۇن - تۈزۈمنىڭ تەسىرىدە هەر خىللىشىدۇ.

مەدەنىيەت تارىخى - ئىنسانىيەت تارىخىي دېمەكتۇر. «ئىنسان پەيدا بولۇش بىلەن تەڭ تارىخىمىز باشلانغان» (ف. ئېنگېلس). بىرەر مىللەت ياكى جەمئىيەتنىڭ قەدىمكى مەدەنىيىتىنى بىلىش ئۈچۈن خىلمۇ خىل پەنلەرگە مۇراجىئەت قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. بۇنىڭدا ئالدى بىلەن ئارخېئولوگىيە ۋە ئانتروپولوگىيەگە، ئاندىن سوتسىئولوگىيەگە، مىللەتشۇناسلىق ۋە تىلشۇناسلىققا تايىنىمىز. مەسىلەن، مىللەتشۇناسلىق ماتېرىياللىرى ئارقىلىق بەزى مىللەتلەرنىڭ ئۆتكەن تارىخلىرىنىڭ ئاساسىي هالقىلىرىنى ئىسپاتلاشقا بولىدۇ؛ تىل ۋە فولكلور ماتېرىياللىرى ئارقىلىق بىرەر خەلقنىڭ ئەڭ قەدىمكى مەدەنىيەتلىرىنى ئېنىقلاش مۇمكىن. گېرمانىيىلىك تىلشۇناس، تارىخىي سېلىشتۇرما تىلشۇناسلىقنىڭ ئاساسچىلىرىدىن بىرى ياكوب گىرىم (1785 - 1863) شۇنداق دېگەن: «بىزنىڭ تىلىمىز شۇنداقلا بىزنىڭ تارىخىمىزدۇر»، «مىللەتلەرنىڭ هالەتلىرىگە دائىر سۆزنىڭ، قورال ۋە قەبرىلەرگە قارىغاندا تېخىمۇ جانلىق بولغان- بىردەملىك بار، ئۇ - تىلدۇر».

ئىنسانلارنىڭ قەدىمكى مەدەنىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىشتا ئەھمىيەتلىك بولغان ئانتروپولوگىيىنى ئالساق، بۇ پەن ئىككى تارماققا بۆلۈنگەن: بىرى، مەدەنىيەت ئانتروپولوگىيىسى، يەنە بىرى، بەدەن ئانتروپولوگىيىسى. مەدەنىيەت ئانتروپولوگىيىسى (*Culturalanthropology*) نىڭ ئەڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى مەدەنىيەتلەردىكى پەرقلەر ۋە ئوخشاشلىقلار، هەم ئۇ پەرق ۋە ئوخشاشلىقلارنىڭ كېلىپ چىقىش سەۋەبلىرىنى تەتقىق قىلىشتۇر. مەدەنىيەت ئانتروپولوگىيىسىدىن بارا - بارا ئىجتىمائىيەت ئانتروپولوگىيىسى (*Socialanthropology*) ئايرىلىپ چىققان. بۇ پەن كۆپىنچە مىللەتشۇناسلىققا دائىر تەتقىقاتنى ئاساس قىلىدۇ. مەدەنىيەت ئانتروپولوگىيىسى بولسا، مىللەتشۇناسلىق تەتقىقاتى بىلەن بىللە، تىلشۇناسلىق ۋە ئارخېئولوگىيە تەتقىقاتىنى نۇقتا قىلىدۇ. مەدەنىيەت ئانتروپولوگىيىسى پۈتۈن ئىنسانىيەتنىڭ مەدەنىيىتى (يەر يۈزىدىكى هەر خىل مەدەنىيەتلەر) نى تەتقىق قىلىشنى مەقسەت قىلىسىمۇ، ئەمەلىيەتتە مەدەنىيەت ئانتروپولوگلىرىنىڭ تەتقىق قىلىۋاتقىنى ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىدىكى پەرقلەر نۇقتىسىدىن ئاساسەن ئۆڭچىلىق جەمئىيىتى، كۆچمەنلىك جەمئىيىتى، فېئودالىزم جەمئىيىتىدىن ئىبارەت ئۈچ خىل مەدەنىيەتتىنلا ئىبارەت بولۇپ كەلدى. هالبۇكى، ئارخېئولوگىيىلىك تېپىندىلارغا ئاساسەن، پولىئانتولوگىيە ۋە ئېتنوگرافىيە تەتقىقاتچىلىرى بەدەۋىلەردە هەتتا ياۋا يىلاردىمۇ ئۆزلىرىگە مۇناسىپ مەدەنىيەتلەر بولغانلىقىنى ئېنىقلاپ چىققان. شۇڭا مەدەنىيەتنى ئىنسانلارنىڭ ياۋايىلىقتىن ئايرىلىپ چىققانلىقىنىڭ چوڭ چېگرىسىنى بىلدۈرىدۇ، دەپ مۇتلەقلەشتۇرگىلى بولمايدىغان بولدى.

مەدەنىيەتنىڭ قايسى جەمئىيەتكە ۋە قايسى دەۋرگە مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى ئېنىقلاش ئۈچۈن، ئاۋۋال «مەدەنىيەت قاتلىمى» (ياكى «مەدەنىيەت قەۋىتى») پەرقلەندۈرۈلىدۇ. «مەدەنىيەت قاتلىمى» ئارخېئولوگىيە ئاتالغۇسى بولۇپ، قەدىمكى زامان ئىنسانلىرىنىڭ قالدۇرغان پائالىيەت ئىزلىرى، قالدۇق ئەشيالىرى ۋە ئورگانىك ماددىلاردىن شەكىللەنگەن دۆۋە (يىغىلما) قاتلىمىدۇر. هەر بىر قاتلام (قەۋەت) مەلۇم دەۋرنى بىلدۈرىدۇ. خەلق ئاممىسى ئېچىدە «يەتتە قات ئاسمان» (ئىسلامدىن ئىلگىرى «توققۇز قات يەر»، «توققۇز قات ئاسمان») دېگەن چۈشەنچىمۇ هەرگىز خىيالىي چۈشەنچە ئەمەس. مەدەنىيەت قاتلىمىدىكى نەرسىلەرگە ۋە قاتمۇ قات بېسىلىش مۇناسىۋەتلىرىگە قاراپ، ئىنسانىيەت پائالىيەت ئىزلىرىنىڭ هەر قاتلىمىدىكى مەدەنىيەتنىڭ مەزمۇنىنى ۋە مۇناسىپ دەۋرىنى بەلگىلەشكە بولىدۇ.

مەدەنىيەت تەرەققىياتىنىڭ تارىخىي ئىزچىللىقى بولىدۇ. ئىجتىمائىي ماددىي ئىشلەپچىقىرىش تەرەققىياتىنىڭ تارىخىي ئىزچىللىقى مەدەنىيەت تەرەققىياتى تارىخىي ئىزچىللىقىنىڭ ئاساسىدۇر.

مەدەنىيەت بىر خىل بولمايدۇ، هەر بولىدۇ. يەر يۈزىنىڭ تۈرلۈك جايلىرىدا ياشاپ ئىز قالدۇرغان ئىنسانلار هەر خىل بولغىنى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ ئىجتىمائىي تەرەققىيات سەۋىيىلىرى ۋە ئالاهىدىلىكلىرى ئوخشاش بولمايدۇ. ئىنسانلار تۈرلۈك مىللەتلەرگە ئايرىلىشتىن ئىلگىرى مەلۇم جۇغراپىيىلىك زونىلاردا ياشىغان قەۋملەرنىڭ مەدەنىيەت جەهەتتە مەلۇم ئورتاقلىقلىرى بولسىمۇ، لېكىن مىللەتنىڭ پەيدا بولۇشى ۋە راۋاجلىنىشى ئارقىسىدا، مەدەنىيەت مىللىي خۇسۇسىيەت بىلەن تۇسلەنگەن. مىللىي تۇسنىڭ شەكىللىنىشى ۋە تەرەققىي قىلىشى بىلەن مىللىي ئەنئەنە شەكىللەنگەن. شۇڭا، جۇغراپىيىلىك بىرلىك،

ھاكىمىيەت بىرلىكى سۇپىتىدە مەلۇم گەل - مەملىكەتنىڭ مەدەنىيىتى بولغىنىدەك، مىللىي تۇسلىنىش سۇپىتىدە مەلۇم مىللەتنىڭ خاس مەدەنىيىتىمۇ بولىدۇ. ھەتتا گىدئولوگىيە مەنىسى جەھەتتىن بولسا، بىر مىللەتنىڭ گىككى خىل مەدەنىيىتى، گىجتىمائىي تۈزۈم سۇپىتىدىمۇ بىر مىللەتنىڭ گىككى خىل مەدەنىيىتى بولۇشى مۇمكىن. بۇلار بىر - بىرىنى چەتكە قاقمايدۇ، ئەكسىچە تەقەززا قىلىدۇ.

2. گىرىق ۋە گىپتىدائىي جەمئىيەت

«گىرىق» نىڭ سۆزلۈك مەنىسى «يىلتىز»، «تۈپ»، «ئاساس»، «نېگىز» دېگەنلىك بولۇپ، گىستېمال جەھەتتە «قانداشلىق»، «نەسىلداش-لىق» ئۇقۇملىرىنى بىلدۈرىدۇ.

كونا تاش قوراللار دەۋرىنىڭ خېلى ئۇزاق جەريانىنى ئۆتكۈزۈش ئارقىسىدا، ئىنسانلار تېخىمۇ راۋاجلىنىپ، ئۇلارنىڭ تەن تۈزۈلۈشى ھازىرقى زامانداكى شەكىلگە كەلگەن. يەنى، كونا تاش قوراللار دەۋرىنىڭ ئاخىرقى چاغلىرىدا، ئىنسانلارنىڭ ھازىرقى زامانداكى تەن تۈزۈلۈش تىپى شەكىللىنىش بىلەن بىللە، زونال گۈرۈھ (دائىرەۋى توپ) لار شەكىللەنگەن. گىپتىدائىي دەۋردىكى تەبئىي شارائىتلار ۋە جايلاردا ئايرىلىپ تۇرۇش ئەھۋاللىرى ئىنسانلار ئارىسىدا گىرقىنىڭ شەكىللىنىشىگە چوڭ تەسىر كۆرسەتكەن. زونال گۈرۈھلار بارا - بارا گىرقىي جەھەتتىن پەرقلىنىشكە باشلىغان. دېمەك، گىرق - تەن تۈزۈلۈشى جەھەتتە مەلۇم گۈرتاق گىرسىي ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە بولغان ئىنسانلار توپى. بۇ گىرسىي ئالاھىدىلىكلەر ئىنسانلارنىڭ تېرىلىرىنىڭ رەڭگى، چاچلىرىلىرىنىڭ تىپى ۋە تۈسلىرى، كۆزلىرى، بۇرۇنلىرى ۋە بوي تۈرقى، لەۋلىرى (قېلىن - يۇپقىلىقى) ھەم ئىككىلەمچى تۈك سىستېمىسىنىڭ راۋاجلىنىش دەرىجىسى، شۇنىڭدەك قان گۇرۇپپىلىرى قاتارلىق بەلگىلەردىن ئىبارەت. بۇ ئالاھىدىلىكلەر مەلۇم زونىدا، تەبئىي مۇھىتقا ئۇزاق مۇددەت ئۇيغۇنلىشىش نەتىجىسىدە ۋۇجۇدقا كەلگەن. ئادەتتە، پۈتۈن يەر يۈزىدىكى ئىنسانلار «يېڭى ئادەم» باسقۇچىغا كەلگەندە ئۇچ چوڭ گىرقىقا بۆلۈنگەن دېيىلىدۇ: 1. نېگرىد (نېگىر ئاۋستىرالىيە گىرقى)، بۇ گىرق ئاساسەن ئافرىقا ۋە ئاۋستىرالىيە قىتئەلىرىدە؛ 2. ياۋروپىد (ياۋروپا گىرقى)، بۇ گىرق ئاساسەن ياۋروپا، شىمالىي ئافرىقا، غەربىي ئاسىيا ۋە شىمالىي ھىندىستاندا؛ 3. موڭغۇلىد (موڭغۇل گىرقى)، بۇ گىرق ئاساسەن جۇڭگو، ئوتتۇرا ئاسىيا، شىمالىي ئاسىيا، شەرقىي جەنۇبىي ئاسىيادا، بۇ گىرقىقا مەنسۇپ قەۋملەردىن بىر قىسمى ئامېرىكا قىتئەسىگە كۆچۈپ بارغان ئىندىيانلاردۇر.

گىرقلار تۇرق ۋە قان گۇرۇپپىلىرى جەھەتتىن مەلۇم دەرىجىدە پەرقلىق بولسىمۇ، گىرقلارنىڭ بىر - بىرىدىن كەسكىن ئايرىلىدىغان مۇتلەق چەك - چېگرىسى يوق، بەلكى گىرقلار پەيدىنپەي گۆتكۈنچى ھالەتتە بولۇپ تۇرىدۇ. بۇ ھال دۇنيادىكى گىرقلار بىئولوگىيىلىك جەھەتتىن بىر خىل مەخلۇققا مەنسۇپ ۋە گەجدادى گۇرتاق گىكەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ. گىرقىي بۆلۈنۈشتە، گىنسانلار گەت رەڭگىگە قاراپ سېرىق جىنس، قارا جىنس، ئاق جىنس ۋە قوڭۇر جىنس دەپمۇ بۆلۈنىدۇ.

«يېڭى ئادەم» باسقۇچىغا قەدەم قويغاندىن تارتىپ، تا ھازىرغىچە 100 مىڭ يىلنى بېشىدىن كەچۈرگەن ئىنسانلار ئانتروپولوگىيىلىك جەھەتتىن ئۇچ ئاساسىي گىرقىقا ئايرىلغان، دەپ ھېسابلانسىمۇ، بۇ گىرقلار زامانلارنىڭ ئۆتۈشى ۋە چوڭ كۆچۈشلەر جەريانىدا بارا - بارا بىر - بىرىگە سىڭىشكەن ۋە بۇنىڭ نەتىجىسىدە ئارىلىق گىرقلار، مۇرەككەپ گىرقلار مەيدانغا كەلگەن. ھازىر مەلۇم بولغان مىللەتلەر ۋە قەۋملەر تارىختىن ئىلگىرىكى قانچە مىڭلىغان يىللار داۋامىدا ھەر خىل گىرقلارنىڭ قېتىلىشىدىن ۋۇجۇدقا كەلگەن. مەسىلەن، گېرمانلار ئالتە خىل گىرقنىڭ قېتىلىشىدىن تەركىب تاپقان. ھالبۇكى، خەلق ۋە گىرق پۈتۈنلەي يەككە - يېگانە ھالدا ساپ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. بۇ چاققىچە ئومۇمەن تۈركىي خەلقلەرنى مۇڭغۇلىد گىرقى دەپ ھېسابلاش چۈشەنچىسى ئالغا سۈرۈلگەن. لېكىن ئانتروپولوگلار ھازىر تۈركىي تىللار ئائىلىسىگە مەنسۇپ مىللەتلەرنىڭ چوڭ بىر بۆلىكىنى ئۇچ چوڭ گىرق (نېگرىد، ياۋروپىد، موڭغۇلىد) ئائىلىسى ئىچىدە ياۋروپىد ئائىلىسىگە مەنسۇپ، دەپ قارايدۇ. بۇ قاراش بويىچە، ياۋروپىد ئائىلىسىنىڭ شىمالىي بۆلىكىدە پىگمېنتى ئازراق بولغان روشەن چاچلىق ۋە روشەن تەنلىك تېتو - نوردىكۇس (*teuto — nordicuc*)، دالو - نوردىكۇس (*dalo — nordicus*) ۋە شەرقىي بالتىق گىرقلىرى؛ ئوتتۇرا بۆلىكىدە، ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ ئىچكىرىسىگىچە سوزۇلغان بۆلىكىدە - قوڭۇر تۈسلۈك دىنارىد (*dinarid*)، ئالپىن (*alpin*) ۋە تۇراند (*turand*) گىرقلىرى؛ جەنۇبىي بۆلىكىدە - قارا چاچلىق، قېنىق قوڭۇر تەنلىك ۋە قارا كۆزلۈك مېدىتېرران (*mediterran*)، تاۋرىد (*taurid*) ۋە ئىندىد (*indid*) گىرقلىرىغا بۆلۈنگەن.

تېتو - نوردىكۇس - شىمالىي ئارالىقلار، دالو - نوردىكۇس - شىمالىي دالا - تۈزلەڭلىكلەر، دىنارىد - ئويمانلىقلار (دەريا بويىدىكىلەر)، ئالپىن - تاغلىقلار، تۇراند - ئورال - ئالتايلىقلار يەنى تۇرانلىقلار، مېدىتېرران - ئىچكىرىسىدىكى-

لەر يەنى دېڭىزدىن يىراقتىكىلەر، تاۋرىد - قارا دېڭىزنىڭ شىمالىي بويىدىكىلەر يەنى قىرىملىقلار، ئىندىد - ھىندىلار دېگەنلىك بولىدۇ. بالتىقلىق ئالپىن، دىنارىد ۋە تۇراند ئىرقلار براخىكېفال (*brahikefal* — قىسقا باش، يەنى يۇمىلاقراق باش)، باشقىلىرى دولىخو كېفال(*dolihokefal* - ئۇزۇنچاق باش يەنى سوقۇچاق باش) ھېسابلىنىدۇ.

يۇقىرىدا ئېيتىلغان تۇرلۈك ئىرقلار ئىچىدە كۆپرەك مۇنازىرە قىلىنىۋاتقىنى تۇراند ئىرقى بولۇپ، بۇ خىلى مۇرەككەپ ئىرقدۇر. ياۋروپا تەتقىقاتچىلىرىدىن بەزىلىرى (مەسىلەن، بارتۇس *Bartucz* ۋە بۇنىڭغا ماسلىشىپ لاسلو رازونى *Laszlo Rasonyi*) نىڭ ئىنچىكە تەتقىقات ئاساسىدا كەلگەن خۇلاسىلىرى بويىچە بولغاندا، تۇرانىد ئىرقىنىڭ ئەڭ كۆپ سوماتىك (بەدەن) خۇسۇسىيەتلىرى بار. تۇركىي خەلقلەردە مۇڭغۇلوئىد ئىرقىغا خاس ئىزلارمۇ كۆپ ئۇچرايدۇ. ئوتتۇرا بوي (ئەرلەر ئومۇمەن 166 - 167 س م) كېلىدۇ، ئۇلاردا ئېگىز بويلۇقلار كۆپ ئەمەس. جۇغى چىرايلىق (كېلىشكەن) ۋە چاققان، بېشى ئاساسەن يۇمىلاق، مەڭزى ئېگىز ئەمەس، يۈزى ئومۇمەن كەڭرەك ۋە ياپىلاقراق بولسىمۇ، نوقۇل مۇڭغۇلوئىدلەرنىڭكىدىن پەرقلىنىدۇ، بەلكى ياۋروپىدلەرنىڭكىگە يېقىن كېلىدۇ. بۇرنى بىر ئاز كىچىك، تۇزرەك ياكى سەل كالتەككىنە بولۇپ، دىنارىد ئىرقىنىڭ قىر بۇرنىغا ياكى ئەرمەندلەرنىڭ ئىنچىكە قىر بۇرنىغا ئوخشىمايدۇ. پاناقلار ۋە بۇرۇن قاناتلىرى قېلىن ۋە كېرىمەكلەر ئاز ئۇچرايدۇ. قاش كېمىرىنى تەشكىل قىلغان سۆڭەكلىرى ماسلاشقان. كۆزچانىقى تارراق ۋە سەل كىچىكرەك بولۇپ، مۇڭغۇلوئىدلەرنىڭ قاپاقلىرىدەك قاتسىز ئەمەس؛ كۆزنىڭ ئىچ چانىقى تاش چانىقىغا ماس ھالدا ئىچكىرىرەك (كۆزى سەل چوڭقۇرراق)، ئومۇمەن كىچىكرەك قارا كۆز ۋە قوي كۆز بولۇپ، ئويناق، چاقناق كېلىدۇ (بۇ، ئاياللاردا كۆپ ئۇچرايدۇ). ياڭاق (زاڭاق) سۆڭىكى يايپاق ئەمەس، ئىڭەكلىرىمۇ ئۇچلۇق ئەمەس. يۈزىدىكى بۇرۇن - لەۋ سىزىقى تىرەنرەك (*Sulcusnasolagialis*). ئاغزى كىچىكرەك، لەۋلىرى قېلىن ئەمەس، تارراق ۋە تەكشى (يەنى دولداي كالپۇك ئەمەس). قۇلاقلىرى كىچىك ۋە پېتىق (سالپاك ياكى دولداي قۇلاق ئەمەس). چېنى (ئۇستىنكى تەن) كىچىك، ئەمما قۇۋۇەتلىك، دىنارىد ئىرقىنىڭكىدەك ئېگىز - سوزۇنچاق ئەمەس، پاچاقلىرى شادا پاچاقمۇ ئەمەس، دىغماقمۇ ئەمەس. بەدەندىكى تۈكلەر قىسقىراق بولۇپ، ياۋروپىدلارنىڭكىگە يېقىنراق كېلىدۇ، لېكىن ھەددىدىن تاشقىرى قويۇق ئەمەس. چاچلىرى قېنىق قوڭۇر ۋە قارا ھەم قويۇقراق؛ بۇرۇت - ساقاللىرى قارا ۋە ئوتتۇرىچە سىيرەكرەك كېلىدۇ، بومبا ساقال ياكى چاڭگا ساقاللار كۆپ ئەمەس. تۇراندلار ئىچىدە ئالاھىدە كۆزگە چېلىقىدىغان خەلق ئۇيغۇرلاردۇر. ھازىرقى ئۇيغۇرلارنىڭ ئېتنىك تەركىبلىرىنى تەشكىل قىلغان قەدىمكى ئەجدادلىرىنىڭ تارالغان ئورۇنلىرى ناھايىتى كەڭ ۋە بىر قانچە زونىلارغا توغرا كەلگەنلىكى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ ئىرقى خۇسۇسىيەتلىرىمۇ ئۆزگىچە ۋە مۇرەككەپرەكتۇر.

تۇراندلارنىڭ ئانا يۇرتلىرى قەدىمكى ئىندۇ - گېرمانلارنىڭ ئانا يۇرتلىرىنىڭ نېرىسى (ئېنىقراقى شەرقىدە ۋە شىمالى) دا بولۇپ، ياۋروپىدلار بىلەن قوشنا ھەم قېتىش - قوراش ياشىغانلىقى ئۈچۈن، تۇراندلاردا بۇرۇنقى تۇركلۈك سوتسىئولوگىيىلىك خۇسۇسىيەتلەر بىلەن بىللە ئىندۇ - گېرمانلىق سوتسىئولوگىيىلىك خۇسۇسىيەتلەرمۇ بار. لېكىن ئۇلارنىڭ گىنىتىك باغلىنىشلىرى توغرىسىدا كەسكىن ھۆكۈم قىلىش تەس.

مەلۇم زونىدا رەڭمۇرەڭ ئىرقىي خۇسۇسىيەتلەر گىرەلىشىپ كەتكەن ئەھۋال ئۇچرايدۇ. ھېچقانداق تۈپتىن ئۆزگەرمەس ئىرقى ئالاھىدىلىك بولمايدۇ. ئېرقىي ئالاھىدىلىك تەبىئىي شارائىت ۋە ئىجتىمائىي شارائىتنىڭ تەسىرى بىلەن ئۆزگىرىپ كېتىدۇ. ساپ ئىرقمۇمەۋجۇت ئەمەس؛ ئىرقلارنى پەس ئىرق ۋە ئېسىل ئىرق دەپ ئايرىش ئۇچىغا چىققان سەپسەتىدۇر. بەدەن - جىسمانىي جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكلەر نۇرغۇنلىغان ئەسىرلەر داۋامىدا تەبىئىي مۇھىت، ئارىلاش نىكاھلىنىش ۋە باشقا تەبىئىي - ئىجتىمائىي شارائىتلارنىڭ تەسىرى ئارقىسىدا ئۆزگىرىپ بارىدۇ. ئىرقىي ئالاھىدىلىك بىلەن فىزىئولوگىيىلىك ھالەت، مېڭىنىڭ چوڭ - كىچىكلىكى ۋە تۈزۈلمىسى، نېرۋا سىستېمىسى ۋە يۇقىرى مەنىۋى پسىخىك پائالىيەتلەرنىڭ ھېچقانداق ئورتاقچىلىقى يوق. ئىرقىي ئالاھىدىلىك ئادەملەرنىڭ پسىخىك پائالىيەتلىرىنىڭ تەرەققىياتىدا ھېچقانداق رول ئوينىمايدۇ.

ئالاھىدە كۆرسىتىشكە تېگىشلىك يەنە بىر مەسىلە بار، يەنى ئىرق بىلەن قەۋم (مىللەت) بىر ئۇقۇمدا بولمىغىنىدەك، ئىرق بىلەن تىل ئۇقۇملىرىمۇ بىر - بىرىگە باغلىق بولمايدۇ. ھەر خىل ئىرققا مەنسۇپ بولغان قەۋملەر بىر خىل تىلدا سۆزلىشىشى، بىر ئىرقتا مەنسۇپ قەۋملەر بىر نەچچە خىل تىلدا سۆزلىشىشى مۇمكىن. تىل تۇغقانچىلىقى ئىرق تۇغقانچىلىقىنى بىلدۈرمەيدۇ. ھازىرقى تىل سىستېمىلىرىمۇ ئىرقىي مۇناسىۋەتلەرگە قاراپ ئەمەس، بەلكى تىللارنىڭ ئىچكى قانۇنىيەتلىرى ۋە تاشقى قانۇنىيەتلىرىگە قاراپ بۆلۈنگەن. تىل بىلەن تەپەككۇر ئۇزاق قەدىمكى دەۋردە پەيدا بولغان. ماركس: «تىل مەلۇم بىر كوللېكتىپنىڭ مەھسۇلى» دېگەن. شۇڭا، تىل بىر خىل ئىجتىمائىي ھادىسە سۈپىتىدە

نۇرغۇنلىغان دەۋرلەر داۋامىدا پارتىلغان. بىردىنلا پەيدا بولغان ياكى بىردىنلا يوقايدىغان تىل يوق.

ئىنسانلار ئۆزلىرى قورال ياسىيالايدىغان بولغىلى 3 مىليون يىلدىن ئاشتى. ئەمما، بۇ 3 مىليون يىلدىن 2 مىليون 990 مىڭ يىلنى ئۆتكۈزدى. ئىنسانلار قەدىمكى ئادەملەر ۋە يېڭى ياكى زامانىۋى ئادەملەر دېگەن ئىككى چوڭ باسقۇچنى باشتىن كەچۈرگەن. ئىنسانلار كونا تاش قوراللار دەۋرىنىڭ ئوتتۇرا باسقۇچىدىلا قەدىمكى ئادەملەر باسقۇچىغا ئۆتكەن. ئارخېئولوگلار قەدىمكى ئادەملەر (پولىئونتروپ) دەۋرىنى مۇئوستېر دەۋرى، قەدىمكى ئادەملەر يارانقان مەدەنىيەتنى مۇئوستېر مەدەنىيىتى دەپ ئاتىغان. دۇنيانىڭ باشقا جايلىرىدىن تېپىلغان مەدەنىيەت ئىزلىرىنىمۇ تەتقىقاتچىلار «مۇئوستېر مەدەنىيىتى» تېپىدىكى مەدەنىيەت دەپ ھېسابلىغاچقا، كونا تاش قوراللار دەۋرىنىڭ ئوتتۇرا باسقۇچىغا تەئەللۇق مەدەنىيەت ئىزلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇپلا «مۇئوستېر مەدەنىيىتى» دەپ ئاتاش ئادەت بولۇپ قالغان. مەملىكىتىمىزدە مۇشۇ دەۋرگە توغرا كېلىدىغان مەدەنىيەت ئىزلىرىدىن «خېتاۋ مەدەنىيىتى»، «دىڭسۇڭ مەدەنىيىتى»، پامىر ئېتىكىدىكى جىرغال مەدەنىيەت ئىزى، تەڭرىتاغنىڭ غەربىي جەنۇبىي ئېتىكىدىكى بوغاز دەريا سى بويىدىن تېپىلغان «ئاتۇش ئادىمى» - ئەنە شۇ «مۇئوستېر مەدەنىيىتى» تېپىگە كىرىدىغان مەدەنىيەت ئىزلىرىدۇر. مۇئوستېر مەدەنىيىتى دەۋرى بۇنىڭدىن 200 - 100 مىڭ يىللار ئىلگىرىكى يېڭىلىنىش دەۋرىنىڭ ئاخىرقى باسقۇچىغا توغرا كېلىدۇ.

قەدىمكى ئادەملەر دەۋرى مۇز ئېقىنىنىڭ باشلانغان دەۋرى بولۇپ، يەر يۈزىدە ھاۋارايى سوۋۇشقا باشلىغان. قەدىمكى ئادەملەر ئۇزاققىچە غارلاردا ياشاپ، نىسپىي ھالدا تۇراقلىق ھاياتقا كۆچكەن. پېتىراپ يۈرگەن توپلار تۇراقلىقراق گۇرۇھلارغا ئايرىلغان. مۇشۇ دەۋردە ئوتتۇرا ئىلىگدىگەن، ئادەملەرنىڭ تەبىئەتنى بويسۇندۇرۇش ئىقتىدارىمۇ زورايغان. مۇشۇ دەۋردىن باشلاپ، ئىنسانلار گۇرۇھىدا قارا - قويۇق جۇپلىشىش مەلۇم دەرىجىدە چەكلەنگەن بولۇشى مۇمكىن. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئۇرۇقداشلىق مۇناسىۋەتلىرى بىخلانغان.

كونا تاش قوراللار دەۋرىنىڭ ئاخىرقى باسقۇچىدا، مۇز - ئېقىنلار بارا - بارا تارتىلىپ، ھاۋارايى ئىللىشقا باشلىغان. ئىنسانلار غارلاردىلا ئەمەس، تۇزلەڭلەردىمۇ ياشاپ ياكى باشقا جايلارغا كۆچۈپ، ئۇلارنىڭ پائالىيەت دائىرىسى كېڭەيگەن. مۇز - ئېقىنلارنىڭ بۇاستە تەسىرىگە ئۇچرىمىغان رايونلار، مەسىلەن، شىمالىي ئافرىقا، پەلەستىن، ئىراق، كىچىك ئاسىيا، كافكاز، ئوتتۇرا ئاسىيا، جۇملىدىن ئالتاي، تەڭرىتاغ ئېتەكلىرى ۋە تۇرۇمساي (تەكلىماكان) بويلىرى قاتارلىق رايونلاردا ئىنسانلار چېدىر تىكىپ ياكى ئاددىي ئۆيلەر ياساپ، تۇراقسىز ئوۋچىلىق، يىغىمچىلىق تۇرمۇشىنى كەچۈرگەن.

ئاندىن ئىنسانلار «يېڭى ئادەملەر» ياكى «ئەقىللىق ئادەملەر» باسقۇچىغا ئۆتكەن. «يېڭى ئادەملەر» گېئوخرونىكا بويىچە، يېڭىلىنىش دەۋرىنىڭ ئاخىرقى باسقۇچىدىكى ئىنسانلاردىن تارتىپ، ھازىرقى زامانغىچە بولغان ئىنسانلارنى كۆرسىتىدۇ. بۇ دەۋرگە ئائىت ئىنسانلارنىڭ تاش قاتمىلىرىنى ئارخېئولوگلار تېپىلغان جاينىڭ نامى بويىچە «كرو - ماگنون ئادەملىرى» دەپ ئاتىغان. كرو - ماگنون ئادەملىرى تاش قوراللارنى ۋە سۆڭەك قوراللارنى سىپتە ئىشلىيەلەيدىغان، رەسىم سىزىشقا، ئويمىكارلىققا ۋە سەنئەتكە قىزىقىدىغان بولغان. تولىراق دەريا - ۋادا بويلىرىدا ياشاپ بېلىقچىلىق، ئوۋچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان. ئارخېئولوگلار كونا تاش قوراللار دەۋرىنىڭ ئاخىرقى باسقۇچىدا، ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكىسىنىڭ تەرەققىي قىلغانلىقىنى كۆرسىتىدىغان تېپىندىلار (ئاساسەن ياۋروپادا تېپىلغان ئارخېئولوگىيىلىك ماتېرىياللار) غا تايىنىپ، بۇ باسقۇچقا ئائىت قەدىمكى مەدەنىيەتنى «ئۈرنىياك مەدەنىيىتى»، «سولىئوترې مەدەنىيىتى» ۋە «ماگدالىن مەدەنىيىتى» دېگەن ئۈچ باسقۇچقا بۆلگەن. ئالىملارنىڭ پىكرىچە، ئۈرنىياك مەدەنىيىتى مۇئوستېر مەدەنىيىتىنىڭ بۇاستە تەرەققىياتىدۇر. بۇ دەۋردە، خىلمۇ خىل، ئەپچىل ئويمىكارلىق قوراللىرى پەيدا بولغان. سولىئوترې دەۋرىدە، تاش قوراللارنى ئىشلەش تېخنىكىسى بالدۇرقىدىن تېخىمۇ يۇقىرى سەۋىيىگە يەتكەن. ماگدالىن دەۋرىدە بولسا، سۆڭەك ۋە مۈڭگۈزلەردىن ئىشلەنگەن قوراللار ئىلگىرىكىدىن كۆپەيگەن ۋە تېخىمۇ سىپتىلەشكەن.

كونا تاش قوراللار دەۋرىنىڭ ئاخىرقى باسقۇچى ياكى «يېڭى ئادەملەر» باسقۇچىدا، ئىپتىدائىي گۇرۇھلار ئۇرۇقلارغا ئايلانغان. ئانىلىق ئۇرۇق جامائەسى (كوممۇنىسى) جەمئىيەتنىڭ تۈپ بىرلىكى بولۇپ قالغان. ئۇرۇقداشلىق تەشكىلاتىنى ئادەملەرنىڭ مۇناسىۋەتلىرىنى قويۇقلاشتۇرغان. ئۇرۇقلارنىڭ شەكىللىنىشى ئۇرۇقلار ئارا قۇدىلىشىش بىلەن بۇاستە ئالاقىدار.

بۇ باسقۇچتا، ئىنسانلارنىڭ پائالىيەت دائىرىسى تېخىمۇ كېڭىيىپ، ھەممە قىتئەلەرگە دېگۈدەك قەدىمى يەتكەن. بۇنىڭدىن 20 مىڭ يىل ئىلگىرى (سولىئوترې - ماگدالىن دەۋرىنىڭ دەسلەپكى باسقۇچىدا) ھەتتا سىبىرىيىنىڭ ئوتتۇرا ۋە شەرقىي جەنۇبىي قىسىملىرىدا ئىنسانلار

ياشىغان. ھەتتا ئىنسانلار مۇز تۈتۈپ كەتكەن بىرىنگوف بوغۇزى ئارقىلىق ئامېرىكا قىتئەسىگە بارغان.

كونا تاش قوراللار دەۋرىدىن يېڭى تاش قوراللار دەۋرىگە ئۆتكۈچە بولغان ئارىلىقتىكى تاش قوراللار دەۋرى مەدەنىيىتى ئادەتتە ئوقيانىك مەيدانغا كېلىشى بىلەن ئايرىلىدۇ. ياۋروپادا بولسا، بۇ دەۋرنىك مەدەنىيىتى» ئازىل - تاردىن» دېگەن نام بىلەن ئاتالغان. بۇ باسقۇچتا، سېپتە تاش قوراللار ئومۇملاشقان. شۇڭا، ئوتتۇرا تاش قوراللار مەدەنىيىتى سېپتە تاش قورال مەدەنىيىتى دەپمۇ ئاتىلىدۇ. جۇڭگودا سېپتە تاش قوراللار چاڭجياك دەرياسىنىك شىمالىي قىسمى (ئاڭئاك جىلغىسىدىن تېپىلغان ئىز ۋەكىللىك قىلىدۇ) دا، غەربىي شىمالدا ئاساسەن شىنجاك رايونىدا كەڭ كۆلەمدە كۆپلەپ تېپىلدى. مەسىلەن، ئالتاي تەۋەسىدە كېمىرشىك، تامغىلىق تاش ئىزلىرى، تەڭرىتاغ بويلىرىدا، قۇمۇل (ئارا تۇرك، بارىكۆل، يەتتە قۇدۇق)، تۇرپان (پىچان، توقسۇن)، ئۇرۇمچى (توپئاتار يەنى بۇغدا، ئۇلانباي، مورى، گۇچۇڭ، قۇتۇبى)، ئىلى (غۇلجا، نىلقا، كۇنەس، موڭغۇلكۆرە، چاپچال)، قارا شەھەر - خوتۇنسۇمۇل (قارا مۇدۇن، چوقۇ، تاشىدەك، چۇمباغ)، تارىم بويلىرىدا (لوپنۇر، چەرچەن، خوتەن - گۇما، ئاقسۇ - كۇچا، پامىر - ئوپال) سېپتە تاش قوراللار، شۇنىڭدەك ساپال بۇيۇملار كۆپلەپ تېپىلدى. بۇ تېپىندىلەرنىڭ ئىشلىنىش ئۇسۇللىرى، شەكىللىرىنى تەھلىل قىلغاندا، جەنۇبىي سىبىرىيەدىكى قاراسۇق، تاغار يادىكارلىقلىرىغا، شۇنىڭدەك گەنسۇ - چىڭخەيلەردىكى ياڭشاۋ، شاجىك مەدەنىيەتلىرىگە، پەرغانە ۋادىسىدىن تېپىلغان چۈست يادىكارلىقلىرى- غا ئوخشايدۇ. بۇ رايونلاردا سېپتە تاش قوراللار ۋە ساپال بۇيۇملار بىلەن بىللە نۇرغۇنلىغان برونزا - مىس قوراللار تېپىلغانلىقى، بۇ رايونلاردا ياشىغان ئاھالىنىڭ خېلى يۇقىرى ئىجتىمائىي تەرەققىيات باسقۇچىغا قەدەم قويغانلىقىنى، ھەر خىل ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرىدىكى ئوخشاشلىق بۇ كەڭ زونىلاردا مەدەنىيەت جەھەتتىكى يېقىن مۇناسىۋەتلەرنى كۆرسىتىدۇ.

بۇ دەۋرده، ئۇرۇقداشلىق جەمئىيىتىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتى چوڭ بىر قەدەم ئىلگىرىلىگەن: يىغىمچىلىقتىن ئىپتىدائىي دېھقانچىلىققا ئۆتكەن، ئوۋچىلىقمۇ بارا - بارا ئىپتىدائىي چارۋىچىلىققا ئۆتكەن. مىلادىدىن ئىلگىرىكى 5000 - يىللاردىن كېيىن، دېھقانچىلىق جۇڭگونىڭ شىمالىي قىسمى ۋە غەربىي شىمالدا، ياۋروپادا بولسا 3000 - يىللاردا ۋە بەلكى ئۇنىڭدىنمۇ كېيىنرەك تەرەققىي قىلغان. قۇمۇل بالباللىق (شېرىنزى) دىن تېپىلغان ۋە بۇنىڭدىن 6000 يىل ئىلگىرىكى دەۋرگە مەنسۇپ، دەپ ھېسابلانغان كومزەك بۇغداي، شۇنىڭدەك چەرچەن - نىيىلەردىن تېپىلغان تېرىق بۇ جايلاردا ياشىغان ئاھالىنىڭ دېھقانچىلىق باسقۇچىدا ياشىغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. بۇ دەۋرده، ئاسىيانىڭ ئوتتۇرا ۋە جەنۇبىي قىسمىلىرىدا، جۇملىدىن يارىش (جۇڭغارىيە) يازىقىدا، ياۋروپانىڭ شەرقىي قىسمىدا كالا ئۆگىتىلگەن، يەنە شۇنىڭدەك ئوتتۇرا ئاسىيادا ئات ئەڭ ئاۋۋال كۆندۈرۈلگەن ۋە بۇنىڭ بىلەن ئاتلىق چوپان مەدەنىيىتى يارىتىلغان. ئىپتىدائىي ئورمانچىلىق پەيدا بولغان.

بۇ دەۋرده، ئانىلىق ئۇرۇقداشلىق جەمئىيىتى گۈللىنىپ، ھەر بىر ئۇرۇقنىڭ ئورتاق تۇرالغۇسى ۋە ئورتاق زېمىنلىرى بولغان. ئۇرۇق ئاھالىسىنىڭ نوپۇسى كۆپەيگەندىن كېيىن، ئانا جەمەت ئۇرۇقىدىن بالا ئۇرۇق ئايرىلىپ چىققان. بۇلار بىرلىشىپ قېرىنداش ئۇرۇقنى تەشكىل قىلغان. تۇغقانچىلىقى بولغان بىر قانچە قېرىنداش ئۇرۇقلار بىرلىشىپ قەبىلىنى تەشكىل قىلغان. قەبىلە مەلۇم زېمىنگە ۋە ئالاھىدە نامغا ئىگە بولغان. شۇنىڭدەك بىر خىل تىل ۋە دىنىي ئۇقۇم بىلەن بىر - بىرىگە باغلانغان.

يېڭى تاش قورال دەۋرىنىڭ ئاخىرقى باسقۇچىدا، جۇملىدىن مېتال قوراللارنى ئىشلىتىشكە كۆچكەندە، ئىپتىدائىي جەمئىيەت ئانىلىق تۈزۈمىدىن ئاتىلىق تۈزۈمگە ئۆتكەن. مىلادىدىن ئىلگىرىكى 2000 - يىللاردا، ئىنسانلار تۆمۈر قوراللارنى ئىشلىتىشكە باشلىغان. تۆمۈر قوراللارنىڭ ئىشلىتىلىشى ئاتىلىق ئۇرۇقداشلىق جامائەسىنىڭ يىمىرىلگەنلىكىنى ۋە جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ يەنە بىر بالداق يۇكسەلگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. دېھقانچىلىق ۋە چارۋىچىلىق ئىگىزلىك ئاساسىي ئىقتىسادىي تارماقلا ئايلانغان. لېكىن جۇغراپىيىلىك شارائىتلار پەرقلىق بولغانلىقى سەۋەبىدىن قەبىلىلەرنىڭ ئىشلەپچىقىرىشلىرى ئىككى يۆنىلىشكە قاراپ تەرەققىي قىلغان: بىر يۆنىلىش بويىچە ناھايىتى نۇرغۇن چارۋا مالغا ئىگە بولغان چارۋىچى قەبىلىلەر شەكىللەنگەن، بۇنداق قەبىلىلەردە دېھقانچىلىق كەمرەك تەرەققىي قىلغان. يەنە بىر يۆنىلىش بويىچە، سۇغىرىش ئاساسىدا زىرائەت تېرىقچىلىقى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان قەبىلىلەر شەكىللەنگەن. مۇنداق قەبىلىلەردە چارۋىچىلىق ئىككىنچى ئورۇندىكى ئىقتىسادىي پائالىيەت بولغان.

ئاسىيانىڭ شەرقى ۋە غەربىدە - يېشىل ئۆگۈر (خۇاڭخې) نىڭ شىمالى ۋە ئوردوس، كۆكنۇر، تەڭرىتاغنىڭ شىمالى ۋە ئالتاي بويلىرى، ماۋەر - ئۇننەھر (ئامۇ بىلەن سىر دەريا ئارىلىقى)، دەجلى - فرات دەريالىرى، ھىند - گانگا دەريالىرى، دون

ۋە دىنپىر دەريالىرىدىكى كەڭ زونىلاردا ناھايىتى ئوبدان يايلاقلار بار ئىدى. بۇ جايلاردا ياشىغان قەبىلىلەردە چارۋىچىلىق بەك تەرەققىي قىلغان. سىبىرىيىدە خاكاس - مىنۇسىنسكىي ئويمانلىقىدىن تېپىلغان ئارخېئولوگىيىلىك ماتېرىياللار چارۋىچىلىقنىڭ ئالاھىدىلىكىلىرىنى كۆرسىتىدۇ. قاراسۇق مەدەنىيىتى كۆچمەن چارۋىچىلىققا ۋەكىللىك قىلىدۇ. ئاندرونوۋو مەدەنىيىتى ئاماچلاپ تېرىلىدىغان دېھقانچىلىق بىلەن ئولتۇراقلاشقان چارۋىچىلىقنىڭ بىرلەشكەنلىكىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ.

يېڭى تاش قورال دەۋرىدە، ئادەملەر غارلاردا، سۈنئىي ياسالغان كېمىرلەردە، كەپە - كۈلبىلەردە، بەزى جايلاردا ياغاچ، توپا ۋە تاش بىلەن ياسالغان مۇرەككەپرەك بىنالاردا ياشىغان. تۇرالغۇ شەكىللىرى كۆپىنچە جۇغراپىيىلىك شارائىتلارغا باغلىق بولغان. ئوتتۇرا شەرقتە، مىسوپوتامىيە (بابىل - ئاسۇرىيە)، مىسىر ۋە يۇنانلاردا كۆپىنچە تاش قۇرۇلمىلىق بىنالار، شەرقتە ياغاچ - توپا قۇرۇلمىلىق بىنالار تەرەققىي قىلغان. بارا - بارا قەبىلىلەر ئارا ئۇرۇش كۆپەيگەندىن كېيىن، قوغدىنىش ئېھتىياجى بىلەن سۇ ئۈستى بىنالىرى، كىچىك قورغانلارنى ياساش ئەۋج ئالغان. تەبىئىي توسۇقلىرى بار يار - قىيالارنىڭ چوقچايغان يەرلىرىگە قورغان ياساش، تەبىئىي توسۇقلىرى بولمىغان يەرلەردە سۈنئىي توسۇقلار ياساش (خەندەك قېزىش ياكى سېپىل سوقۇش) كۆپەيگەن.

3. چۈشىنۈك

كونا تاش قورال دەۋرى - پالېئولىت دەۋرى

بۇ، گرېكچە *Paleos* (كونا، قەدىمكى) ۋە *Litos* (تاش) دېگەن ئىككى سۆزدىن تەركىب تاپقان ئاتالغۇ. بۇ دەۋر يەنە ئالدىنقى (دەسلەپكى)، ئوتتۇرا ۋە كېيىنكى (ئاخىرقى) دېگەن ئۈچ تەرەققىيات باسقۇچىغا بۆلۈنگەن.

يېڭى تاش قورال دەۋرى - نېئولېت دەۋرى

بۇ، گرېكچە *neos* (يېڭى) ۋە *litos* (تاش) دېگەن ئىككى سۆزدىن تەركىب تاپقان ئاتالغۇ.

سىپتە تاش قورال دەۋرى

كونا تاش قورال دەۋرىدىن يېڭى تاش قورال دەۋرىگە ئۆتۈشتىكى ئارىلىق باسقۇچ.

يېڭىلىنىش دەۋرى

گېئولوگىيىلىك دەۋرلەرنىڭ ئاخىرقىسى - كاينو زوينىڭ كېيىنكى يېرىمى بولغان تۆتىنچى ئېرانىڭ دەسلەپكى باسقۇچى. بۇ دەۋردىكى جاندارلار (ئورگانىزملار) نىڭ قىياپەتلىرى يېڭىلىنىپ، 95% تىن كۆپرەكى ھازىرقىدىن ھېچقانداق پەرقلەنمەيدىغان دەرىجىگە يەتكەن.

تۆتىنچى ئېرا

گېئوخرونىك تارىخنىڭ ئاخىرقى ئېراسى. ۋاقتى ئىلگىرىكى 600 مىڭ يىلدىن 1 مىليون يىلغا توغرا كېلىدۇ. بۇ ئېرانىڭ خۇسۇسىيىتى شۇكى، يەر يۈزى (تولىراق يۇقىرى بەلباغقا توغرا كەلگەن رايونلار) نى مۇز قاپلىغان؛ گېئو - تىندۇرمىلاردىن ھازىرقى زامان ئادەملىرى بىلەن تۇغقانچىلىقى بولغان ئىنسان ئەجدادى («بېيجىڭ ئادىمى»، «نېئاندېرتال ئادىمى» ۋە باشقىلار) نىڭ تاشقا ئايلانغان سۆڭەك پارچىلىرى ھەمدە تاش قورال دەۋرى (كونا تاش قورال دەۋرى) گە ئائىت ئەڭ قەدىمكى مەدەنىيەت ئىزلىرى تېپىلغان.

«بېيجىڭ ئادىمى»

مايمۇنسىمان ئادەمنىڭ تاش قاتمىسى، «جۇڭگو مايمۇنسىمان ئادىمى» (*sinanthropus*) دەپمۇ ئاتىلىدۇ. بۇ، «ئۆرە يۈرەر مايمۇنسىمان ئادەم» (*pithecanthropus*) نىڭ خېلى تەرەققىي تاپقان ۋەكىلى. بېيجىڭنىڭ غەربىي جەنۇبىدا 54 كىلومېتر نېرىسىدىكى جۇكۇدىيەن كەنتىنىڭ لۇڭگۇشەن ئۆڭكۈرىدىن (1927 - 1937 - يىللىرى) تېپىلغان، بۇنىڭدىن 500 مىڭ يىل ئىلگىرى ئۆڭكۈرلەردە ياشىغان ئىنسان ئەجدادلىرىدىن بىرى. «جۇڭگو مايمۇنسىمان ئادىمى» نىڭ باش قىسمى ۋە پۇتلىرىدا ئادەمسىمان مايمۇننىڭ خۇسۇسىيەتلىرى كۆپرەك ساقلىنىپ قالغان.

«نېئاندېرتال ئادىمى»

كەڭ مەنىدە ئېيتقاندا، «قەدىمكى ئادەم» باسقۇچىدىكى بارلىق ئىنسانلارنىڭ تاش قاتمىلىرىنىڭ ئومۇمىي نامى. 1856 - يىلى گېرمانىيىنىڭ دوسسىلدوف ۋىلايىتىدە، نېئاندېرت دەريا ۋادىسىغا يېقىن ئۆڭكۈردىن تېپىلغان قەدىمكى ئادەمنىڭ تاش قاتمىسى.

قەدىمكى ئادەم

«مايمۇنسىمان ئادەم» (*pithecanthropus*) بىلەن «يېڭى ئادەم» ئارىلىقىدىكى ئىنسان. بۇنىڭدىن 200 - 100 مىڭ يىللار ئىلگىرى ياشىغان. گېئوخرونىكىسى «يېڭىلىنىش دەۋرى» گە توغرا كېلىدۇ. مەدەنىيەت جەھەتتىن كونا تاش قورال دەۋرىنىڭ ئوتتۇرا باسقۇچى - مۇئۇستېر دەۋرى (*Mousterianperiod*) گە تەئەللۇق. ئىنسانلارنىڭ مەزكۇر تەرەققىيات باسقۇچىنى نېئاندېرتال باسقۇچى دەپمۇ ئاتايدۇ. قەدىمكى ئادەمنىڭ تەن تۈزۈلۈشىدىكى ئاساسىي ئالاھىدىلىكلەر شۇكى، مېڭە ھەجمى چوڭ، لېكىن مېڭىنىڭ تۈزۈلۈشىدە بىر مۇنچە ئىپتىدائىي خۇسۇسىيەتلەر ساقلانغان. قاش سىرتلىقى راۋاج تاپقان؛ ماڭلىيى يانتۇراق، پاتتىڭى بۆرتۈپ چىققان، يۈزى ئۇزۇن، كۆز چانىقى تۆرۈك - يوغان ۋە ئىككى كۆز ئارىلىقى كەڭ. بۇرنى پاناق، ئىككى قانىتى كېرىمەك. بۇ ھالەتلەر ئادەمسىمان مايمۇندىن خېلى يۇقىرى تەرەققىي قىلغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. قەدىمكى ئادەم باسقۇچىغا ئائىت تاش

قاتمىلار ياۋروپا، ئاسىيا، ئافرىقا قىتئەلىرىدە كۆپلەپ تېپىلغان. ئانتروپولوگلار قەدىمكى ئادەملەرنى بىر قانچە تۈرگە بۆلگەن. 1. نېئاندېرتال ئادىمى - ياۋروپا، شىمالىي ئافرىقا ۋە ئاسىيانىڭ كۆپ جايلىرىغا تارقالغان. جۈڭگودا تېپىلغانلىرى: گۋاڭدۇڭدىن مابا ئادىمى، سەنشىدىن دىڭسۇڭ ئادىمى، ئىچكى موڭغۇلدىن خېتاۋ ئادىمى، خۇبېيدىن چاڭياڭ ئادىمى. ئۆز - بېكىستان، قىرىم، كافكاز ۋە لىتۋىيىلەردىنمۇ كەينى - كەينىدىن تېپىلغان. 2. زىمبابۇۋى ئادىمى (بالدۇر «رودېسىيە ئادىمى» دەپ ئاتالغان) - ئافرىقىنىڭ شەرقىي جەنۇبىغا تارقالغان. 3. سولو ئادىمى («ئاندون ئادىمى» دەپمۇ ئاتالغان) - ھىندونېزىيىنىڭ ياۋاي ئارىلىنىڭ شەرقىدىكى سولو (*solo*) دەرياسىنىڭ يۇقىرى ۋادىسىدىن تېپىلغان. 4. قەمەر ئادىمى - پەلەستىننىڭ قەمەر تېغىدىكى ئەت - تابىن ۋە ئەس - سىفۇر ئۆڭكۈرلىرىدىن تېپىلغان.

«يېڭى ئادەم»

يېڭىلىنىش دەۋرىنىڭ كېيىنكى باسقۇچىغا ئائىت ئىنساننىڭ تاش قاتمىسى. «يېڭى ئادەم» (*Neoanthropus*) «ئەقىللىق ئادەم» (*Homosapicus*) دەپمۇ ئاتىلىدۇ. «يېڭى ئادەم» بولسا «كرو - ماگنون ئادىمى» دىن تارتىپ ھازىرقى زامان ئىنسانلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. تەخمىنەن بۇنىڭدىن 100 مىڭ يىل ئىلگىرى ياشىغان. يېڭى ئادەمنىڭ مۇكەممەل تاش قاتمىسى 1868 - يىلى ئاۋۋال فرانسىيىنىڭ جەنۇبىدىكى كرو - ماگنون (*cro — Magnon*) تېغىدىكى ئۆڭكۈردىن تېپىلغان. شۇڭا ئىنسانىيەت تەرەققىياتىنىڭ بۇ باسقۇچى كرو - ماگنون ئادىمى باسقۇچى دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ ئادەمنىڭ باش سۆڭىكى ئۇزۇنچاق، ماڭلىيى ئۆرە، قاش سىرتلىقى تەكشىرەك (ئېگىز ئەمەس)، يۈزى كەڭ، كۆز چانىقى ئويراق ھەم قىسقىراق، بۇرنى تارراق. مېڭە ھەجىمى چوڭ؛ بويى ئېگىز، پۇت - قوللىرىنىڭ ئىلىك بوشلۇقى يوغانراق. بۇ ئالامەتلەر ھازىرقى زامان ئادەملىرىنىڭكىگە يېقىن كېلىدۇ. تاش ۋە سۆڭەك قوراللارنى نەپىس ئىشلىيەلەيدىغان، رەسىم سىزىش ۋە ئويمىكارلىق سەنئىتىگە قىزىقىدىغان بولغان.

موئۇستېر مەدەنىيىتى

بۇ، كونا تاش قورال دەۋرىنىڭ ئوتتۇرا باسقۇچىدىكى مەدەنىيەت (*Mousterian Cultur*). ۋەكىللىك قىلىدىغان مەدەنىيەت ئىزى فرانسىيىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى ۋېزىل دەرياسىنىڭ بويىدا مۇئۇستېر دېگەن يەردىن تېپىلغان. مۇئۇستېر مەدەنىيىتى تىپىگە كىرىدىغان ئىزلاردىن جۇڭگودا: «خېتاۋ مەدەنىيىتى» - ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونى يېكېجو ئايمىقى ئۇشىن قۇسىغۇسىدىكى سارى ئۇسۇ (سېرىق سۇ) دەرياسىنىڭ ئېقىنىدىكى گرانىت قاتلىمىدىن (1922 - يىلى ۋە 1956 - يىلى) تېپىلغان ئىنسان سۆڭىكىنىڭ تاش قاتمىسى (بۇ «خېتاۋ ئادىمى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ). دىڭسۇڭ مەدەنىيىتى - سەنشى ئۆلكىسىنىڭ جەنۇبىدا، فېڭخې دەرياسىنىڭ شەرقىدىكى شاڭفېن ناھىيىسىنىڭ جەنۇبىدىكى دىڭسۇڭ كەنتىدىن (1954 - يىلى ۋە 1976 - يىلى) تېپىلغان ئىنسان سۆڭىكىنىڭ تاش قاتمىسى (بۇ دىڭسۇڭ ئادىمى دەپمۇ ئاتىلىدۇ).

ئورىنياك مەدەنىيىتى

ئارخېئولوگلار ياۋروپادا تېپىلغان ماتېرىياللارغا ئاساسلىنىپ، كونا تاش قوراللار دەۋرىنىڭ ئاخىرقى باسقۇچىغا دائىر مەدەنىيەتنى ئورىنياك مەدەنىيىتى (*Aurignacian Cultur*)، سولىيۇترې مەدەنىيىتى (*Soluteran Cultur*)، ماگدالېن مەدەنىيىتى (*Magdalean Cultur*) دېگەن ئۈچ باسقۇچقا بۆلگەن. ئورىنياك مەدەنىيىتى فرانسىيىنىڭ جەنۇبىدىكى ئورىنياك (*Aurignac*) دېگەن يەردىكى ئۆڭكۈردىن (1868 - يىلى) تېپىلغان تاش قورال مەدەنىيىتىدۇر. بۇ باسقۇچتا، ھەر خىل يېڭى شەكىلدىكى كېسىش - يونۇش قوراللىرى (تاش پىچاق)، ئۇچلۇق قوراللار ۋە قىرىش - شۇلۇش قوراللىرى، بولۇپمۇ كىچىك - ئەپلىك ۋە كۆپ شەكىللىك ئويۇش قوراللىرى (ئۆي سىرتى شەكلىدە، قۇش تۇمشۇقى شەكلىدە) پەيدا بولغان. ئۆڭكۈر تاملىرىغا چېكىلگەن رەسىملەر، پىل چىشلىرىدىن ياسالغان ئايال ھەيكەللىرى، شۇنىڭدەك قۇلۇلە چاناقلىرى ۋە بېلىق ئۇمۇرتقىلىرىدىن ئىشلەنگەن زىننەت بۇيۇملىرى تېپىلغان. فرانسىيە ئالىملىرى دەسلەپكى تەتقىقاتلىرىغا ئاساسەن، بۇ مەدەنىيەتنى ياراتقۇچىلار كرو - ماگنون ئادەملىرى دەپ ئېنىقلىغان. ئاپتونوم رايونىمىزدا ئاتۇشنىڭ بوغاز دەرياسى قىرغىقىدىن (1981 - يىلى) قەدىمكى ئادەم باش سۆڭىكىنىڭ تاش قاتمىسى تېپىلدى. بۇمۇ «ئورىنياك مەدەنىيىتى» تىپىگە كىرىدۇ.

سولىيۇترې مەدەنىيىتى

ئاۋۋال فرانسىيىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى لىئون (*Lyon*) شەھىرىنىڭ يېنىدا سولىيۇترې (*Solutre*) دېگەن يەردىن تېپىلغان مەدەنىيەت ئىزى سولىيۇترې مەدەنىيىتى (*SoluteranCultur*) دەپ ئاتالغان. تىپىك تاش قوراللار دالچىن يوپۇرمىقى شەكلىدىكى چوڭ - كىچىك قوراللار بولۇپ، چېقىن تاش بىلەن ئىككى ياندىن كېسىش ئارقىلىق ياسالغان.

ماگدالىن مەدەنىيىتى

فرانسىيىنىڭ ماگدالېنا (*Magdalena*) دېگەن يېرىدىن تېپىلغان تاش قوراللارغا ئاساسەن،

ماگدالېن مەدەنىيىتى (*Magdalena Cultur*) دەپ ئاتالغان. كۆپرەك ئۆچرىغان تاش قوراللار قىرىش - يونۇش قوراللىرى، ئويمىكارلىق قوراللىرى، بىگىز ۋە تاش ياپراقلار؛ سۆڭەك - مۈڭگۈزلەردىن ئىشلەش تېخنىكىسى يۈكسەلگەن. شۇنىڭدەك نەيزە قاتارلىق قوراللار ئىشلەنگەن. رەسساملىق ۋە ئويمىكارلىق راۋاجلانغان.

مارتا مەدەنىيىتى

سىبىرىيىدە ئىركۈتسكىيغا يېقىن مارتا دېگەن يەردىن كونا تاش قورال دەۋرىگە مەنسۇپ ئۆڭكۈر - كېمىرلەر تېپىلغان. بۇ ئۆڭكۈر - كېمىرلەرنىڭ ئۆگزىلىرى گويا بادىرا ۋە شاخ - شۇمبىلار يېپىلىپ، ئۈستىگە هايۋان تېرىلىرى سېلىنغان ۋە قوۋزاق - توپا ياتقۇزۇلغاندەك. بۇنداق ئۆڭكۈر - كېمىرلەر تۇرالغۇلۇق هاياتنىڭ بىخلانغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ.

ياڭشياۋ مەدەنىيىتى

بۇ، جۇڭگودىكى يېڭى تاش قورال دەۋرىگە مەنسۇپ مەدەنىيەتلەردىن بىر خىلى. خېنەننىڭ يىچىشى دېگەن يېرىدىكى ياڭشياۋ كەنتىدىن (1921 - يىلى) بايقالغان. يېشىل ئۆگۈر (خۇاڭخې) نىڭ ئوتتۇرا ۋە تۆۋەن ۋادىسىدىن ئاساسەن سۇركەپ ئىشلەنگەن تاش قوراللار (كۆپىنچە پىچاق، پالتا، كەكە، سۇمبە) ۋە نەپىس ئىشلەنگەن سۆڭەك قوراللار كۆپ تېپىلغان. دائىمىي ئىشلىتىلىدىغان ساپال قاچىلار ئاساسەن سىلىق ئىشلەنگەن قىزىل ساپال ۋە قۇم ئارىلاشتۇرۇلغان قوڭۇر ساپالدىن ئىبارەت. سىلىق قىزىل ساپاللارغا كېيىنكى مەزگىللەر ياكى هايۋانات شەكىللىرى چۈشۈرۈلگەن. بۇ دەۋردىكى ئىقتىسادىي هاياتتا دېھقانچىلىق ئاساس، بېلىقچىلىق - ئۇۋچىلىق قوشۇمچە قىلىنغان بولۇپ، ئانىلىق ئۇرۇقداشلىق جامائەسىنىڭ گۇللەنگەن دەۋرىگە كىرگەن. بۇ يەردىكى تېپىندىلار كۆپىنچە رەڭلىك ساپال بولغىنى ئۈچۈن، ساپال مەدەنىيىتى دەپمۇ ئاتىلىدۇ. بۇنىڭ دەۋرى مىلادىدىن ئىلگىرىكى 5000 - 3000 - يىللارغا توغرا كېلىدۇ.

ماجياخۇمدىنى مەدەنىيىتى

بۇ، جۇڭگودىكى يېڭى تاش قورال دەۋرىنىڭ ئاخىرقى باسقۇچىغا مەنسۇپ مەدەنىيەتلەردىن بىر خىلى. گەنسۇنىڭ لىڭتاۋ ناهىيىسىدىكى ماجيا خۇمدىنىدىن (1923 - يىلى) تېپىلغان. بۇ مەدەنىيەت ئىزى گەنسۇنىڭ تاۋخې، داشيا دەريالىرى ۋە چىڭخەينىڭ خۇاڭشۇي دەريالىرى ۋادىلىرىغا تارقالغان. ئىشلەپچىقىرىشتا دېھقانچىلىق ئاساسىي گورۇن تۇتقان. تاش قوراللار ۋە سۆڭەك قوراللار، ساپال قوراللار ئىشلىتىلگەن؛ ساپالغا قارا نەقىشلەر چۈشۈرۈلگەن. نەقىش نۇسخىلىرى ياڭشياۋ مەدەنىيىتىگە مەنسۇپ رەڭلىك ساپاللارنىڭكىدىن پەرقلىنىدۇ. دەۋرى مىلادىدىن ئىلگىرى 3000 - 2000 - يىللارغا توغرا كېلىدۇ؛ بۇ مەدەنىيەتمۇ «گەنسۇدىكى ياڭشياۋ مەدەنىيىتى» دەپ ئاتالغانىدى.

ئاندرونوۋو مەدەنىيىتى

بۇ، سىبىرىيىدە كراسنو يارسكىي كرايىنىڭ ئاكىنىسكىي رايونىنىڭ جەنۇبىي (شەرقىي مېرىدىئان 90 گرادۇس يېنىدا، شىمالىي پاراللېل 55 - 56 گرادۇس ئارلىق) دا تېپىلغان مەدەنىيەت ئىزى. 1914 - يىلى بۇ جايدىن برونزا مەدەنىيىتى تېپىلغان. بۇ مەدەنىيەت شۇ يەرگە يېقىن كېلىدىغان يەنسەي دەرياسىدىن تارتىپ غەربكە قاراپ ئۇرالغىچە يېيىلغان.

قاراسۇق مەدەنىيىتى

بۇ، سىبىرىيىنىڭ غەربىي جەنۇبى (شەرقىي مېرىدىئان 77 - 82 گرادۇس، شىمالىي پاراللېل 53 - 55 گرادۇس ئارلىق) دا تېپىلغان مەدەنىيەت ئىزى. قاراسۇق شۇ جايدىكى دەريانىڭ نامى، بۇ دەريانىڭ تۆۋەن ئېقىمىدىكى شەھەرمۇ قاراسۇق دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ دەريانىڭ ۋادىسىدىن تېپىلغان برونزا مەدەنىيىتى يەنسەيدىن تارتىپ غەربكە قاراپ ئالتاي ۋە قاراغاندا رايونلىرىغىچە يېيىلغان.

تاغار مەدەنىيىتى

بۇ، سىبىرىيىدە مىنۇسىنىكىي رايونىغا يېقىن تاغار ئارلىدىن تېپىلغان مەدەنىيەت ئىزى، بۇ ئىز تېپىلغان يەرنىڭ نامى بىلەن ئاتالغان مەدەنىيەت. يەنە دەسلەپكى تۆمۇر دەۋرى مەدەنىيىتى هېسابلىنىدۇ. ئىقتىسادىي تۈرمۇشتا سۇغىرىپ تېرىلىدىغان دېھقانچىلىق ئاساسىي ئۇرۇن تۇتقان، بەزى جايلىرىدا چارۋىچىلىق ئاساسىي ئىگىلىك ۋاستىسى بولغان. ۋاقتى مىلادىدىن ئىلگىرىكى 8 - 2 - ئەسىرلەرگە توغرا كېلىدۇ. مەدەنىيەت تىپى جەھەتتىن «سكىف مەدەنىيىتى» (ساكا - تىگرا مەدەنىيىتى) گە ئوخشاپ كېتىدۇ.

I باب. ئۇيغۇرلارنىڭ ئېتنىك تەركىبلىرى ۋە ياشىغان ماكانلىرى

ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى ئاتا - بوۋىلىرىنى ۋە ئۆسۈش، مۇناسىۋەتلىشىپ - سىڭىشىش هەم ئاۋۇش - غولداش نەتىجىسىدە ئۇيۇشقان ئېتنىك تەركىبلىرىنى ئارخېئولوگىيىلىك تېپىندىلەرگە، تارىخىي - يازما مەنبەلەرگە، هەم تارىخىي - سېلىشتۇرما تىلشۇناسلىق ماتېرىياللىرىغا بىنائەن

ئىككى بۆلەككە، يەنى تەڭرىتاغنى مەركەز قىلغان هالدا شىمالىي بۆلەك، جەنۇبىي بۆلەك دەپ ئايرىش مۇمكىن. شىمالىي بۆلەككە كىرىدىغان قەدىمكى قەۋملەر خۇاڭخې دەريا سىستېمىسىدىكى جايلاردا، بايقالدىن تاكى كاسپىغىچە سوزۇلغان كەڭ زېمىندا ياشىغان قەۋملەردۇر؛ جەنۇبىي بۆلەككە كىرىدىغان قەدىمكى قەۋملەر تەڭرىتاغ تىزمىلىرىنىڭ جەنۇبىدا، تارىم بويلىرىدا، كۆكنۇردىن كۆكئارت - قارا قۇرۇمغىچە بولغان ئاسىيانىڭ كىندىك زونىسىدا ياشىغان قەۋملەردۇر. بۇ ئىككى بۆلەككە كىرگەن قەدىمكى قەۋملەردىن بەزىلىرى ئۇيغۇرلارنىڭ بىۋاستە تېگى - تەكتىنى تەشكىل قىلسا، بەزىلىرى ۋاستىلىك تېگى - تەكتى هېسابلىنىدۇ. مۇنداق كەڭرى زېمىندا ئارىلاش - قوراش ياشاپ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئېتنىك قاتلىمىنى تەشكىل قىلغان ئەلۋان - تۇرلۇك ئۇرۇق - قەبىلە، ئۇلۇس - ئىلەتلەر هەر زامان، هەر ماكاندا، ئۆزلىرى قويغان ۋە قوشۇنلىرى ياكى سالنامچىلار تەرىپىدىن قويۇلغان خىلمۇ خىل ناملار بىلەن ئاتالغان. گاهىدا بىر ئۇلۇس - قەۋمنىڭ نامى بىر قانچە خىل ئاتىلىپ قالغان.

قەدىمكى زامانلاردا «قەبىلىنىڭ نامى كۆپىنچە تاسادىپىي پەيدا بولغان، ئاڭلىق تاللاپ قويۇلمىغانىدى. قەبىلىنىڭ ئۆزى ئۆزىگە بەرگەن نامى باشقىچە بولغان هالدا، قوشنا قەبىلىلەر تەرىپىدىن مەزكۇر قەبىلىگە بېرىلگەن نام بارا - بارا شۇ قەبىلىنىڭ دائىمىي نامى بولۇپ قالاتتى. بۇنداق هادىسىلەر كۆپ بولۇپ تۇراتتى» (ف. ئېنگېلس).

1. تەڭرىتاغنىڭ شىمالىدىكى ئېتنىك تەركىبلەر

A. دى - دىلى - دىڭلىن

تارىخىي مەنبەلەردە يېزىلىشىچە، ئۇيغۇرلارنىڭ شىمالىي ئېتنىك قەۋملىرى قەدىمكى زامانلاردا «قىزىل دى»، «دى»، «دىلى»، «گاۋجۇ - دىڭلىن» دېگەن ناملار بىلەن قەيت قىلىنغان. بۇ ناملار ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكتىكى خەلقلەر ياكى غەرب سالنامچىلىرى تەرىپىدىن قويۇلغان ناملار ياكى ئۆز ناملىرىنىڭ قىسقارتىلمىلىرى بولۇشى مۇمكىن.

بەزى تارىخىي كىتابلاردا، شاڭ دەۋرىنىڭ (مىلادىدىن ئىلگىرىكى 18 - 11 - ئەسىرلەر) دەسلەپكى ۋاقىتلىرىدا «دەنلۆ» دېگەن نام قەيت قىلىنغان. كېيىن بۇ نام «دىيەنلىيەن» دەپمۇ يېزىلغان. يۇەن دەۋرىدە ياشىغان ئەدىب ياللۇغ جۇرنىڭ ئىزاهلىشىچە، «دىيەنلىيەن» - «دىڭلىن» نىڭ ئوقۇلۇشى بولۇپ، «دىلى» بىلەن ئاهاڭداش ئىكەن. دېمەك، «دىلى» قىسقارتىلىپ «دى» دەپ ئاتالغان؛ «دىڭلىن» بولسا «دىلى» دىن كېلىپ چىققان.

«ئۇ زامانلاردا چىن، جېن بەگلىكلىرى چېگرا مەملىكەتلىرى ئىدى. جېن بېگى ۋېنگۇڭ (مىلادىدىن ئىلگىرىكى 636 - 625 - يىللار) ۋاقتىدا، رۇڭ - دىلار غەربىي دەريا بويى بىلەن لو ئارىلىقىدا ماكانلاشقان، بۇلار قىزىل دى، ئاق دى دەپ ئاتالغان».

دىلارنىڭ تۇرى كۆپ بولۇپ («چۇنچىيۇ ئۇچ تەزكىرىسى» دە يېزىلىشىچە) ئاساسەن ئۇچ خىلغا بۆلۈنگەن. بىرى - قىزىل دىلار، بىرى - ئاق دىلار، يەنە بىرى - ئاۋام دىلار. «قىزىل دى» دېيىلگەنلەر موڭغۇل ئوتلاقلىرىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان دىلارنى، «ئاق دى» دېيىلگەنلەر ئوتلاقنىڭ شەرقىگە جايلاشقان دىلارنى كۆرسەتسە كېرەك. ئاق دىلار ئاساسەن هازىرقى شەنشىنىڭ غەربىي شىمالىدىكى ئېگىز تۇزلەڭلىكتە هەم جېن بەگلىكىنىڭ غەربىي شىمالىدا ياشىغان. سەنشى، خېبېيلەرنىڭ شىمال، شەرق ۋە غەرب تەرەپلىرىدىمۇ هەر خىل رۇڭ - دىلار ياشىغان. بۇلار ئاق دى ۋە قىزىل دىلارنىڭ دائىرىسىگە كىرمەي («چۇنچىيۇ» ۋە «نوم تەزكىرىلىرى» دە بايان قىلىنمىشچە) «ئاۋام دىلار» دەپ ئاتالغان. مىلادىدىن ئىلگىرىكى 670 - 660 - يىللىرىدىكى هادىسىلەردە دىلارنىڭ چوڭ بىر بۆلۈكى «سۇبان» (ئېهتىمال «سۇپار / سۇۋار») دەپ ئاتالغان؛ يەنە بىر قىسمى «لىيۇخۇ»، ئۇچىنچى بىر قىسمى «تۇك - سىن» دەپ ئاتالغان.

«لۇك (هازىرقى گەنسۇ) نىڭ غەربىي قىسمىدا مېيەنجۇ، چۇەنرۇڭ، دەييۇەن رۇڭلىرى بار ئىدى. ئۇلار هەر قايسى جىلغىلارغا تارقالغان، ئۆز بەگلىرى بار. كۆپىنچە يېغىلغانلىرىدا ئۇرۇق - ئايماقلىرى 100 خىلدىن ئاشىدۇ، لېكىن هالەتلىرى بىر - بىرىگە ئوخشايدۇ».

خۇاڭخې ۋادىسىنىڭ شىمالى ۋە يۇقىرى بويلىرىدا ياشىغان نۇرغۇن شىمالىي دى قەبىلىلىرىدىن بىر قىسمى كۆچمەنچىلىك هالىتىدە ياشىغان. چۇنچىيۇ زامانىسىدا (مىلادىدىن ئىلگىرىكى 770 - 476 - يىللار) رۇڭ - دىلار ئارىلىشىپ ماكانلاشقان. بىر قىسمى چېدىرلىق ئايماقلار دېيىلگەن. بىر قىسمى كۆچمەنچىلىكتىن ئولتۇراقلاشقان. بەزىلىرى خۇددى خۇاشيالەردەك شەهەر - قورغانلاردا ياشىغان. شىمالىي دى قەبىلىلىرىنىڭ تۇرالغۇلىرى ياشىغان ماكانلىرىغا قاراپ پەرقلىق بولغان. شىمالىي دىلارنىڭ ئىجتىمائىي تەرەققىياتى خۇاشيانىڭ فېئودالىق تۇزۇمىنىڭ تەسىرى بىلەن خېلى يۇكسەلگەن، شۇنىڭدەك ئوتتۇرا شيانىڭ مەدەنىيىتىگىمۇ شىمالىي دىلارنىڭ تەسىرى سىڭگەن.

شىمالىي دىلارنىڭ ئاقىۋىتى توغرىسىدا تارىخىي ماتېرىياللاردا مۇنداق يېزىلىدۇ: جېن بەگلىكىنىڭ شىمالىدا (مىلادىدىن ئىلگىرى 7 -

ئەسىردە) لىن - خۇ - لۇفەن؛ يەن بەگلىكىنىڭ شىمالىدا شەرقىي خۇ - تاغ رۇڭلىرى بار ئىدى؛ شۇ زامانىنىڭ ئادەملىرى مەزكۇر رۇڭلارنى «خۇ» دەپ ئاتىدى. جېن ۋە يەن بەگلىكلىرىنىڭ ھۆكۈمرانلىرى شىمالدىكى قەۋملەرنىڭ نەسلىدىن ھېسابلىنىدۇ. بىر چاغلاردا ئاتلىپ قالغان نام مىڭ يىللارغىچە داۋام قىلىۋەرگەن. شىمالىي دىلارنىڭ «خۇ» (غۇز) دەپ ئاتىلىشى شۇنىڭدىن باشلانغان.

ئۇرۇشقاق پادىشاھلىقلار دەۋرى (مىلادىدىن ئىلگىرىكى 8 - 5 - ئەسىرلەر) دە شىمالىي دىلار «لىن خۇ» ۋە «لۇفەن» دېگەن ناملار بىلەن ئىككى ئۇلۇس گۇرۇھىنى تەشكىل قىلغان. بۇ چاغدىكى «لىن خۇ» لار خېتاۋ (خۇاڭخې قولتۇقى) دا، لۇفەن ئۇلۇسى جىن بەگلىكى (ھازىرقى سەنشىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى بەگلىك) نىڭ غەربىدە ياشىغان. «لىن - خۇ» دېگەن نام ئۇرۇشقاق پادىشاھلىقلار ۋە خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكىلەر خەت ئالاقىلىرىدا قىسقارتىپ ئاتىغان نامدۇر. ئەسلى نامى «دەنلىن» ياكى «دەنلەن» ئىدى. دېمەك «لىن خۇ» - «دەنلىن خۇ» لىرىنىڭ قىسقارتىلمىسى. بۇنىڭدىن مەلۇمكى، «دى، دىلى، دەنلەن، دەنلۇ، دەنلىن» دېگەن نام - مەلۇم قەۋملەر گۇرۇھىنىڭ خەنزۇچە ئاھاڭ تەرجىمىسى.

مىلادىدىن ئۇچ ئەسىر ئىلگىرىكى دىڭلىنلار قەدىمكى زامانىدىكى دىلارنىڭ ئەۋلادى ئىكەنلىكى، دىلار (ياكى دىلىلار) قىزىل دىلارنىڭ ئەۋلادى ئىكەنلىكىنى تارىخىي ماتېرىياللار ئىسپاتلايدۇ. بەزى تارىخچىلار «قىزىل دىلار سىبىر ئويمانلىقىدىن جەنۇبقا كەلگەن ئۇلۇس» دەپ قارايدۇ.

ئارخېئولوگىيىلىك ماتېرىياللار ۋە تارىخىي يازما مەنبەلەرمۇ يىن - شاڭ دەۋرلىرى (مىلادىدىن ئىلگىرىكى 14 - 11 - ئەسىرلەر) دە ۋە جۇنىڭ دەسلەپكى چاغلىرى (مىلادىدىن ئىلگىرىكى 11 - 9 - ئەسىرلەر) دا شىمالدىكى ئۇرۇق - ئايماقلاردىن جەنۇبقا كەلگەنلىرىمۇ، خۇاڭخېنىڭ شىمالىدىن يەنىمۇ شىمالغا كەتكەنلىرىمۇ بار ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. مىلادىدىن ئىلگىرىكى 12 - 7 - ئەسىرلەردە، مىس دەۋرىنىڭ ئاخىرقى باسقۇچىدا، ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكتىكى زور تۇركۇم شىمالىي قەبىلىلەر شىمالغا سۇرۇلۇپ، جەنۇبىي سىبىرىيىگە كۆچكەن؛ شىمالىي دىلارمۇ جەنۇب تەرەپكە كۆچۈپ بىر قانچە بەگلىكنى قۇرغان. قىزىل، ئاق ۋە ئاۋام دىلار ئارىلاش - قوراش بولۇپ «توققۇز دى» دەپمۇ ئاتالغان.

دىلى ياكى دىڭلىنلار زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن شەرقىي ۋە غەربىي قىسىملارغا بۆلۈنگەن. بۇلار ئىرقىي - جىنىس جەھەتتىن نوقۇل بىر ئىرقتا مەنسۇپ ئەمەس ئىدى. بالدۇر شىمالىي دىڭلىنلار (يەنى شەرقىي دىڭلىنلار) غا موڭغۇلوئىدلىق ئامىللار سىڭگەن بولسا، كۆپ جەھەتتىن ياۋرو پېئىد ھېسابلانغان غەربىي دىڭلىنلار بىلەن قوشۇلۇش نەتىجىسىدە مىلادىدىن ئىلگىرىكى 8 - 3 - ئەسىرلەردە، شەرقىي دىڭلىنلارنىڭ موڭغۇلوئىدلىق ئالامەتلىرى ئازلاپ، ياۋروپېئىدلىق ئالامەتلىرى كۆپەيگەن.

ھون ئىمپېرىيىسى دەۋرىدە، دىڭلىنلار مەزكۇر ئىمپېرىيىگە قارام بەگلىك ئىدى. ھون قوشۇنلىرى تەركىبىدە دىڭلىن قوشۇنىمۇ بار ئىدى. غەربىي خەن دەۋرىدە، ھون ئىمپېرىيىسى تارىمنىڭ غەربىي جەنۇبىغا كېڭەيگەندە، 100 مىڭ كىشىلىك دىڭلىن قوشۇنى ئۇدۇن (خوتەن) تەرەپكە كېلىپ، شۇ يەرلەردە تۇرۇپ قالغان. ھون ئىمپېرىيىسىدە دىڭلىنلار ئاساسىي ۋە كۆچلۈك بەگلىكلەردىن بىرى ئىدى. دىڭلىنلار نۇرغۇن ئۇرۇق - ئايماقلاردىن تەركىب تاپقان ۋە ناھايىتى كەڭرى زېمىنغا تارقالغان. ھەتتا دىڭلىن قەبىلىلىرى ھون قەبىلىلىرى بىلەن ئارىلىشىپ كەتكەن (ئوغۇر، ئونىغۇر، ئوتىغۇر، سارۇغۇلار ئەسلىدە دىڭلىن قەبىلىلىرى ئىدى). مەسىلەن، بايقال - ئالتاي زونىلىرىدىن باشقا، قانغۇي (كاڭجۇ) نىڭ شىمالىدا، ئۇيسۇننىڭ غەربىدە ياشايدىغان دىڭلىنلار بار ئىدى (قانغۇي - ھازىرقى بالقاش كۆلى بىلەن ئارال كۆلى ئارىلىقىدىكى زېمىندا ئۆتكەن مەملىكەت؛ ئۇيسۇنە - ئىلى ۋادىسىنىڭ غەربىدە ۋە ئىسسىق كۆل بويىدا ياشىغان قەۋم).

B. گاۋجۇي - دىڭلىن، تېلى

مىلادىدىن ئىلگىرىكى زامانلاردا، ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ شىمالى (جۇملىدىن تەڭرىتاغنىڭ شىمالى) ۋە موڭغۇل يايلاقىدىن ئىبارەت كەڭرى زېمىندا ياشىغان ۋە تۇركىي تىلدا سۆزلىشىدىغان قەۋملەرنى خەنزۇچە تارىخ كىتابلىرىدا ئومۇملاشتۇرۇپ، بالدۇر «دى»، «دىلى»، كېيىن «دىڭلىن» دەپ يازغان. مىلادىدىن كېيىن بۇ قەۋملەر «چىلى»، «سىلى»، «تېلې» دەپ ئاتالغان. مەسىلەن، ئۇچ خانلىقتىن بىرى - ۋېي خانلىقى زامانىسى (مىلادى 220 - 265 - يىللىرى) دا گاۋجۇي - دىڭلىن دەپ ئاتالغان ئۇلۇس قەدىمكى قىزىل دىلارنىڭ نەسلىدىن بولۇپ، دەسلەپتە دىلى دەپ ئاتالغان بولسا، بۇلارنى شىمالدىكى قەۋملەر سىلى دەپ، شىيا قەۋملىرى گاۋجۇي - دىڭلىن دەپ ئاتىغان. «ھارۋىلىرى يوغان ھەم ئېگىز، گۈگۈسۇنلىرى كۆپ بولغاچقا، «گاۋجۇي (ئېگىز ھارۋىلىقلار)» ياكى «ئېگىز ھارۋىلىق دىڭلىن» دەپ ئاتالغان. گاۋجۇيلەر ئەسلىدە: دى / تىك، ئۇيغۇر، قور / قورلۇق، قوبىق / قومىق، قۇزغۇر، ئىجكىن دېيىلگەن ئالتە

قەۋمدىن تەركىب تاپقان. كېيىن بۇلار غولداپ چىپارلۇ (ياپارلۇ)، تۈرك، ئىگدەر، دالان، ياۋغار، دابغان، ئارۇم، مويۇن، ئىمۇر، بۆكدۇرا، قىرغۇي، يورسۇار دېگەن 12 قەۋمگە يەتكەن. بۇ قەۋملەر ئۇزۇن زامانغىچە بىرلا ئۇلۇس تەركىبىدە تۇرۇۋەرمىگەن. تۈرلۈك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئۇ ياكى بۇ ئۇلۇس تەركىبىگە ئۆتۈپ تۇرغان. لېكىن بىر ئۇلۇستىكى ئەسلى قەۋملەر كۆپىنچە مۇقىمراق بولغان. گاۋجۇيلەر تەكرىتاغ - ئالتاي ئارىلىقلىرىدىن كېچىپ، غەربكە - كۆكتارتتىن هالقىپ پەرغانە ۋادىسىغىمۇ تارالغان. خەنزۇچىدا «يەندا» دېيىلگەن (ئەجەملەر «ئابدال» - كۆچكۈنلەر دەپ ئاتىغان، ياۋروپالىقلار «ئېفتا - لىت» دەپ ئاتىغان) مەملىكەت «گاۋجۇيلەرنىڭ باشقا نەسلىدىن بولۇپ، غەربىي دىياردا قانغۇي، ئۇدۇن، سۇغراق، ئارساك ۋە باشقا 30 نەچچە ئۇششاق مەملىكەت شۇنىڭغا قارايدۇ».

يارىش (جۇڭغارىيە) يازىقىدا قالغان گاۋجۇي قەبىلىلىرى كېيىن «تېلې» دېگەن نام بىلەن سەھنىگە چىققان. شىمالىي خانلىقلار تارىخىي (جۇملىدىن «سۇينامە») دا قەيت قىلىنىشىچە، بۇ زامانداۋ «تېلې» دەپ ئاتالغان مۇرەككەپ ئۇلۇسقا («ئۇيغۇرلارنىڭ ئانا گەۋدىسى بولغان ئۇلۇسقا») كىرگەن قەۋملەرنىڭ ناملىرى ۋە تارقالغان رايونلىرى تۆۋەندىكىچە ئىدى:

«تېلىلەر» توققۇز رايونغا تارقالغان 40 نەچچە قەبىلە ئىدى. شۇڭا تارىخنامىلەردە: «قەبىلە - ئايماقلىرى بەك كۆپ بولۇپ، غەربىي كۆلنىڭ بويىدىن باشلاپ، تاغ - ئېدىر، تۇزلەڭلەردە بىر - بىرىدىن ئۇزۇلمەي كەڭ تارقالغان» دەپ يېزىلغان.

شەرقتە بايقالنىڭ جەنۇبىدىن سانىغاندا، تۇغلا دەرياسىنىڭ شىمالى (ئورخۇن دەرياسىنىڭ غەربىي شىمالىدىكى قەدىمكى بازىلىرى) دىن غەربىي جەنۇبقا قاراپ سوزۇلغان زونىدا بۇغۇ، توڭرا، ئۇيغۇر، بايىرغۇ، ئىسكەر (ئىزگىل)، قۇن، قورلۇغ - سىر، تۈرك، بۆكدۇرالار ياشىغان. بۇلار توققۇز تېلې دەپ ئاتالغان ۋە بۇلاردىن تولىسى ئالتاي ئەتراپىدا، ئىرتىش - ئۇلۇنغۇل (ئولۇنگۇر) ۋادىلىرىدا ياشىغان كۆچمەنچى قەبىلىلەر ئىدى. ئالتايىنىڭ غەربىي جەنۇبىدا، ئىككىئۆكۈز بويلىرىدا بولۇچ، ئىزگىل، سۇۋار، ناچىق، يونغۇر قەبىلىلىرى بار ئىدى. بۇلاردىن باشقا، بۇ رايوننىڭ غەربىي جەنۇبىدا سىر - تەردۇس (سىر بىلەن تەردۇس - ئىككى قەۋمدىن تەركىب تاپقان ئىلەت) ياشايتتى. بۇلار دەسلەپتە قارا ئىرتىش ۋە ئولۇنغول بويلىرىدا ياشىغان.

قۇمۇلنىڭ غەربىدە، يەنجىنىڭ شىمالىدا چارۇق، ئاق تاغ (تەكرىتاغ) نى بويلاپ سوزۇلغان رايوندا كېپەك (قۇبىق ~ قۇمىق)، بورا ~ بۆرە، ئوغۇر (ئوغۇرقۇن)، چىكىل، قىرغۇز قەبىلىلىرى ياشىغانىدى. بۇ رايوندىن غەربكە قاراپ يۇزلەنگەندە، بالقاش - ئىسسىق كۆل بويلىرىدىن باشلاپ چېلىر، سۇپان (ئىسبان)، داچى (تالچى) قەبىلىلىرى ياشايتتى. قاڭلى - قاڭغۇي ئېلىنىڭ شىمالىدا، ئادىل (ئىدىل يەنى ۋولگا) بويلىرىدا ئاز (ئادىز)، ياۋۇز قەبىلىلىرىگە قوشنا بولغان خەزەر، بۇلغار، پىچىنەك، چوقاي، قابىس (بۇلار ئارالنىڭ غەربىدە، ئىنجۇ ئۆكۈز بويىدا)، قاچىرسۇق، بايغىردا قەبىلىلىرى؛ دېڭىز (خەزەر يەنى كاسپى) نىڭ شەرقىدە هەم غەربىدە سارۇ ئۇرغۇر، ساكسىن (ئىدىلنىڭ ئاياغ ئېقىمى بويىدا)، مۇكشە قەبىلىلىرى؛ پۇرۇمنىڭ شەرقىدە ئىنكۇ، ئالان، باشقىر، قۇتىرغۇر قەبىلىلىرى بار ئىدى؛ مانا مۇشۇ مەزكۇر غەربىي قەبىلىلەرمۇ تېلىلەردىن هېسابلىناتتى. تېلىلەر سۇي دەۋرىگىچە (مىلادى 581 - 613) بايقالنىڭ جەنۇبىدىن تۇغلا ۋادىسى ۋە ئۇنىڭ شىمالىدىكى يەنسەيىنىڭ يۇقىرى ۋادىسىدا، ئاندىن غەربكە سوزۇلۇپ ئالتاي بويلىرى، يارىش يازىقى (جۇڭغار تۇزلەڭلىكى) - تەكرىتاغنىڭ بويلىرىدا، ئارال كۆلى هەم ئىدىل (ۋولگا) ۋادىلىرى بولۇپ، ناهايىتى كەڭ زېمىنغا تارقالغان ۋە ئەنە شۇ يۇزلىگەن قەۋم - قەبىلىلەرنىڭ ئومۇمىي نامى تېلې دەپ ئاتالغان. كېيىنكى چاغلاردا «تۈرك» دەپ ئاتالغانلار ئەسلىدە دىڭلىن ياكى تېلې قەۋملىرىدىن ئىدى.

C. قەدىمكى غەربىي ئېتنىك تەركىبلەر

يۇنان - روما تارىخچىلىرى ئۆز ئەسەرلىرىدە ئىدىل ۋە خەزەر (هىركانىيە) نىڭ شەرقىدىن تاكى سىر (جۇڭگو) چېگرىلىرىغا قەدەر سوزۇلغان كەڭرى زونىدا ياشىغان قەۋملەرنى بىر - بىرلەپ ساناپ كۆرسەتكەن. لېكىن، بۇ قەۋم - قەبىلىلەرنىڭ ئىسىملىرى ۋە جۇغراپىي ناملار يۇنان ياكى رومانتىللىرىنىڭ فونتىكىسىغا بويىچە يېزىلغان.

يۇنان تارىخچىلىرىدىن سترابون، پتولېمې، لاتىن ئاپتورلىرىدىن پلىنىئوس مېلئې بىلەن پومپونىئوس مىلائې ۋە باشقىلارنىڭ يازغان ئەسەرلىرىدە مۇنداق قەبىلىلەرنىڭ ناملىرى ئۇچرايدۇ: *Oxiazioi* (ئوخازىئوي) - ئوغۇز، *Pesitik ~ Pesik) Pasiak* - پېچېنەك، *(De) Dahae* - داغار، *Camac* - قامىق، *Coman* - قومان، *Camar* - قامار ~ قومار، *Kumith* - كۇمىد، *Cam* - قالڭ ~ كام، *(Kasir) Kotier* - قەزەر، *Carat* - قارات، *Khun* - قۇن، *Sabir* - سابىر (سۇبار، سۇۋار)، *Borsusk* - بورسۇق، *Avarin* - ئاۋار، *Amar* - ئامار ~ يامار. بۇ قەبىلىلەرنىڭ كۆپچىلىكى ئوتتۇرا ئاسىيادا ياشىغانلىقى ئېنىق. مەزكۇر قەبىلىلەر بىلەن بىر قاتاردا، ئازىغارت - *Askart*

، جايىق (يايىق) ـ *Daikh* شەكلىدە، ئۇيغۇر ـ *Oykhard* ، قاز ـ *Kasia* ، تۈرك ـ *Turcae* ۋە *Nurcae* شەكىللىرىدە يېزىلغان.

قەدىمكى زاماندىكى بۇ قەۋم ـ قەبىلىلەر دائىم دېگۈدەك بىر يەردىلا تۇرۇۋەرمىگەن. مىلادىدىن مىلاڭ يىللار ئىلگىرى ئىدىل ـ ئورال، ئىنچۇ ـ خەزەر بويلىرىدا ياشىغان قەبىلىلەردىن بىر مۇنچىسى شەرققە ۋە شەرقىي جەنۇبقا قاراپ كۆچكەن. غەرب ئاپتورلىرى ئارال كۆلىدىن كۆكئارت ئېگىزلىكىگىچە ھەتتا غەربىي سىبىرگىچە بولغان زېمىندا كەڭ تارقالغان قەۋم ـ قەبىلىلەرنى «ساكا» دېگەن نام بىلەن ئاتىغان. بەزى ئاپتورلار «سكىف» ياكى «سكىت» دەپ ئاتىغان. بۇلار ياشىغان رايوننى «ئىمائۇس تېغى» (ئورال) نى چېگرا قىلغان ھالدا ئىككى رايونغا بۆلۈپ، غەربىنى «ئىچكى سكىف ئىمائۇس تېغى»، شەرقىنى «تاشقى سكىف ئىمائۇس تېغى» دەپ ئاتىغان. دېمەك، ئورالنىڭ شەرقىي «تاشقى سكىفىيە» دەپ ئاتالغان. پتولېمې (مىلادى 2 ـ ئەسىردە ياشىغان، *CL. Ptoleme*) دىن ئىلگىرى ياشىغان ھىرودوت «ھىركانىيە» (خەزەر ـ يەنى كاسپى) دېڭىزىنىڭ شەرقىدىكى قەۋملەرنى ئومۇملاشتۇرۇپ «سكىت» ياكى «ساكا تارگىتائوس» (*Saka — targitaos*) ، ئارال كۆلىنىڭ شەرقىدىكى قەۋملەرنى «ساكا تېگراخۇدا» (*Saka — tegrahKuda*) دېگەن نام بىلەن يازغان. دېمەك خەنزۇچە تارىخ كىتابلىرىدا قەيت قىلىنغان دېڭىلىن ياكى تېلېنى «سىكىت» ياكى «ساكا» دەپ ئاتىغان. شۇنىڭدەك خەنزۇچە تارىخىي مەنبە (مەسىلەن، «بۇددا شەجەرىسى ھەققىدە» دېگەن كىتابتا ئىزاھلىنىشچە، «خەننامە» نىڭ غەربىي دىيار تەزكىرىسى») دە دېيىلگەن ساكلار ئەسلىدە يۇڭ جەمەت (فەمىلە) لىك رۇئىلاردۇر؛ بۇلارنىڭ ئەجدادى دۇنخۇاڭدا ياشايتتى. يۆچىلەر قوغلىۋېتىپ، ئۇ يېقىغا كۆچۈپ كەتكەن؛ ساكالار تارقىلىپ بىر نەچچە ئەلگە بۆلۈنگەن، سۇغرات (سۇلې ـ قەشقەر) نىڭ غەربىي شىمالى، شۇدۇن، سىند تەۋەلىرىدىكى قەۋملەر قەدىمكى ساكالار ئەسلىدىندۇر. ئىلى ۋادىسىدىمۇ باشقا قەۋملەر بىلەن ئارىلىشىپ ياشىغان ساكالار بولغان.

2. تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىدىكى ئېتنىك تەركىبلەر

كۆكنۇردىن كۆكئارتقىچە بولغان كەڭرى رايوندا، ئېنىقراق ئېيتقاندا، تەڭرىتاغ تىزمىلىرىنىڭ شەرقى ۋە جەنۇبىدا، تارىم بويلىرىدا، كۆكئارت ـ قارا قۇرۇمنىڭ شەرقىدىن تاكى قۇرۇق تاغ ئارقىلىق كۆكنۇرغىچە بولغان كەڭ زېمىندا ياشىغان قەدىمكى قەۋملەر نام ـ نەسەپ ۋە ئىرق ـ ئېنتنوگېنىز جەھەتلىرىدىن ھەر خىل بايان قىلىنماقتا. قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، قەدىمكى تارىم ئاھالىسى ئۇيغۇرلارنىڭ ئېتنىك تەركىبلىرىگە ئايلىنىپ كەتكەنلىكى مۇنازىرە تەلەپ قىلمايدىغان گەپ.

A. گې ژۇ، جۇشى

خەنزۇچە تارىخىي مەنبەلەردە گېنىق يېزىلىشىچە، گوتتۇرا تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىي گېتىكى ـ ياقا، تېرىم يايلىقى ۋە قۇرۇق تاغنىڭ گەتراپلىرىدا ياشايدىغان «گې ژۇ» (鬲 阿) دېگەن قەۋم بولۇپ، بۇلار مىلادىدىن ئىلگىرىكى 2 ـ ئەسىردە، ھونلارنىڭ بېسىمى بىلەن تەڭرىتاغنىڭ شەرقىغە، يەنى توپئاتار (بۇغدا) نىڭ شىمالى ـ شەرقى بىلەن باركۆل ئارىلىقىغا كۆچۈپ بارغان. بۇلار «جۇشى» قارىمىقىدىكى قەۋملەردىن بولۇپ، ئۆز ئالدىغا بېگى بار ئىدى. بۇلار قەدىمكى يۇنان ئاپتورلىرى ئىسمىنى ئاتىغان «ئوغۇر» (*Oechor*) لار بولسا كېرەك. پتولېمېنىڭ «جۇغراپىيە» كىتابىدا، لوپنور رايونىدا ئۇلۇغ ئىگدۇن ئېلى بارلىقى، بۇ ئەلنىڭ قوشنىسى دامناي (*Damnae*) ۋە پىئاددای ئەللىرىنىڭ (*Piaddae*) زېمىنلىرى ئويقۇرداس دەرياسىغىچە بارىدىغانلىقى، بۇ دەريا بويىدا ئويقۇرداس ئېلى بارلىقى بايان قىلىنغان.

تەڭرىتاغنىڭ شەرقىي ۋە جەنۇبىي ھەم توپئاتار (بۇغدا) ئېتەكلىرى (ھازىرقى تۇرپان، گۇچۇڭ، فۇكاڭ ۋە ئۇرۇمچى رايونى) دە «جۇشى» (تولۇق نامى «گۇيەن ـ جۇشى») دېگەن ئەل ياشىغان، بۇلارمۇ ئەسلىدە دى / دىلى قەۋملىرىدىن ئىدى. «گۇيەن ـ جۇشى» مەزكۇر ئەل نامىنىڭ خەنزۇچە يېزىلىشى بولۇپ، «قويار قوش» ياكى «قوش قويار» نىڭ ئاھاڭ تەرجىمىسى ئىدى. بۇ ئەل كۆچكەندە ياكى جەڭگە ئاتلانغاندا «قوش» (بىر جۈپ ئۆكۈز) نى ئالدىغا سېلىپ ماڭاتتى. قوش چۆككەن يەردە بارگاھ قۇراتتى. شۇڭا، بۇ ئەل «قوش قويار» دەپ ئاتالغان. گاھىد قىسقارتىپ «گۇش» (قوش) دېيىش ئومۇملاشقان (بەزى تەتقىقاتچىلار كېيىنكى «قوچۇ» ئەنە شۇ «قوش» نىڭ ئۆزگەرمىسىدۇر دەپ ھېسابلايدۇ). «لياڭنامە» نىڭ «ياتلار» بابىدا يېزىلىشىچە، كۆكئارتنىڭ غەربىگە ۋە شەرقىگە جايلاشقان «خۇز ئېلى» مۇ «جۇشى (قوش)» لارنىڭ باشقا نەسلىدىن «ئىكەن». «خۇز ئېلى ... ئەتراپىدىكى پارس، يېپان، كابىل، يەنجى، كۇچا، سۇغراق، قۇم، ئۇدۇن، چېپان ئەللىرىنى ئۆزىگە بويسۇندۇرغان» ئىكەن.

B. يۈسى، يۆچى، دى ـ چيالڭ

تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىي، ئېنىقراقى تارىم ئويمانلىقىدا ياشىغان قەدىمكى ئاھالە توغرىسىدا بەزى ئارخېئولوگىيىلىك تېپىندىلەرگە ئاساسلىنىپ، تەتقىقاتچىلار تۇرلۇك قىياسلارنى ئوتتۇرىغا قويغان. ئىرقىي خاسلىقىدىن ئاۋۋال ئۇلارنىڭ ئېتنوگىنىزلىق خاسلىقىنى ئېنىقلاش مۇھىم. ھازىرقى ئۇيغۇرلارنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى تارىم ئويمانلىقىدا ياشايدۇ. بۇ يەردە

ياشىغان يەرلىك مەدەنىي ئاھالە ئىلگىرى مەيلى شەرقتىن كەلگەن بولسۇن ياكى غەربتىن كەلگەن بولسۇن، ئۇلار نۇرغۇن زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بىر - بىرىگە سىڭىشىپ، بالدۇرقى ھەر خىل ئاتالغان نام - ئەماللىرى ئۆزگىرىپ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئېتنىك تەركىبلىرىگە ئايلانغان. بۇ - مۇنازىرە تەلەپ قىلمايدىغان ھەقىقەت.

بۇ ھەقتە، ئاۋۋال ئۆزىمىزنىڭ تارىخشۇناسلىرىغا مۇراجىئەت قىلايلى. ئۇيغۇر تارىخچىسى جەن بوزەن ئەپەندى خەنزۇچە رىۋايەتلەرگە ئاساسەن مۇنداق مۇھاكىمە قىلغان: خۇاڭدىدىن تارتىپ ياۋ، شۇن، يۆلەر (مىلادىدىن ئىلگىرى 2550 - 2179 - يىللاردا) غەربىي خان ئانا بىلەن باردى - كەلدى، سوۋغا - سالام قىلىشىپ تۇرغان. قەدىمكى غەربىي خان ئانىنىڭ ئېلى تارىم ئويمانلىقىنى كۆرسىتەتتى.

بۇ ماكاندا ياشىغان ئاھالىدىن خەنزۇچە قەدىمكى يازما مەنبەلەردە قەيت قىلىنغىنى «يۆجى» (روزى) بىلەن «دى - چياڭلار» دۇر.

«يۆجى» نىڭ نامى خەنزۇچىدە قەدىمكى زامانلاردا يۈيسى، يۈيجۈ، يۈسى دېگەن ھەر خىل خەتلەر بىلەن يېزىلغان. «گۈەنزى كىتابى» دا يېزىلىشىچە، يۈيسى ئېلى قاشتاش چىقىدىغان يەر، جۇ سۇلالىسىغا 7 مىڭ 800 چاقىرىم كېلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە قارا قۇرۇم تېغى توغرىسىدىمۇ بايان قىلىنغان. دېمەك، بۇ ئەلنىڭ ياشىغان يېرى تەكلىماكاننىڭ غەربىي جەنۇبى - خوتەن تەرەپلىرى بولۇشى ئېنىق. چۇنچيۇ زامانىسى (مىلادىدىن ئىلگىرى 770 - 476 - يىللار) دا تارىم ئويمانلىقىدىكى قەۋملەردىن ئوتتۇرا تۇزلەڭلىككە مەلۇم بولغىنى يۈيسلار ئىدى. ئۇلارنىڭ ئاساسىي قىسمى قەدىمكى زاماندا ئوردۇس، جۇڭيۈەن، گەنسۇ تەرەپلەردە ياشىغان. ئۇلار غەربكە سۇرۇلۇپ تارىم ئويمانلىقىغا كۆچكەن. «گۈەنزى» نىڭ «كىچىك ۋىلايەت بابى» دا: «غەربتە كۆچمە قۇم غەربىدىكى يۈيلەر» دەپ يېزىلغان. چۇنچيۇ دەۋرىدە بۇلار «يۆجى» دېگەن نام بىلەن ئىچكى رايونلارغا مەلۇم بولغان. خەن دەۋرىدە «يۆجۈ» (رۇجۈ) دەپ ئاتالغان.

يۆچىلەردىن بىر قىسمى كۆكئارتتىن ئېشىپ ئافغان - ئىران تەرەپلىرىگىچە جايلاشقان. مەزكۇر يۈسلەر بىلەن بىللە تارىم ئويمانلىقىغا شەرقتىن كەلگەن قەدىمكى قەۋملەردىن «دى - چياڭلار» بار. «ۋېي مۇختەسەرنامىسى» نىڭ «غەربىي دىيار تەزكىرىسى» دە يېزىلىشىچە: «دۇنخۇاڭنىڭ غەربىدىكى رايونىنىڭ جەنۇبىي تېغىدا، چارقىلىقنىڭ غەربىدىن كۆكئارتقىچە بولغان نەچچە مىڭ يول كېلىدىغان ئارىلىقتا، يۆسلەر نەسلى، بوستان چياڭلىرى، ئاق ئاتلىق، سېرىق ئۆكۈزلۈك چياڭلار» دەپ ئاتالغان نۇرغۇن قەۋم - قەبىلىلەر ياشىغان.

تارىم ئويمانلىقىنىڭ شەرقىدىكى يەرلىك ئاھالىنى ياۋروپالىق ئاپتورلار لار *sar* (*Ser*) دەپ ئاتىغان. بۇ ئېھتىمال «چياك» نىڭ شۇ زامانىدىكى تەلەپپۇز قىلىنىشى بولسا كېرەك. مىرەندىن تېپىلغان تىبەتچە ھۆججەتلەردە *Nob — chenr* دېگەن نام ئۇچرايدۇ. بۇ «نوب - سار» دېگەنلىك بولۇپ، «سارلارنىڭ سەرداری» دېگەن مەنىنى بىلدۈرسە كېرەك. «دى - چياڭلار» غەربىي رۇڭلاردىن ھېسابلىنىدۇ. ياۋروپا ئاپتورلىرى *Dahae — Syr* دەپ ئاتىغان.

تارىم ئويمانلىقىدىكى ئاھالىنىڭ تەركىبىدە غەربتىن كەلگەن «ساكا» لارمۇ بار.

«ساكلار شاھى جەنۇبتا كەشمىرگىچە ھۆكۈمرانلىق قىلاتتى. ساكلار تارقاق ئىدى. بىر قانچە مەملىكەت بولۇپ كەتكەن. سۇلېنىڭ غەربىي شىمالىدىن ھۇشۇن، سىندۇ تەۋەلىرى ساكلاردىن ھېسابلىناتتى». («ساكلار ئەسلىدە گيۇن جەمەتلىك رۇڭلاردۇر. . . ئۇلۇغ يۆچى مەملىكىتى بالدۇر ساكلار پادىشاھىنىڭ زېمىنى ئىدى» ؛ «. . . يۆچىلەر يىراقتا كەتتى، داۋان ئېلىدىن ئۆتۈپ، غەربتە داخانى بويسۇندۇردى») .

يۆچىلەر مىلادىدىن كېيىن، توخار دېگەن نام بىلەن تارىخ سەھنىسىگە چىقىدۇ. ياۋروپا ئالىملىرى يۆچى بىلەن توخار ئەسلىدە بىر خەلقنىڭ باشقا - باشقا ئاتىلىشىدۇر دەيدۇ. شۇنىڭدەك *Tokhara* دېيىلگەنلەر ھەقىقەتتە خەنزۇچە تارىختا يۆجى دېيىلگەنلەرگە، يۇنان ئاپتورلىرىنىڭ *Thagoura* (*Thogara*) دەپ ئاتىغىنىغا توغرا كېلىدۇ. ھەمدە «يۆچىلەر تۇرك جىنسىدىن» دېگەن قاراشنى ئالغا سۈرىدۇ.

يۇقىرىدا ئېيتىلغان قەۋملەرنىڭ تىللىرى ئالتاي - ئۇرال تىللىرى سىستېمىسىغا كىرىدىغان تىللار ئىدى. زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن، بۇ سىستېما بىر قانچە قولغا بۆلۈنگەن. بەزى قەۋملەر (مەسىلەن، كۆكئارتنىڭ غەربىگە كەتكەن قەۋملەر) نىڭ ئەسلى ئاناتىلى ئۆزگىرىپ، ئىران - يۇنان تىللىرى بىلەن ئالماشقان. دىنىي مۇناسىۋەت بىلەن بەزى قەۋملەرنىڭ تىللىرىغا ھىندۇ - سانسكرت تىلىنىڭ تەسىرى چوڭقۇر سىڭگەن.

ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى ئېتنىك تەركىبى بولغان بەزى قەۋملەر، ھەتتا تارىخچىلار ئۇيغۇرلارنىڭ «ئانا گەۋدىسى» ھېسابلىغان تېلىلەرنىڭ قىرىق نەچچە قەۋمدىن بىر مۇنچىسى تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا ئايرىم ئىلەت ياكى مىللەت بولۇپ شەكىللەنگەن.

دېمەك، ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى ئېتنىك تەركىبى ئالۋان - تۇرلۇك قەۋملەردىن تەشكىل قىلىنغان. يەنى دى (دىلى، دىڭلىن)، تېلې، ساكا، گاۋجۇي، ئېۋۇ، يۈيسى (يۆچى)، دى -

چياڭ ۋە باشقىلار. مىلادى 6 - ئەسىردە «ئۇيغۇر» دېگەن نام بىلەن چوڭ قاغانلىق بولۇپ تارىخ سەھنىسىگە چىققان ۋاقتىدىكى بۇ مۇرەككەپ مىللەتنىڭ ئىچكى ۋە تاشقى قەبىلە - ئۇلۇسلىرى ھەققىدە سۆزلەشنىڭ ھاجىتى يوق.

3. قەۋملەرنىڭ ناملىرى توغرىسىدىكى مۇتالىئە

يۇقىرىدا زىكرى قىلىنغان قەۋم - قەبىلىلەرنىڭ ناملىرى ئاساسەن خەنزۇچە تارىخ كىتابلىرىدا ئىدىئوگرافىك خەتلەر بىلەن يېزىلغان ئاھالە تەرجىمىسىدۇر. قەدىمكى زامانداۋۇنداق خەتلەرنىڭ تەلەپپۇزى ھازىرقىدىن پەرقلىنىدۇ. يۇنان - لاتىن، رىم، ئىران ئاپتورلىرىمۇ ئۆز تىللىرىنىڭ قائىدىلىرى بويىچە، بۇ نامىلارنىڭ ئاھالە تەرجىمىلىرىنى بەرگەن ياكى قەدىمكى قەۋملەرنىڭ ياشىغان جايلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكى ۋە ياكى تۈرقى - سىياقى ھەم كېيىم - كېچەكلىرىدىكى ئۆزگىچىلىكلىرىگە قاراپ نام بەرگەن. شۇڭا، بۇ نامىلارنىڭ ئەسلى تەلەپپۇزىنى ئىنچىكىلەپ ئىزدەشكە توغرا كېلىدۇ. ئەمما، بۇنىڭغا دائىر يازما مەنبەلەر كەمچىل بولغاچقا، قەتئىي جەزملەشتۈرۈشكە ئىمكانىيەت يوق. پەقەت بەزى يىپ ئۇچلىرىنى تۇتۇپ تۇرۇپ، قىياسى پىكىر يۈرگۈزۈش مۇمكىن. بۇ ساھەدە بىزدىن مۇقەددەم ئىش كۆرگەن ئالىملارمۇ شۇنداق قىلغان.

دى - دىلى ~ دىڭلىن

ناھايىتى ئۇزاق قەدىمكى زامانلاردا، ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكتىكى بەگلىكلەر ۋە قەۋملەر غەرب تەرەپتىكى قەۋملەرنى «رۇك» ياكى «غەربىي رۇك» دەپ ئاتىغان. بۇ ھەرپنىڭ قەدىمكى ئوقۇلۇشى *nzong* (نجوك) / *Zom* بولۇپ، ئەسلى مەنىسى «قورال - ياراغ»، «سۇ - قوشۇن» (ئەسكەر) دېگەنلەردىن ئىبارەت. بۇ قەۋملەر «تۇغ - ئەلەم» كۆتۈرۈپ يۈرۈش قىلىپ تۇرىدىغان بولغاچقا، «سوق - سوقاق»، (تسوگ) (رۇك) يەنى «ئۇرۇشقاق»، «قورال ئىشلەتكەك» دەپ ئاتىغان ياكى قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا «تۇغ» مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان «ئورۇك» سۆزىنىڭ ئاھالە تەرجىمىسى بولسا كېرەك.

بەزى تەتقىقاتچىلار «دى ~ دىلى» - «تىل» دىن كېلىپ چىققان. «تىل» قەدىمكى ئالتاي تىللىرىدا «دەريا» مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ. «دىلى» - «تىل - لىك» (دەريالىق، دەريا بويىدا ياشىغۇچىلار) دېگەن سۆزدىن ئېلىنغان دەپ قارايدۇ؛ قەدىمكى زامانداۋۇ «دىلىلار» نىڭ غەربىي ئورال بۆلىكى ئورال دەرياسى بويىدا ياشىغان، ئورال دەرياسىنى «ئىدىل» (قىسقارتىپ «تىل») دەيدۇ دېگەن قىياسنى ئالغا سۈرىدۇ.

«دى» نىڭ قەدىمكى ئوقۇلۇشى *tig* (ياكى «تىك») بولۇپ، خەنزۇچە ئاھالە تەرجىمىسى، دى - دىڭلى ياكى دىڭلىنىڭ قىسقارتىلمىسى. «دىڭلى» نىڭ قەدىمكى ئوقۇلۇشى *dig — liek* يەنى «تىگرىك»، «دىڭلىن» نىڭ ئوقۇلۇشى *tik — liem* يەنى «تىكرەم» / «تىكرەك» بولۇپ، ھەممىسى شىمال ۋە غەربتىكى خەلقنىڭ ئۆزلىرى ئاتايدىغان ياكى قوشنىلىرى ئاتىغان ناملىرىنىڭ خەنزۇچە ئاھالە تەرجىمىسى بولۇشى ئېھتىمال.

گاۋجۇي، تېلې

گاۋجۇي (گاۋچې) ھەققىدە تارىخ كىتابلىرىدا، «ئېگىز - چوڭ ھارۋا» (گۈگۈسۈنلىرى كۆپ ھارۋا - دېققەت: ئۇنىڭدىن ئىلگىرىكى ھارۋىلارنىڭ چاقلىرى كۆتەك يەنى پۈتۈي تاختايلىق چاق ئىدى) دەپ تەبىر بەرگەن. دېمەك، دىڭلىنلارنىڭ تۇرمۇشتا ئىشلەتكەن قاتناش قورالىغا قاراپ ئۇلارغا «ئېگىز ھارۋىلىقلار» دەپ نام قويۇلغان بولۇشى مۇمكىن. رۇس ئالىملىرىدىن بېرنېشتامنىڭ قىياسىچە، «گاۋجۇي - گاۋگۈي يەنى گاۋگۇر / ئوغۇرنىڭ ئاھالە تەرجىمىسى ئىكەن. چۈنكى «گاۋ - جۇي» نىڭ قەدىمكى ئوقۇلۇشى *Ke'u — ki* ياكى *go — gi*، يۇ «غو - غىر / ئوغىر» غا يېقىن كېلىدىكەن. بۇ بىر خىل تەسەۋۋۇر. ئەمما شۇ نەرسە روشەنكى، ئالتاي تىللىرى (جۇملىدىن ئۇيغۇر، مانجۇ تىللىرى) دا «ھارۋا» نى بىلدۈرىدىغان «توخرى» سۆزى شۇ رايون (كۆسان ئىمپېرىيىسىدىن كېيىن) دا ياشىغان «ئابدال - گاۋگۈي» ئۇلۇسىغا نام بولۇپ قالغان. بۇ سۆز ھىندۇ - ياۋروپا تىللىرىدا «توخار» بولۇپ ئۆزلەشكەن. قوچۇ - كۆچا ئەللىرى بۇددا نوملىرىنى بىۋاستە «ئەنەتكەك» (ئۇيغۇرلار ھىندۇلارنىڭ ئەنەتكەك دەيتتى) تىلىدىن ئەمەس، ئۆزلىرىگە نەسەبداش (تەگ تىلى تۈركىي) بولغان توخرى تىلىدىن تەرجىمە قىلغانلىقىمۇ، توخرى (توخار) خەلقى گاۋگۈي نەسلىدىن ئىكەنلىكىدىن دالالەت بېرىدۇ.

«تېلې» - بۇ نام توغرىسىدىمۇ ھەر خىل قىياسلار بار. بۇ بىر مۇرەككەپ ئۇلۇس. 6 - ئەسىرگىچە «تۈرۈك / تۈرك» لەر مەزكۇر ئۇلۇس تەركىبىدە ئىدى. كۆك تۈركلەر تارىخ سەھنىسىگە چىققاندىن كېيىن، تېلېلەر تارىخ سەھنىسىدىن چۈشۈپ، تۈرلۈك قەۋم - ئۇلۇسلار ئۆز ناملىرى بىلەن بۆلۈنۈپ كەتتى. لېكىن تۈرك ئىمپېرىيىسىنىڭ ئاساسىي ئاھالىسى سۈپىتىدە ياشىدى. ئورخۇن ئابىدىلىرىدىكى «توققۇز تۆلەس» نى ئېھتىمال «توققۇز تېلې» بولسا كېرەك دېگەن قاراش بار. بەزى ئالىملار (مەسىلەن، فېك جياشېك) «تېلې» - «تۈرك» نىڭ ئاھالە تەرجىمىسى دېگەن قىياسنى بايان قىلغان. «تېلې» نىڭ قەدىمكى ئوقۇلۇشى *diak — liek* يەنى «تەك - رەك» / تېگىرەك 〉 تىگاراك. بۇ نام ياكى شۇ ئۇلۇسنىڭ ئۆزى قويغان نامى ياكى قوشنا قەۋملەر

قويغان نام بولسا كېرەك. ھىرودوت باشلىق يۇنان - رىم ئاپتورلىرى خەزەر (كاسپى) نىلىك شەرقىدىكى قەۋملەرنى ئومۇملاشتۇرۇپ targitaos دېسە، ئارال كۆلىنىلىك شەرقىدىكى قەۋملەرنى saka — tegrakhuda دەپ ئاتىغان. تېگرا خۇدانى ئىبرانى تىلىدا togharma دەپ يازغان. «تارگىتا» ياكى «تېگارا» ۋە ياكى togharma بولسۇن، بۇ نامىلار «تېلې» (تېگاراك) قا يېقىن كېلىدۇ. «تىگرا» نى ھىند - ياۋروپا تىللىرى بويىچە تەھلىل قىلغاندا، تىگرا - يوغان، زور، كۈچلۈك مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ. ئەگەر مەزكۇر ئۇلۇس ئۆزلىرى قويغان ياكى قوشنا قەۋملەر تەرىپىدىن قويۇلغان نام دەپ قىياس قىلىنسا، تۈركىي تىلىدا «تىغراق» («باتۇر»، «غەيرەتلىك») دېگەن سۆزگە توغرا كېلىدۇ. بۇ سۆز زامانىنىلىك ئۆتۈشى بىلەن تۈرلۈك تىللاردا ھەر خىل تەلەپپۇز قىلىنغان (مەسىلەن، ئىبرانى تىلىدا توغارما، ئىران تىلىدا تاگار / تاغار). قەدىمكى ھىندۇ تىلىدا «دوگار» بولسا «زور، كۈچلۈك، قۇدرەتلىك» مەنىلىرىنى، «تاگرا» بولسا «يوغان، زەبەر دەست، كۈچتۈڭگۈر» مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ. بۇ قىياسلارنى خۇلاسىلىغاندا، «دىڭلىن» ياكى «تېلې» بولسۇن قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى «تىغراق» سۆزىنىلىك ئاھاڭ تەرجىمىسى دېگەن پىكىر مەلۇم دەرىجىدە ئەقىلگە مۇۋاپىق دېيىشكە بولىدۇ. «دىڭلىن» ياكى «تېلې» ھەرگىز «تۈرا» نىڭ ئاھاڭ تەرجىمىسى ئەمەس. «تۈرا» قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا «قورغان - پوتەي» مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ.

ساكا

خەزەر (ھىركانىيە يەنى كاسپى) دېڭىزىنىلىك شەرقىدىكى قەۋملەرنى قەدىمكى زامان ياۋروپا تارىخچىلىرى «ساكا» دەپ ئاتىغان. بۇ سۆزنى ئاپتورلار ئۆز مىللىي تىلىنىلىك قائىدىسى بويىچە، بەزىلىرى «ساكا» / «سكىت» (Sacae ياكى Scyt) ۋە بەزىلىرى «سىكىف» (Scytha) دەپ يازغان. پەقەت ھىرودوت «ساكا» دەپ يازغان. «سىكىت» بىلەن «سىكىف» بىر سۆزدۇر. يۇنان تىلىدا «سىكىف» - تاغ مەنىسىنى بىلدۈرسە كېرەك. چۈنكى يۇنان تىلىدا «سىكىف ئالان» دېگىنى «تاغ ئالانلىرى» (ياكى تاغلىق ئالانلار)، «ئائورس ئالان» دېگىنى «قەلئە - قورغان ئالانلىرى» دېگەنلىكتۇر. «ساكا» دەپ ئاتالغان بۇ خەلق بۇرۇنقى زامانىدا ئورال تېغى ئېتەكلىرىدە ياشىغانلىقى ئۈچۈن، تۈركىي تىلىدا «تاغ ئېتىكى» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدىغان «ساقا» سۆزى ئۇلارغا نام بولۇپ قالغانلىقى مەلۇم. ئۇ زامانلاردا قەۋم - قەبىلىلەرگە كۆپىنچە ئۆزلىرى ياشىغان جايلار (جىلغا، دەريا بويلىرى) مىللىي نام بولۇپ قالاتتى.

يۈيسى، يۆسى (يۆچى / رۇتزى)

خەنزۇچە تارىخ كىتابلىرىدا يېزىلغان بۇ نام - خەلق نامىدۇر، شۇنداقلا بۇ خەلق ئۆزى قويغان ياكى قوشنىلىرى قويغان نامدۇر. تارىم ئويمانلىقىغا شەرقتىن كەلگەن قەۋم يۈيسى ئىدى. يۈيسى (氏 禺) ئالك قەدىمكى يېزىلىشى بولۇپ، بۇ 'gu — ci دەپ ئوقۇلىدۇ. مىلادىدىن تەخمىنەن 3 - 4 ئەسىر بۇرۇن بۇ خەلق «يۆسى (يۆچى / رۇ - تزى) دەپ يېزىلىدىغان بولغان. بۇ خەلق ئاساسەن قۇلان تېغى (گەنسۇدا) ۋە كۆكنۇر بويلىرى ھەم قۇرۇق تاغنىلىك شەرقىدە ياشايتتى. يۆچى (月 氏) مۇ تەلەپپۇز بويىچە تەرجىمە قىلىنغان نام. ھازىرقى زامان خەنزۇ تىلىدا yue — zhi دەپ ئوقۇلىدۇ. قەدىمكى زاماندا بولسا، تەخمىنەن يېر - تسى، يور - جى، ئىۋەتجى، ئىەتجى دەپ ئوقۇلاتتى. «يۆ» خېتى مىلادىدىن كېيىن ngiwo - نگو دەپ ئوقۇلغان. ئىران تىلىدىكى «ئاگوز» نى خەنزۇچە «ئايۆ» (ئايۆخۇن) دەپ يازغان. تۈركىي قەبىلىلەردىن «چۇگۇل / چىگىل» نى «چۇيۆ»، يەرنامى «كۇنگۇس» نى «كوچىيۆ» دەپ يازغان. دېمەك، «يۆ» خېتى gil, gOz, gOt, Kūs دەپ ئوقۇل- غان. «يۈيسى» ياكى «يۆچى» نىلىك ئەسلى تەلەپپۇزىنى مۇنداق قىياس قىلىشقا بولىدۇ: 1. يۈيسى - گۇز (ئۆكۇزنىلىك قىسقارتىلمىسى) بولۇپ، كېيىن ئوغۇز / غۇز ئاتالغان خەلقنىلىك نامى. «گۇيسى» ياكى «گۇيزى» (كۇچا) دېگەن نامنۇ شۇنىڭدىن كېلىپ چىققان، دەپ تەخمىن قىلىنىدۇ. 2. «يۆچى» - بىر خىل قىياستا «گۇز» / «ئۆگۇز» يەنى «ئوغۇز» بولۇپ، «يۈيسى» نىلىك كېيىنكى ئاتىلىشى؛ ئىككىنچى خىل قاراشتا «يۈرتەچى» - كۆچۈپ يۈرگۈچى، كەزگۈچى دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ؛ شۇنىڭدەك «يورتچى» دەپ ئوقۇلىدىغان بولسا، سۆزلۈپ يۈرگۈچى، ئاستا يۈرگۈچى مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ.

رۇەن - رۇەن ياكى رو - رولار بولسا ئاۋارلاردۇر.

ئۇزاق ئۆتمۈشتىكى ئاتا - بوۋىلىرىمىزنىلىك ئېتنىنىك مەنبەلىرىدىن بىرى - تىغراق (تىغار، تەگرە، تۈركۈ)، قويار قوش (ياكى قوچى قوريار)، ئوغۇرقۇن (ئوغۇر كىشىلىرى) بايقال - ئېدىل، ئالتاي بويلىرىدىكى كەك يايلاقتا ۋە يارىش يازىقى (جوڭغارىيە) ئويمانلىقىدا ياشىغان؛ ئېتنىنىك مەنبەلەردىن يەنە بىرى - گۇز (ئۆگۇز)، «كۆچ» «يورتچى»، تىك - سار، ئاۋارلار تەڭرىتېغىنىلىك جەنۇبىدا، تارىم ئويمانلىقىدا ياشىغان. شۇڭا، ئۇيغۇرلار ناھايىتى كۆپ قەۋم - قەبىلىلەردىن تەركىب تاپقانلىقى ئۈچۈن «توققۇز ئۇيغۇر» ياكى «توققۇز ئوغۇز» دەپ ئاتالغان. (M1)

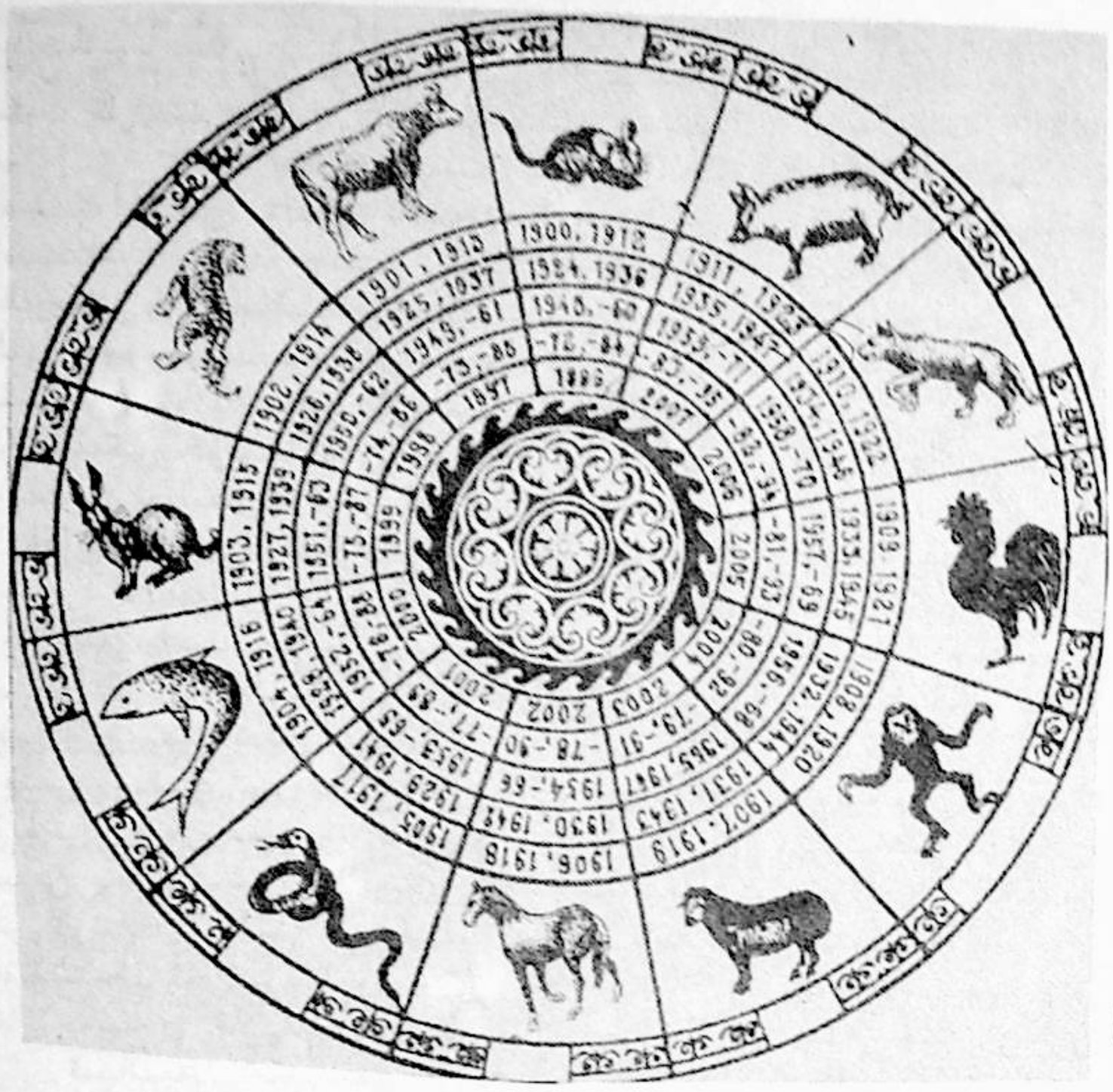

ئابلىز مۇھەممەت سايرامى

ئۇيغۇر خەلقى ئۆزىنىڭ شانۇ - شەۋكەتلىك مەدەنىيەتلىك تارىخىنى يارىتىشتا يۈكسەك ئەقىل - پاراسىتىگە تايىنىپلا قالماي، بەلكى ئىلىم - پەن تەتقىقاتىغا تېخىمۇ بەكرەك تايانغان. مەسىلەن، ئەجدادلىرىمىز كالېندار (تەقۋىم) چىلىقىنى ھەممىدىن بۇرۇن ئۆگىنىپ، بۇ ھەقتە چوڭقۇر تەتقىقاتلار بىلەن ئەمەلىي ئىزدىنىشلەرنى ئېلىپ بارغانىدى.

فارابى، يۈسۈپ خاس ھاجىپ ۋە مەھمۇد قەشقەرى قاتارلىق دۇنياۋى شۆھرەتكە ئىگە پەيلاسوپ، ئالىملىرىمىزنىڭ تەبىئەت دىئالېكتىكىسى ھەققىدىكى «تۆت تادۇ» (تۆت زات - تۇپراق، سۇ، ئوت، ھاۋا) قاراشلىرى ۋە ئۇلاردىن كۆپ ئىلگىرىكى قەدىمكى ئوتتۇرا ئاسىيا زېمىنىدا ياشاپ كەلگەن ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئانېمىزملىق ① ۋە دېئىزملىق ② ئەڭ ساددا قاراشلىرىنىڭ داۋامى ھەم راۋاجىدىن قارىغاندا، ئەجدادلىرىمىز تېخى يېزىق قوللانمىغان ھەم ئىپتىدائىي دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ھاياتىدا ياشاۋاتقان ۋاقىتلىرىدىلا يېزىقسىز ۋاقىت كالېندارى (يۇلتۇز كالېندارى) نى ئىختىرا قىلغان. يۇقىرىقىدەك قاراشلار قەدىمكى ئەجدادلىرىمىزنىڭ كۆككە چوقۇنۇش، تۇپراققا چوقۇنۇش، سۇ ۋە ھاۋاغا چوقۇنۇش ئېتىقادلىرىدا ھەم مىللىي تەبابەتتىكى ئەم - ئىرىم ئەنئەنىلىرىدە ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان. زېرەك - ئەقىللىق ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى ئىپتىدائىي چۈشەنچىسىدە، دۇنيادىكى بارلىق نەرسىلەر تۆت زات (ئوت، ھاۋا، سۇ، تۇپراق) تىن يارىتىلغان، بارلىق مەۋجۇداتلارنىڭ ئۆمۈر سۈرۈشى يورۇقلۇق بىلەن قاراڭغۇلۇققا مۇناسىۋەتلىك، دېگەن قاراش گەۋدىلەنگەن. ئۇلار مۇشۇ قاراش بويىچە ئاسمانىنى بارلىق جانلىقلارنىڭ ھاياتىغا پاناھ بولغۇچى كۆك گۇمبەز، دەپ تەسەۋۋۇر قىلغان ۋە ئۇنىڭغا بولغان كۈچلۈك ئېتىقادىنى «كۆكتەڭرى» ئوبرازىغا مۇجەسسەملەشتۈرگەن. كۆككە بولغان ئېتىقاد «كۇن تەڭرىسى» گە مەركەزلەشكەن ھالدا يۇلتۇز، بۇلۇت، شامال، يامغۇر، قار، چاقماق قاتارلىق ئاسمان جىسىملىرى ۋە ھادىسىلىرىگە بولغان ئېتىقادىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. بۇ ئەقىدىلەرنىڭ

ھەممىسى ئەنە شۇ «ئۆت زات» قارىشىدىن كېلىپ چىققان بولۇپ، ئۇ، ئۇيغۇر خەلقى ئارىسىدىكى تەبىئەت قارىشلىرى ۋە ئۇنىڭ بىر قىسمى بولغان كالېندار (تەقۋىم) چىلىق قارىشلىرىنىڭ بارلىققا كېلىشىگە ئاساس بولغان. نەتىجىدە ئەقىل - پاراسەتلىك ئەجدادلىرىمىز ئۆزلىرىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئەمەلىيىتى جەريانىدىكى ئۇزۇن يىللىق تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلەپ، ئاسمان جىسىملىرى ۋە پەسىللەر جۇملىسىدىن كالېندار توغرىسىدىكى كۆپلىگەن چۈشەنچىلەر ھەم بىلىملەرنى توپلىغان. ئۇلار كۈن بىلەن تۇنۇنىڭ، يورۇقلۇق بىلەن قاراڭغۇلۇقنىڭ، كۈن، ئاي، پەسىللەرنىڭ دەۋرىي ھالدا ئالمىشىپ، ئايلىنىپ تۇرۇش سەۋەبلىرىنى ئاسمان جىسىملىرى (كۈن، ئاي، يۇلتۇز ۋە پلانېتلار) دىكى ئۆزگىرىشلەرگە باغلاپ چۈشەندۈرۈشكە تىرىشقان. كۇنۇنىڭ شەرقتىن چىقىپ غەربكە ئولتۇرۇشى، ئاينىڭ تۇغۇلۇشى، زورىيىشى ۋە ئاخىرىدا يوقىلىپ قايتىدىن يېڭىلىنىشى، پلانېتلار ۋە سانسىزلىغان يۇلتۇزلارنىڭ سىرلىق ھەرىكەتلىرى ھەم تاشقى كۆرۈنۈشتىكى ئۆزگىرىشلىرى، ئۇلارنىڭ كائىناتقا بولغان تەسىرى قاتارلىقلارنى ئۇزاق ئەسىرلىك تەكرار ئەمەلىيەت جەريانىدا ئاددىي كۆز بىلەن كۆزىتىپ، پلانېتلارنىڭ بۇرجلىق ۋاقتى (يىللىق ھەرىكەت دەۋرى) نى مەلۇم ئېنىقلىق دەرىجىسى بىلەن ھېسابلاپ چىقىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشكەن. نەتىجىدە ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئەڭ دەسلەپكى يېزىقسىز ۋاقىت كالېندارى (يۇلتۇز كالېندارى) بارلىققا كەلگەن. مۇنداقچە ئېيتقاندا، يېزىقسىز ۋاقىت كالېندارى (يۇلتۇز كالېندارى) ياكى ئىپتىدائىي يىلنامە - ئىقلىمغا قاراپ چارۋىچىلىق ۋە دېھقانچىلىق ۋاقتىنى بەلگىلەيدىغان تەبىئىي كالېندارنى بارلىققا كەلتۈرگەن ③. بۇنداق تەبىئىي كالېندار (تېخى يېزىق ئىجاد قىلىنمىغان ۋاقىتتىكى كالېندار) ئەينى ۋاقىتتا كەڭ ئوتتۇرا ئاسىيا (شىنجاڭنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) دا پائالىيەت قىلىۋاتقان ئەجدادلىرىمىزنىڭ يېزا ئىگىلىك، چارۋىچىلىق ئىشلىرىدا كەڭ قوللىنىلغان. مەسىلەن، «يەرنىڭ توڭى ئېرىيدىغان ئاي»، «ياۋا غاز ئۇچۇپ كېلىدىغان ئاي»، «ئۆرۈك چېچەكلەيدىغان ئاي»، «كاككۇك سايرايدىغان ئاي»، «كەلكۇن كېلىدىغان ئاي»، «ئورما ئورىدىغان ئاي»، «دەرەخ يوپۇرمىقى چۈشىدىغان ئاي»، «سوغۇق بولىدىغان ئاي»... ۋەھاكازا دەيدىغان تەبىئىي كالېندارنى قوللىنىش ئادىتى ئەنە شۇ زامانلاردىن تارتىپ ھازىرغىچە داۋاملىشىپ كەلگەن ئەنئەنىۋى قاراشلارنىڭ ساقىنىدىسى، دېيىش مۇمكىن.

ئەجدادلىرىمىز يېزىقسىز ۋاقىت كالېندارى (يۇلتۇز كالېندارى) يەنى تەبىئىي كالېندارنى ئىختىرا قىلغاندىن كېيىن، مۇشۇ كالېندار بويىچە ئۆزلىرىنىڭ ئىشلەپچىقىرىشى مەزگىللىرىنى بەلگىلىگەن ھەمدە كېيىنكى مىلادىيە، ھىجرىيە، قەمەرىيە، شەمسىيە كالېندارلىرى جۇملىدىن دېھقانلار كالېندارى دەپ ئاتالغان مۇچەللەك كالېندارنىڭ بارلىققا كېلىشىگە ئاساس سالغانىدى. ئەجدادلىرىمىز يەنە «يۇلتۇز كالېندارى» نى ئىختىرا قىلىش جەريانىدا ئاساسىي پلانېتلارنىڭ خاراكتېرىنى بىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولغان. شۇنىڭ بىلەن قۇياشنى مەركەز قىلغان پلانېتلارنىڭ سۇپەتلىرىنى پەرقلىق ھالدا تەرىپلىگەن ۋە ئۇلارنى ئۆزىگە خاس ناملار بىلەن ئاتىغان. مەسىلەن، ھەم ئاسترونومىيىلىك، ھەم مېتىرولوگىيىلىك مەنىگە ئىگە بولغان ئۇكەر يۇلتۇزىنى «ÜLKar» دەپ ئاتاپ، ئۇنىڭدىن كېچىسى يول يۇرگەندە نىشان كۆرسىتىپ بېرىدىغان كومپاس سۈپىتىدە پايدىلانغان. «يۇلتۇزلار كالېندارى» دىكى مەزگىل ئۆزگىرىشىنىمۇ ئۇكەر يۇلتۇزىغىلا قاراپ بەلگىلىگەن. ئەجدادلىرىمىز «ئۇكەر يۇلتۇزى» نىڭ زورىيىشى بىلەن ھاۋارايى ئۆزگىرىدۇ، دەپ قارىغان. ئەگەر «ئۇكەر يۇلتۇزى» ئايغا يېقىنلاشسا شۇ ئايدا بوران - چاپقۇن ئاز بولىدۇ؛ ئۇ (ئۇكەر) يەرگە يېقىنلاشسا بۇ كۆكلەم (باھار) نىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىنىڭ بىشارىتى؛ ئەگەر ئۇكەر سۇغا يېقىنلاشسا يامغۇر كۆپ بولىدۇ؛ قۇرغاق يەرگە يېقىنلاشسا قۇرغاقچىلىق بولۇپ، بوران - چاپقۇن كۆپ بولىدۇ؛ ئۇكەر تاغۇ - تاشلارغا يېقىنلاشسا پىژ - پىژ ئىسسىق بولىدۇ، قاراپ قارىغان ④. دېمەك، ئەجدادلىرىمىز يۇلتۇزلار كالېندارى يەنى تەبىئىي كالېندارىدىن ئەنە شۇنداق پايدىلانغان.

ئۇيغۇرلار قايسى ۋاقىتلاردىن باشلاپ رەسمىي يېزىق كالېندارىنى قوللانغان؟ ھازىر ئۇيغۇرلار-نىڭ يېزىق قوللانغان دەۋرى ھەققىدە ئىلىم ساھەسىدە خىلمۇ خىل بەس - مۇنازىرە، بولۇۋاتقان ھەم ئېنىق پىكىر بىرلىكى بولمىغان ئەھۋال ئاستىدا، يازما كالېندارنىڭ بارلىققا كەلگەن ۋاقتى ھەققىدە كونكرېت جاۋاب بېرىشكە تېخى بالدۇرلۇق قىلىدۇ. شۇڭا بۇ مەسىلىنى تىل تارىخچىلىرىنىڭ تەتقىقات نەتىجىسىگە مۇراجىئەت قىلىشقا توغرا كېلىدۇ.

پروفېسسور خۇڭ شىڭفاڭنىڭ قەدىمكى خوتەن (ساك) يېزىقى ھەققىدىكى تەتقىقاتىغا قارىغاندا، خوتەندە خېلى بۇرۇنلا يازما كالېندار قوللىنىلغان. مەسىلەن، ئۇلار بىر يىلنى 12 ئايغا بۆلگەن ۋە ئەتىيازنى تۆت ئاي، يازنى ئىككى ئاي، كۈزنى ئىككى ئاي، قىشنى تۆت ئاي دەپ ھېسابلىغان. ئۇنىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى خوتەن يېزىقىدىكى

يېزىلىشى مۇنداق بولغان ⑤:

قەدىمكى خوتەن تىلىدا	ھازىرقى ئۇيغۇر تىلىدا
Gvataji	1 ـ ئاي (ئەتىياز ئېيى)
Kaja	2 ـ ئاي (ئەتىياز ئېيى)
hamariji	3 ـ ئاي (ئەتىياز ئېيى)
simjsimja	4 ـ ئاي (ئەتىياز ئېيى)
hamayaji	5 ـ ئاي (ياز ئېيى)
raruya	6 ـ ئاي (ياز ئېيى)
tumraja	7 ـ ئاي (كۈز ئېيى)
brakhaysda	8 ـ ئاي (كۈز ئېيى)
mutcaci	9 ـ ئاي (قىش ئېيى)
munamja	10 ـ ئاي (قىش ئېيى)
skarhvara	11 ـ ئاي (قىش ئېيى)
rrahaja	12 ـ ئاي (قىش ئېيى)

يېزىقشۇناسلار ئاقسېپىل قەدىمكى شەھىرىنىڭ كېسەكلىرىدىكى ماددىي پاكىتلارغا ئاساسەن، قەدىمكى خوتەن ئاھالىلىرى مىلادىدىن ئىلگىرىكى 3 ـ ئەسىرنىڭ بېشىدىن تارتىپ قارۇشتى ۋە براھمى يېزىقلىرىنى قوللانغان ⑥، مىلادى 3 ـ ئەسىرلەر (بەلكى ئۇنىڭدىن بۇرۇنراق) دىن باشلاپ سانسكرت (ئارىيان تىلىدا «بېزەلگەن» دېگەن مەنىدە) يېزىقىنىقوللانغان⑦، دېگەن كۆز قاراشنى ئىسپاتلىدى. بۇنىڭدىن قارىغاندا، قەدىمكى خوتەندە مىلادىنىڭ ئالدى - كەينىدىن باشلاپ رەسمىي يېزىق كالېندارى قوللانغانلىقى ئېھتىمالغا يېقىن.

ياۋروپا ئارخېئولوگلىرىنىڭ ئىدىقۇت قەدىمىي شەھىرى خارابىسىدىن تېپىۋالغان (ئانچە تولۇق بولمىغان) كالېندار پارچىسىغا ئاساسەن تەتقىقات ئېلىپ بارغان گېرمانىيەلىك تۈركولوگ موللېر، بۇ كالېندارنىڭ يېزىقىنى: «پامىرنىڭ غەربىدىكى تۈركىلەر (ئۇيغۇرلار دېمەكچى) نىڭ سەمەر قەنتنى مەركەز قىلغان سۇغدى تىلىدا يېزىلغان» دەپ ئېنىق ئوتتۇرىغا قويغان. بۇ كالېندارىدا يېزىلغان كۈنلەرگە سۇغدى تىلىدا يەتتە كۈننىڭ نامى بېرىلىپ، ئاندىن كېيىن خەنزۇچە ئون سېكىلنىڭ ترانسكرىپسىيىسى ۋە ئاخىرىدا سۇغدى يېزىقىدا موچەل يېزىلىپ تۈركچە تەرجىمە قىلىنغان. ياغاچ، ئوت، توپا، مەدەن، سۇدىن ئىبارەت ئاناسىر خەمسە (بەش ماددا) نىڭ ئىسمى خەنزۇچىدىن سۇغدىچىغا تەرجىمە قىلىنىپ، قىزىل سىياھ بىلەن يېزىلغان ⑧. شۇنىسى ھەممىگە مەلۇمكى، خەنزۇلاردا كۈن ئىسىملىرىنى ھايۋانلار ئىسىملىرى بىلەن ئاتاش ئادەت بولماي، بەلكى 12 بۇرج بىلەن ئاتىلىدۇ. كۈن ئىسىملىرىنى ھايۋانلار ئىسمى بىلەن ئاتاش پەقەت تۈركىي (كېيىنچە موڭغۇل) مىللەتلىرىگە خاس بولۇپ، ئىدىقۇت ئۇيغۇرلىرى ئىچىدىكى مانىزمچىلارنىڭ سۇغدى يېزىقى قوللانغان چاغلىرىدا بۇ كالېندارنى تۈزۈپ ئىشلەتكەنلىكى ناھايىتى ئېنىق. مەزكۇر كالېندارىدا 12 بۇرج ئون خەتلىك سېكىل بىلەن بېرىلمەستىن، مۇچەل بىلەن بېرىلىپ، سۇغدى يېزىقىدا 12 ھايۋان ئىسمىغا تەرجىمە قىلىنغان. بۇ، تۈركىلەرنىڭ كۈنلەرنى ئاتاش ئۇسۇلىدۇر.

فۇيۇخۇەننىڭ «ئەڭ بالدۇرقى جۇڭگو مەتبەئە بۇيۇمى» («تارىخ ئوقۇتۇشى» 1 ـ جىلد 4 ـ سانىدا) دېگەن ماقالىسىدىن بىلىشىمىزچە، ئەنگلىيىلىك ئارخېئولوگ ئاۋرېل. ستەيىن تۇرپاندىن نەچچە ئون باغلام تارىخىي ۋەسىقىلەر (مەتبەئە بۇيۇملىرىمۇ خېلى كۆپ) نى تاپقان. بۇنىڭ ئىچىدە تۇرپاننىڭ ئۆزىدە مەتبەئە ھەرپلىرى بىلەن بېسىلغان: «34 ـ يىلى. . . ئائىلىسىدە غالجىر ئىت بار، ئۆتكۈچىلەر ئېھتىيات قىلىشى لازىم. . . » دېگەن يىلنامە ۋە كالېندارغا ئالاقىدار ۋەسىقىلەرمۇ تېپىلغان. تارىخچىلار ئىدىقۇتنىڭ 34 ـ يىلىنى مىلادى 594 ـ يىلىغا توغرا كېلىدۇ، دەپ قارايدۇ. يېقىندا ئارخېئولوگلار تۇرپاندا مىلادى 422 ـ يىللىرىدىن باشلاپ سۇغدى يېزىقى ئاساسىدىكى تۈرك ـ ئۇيغۇر يېزىقىنى قوللانغانلىقىنى ئىسپاتلىدى ⑨. يۇقىرىدىكىلەرگە ئاساسەن، تۇرپان ۋادىسىدىكى ئۇيغۇرلار ئەڭ كېچىككەندىمۇ مىلادى 4 ـ، 5 ـ ئەسىرلەردىن بۇرۇنلا رەسمىي يېزىق كالېندارى قوللانغانلىقىنى، ئۇنىڭدىن ئىلگىرى (مىلادىدىن ئىلگىرى) ئۆز (ئۇيغۇرلارنىڭ) ئەنئەنىسى بويىچە ئاۋۋال يۇلتۇز كالېندارى (تەبىئىي كالېندار)، ئۇنىڭدىن كېيىن مۇچەل كالېندارى قوللانغانلىقىنى پەرەز قىلىش مۇمكىن.

گېرمانىيەلىك ئاتاقلىق شەرقشۇناس فون. گابائىن «قوجو ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقى» دېگەن ئەسىرىدە: «ئۇيغۇرلار كالېندار (تەقۋىم) سىستېمىسى ئوستىدە كۆپ ئىزدەنگەن، ئىختىرا قىلغان» دەپ يازسا، قازاقىستانىنىڭ تۈركىي تىللىق خەلقلەر كالېندارىنى كۆپ تەتقىق قىلغان ئالىمى مىڭباي ئىسھاقباياۋ «قازاقنىڭ قەدىمكى كالېندارى» ناملىق كىتابىدا: «مۇچەل ھېسابى (كالېندارى) تۈركىي تىللىق مىللەتلەردىن ئوتتۇرا ئەسىردا باشقا مىللەتلەرگە تارقالغان. ياپونىيە ۋە باشقا شەرقىي ئاسىيا ئەللىرى مۇچەل ھېسابى (ئۇيغۇر كالېندارى) نى جۇڭگودىن

ئۆگەنگەن. موڭغۇللاردا بولسا، مىلادى 1027 - يىلىدىن باشلاپ قوللىنىلىشقا باشلىغان بولسا كېرەك» ⑩ دەپ يازىدۇ.

ھەممىگە مەلۇمكى، قەدىمكى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ ئەزەلدىن تۇپ ئاھالىسى بولۇپ كەلگەن ئۇيغۇرلار يېپىك يولى سودىسىدا ۋە مەدەنىيەت - سەنئەت ئالماشتۇرۇشتا ناھايىتى ئاكتىپ رول ئوينىغان. شۇ چاغلاردىكى ئۇيغۇر سودىگەرلىرى جۇڭگو، ھىندىستان، ئەرەبىستان، ئىران ۋە ۋىزانتىيە قاتارلىق قەدىمكى مەدەنىيەتلىك مەملىكەتلەر ئارىسىدا قاتناپ يۈرۈپ، شەرق بىلەن غەربنىڭ مەدەنىيەت - سودا ئالماشتۇرۇشىدا كۆۋرۈكلۈك رول ئوينىغان. جۇملىدىن ئۇلارنىڭ مۆچەل ھېسابىدىكى ئەنئەنىۋى كالېندارىنىڭ مۇجەسسەملىشىشى ۋە تەكاممۇللىشىشىغا زور ئىجابىي تەسىرلەرنىمۇ كۆرسەتكەن. مەسىلەن، مىلادىنىڭ دەسلىپىدىن باشلاپ ئۇيغۇرلارنىڭ مۆچەل ھېسابى ئاساسىدىكى ئەنئەنىۋى كالېندارى غەرب ئەللىرىگە تارقىلىشقا باشلىغان بولسا، جۇڭگوغىمۇ شۇ زامانلاردىلا تارقىلىشقا باشلىغان. تارىخىي خاتىرىلەردە قەيت قىلىنىشىچە، تاڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاھسى تاڭ شۇەنزۇڭنىڭ 6 - يىلى (مىلادى 718 - يىلى) تاڭ ئوردىسىدا قەلەمكەش ئەمەلدار بولۇپ ئىشلەۋاتقان تۈرك (ياكى ئۇيغۇر) ئالىمى گائۇتاماسىد خورتىغا ئۇيغۇر يېزىقىدا يېزىلغان (ئۇيغۇرلاردىن ئۆگىنىۋالغان) ھىندىلارنىڭ كالېندارىنى خەنزۇچىگە تەرجىمە قىلىشقا بۇيرىغان ⑪.

مىلادى 732 - يىلى ۋاپات بولغان كۆلتېكىننىڭ قەبرىسىدىكى مەڭگۈ تاشتا يىللارنىڭ موچەل ھېسابى بىلەن خاتىرىلىنىشى مۆچەل سىستېمىسىنىڭ ئۇيغۇرلاردا ئۇزۇندىن بۇيان قوللىنىلىپ كەلگەنلىكىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ، ئەلۋەتتە. شۇڭا «قۇتادغۇبىلىك» داستانىدا يۇلتۇزچىلار (تەقۋىمچىلەر) غا ياخشى مۇئامىلە قىلىش ئالاھىدە تەكىتلىنىش بىلەن بىللە: «يىل، ئاي، كۈنلەرنىڭ ھېساباتى يۇلتۇزچىلاردا بولىدۇ، ئۇلارنىڭ پىكرى بويىچە ئىش قىلساڭ خاتا قىلمايسەن» دېيىلىدۇ. بۇ، بىزنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىمىز قەدىمكى زامانلاردىلا كالېندارچىلىق ئىلمىدىن خەۋەردار ئىكەنلىكىنىڭ، يىل، ئاي، كۈن ھېسابىنى ئېنىق قىلىدىغانلىقىنىڭ ۋە بۇ ساھەگە قەدىمدىن تارتىپلاۋالاھىدە ئەھمىيەت بېرىپ كەلگەنلىكىنىڭ دەلىلىدۇر.

تارىخىي رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، قەدىمدە ئىلى دەرياسى ۋادىسىدا ياشىغان ئۇيغۇرلار يىل ھېسابىنى بىلىشتە سەۋەنلىشىپ قالغان. ئۇلار ئۆزلىرىدىن كېيىنكىلەرنىڭ سەۋەنلىكىگە يول قويماسلىق ئۈچۈن كالېندار ئۇستىدە كۆپ ئويلانغان ھەمدە ھەر مەزگىل ئەمەلىي تەقىقاتلارنى ئېلىپ بېرىش ئارقىلىق ئاخىرى 12 مۆچەل كالېندارى ۋە يىل تەرتىپىنى ئىتتىرا قىلغان. شۇنىڭ بىلەن بۇ، غازىكەن دېگەن شاھنىڭ تەشەببۇسى ۋە باشلامچىلىقى بىلەن ئېچىلغان مەخسۇس قۇرۇلتايدا ماقۇللىنىپ رەسمىيلەشتۈرۈلگەن ⑫. بۇ تارىخىي ۋەقە ئەلۋەتتە قاراخانىيلار سۇلالىسى قۇرۇلۇشتىن ناھايىتى بۇرۇنقى ۋەقەدۇر.

ئۇلۇغ ئۇيغۇر ئالىمى مەھمۇد قەشقەرى ئالەمشۇمۇل ئەسىرى «تۈركىي تىللار دىۋانى» نىڭ 1 - توم 449 - بېتىدە يۇقىرىدىكى خەلق رىۋايىتىنى تارىخىي رىۋايەت ئاساسىدا ئىزاھلاپ كۆرسەتكەن. يەنى «تۈركىي تىللار دىۋانى» نىڭ «بارس» (يولۋاس) ماددىسىدا (1 - توم 449 - بەتتە) ئۇيغۇرلارنىڭ كالېندارى توغرىسىدا تۆۋەندىكىدەك مەلۇمات بېرىلگەن:

«بارس - يولۋاس تۈرك خەلقلىرىدىكى 12 مۆچەلدىن بىرىنىڭ نامى. تۈركلەر 12 ھايۋاننىڭ ئىسمىنى ئېلىپ، 12 يىلغا ئات قويغان. ئۇلار بالىلارنىڭ ياشلىرىنى، جەڭ تارىخلىرىنى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش ئىشلارنى مۇشۇ يىللارنىڭ ئايلىنىشى (دەۋر قىلىشى) بىلەن ھېسابلايدۇ. بۇنىڭ كېلىپ چىقىشى مۇنداق: تۈرك خەلقلىرىدىن بىرى ئۆزىدىن بىر قانچە يىل ئىلگىرى ئۆتكەن بىر ئۇرۇشنى ئۆگەنمەك بوپتۇ، لېكىن ئۇ ئۇرۇشنىڭ بولغان يىلىدا سەۋەنلىشىپ قاپتۇ. بۇ ئىش مۇناسىۋىتى بىلەن خان ئۆز خەلقى بىلەن كېڭەش ئۆتكۈزۈپ، قۇرۇلتايدا مۇنداق دېگەن: ‹بىز بۇ تارىخنى ئېنىقلاشتا قانداق خاتالاشقان بولساق، بىزنىڭ كېلەچەك ئەۋلادلىرىمىزمۇ شۇنداق خاتالىشىدۇ. شۇڭا، بىز 12 ئاي ۋە ئاسمانىنىڭ 12 بۇرجىغا ئاساسلىنىپ، ھەر بىر يىلغا بىر ئات قويايلى. بىزدىن كېيىن يىل ھېسابى شۇ يىللارنىڭ ئايلىنىشى بىلەن ھېسابلانسۇن. بۇ، ئارىمىزدا مەڭگۈ بىر يادىكارلىق بولۇپ قالسۇن، دەپ ماقۇللىغان. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن خان ئوۋغا چىققان ۋە ھەممە ياۋايى ھايۋانلارنى ئىلى دەرياسىغا قاراپ قوغلاشنى بۇيرۇغان. بۇ، ناھايىتى چوڭ بىر دەريا. خەلق بۇ ھايۋانلارنى ئوۋلاپ يۈرۈپ، ئىلى دەرياسىغا قاراپ ھەيدىگەن. بىر مۇنچە ھايۋانلار ئۆزلىرىنى سۇغا ئاتقان. بۇلاردىن 12 خىلى سۈدىن ئۇزۇپ ئۆتكەن. ئۆتكەن ھەر بىر ھايۋاننىڭ ئىسمى بىر يىلغا ئات بولۇپ قالغان. بۇ ھايۋانلاردىن بىرىنچىسى ‹چاشقان› ئىمىش. دەسلەپ بۇ ھايۋان

ئۆتكەنلىكى ئوچۇن يىلنىڭ بېشى بۇ ئات يىلىدىن كېيىن رەت تەرتىپى بىلەن ئۆتكەن ھايۋانلارنىڭ ئاتلىرى يىللارغا بېرىلىپتۇ.

مۇچەل

قەدىمكى ئاتىلىشى	ھازىرقى ئاتىلىشى
چاشقان يىلى	چاشقان يىلى
ئۆي يىلى	كالا يىلى
بارس يىلى	يولۋاس يىلى
تاۋشىگان يىلى	توشقان يىلى
نېك يىلى	لەھەڭ يىلى
يىلان يىلى	يىلان يىلى
يۇند يىلى	ئات يىلى
قوي يىلى	قوي يىلى
بېچىن يىلى	مايمۇن يىلى
تاقاگۇ يىلى	توخۇ يىلى
ئىت يىلى	ئىت يىلى
توڭگۇز يىلى	توڭگۇز يىلى

يىلنىڭ سانى توڭگۇزغا كەلگەندە قايتىپ يەنە «چاشقان يىلى» دىن باشلىنىدۇ.

ئايلارنىڭ ئاتلىرىغا كەلسەك، شەھەرلەردە ئىسلامىيەتتىن كېيىن ئەرەبچە ئاي ئاتلىرى قوللىنىلاتتى. كۆچمەنچى بولغان غەيرىي مۇسۇلمان تۇركلەر يىلنى تۆت مەۋسۇمگە بۆلۈپ ئات قويۇشقان. ھەر ئۈچ ئاينىڭ ئېتى باردۇر. يىلنىڭ ئۆتۈشى بۇنىڭ بىلەن بىلىنىدۇ. يىلنىڭ باش مەۋسۇمى بولغان نەۋرۇز كېيىنكى باش ئەتىياز «ئوغلاق ئاي» دېيىلىدۇ. چۈنكى بۇ مەۋسۇمدە ئوغلاق چوڭىيىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىنكىسى «ئۇلۇغ ئاي» دېيىلىدۇ. بۇ مەۋسۇم ياز ئوتتۇرىسى بولغاچقا، يەر يۈزىدە نېمەت موللىشىدۇ، ھايۋانلار چوڭىيىدۇ، سۈت كۆپىيىدۇ، ھايات بايلىقلار بولىدۇ...»

مەھمۇد قەشقەرى دەلىللىگەن بۇ كالېندارنىڭ بۈگۈنكى كۈندىمۇ يەرلىك كىشىلەر تەرىپىدىن قوللىنىلغانلىقى، ئۇيغۇرلاردا كالېندارچىلىقنىڭ چوڭقۇر تارىخىي ئامىلى ئاساسقا ئىگە ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. ئۇيغۇر كالېندارچىلىقى توغرىسىدا بىزگە قەدەر يېتىپ كەلگەن ئۇنىڭدىن باشقا خاتىرىلەردىن يەنە مەشھۇر تۈركولوگ رەشىد رەھمەتى ئاراتنىڭ 1937 - يىلى گېرمانىيە پەنلەر ئاكادېمىيىسى «مۇھىم خاتىرىلىرى» نىڭ «تۈرپان تۈرك يازما يادىكارلىقلىرى مەجمۇئەسى» 7 - جىلدىدا ئېلان قىلغان ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى كالېندارچىلىقى ۋە ئاستىرونومىيىسىگە ئائىت نۇرغۇن يازما ھەم تىرانسكرىپسىيىلىك ماتېرىياللارنى كۆرسىتىشكە بولىدۇ. بۇ ماتېرىياللاردا، ئۇيغۇرلاردا ئەينى زاماندا ئۆز دەۋرىگە خاس مۇكەممەل كالېندار بولغانلىقى، ھەم بۇنداق كالېندارنى ئاۋۋال ھىندىلار، ئاندىن خەنزۇلار تەرجىمە قىلدۇرۇپ قوللانغانلىقىنى ئىسپات ئەتكەن ⑬.

دېمەك، ئۇيغۇرلار كۆپ ئەسىرلىك ياشاش شارائىتى، جۇغراپىيەۋى مۇھىتى، ئۇزاق ئەسىرلىك تەجرىبىلىرىدىن توپلىغان مول بىلىمى ۋە ھەر خىل زۆرۈرىيەتلەر سەۋەبىدىن تەبىئىي كالېندار (يېزىقسىز كالېندار) - يۇلتۇزلار كالېندارى، مۆچەل كالېندارى ۋە يازما كالېندار قاتارلىقلارنى كەشپ قىلىپ ئۇنىڭدىن پايدىلانغان. ئۇيغۇرلار خۇددى «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا كۆرسىتىلگەندەك، بىر يىلنى تۆت پەسىلگە بۆلۈپ، ھەر بىر پەسلىنى بىر نام بىلەن ئاتىغان. تارىم ۋادىسىدىكى ئۇيغۇرلار چارۋىچىلىق، دېھقانچىلىق ئىشلىرىدا پەسلىنىڭ ئىنتايىن مۇھىملىقىنى خېلى بۇرۇنلا تونۇپ يەتكەن. ئۇلار سۇ تۇتىدىغان يەرگە چەمبەر سىزىپ، ئوتتۇرىغا ياغاچ تىكلەپ، ياغاچ سايىسىنىڭ يۆنىلىشىگە ئاساسەن، يەرگە سۇ قۇيۇش ۋاقتىنى بەلگىلىگەن. قەدىمكى ئۇيغۇرلار يەنە قىش پەسلىنىڭ كېلىدىغانلىقىنى مۇنداق ئىبارە بىلەن بايان قىلغان: «ئاي قوتانلايدۇ، غاز ماڭىدۇ، سوغۇق بولىدۇ. ئاي ئاق قوتانلىسا قار - يامغۇر ياغىدۇ. ئاي قىزىل قوتانلىسا، ھاۋا ئېچىلىدۇ». ئاينىڭ قوتانلىشى ھازىرقى زامان پەنىدە «گالو» دەپ ئاتىلىدۇ. قۇياش نۇرى ئاي يۈزىنى يورۇتىدۇ. ئاينىڭ نۇرى ئاي جىسمىغا ئۇدۇل كەلگەندە يۇقىرى بوشلۇقتىكى كرىستاللىق بۇلۇتلارغا چۈشۈپ نۇر كەينىگە قايتىپ، دائىرە بولۇپ كۆرۈنىدۇ. بۇ ۋاقىتتا يەر شارىدا شۇ رايون ئىچىدە قار ياكى يامغۇر ياغىدىغانلىقى ئىلمىي دەلىللەر بىلەن ئىسپاتلانغان ⑭.

خەلق ئارىسىدىكى تەقۋىمچى (كالېندارچى) مۇنەججىملەرنىڭ ھېسابىچە، ئۇكەر يۇلتۇزى يەردە 40 كۈن ياتىدۇ، بۇ، يىلنىڭ تازا ئىسسىق مەزگىلى بولۇپ «40 كۈن چىللە» دېيىلىدۇ، مۇشۇ 40 كۈن ئۆتۈپ ئۇكەر قايتا كۆتۈرۈلگەندە ئۆسۈملۈك دان تۇتىدۇ، دەپ قارايدۇ. ئۇكەر يۇلتۇزىنىڭ خاسىيىتى ھەققىدە مەھمۇد قەشقەرىنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا مۇنداق بىر رىۋايەت خاتىرىلەنگەن: «جەڭلەردە <Ulkar qarik> دېيىلىدىغان بىر ھىيلە بار: ئەسكەرلەر ھەر تەرەپتىن توپ - توپى بىلەن يىغىلىدۇ؛ بىر توپى ئىلگىرىلەش بىلەن باشقىلارنىمۇ ئۇنىڭغا

سۆڭدىشىپ ئىلگىرىلەيدۇ. بۇ ھەيلە قوللىنىلغاندا، يېڭىلىش بەك ئاز بولىدۇ» («تۈركىي تىللار دىۋانى» ئۇيغۇرچە نەشرى، 1- توم، 129 -بەت).

دېمەك، ئۇيغۇرلار ئارىسىدا قەدىمكى دەۋرلەردىلا يىل بىلەن كالېندار ئاشۇ ئۆكەر يۇلتۇزىغا قاراپ رەتلەنگەن. ئۆكەرنىڭ چوڭىيىشى بىلەن ھاۋا رايى ئۆزگىرىدۇ، «ئۆكەر يەرگە چۈشمەي يەر قىزىمايدۇ» دەپ قارىغان. ئۇلار ماي (5 - ئاي) نىڭ ئاخىرى بىلەن ئىيۇن (6 - ئاي) نىڭ بېشىدا ئۆكەر يۇلتۇزى كۆرۈنمەگەن مەزگىلنى «ئۆكەر يەرگە چۈشتى» دەپ ھېسابلىغان.

ئۇيغۇر خەلقى ئورنىدىن مىدىرلىمايدىغان قۇتۇپ يۇلتۇزىنى «تۆمۈر قوزۇق» دەپ ئاتاپ، ئۇنىڭغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بەرگەن. كېچىلىرى يول يۈرگەندە ۋە ھەربىي يۈرۈشلەردە ئاشۇ «تۆمۈر قوزۇق» قا قاراپ، دۇنيانىڭ تۆت تەرىپىنى بەلگىلىگەن. «تۆمۈر قوزۇق» نىڭ يېنىدىكى ئىككى يۇلتۇز تۈركۈمىنى «بېلىق يۇلتۇز» ۋە «قوزا يۇلتۇز» دەپ ئاتاپ «بېلىق» - قىشنىڭ ئاخىرقى ئېيى، «قوزا» - باھارنىڭ باشلانغۇچ ئېيى، دەپ چۈشەندۈرگەن. ئۆزىنىڭ رەڭگى بىلەن بىر تامچە قانغا ئوخشايدىغان قىزغۇچ مارس يۇلتۇز تۈركۈمىگە «يەتتە تىكەن» («يەتتە قاراقچى» ياكى «قارا قۇش») دەپ نام بېرىپ، ئۆكۆرۈنگەندە بالايى - ئاپەت ياغىدۇ، دەپ قارىغان. خەلق ئارىسىدا «يەتتە تىكەن» يۇلتۇز تۈركۈمىنىنىڭ يەنە «چۆمۈچ يۇلتۇزى» ، «چوڭ ئېيىق يۇلتۇزى» دېگەن نامىلىرىمۇ بار.

ئۇيغۇر خەلقى يەنە ھەممىدىن روشەن ھەم چىرايلىق ۋېنېرا يۇلتۇزىنى «چولپان» دەپ ئاتاپ، ئۇنى خۇشاللىق ۋە بەخت خاراكتېرىستىكىسى بىلەن گەۋدىلەندۈرگەن. ئەڭ ئۇستۇن تۇرىدىغان زوھەل (ساتۇرن) يۇلتۇزى تۈركۈمىنى «ئاقار يۇلتۇز» ، «تارازا يۇلتۇز» دەپ ئاتاپ، ئۇنىڭغا باشقىچە ئەھمىيەت بەرگەن. چىللە (ئىيۇل) نىڭ ئاخىرى «تارازا يۇلتۇز» نىڭ كۆرۈنۈش مەزگىلى بولۇپ، ئۇ، ياز ئىسسىقىنىڭ قايتىشقا باشلىغانلىقىدىن خەۋەر بېرىدۇ. تەقۋىمچى (كالېندارچى) مۇنەججىملەر بۇ يۇلتۇزنىڭ چىقىشىغا قاراپ: «تارازا تۇغسا تاڭ سالقىنى، بۇغداي، ئارپا پىشىدۇ» دەپ ھۆكۈم قىلىشقان. ئۇلار يەنە ئاتاردۇت (مېركۇرى) يۇلتۇز تۈركۈمىنى «سۇمبىلە» («بۇغداي بېشى») دەپ ئاتاپ، «سۇمبىلە» تۇغقاندىن كېيىن ياز ئاياغلىشىدۇ، دەپ قارىغان. خەلق ئارىسىدىكى «سۇمبىلە يېمى قىشنىڭ غېمى» ، «سۇمبۇلدا سۇ سال، مىزاندا تېرى، مىزاندا تېرىمىساڭ قوي نېرى» دېگەنگە ئوخشاش تەمسىللەرنىڭ پەيدا بولۇشىمۇ ئاشۇ يۇلتۇز كالېندارىنىڭ ئالاھىدىلىكى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. خەلقىمىز يەنە مۇشتەرى (يوپېتېر) يۇلتۇز تۈركۈمىنى «ئوت يۇلتۇزى» (م. قەشقەرى «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا: «باقىر سوقىم» دەپ ئاتىغان. 1- توم، 53 - بەت) دەپ ئاتاپ، ئۇنى پالاكەت ۋە مالامەتكە سىمۋول قىلغان. زوھەل يۇلتۇز تۈركۈمىنى «تۇپراق يۇلتۇز» دەپ ئاتاپ، ئۇنى نىسپىي ياخشىلىق، نىسبىي خۇشاللىققا سىمۋول قىلغان. ئاتارۇت يۇلتۇز تۈركۈمىنى «سۇ يۇلتۇز» دەپ ئاتاپ، ئۇنى ئىقبال - پاراغەتكە سىمۋول قىلغان ۋە باشقىلار ⑮.

ئۇيغۇرلار شامان دىنىغا ئېتىقاد قىلغان مەزگىللەردە خەلق ئارىسىدا بىر قەدەر كەڭ تارقالغان «يۇلتۇز پالىسى» (يۇلتۇزلارنىڭ خاسىيىتىگە ئاساسلانغان پالچىلىق، رەمباللىق) يۇلتۇز كالېندارىنىڭ يۇقىرىقىدەك خۇسۇسىيەتلىرىگە تەدبىقلانغان. قەدىمكى ئۇيغۇرلارنىڭ قارىشىدا كۈن، ئاي، يۇلتۇز بىر گەۋدىلىك ئۇقۇم بولۇپ، ئاسمان بوشلۇقىدا ھەركەت قىلىدىغان «تەڭرى» لەردۇر. ئۇلارنىڭ نەزەرىدە «كۈن تەڭرىسى» كۆك تەڭرىلىرى ئىچىدە ئەڭ چوڭى بولۇپ، «كۈن تەڭرىسى» دىن كېيىنكى ئىككىنچى تەڭرى - «ئاي تەڭرى» سىدۇر.

بۇ ھەقتە ئەجدادلىرىمىزنىڭ «كۆك تەڭرى» لىرى ھەققىدە ياراتقان تۆۋەندىكى بىر رىۋايىتى بىزنىڭ دىققىتىمىزنى قوزغايدۇ:

كۈن تەڭرى بىلەن ئاي تەڭرى ئوتتۇرىسىدا «ئۆلگىن» نامىلىق بىر تەڭرى ياشارمىش، ئۇنىڭ ھوزۇرىغا كىرىدىغان يولدا يەتتە (بەزى رىۋايەتلەردە توققۇز) توسۇق بار ئىكەن. بۇ توسۇقلار ئەركەك شامان (قام) لار كەلگەندە ئېچىلىدىكەن. بەشىنچى توسۇق تۆمۈر قوزۇق (ئالتۇن قوزۇق) يۇلتۇزىغا تۇتىشىدىكەن. كۆكتىن تۆكۈلىدىغان رەھمەت يامغۇرلىرى «ئۆلگىن» نىڭ ئاغزىدىن ئاققان شالا ئىكەن. ئۇنىڭ يەتتە ئوغلى، توققۇز قىزى بار ئىكەن. ئوغۇللىرىنىڭ نامى قارشىت، بۇغراخان، يېشىلخان، بۇرچاخان، قاراقۇش (قارتال)، بەختىخان، ئەركانىم بولۇپ، ئۇلارمۇ كۆكتە تۇرىدىكەن. «ئۆلگىن» نىڭ خىزمەتىدە يەنە باشقا روھلارمۇ بار ئىكەن. بۇلاردىن يورۇق، شولا، قار قاتارلىقلار بولۇپ، يورۇق ئىنسانلار بىلەن «ئۆلگىن» ئارىسىدىكى «ئالاقىچى ئىكەن» ⑯. بۇ رىۋايەتتە تىلغا ئېلىنغان «يەتتە توسۇق» خەلق

چۈشەنچىسىكى «يەتتە پەلەك» - يەتتە قات ئاسمان چۈشەنچىسىنى، «ئۇلگىسى» نامى يەتتە گۇغلىنامى نامى يەتتە سەييارە ياكى يەتتە پلانېتىنامى نامىنى ئىنكاس قىلغان. شۇنداق قىلىپ، قەدىمكى ئەجدادلىرىمىز ئۆز قىياسىغا ۋە ئەملىي كۆزىتىش تەجرىبىلىرىگە ئاساسەن ئاسماندىكى يەتتە سەييارىنى ۋە ئۇلارنىڭ خاراكتېرىستىكىسىنى بىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولغان. مەسىلەن، سەكەنتىر (ساتورىن) نى بەخت يۇلتۇزى (خەلق ئارىسىدىكى قەدىمكى نامى قارشىت) ؛

ئوڭاي (يۇپېتېر) نى مەغرۇرلۇق يۇلتۇزى (خەلق ئارىسىدىكى قەدىمكى نامى قاراقۇش، قارتال) ؛

كورۇد (مارس، مىرىخ) نى غەزەپ يۇلتۇزى (خەلق ئارىسىدىكى قەدىمكى نامى بۇغراخان) ؛

سەۋىت (زۆھرە، ناخىت، ۋېنېرا) نى خۇشاللىق يۇلتۇزى (خەلق ئىچىدىكى نامى يېشىلخان) ؛

ئارزۇ (ئاتارۇد - مىركورىي) نى تىلەك يۇلتۇزى (خەلق ئىچىدىكى قەدىمكى نامى بۇرچاخان) ؛

يەشق (كۈن، شەمىس) نى يورۇقلۇق يۇلتۇزى (خەلق ئارىسىدىكى قەدىمكى نامى ئەركانىم) ؛

يالچىق (ئاي - قەمەر) نى ئاشىق يۇلتۇزى (خەلق ئارىسىدىكى قەدىمكى نامى بەختىخان) دەپ ئاتىغان ھەمدە ئۇلارنىڭ ئاسمان بوشلۇقىدىكى ئورنىغا قاراپ مۇنداق گۇرۇپپىلاشتۇرغان:

يەر بىلەن ئاي شارى ئوتتۇرىسىدىكى بوشلۇق - 1 - پەلەك.

ئاي شارى بىلەن مىركورىي ئوتتۇرىسىدىكى بوشلۇق - 2 - پەلەك.

مىركورىي بىلەن ۋېنېرا ئوتتۇرىسىدىكى بوشلۇق - 3 - پەلەك.

ۋېنېرا بىلەن قۇياش ئوتتۇرىسىدىكى بوشلۇق - 4 - پەلەك.

كۈن بىلەن مارس ئوتتۇرىسىدىكى بوشلۇق - 5 - پەلەك.

مارس بىلەن يۇپېتېر ئوتتۇرىسىدىكى بوشلۇق - 6 - پەلەك.

يۇپېتېر بىلەن ساتورىن ئوتتۇرىسىدىكى بوشلۇق - 7 - پەلەك.

شۇنداق قىلىپ، يەتتە قات ئاسمان چۈشەنچىسى مۇشۇنىڭدىن كەلگەن ⑰.

ئومۇمەن ئالغاندا، قەدىمكى ئەجدادلىرىمىز يۇلتۇز كالېندارى (تەبىئىي كالېندار ياكى يېزىقسىز كالېندار) ۋە ئاسمان جىسىملىرى ھەققىدىكى ئەملىي تەجرىبىلەرنى ناھايىتى كۆپ توپلىغان. ئاسماندىكى بارلىق جىسىملار ئوخشىمىغان ئوربېتىنى بويلاپ، يەرنى ئەگىپ ھەربىرىنىڭ ھالەتتە تۇرىدىغانلىقىنى، قۇياش بارلىق پلانېتلار ئىچىدە ئۆزىدىن يورۇقلۇق چىقىرىدىغان بىردىنبىر «ئاسمان تەڭرىسى» بولۇپ، يورۇقلۇق ۋە ئىسسىقلىقنىڭ مەنبەسى ئىكەنلىكىنى، ئاي قۇياشتىن يورۇقلۇق ئالغۇچى، يەرگە ھەممىدىن يېقىن تۇرىدىغان «يەرنىڭ ھەمراھى» ئىكەنلىكىنى ئەملىي تەجرىبىلىرىدىن ئۆتكۈزگەن.

ئۇلۇغ ئۇيغۇر ئالىمى يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ «قۇتادغۇبىلىك» داستانىنىڭ «يەتتە يۇلتۇز ۋە 12 بۇرج بايانىدا» ناملىق 5 - بابىدا شېئىرىي يول بىلەن يەتتە يۇلتۇز (يەتتە پلانېتا) نىڭ سۇپىتى مۇنداق يېزىلغان:

128 كۆكتىكى يۇلتۇزلار بەزىسى بىزەك،
يول باشلار بەزىسى، بەزىسى يەزەك
(خەۋەرچى، چارلىغۇچى).

129 كىشىگە يورۇقلۇق بېرۇر بەزىسى،
يول يۇتسە كۆرسىتۇر يەنە قانچىسى.

130 بەزىسى ئېگىزدە، بەزىسى تۆۋەن،
غۇۋادۇر بەزىسى، بەزىسى روشەن.

131 بۇلاردىن ئەڭ ئۇستۇن سەكەنتىر تۇرۇر،
ئىككى يىل سەككىز ئاي بىر بۇرجتا قالۇر.

132 ئىككى ئورۇندا تۇرىدۇ ئوڭاي،
قالۇر بىر بۇرجتا ئۇ دەل 12 ئاي.

133 ئۇچىنچى كورۇددۇر غەزەپتە يۇرۇر،
قايان بارسا بارلىق ياشارغان قۇرۇر.

134 تۆتىنچى قۇياشتۇر يورۇتار جاھان،
يېقىن ھەم ئۇدۇل كەلگەننى ھامان.

135 بەشىنچى سەۋىتتۇر، سۆيۈملۈك ئۆزى،
ئۇ باقسا كۆرەرسەن خۇشاللىق يۈزى.

136 ئۇنىڭدىن كېيىن بۇ ئارزۇ كېلۇر،
ئۇ كىمگە يۈقۇشسا، تىلەككە يېتۈر.

137 بۇلاردىن تۆۋەنرەكتە يالچىق تۇرۇر،
قۇياشقا ئۇدۇل باقسا تولۇن بولۇر.

يۇقىرىقى بېيىتلاردا يەتتە يۇلتۇز (يەتتە پلانېتا) نىڭ نامى، ئاسمان بوشلۇقىدىكى ئورنى، يۇلتۇزلارنىڭ بىر - بىرىدىن يىراق - يېقىنلىقى، پلانېتلارنىڭ ھەر بىر بۇرجتىكى ۋاقتى، ھالىتى ۋە تەبىئىي كالېندارلىق خۇسۇسىيىتى ھەققىدە ئېنىق مەلۇمات بېرىلگەن. بۇ مەلۇماتلارنى يۇقىرىدا بايان قىلىپ ئۆتكەن قەدىمكى ئۇيغۇرلار ئارىسىدىكى يەتتە يۇلتۇز ھەققىدىكى ساددا چۈشەنچىلەر ۋە يۇلتۇز كالېندارى بىلەن سېلىشتۇرساق، ئاساسەن ئوخشاشلىق بار

ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىمىز ⑱.

بىز يەنە «قۇتادغۇبىلىك» داستانىنىڭ «يەتتە يۇلتۇز ۋە 12 بۇرج بايانىدا» دېگەن بابىدىكى مەزمۇنلارنى ئوقۇغىنىمىزدا، ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆز دەۋرىدە خېلى مۇكەممەل ئاستىرونومىيە ۋە كالېندار (تەقۋىم) چىلىق چۈشەنچىسىگە ئىگە ئىكەنلىكى، ھەتتا ئاسمان جىسىملىرىغا ئۆز تىلىدا (ئۇيغۇرچە) ئات قويغانلىقى، ئۇيغۇر كالېندارى بويىچە يىل، پەسىل، ئاي ۋە كۈنلەرنى توغرا ئايرىغانلىقى ۋە «تۆت تادو»، «12 بۇرج» بويىچە گۈرۈپپىلاشتۇرغانلىقى ناھايىتى ئېنىق مەلۇم بولىدۇ.

«قۇتادغۇبىلىك» داستانىدىكى مەلۇماتلارغا قارىغاندا، قەدىمكى ئۇيغۇرلار يۇلتۇز كالېندارى (يېزىقسىز كالېندار) ۋە ئاستىرونومىيە جەھەتتىكى مول تەجرىبىسىگە ئاساسەن، يەتتە سەييارىغا ئۇلارنىڭ سىرتقى ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن ئۆز تىلىدا (ئۇيغۇرچە) نام بەرگەن. مەسىلەن، ساتورىنغا سەكەنتىر - باقىر سوقۇم (بۇنى بەخت يۇلتۇزى دەپ قارىغان)، يۇپىتىرغا ئوڭاي قارا قاش ئىرانتىر (بۇنى مەئىشەت يۇلتۇزى دەپ قارىغان)، مارسقا كورۇد (بۇنى غەزەپ يۇلتۇزى دەپ قارىغان)، قۇياشقا يەشىق، ۋېنېراغا سەۋىت (بۇنى خۇشاللىق يۇلتۇزى دەپ قارىغان)، مېركورىيغا ئارزۇ (بۇنى تىلەك يۇلتۇز دەپ قارىغان)، ئاي شارىغا يالچىق (بۇنى ئاشىق يۇلتۇزى دەپ قارىغان) . . . ۋەھاكازالار. بۇلاردىن باشقا، ئۇيغۇر كالېندارىدىكى 12 ئايغا ۋەكىللىك قىلىدىغان 12 بۇرجقىمۇ ئۆز تىلىدا (ئۇيغۇرچە) ئىسىم قويغان. مەسىلەن،

ئۇيغۇرچە		ئەرەبچە
1. قوزى	(1 - ئاي)	ھەمەل
2. ئۆي	(2 - ئا)	سەۋر
3. ئارەندىز	(3 - ئاي)	جەۋزا
4. قۇچىق	(4 - ئاي)	سەراتان
5. بارس	(5 - ئاي)	ئارسلان
6. بۇغداي بېشى	(6 - ئاي)	سۇمبۇل
7. ئۇلكۇ	(7 - ئاي)	مىزان
8. چايان	(8 - ئاي)	ئەقرەب
9. يا	(9 - ئاي)	قەۋس
10. ئوغلاق	(10 - ئاي)	جەدى
11. كۈنەك	(11 - ئاي)	جەددى
12. بالىق	(12 - ئاي)	ھۈت

«قۇتادغۇبىلىك» داستانىنىڭ 138 -، 140 -، 141 -، 142 -، 143 -، 144 -، 145 -، 146 - بەيىتلىرىدە 12 بۇرج ۋە يۇلتۇز كالېندارى ئۇستىدە توختالغان. يۇسۇپ خاس ھاجىپ قۇياشنىڭ ھەر قايسى بۇرجلاردا تەخمىنەن بىر ئايچە بولىدىغانلىقىنى ۋە بىر پەسىلدە ئۈچ بۇرجدىن ئۆتىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ مۇنداق يازغان:

143 ئۈچى سۇ، ئۈچى يەل، ئۈچى بولدى ئوت،
ئۈچى تۇپراق، بۇلاردىن دۇنيا ۋۇجۇت.

بۇنىسى قەدىمكى ئۇيغۇرلارنىڭ يۇلتۇز كالېندارىغا ئاساسەن تەھلىل قىلغاندا: I قوزى (ھەمەل)، ئۆي (سەۋر)، بېلىق (ھۇد) سۇغا تەۋە؛ II ئارەندىز (جەۋزا)، قۇچىق (سەرەتان)، ئارسلان (ئەسەد) ھاۋاغا تەۋە؛ III بۇغداي بېشى (سۇمبۇل)، چايان (ئەقرەب)، ئۇلكۇ (مىزان) ئوتقا تەۋە؛ IV يا (قەۋس)، ئوغلاق (جەدى)، كۈنەك (دەلۋە) تۇپراققا تەۋەدۇر ⑲.

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ دۇنياغا داڭلىق، ئالەمشۇمۇل، مەشھۇر قامۇسى «تۈركىي تىللار دىۋانى» بىلەن «قۇتادغۇبىلىك» داستانىنىڭ دۇنيادا تەتقىق قىلىنىش ئەھۋالىدىن قارىغاندا، بۇ ئىككى قامۇسنىڭ ئاپتورلىرى - مەھمۇد قەشقەرى بىلەن يۇسۇپ خاس ھاجىپلار پىشقان تەقۋىمچى (كالېندارچى) لەر ئىدى.

مەسىلەن، يۇسۇپ خاس ھاجىپ 12 بۇرج بويىچە قۇياشنىڭ ھەر بىر بۇرجتا تەخمىنەن بىر ئاي توختايدىغانلىقى، بىر پەسىلدە ئۈچ بۇرجدىن ئۆتىدىغانلىقى ئارقىلىق پەسىللەرنىڭ كالېندار قائىدىسىگە چۈشۈرۈپ ھېسابلىغان. شۇنداق قىلىپ، تۆت گۈرۈپپىغا يەنى تۆت پەسىلگە ئايرىغان. ئالمىنىڭ ھېسابى بويىچە، ھەر ئاي 30 كۈن، بىر يىل 12 ئاي، پۈتۈن يىل جەمئىي 360 كۈن بولغان. كەبىسە يىلى ئارتۇق ئاي دەپ ئايرىلمىغان. ھەر ئۈچ ئاي - 90 كۈن بىر پەسىل بولۇپ، بىر يىل تۆت پەسلگە ئايرىلغان. ھازىرقى ئۇيغۇر يىلنامىسى (كالېندارى) دا ئاساسەن مۇشۇ كالېندار قوللىنىلىپ كەلمەكتە. بۇ يىلنامە (كالېندار) يۇسۇپ خاس ھاجىپنىڭ توغرا ئەقلىي خۇلاسىسى، ئۇزاق مۇددەت كۈزىتىشى ۋە كالېندار (تەقۋىم) چىلىققا بولغان ماھىرلىقىدىن كەلگەن. بۇ ناھايىتى كۆزگە كۆرۈنەرلىك كۆز قاراش. چۈنكى ئەينى ۋاقىتتا ئىلمىي دەلىللەشكە مۇمكىن بولمىغاچقا، پەقەت كەم پاكىتلارنىڭ قىياس ئارقىلىقلا تولۇقلاشقا، رېئال بوش يىل ۋە پەسىللەرنى ساپ تەسەۋۋۇر ئارقىلىقلا تولدۇرۇشقا توغرا كېلەتتى. بۇ، ئۆز دەۋرىگە نىسبەتەن قالتىس چوڭ ئىش، ئۇيغۇر كالېندارچىلىقىدىكى چوڭ سەكرەش ھەم غايەت زور مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشكەن ئۇلۇغ كەشپىيات بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

شۇڭلاشقا، دۇنياۋىيۇەن «ئۇيغۇر ئاستىرونو-

مىيىسى ۋە دۇنيا قۇياش مەركەز تەلىماتىنىڭ ئاساسچىسى - يۈسۈپ خاس ھاجىپ» دېگەن ماقالىسىدا يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ كالېندارچىلىقتىكى غايەت زور مۇۋەپپەقىيىتىگە قايىل بولغان ھالدا: «قەدىمكى زامان بابىل كالېندارىدا بىر يىل 12 ئايغا ئايرىلغان. چوڭ ئايلار 30 كۈن، كىچىك ئايلار 29 كۈن بولۇپ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر ئاي 29.5 كۈندىن بولغان. بىر يىل 12 ئاي - 358 كۈن بولغان.

ھازىر خەلقئارادا ئومۇمىيۈزلۈك قوللىنىۋاتقان كالېندارىدا بىر يىل 12 ئايغا ئايرىلغان، چوڭ ئايلار 31 كۈن، كىچىك ئايلار 30 كۈن، كەبىسە يىلى 2 - ئاي 28 كۈن بولىدۇ. شۇنداق بولغاندا بىر يىل 365 كۈن بولىدۇ. بابىل كالېندارىغا قارىغاندا، ئۇيغۇر كالېندارى ئىلمىي ھەم ئىلغار. ھازىر خەلقئارادا ئومۇمىيۈزلۈك قوللىنىلىۋاتقان كالېندار (يىلنامە) دىن بەش كۈنلا پەرقلىنىدۇ. ئۇنىڭ ئەھمىيىتى ئىنتايىن زور. يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ تالانتى ۋە دانالىقىغا كىشىلەر ئاپىرىن ئوقۇماي تۇرالمايدۇ» ⑳ دەپ يازىدۇ.

قاراخانىيلار سۇلالىسى دەۋرىدە گۈللەنگەن كالېندار (تەقۋىم) چىلىق ئىلمى جۇملىدىن يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ «قۇتادغۇبىلىك» ناملىق شانلىق ئەسىرىدە ئىپادىلىگەن كالېندارچىلىققا دائىر قىممەتلىك بايانلار قاراخانىيلار سۇلالىسى زاۋاللىققا يۈز تۇتقاندىن كېيىنمۇ يەنىلا دەۋردىن دەۋرگە ئۆتۈپ، ئەۋلادتىن ئەۋلادقا مىراس بولۇپ كەلدى. موڭغۇللار ۋە يۈەن سۇلالىسى (مىلادى 1279 ـ 1368 - يىللار) دەۋرىدە، مەدەنىيەتلىك دەپ ھېسابلانغان زور بىر تۈركۈم ئۇيغۇر زىيالىيلىرى يۈەن سۇلالىسى ئوردىسىدا قاراخانىيلار سۇلالىسىدىن مىراس بولۇپ كېلىۋاتقان كالېندار (تەقۋىم) چىلىق ۋە ئاستىرونومىيىلىك بىلىملەر بىلەن مەشھۇر ئاتالدى.

«يۈەن سۇلالىسى تارىخى» 48 - جىلد «ئىلمىي نۇجۇم تەپسىراتى»، «يۈەن سۇلالىسى تارىخى» 90 - جىلد «ئەمەلدارلار رويخېتى»، ۋاڭ شىيەن، شاڭ چىگۈڭلار يازغان «يۈەن سۇلالىسى تارىخى، سەركاتىب نازارىتى تەزكىرىسى» ۋە شۇي يۈبىڭ يازغان «جىجىڭ توپلىمى» قاتارلىق تارىخىي خاتىرىلەرگە ئاساسلانغاندا، مىلادى 1260 - يىلى قۇبلايخان تەختكە چىققاندىن كېيىن، ئەينى چاغدىكى ئۇستۇنبالىق (بۈگۈنكى ئىچكى موڭغۇلدىكى دۇلۇن ناھىيىسىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدا بولۇپ، موڭغۇللارنىڭ پايتەختى ئىدى) تا ئىسلام رەسەتخانىسىنى تەسىس قىلدۇرغان ھەمدە ئۇيغۇر تەقۋىمچى، ئاستىرونوم جامالىددىننىڭ بۇئىسلام رەسەتخانىسىنىڭ مۇئەككىلى قىلىپ تەينىلىگەن. شۇنىڭ بىلەن بۇ رەسەتخانا غەربىي يۇرتلۇق ئۇيغۇر تەقۋىمچىلەر (كالېندارچىلار) ۋە ئاستىرونوملار ھەر خىل كۈزىتىش ۋە تەتقىقات ئىلىپ بارىدىغان ئىلمىي مەشغۇلات ئورنىغا ئايلانغان. كېيىن بۇ جايدا تەتقىقات ئىلىپ بارىدىغان ئۇيغۇر ئالىملىرىنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ، يەنە ئىككىنچى ئورۇندا مۇسۇلمانلار رەسەتخانىسى تەسىس قىلىنغان. بۇ رەسەتخانىلاردا ئۇيغۇر تەقۋىمچىلىرى (كالېندارچىلىرى) مەشغۇلات ئىلىپ بارىدىغان مەخسۇس تەقۋىمچىلىك ئورگىنىمۇ قۇرۇلغانىدى ㉑. ئەينى ۋاقىتتا بۇ رەسەتخانىلاردا ئىلمىي تەتقىقات ئىلىپ بارىدىغان، ھەم مەخسۇس كالېندار ئۆچۈن باش قاتۇرىدىغان ئۇيغۇر تەقۋىمچىلەر خېلى كۆپ بولغان. بۇلارغا ۋەكالىتەن بىز مەشھۇر تەقۋىمچى جامالىددىننىڭ ئالاھىدە زور تۆھپىسىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇپ ئۆتسەكلا كۇپايە قىلىدۇ.

جامالىددىن كۆپ تەرەپلىمە يېتىشكەن، چوڭقۇر بىلىمگە ۋە يۇقىرى مەلۇماتقا ئىگە ئالىم بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇ، ئاستىرونومىيە ۋە ھاۋارايى ئىلمى بىلەن شۇغۇللىنىش جەريانىدا يۈەن سۇلالىسىدا ئىشلىتىلىپ كەلگەن سۇئ، جىن سۇلالىلىرىنىڭ كونا كالېندارى بىلەن ھاۋارايى، مەۋسۇملارنىڭ ماس كەلمەيۋاتقانلىقىنى بايقىغان. شۇنىڭ بىلەن جىيۈەن 4 - يىلى (مىلادى 1267 - يىلى) ئۇ مۇسۇلمانلار كالېندارىغا ئاساسەن «بۇيۇك كالېندار» نى تۈزۈپ چىققان.

يۈەن سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە ئوردا سۇئ سۇلالىسى تەقۋىمچىلىرى بىلەن جىن سۇلالىسى تەقۋىمچىلىرىنىڭ كالېندارلىرىنى شۇ پېتىلا ئىشلىتىشكە يارلىق چۈشۈرگەنىدى. ئوگداي خان ۋاقتىدا «زەپەر قۇچقان ئات يىلى تۈزۈلگەن كالېندار» نى تۈزگەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇنى يولغا قويمىغانىدى. جامالىددىن تۈزگەن «بۇيۇك كالېندار» بولسا جاكارلىنىپ، رەسمىي يولغا قويۇلغانىدى. «يۈەن سۇلالىسى تارىخى» 52 - جىلد «تەقۋىم تەپسىراتى» دا بۇ ھەقتە ئېنىق خاتىرىلەر بار. ئۇنىڭدا: «جىيۈەن 4 - يىلى، غەربىي يۇرتلۇق جامالىددىن «بۇيۇك كالېندار» تۈزدىلەر، كېرەملىك قۇبلايخان بۇ كالېندارنى يولغا قويۇشقا يارلىق چۈشۈردىلەر. شۇنىڭ بىلەن بۇ كالېندار ئارقا - ئارقىدىن ئاۋام ئىچىگە تارقاپ، دىنىي پائالىيەتلەرمۇ ئۇشبۇ كالېندار بويىچە ئېلىپ بېرىلىدىغان بولدىلەر...» دېيىلگەن.

جىيۈەن 13 - يىلى (مىلادى 1276 - يىلى) قۇبلايخان شۇي خېنىڭ، گو شۇجىنىڭ قاتارلىقلارغا كالېندار ئىشلەشنى تاپشۇرغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇلار جامالىددىننىڭ يېتەكلىشى ۋە ئۇ تۈزگەن كالېنداردىن پايدىلىنىپ، جىيۈەن 17 - يىلى

(مىلادى 1280 - يىلى) قىشلىقى ئاران بىر كالېندارنى تۈزۈپ پۈتتۈرگەن. ئۇنى تولۇقلاپ تۈزۈش ئاساسىدا ئۇنىڭغا «مەۋسۇم كالېندارى» دەپ ئىسىم قويۇلۇپ، ئاندىن تارقىتىلغان. جىيۇەن 20 - يىلىغا كەلگەندە بۇ چىبەن ئىسىملىك بىرى ئالدىنقىلارنىڭ ئەمگىكىدىن ۋە كالېندار تۈزۈش ئۇسۇلىدىن پايدىلىنىپ، «لى يى» كالېندارىنى تۈزۈپ چىققانىدى. جامالىددىن تۈزگەن «بۈيۈك كالېندار» ئېلان قىلىنغاندىن تارتىپ «مەۋسۇم كالېندارى» نىڭ يولغا قويۇلۇشىغىچە بولغان ئارىلىقتا 15 يىل ئۆتكەن. جامالىددىن تۈزگەن كالېندار مانا شۇ 15 يىل جەريانىدا دۆلەت كالېندارى سۈپىتىدە ھەر قايسى جايلارغا تارقىتىلىپ، ئومۇمىي ئىشلارغا ئىشلىتىلىدىغان ئورتاق كالېندارغا ئايلانغان. «بۈيۈك كالېندار» دىن كېيىن يەنە ئىككى كالېندار بارلىققا كەلگەن بولسىمۇ، ئەمما جامالىددىن تۈزگەن بۇ كالېندار ئەمەلدىن قالدۇرۇلمىغان، بەلكى داۋاملىق بېسىپ تارقىتىلغان. «يۈەن سۇلالىسى تارىخى» 94 - جىلد «ئوزۇق - تۇلۇك، مال - مۈلۈك تەزكىرىسى» نىڭ 2 - قىسمىدا كۆرسىتىلىشىچە، خانبالىقتا مەخسۇس كالېندار بېسىپ ساتىدىغان باسمىخانا قۇرۇلغان بولۇپ، تىيەنلى تۇنجى يىلى (مىلادى 1328 - يىلى) مۇسۇلمانلار كالېندارىدىن 5257 نى بېسىپ ساتقان. ھەر بىر كالېندارنىڭ باھاسى 50 سەر جۇڭتۇڭ پۇلىغا توغرا كەلگەن.

يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان مۇسۇلمانلار كالېندارى دېگىنىمىز - ئەرەبلەرنىڭ كالېندارى بىلەن ئاساسەن ئوخشاش بولۇپ، ئۇ، شەمسىيە كالېندارى بىلەن قەمەرىيە كالېندارىدىن ئىبارەت ئىككى خىل ئىدى: شەمسىيە كالېندارى بولسا، ئاساسەن دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلىرىدا پەسىللەرنىڭ ئايرىش ۋە باشقا ئىشلارغا ئىشلىتىلەتتى. شەمسىيە كالېندارى بويىچە قۇياشنىڭ ئۆز ئوقى ئەتراپىدا بىر قېتىم ئايلىنىشىنى 365 كۈن ھېسابلايتتى. قەمەرىيە كالېندارى بويىچە، ئاينىڭ 12 قېتىم تولغىنىغا ئاساسەن 12 ئاي ھېسابلايتتى.

قىسقىسى، ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ ئەزەلدىن تۇپ ئاھالىسى بولۇپ كەلگەن ئۇيغۇرلار ئۇزاق ئەسىرلىك ئىشلەپچىقىرىش ئەمەلىيىتى جەريانىدا توپلىغان مول بىلىملەرگە ئاساسەن، يۇلتۇز كالېندارى، مۆچەللىك كالېندار ۋە باشقا تۇرلۇك كالېندارلارنى ئىختىرا قىلىپ، دۇنيا كالېندارچىلىق ئىلمىغا غايەت زور تارىخىي تۆھپىلىرىنى قوشقانىدى. لېكىن سەئىدىيە خانلىقىدىن كېيىنكى ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقى، بولۇپمۇ چوڭ - كىچىك خوجىلارنىڭ بۆلگۈنچىلىكلىرى ھەم جاھالەت كۈچلىرىنىڭ توسقۇنلۇقلىرى بىلەن كالېندارچىلىقىمىزدىكى كۆپ ئەسىرلىك مۇۋەپپەقىيەتلىرىمىز ۋەيران قىلىنىدى.

رەسسام: ئەكبەر پەيزۇللا

ئىزاھلار ۋە پايدىلانغان مەنبەلەر

① ئانىمىزم - تەبىئەت ھادىسىلىرىنىڭ قانۇنىيەتلىرىنى چۈشەنمىگەنلىكتىن يۇز بەرگەن ئىپتىدائىي تەبىئەت كۈچ قارىشى.
② دېئىزم - قەدىمكى تەبىئەت ئىلاھىيەتچىلىك كۈچ قارىشى. بۇ، تەبىئەتنىڭ ئۆزى تەڭرى دېگەن ئاساسىي نۇقتىسىنەزەرگە ئاساسلانغان.
③، ④ ئابدۇكېرىم راھمان: «قۇتادغۇبلىك داستانىدىكى ئاسترونومىيىلىك قاراشلارنىڭ بىر قىسىم ئېتنولوگىيىلىك مەنبەلىرى».
⑤ خەنزۇچە: «شىنجاڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى» ژۇرنىلى 1989 - يىللىق 1 - سان.
⑥، ⑦ قۇربان ۋەلى: «بىزنىڭ تارىخىي يېزىقلىرىمىز» شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى 1986 - يىل ئۇيغۇرچە نەشرى.
⑧ سەمەت دۇگايلى: «قەدىمكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى توغرىسىدا قىسقىچە بايان»، «قەشقەر پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتى ئىلمىي ژۇرنىلى» 1981 - يىللىق 2 - سان.
⑨ «بىزنىڭ تارىخىي يېزىقلىرىمىز».
⑩ نىغمەت ياقۇپ: «مۆچەللىك كالېندار توغرىسىدا»، «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى» 1983 - يىللىق 1 - سان.
⑪ سەمەت دۇگايلى: «قەدىمكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى توغرىسىدا قىسقىچە بايان».
⑫، ⑬ «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى» (ئىچكى ژۇرنال) 1985 - يىللىق 12 - سان.
⑭ ئابدۇرەھىم ھاشىم: «قۇتادغۇبلىكتىكى ئاسترونومىيىلىك بايانلارنىڭ تارىخىي يىلتىزى ۋە ئۇنىڭ راۋاجى توغرىسىدا»، «قەشقەر پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتى ئىلمىي ژۇرنىلى» 1989 - يىللىق 6 - سان.
⑮ «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى» (ئىچكى ژۇرنال) 1985 - يىللىق 12 - سان.
⑯ ئابدۇكېرىم راھمان: «قۇتادغۇبلىك داستانىدىكى ئاسترونومىيىلىك قاراشلارنىڭ بىر قىسىم ئېتنولوگىيىلىك مەنبەلىرى».
⑰ «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى» (ئىچكى ژۇرنال) 1985 - يىللىق 12 - سان.
⑱ ئابدۇكېرىم راھمان: «قۇتادغۇبلىك داستانىدىكى ئاسترونومىيىلىك قاراشلارنىڭ بىرقىسىم ئېتنولوگىيىلىك مەنبەلىرى».
⑲ «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى» (ئىچكى ژۇرنال) 1985 - يىللىق 12 - سان.
⑳ دۇشياۋيۈەن: «ئۇيغۇر ئاسترونومىيىسى ۋە دۇنيا قۇياش مەركەز تەلىماتىنىڭ ئاساسچىسى - يۈسۈپ خاس ھاجىپ»، «قەشقەر پېداگوگىكا ئىلمىي ژۇرنىلى» 1989 - يىللىق 5 - سان (ئۇيغۇچە).
㉑ «شىنجاڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى» 1985 - يىللىق 1 - سان.

ئاپتور: ش ئۇ ئا ر سىياسىي كېڭەش «شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» مەجمۇئەسىنىڭ باش مۇھەررىرى (M2)

تۇنۇگۈن، بۈگۈن

ۋە ئەتە

نىياز قاھار

ناھايىتى ئۇزاق زامانلار ئىلگىرىكى توپان بالاسىدىن كېيىن ئىنسانىيەت ۋارۋارلىق دەۋرى، مەدەنىيەت دەۋرى، ئىلىكتر دەۋرى، ئۇچۇر دەۋرى قاتارلىق دەۋرلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈپ، بۈگۈنكى گېن دەۋرى، دېگىز - ئوكيان دەۋرىنىڭ دەرۋازىسىنى ئىنساني ئەقلي تەپەككۇر بىلەن تىترەتمەكتە.

دەرۋەقە، تۇنۇگۈن كىشىلەر قالدۇرغان ئىزلار، قايسىبىر پەيلاسوپ - دانىشمەنلەرنىڭ پاساھەتلىك سۆزلىرى، قايسىبىر روھاني - سوپىستلارنىڭ نالىلىرى، ھەممىنى يالماپ يۇتىدىغان دەھشىتى بىلەن ئۇ قىتئەدىن بۇ قىتئەگە ئاتلاپ ھۆركىرىگەن شىر يۇرەك شەخسلىرىمىزنىڭ بارلىق قىلمىش - ئەتمىشلىرىنىڭ ھەممىسى ئۆتمۈشكە، تارىخقا ئايلاندى. بىز تۇرۇۋاتقان يەر شارى يەنە تۇرلۇك قىسمەت، ئاجايىپ - غارايىپ كارامەتلەرنى ئۆز قوينىغا سىغدۇرۇپ ئۆز ئوقىدا ئايلىنىۋەردى. ئىنسان ئوخشاشلا ئالەمنىڭ خان تاجىسى بولۇش سۈپىتى بىلەن مانا بۈگۈنكى دەقىقىلەرگە ئۇلاشتى. كېلىڭ، بىز بۈگۈنكى ئېگىز - ئېگىز ھەشىمەتلىك ئىمارەتلەردىن، تېقما - تېقما ئادەملەر توپىدىن، يىلاندەك ئۇزۇنغا سوزۇلغان تېز سۈرئەتلىك ئاسفالىت يوللاردىن، كۆكتىكى قەرىنى ئىككىلەنمەيلا يېرىۋاتقان پولات لاچىنلاردىن ھالقىپ ئۆتۈپ، قەدىمىي كارۋان ئىزلىرىنى ئاقتۇرۇپ تاپايلى ۋە ئۇنىڭ بويلاپ تەپەككۇرىمىزدە قېتىپ قالغان بەزى تۈگۈنلەرنى يېشىپ، ئاشۇ ئىزنالاردا سەلتەنەت سۈرگەن ئالەمشۇمۇل روھ ئىگىلىرىنى چاقىرايلى، ئۇلار بىزگە دېيىشكە ئۇلگۈرەلمىگەن سۆزلىرىنى ئېيتىپ بەرسۇن...

1

«ئەمدى مەن ماڭمەن، ئۆلۈمگە قاراپ ماڭمەن. سىلەر داۋاملىق ياشاۋېرىسىلەر، ئارىمىزدا كىمنىڭ ئەڭ بەختلىك ئىكەنلىكىنى ھېچكىم بىلمەيدۇ، پەقەت ئىلاھلا بىلىدۇ» (سوقرات).

بىر ھەقىقي دانا ياكى قەھرىمانغا مەن شۇنداق تەبرىك بېرىمەن، ئۇ، زۇلمەت كېچىنى يورۇتقۇچى مەشئەل ياكى قايتا پارلىغان تولۇنئايدۇر. ئۇ قانداق ئۆلۈشىدە قەتئىينەزەر كىشىلەر ئارىسىدا، ئادالەت - ھەقىقەت ئار تېخى ھايات...

ھەئە، ئۆلۈم، بىشارەت ئۇچقۇنلىرىنى چاچرىتىدىغان، ھىدايەت تېپىش يولىغا باشلىيالايدىغان بىردىنبىر مايماك. ئۆلۈمگە مەغرۇر قارىغان ئادەم ئىنساني كامىللىققا يېقىنلىشىۋاتقان ئادەم!

ئويلاڭچۇ، قايسىبىر چىن ئاقىل ئوردا - ساراي، ئالتۇن - كۈمۈشلەر ئىچىدە ھەقىقەت ئۇنچىلىرىنى سۆزۈپ ئالالىغان؟ ئابدۇلھەسەن ھەرەكانى: «يەر يۈزىدە يۈرگەن بەزى ئادەملەرنى بىز تىرىك دەيمىز، ئەسلىدە ئۇلار ئۆلۈك. يەر ئاستىدا ياتقان بەزى زاتلارنى بىز ئۆلۈك ھېسابلايمىز، ئەسلىدە ئۇلار تىرىك» دېگەن ئاقىلانە سۆزى بىلەن بىزنىڭ يۇقىرىقى ئېيتقانلىرىمىزنى دەللىلىيەلمەسمۇ؟

ئويغىتىش، ھەقىقەتكە ئۇندەش ناھايىتى مۇشكۇل. پەقەت ئۆزىنى تەڭرىگە بېغىشلىغان، ئۆز - ئۆزىنى تونۇپ، بېشىدىكى تاجنى، ئۇستىدىكى تون -لىباسلارنى مەسخىرە قىلىپ: «سەن مەن ئەمەسسەن، مەن مەندۇرمەن» دېيەلىگەن، ياكى پادىشاھنىڭ ئالدىدا ئۇنىڭ بارلىق ئىمتىياز - مەرتىۋىلىرىنى يىرتىپ تاشلاپ، شاھنى ئۆزىگە ئوخشاش

ئويلىنىش ۋە ئىزدىنىش

قەلەندەر ھالىتىدە تەپەككۇر قىلالىغان ۋە: «ئۇمۇ ماڭا ئوخشاش ئىنسان» دېگەن ئىدىيە بىلەن مۇئامىلە قىلىش روھىغا ئىگە ئادەملا مەڭگۈ يېقىلماس تۇغ بولالايدىغان ئادەمدۇر. شۇنداقلا ئۇ: «ئۆلۈم هېممىتىدە بارلىق مالامەتلەردىن خالاس بولۇش - مەن ئۇچۇن خاسىيەتلىك بىر ئىش» (سوقرات) دەپ ئېيتالايدۇ. ئۇ يەنە شۇنداق دەيدۇ: «ھەقىقىي مۇشكۇلات ئۆلۈمدىن قانداق قۇتۇلۇش ئەمەس، بەلكى گۇمراھلىقتىن قانداق ساقلىنىشتۇر. گۇمراھلىق (روھىي ۋەيرانچىلىق) دىن ساقلىنىش - ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇشتىنمۇ مۇشكۇل... گۇمراھلىق ئادەمنى ئۆلۈمگە قارىغاندا تېخىمۇ ئۆلتۇرىدۇ» (سوقرات).

2

قارالڭ، ئەسىرلەر بويى چۆلدەرەپ قالغان، تارىخ بورانلىرىدا سۇۋاقلىرى چۈشۈپ ئېستېتىك ئىقتىدارىدىن بارغانسېرى تۇزۇنلەپ قەدىرسىز قېلىۋاتقان مىڭئۆي غارلىرىدىن، چەكسىز قۇم بارخانلىرىنىڭ قورشاۋىدا قالغان شەھەر - قەلئە خارابىلىرىدىن، دالىلاردا بويۇن قىسىپ قالغان بالبالالار ھەم مەڭگۈ تاشلاردىن، قايسىبىر تاغ چوققىسىدا ئۇزۇندىن - ئۇزۇن سۇكۇتكە چۆمگەن بۇرىنىڭ ئۇزۇڭ - ئۇزۇڭ تىنىشلىرىدىن، ناھايىتى يىراقتىن گويا ئالۇنغا ئوخشاش كۆرۈنۈۋاتقان كۆرۈنۈشلەردە، ئاتلىقلار- نىڭ دەھشەت بىلەن نەرە تارتىپ دۆپۈرلەپ كېلىشى، تۇغ - ئەلەملەرنىڭ ھەيۋەت بىلەن جەۋلان قىلىشلىرىدىن ئۆزىمىزنى يەنە بىر قېتىم كۆرەلەيمىزغۇ؟!

شۇنداق، روھىي تراگېدىيىگە تويۇنغان راھىبلارنىڭ پاساھەتلىك دۇردانە سۆزلىرى، ئاخۇنلارنىڭ ۋەزخانلىقلىرى، ئەمىر - مەرۋىلىرى، تەڭرى بىلەن بىر گەۋدە بولۇشقا ئىنتىلگەن تەسەۋۋۇپچىلارنىڭ ناله - پىغانلىرى، ئالەمنى قايتىدىن چۈشەندۈرۈشكە ئۇرۇنغان پەيلاسوپلارنىڭ تەلىماتلىرى، قولى ئۆمۈرۋايەت قىلىچ دەستىسىدىن چۈشمىگەن سىياسىئون، قەھرىمانلارنىڭ قەھرى - غەزىپىمۇ ئوخشاشلا ئۇزۇلمەس ئېقىن بولۇپ قەدىمى تەگكەنلىكى جايلارنى سۇغۇرۇپ ماڭدى. ئۇندا مۇھەببەت ۋە نەپرەت تامغىسى خېلىلا قېنىق ئىدى. ئويلاڭچۇ، ئەگەر ئاشۇ تارماق ۋە غول ئېقىنلاردىن ئۇلارنىڭ روھىيەت ئۇنچىلىرىنى نەزەردىن ساقىت قىلساق، بۇ روھ جۇغلانمىسى (مەدەنىيەت) دىن سىرت يەنە نېمىلەر تېپىش مۇمكىن؟ ئۇلارنىڭ قېنىدا ئەركىن ئۇزۇپ يۈرگەن تۇرلۇك تۇمەن «مەنىۋى جانلىقلار» يەنە قانداق يوسۇنلاردا ئىپادىلىنىۋاتىدۇ؟

3

بېرىڭچۇ، ئېتىكاپتا ئولتۇرۇپ پۈتكۈل ۋۇجۇدى بىلەن چەكسىز ئاقلىق (بالىلىق روھ) قا ئىنتىلىۋاتقان ئاشۇ ئىلاھىسمان ئىنسانلارقېشىغا. ئۇلاردىن: «بىز كىم؟» دەپ سوراڭ. ئۇلار:

ئايا سىزجان تىكىپ ھەمىشە ئىزدەيسىز ئىلاھنى،
ئۇنى ئىزدەش ھاجەت ئەمەس، ئىلاھى سىز -
ئىلاھى سىز.
(جالالىددىن رۇمى)

دەپ جاۋاب بېرىشى چوقۇم. نىھايەت، روھ بارلىق ئىنسان ۋە بارلىق ئىنسانىيەت تەپەككۇرى ئىپادىلىنىدە زامان ۋە ماكان شەكلىدە ئۇزۇلمەس تارىخىي ئېقىن بولۇپ، ھەر خىل يوللار بىلەن گاھ بېرىكىپ، گاھ پارچىلىنىپ كەلمەكتە. بۇ جەريانداكى روھىي جۇغلىنىش (مەدەنىيەت) يېڭى - يېڭى مەزمۇنلار بىلەن مۇئەييەن سۇبلزاتسىيىلىك سىستېما باسقۇچىنى بەرپا قىلىش ئارقىلىق ئىنسانىيەت ئېڭىدىكى روھىي جۇغلانما جەۋھىرى «تەڭرى» نى يارىتىش بىلەن كۇپايىلەندى.

«ئۆز روھىي دۇنياينىڭ بىلىش ۋە ئىگىلەش، بىر چاغلاردا ئىسكەندەر زۇلقەرنەينىنىڭ يەر يۈزىنى ئىشغال قىلغىنىدىنمۇ مۇشكۇلرەك، لېكىن، ھەممىدىن مۇشكۇلى كېيىن كېلىدۇ. ھەممىنى ئۇقسەن. ئەما دۇنيادىكى تەلۇلەرگە قاراپ، ئۇنى زەررىچە بولسىمۇ ئۆزگەرتىش قولۇڭدىن كەلمەيدۇ. قىيىندىن قىيىن مەسىلە مۇشۇ!» (جالالىددىن رۇمى). دېمەك، روھ ئۆزىمىز دېمەكتۇر. ئۆزىمىز روھ، يەنى تەن شەكىل، روھىمىز مەزمۇن. قاچانكى بۇ روھنى يوقىتىپ قويىدىكەنمىز، ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنىڭ ئەڭ تۆۋەن قاتلىمىدىمۇ ھېچنېمىگە ئەرزىمەس، ئېغىزدىكى تۇكۇرۇكچىلىك قەدرى يوق بولۇپ ياشايمىز، خالاس. مانا بۇ ئۆزىمىزنى ئۆزىمىز ۋەيران قىلىش، روھىمىزنى نابۇت قىلىش دېمەكتۇر.

شۇنداق، روھ بىرىنچى ۋەتەن!

4

بۇ قۇيۇنغا گۇزەل ئەپسانىلەرمۇ، كىشىنى ئېپتىخارلىق تۇيغۇسىغا چۆمۈلدۈرىدىغان قەھرىمانلار ھەققىدىكى رىۋايەتلەرمۇ، شۇنداقلا پاجىئەلىك ھېكايەتلەرمۇ مۇجەسسەملەنگەن. ئەپسۇس، تۇنۇگۈنكى ئەپسانە بىلەن رىۋايەت بۇگۈننىڭ داستىخىنىدا «چاندىغان» بولۇپ قالدى. ئەمدى كىشىلەر بۆرىنىڭ دەھشەتلىك ھۇۋلاشلىرىدىن زوقلانمايدىغان، قەھرىلار كۆككە چوقۇنمايدىغان، بالىلار مومايلارنىڭ چۆچەكلىرىگە زەڭ سالمايدىغان، ئەرلەر دوپپا كەيمەيدىغان، ئاياللار ئىككىسى تال ئۇزۇن ئۆرۈمە چاچ قويمايدىغان بولدى. بەلكىم زامانىۋى تەرەققىياتنىڭ كۇچلۇك قۇدرىتى كىشىلەرنىڭ روھىدىن بۆرىنى، قەھرىلارنىڭ ۋۇجۇدىدىن تەڭرىنى، ئەرلەرنىڭ بېشىدىن دوپپىنى، ئاياللارنىڭ ھۆسنىدىن ئۇزۇن - ئۇزۇن چاچلارنى يۇلۇپ ئېلىپ تاشلىۋېتىشىمۇ مىللىي ئۆزلۇكتىن ياتلىشىشنىڭ بىر تۈرلۈك سەۋەبى بولسا كېرەك.

ماددىي مەئىشەت كىشىلەرنىڭ روھىنى ئۇزلۇكسىز چىرماپ، ئۇلارنى زامانىۋى قوراللار ئالدىدا ئامالسىز قېلىپ قويغاندا كىمدۇر بىرى: «مىللىتىڭنىڭ بارلىقىغا كېلىشى ئىنسانلار ئارىسىدىكى مەردلىكنى كۆتۈرۈۋەتتى» دەپ ھەسرەت چەككەنىدى. شۇنداقتىمۇ ئۆزىنى تۇيۇپ قالغان ئايرىم كىشىلەر دۇنيانىڭ بۇلۇڭ - پۇشقاقلىرىدا باشقىچە تەپەككۇر قىلدى. ئۇلار:

- ياق، بىزنىڭ روھىمىز بۇ ئەمەس. بىزگە ئۆزىمىزنىڭ روھى كېرەك، - دەپ چۈرقىراشتى. بۇ ئاخىرىدا كىشىلەرنى قەدىمىي ئاسار - ئەتىقىلەر ئىچىدە ئۆزىنى ئىزدەش، يىلتىزىنى تېپىش دولقۇنىغا غەرق قىلىۋەتتى. تارىخچىلار، پەيلاسوپلار باشقىدىن جانلاندى. كىشىلەر ئەمدى زامانىۋىلىقنىلا ئەمەس، ئەنئەنە، مىللىي روھقىمۇ نەزەرىنى ئاغدۇرىدىغان، ئەھمىيەت بېرىدىغان

بولدى.

ھەئە، «ئۆزىنى تونۇغان خۇدانى تونۇيدۇ!»

5

كېلىڭ، بىز ئەمدى ئىنسانىيەتكە بايراقدار بولغان، ھەم بولۇۋاتقان، ھەم بولۇشقا ئىنتىلىۋاتقان، ئۆزىمىزگىمۇ ئورتاق بولغان مەشھۇر كىشىلىرىمىز توغرىسىدا ئىككى كەلىمە سۆز قىلىپ باقايلى.

كىمدۇر بىرى: «بىر ئالىم پەقەت ئالىم بولۇش ئۈچۈنلا كۆرەش قىلسا، ئۇ ئۆچىغا چىققان ئەخمەقتۇر» دېگەندەك قىلغانىدى.

راست، ئېينىشتىين ئۆزىنىڭ ئاجايىپ تالانتى بىلەن ئىنسانىيەتكە كارامەت مۆجىزىلەرنى يارىتىپ بەردى. بۇ بۈيۈك ئالىم ئۆزىنىڭ ئاغدۇرۇلماس نەزەرىيىسى «نىسپىيلىك نەزەرىيىسى» بىلەن كىشىلەرنىڭ قولىغا كۈچلۈك قورال تۇتقۇزدى. ئۇ، بۇ قورالنىڭ كۈچىنى كۆرگەندىن كېيىنلا قاتتىق ئازابلاندى.

دەرۋەقە، ئۇ، پۈتكۈل ئىنسانلارنىڭ تەقدىرىگە ھەم ئاپەت (بۇنىڭ تەسىنى بىرىنچى بولۇپ تېتىغۇچىلار ياپونلار ئىدى) ھەم ئامەت ئېلىپ كەلدى. بەلكىم شۇ چاغدىن باشلاپ ئېينىشتىين ئۆزى ھەققىدە، ئادەملەر ھەققىدە ئاجايىپ خىياللارنى قىلغاندۇ. شۇڭا ئۇ ۋاپات بولۇشتىن ئىلگىرى: «ئەگەر ماڭا قايتا تۇغۇلۇش پۇرستى بولغان بولسا، ئۇ چاغدا مەن يايمىچىلىق كەسپىنى تاللىۋالغان بولاتتىم» دەيدۇ. ئويلاڭ، يېرىم ئەسىردىن كېيىنكى بۇگۈنكى كۈندە گەرچە ئېينىشتىيندەك بۈيۈك ئىشلارنى قىلالىغان ئالىملىرىمىز تېخى رويابقا چىقمىغان بولسىمۇ، شۇنىڭغا ئىنتىلىۋاتقان ئالىملار ئىچىدە پەقەت ئالىم بولۇش ئىستىكىدە ئالىم بولغان ۋە ياكى كۆرۈشۈۋاتقان ئادەملەر ئازمۇ ياكى كۆپمۇ؟ ئالىملارلا ئەمەس، ئۆز ئىچىمىزدە پەقەت شائىر شائىر بولۇش ئۈچۈنلا، باشلىق پەقەت ياخشى باشلىق بولۇش ئۈچۈنلا، ئوقۇغۇچى پەقەت ياخشى ئوقۇغۇچى بولۇش ئۈچۈنلا، مۇنداقچە قىلىپ ئېيتقاندا، پەقەت ئۆزىنىڭ تېنىنىڭ ئېھتىياجى، تۇرمۇشىنىڭ موھتاجى ئۈچۈنلا كۆرەش قىلىۋاتقان ئادەملىرىمىز ئازمۇ ياكى كۆپمۇ؟ «كۆڭۈلنى تازىلىماق، ھاجەتخانا تازىلاشتىنمۇ قىيىن» دەپتىكەن جالالىددىن رۇمى.

«ئېيتىش كېرەككى، ئادەم مەيلى تۇغۇلما قابىل ياكى ساھىبجامال بولسۇن، مەيلى ئۇ يۇقىرى دەرىجىلىك سىياسىئون ياكى جامائەت ئەربابى بولسۇن، مەيلى ئۇ ئىقتىساد ياكى ئىلىم - پەن، سەنئەت بىلەن شۇغۇللانغان بولسۇن ئۇنىڭ كامالەت ياكى مەئىشەت دەرىجىسى، شەخسىي ئىززىتى ۋە رىقابەت كۈچى، بەختى ۋە تەقدىر -قىسمەتلىرى ئاخىرقى ھېسابتا ئۇنىڭ شەخسىي ئىرادىسى ياكى مۇناسىۋەت ئەۋزەللىكى تەرىپىدىن ئەمەس، بەلكى ئۇ ھالقىپ - قاتقىپ چىقىپ كېتەلمەيدىغان ئۇ تەۋە ئېتىنىك تۇركۈمنىڭ ئومۇمىي ھالەت چەمبىرى تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ» (ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن).

6

ئېھتىمال، چىڭگىزخاننىڭ ۋالىلداپ تۇرغان قىلىچلىرىدا، ناپالىيوننىڭ قارا مىلتىقلىرىنىڭ ستۇۋوللىرىدا، گېتلىرنىڭ توپ - زەمبىرەك، تانكىلىرىدا مەجبۇرلاش خاراكتېرىدىكى قارا كۈچنى ئەقلىمىز ۋە تۇيغۇمىز بىلەن تونۇپ يەتكىنىمىزدە، ئۇنىڭغا قارشى ھاسىل بولغان قايناملاردىن، بىرىنچى خىل روھ جۇغلانمىسى (بىرىنچى خىل مەدەنىيەت) نىڭ ھامان مەجبۇرلاش، زورلۇق كۈشلىتىش ئارقىلىق ئىككىنچى خىل روھىي جۇغلانما (ئىككىنچى خىل مەدەنىيەت) نى بويسۇندۇرغىلى، تاڭغىلى، يوقىتىۋەتكىلى بولمايدىغانلىقىنى ياكى ئىككىنچى خىل روھىي جۇغلانما ئۈستىدىن غەلبە قىلىپ ئۆز روھىنى مەجبۇرىي تاڭغاندىمۇ، ئەڭ ئاخىرىدا مەغلۇبىيەت بىلەن نەتىجىلىنىدىغانلىقىنى ھېس قىلىشىمىز مۇمكىن. ئەلۋەتتە، ئىككىنچى خىل روھىي جۇغلانما قۇرۇلغان جەريانى ئۇزۇن، پۈختا ھەم مۇستەھكەم روھىي جۇغلىنىش ئاساسىغا ئىگە بولغان بولىدۇ...

خاتىمە

ئۆلۈم - مەردانە ئۆلۈم - بۈيۈك روھنىڭ يۈكسەك ئىپادىسى!...

دالىلاردىكى «غېرىب» بالبال، مەڭگۈ تاش، ئاخىرەتلىكى پۈتۈۋاتقان مىڭئۆي، شەھەر - قەلئە خارابىلىرى، قىياتاش رەسىملىرى... ئۆزىمىزدىن ساقىغان نۇر، روھىي نۇر!

روھىي گۈمراھلىق ھەم قايتا ئويلىنىش.

بۇگۈنكى روھسىزلىق ۋە روھىي ئىزدىنىش.

تۇنۇگۈنكى، ھازىرقى ۋەكىللىك روھىي بايراقدارلىرىمىز ۋە ئۇلارنىڭ مەنئىيىتىدىكى روھىي پاجىئە.

ھەقىقەت!...

كېلىڭ، خاس روھىي جۇغلانما (خاس مەدەنىيەت) دىن ئىبارەت غايەت زور مەنئۇي چەمبىرەك ئىچىدىن ئۆز روھىيىتىمىزنى تارىختىكى روھىي جۇغلانمىمىزغا تەدبىقلاپ، ئۆزىمىزگە سوئال قويايلى:

زامان - زامانلار ئۆتۈپ بىز بۇگۈنكى كۈندە نېمىگە ئېرىشتۇق؟ نېمىلەرنى يوقاتتۇق؟ بىزنى تۇتۇپ تۇرۇۋاتقان ئاشۇ ئەنئەنئۇي روھىي جۇغلانمىدا قانچىلىك ئۆزگىرىش، قانداق ھاسىلات بىلەن بۇگۈنگە ئۇلاشتۇق؟ بىزگە يەنە «توپان بالاسى» ھاجەتمۇ ياكى بىز ئۇنى قايتا تاپاقچىمۇ؟

كەلگۈسى ھەم رەھىمدىل، ھەم تولىمۇ شەپقەتسىز، ھەم بىر دىنبىر ئاگاھلاندۇرغۇچى. بەلكىم ئۇ ئىنسانىيەتكە جۇملىدىن بىزگىمۇ «ئوڭ كۆزى» بىلەن تىكىلىۋاتقاندۇ ۋە ياكى تارىخنىڭ چاقىدا يەنچىلىپ كۆكۈم - تالقان بولۇشقا يۈزلىنىۋاتقان روھ ئىگىلىرىگە ئارقىسىنى قىلىشقا ھازىرلىنىۋاتقاندۇ...

ھەئە، «ھەر بىر مەھرۇملۇقتا - مۇيەسسەرلىك، ھەر بىر مۇيەسسەرلىكتە - مەھرۇملۇق. ئۇ ئەنە شۇ كۆرەشتە گۈھەردىن ئايرىلدى.» (جالالىددىن رۇمى)

رەسسام: ئەكبەر ئابدۇرېھىم

ئاپتور: شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتى 94 - يىللىق 2 - سىنىپ ئوقۇغۇچىسى (M1)

ئەپەكتۇر ۋە مىللەت روھى

ئىبراھىم ئەمەت

مەندەك بىر ھۆسكار قەلەمكەشكە نسبەتەن بۇنداق زور تېما ئۇستىدە سۆزلەش بالىلىق، ئەلۋەتتە. ئەما بۇ ھەقتە ئۇزۇندىن بېرى تولا ئويلاپ، ئۆزۈمچە بەزىبىر پىكىرلەرگە «ھامىلە» بولغان بولسامۇ، كالتە پەملىك بىلەن قەلەم تارتىشقا جۈرئەت قىلالمىغانىدىم. ئەما ۋەزىيەتنىڭ تەقەززاسى، بولۇپمۇ شىپقاپ كېلىۋاتقان 21 - ئەسىر مېنى قارامىلىق بىلەن بۇ توغرىدا ئويلىغانلىرىمنى جامائەتچىلىك بىلەن ئورتاقلىشىشقا قىستاپ، ھېچ ئارام بەرمىدى. كەلگۈسىگە بولغان زور ئۈمىد ئارىلاشقان بىر خىل كىرىزىس تۇيغۇسى ۋەجدىنىمكىن، بۇ يىلنىڭ ھارپا ئاخشىمىنى ئىنتايىن تىنت - تىنچلىق ۋە بىئارامىلىقتا ئۆتكۈزدۇم. ئاز - تولا ئەقىل ئىگىسى بولمىغىنىمدا، مەنمۇ ھۇش - كاللىسىنى يوقاتقان سانسىزلىغان قېرىنداشلىرىمغا ئوخشاش قاۋاقخانىلاردا ياكى ئۆيۈمدە ھاراقكەش دوستلىرىم بىلەن ئۇلپەتلىشىپ، يېڭى يىلنى كۈتۈۋالغان، باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئۆمۈر مۇساپەمدىن بىر يىل قىسقىراپ، گۆرگە بىر قەدەم يېقىنلاشقانلىقىمنى تەبرىكلەپ قانغىچە ھاراق ئىچىۋالغان بولاتتىم. ئەما مەن ئۇنداق قىلمىدىم. بۇ قانداقتۇ ئۆز شەخسىيىتىمدىن ئەمەس. ئۆلۈم ئىنسان ئۈچۈن مۇقەررەر قانۇنىيەت. مەن يېڭى يىلنى قارشى ئالاي ياكى ئالماي، ھايات مۇساپەم ئاخىرلاشقان ھامان بەربىر ئۆلىمەن. كاللامدا يېڭى ئەسىرگە مىللەتنىڭ قانداق قىياپەت بىلەن كىرىشىدىن ئىبارەت گادىرماچ سوئال ھۆكۈم سۈرۈۋاتقاچقا، بۇ يېڭى يىلنى قارشى ئالغۇم كەلمىدى. راستىتىمنى ئېيتسام، بىز يېڭى ئەسىرگە كىرىش تەييارلىقىنى قىلىپ بولالمىغاندۇق. ئەگەر تارىخ چاقىنى بىر نەچچە يىل توختىتىپ قويۇشقا مۇمكىن بولغىنىدا ئىدى، ئۆزىمىزنى ئاز - تولا تۈزەشتۈرۈۋېلىشقا ئۈلگۈرگەن بولار ئىدۇق. ئەپسۇس، بۇ مۇمكىن ئەمەس. بىز قۇرۇق قول، ئاندىن تۇغما يالىڭاچ ھالەتتە يېڭى ئىرانىڭ بوسۇغىسىدىن ئاتلاشقا مەجبۇرمىز.

تارىخ رەھىمسىز ھالدا، تەرەققىي قىلغانلارنى ئالدىغا سېلىپ، ئارقىدا قالغانلارنى كەينىگە تاشلاپ، ھالا بۇگۈنكى كۈنگە يېتىپ كەلگەندە، قۇرۇق قول ۋە يالىڭاچ بولساقمۇ، 20 - ئەسىر ئۈستىدە ئاز - تولا خۇلاسە قىلىپ، تەجرىبە - ساۋاقلارنى بولسىمۇ يېڭى ئەسىرگە قولتۇقلاپ كىرىش زۆرۈر.

20 - ئەسىر ئىنسانىيەت تارىخىدىكى ئەڭ پارلاق ۋە ئەڭ قانلىق 100 يىل بولدى. بۇ ئەسىردىكى 130 قېتىملىق زور ئۇرۇشتا 100 مىليون ئادەم ھاياتىدىن ئايرىلغان بولسا، بۇ 100 يىلدا يەنە ئىنسانىيەت پەن - تېخنىكا ۋە ماددىي جەھەتتىن قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلەر تارىخىدىكى ھەر قانداق بىر دەۋردىن ئېشىپ كەتتى.

1876 - يىلى ئامېرىكا «بوستون گېزىتى» ئاۋازنى ئېلېكتر سىمى ئارقىلىق يەتكۈزۈش (تېلېفون) نى «ھېچقانداق ئەمەلىي قىممىتى يوق ئىجادىيەت» دەپ قارىغان بولسا، بۇگۈنكى كۈندە تېلېفون نۇرغۇن ئائىلىلەردە ئومۇملىشىپ، ئالاقە - ئۇچۇرنىڭ يېڭى دەۋرىنى ئاچتى.

يېزا ئىگىلىك ۋە مېدىتسىنا جەھەتتىكى تەرەققىيات، ئاچارچىلىققا ئاساسىي جەھەتتىن خاتىمە بېرىپ، ئىنسانىيەتنىڭ ئوتتۇرىچە ئۆمرىنىڭ ئۇزىرىشىغا تۈرتكە بولدى.

بۇ 100 يىلدا ماشىنا ئات - ئۇلاغ ۋە ھارۋىنىڭ ئورنىنى ئىگىلەپ، قاتناش - تىرانسپورت زامانىۋىلاشقاچقا، خەلق ئىگىلىكىنىڭ سانائەتلىشىشى مىسلىسىز زور دەرىجىدە ئىلگىرى سۈرۈلدى. ئىنسانىيەت ئېلېكترونلۇق مېڭىنى كەشپ قىلدى ۋە ئايغا چىقتى. سۈنئىي ھەمراھنىڭ بارلىققا كېلىشى ئىنسانىيەتنى ئۆچۈر دەۋرىگە باشلاپ كىردى. رادىئو قوبۇللىغۇچ ۋە تېلېۋىزور ئۆچۈر دەۋرىگە غايەت زور ھاياتىي كۈچ بەخش ئەتتى. ئاخبارات ۋاستىلىرى بۈرۈنقى مەنبەئلىك ئاخبارات (يېزىق) تىن ئاۋازغا ۋە سۈرئەتكە تەرەققىي قىلدى. ئۆتمۈشتە مۇستەبىت ھۆكۈمرانلار ئاخباراتنى كونترول قىلىش ئارقىلىق خەلقنى دۇنيادىن، ۋەزىيەتتىن بىخەۋەر ھالدا نادان قالدۇرۇشقا ئۇرۇنغان بولسا، بۈگۈنكى كۈندە ئالاقىلىشىش، ئۆچۈر سۈنئىي ھەمراھى رادىئو دولقۇنىنى دۇنيانىڭ ھەر قانداق بۇلۇڭ - پۇشقاقلىرىغىچە يەتكۈزۈپ بېرەلەيدىغان بولدى. پەن - تېخنىكىنىڭ تەرەققىياتى دۇنيا تۈزۈلمىسىدە غايەت زور ئۆزگىرىش پەيدا قىلىپ، ئىنسانىيەت تۈرمۇشىنىڭ دېموكراتىيىلىشىشىنى ئىلگىرى سۈردى. ئىنسانىيەت

ئۆزىنىڭ تەپەككۇرىنى بېيىتىش يولىدا يۇقىرىقىدەك ئەتىجىلەرگە ئېرىشىش بىلەن بىرگە، غايەت زور ژەيران قىلىش خاراكتېرىدىكى ئاتوم بومبىسىنى كەشىپ قىلدى. 2 - دۇنيا ئۇرۇشى ئاخىرلاشقاندا پەقەت ئامېرىكىلا يادرو تېخنىكىسىغا ئىگە بولغان بولسا، نۆۋەتتە ئامېرىكا، ئەنگلىيە، روسىيە، فرانسىيە ژە جۈملىدىن ئىبارەت بەش دۆلەتتىلا 50 مىڭ دانە يادرو قورالى ساقلانماقتا. بۇ قورالالارنىڭ ھەر بىرىنىڭ ژەيران قىلىش كۈچى ئەينى چاغدا ناگاساكى ژە خروسىما ئاراللىرىغا تاشلانغان ئاتوم بومبىسىنىڭ قۇدرىتىدىن زور دەرىجىدە ئېشىپ كەتتى.

دېمەك، 20 - ئەسىر ئىنسانىيەت تەپەككۇر جەھەتتىن مىسلىسىز تەرەققىي قىلغان بىر دەۋر بولدى. ئۆتكەنكى ئەسىرلەردە ئىنسانىيەت ئويلاشقىمۇ جۈرئەت قىلالمىغان نەرسىلەر بۇ 100 يىلدا رېئاللىققا ئايلىنىپ، ئىنسانىيەتنىڭ ماددىي، تېخنىكىۋى، سىياسىي، ئىقتىسادىي تۈرمۇشىدا غايەت زور تۈرتكىلىك رول ئوينىدى.

پەن - تېخنىكىنىڭ تەرەققىياتى رىقابەتكە سەۋەب بولىدىغانلىقى ئېنىق. شۇ سەۋەبتىن 20 - ئەسىر تەرەققىيات دەۋرى بولغان بولسا، 21 - ئەسىرنىڭ رىقابەت دەۋرى بولىدىغانلىقىدا شەك يوق. مۇشۇنداق بىر ژەزىيەتتە، تارىم مەدەنىيىتىنى يارىتىۋچى بولغان ئۇيغۇرلارنىڭ جاھاندىن بىخەم ھالدا ئېپتىدائىي جەمئىيەتكە خاس بولغان تەپەككۇر، يىرتىق تۇماق، ئېشەك ھارۋا، نامراتلىق، ئىقتىدارسىزلىق بىلەن، رىقابەت دەۋرى بولغان 21 - ئەسىرگە قەدەم قويۇشى (قويۇش ئالدىدا تۇرۇشى) ھەر بىر ئەقىل ئىگىسىنى تەشۋىشكە سالماي قالامدۇ؟

مەن دەل مۇشۇ ژەسۋەسە تۇپەيلىدىن بارلىق ئەندىشە ژە جۈرئەتسىزلىكىنى بىر چەتكە قايرىپ قويۇپ، ئۇزۇندىن بۇيان ژۇجۇدۇمنى ئارامسىزلاندۇرۇپ كېلىۋاتقان بەزى مەسىلىلەرنى قارىلىق بىلەن جامائەتچىلىككەدەپ بېقىشنى لايىق تاپتىم.

* * *

ھەممىگە ئايانكى، ئىنسانىيەت ئۆزىنى (تەپەككۇر قىلالايدىغانلىقىنى) تونۇپ يەتكەندىن باشلاپ، قەبىلە بىلەن قەبىلە، مىللەت بىلەن مىللەت، دۆلەت بىلەن دۆلەت ئوتتۇرىسىدىكى رىقابەت ژە بىر - بىرىگە خىرىس قىلىشلار ئەڭ ئاۋۋال ئەقىل - پاراسەت رىقابىتى بولۇپ كەلدى. ئىنسانىيەت ئۆزىنىڭ ئەقىل - پاراسىتىنى تېخنىكىغا ئايلاندۇرۇپ، ئۇنى تەبىئەت ژە ئىجتىمائىي كۈچلەر ئۈستىدىن ھۆكۈمرانلىق قىلىشنىڭ قورالى قىلىپ كەلدى. ئىنسانىيەتنىڭ ئۆزۈن يىللىق تارىخىدا، ئۆز مىللىتىنىڭ ئەقىل - پاراسىتىنى مۇجەسسەملەشتۇرۇپ، ئۇنى بىر مۇكەممەل سىستېمىغا ياكى پەن - تېخنىكىغا ئايلاندۇرالىغان مىللەت، ھامان تەپەككۇرى بىخ ھالەتتە تۇرۇۋاتقان مىللەتتىن ئۈستۈن (ھۆكۈمران) ئورۇندا تۇرۇپ كەلدى. تەپەككۇرى تەرەققىي قىلغان مىللەت ئۆزلۈكسىز ئىسلاھ قىلىش جەريانىدا ئۆزىنى بارغانچە تاكامۇللاشتۇرۇپ، ھېيلە - تەدبىرگە ئۈستا، يىراقنى ئويلايدىغان، مەنپەئەت قارىشى ئېنىق بولغان، سىياسىي ئاقىۋەتلەرنى تولۇق كۆرۈپ يېتەلەيدىغان مىللەتكە ئايلانسا، تەپەككۇرى تەرەققىي قىلمىغان مىللەت تەبىئەتتىن يارالغان پېتى، تەبىئەتكە ئىنتايىن يېقىن ھالدىكى ساددا ژە ئېپتىدائىيلىقىنى ساقلاپ قالدى. تەپەككۇردىكى بۇ خىل تەڭپۇڭسىزلىق تۈپەيلى دۇنيادا ئېزىش - ئېزىلىش، بويسۇنۇش - بويسۇندۇرۇلۇش ژە مۇستەملىكە بارلىققا كەلدى. ئەگەر ئەقىل - پاراسەت ئۈستۈن ئورۇندا تۇرمىغان بولسا، ژەھشي ھەم كۈچتۈگۈر سانىلىدىغان ئافرىقا نېگىرلىرى تۆمۈر كىشەنلەز بىلەن ھايۋانلارنىڭ ئوخشاش بىر - بىرىگە چېتىلىپ، پايانسىز ئوكيانلاردا ئاچلىق، ئۇسۇزلۇق، قامچا - تاياق ژە يۇقۇملۇق كېسەللىكنىڭ ئازابىنى يەتكۈچە تارتىپ، ئۆز يۇرتىدىن يىراق بولغان ئەللەردە باھا تالاشتۇرۇپ سېتىلمىغان بولاتتى. ئوخشاشلا، ئەقىلدىن ئىبارەت ئەڭ ئۆتكۈر ژە خەتەرلىك ئىنسان تەبىئىيتى بولمىغان بولسا، مۇستەملىكە ژە زېمىن ئۈچۈن سانسىزلىغان قان تۆكۈشلەر، ھازىرقى زامانىدىكى ھەربىي تەييارلىقلار، زوراۋانلىقلار، يادرو ھازىرلىقلىرى مۇسابىقىلىرى مەيدانغا كەلمەگەن بولاتتى.

ئەقىل (تەپەككۇر) ئىنسانىيەتنى ياۋايىلىق دەۋرىدىن مەدەنىيەت دەۋرىگە باشلاپ كىردى. ئىنسانلار توپ - توپ بولۇپ ئورمانلاردا خام گۆشلەرنى يەپ، ئەۋرەتلىرىنى دەرەخ يوپۇرماقلىرى بىلەن توسۇۋېلىپ يۈرگەن زامانلاردا ئىسمى نامەلۇم بولغان ھېلىقى دانىشمەن چاقماق تاشتىن ئوتنى ئىجاد قىلىپ، گۆشنى پىشۇرۇپ يېمە تېخىمۇ تاتلىق بولىدىغانلىقى، يالىڭاچ يۈرگەندىن كۆرە ھايۋانلارنىڭ تېرىسىنى يېپىنىۋالسا ئىسسىق بولىدىغانلىقى، ئۆتكۈردە ياشىغاندىن كۆرە، ياغاچ - تاشلاردىن ئۆي ياساپ ئولتۇرسا قولاي بولىدىغانلىقىنى بايقىمىغان ژە تەشەببۇس قىلمىغان بولسا، ئىنسانىيەت تولىمۇ كېچىكىپ مەدەنىيەت دەۋرىگە قەدەم قويغان بولاتتى. دېمەك، ئەقىل (تەپەككۇر) نىڭ دەقىقىلىق چاقناپ ئۆچۈشى تارىخنى نەچچە يۈز يىل ئالدىغا سۈرۈۋەتتى. بىزنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىمىزمۇ ئىنسانىيەتنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئەجدادلىرىدىن بىرى بولۇش سۈپىتى بىلەن، ئۇزاق مەزگىللىك تارىخ سەپىرىدە تارىم ۋادىسىنى مەركەز قىلغان ھالدا «يېپەك يولى» مەدەنىيىتىنى بەرپا قىلىپ، ئىنسانىيەت مەدەنىيەت خەزىنىسىگە كاتتا تۆھپىلەرنى قوشتى ھەمدە شۇ مەدەنىيەتنى ئاپىرىدە قىلىش جەريانىدا ئىنسانىيەتنىڭ تەپەككۇرىغا نۇرغۇنلىغان سىرلىق سوئاللارنى قالدۇرۇپ كەتتى. دەل مۇشۇ ژەجىدىن سۆيۈن. ھىدىن، ئاۋرىل. ستەيىن. . . گە ئوخشاش ئالىم - ئېكسپېدىتسىيىلەر ھاياتىنىڭ خەۋپكە ئۇچرىشىغا قارىماي، بۇ رايونغا كۆپ قېتىم تەۋەككۇل قىلىپ كىردى. خوش، تارىخ ئۇزلۇكسىز داۋاملىشىپ بۈگۈنكى كۈنگە يېتىپ كەلگەندە ھازىرقى زامان ئۇيغۇرلىرىنىڭ تەپەككۇرى قايسى ھالەتتە تۇرۇۋاتىدۇ؟ بىز نېمە ئۈچۈن ئارقىدا قالدۇق؟

كېسىپ ئېيتىش كېرەككى، بىزدە تېخى دەۋرگە ماس كېلىدىغان تەپەككۇر شەكىللەنمىدى. تەپەككۇر قانداقتۇر قولۇڭدىكى نانىنىڭ تونۇرىدا پىشىپ چىققانلىقىنى، ياكى بولمىسا توخۇنىڭ تۇخۇم تۇغالايدىغانلىقىنى بىلەلىگەنلىك

ئەمەس، بەلكى جاھاننىڭ قانداق كېتىۋاتقانلىقىنى بىلىش، دۇنيانى، ۋەزىيەتنى توغرا مۆلچەرلەش، شۇنىڭغا لايىق بولغان تەدبىر ۋە ئىدىيە بولۇش دېمەكتۇر.

بىز ئاپتاپقا قاقلىنىپ، پو ئېتىشنى لايىق تاپتۇق، ئەما بالىلارنى قانداق تەربىيىلەشنى بىلمىدۇق. باشقىلارنى ماختاشنى بىلدۇقۇ، ئىچكى جەھەتتىن بىر پۈتۈن كۈچ بولۇپ ئۈيۇشالمىدۇق.

20 - ئەسىر بىز ئۈچۈنمۇ ئوخشاشلا تەرەققىيات دەۋرى بولۇشى كېرەك ئىدى. ئەمما بىزدە رىقابەتتىن، ئۆزىمىزنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتىن كۆرە ئۆز ئارا شەخسىي ئۆچمەنلىك ئەۋج ئالدى. تەقدىرىمىزدىن قايغۇرۇشتىن كۆرە، ھەسەتخورلۇق ئۇستۈنلۈكنى ئېگىلىدى. بىزدە پۈتۈن مىللەتنىڭ ئومۇمىي مەنپەئىتىنى ئاساس قىلىپ، مىللەتنىڭ ئالقا قاتلىمىنى، تەپەككۇرىنى ساغلاملىق ۋە يۈكسەكلىككە باشلايدىغان تەپەككۇر ئېگىلىرى بەكلا كەم بولدى. ئۇنداقلار چىققان تەقدىردىمۇ بېتەرلىك قوللاش ۋە مەدەنىيەت ئېرىشەلمەي، خۇددى چەكسىز كەتكەن ئورمانلىقتىكى ئەڭ ئېگىز ۋە ئەڭ يوغان دەرەخ يالغۇز قېلىپ، ياغاچ كەسكۈچىلەرنىڭ نەزىرىدىكى ئەڭ يارىملىق تاختاي ماتېرىيالى بولۇپ كەتكەندەك ئاقىۋەتكە قالدى. قورسىقىنى ئاران تويغۇزۇپ كېلىۋاتقان دېھقانلاردىن يۈكسەك تەپەككۇر تەلەپ قىلىش - دونكىخوتچە خام خىيال. ھەمدە ئۇلاردىن ئۇنداق تەپەككۇرنى تەلەپ قىلىشنىڭ ئورنىمۇ يوق. مېنىڭچە، مىللەت تەپەككۇرنىڭ يېلتىزىنى مىللەتنىڭ جەۋھىرى بولغان زىيالىيلاردىن ئىزدەش لازىم. بىزدە دەل زىيالىيلارنىڭ تەپەككۇرى دەۋرگە ماسلىشىپ ماڭالمىغانلىقى ئۈچۈن، مىللەتنىڭ ئومۇمىي تەپەككۇرىدا چېكىنىش بولدى - 11 - ئەسىردە قارا چىراغ ئاستىدا «قۇتادغۇبىلىك» بارلىققا كەلگەن بولسا، زىيالىيلار قورساق تويغۇزۇشنى، سورۇننىڭ تۆرىنى تالىشىشنى بىلىپ، مىللەتنىڭ ھالىغا كۆڭۈل بۆلمىگىنى، خەلق ئالدىدىكى مەسئۇلىيەت قارىشى تۆۋەن بولغىنى ئۈچۈن، پەن - تېخنىكا يۈكسەك تەرەققىي قىلغان بۈگۈنكى كۈندە بىزدە ساۋاتسىزلىق باش كۆتۈرمەكتە. خەلق ئۇزۇن مەزگىللىك ئىچكى ئۇرۇش، سىياسىي داۋالغۇش، تەبىئىي ئاپەت، خۇراپاتلىق ئاسارىتىدە تۇرۇپمۇ ھاياتقا بولغان چەكسىز ئۈمىدۋارلىقى بىلەن «12 مۇقام» نى بىزگە قالدۇرغان بولسا، بۈگۈنكى كۈندە بۇ ئېسىل مىراس رېستورانلاردىكى ھاراقتىن بۇرۇن چېلىنىدىغان ئىشتەي ئەغمىسى بولۇپ قالدى. مۇشۇلارنىڭ ئۆزىلا بىزنىڭ تەپەككۇر جەھەتتە ئاتا - بوۋىلىرىمىزدىن قانچىلىك ئارقىدا قالغانلىقىمىزنى دەلىللەشكە يېتىپ ئاشىدۇ.

بىز جەمئىيەتكە نەزەر سالغىنىمىزدا، ئالىي مەكتەپ دىپلومىغا ئېرىشىپ زىيالىي ئاتالغان نۇرغۇنلىغان ياشلارنىڭ ھاراقكەش بولۇپ كەتكەنلىكىنى بايقايمىز. ئۇلار نېمىشقا ئۆزىنى تاشلىۋېتىدۇ؟ چۈنكى بىزنىڭ نۇرغۇنلىغان زىيالىيلىرىمىزدا غايە ۋە ئېتىقاد سۇس، كىرىزىس تۇيغۇسى، ۋەتەن، مىللەت ئۇقۇمى كەمچىل بولغاچقا، مەكتەپتە ئوقۇشنى، خىزمەت قىلىشنى قورساق تويغۇزۇشنىڭ ئالدىنقى شەرتى قىلىدۇ. بۇنداق ئادەمنىڭ ئۆز نەپسى ئۈچۈن ئۇدۇل كەلگەن يەرگە قونىدىغان چۈشىنىدىن نېمە پەرقى؟

بۇنىڭدىن يەتمىش نەچچە يىل ئىلگىرى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرى مىللەتنىڭ پەن - مەدەنىيەت، ئەقىل - تەپەككۇردا خەقتىن كۆپ ئارقىدا قالغانلىقىنى: «ئىلىم - پەنگە يۈرۈش قىلغان ئۇچار كۆكتە، ئۆزەر سۇدا، مىنىشكە يوق قوتۇر ئېشەك، ياياق قالغانمىز باردۇر» دەپ نادامەت بىلەن خەلقە مۇراجىئەت قىلدىيۇ، بۇ سادا زۇلمەت قاراڭغۇدا چېقىلغان چاقماقتەك، شائىرنىڭ ئۆلۈمى بىلەن تەڭ ئۆچتى. كىملەر شۇنىڭدىن كېيىن ئېشەك ھارۋا (قوتۇر ئېشەك) بىلەن ئايروپىلان ئوتتۇرىسىدىكى بۇ روشەن سېلىشتۇرمىغا دىققەت قىلىپ باقتى؟ يەنە قايسىبىر ۋەتەنپەرۋەر زات يىراقنى كۆرەرلىك بىلەن مىللەتنىڭ ئومۇمىي ساپاسى ھەققىدە لىللا گەپ قىلىپ باقتى؟ بۇنداق ئاقىل - ئويغاقلار بىزدە بەك ئاز. شۇڭلاشقا خەلق نادانلىقتا قېلىۋەردى. شۇڭا بىز مىللەتنىڭ ئومۇمىي ساپاسىدىكى زەئىپلىكنى، تەپەككۇرىمىزدىكى قاتمال ۋە مۇتەئەسسىپلىكنى، ئېڭىمىزدىكى قالاقلىقنى زىيالىيلارنىڭ مەسئۇلىيەتسىزلىكى ۋە تەپەككۇرىدىكى نامراتلىقىدىن ئايرىپ قارىيالمايمىز.

* * *

بىزنىڭ تەپەككۇر جەھەتتىكى چېكىنىشىمىز - مىللەتنى ھالاكەتكە ئېلىپ بارىدىغان ئەڭ ئەجەللىك مەسىلىدۇر. تەپەككۇرى ساغلام بولمىغان مىللەتنىڭ روھىيىتىنىڭ ساغلام بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. روھ ماھىيەتتە بىر مىللەتنىڭ ھايات - ماماتىنى بەلگىلەيدىغان ئەڭ مۇھىم ئامىل. بىز يېڭى ئەسىرگە كىرىشتىن ئىلگىرى ھېچ بولمىغاندا باشقىلار بىلەن باراۋەر يارىتىلغان 1500 گرام ئېغىرلىقتىكى مېڭىمىزنى ئىشلىتىپ، كاللىمىزنى بىر قېتىم سىلكىۋېتىشىمىزنى سەممىي ئۈمىد قىلىمەن. شۇنىمۇ ئېنىق ئەسكەرتىپ ئۆتۈش زۆرۈركى، بىز ئۇچۇن نۆۋەتتىكى بىر نەچچە يىلدا ئەڭ مۇھىم بولغىنى، باشقىلارغا يېتىشۋالمەن دەپ تۆمۈرچىلەرنى يىغىۋېلىپ ئايروپىلان ياساش ئەمەس، ئىلمىي تەپەككۇر ئارقىلىق مىللەتنىڭ روھىيىتىنى پاكلاشتۇرۇش، تەپەككۇرىنى غىدىقلاش. ئەگەر بۇ نۇقتا ئورۇنلانمايدىكەن كەلگۈسى جەمئىيەتتىن بىزگە ئورۇن تەگمەسلىكى ئېنىق. خۇدا تەبئىتىنى ئىدارە قىلىش ۋە بويسۇندۇرۇش ھوقۇقىنى ھەر قانداق بىر مىللەتكە بەخشەندە قىلمۇتكىنى يوق. تەبىئەت ئۆزىنى بويسۇندۇرۇشقا قۇدرىتى يېتىدىغان خەلقلەر ئۈچۈن مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. بۇنىڭدا ھېچقانداق تاللاش مەۋجۇت ئەمەس. تارىختا ئۆزلۈكسىز شاللىۋېتىش بولغانلىقى ئۈچۈنلا تارىخ بۈگۈنگىچە يېتىپ كەلگەن!

ئاپتور: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق تۇرمە باشقۇرۇش ئىدارىسى سىياسىي باشقارمىسىنىڭ خادىمى (M1)

توغرا، ئۆزىمىز يول تاپايلى

ئادىل ئابدۇرىھىم

«شۇنچە كەڭ داۋاندا يولۋاس يالغۇز ماڭىلا ئۇچرامتى»، بۇ، تېلېۋىزىيە تىياتىرى «ۋۇسۇڭ» دىكى ھەققانىيەتچى، خەلقچىل قەھرىمان ۋۇسۇڭنىڭ سۆزى. ئاڭلىماققا بۇ گەپ نىسبەتەن قاراملىق سانىلىدۇ، ئەلۋەتتە. چۈنكى بۇ گەپكە ئىشنىڭ ھېچقانداق يامان تەرىپىنى ئويلىمىغان قارىغۇلارچە ئالدىراڭغۇلۇق سىڭىپ كەتكەن. ئەمما يەنە شۇنىمۇ بىلىش كېرەككى، چىڭغىز ئايتماتوپنىڭ تىلى بىلەن ئېيتقاندا: «چوڭ يۈرەكلىك بىلەن تەۋەككۈلچىلىكنىڭ ئانىسى بىر». ئۆستەڭدە كۆۋرۈك بولمىسا، ئۆتۈش ئۈچۈن يا سۇغا كىرىش كېرەك، يا ئاتلاش كېرەك. بۇنىڭغا دادىللىق بولمىسا بولمايدۇ. ئەلۋەتتە ھەر قانداق ئىشنىڭ ياخشى تەرىپىمۇ، يامان تەرىپىمۇ بولىدۇ. ھالبۇكى، يۈرەكلىك قەدەم ئالغاندىلا ئاندىن ئىلگىرلىگىلى بولىدۇ. تېڭىرقاش بىلەن ھېچ ئىشنى باشقا ئېلىپ چىققىلى بولمايدۇ. دادىللىق بىلەن ئىلگىرىلەش بولماي تۇرۇپ، يېڭىلىق يارىتىش مۇمكىن ئەمەس.

بىزنىڭ نۇرغۇنلىغان سەۋەنلىكلىرىمىز يات ئادەم ئالدىدىكى كىچىك بالىدەك يېتىرقىشىمىزدىن، ھەي، زادى قانداق بولار، دەپ جۈرئەت بىلەن قەدەم ئالالمايدىغان تېڭىرقىشىمىزدىن، تەۋەككۈلچىلىكنى قاراملىق دەپ بىلىدىغان زىيادە ئېھتىياتچان - قورقۇنچاقلىقىمىزدىن، تۈنۈگۈننى مىڭ قېتىملاپ ئەسلىسەكمۇ، ئەتىنى ئويلاپ قويمايدىغان بىپەرۋالىقىمىزدىن، بۇرنىمىزنىڭ ئۇچىنىلا كۆرۈپ، يىراققا نەزەر. سالمايدىغان بىخۇتلۇقىمىزدىن، دادىللىق بىلەن ئىزدىنىپ يېڭىلىق يارىتىش روھىمىزنىڭ كەملىكىدىن، ھەم ئالدىدىراق كېتىۋاتقانلار ھەققىدە تاپمىغان گېپىمىز قالمايدىغان پىتنىخورلۇقىمىزدىن سادىر بولۇپ كەلدى.

ئارمانىمىز تولا، دەرمانىمىز يوق؛ زارىمىز تولا، زورىمىز يوق؛ ئىلگىرىلەش پۇرسىتى تولا، تىرىشچانلىق يوق؛ يېشىمىزغا قوشۇلىۋاتقان يېڭى ياشقا قارىغاندا، بىزدە بولۇۋاتقان يېڭىلىنىش ئىنتايىن ئاز. شۇنچە ئوبدان پۇرسەت ئاسان قولغا كەلمىگەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ قەدىرىگە يېتىپ، تۈرلۈك ئىشلىرىمىزنىڭ يېڭى ۋەزىيەتكە ماسلىشىش قەدىمىنى تېزلىتىشتە بىزنىڭ تاپقان يېڭىچىرەك ئۇسۇللىرىمىز، يوللىرىمىز زادى قانچىلىك؟

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ 1996 - يىللىق 6 - سانىنىڭ ئارقا مۇقاۋىسىغا بېرىلگەن «ئۆزىمىز يول تاپايلى» ناملىق بەدىئىي سۈرەت - نۆۋەتتە مەتبۇئاتلىرىمىزدا ئېلان قىلىنىۋاتقان فوتو سۈرەت ئەسەرلىرى ئىچىدىكى كۆزنى چاقنىتىدىغان، ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئالاھىدە دىققىتىنى تارتىپ چوڭقۇر ئويغا سالىدىغان، ئىدىيىۋىلىك ۋە بەدىئىيلىكنىڭ يۈكسەك پەللىسىنى ياراتقان نادىر ئەسەر. فوتوگراف ئادىل ئىسمائىل بۇ ئەسەرنى روياپقا چىقىرىشتا ئىنتايىن كۆپ ئىزدەنگەن. بولۇپمۇ بەدىئىي سۈرەتچىلىكىمىز ھازىرقىدەك «ھەۋەس»، «نەزەر»، «يىراققا نەزەر»، «خىيال»، «ئۇيغۇر قىزى»، «تاجىك قىزى»، «قىش»، «باھار»، «ھۇنەرۋەن» قاتارلىقلار بىلەن ئۇزۇندىن بېرى

ئەسەر ۋە ھاسىلات

يېڭىلانماي رامكىلىشىپ قالغان، كۆپ بولغاندىمۇ ئون نەچچە خىللا ماۋزۇنىڭ مۇھاسىرىسىدىن چىقىپ كېتەلمەيۋاتقان؛ شۇنچە جانلىق ۋە كۆپ خىل ئىپادىلەش ئىقتىدارىغا ئىگە ئۇيغۇر تىلىدا ئاشۇ نەچچە تاللا سۆزدىن باشقا فوتو سۈرەت ئەسەرلىرىگە ماۋزۇ قىلىپ تاللىغۇدەك يېڭى گەپ قالمىغاندەك، بىر ماۋزۇ نەچچە ئون ھەتتا يۈز قېتىملاپ تەكرار ئىشلىتىلىپ، مەزمۇنى قالمىسمۇ يەنىلا شۇ شەكىل، شۇ مەزمۇن ۋە شۇ ماۋزۇدىن نېرى كېتەلمەيۋاتقان؛ ئۆيدە چۈشكەن سۈرەتلەرنىمۇ بەدىئىي سۈرەت دەپ ئېلان قىلىپ، بەدىئىي سۈرەتلەرنىڭ سۈپىتى ئادەم نومۇس قىلغۇدەك دەرىجىدە تۆۋەنلەپ كېتىۋاتقان؛ ئېلان قىلىنىۋاتقان سان جەھەتتىكى كۆپلۈككە نىسبەتەن: ماۋزۇ سۈرەت ئەجەب ياخشى تارتىلىپتۇ، ماۋزۇسىمۇ يېڭىچىلا، مەزمۇنچۇ تېخى، دەپ قالغۇدەك بىرەر پارچە بەدىئىي سۈرەتنى ئۇچرىتىشلا ئەمەس، ھەتتا ئىزدەپ تېپىشمۇ بەسىي مۇشكۈل بولۇپ قېلىۋاتقان مۇشۇنداق بىر شارائىتتا «ئۆزىمىز يول تاپايلى» غا ئوخشاش بىر نادىر ئەسەرنىڭ بىز بىلەن يۈز كۆرۈشۈشى مېنى چوڭقۇر سۆيۈندۈردى، شۇنداقلا بەدىئىي سۈرەتچىلىكىمىزدە مۇنداقمۇ ئەسەرلەرنى يارىتالىغىنى بولىدىكەنغۇ، دېگەن تونۇشقا كەلتۈردى.

ئادىل ئىسمائىل ئۆزىمۇ ئىلگىرى «ھەۋەس»، «قىزىقىش» دېگەنگەئوخشاش كونا ماۋزۇلارنى كۆپ قېتىم ئىشلىتىپ باققان فوتوگراف. ئەمما مانا ھازىر بولسا، ناھايىتى زور جۈرئەت بىلەن خۇددى قەپەس يېرىپ چىققان يولۋاستەكلا يېڭىچە قىياپەت بىلەن نامايان بولدى. بۇ ھەرگىزمۇ مۇنداقلا بىر تاسادىپىيلىق ئەمەس، بەلكى كۆپ قېتىملىق مەغلۇبىيەتلىك سىناقنىڭ ۋە دادىللىق بىلەن ئىزدىنىپ يېڭىلىق يارىتىش روھىنىڭ نەتىجىسى؛ سەنئەتكارلىرىمىزنىڭ ئىجادىيەتكە نىسبەتەن تەلەپنىڭ كۈندىن - كۈنگە كۆپ خىللىشىۋاتقانلىقى ۋە چوڭقۇرلىشىۋاتقانلىقىنى چۈشىنىشكە باشلىغانلىقىنىڭ نەتىجىسى؛ ھەر قانداق بىر مەنىۋى مەھسۇلاتنىڭ كىشىلەرگە چوڭقۇر ئېستېتىك زوق بەخش ئېتىشتىن باشقا يەنە خەلقنى تەربىيىلەش مەسئۇلىيىتىنىڭمۇ بارلىقىنى چۈشىنىشكە باشلىغانلىقىنىڭ نەتىجىسى؛ بىر مىللەت مەدەنىيەت قاتلىمىغا نىسبەتەن قاتمال كونا رامكىلار ئىچىدىن بۆسۈپ چىقىپ، نۆۋەتتىكى رېئاللىق ئالدىدا جاۋاب بېرىشكە جۈرئەت قىلالايدىغان روھىي ئامىلنىڭ كەم بولسا بولمايدىغانلىقىنى چۈشىنىشكە باشلىغانلىقىنىڭ نەتىجىسى؛ ھەر قانداق بىر سەنئەتكارغا نىسبەتەن ئۆزى ياراتقان ئەسەرنىڭ ئۆز دەۋرى ۋە مىللىتىگە ۋەكىللىك قىلالايدىغان كۆپ قاتلاملىق بەدىئىي ۋە ئىدىيىۋى ھېسسىيات سىڭدۈرۈلگەن بولۇشى كېرەكلىكىدىن ئىبارەت كەسكىن تەلەپنىڭ ھەر ۋاقىت قويۇلۇپ تۇرىدىغانلىقىنى چۈشىنىشكە باشلىغانلىقىنىڭ نەتىجىسى؛ سەنئەت ئەسەرلىرىنىڭ شۇ مىللەت ۋە شۇ دەۋر ئومۇمىي گەۋدىسىنىڭ ئورتاق ساداسىنى ياڭرىتىپ، ئۆز مىللىي تۇپرىقىغا يىلتىز تارتقان بىر خۇش پۇراقلىق گۈل بولۇشى كېرەكلىكىدىن ئىبارەت تەلەپنى چۈشىنىشكە باشلىغانلىقىنىڭ نەتىجىسى؛ سەنئەتكارلىرىمىزنىڭ دەۋرگە، بۈگۈنگە، يېڭىلىق يارىتىشقا ۋە ئۆز مەسئۇلىيىتىنى تونۇپ يېتىشكە يۈزلىنىشكە، شۇنداقلا ئۆز - ئۆزىنى يېڭىلاشقا، مۇھىمى نېمىنى يېڭىلاش لازىملىقىنى چۈشىنىشكە باشلىغانلىقىنىڭ نەتىجىسى. بۇ، ئەلۋەتتە قەدىرلەشكە ۋە تەكىتلەشكە تېگىشلىك ياخشى باشلىنىش.

تۇن پەردىسى يىرتىلىپ تاڭ شەپىقى كۆتۈرۈلۈۋاتقان، ئالتۇن رەڭ نۇرلار چېچىلىپ ئەتراپنى يورۇتۇشقا باشلىغان، يەر يۈزىنى قاپلاپ تۇرغان ئاپئاق قارلار تېخى تولۇق تارقاپ بولالمىغان تۇن قاراڭغۇلۇقىنىڭ ئاخىرقى تەسىرىدە سەل قارامتۇل كۆرۈنۈپ تۇرغان، تەبىئەت ئويغىنىپ بىر كۈنلۈك ھاياتلىق ئەمدىلا باشلانغان چاغ. قۇلاقچىلىرىنى چۆكۈرۈپ كېيىپ، سومكىلىرىنى ئاسقان ئىككى ئۆسمۈر باشقىلار مېڭىپ قالدۇرغان ئىزنى بويلاپ ئەمەس، بەلكى ھېچقانداق ئىز چۈشمىگەن جاي بىلەن ھوشۇقلىرىغىچە قار كېچىپ كېتىۋاتىدۇ. ئۇلار ھازىرنىڭ ئىز باسارلىرى، كەلگۈسىنىڭ خوجايىنلىرى، قۇرغۇچىلىرى. مىللەتنىڭ ئۆزلۈكسىزلىكى ۋە ۋەتەننىڭ كەلگۈسى پەقەت ئاشۇنداق جۈرئەت ۋە جاسارەت ئىگىلىرى ئارقىلىقلا ئۆز مەۋجۇتلۇقىنى ساقلىيالايدۇ. گەرچە ئۇلارنىڭ ماڭغان ئىزىدىن بىزدىكى تېڭىرقاش ۋە ئىككىلىنىشلەرنىڭ ئىپادىلىرى ئاز - تولا سېزىلىپ تۇرسىمۇ، لېكىن ئاخىرقى ھېسابتا ئۇلار يەنىلا يېڭىدىن يول ئېچىپ ماڭغان؛ ئۆزىنىڭ مېڭىشقا تېگىشلىك يولىنى تېپىپ، پەستىن ئېگىزگە قاراپ ۋە يىراقتا نەزەر تاشلىغان ھالدا دادىل قەدەملەر بىلەن قەددىنى تىك تۇتۇپ ماڭغان؛ تەبىئەت بىلەن تەڭ ئويغىنىپ، تاڭ بىلەن تەڭ تۇرۇپ، قۇياش بىلەن تەڭ كۆتۈرۈلۈپ يېڭى بىر كۈننى كۈتۈۋالغان. بۇ، ھەر ۋاقىت مەدھىيىلەشكە ۋە قەدىرلەشكە تېگىشلىك جۈرئەت، دادىللىق - جاسارەت.

سەھەردە تۇرۇپ مەكتەپكە ماڭغان، ئىشنى باشتىنلا دادىللىق بىلەن يېڭىچە باشلىغان ئاشۇ غۇنچىلار بىزگە قانچىلىك ئۈمىدلەرنى بەخش ئېتىدۇ - ھە!

بۇيۇك مۇتەپپەككۇر ئەدىب لۇشۈن: «زېمىندا ئەسلىدە يول يوق ئىدى، ماڭىدىغانلار كۆپەيگەنسېرى يول پەيدا بولغان» دەپ كۆرسەتكەنىدەك، يول - ماڭغۇچىلارنىڭ ئىجادىيىتى، يەنە كېلىپ ئەڭ دەسلەپ خۇددى ئادىل ئىسمائىل

ياراتقان ئۆسمۈر قەھرىمانلاردەك دادىل جۈرگەت ئىگىلىرى تەرىپىدىن ئېچىلغان. ئەمما يەنە شۇنى كېسىپ ئېيتىش كېرەككى، ماڭىدىغانلارنىڭ كۆپىيىشى بىلەن پەيدا بولغان يول، يەنە ماڭىدىغانلارنىڭ ئازىيىشى بىلەن يوقاپ كېتىدۇ. ماڭىدىغانلار ئازىيىپ تۈگەپ كەتسە، چوقۇمكى ئىلگىرىكىلەر بىزگە قالدۇرغان تەييار يولمۇ يوقاپ كېتىدۇ، ئەجدادلارنىڭ ئىزلىرىمۇ ئۆچۈپ كېتىدۇ. شۇڭا كىم نېمە دېسە شۇنىڭغا ئەگەشمەي ئۆزىمىزنىڭ يولىمىزدا مېڭىشىمىز، ھېلىقى ئىككى ئۆسمۈر ئەزىمەتتەك «ئۆزىمىز يول تېپىشىمىز»، ئۆزىمىز يول ئېچىشىمىز كېرەك.

يۇلتۇزلار نىشانىنى كۆرسىتىپ بېرەلىسىمۇ، نىشانىنى تاللىغۇچى يەنىلا ئۆزىمىز. شۇنداقكەن، ئۆز مەنزىلىمىزگە بارىدىغان يولنى ئۆزىمىز ئاچمىساق كىم كېلىپ بىزگە يول ياساپ بېرىدۇ؟ يەنە كېلىپ تەييار گۆشنى يېگەن يولۋاس ئەمەس!

يول ئىزدەنگۈچىلەر ئۇچۇن ھامان ئوچۇق. بىز ئۇيغۇرلاردا: «سۆز قوغلىغان دەردكە يولۇقار، يول قوغلىغان خەزىنىگە» دېگەن گەپ بار. يول قوغلاش كېرەك. ئەمما يول قوغلاش ئۇچۇن يەنە نېمە كېرەك؟ پەقەت تۆگىمىزنار بولغاندىلا ئاندىن يۈكىمىز يولدا قالمايدۇ. «باغقا كىرگەن ئالما كۆرەر، چۆلدە قالغان سالما». بۇ تىل دۇردانىلىرى بىزگە شۇنى چۈشەندۈرۈپ تۇرۇپتۇكى، پەقەت تېگىشلىك يولنى تېپىپ ۋە ئېچىپ ماڭالىغاندىلا ئاندىن مەنزىلىمىزگە يېتەلەيمىز. باغقا بارىدىغان يولنى بىلىمەك ئالما كۆزىمىز، يولنى تېپىپ ماڭالماي چۆلدە قالساق، كۆزىدىغىنىمىز سالما ياكى ئۇنىڭدىنمۇ بەتتەر بولىدۇ. يېغى تۆگىگەن جىنچىراغتەك پىلدىرلاپ - پىلدىرلاپ ئاخىرى ئۆچۈپ قالماسلىق، بەلكى چولپان يۇلتۇزىدەك پارلاپ كۆزنى قاماشتۇرۇپ تۇرىدىغان بولۇش ئۇچۇن، مۇشكۈلنى يېڭىپ ئۇزلۇكسىز ئىلگىرىلىشىمىز كېرەك. بىزدە ھەممىلا ئىشتا ئەمەلىي تىرىشچانلىق، ھەر قانداق ئىشقا تەۋەككۇل قىلالايدىغان جۇرئەت، بوشاشماي ئىلگىرىلەيدىغان غەيرەت ۋە چىدام بىلەن دادىل ئىزدىنىدىغان شىجائەتلا بولسىدىكەن ھامان مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشمەي قالمايمىز. ھەر قانداق يول ئوڭۇشلۇق - توپتۇز بولمايدۇ، ئۇنىڭغا چىدام كېرەك؛ ھەر قانداق ئىش مەغلۇبىيەتسىز بولمايدۇ، ئۇنىڭغا ئۇمىدۋارلىق كېرەك؛ ھەر قانداق ئىشنىڭ نەتىجىسى كۆرۈنۈپ تۇرمايدۇ، ئۇنىڭغا تەۋەككۇل قىلالايدىغان جۇرئەت، تېڭىرقاش ۋە يېتىرقاشتىن خالىي ھالدىكى دادىل ئىزدىنىش روھى بولۇشى كېرەك. ۋەتەننى قۇدرەت تاپقۇزۇش ۋە مىللەتنى روناق تاپقۇزۇش گەرچە بىر سەكرەپلا يېتىۋالغىلى بولىدىغان تار ئۆستەڭنىڭ ئۇ قېشى بولمىسىمۇ، لېكىن ئۇزلۇكسىز تىرىشىشلا بولىدىكەن، زەپەر دەرۋازىسى ھامانە ئوچۇق.

دەرۋازىسى ھامانە ئوچۇق. دەۋر نېمىگە چاقىرىۋاتىدۇ؟ بىزدە ساقلىنىۋاتقان ئىللەتلەر قانچىلىك، ئۇنى تۆگىتىش ئوڭۇن قانداق قىلىش كېرەك؟ بىزدە بولۇشقا تېگىشلىك نەرسىلەردىن نېمىلەر كەم؟ پۈتكۈل مىللەت ئومۇمىي گەۋدىسىنىڭ مەدەنىيەت ۋە ئاڭ قاتلىمى ساپاسىنى يۇقىرى كۆتۇرۇش ئوچۇن نېمىلەرنى قىلىش كېرەك؟ يېتىپ كېلىش ئالدىدا تۇرغان 21 - ئەسىر بىزدىن نېمىلەرنى تەلەپ قىلىۋاتىدۇ؟ بىز تەبىئىي پەن ۋە ئىجتىمائىي پەن ساھەلىرىدە دۇنيا جامائەتچىلىكىنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشكىدەك بىرەر يېڭىلىق يارىتىپ ئاندىن ئەسىر ھالقىمىزمۇ ياكى ئەجدادلىرىمىز نەچچە ئەسىر ئىلگىرى پالانى كىتابنى يازغان، ئېشەككە مىنىپ پۇكۇنى يەرلەرنى ئايلانغان، دەپ ياراشمىغان غادىيىش بىلەن بۇرۇنمىزغا قولىمىزنى سېلىپلا كېتىۋېرىمىزمۇ؟ مەسىلە ئۆزىمىزدە بولغانكەن، ئۆزىمىز ھەل قىلىشىمىز، ۋاقىتنىڭ ھەممىسىنى ئويلىنىشقا سەرپ قىلىۋەتمەي ئەمەلىي ئىلگىرىلەش يولىنى تېپىشىمىز كېرەك. كونا بىلەن يېڭى ئوتتۇرىسىدىكى تېڭىرقاشلىرىمىزدىن قۇتۇلۇپ يېڭىچە يول ئېچىشىمىز، ئۆزىمىزدە، ئۆز - ئۆزىمىزنى يېڭىلاپ، زامانغا لايىق قىلىپ قايتىدىغان قۇراشتۇرالايدىغان جۇرئەت ۋە دادىل روھنى يېتىلدۇرۇپ، پۈتكۈل مىللەت ئومۇمىي گەۋدىسىنىڭ مەدەنىيەت قاتلىمى ۋە ئاڭ سەۋىيىسىنى يۇقىرى كۆتۇرۇشىمىز، ۋەتەن ۋە مىللەتنىڭ كەلگۈسىنى بەلگىلەيدىغان پەرزەنتلەرگە بولغان تەربىيىدە ھازىرقى ئوبيېكتىپ ئەمەلىيەت ۋە دەۋرنىڭ تەلىپىنى چىقىش قىلىپ، ئۇلارنى ئۆزلىرى يول تېپىپ ماڭالايدىغان جۇرئەت ۋە قابىلىيەتكە ئىگە قىلىشىمىز، ۋەتەن ۋە مىللەتنىڭ كەلگۈسىنى قۇرۇشتىن ئىبارەت مۇقەددەس ۋەزىپىنى ئۆز ئۇستىگە ئالالايدىغان جۇرئەت ۋە قۇدرەتكە ئىگە قىلىپ يېتىلدۇرۇپ، كەلگۈسى تەقدىرىمىزنى پۇختا ئاساسقا ئىگە قىلىشىمىز كېرەك. بۇ - ھەر بىرىمىز ئۆزىمىزدىن باشلاپ مېڭىشىمىزغا تېگىشلىك يول.

يول شۇنداق نەرسە، ماڭساق كېڭىيىدىغان، ماڭمىساق يوقايدىغان؛ ماڭغانسېرى يول تاپىدىغان، ماڭمىغانسېرى مېڭىشنىمۇ ئونتۇپ قالىدىغان. شۇڭا، بىز ۋەتەن ۋە مىللەتنىڭ كەلگۈسى ئۈچۈن دادىل ئىزدىنىپ، ئۆز يولىمىزنى ئۆزىمىز تېپىپ - ئۆزىمىز ئاچايلى، جاھان ئالدىدا يۈزىمىزنى يورۇق قىلغۇدەك نەتىجە يارىتىپ يېڭى ئەسىرنى كۈتۈۋالايلى. مانا بۇ ھەقىقىي يول تېپىش!

ئاپتور: مەكىت تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ دىكتورى (M2)

بىز دىگى

ئەبگالىق

تەكلىماكانى

مەھكۇم مىجەزلىك ۋە مەزلۇم تەبىئەتلىك

ئۇزىگە خوجا بولمىغان ئادەم مەڭگۈ قوللۇقتا ئۆتىدۇ - گىيوتې

ئەگەر قەدىمكى شجائەت مىجەز، جەسۇر تەبىئەت، ئۆزىنىڭ رىزقىنى ئۆزى تېپىپ يېيەلەيدىغان، ئۆزىنىڭ نېمە گېپى بولسا ئالدى - ئارقىسىغا قارىماي يۈرەكلىك دېيەلەيدىغان، ئۆزىنىڭ ئىقبال تىزگىنىنى ھەمىشە ئۆز قولىدا تۇتۇپ ماڭالايدىغان، ئۆز تەقدىرىگە مۇناسىۋەتلىك ھەر قانداق بىر ئىشتا، بىرەر مۇشكۈلچىلىككە دۇچ كەلسە، ئۇنى ھەر ئامال بىلەن يېڭىپ، ئۆزىگە نۇسرەت يولىنى ئاچالايدىغان جەڭگىۋار بىر مىللەت بارا - بارا ئاينىپ، ھالا بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە ئۆز زامانىسىدىكىنىڭ ئەكسىچە بىر قەۋمگە ئايلىنىپ قالسا، بۇنى «بۇ - داروۋىن ئەپەندى ئېيتقان ھېلىقى تەبىئىي تاللىنىشنىڭ چەندىكى مەھسۇلىدۇر، خالاس» دەپ شۈكرى قىلىش، «ئەلھەمدۇلىلاھ، تەقدىر شۇنداق» دەپ تەن بېرىش كېرەكمۇ ياكى باشقا ئىلاجمۇ بارمۇ؟

مېنىڭچە، ئەگەر، «ئادەم بىلەن ھايۋاننىڭ تۇپ پەرقى ئاڭدا» دېگەن يەكۈن ئىلمىي ۋە توغرا بولىدىغانلا بولسا، بۇ ئاڭ ئۆز نۆۋىتىدە، يەنە ئىنسانىنىڭ ئۆز - ئۆزىگە خوجا بولۇش، ھۆرلۈك ۋە ئەركىنلىك بىلەن ياشاشقا ئۇزلۇكسىز ئىنتىلىش ئېڭىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

ئەينەك

ھالبۇكى، ئالمادىس پاسسېپ ئورۇنغا چۈشۈپ قالغان ھەر قانداق بىر قەۋمدە ئەگەر مۇشۇ خىل ئاڭلا مەۋجۇت بولىدىكەن، بۇ ھالدا ئۇنىڭ ھەر قانداق نۇقسانىنى، ھەتتا خاراكتېر، تەبىئەت ۋە مىجەزدىكى نۇقسانلارنىمۇ تۈزىتىپ، ئۆزىنىڭ ئەسلىدىكى گىگانت قىياپىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرەلىشى ھامان مۇمكىن. بۇنىڭدا ئۆزىدىكى نۇقسانىنى تونۇش ۋە ئۇنى ئېتىراپ قىلىش بىرىنچى ھەمدە غەلىبە كاپالىتى ئۇچۇن بەكمۇ زۆرۈر بولغان مۇھىم قەدەمدۇر.

كۈنسېرى يىمىرىلىۋاتقان مىللىي ئاڭ ۋە ئېتىقاد كىرىزىسى بىزدىكى ئىرادىسىز، بېلى بوش ئەبگالارنىڭ ۋۇجۇدىدا بىر خىل ھامان بىچارىلىك ۋە مىسكىنلىكنى چىللاپ تۇرىدىغان ئوسال خاراكتېرنى شەكىللەندۈرۈپ قويغان. ئۇ بولسىمۇ، مەھكۇم مىجەزلىك ۋە مەزلۇم تەبىئەتلىكتۇر.

ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ ھەر قايسى ساھەلىرىدە يامراۋاتقان بۇ ناكەس ئىللەت ۋە ئۇنىڭ كاساپىتى ئومۇمەن تۆۋەندىكىدەك ئالامەتلەر بىلەن ئىپادىلىنىۋاتىدۇ.

بىرىنچى، باشلىق نېمە دېسە، «خوش، غوجام» دەپلا تۇرىدىغان قۇلچىلىق.

مەھكۇم مىجەز ئادەملەر خوجايىنىغا قۇلچىلىق بىلدۈرۈپ جىم تۇرۇشنى خاتالاشماسلىقنىڭ كاپالىتى، قولىدىكى تۆمۈر تاۋاق بىلەن كۆتىدىكى پىستانلىق ئورۇندۇقنى مەڭگۈ ساقلاپ قېلىشنىڭ ئەپچىل چارىسى، دەپ

قارايدۇ. ئۇلار قۇلچىلىققا ئادەتلىنىپ كەتكەچكە، يۇقىرى ئونىڭغا ھوقۇق بەرسىمۇ يەنىلا بەربىر؛ ئەڭ ئەرزىمەس ئۇششاق بىر ئىشنىمۇ يولىورۇق سورىماي قىلالمايدۇ؛ خىزمەت تەقسىماتى پىرىنسىپى ۋە ھوقۇق دائىرىسى ئىزامى بويىچە ئايرىپ بېرىلگەن ئېنىق ھالدىكى ئۆزىگە تەئەللۇق ئىشنىمۇ يۈرەكلىك ئىشلىيەلمەيدۇ؛ ھەتتا ئۆزىنىڭ ھالال ئەمگىكى بەدىلىگە كەلگەن نېنىنىمۇ باشلىق: «يە!» دېمىگىچە يېيەلمەيدۇ.

مەھكۇم مىجەزلىك ۋە مەزلۇم تەبىئەتلىكنىڭ كاساپىتىدىن مۇتلەق قۇلچىلىقنىڭ پاتقىقىغا پېتىپ قالغان بۇ خىلدىكى ئادەملەر ئەمەلىيەتتە ھېچبىر مەسلىنىڭ ئادالەت بىلەن ھەل قىلىنىشىغا يار - يۆلەك بولالمايدۇ. ئەكسىچە، مەسلىنى سۈنئىي ھالدا چېگىشلەشتۈرۈپ، يۇقىرىغىمۇ، تۆۋەنگىمۇ، ھەممە تەرەپكە ئوخشاش پايدىسىز بولغان قاتمال ۋەزىيەت شەكىللەندۈرۈپ قويىدۇ.

ئىككىنچى، يەرگە قاراپ ھۆكۈمەتكە، ئاسمانغا بېقىپ خۇدايىمغا ھەممىنى دۆڭگەپلا يۈرىدىغان مەسئۇلىيەتسىزلىك.

مەھكۇم مىجەزلىك بىزدىكى ئەبگالارنى شۇ دەرىجىگە چۈشۈرۈپ قويغانكى، ئۇلار ئىجتىمائىي ھاياتتا ھېچقانداق بىر مەسئۇلىيەتكە ئىگىدارچىلىق قىلمايدۇ ۋە قىلالمايدۇ. ئۇلارنىڭ لۇغىتىدە «ھۆكۈمەت» ئىلاھمۇ ياكى بىرەر ئادەممۇ، ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىمۇ بىلمەيدۇ. ئۇلار ئاسماندا ئۇچۇاتقان ئايروپىلانىنى كۆرسە ھاڭۋېقىپ تۇرۇپ: «ماۋۇ ھۆكۈمەتنىڭ يامانلىقىنى قاراڭ، نەچچە تونىنا تۆمۈرنى ئاسماندا قۇشتەك ئۇچۇرۇپ يۈرگىنىنى دېمەمدىغان» دەيدۇ. ئەگەر بىراۋ: «مەينەت سۇ ۋە يۇندىلارنى شەھەرنىڭ كوچىسىغا ۋە ئېرىق - ئۆستەڭلەرگە تۆكۈش زاماندىن قالدى. شۇڭا، دەرھال تۇتۇش قىلىپ ئەۋرەز (يەر ئاستى سۇ يولى) قۇرۇلۇشىنى بىنا قىلىش دەۋرىنىڭ تەلىپى بولۇپ قالدى» دېسە، ئۇلار: «ھەي، سەن نېمە غەم قىلىسەن، شۇنچىۋالا چوڭ شەھەرنى چۆرگىلىتىۋاتقان ھۆكۈمەت بۇنى ئويلىماي قالامدۇ؟!» دەيدۇ. ئۇلارنىڭچە، ئاسماندىكى ھاۋامۇ ھۆكۈمەتنىڭ، زېمىندىكى سۇمۇ ھۆكۈمەتنىڭ، بۇ شەھەرمۇ ھۆكۈمەتنىڭ، ئاۋۇ يېزىمۇ ھۆكۈمەتنىڭ، ئۇلارنى گۇللەندۈرۈش ياكى خاراب‌لاشتۇرۇش پۈتۈنلەي ھۆكۈمەتنىڭ ئىشى. ئۇلارنىڭ ئۆزى بولسا، بەجايىكى «ھۆكۈمەت» قانداق ئىشلەتسە بولىۋېرىدىغان ساينىڭ تېشى.

«ئاللانىڭ ئەمرىسىز قىل تەۋرىمەيدۇ» - بۇ جۈملە بىزدىكى مەھكۇم مىجەزلىك ئەبگالارنىڭ مەسئۇلىيەتسىزلىكىنى دۆڭگەش شوئارى. بۇ ئەبگالار مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇماي، ھاياتىنى ئەممىيەتلىك ۋە راھەت - پاراغەتلىك ئۆتكۈزۈشكە كېرەكلىك ئىلىم پەن ۋە ھۈنەر - سەنئەتلەرنى قېتىرقىنىپ ئۆگەنمەي، رىقابەتلىك ئەمگەك مەيدانلىرىغا بېرىپ تەر ئاققۇزۇپ ئەمگەك قىلماي تۇرۇپ، تۇرمۇشى باشقىلارنىڭكىدىن نامرات، كۆرگەن كۆنىسى باشقىلارغا سېلىشتۇرغۇسىز دەرىجىدە ئوسال، گېرىشكىنى باشقىلارنىڭكىدىن ئاز بولۇپ قالسا، «خۇدايىم بىزگە بەرمىدى» دەپ ئاللادىن ئاغرىنىدۇ. ئەگەر بىراۋ بۇ ئەبگالارنىڭ بىرەرسىگە: «سەنمۇ ھاياتىڭدا مۇئەييەن مەسئۇلىيەتنى زىممەڭگە ئېلىپ، باشقىلارغا ئوخشاش ئىجتىمائىي بىلەن ئىشلە» دېسە، ئۇ، ھېچبىر خىيالىدا يوق ھالدا «ئاللانىڭ ئەمرىسىز قىل تەۋرىمەيدۇ. كۈنىمىزنىڭ مۇشۇنچىلىك بولۇشى پۈتۈنلەي ئاللانىڭ ئىلتىپاتى بىلەن بولۇۋاتىدۇ. شۈكرى - قانائەت قىلىپ تۇرساق، بىر كۈنى ئەمەس بىر كۈنى خۇدايىم بىزنىڭ ھال - كۈنىمىزنىمۇ ياخشىلاپ قويىدۇ» دەيدۇ. بۇ ھالدا كىشىلەر تالىشىشنى ئارتۇقچە ھېسابلاپ: «ھەي، ئىنسان! ئىشلىمەسەڭ، ئۆزۈڭ ھېممەت (تىرىشچانلىق) كۆرسەتمىسەڭ، ھالىڭ قانداق ياخشىلىنىدۇ؟!» دەپ ئۇلار بىلەن مۇنازىرىلىشىپ ئولتۇرمايدۇ. چۈنكى ئىسلام تەلىماتلىرى ئىنچىدە ھەقىقەتەنمۇ «ئاللانىڭ ئەمرىسىز قىل تەۋرىمەيدۇ»، «ئاللا سەۋر قىلغۇچىلار بىلەن بىللەدۇر» دېگەن مەشھۇر سۆزلەر بار - دە!

بىز ئىسلام بىلىملىرى بويىچە مۇنازىرىلىشىشكىمۇ تەييارمىزكى، مەيلى «ئاللاسەۋر قىلغۇچىلار بىلەن بىللە» دېگەن سۆز بولسۇن ۋە مەيلى «ئاللانىڭ ئەمرىسىز قىل تەۋرىمەيدۇ» دېگەن ئۇزۇندە بولسۇن، ئۇلارنىڭ ھەممىسى مۇئەييەن قاراتمىلىق ئاساسىدا ئېيتىلغان سۆزلەر بولۇپ، ئۇلارنى ھۆرۈنلۇق ۋە يالجىماسلىقنىڭ دەستىكى قىلىپ، كەلسە - كەلمەس ئىشلىتىشكە، بولۇپمۇ ئۇلارنى ئۆزلىرىدىكى ئومۇمىي خەلق، پۈتكۈل مىللەت ۋە ئەھلى جامائەتنىڭ ئورتاق مەنپەئەتى ئالدىدا ھېچقانداق بىر مەسئۇلىيەتنى ئۆز ئۈستىگە ئالمايدىغان ۋە ئالغىلى ئۇنىمايدىغان مەھكۇم مىجەزلىك ۋە مەزلۇم تەبىئەتلىك نۇقسانىنى ياپىدىغان سەتىرە ئەۋرەت قىلىۋېلىشقا بولمايدۇ. چۈنكى ھەر قانداق بىر ئىجتىمائىيلاشقان جەمئىيەتتە، بىر ئىنسان ئۆزى دۇنياغا تۆرەلگەن ئاشۇ سائەتتىن تارتىپ تاكى ئالەمدىن ئۆتكۈچە بولغان ئارىلىقتا ھەرگىزمۇ ئۆزى ئايرىمچە بىر پائالىيەت بىرلىكى بولالمايدۇ، بەلكى ئۇ پەقەت مۇئەييەن بىر ئائىلە، بەلگىلىك بىر تەشكىل ۋە مەلۇم بىر مىللەت - قەۋمنىڭ ئىجتىمائىي توپىغا تەئەللۇق بىر ئەزا بولالايدۇ، خالاس. ھەر قانداق ئىنسان ئەمەلىيەتتە ئۆزى قاتناشقان ئاشۇ ئىنسانلار توپى ئومۇمىي گەۋدىسىنىڭ بىر ھۈجەيرىسى ھېسابلىنىدۇ. ھالبۇكى، ئىنسان بەدىنىدىكى ھەر قايسى ھۈجەيرىلەرنىڭ ئۆز ئالدىغا خاس خىزمىتى ۋە ئېنىق ھالەتتىكى مەسئۇلىيىتى بولغىنىدەك، مۇئەييەن قەۋمگە خاس ھەر بىر ئادەمنىڭمۇ شۇ قەۋم ئالدىدا مەڭگۈ باش تارتىپ بولماس خىزمەت

مەسئۇلىيىتى بولىدۇ. بۇ مەسئۇلىيەت ئوچۇق قىلىپ ئېيتقاندا، ئۆزى تەئەللۇق ئاشۇ قەۋمنىڭ بۇگۈنى، ئەتىسى ۋە ئۇنىڭ ئۇزاق كەلگۈسى ئۈچۈن ھاياتلىق ئەڭگەك قىلىش، ئومۇمغا تالىق ھەممە ماددىي ۋە مەنىۋى كۈرەشلەرگە تولۇق قاتنىشىشتىن ئىبارەت. روشەنكى، قايسى قەۋم ئەزالىرىدا مۇشۇ خىل ئالىڭ ئومۇملىشىش، ئۇلارنىڭ ئۆز ئەمەلىيىتىگە ئايلاندۇرۇلىدىكەن، شۇ قەۋمنىڭ ماددىي تۇرمۇش سەۋىيىسى ئۈستۈن، مەدەنىي مەئىشەت دەرىجىسى يۇكسەك بولىدۇ. ئەكسىچە بولسا، ئۇلارنىڭ زامانىۋى ماددىي پاراغەتتىن ۋە دۇنياۋى مەدەنىي ھالاۋەتتىن نىسىۋىسىمۇ بولمايدۇ. شۇنداق ئىكەن، باشقا قەۋمدىكى خەلقە ئوخشاش ئورتاق مەنپەئەت ئەقىدىسى ئاساسىدا بىر ياقىدىن باش، بىر يەڭدىن قول چىقىرىپ ئىشلەش، تەر ئاققۇزۇش، ئىزدىنىپ ئىجاد قىلىشنىڭ ئورنىغا ئەكسىچە ئۆزىنى ئاللاغا بېۋاستە قارايدىغان ئايرىم بىرلىك قىلىپ پەدەزلەپ، «سەۋر» نىڭ سايىسىدا سۈنايلىنىپ يېتىپ، نەتىجىدە ھال - كۈنى باشقىلارنىڭكىدىن ئاسمان - زېمىن پەرقلىق دەرىجىدە ئوسال بولۇپ قالسا، بۇنى ئۆزىنىڭ ئىش - ئەمگەكتىكى ھۇرۇنلۇقى ۋە ئۆز بۇرچىغا بولغان مەسئۇلىيەتسىزلىكىدىن كۆرمەي: «ئاللا بىزگە بەرمىدى» دېيىش ئەمەلىيەتتە خۇدايىمغا قىلىنغان ئاشكارا تۆھمەتتۇر، ئەلۋەتتە. چۈنكى ئاللاتائالا «قۇرئان كەرىم» دە ناھايىتىمۇ ئوچۇق ۋە تولىمۇ كەسكىن قىلىپ: «ھەر قانداق بىر قەۋم ئۆزىنىڭ ئەھۋالىنى ئۆزگەرتمىگۈچە، ئاللا ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنى ئۆزگەرتمەيدۇ» (ئىننەللاھە، لا: يۇغەييىرۇمە: بىقەۋمىن ھەتتا يۇغەييىرۇ: مە: بىئەنفۇ سىھىم) دېگەن (قارالڭ: «قۇرئان كەرىم» (ئۇيغۇرچە تەرجىمىسى) 251 - بەت، تۆۋەندىن 10 - قۇر. ئىككى ھەرەمنىڭ خىزمەتكارى پادىشاھ فەھدنىڭ قۇرئان كەرىم بېسىش مەتبەسى. مەدىنە مۇنەۋۋەر، ھىجرىيە 1413 - يىلى نەشرى).

دېمەك، ئاداققى جەھەتتىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ھەر قانداق بىر ئادەمنىڭ رېئال ئوسال ئەھۋالىنى باشقا بىر ئادەم كېلىپ ھېچبىر سەۋەبسىز ئۆزگەرتىپ قويمايدۇ. خۇددى شۇنىڭغا ئوخشاشلا ھەر قانداق بىر مىللەتنىڭ ناچار ھالىتىنىمۇ باشقا بىر مىللەت بىكارغا، ھېچبىر بەدەلسىز ۋە تۆلەمسىز ياخشىلاپ قويمايدۇ. ھالبۇكى، بىزدىكى مەھكۇم مىجەز ئەبگالارنىڭ ئۆز ھالىنى ئۆزگەرتىش ۋە ياخشىلاشتىكى مەسئۇلىيىتىنى بىردەم ئۇنىڭغا، يەنە بىردەم بۇنىڭغا دۆڭگەپ يۇرۇشى چىندىن لەنەتكە لايىق. زامان ئەخلەتخانىسىغا مۇناسىپ بۇ خىل نۇقساندىن ئىبرەت ئالغاي باشقا خالايىق.

ئۇچىنچى، ئاسمان ئۆرۈلۈپ چۈشسە، تېگىدە يېتىپ تۇرۇپ مانتا يەيمەن، دەيدىغان بىپەرۋالىق.

پەقەت خوجايىنلىق ئېڭى ۋە خوجدارلىق تۇيغۇسى بار ئادەملا ئۆزىگىمۇ، ئائىلىسىگىمۇ، يۇرتىغىمۇ، ۋەتىنىگىمۇ ئوخشاشلا كۆڭۈل بۆلىدۇ. ۋەتەننىڭ، ئۆز يۇرتىنىڭ ئەڭ ئۈشۈشاق بىر ئىشىغىمۇ «بۇ ئىش ماڭىمۇ مۇناسىۋەتلىك» دەپ قارايدۇ. ئۆز خەلقىنىڭ ئىقبالىغا تالىق ھەر قانداق بىر ھەرىكەتكە «بۇ مېنىڭمۇ ئۆز ئىشىم» دەپ ئاكتىپ قاتنىشىدۇ. مىللەت ئەپسۇس، مەھكۇم مىجەزلىك بىلەن مەزلۇم تەبىئەتلىك بىزدىكى ئەبگالارنىڭ ۋۇجۇدىنى قاچان چۈلغىۋالدى، شۇندىن بۇيانەت، ئۇنىڭ قەلبىدىكى ئۆزىنىڭ زېمىنى، ئۆزىنىڭ يۇرتى ۋە ئۆزىنىڭ شەھىرىگە بولغان خوجايىنلىق تۇيغۇسى قۇرۇپ ئۆلگەن. ئۇنىڭ كۆڭلىدىكى ئاتا - بوۋىسىدىن تارتىپ ياشاپ كەلگەن يەرنىڭ ئاساسىي تۇرمۇش مۇھىتىنى ئاسراش، راۋاجلاندۇرۇش ۋە ئۇنىڭ ئىكولوگىيىلىك مۇھىتىنى قوغداش ئېڭى بەرباتلىق قەبرىسىگە چوڭقۇر كۆمۈلگەن.

دەرىخا، بۇلار قانداق ئادەمدۇ، يا مېڭىسىدە تارىخ ئۇقۇمى يوق، يا كۆڭلىدە غايە، پىلان پۈتۈمى يوق. بىزغۇ مۇشۇنداق يېرىم - ياتا ياشاپ ئۆتۈپ كېتەرمىز، ئاندىن كېيىن بىزنىڭ بالىلىرىمىزچۇ، ئويلاپمۇ قويمايدۇ - ھە!

تۆتىنچى، قورقاقلىق ۋە يۇرەكسىزلىك.

قۇل دېگەندە يۇرەك، شىجائەت ۋە جاسارەت بولمايدۇ. چۈنكى ئۇ ماددىي تۇرمۇشتا پەقەت ۋە پەقەت خوجايىنىنىڭ قولىغا قاراقلىق. مەنىۋى تۇرمۇشتا بولسا، خوجايىنىنىڭ ئېغىزىنى ماراقلىق. ئۇ، خوجايىن نېمىنى يە دېسە، شۇنى يەيدۇ. ئۇ، خوجايىنى نېمىنى دە دېسە، شۇنى دەيدۇ. بىزدىكى مەھكۇم مىجەز ۋە مەزلۇم تەبىئەت ئەبگالار دەل مۇشۇ ھالغا قېلىقلىق.

ھازىرقى دۇنيادا، دېموكراتىيە ئەڭ تۆۋەن پەللىدە ئىجرا بولۇۋاتقان ئەللەردىمۇ ھەر قانداق پۇقرا مۇشتىنى ئىشقا سالماي، ھۇشىنى ئىشقا سالسا، يەنە ھە دېگەندىلا كۆكۈرۈپ، مۇشت كۆتۈرۈپ چىقماي، ئەقىل - ھۇشىنى ئىشقا سېلىپ، قانۇن بەلگىلىگەن ھوقۇق ماددىلىرى بويىچە ئۆز پىكىر - تەلەپلىرىنى پاكىتلىق، ئاساسلىق قىلىپ قەلەم بىلەن يازسا، خۇدا بەرگەن ئېغىز بىلەن سۆزلىسە - ئېيتسا، ھېچكىم ئۇنى ئەكىرىپلا ئېتىپ تاشلىمايدۇ. بىراق زامان تەرەققىي قىلغىنى، دۇنيانىڭ مەدەنىيەت ۋە دېموكراتىيە سەۋىيىسى يۇكسەلگىنى بىلەن، بىزدىكى ئەبگالارنىڭ ئىدىيىسى، دۇنيا قارىشى تېخىچىلا ئاشۇ 40 - يىللارنىڭ باشلىرىدىكى شېكىسپىرچە زامانىنىڭ ئاخىرقى چاغلىرىدا توختاپ قېلىقلىق. شۇڭا، ئۇلار بىر ئىنسان سۈپىتى بىلەن ئۆز كۆڭلىدە ئويلىغان ئوي - پىكرىنى ئىپادىلەپ سۆز قىلىشتىنمۇ ئۆلگۈدەك قورقىدۇ. ئەڭ ناكەس يېرى، خەلقنىڭ جانجان مەنپەئەتىگە تالىق مەسىلە مۇزاكىرىگە قويۇلغان مەجلىسلەردە بېشىنى ئىچىگە

تىنىقۇبلىپ، خەلقنىڭ ئاھ - زارىنى، ئارزۇ - ئارمىنىنى بىلدۈرۈپ ئىككىسى ئېغىز گەپمۇ قىلالمايدۇ. مەسىلە قارارىدىن ئۆتۈپ، ئەمەلىيلەشتۈرۈش باسقۇچىغا كەلگەندە بولسا، مەزلۇملارچە بۇ بۇلۇڭدا «كۈس - كۈس»، ئۇ بۇرجەكتە «كوت - كوت» قىلىپ، غىڭشىپ ھارمايدۇ.

بەشىنچى، ئۆز ئارا بىر - بىرىگە ئىشەنمەسلىك.

بىزدىكى ئەبگالار بىر - بىرىگە مۇتلەق ئىشەنمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن كۆز قاراش، مەيدان، ئارزۇ - ئارمان ۋە تۈرمۇش نىشانى جەھەتلەردە ئوپئوخشاش بولغانلىرىمۇ بىر تەشكىلگە ئۇيۇشالمايدۇ. بىرسى قوپۇپ، ئادىل مەيداندا تۇرۇپ ھەقىقەت ئۈچۈن سۆزلىسە، باشقىلىرى دەرھال كېلىپ ئۇنىڭغا ھەمدەم ۋە دەرقەمتە بولۇپ تۇرۇشالمايدۇ. بىر كوچىدا، بىر بىنادا ياشاپ، بىر ئىدارىدە ئىشلەپ يۈرۈشۈپ، ئۈچراشقاندا قولىنى كۆكسىگە قويۇپ تۇرۇپ: «ئەسسالام» نى چىرايلىق دېيىشكەن بىلەن، «ئاغزىدا كۈلكە - چاقچاق، يېڭىدە خەنجەر - پىچاق» دېگەندەك، بىر - بىرىگە زىنھار ئىشەنمەيدۇ. نەتىجىدە، بىرلىك بولمىغان چېچىلاڭغۇلۇق دەستىدىن خەلقنىڭ ئىنسانىي ھوقۇق قانۇنلىرىغا ئۇيغۇن ئەك ئەقەللىي ئارزۇ - تىلەكلىرىمۇ مۇراد پەللىسىگە يېتەلمەي، مۇقامنىڭ مۇڭ - زارىنى بېيىتىپ، تەكلىماكان قۇم بارخانلىرىغا كۆمۈلۈپ قېلىۋېرىدۇ. ناھايىتى ئېنىقكى، بىر - بىرىگە ئىشەنمەسلىك ئۇيغۇرنىڭ ئەسلى تۇغما خاراكتېرى ئەمەس، بەلكى ئۇ ئاينىپ مەھكۇم مىجەز ۋە مەزلۇم تەبىئەت بولۇپ قالغاندىن كېيىن ئاپىرىدە بولغان نەجىس ئىللەت!

مەھكۇم مىجەزلىك ۋە مەزلۇم تەبىئەتلىك ئىللىتىنىڭ ئەك ئەجەللىك زىيىنى شۇكى، ئۇ، ئىنسانىنىڭ مەدەنىي ھاياتتا ئۆز - ئۆزىگە خوجا بولۇش، تۇرمۇشتا ئەمگەك بىلەن، تەشەببۇسكارلىق بىلەن تىك تۇرۇپ ياشاش روھىنى يوقىتىۋېتىدۇ. نورمال ئىنساندا بولۇشقا تېگىشلىك ئەقەللىي باراۋەرلىك تۇيغۇسىنىمۇ قويماي قۇرۇتۇۋېتىدۇ. ئاخىرىدا ئۇ، ئادەمنى ئۆزىنىڭ ۋەتىنىدىمۇ خەقنىڭ كۆزىگە سەت كۆرۈنىدىغان جەمئىيەت داشقىلىغا، ماددىي تۇرمۇشتا ئەمەلىيەتتىكى گاداي، مەنىۋى تۇرمۇشتا سېپى ئۆزىدىن مالاي بولغان قاقشالنىڭ قاقشىلىغا ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ.

تارىخىي ساۋاقلىق بىلىگ شۇكى، جەمئىيەت خاراكتېر بولسا، ھەر قانداق قەۋمنىڭ ئىسمى - جىسمىغا لايىق بىر مىللەت بولۇپ تۇرالىشىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىدىغان ئەك مۇھىم مەنىۋى دەسمىي. بۇ دەسمىدىن ئايرىلىپ قالغان مىللەت ئەمەلىيەتتە زامانىۋى مىللەت بولۇش سالاھىيىتىنى يوقاتقان مىللەت، يوقىلىش يولىدا بارغانسېرى ئۆزاپ كېتىۋاتقان مىللەت سانىلىدۇ. ھالبۇكى، ئەگەر ئۇيغۇر 21 - ئەسىردە دۇنيادىكى مىللەتلەر دەپتىرىدىن چۈشۈپ قالمىدىغان مىللەت بولۇپ قېلىشىنى خالىمايدىكەن، بۇ ھالدا ئۆزىنىڭ خاراكتېر جەھەتتىكى ئاينىشىغا، مىجەز جەھەتتىكى بۇزۇلۇشىغا جىددىي قارىشى ۋە ئۇنى جەزمەن ۋاقتىدا ئوڭشىۋېلىشى لازىم.

مېنىڭچە، ئۇيغۇر ئۆزىدىكى ھەر قانداق ئىللەتنى، شۇ جۈملىدىن مەھكۇم مىجەزلىك ۋە مەزلۇم تەبىئەتلىك ئىللىتىنىڭ ئەك ئەجەللىك زىيىنى شۇكى، ئۇ، ئىنسانىنىڭ مەدەنىي ھاياتتا ئۆز - ئۆزىگە خوجا بولۇش، تۇرمۇشتا ئەمگەك بىلەن، تەشەببۇسكارلىق بىلەن تىك تۇرۇپ ياشاش روھىنى يوقىتىۋېتىدۇ. نورمال ئىنساندا بولۇشقا تېگىشلىك ئەقەللىي باراۋەرلىك تۇيغۇسىنىمۇ قويماي قۇرۇتۇۋېتىدۇ. ئاخىرىدا ئۇ، ئادەمنى ئۆزىنىڭ ۋەتىنىدىمۇ خەقنىڭ كۆزىگە سەت كۆرۈنىدىغان جەمئىيەت داشقىلىغا، ماددىي تۇرمۇشتا ئەمەلىيەتتىكى گاداي، مەنىۋى تۇرمۇشتا سېپى ئۆزىدىن مالاي بولغان قاقشالنىڭ قاقشىلىغا ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ.

تارىخىي ساۋاقلىق بىلىگ شۇكى، جەمئىيەت خاراكتېر بولسا، ھەر قانداق قەۋمنىڭ ئىسمى - جىسمىغا لايىق بىر مىللەت بولۇپ تۇرالىشىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىدىغان ئەك مۇھىم مەنىۋى دەسمىي. بۇ دەسمىدىن ئايرىلىپ قالغان مىللەت ئەمەلىيەتتە زامانىۋى مىللەت بولۇش سالاھىيىتىنى يوقاتقان مىللەت، يوقىلىش يولىدا بارغانسېرى ئۆزاپ كېتىۋاتقان مىللەت سانىلىدۇ. ھالبۇكى، ئەگەر ئۇيغۇر 21 - ئەسىردە دۇنيادىكى مىللەتلەر دەپتىرىدىن چۈشۈپ قالمىدىغان مىللەت بولۇپ قېلىشىنى خالىمايدىكەن، بۇ ھالدا ئۆزىنىڭ خاراكتېر جەھەتتىكى ئاينىشىغا، مىجەز جەھەتتىكى بۇزۇلۇشىغا جىددىي قارىشى ۋە ئۇنى جەزمەن ۋاقتىدا ئوڭشىۋېلىشى لازىم.

مېنىڭچە، ئۇيغۇر ئۆزىدىكى ھەر قانداق ئىللەتنى، شۇ جۈملىدىن مەھكۇم مىجەزلىك ۋە مەزلۇم تەبىئەتلىك ئىللىتىنىڭ ئەك ئەجەللىك زىيىنى شۇكى، ئۇ، ئىنسانىنىڭ مەدەنىي ھاياتتا ئۆز - ئۆزىگە خوجا بولۇش، تۇرمۇشتا ئەمگەك بىلەن، تەشەببۇسكارلىق بىلەن تىك تۇرۇپ ياشاش روھىنى يوقىتىۋېتىدۇ. نورمال ئىنساندا بولۇشقا تېگىشلىك ئەقەللىي باراۋەرلىك تۇيغۇسىنىمۇ قويماي قۇرۇتۇۋېتىدۇ. ئاخىرىدا ئۇ، ئادەمنى ئۆزىنىڭ ۋەتىنىدىمۇ خەقنىڭ كۆزىگە سەت كۆرۈنىدىغان جەمئىيەت داشقىلىغا، ماددىي تۇرمۇشتا ئەمەلىيەتتىكى گاداي، مەنىۋى تۇرمۇشتا سېپى ئۆزىدىن مالاي بولغان قاقشالنىڭ قاقشىلىغا ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ.

تارىخىي ساۋاقلىق بىلىگ شۇكى، جەمئىيەت خاراكتېر بولسا، ھەر قانداق قەۋمنىڭ ئىسمى - جىسمىغا لايىق بىر مىللەت بولۇپ تۇرالىشىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىدىغان ئەك مۇھىم مەنىۋى دەسمىي. بۇ دەسمىدىن ئايرىلىپ قالغان مىللەت ئەمەلىيەتتە زامانىۋى مىللەت بولۇش سالاھىيىتىنى يوقاتقان مىللەت، يوقىلىش يولىدا بارغانسېرى ئۆزاپ كېتىۋاتقان مىللەت سانىلىدۇ. ھالبۇكى، ئەگەر ئۇيغۇر 21 - ئەسىردە دۇنيادىكى مىللەتلەر دەپتىرىدىن چۈشۈپ قالمىدىغان مىللەت بولۇپ قېلىشىنى خالىمايدىكەن، بۇ ھالدا ئۆزىنىڭ خاراكتېر جەھەتتىكى ئاينىشىغا، مىجەز جەھەتتىكى بۇزۇلۇشىغا جىددىي قارىشى ۋە ئۇنى جەزمەن ۋاقتىدا ئوڭشىۋېلىشى لازىم.

مېنىڭچە، ئۇيغۇر ئۆزىدىكى ھەر قانداق ئىللەتنى، شۇ جۈملىدىن مەھكۇم مىجەزلىك ۋە مەزلۇم تەبىئەتلىك ئىللىتىنىڭ ئەك ئەجەللىك زىيىنى شۇكى، ئۇ، ئىنسانىنىڭ مەدەنىي ھاياتتا ئۆز - ئۆزىگە خوجا بولۇش، تۇرمۇشتا ئەمگەك بىلەن، تەشەببۇسكارلىق بىلەن تىك تۇرۇپ ياشاش روھىنى يوقىتىۋېتىدۇ. نورمال ئىنساندا بولۇشقا تېگىشلىك ئەقەللىي باراۋەرلىك تۇيغۇسىنىمۇ قويماي قۇرۇتۇۋېتىدۇ. ئاخىرىدا ئۇ، ئادەمنى ئۆزىنىڭ ۋەتىنىدىمۇ خەقنىڭ كۆزىگە سەت كۆرۈنىدىغان جەمئىيەت داشقىلىغا، ماددىي تۇرمۇشتا ئەمەلىيەتتىكى گاداي، مەنىۋى تۇرمۇشتا سېپى

مەرىپەتسىزلىك ۋە پەزىلەتسىزلىك

ساۋادەت يولى بىلىم بىلەن ئېچىلىدۇ،
بىلىم ئال، ساۋادەت يولىنى تاپ!
- ئەھمەد مەھمۇد يۈكنەكى

بۈگۈنكى دۇنيادا ھەر جەھەتتە ئالدىن مېڭىۋاتقان ئىلغار مىللەتلەر مەرىپەت بىلەن پەزىلەتنى ئۆز مىللىتىنىڭ تەرەققىياتىنى يۈكسەكلىك ئاسمىنىدا مەڭگۈ مۇۋەپپەقىيەتلىك پەرۋاز قىلدۇرىدىغان تەڭداشسىز ئىككى قانات دەپ بىلمەكتە. چۈنكى مەرىپەت ھازىرقى زامان ساۋادەت

1996 - يىل 10 - ماي، بېيجىڭ؛ 1996 - يىل 15 - نويابر، قاھىرە.

خەزىنىسى دەرۋازىسىنىڭ ئالتۇن ئاچقۇچى بولسا، پەزىلەت بۇگۈنكى دەۋر مەدەنىيەت يولىنىڭ يورۇتقۇچىسى ۋە نۇرچاچقۇچىسى بولماقتا.

بۇ يەردە دېيىلمۇاتقان مەرىپەت (ياكى مەرىپەتلىك بولۇش) ئاددىي ھالدىكى ماۋارىپ كۆرۈش ۋە مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇپ شاھادەتنامە ئېلىشنىلا كۆرسەتمەيدۇ. بەلكى ئۇ تېگى - تەكتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ئىنسانغا ماۋارىپ ئارقىلىق، مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇش ئارقىلىق، شۇنداقلا رېئال ھايات پائالىيىتى ۋە تۇرمۇش ئەمەلىيىتى ئارقىلىق ئۆزلەشكەن مەدەنىي يېتىكلىكنى كۆرسىتىدۇ. ئەمدى، پەزىلەتكە كەلسەك، ئۇ، ئىنسانغا ئۆزلەشكەن مەرىپەتتىن تۆرىلىدىغان، مەرىپەت ئارقىلىق ۋايىغا يېتىدىغان يۇكسەك ئىنسانىي ئەخلاق ئۆلچىكى، شۇنداقلا مەرىپەت كۆزلىگەن غايىنى ئەمەلىيەتكە ئايلاندۇرىدىغان، مەرىپەت ئىگىسىنى ئۇتۇق - نۇسرەتكە يېتەكلەيدىغان كاپالەت مىزانى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

مۇناسىۋەت نۇقتىسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، مەرىپەت پەزىلەتنىڭ ئاساسى. پەزىلەت بولسا، مەرىپەتنىڭ ساپا تارازىسى ۋە ئۇنىڭ ئەمەلىي ئۇنۇم قازاندۇرغۇچىسىدۇر. بىر مەدەنىي ئىنساندا مەرىپەت بولۇشلا كۇپايە قىلمايدۇ، بەلكى يەنە ئاشۇ مەرىپەتكە مۇناسىپ بولغان پەزىلەتمۇ بولۇشى شەرت. پەزىلەت پەقەت مەرىپەتلىك ئىنساندىلا بولىدۇ. مەرىپەتسىز ئادەمدە بولسا، پەزىلەت بولمايدۇ، بەلكى ئۇنىڭدا پەقەت ئادەتلا بولىدۇ. ۋەھالەنكى، ئادەت چاھار پاي - ھايۋاندىمۇ بولىدىغان تۇغما خۇسۇسىيەتتۇر. پەزىلەت بولسا، مەرىپەتتىن تۇغۇلىدىغان مەدەنىي ئىنسانلىق شەرەپ بەلگىسىدۇر.

ئىستېمال قىممىتى جەھەتتىن ئېلىپ ئېيتقاندا، مەرىپەت كۆمۈكلۈك خەزىنىگە ئەمەس، بەلكى ئىجتىھات سۈيى بىلەن كۆكلەپ تۇرىدىغان دەرەخقە ئوخشايدۇ. ھالبۇكى، مەرىپەتنى ئۆز مەۋسۇمىدە بىخلاندۇرۇپ ۋە ئۇنى بەرق ئۇرغۇزۇپ كۆكلىتىپ تۇرىدىغان نەرسە دەل پەزىلەتتۇر. مۇشۇ مەنىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، پەقەت پەزىلەتلىك ئىنسانلا ئۆز ئېگىدىكى مەرىپەتنى ئەمەلىيەت مەيدانىدا راۋرۇس گەۋدىلەندۇرەلەيدۇ ۋە ئۇنىڭ بىلەن ئۆز مىللىتىگە، ئۆز خەلقىگە، ھەتتا پۈتكۈل ئىنسانىيەتكە چەندىكىدەك بەھرە يەتكۈزەلەيدۇ. ئى، ئەزىز قېرىندىشىم، ھازىرقى زامان ئىلغار مىللەتلىرىنىڭ بەس - بەستە ماۋارىپ ئىنقىلابى قوزغاپ، مۇناسىپ ھالدىكى پەزىلەتكە ئىگە مەرىپەتلىك ئالىملاردىن تەشكىل تاپقان كەڭ كۆلەملىك ۋە مۇنتىزم زىيالىيلار قوشۇنىنى شەكىللەندۇرۇشكە شۇنچە ئەھمىيەت بېرىشنىڭ سەۋەبىمۇ دەل مۇشۇ يەردە!

لىللاھ مەيداندا تۇرۇپ ئېيتقاندا، ئۇيغۇرلار ھازىرقى زامان مەدەنىيىتىگە ئۆز پەيتىدە يۈزلىنىشكە جۇرئەت قىلالمىغان مىللەت ياكى ماۋارىپ ئىنقىلابى قوزغاپ، ئۆز ئېلىدە مەرىپەت ئېكىنزارلىقىنى بەرپا قىلىشقا تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ باقمىغان مىللەتمۇ ئەمەس. مۇشۇ ئەسىرنىڭ 20 -، 30 -، 40 - يىللىرىدىكى «مەدەنىي ئاقارتىش ھەرىكىتى» ئەمەلىيەتتىكى ماۋارىپ ئىنقىلابى بولۇپ، شۇ مەزگىلدە ئابدۇقادىر داموللا، مۇھەممەد ئەلى تەۋفىق، مەھمۇد مۇھىدى . . . دەك ئۆزى مەكتەپ ئېچىپ، ئۆزى بالا يېغىپ، ئۆزى دەرس سۆزلەيدىغان ماۋارىپ سەركەردىلىرى مەيدانغا چىققان؛ مۇھەممەدئەلى تەۋفىق ئەپەندى باش بولۇپ ئوقۇغان ماۋارىپ مارشى - «ئىزچىلار ناخشىسى» نىڭ ساداسى ئۇيغۇر ئېلىنىڭ پۈتكۈل يېزا - قىشلاقلىرىنى قاپلىغان؛ ئابدۇخالىق ئابدۇرەھمان ئۇيغۇرى، لۇتپۇللا مۇتەللىپ قاينام ئۆركىشى قاتارلىق مەرىپەت جەڭچىلىرى پۈتكۈل ماھارىتىنى ئىشقا سېلىپ يېگانە مەدەنىيەت - ماۋارىپىنى تەشۋىق قىلغان، ھەممە ئامال - چارىلار بىلەن، ھەتتا ئەزىز جېنى ۋە ئىسىق قېنى بىلەن پىداكارلىق كۆرسەتكەن. ئەمما ئۇلار پۈتكۈل جەمئىيەت خاراكتېرلىك ئاۋاز قوشۇش ۋە قوللاشقا ئېرىشمەلمىگەنلىكتىن، ئاخىرىدا ئەسەبىي جاھىلىيەت كۆچلىرى تەرىپىدىن مەغلۇب قىلىۋېتىلگەن.

جۇڭگودا جۇمھۇرىيەت قۇرۇلغاندىن كېيىن، خۇسۇسەن شىنجاڭدا ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇلغاندىن بۇيان، ئۇيغۇرلاردا زامانىۋى پەننىي مەكتەپتە ئوقۇغانلار كۆپەيدى. ھازىرقى زامان ئىلىم - پەنى بويىچە بىلىم ئېلىپ باشلانغۇچ، ئوتتۇرا ۋە ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرگەنلەرنىڭ سانى 30 - ۋە 40 - يىللاردىكىگە سېلىشتۇرغاندا، كۆرۈنەرلىك دەرىجىدە ئاشتى. بۇ - ئەمەلىيەت. بىراق سان - سىپىرنىلا كۆرۈپ ھاياجانلىنىپ كەتمەي، سۈپەت - ساپا ئۆلچىمىنى تارازا قىلىپ تۇرۇپ، ئۇيغۇر زىيالىيلىرىنى ئومۇمىيەت جەھەتتىنمۇ، خاسلىق تەرەپتىنمۇ ئىنچىكىلىك بىلەن تارازىلاپ كۆرىدىغان بولساق، ماۋارىپ كۆرۈپ، شۇ ماۋارىپنى ئۆزلەشتۈرگەن، ئىلىم قۇرۇلمىسى مەھكەم، ئەخلاق تۈزۈلمىسى مۇستەھكەم دېيىلگەن زىيالىيلىرىمىزنىڭ بىز بىلەن زامانداش ياشاۋاتقان ئىلغار مىللەتلەرنىڭ شۇ ئۆلچەكتىكى زىيالىيلىرىغا قارىغاندا، ئاسمان - زېمىن پەرقلىق دەرىجىدە تۆۋەن تۇرىدىغانلىقىنى، ئەدناسى ئۇيغۇردا تېخى مۇناسىپ پەزىلەتكە ئىگە ھەقىقىي مەرىپەتلىك ئالىملاردىن تەشكىل تاپقان زىيالىيلار قوشۇنىنىڭ زامانغا لايىق كۆلەمدە شەكىللەنمىگەنلىكىنى ئەلەم بىلەن ھېس قىلىمىز.

دەرۋەقە، بىر قەۋمدە مۇقىيىەن بىر خىل ئىلىم بويىچە بىلىملىك بولغان ئالىملارنىڭ جىق ياكى ئاز بولۇشى ھېچقانچە گەپ ئەمەس. بىراق بىر مىللەتتە، ئىلىم ئالدىدا ھەممە ئادەمنىڭ باببارابەر كۆرىدىغان، ئورتاق ئىستەك، ئورتاق غايە نۇقتىسىدا تۇرۇپ بىر - بىرىنى ئېتىراپ قىلىشىدىغان مەرىپەتلىك ۋە پەزىلەتلىك ئالىملار قوشۇنىنىڭ بولۇش - بولماسلىقى بولسا، شۇ مىللەت زىيالىيلىرىنىڭ ساپاسىغا تالىق بولغان بىر مۇھىم ئىش بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئۆز نۆۋىتىدە يەنە شۇ مىللەتنىڭ تەرەققىيات ئىستىقبالىغا ۋە تەقدىرىگە مۇناسىۋەتلىك بولغان ھەل قىلغۇچ ئەھمىيەتكە ئىگە زور ئىش، ئەلۋەتتە. ھېكايەت، جۇڭگودا، نۆۋەتتىكى يۇقىرى سەۋىيىلىك ئىلىم - پەن بويىچە مەزمۇت قەدەم بىلەن تەرەققىي قىلىشنى كاپالەتكە ئىگە قىلىپ، دۇنيانى ھەيران - ھەسلىكتە قالدۇرۇۋاتقان «863 پىلانى» دەيدىغان بىر پىلان بار. بۇ پىلان ئەسلىدە جۇڭگودىكى نەچچە ئون ئاتاقلىق ئالىمنىڭ بىرلىشىپ دېڭ شياۋپىڭغا خەت يېزىشى ۋە دېڭ شياۋپىڭنىڭ 1986 - يىلى مارتتا «بۇ پىلان تەخىرسىز ئىجرا قىلىنسۇن» دەپ تەستىق سىلىشى بىلەن ۋۇجۇدقا كەلگەن. بۇ يەردىكى ئالتۇنغا تېگىشكىلى بولمايدىغان بىباھالىق شۇكى، نەچچە ئون ئالىم بىر مۇددىئا، بىر غەرەز ۋە بىر ئارمان ئاساسىدا بىر يەرگە جەم بولۇپ، بىر يۇمىلاق شىرەنى چۆرىدەپ ئولتۇرالىغان؛ بىر بۇيۇك ئىستەك ئۈچۈن بىر ياقىدىن باش چىقىرىپ، كۆڭۈلدىكى ئوخشاش ئارزۇ ھەققىدە كەڭ - كۇشادە سۆزلىشەلىگەن؛ بىر ئۇلۇغ مەقسەت ئاساسىدا بىر يەڭدىن قول چىقىرىپ، ئورتاق پىكىرلىرىنى بىر قەغەز ئۈستىگە بىرلىكتە يازالىغان. مانا بۇ، مەرىپەتنىڭ گۆھەر مىسال سەمەرىسى!

ئەمما بىزدىكى ئەبگالاردا ئەھۋال دەل بۇنىڭ ئەكسىچە!

ئالدى بىلەن، مەيلى خاس ئىلىم بويىچە بولسۇن، ۋە مەيلى ئومۇمىي بىلىملەر بويىچە بولسۇن، زاغرا تىل بىلەن ئېيتقاندا قورسىقىدا ھەقىقىي ئۇمىچى بار، تۇزۇكرەك بىر نېمە بىلىدىغان ئالىملار سان - سالماق جەھەتتىن بەكلا ئاز. ئالىم ئاز بولغىنىغا باقماي بارلىرى بىر - بىرىدىن داغۇاز. ھەر قانداق بىر ئالىمنىڭ ئالدىغا بارسا، كېپىنى خۇلاسلاپ، «باشقىلارنىڭ ھەممىسى ساماندا قورساق، مەنلا يالغۇز بىلىمەن» دېگەن پىكىرنى ئىما بىلەن ساڭا بىلدۇرىدۇ. قانداقلىكى بىر ئۆلىمانىڭ ھوزۇرىدا بولسا، گەپ ئايلاندۇرۇپ كېلىپ: «باشقىلارنىڭ ھەممىسى باتىلغا شېرىك، ئاللا تەلىماتىنى مەنلا پىششىق بىلىمەن» دېگەن يەكۈنگە سېنى ئىزاھات بىلەن كۆندۈرىدۇ. بويداش ئالىملار خۇددى يەككە دېھقانغا گوخشاش ھەر قايسىسى ئۆز ئېتىزىدا يېگانە ئىشلىگىنى ئىشلىگەن، ئىلىم يولىدا بىر - بىرىنى قوللاشمايدۇ. قوللاشمايدۇلا ئەمەس، ئاي ئۆتۈپ، يىل ئۆتۈپ بىر ئىلىم سورۇنىدا ئولتۇرۇپ گوبدانراق گەپلەشمەيدۇ. ياش ئالىملار پېشقەدەم ئالىملاردىن سايىۋەن تاللايدۇ. پېشقەدەم ئالىملار بولسا، ياش ئالىملار ئىچىدىن يانتاياق خىللايدۇ. ئۇ يەردە ئىككى توك - توك، بۇ يەردە تۆت سوك - سوك مەزھەپ بولىشىۋالغان. بىرلىرىنىڭ ئىش - ئەمگىكىنى ئىككىنچى بىرلىرى قەستەن ۋە قەتئىي ياراتمايدۇ. تەتقىقات دېسە، كونا كىتابلارنى ئېزىپ ئىچىش دەپ بىلىدۇ. ھەممەيلەن «كۆلتېگىن مەڭگۈ تېشى» نى سۆزلەشكە ئامراق: ئۆتمۈش، ئۆتۈپ كەتكەن ۋەھمەتلىكلەر ھەققىدە، ئەجدادلارنىڭ بۇيۇكلۇكى توغرىسىدا سۆز بولسا، گەپ تالىشىپ ھاياجاندىن يىغلىۋەتكىلى تاس قالىدۇ. رېئاللىق ھەققىدە، ئەۋلادلارنىڭ بۈگۈنى ۋە ئىستىقبالى، ۋەتەننىڭ كەلگۈسى ۋە مىللەتنىڭ تەقدىرى توغرىسىدا سۆز ئېچىلغاندا بولسا، بۇ ئەڭ مۇھىم - نەق تېمىدىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ تىكىۋەتكىلى تاس قالىدۇ. بەش - ئون ئالىم بىر يەردە ئولتۇرۇپ، قانلىق كۆرەشلەر بەدىلىگە كەلگەن مۇبارەك ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ بۈگۈنى ۋە ئەتىسى ھەققىدە ئويلىغانلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشۇپ، كوللېكتىپ پىكىر لايىھىسى تۈزۈپ، ئۇنى يۇقىرىدىكى ئىش باشقۇرغۇچى ۋەلىيلەرگە يەتكۈزۈش دېگەنلەر بولسا، ئۇخلىسا چۈشىگىمۇ كىرمەيدۇ.

ئاندىن زالىم ئالىملار كۆپ. خاتالىقنى، تەتۈرلۈكنى ئۇنىڭ خاتالىق ۋە تەتۈرلۈك ئىكەنلىكىنى بىلىپ تۇرۇپ قىلىدىغان ئادەملەرنى «زالىم ئالىم» دەيمىز. مەھەللىۋاز - لىق، يۇرتۋازلىق ۋە تەپرىقىچىلىق بىزدەك ساندا ئاز، قېرىنداشلىق ئورۇندا ياشاۋاتقان مىللەت ئۈچۈن ئېيتقاندا، بەجايىكى مەرەزنىڭ ئۆزى. بۇنى ئالدى بىلەن ئوقۇغانلار، ماۋارىپ كۆرگەنلەر، ئالىملار ئەڭ بىلىدۇ. بىراق ئالىملار ئېنىق بىلىپ تۇرۇپ، مەھەللىۋازلىقنى باشلاپ قىلىدۇ: ئوقۇش پۈتتۈرگەن بىر ستودېنت خىزمەت ئىزدەپ كەلسە، ئالدى بىلەن: «سىز قەيەرلىك؟» دەپ سورايدۇ. يۇرتداش بولسا، تىكىلىپ قارايدۇ؛ يۇرتداش بولمىسا دەرھال بېشىنى بۇرايدۇ. مەنمەنلىك، يېگانىلىكنى قوغلىشىش مەرىپەت بىلەن ئۇيۇشقان مەدەنىي بىر گەۋدە ھاسىل قىلىشنىڭ ئەڭ ئەشەددىي دۈشمىنى. بۇنى ئالىملار بەك بىلىدۇ. شۇڭا، ئۇلار ھەمىشە: «يېگانىلىق بىر ئاللاغا خاستۇر» دەپ باشقىلارغا تەنبىھ بېرىدۇ. بىراق ئۇلارنىڭ ئەمەلىيەتتە قىلىۋاتقان ئىشى: «مەنلا ئالىم بولسام، باشقىلار ماڭا ئەبەدىي تالىپ بولسا» دېگەننى ئىسپاتلاپ تۇرىدۇ. ھېكايەت، بىر

پىشقەدەم ئالىم كىسەل بولۇپ دوختۇرخانىدا يېتىپ قاپتۇ. مەزكۇر ئالىمغا بۇرۇندىنلا چوقۇنىدىغان ۋە ئۇنى ئۇلۇغلايدىغان بىر ياش زىيالىي ئىھتىرام بىلەن ئالىمنى دوختۇرخانىغا يوقلاپ كەپتۇ. ئەپسۇسكى، بۇ يوقلاپ كەلگۈچىنىڭ: «ئەسسالام!» دېگەن ئاۋازىنى ئاڭلىغان كىسەل ئالىم دەرھال يۈزىنى تام تەرەپكە ئۆرۈپ يېتىۋاپتۇ. يوقلاپ كەلگۈچى ھەر قانچە ئىززەت - ئىكرامنى كۆرسەتكەن بولسىمۇ، ئالىم بىر نەرسىمۇ ئىلتىپات قىلماپتۇ. ئاخىرىدا، كىسەل ئالىمنى بېقىۋاتقان ھەمراھ كىشى ئۆزرە بىلەن يوقلاپ كەلگۈچىنى كىسەلخانىدىن چىقىپ كېتىشكە تەۋسىيە قىپتۇ ۋە ئۇنى ئىشىكنىڭ سىرتىغا ئۇزىتىپ چىقىپ: «سىز يازغان ھېلىقى پالانى ئادەمىمۇ ئۇيغۇردىن چىققان بۈيۈك ئالىم، دېگەن ماقالىڭىزنى ئالىم تۇنۇگۈن كۆردى» دەپتۇ. ئاللاھۇ ئەكبەر! مەسىلە ئايدىڭ بولدىكى، مەزكۇر مۆتىۋەر ئالىم يەنە بىر ئادەمنى ئۆزى بىلەن تەڭ ئورۇنغا قويۇپ ماختاشقا ئۆلىسىمۇ رازى بولمايدىكەن. ۋەھالەنكى، بۇ دۇنيانىڭ ئىشلىرىنىڭ بىرلا ئەمەس، بەلكى بىر تۈركۈم ھەمكارلىقى بولغاندىلا ۋە بىرلا ئەمەس، بەلكى توپ - توپ ئالىملارنىڭ «مەن» دېگەن ئۇقۇمنى ئۇنتۇغان ھالدا بىر گەۋدىگە «بىز» بولۇپ ئۇيۇشۇپ، ئورتاق كۆرەش نىلىشى ئارقىلىقلا ئاندىن ئۇتۇقلۇق يۈرۈشىدىغانلىقىنى بىزنىڭ ئالىملىرىمىز بىلمىسە ئىدى، كاشكى!

يەنە دېسەك، پالەچ ئالىملار تولا. ئىغىزىدا شەھەر ئالىدىغان، «ئۇنداق قىلىش كېرەك، مۇنداق قىلىش لازىم» دەپ ئىغىزىدا قۇرۇق داۋراڭلا سالىدىغان، ئەمەلىيەتتە ئۆزى پائالىيەت قىلمايدىغان، ئۆز ئەمەلىيىتى ئارقىلىق مىسال كەلتۈرەلمەيدىغان ئالىمنى «پالەچ ئالىم» دەيمىز. پالەچ ئالىملار ئەڭ ھەسەتخور ۋە چايان مىجەز كېلىدۇ. كىم ئەمەلىيەت بايرىقىنى كۆتۈرۈپ، ئىلىم ساھەسىدە يېڭىلا باش كۆتۈرسە، ئۇلار مەزكۇرنى تونۇمىسىمۇ قالايمىقان سۆزلەپ، زىيىنىغا باھالاپ، دەرھال تۇنجۇقتۇرۇۋېتىشكە ۋە ئۇنى يوققا چىقىرىۋېتىشكە ئۇرۇنىدۇ. ئۇلار بىر نەرسە بىلمەيدۇ ئەمەس، ئانچە - مۇنچە بىلىدۇ. ئۇلار ئاز - تولا بىر نېمە بىلگەنلىكى ئۈچۈنلا سورۇن تاپسىلا كاسىلداپ، تۆت ئادەمنى ئېغىزىغا قارىتالايدۇ. بىراق يېرىم چىلەك سۇ بەكرەك شالاخشىغاندەك، ئۇلارنىڭ ئېغىزىدىكى گېپى ھەممىدىن چوڭ، چەكلىك بىلىمى بىلەن چەكسىز لاپ ئاتىدۇ. ئۇلارنىڭ ئەڭ ئۆچ كۆرىدىغىنى ئېغىزىدا دېگىنىنى ئەمەلىيەتتە كۆرسىتەلەيدىغان ئەمەلىيەتچى ئالىملار. ئۇلار پەزىلەتسىزلىكتە زالىم ئالىملار بىلەن دوست تارتىشىپ، پىتنە - پاسات ئارقىلىق ئەمەلىيەتچى، پائالىيەتچى ئالىملارنىڭ ئالدىنى ئويۇپ، كەينىنى كولاپ تۇرغاچ، ئۇيغۇر ئىلىم ساھەسىدە تا شۇ كۈنگىچە ئەجدادلارنىڭ كۆكلىنى تىندۇرغۇدەك، ئەۋلادلارنىڭ قەلبىنى ئىنتىلدۇرگۈدەك سەرخىل ئالىملار قوشۇنى شەكىللىنەلمەيۋاتىدۇ.

ئىلىم ئەھلى ئىچىدىكى بۇ خىل ئەمەلىيەتتىكى مەرىپەتسىزلىك ۋە ئېغىر دەرىجىدىكى پەزىلەتسىزلىكنى تۈگەتمەي تۇرۇپ، پۈتكۈل ئۇيغۇر خەلقىنىڭ زامانغا ماس قەدەمدىكى مەدەنىيەت ساپاسى ھەققىدە ئېغىز ئاچقىلى بولمايدۇ. شۇڭا، ۋىجدانغا ئۇندەش يولى بىلەن ئالىملىرىمىز ئىچىدىكى جىددىي نۇقسانلارنى ئىمكان بار تېز پۈرسەتتە تۈزىتىش لازىم.

ئىجىل - ئىناق بولۇپ، ئۆمۈر بويى ئۆز ئارا ھەمدەم بولۇشۇپ بىر دىل، بىر نىيەت بىلەن بىرلىكتە كۈرەش قىلىش ھەر قانداق بىر ئالىم ئۈچۈن باش پەزىلەت. ئىناقسىزلىق ئۇيغۇرنىڭ ئەسلى خاراكتېرى ئەمەس، ئۇ پەقەت ئەبگالىقنىڭ مەھسۇلى. ئەسلىدە ئۇيۇشقاق ئۇيغۇر ئەجدادتىن تۆرەلگەن تۇرۇپ، ئەمەلىيەتتە ئۇرۇشقاق ئويغۇر بولۇپ ياشاش نومۇس! بۇ زاكۇننىڭ ھەقىقىتىگە چوڭقۇر چۆككەن ۋە ئۇنى ئۆز ئەمەلىيىتىدە كۆرسەتكەن ئالىملار بىزدە يوق ئەمەس. ئالايلۇق، تېيىپجان ئېلىيوپ بىلەن ئابدۇكېرىم خوجايوپنى. ھېكايەت، ئەقىدىلىك خەلق شائىرى، پەزىلەتلىك جامائەت ئەربابى مەرھۇم تېيىپجان ئېلىيوپ قەدىمىي ئۇيغۇر شەھىرى ئىلىدا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ئۇيغۇر ئىدى. ئەل سۆيەر شائىر، تالانتلىق تەرجىمەشۇناس ئالىم مەرھۇم ئابدۇكېرىم خوجايوپ بولسا، ئۇيغۇر ئېلىنىڭ شەرقىي دەرۋازىسى بولغان قۇمۇللۇق ئۇيغۇر ئىدى. تېيىپجان ئېلىيوپ كىچىكىدىن تارتىپلا ئۇيغۇرچە مەكتەپتە ئوقىغان، باشتىن - ئاياغ ئۇيغۇر مۇھىتىدا ئۆسۈپ چوڭ بولغان زات ئىدى. ئابدۇكېرىم خوجايوپ بولسا، قۇمۇلدا دۇنياغا كۆز ئاچقان، باشلانغۇچ، ئوتتۇرا ۋە ئالىي مەلۇماتنى جىيۇچۈەن، نەنجىڭدە ئالغان، دەسلەپكى شېئىر - قوشاقلىرىنى خەنزۇچە توقۇپ چوڭ بولغان كىشى ئىدى. تىللاردا داستان بولۇپ كېلىۋاتىدۇكى، ئۇلار پەقەت مەرىپەتلىك ۋە پەزىلەتلىك زاتلار بولغانلىقى ئۈچۈنلا ئورتاق ئىستەك بىلەن ئۇيغۇر تىل - ئەدەبىياتى ۋە تەرجىمەشۇناسلىقى ساھەسىدە ئۆمۈر بويى ئەقىدىداش سەپداش، ھەمنەپەس يولداش ۋە ئارزۇلۇق قولداش بولۇپ ئۆتكەن. ئۆز زامانىدا، تېيىپجان ئەمەلىي ھەرىكىتى ئارقىلىق ئابدۇكېرىم خوجايوپقا ئۇيغۇر تىلى ۋە ئەدەبىياتىنىڭ سېھرىي كۈچىنى تونۇتقان ۋە ئۇنى دوستانە يېتەكلەپ ئۆز ئانا تىلى بىلەن شېئىر يېزىشقا ئۆگەتكەن بولسا، ئابدۇكېرىم خوجايوپ تېيىپجان ئېلىيوپنىڭ شېئىرلىرىنى خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىپ، ئۇنى

«خەلق گېزىتى» قاتارلىق جۇڭگونىڭ ئاتاقلىق گېزىتلىرىدە ئېلان قىلدۇرۇپ، تېيىپجاننى جۇڭگوغا ھەتتا پۈتۈن دۇنياغا تونۇتقان. شۇنداق قىلىپ، تېيىپجان تونۇلدى، ئابدۇكېرىم ئۇنتۇلدىمۇ؟ ياق! ئۇنىڭ مۇنداق كەقىدىۋازلىقى ۋە مۇنداق ئالىيجانابلىقى پۈتكۈل ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئېشىغال قىلدى. شۇندىن بۇيانەت ئۇيغۇر خەلقى تېيىپجان ئېلىيوپنى ئابدۇكېرىم خوجايوپ دېگەن مۇبارەك نام بىلەن بىللە زىكرى قىلىدىغان بولدىكى، مانا بۇ - نەق پەزىلەتنىڭ نەتىجىسى!

خەلق ئۆز ناخشىلىرىدا: «ئالىملار ئالەمنىڭ، ئىنسانىنىڭ جېنى، ئالىمنىڭ يەيدىغىنى خەلقنىڭ غېمى» دەپ تەرىپلەيدۇ. مېنىڭچە بۇ، خەلقنىڭ ئالىملارنى ئېغىزىنىڭ ئۈچىدا شۇنداقلا بىر ماختاپ قويغىنى ئەمەس، بەلكى ئۇ چىن قەلبىدىن ئالىملارغا بەرگەن تەبىرى ۋە باھاسى. ئالىمى يوق مىللەت - مىللەت ئەمەس. خەلقنىڭ غېمىنى يېمەيدىغان ئالىم - ئالىم ئەمەس. بىراق، خەلقنىڭ غېمى ئۇنداق بىرلا ئالىم يەپ تۈگىتەلەيدىغان غەمنۇ ئەمەس. شۇڭا، خەلقنىڭ ئۆز ئالىمىدىن ئېھتىرام بىلەن ئالىدىغان بىرىنچى ئىمتىھانى «ئىناقلىق پەزىلىتى بارمۇ - يوق؟» دېگەندىن ئىبارەت. خەلقنىڭ غېمىنى يېيىش، خەلقنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن باش قاتۇرۇش يولىدا ئۆز ئارا بىر - بىرىنى ئېتىراپ قىلىشىپ، بىر - بىرىنى قوللىشىپ، بىرىنىڭ يېتەرسىزلىكىنى ئىككىنچىسى تولۇقلاپ، ئىككىنچىسىنىڭ خاتاسىنى ئۈچىنچىسى توغرىلاپ ماڭىدىغان پەزىلەتلىك ئالىملارنى خەلق بەك تونۇيدۇ ۋە ئۇلارنى ئەۋلىيا كەبىي ھۇرمەتلەيدۇ، ئەبەدىي سۆيىدۇ!

ئېغىزدا دېگەننى ئۆز قولى بىلەن قىلىپ كۆرسىتەلەيدىغان ئەمەلىيەتچان، ئىش - ھەرىكەتتە باشچى، پائالىيەتچان ۋە كۆرەشچان بولۇش بىر ئالىم ئۈچۈن بۇرچ پەزىلەت. ئالىمنىڭ قىممىتى ئاداققىي جەھەتتىن ئېيتقاندا، ئۇنىڭ قانداق دەبدەبىلىك گەپلەرنى قىلغانلىقى بىلەن ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ دېگىنىنى ئەمەلىيلەشتۇرۇپ، قانداق پايدىلىق پائالىيەتلەرنى قىلغانلىقى بىلەن ئۆلچىنىدۇ. ھېكايەت، بۇيۇك بوۋىمىز ئەلىشىر نەۋائىي ئېبنى غىياسىددىن بەش ئەسىرنىڭ مابەينىدە ئۇيغۇرلارنىلا ئەمەس بەلكى پۈتكۈل تۈركىي خەلقلەرنى سۆيۈندۈرۈپ كېلىۋاتقان ئۇلۇغ ئالىم. ئۇ، ھايات ۋاقتىدا ئىشكىنى تاقاپ ئولتۇرۇپ كىتابلا يېزىپ، ۋاپاتىدىن كېيىن ئاندىن خەلق تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىنغان زات ئەمەس، بەلكى ئاشۇ ئەقىل يېشىغا يېتىپ، ئىلمىي ئەمگەك ۋە تۈرمۇش ئەمەلىيىتىگە ئىشتىراك قىلغىنىدىن باشلاپلا خەلقنىڭ ئاپىرىنلىق قايىللىقى، سۆيۈنگەن كۆڭۈللەرنىڭ بىردەكلا مايىللىقىغا مۇيەسسەر بولغان گەجداد گىدى. ھىرات ئۇيغۇرلىرى شۇنداقلا پۈتكۈل خۇراسان خەلقى ئالىم نەۋائىيغا شۇ دەرىجىدە ئىخلاس قىلاتتى ۋە ئونىڭ ھەر بىر قەدەم، ھەر بىر ھەرىكىتىدىن ئۆرنەك ئېلىشنى شۇ دەرىجىدە شەرەپ بىلەتتىكى، بىر قېتىم نەۋائىينىڭ چىشى ئاغرىپ قېلىپ، بوغۇزى بىلەن قوشۇپ ئىششىپ كەتكەنلىكتىن، كوچىغا چىققاندا ياغلىق بىلەن بويۇن - بوغۇزىنى تېڭىۋالسا، گەتىسىدىن باشلاپ ھىرات ئاياللىرى شۇ تەرىقىدە بوينىغا ياغلىق چېگىۋېلىشنى مودا قىلىۋالغان. نېمە ئۈچۈن خەلق نەۋائىينى دوراشقا ۋە ئونى ئۆرنەك قىلىشقا شۇ دەرىجىدە ئامراق؟ بۇنىڭ سەۋەبى، ئۇ زاتنىڭ ئەزەلدىن ئەبەتكە تىلى بىلەن دىلى ماس، گېپىدىن ھەرىكىتى ئايرىلماس بولۇپ، ئىلمىي ھاياتنىڭ تۇرلۇك مەزمۇنلىرى بويىچە ئوخشاشلا ئەمەلىيەتچان ۋە پائالىيەتچان بولغانلىقىدا. خەلق بىلىدۇ، نەۋائىي ئۆز زامانىسىدا ئادەتتىكى ھەر قانداق بىر پۇقراغا ئوخشاشلا قولىغا قورال ئېلىپ، ھىراتنى قوغداش جېڭىگە قاتناشقان. ئۇ، ئاستىرابادقا ھاكىم بولغاندىمۇ، ئوردىدا ئەمىر بولغاندىمۇ ئوخشاشلا تۇرمۇش ئەمەلىيىتىگە چوڭقۇر چۆكۈپ، ھاكىمىيەتنى ئادىل سورىغان. كۆتۈپخانا قاتارلىق مەرىپەت ئەسلىھەلىرىنى بىنا قىلغاندىمۇ، ئالىملارنى تەشكىللەپ ئۇيۇشتۇرۇپ ئەنجۇمەن تۇزگەندىمۇ ئوخشاشلا ھەمىشە ئۆزى قول تىقىپ ئىشلىگەن، ھامان ئۆزى پائالىيەتنىڭ بىرىنچى سەپىدە تۇرغان. شۇڭا، ئۆز ۋاقتىدا ئەلىشىر نەۋائىينىڭ پۈتكۈل ئۆمۇر پائالىيىتى ھۇرمەت بىلەن «ھايات بېغى» دەپ تەرىپلەنگەن. يەكۈن شۇكى، ئەمەلىيەتچانلىق مەرىپەت ئەھلىنىڭ قىممەتلىك ۋە ئەزىز قىلىدۇ؛ پائالىيەتچانلىق ۋە كۆرەشچانلىق ئالىمنى خەلق قەلبىدە مۆھتەرەم ۋە لەزىز قىلىدۇ!

ئەلۋەتتە، بىز چوڭلار، دادا ۋە ئانا زىيالىيلار ئۆزلىرىمىزدىكى پەزىلەتسىزلىكنى تۈگەتكەندە، ئاندىن گېلىمىزنى قىرىپ تۇرۇپ بالازىيالىيلارغا، خۇسۇسەن مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان ئىزباسارلارغا تەربىيە قىلساق ئۇنۇمى بولىدۇ.

پېشقەدەملەرنىڭ ھېكايە قىلىپ بېرىشىچە، 30 -، 40 - يىللاردىكى ئاشۇ مەدەنىي ئاقارتىش ھەرىكىتى ۋاقتىدا، ئۇيغۇر پەرزەنتلەرنى پەننىي مەكتەپكە ئوقۇشقا ئەكىلەلمەي ۋە ئۇلارنى مەكتەپتە تۇرغۇزالماي، بالىلارنىڭ قاششاقلىقىدىن غەزەپ پەيمانىسى تولغان جاپاكەش ئوقۇتقۇچىلار بەزەن بالىلارنى مەكتەپكە باغلاپ ئەكىلىپ، سىنىپقا سولاپ قويۇپمۇ باققانىكەن. زامان ئېلېكترون دەۋرىگە كىرگەن 90 - يىللارنىڭ ئاخىرى بولمىش مۇشۇ چاغلاردا، توققۇز يىللىق مەجبۇرىي مائارىپنى ئەمەلىيلەشتۇرۇش جېڭىگە قاتنىشۋاتقان

ئۇيغۇر ئوقۇتقۇچىلارنىڭ مەكتەپ بويىچە ئاتلىنىپ چىقىپ، ھەر كۈنى يېرىم كۈننى سەرپ قىلىپ، ئۆيىمۇ ئۆي يۈرۈپ بالا يىغىۋاتقانلىقىنى، مەكتەپكە ئەۋەتمەسلىك ئۈچۈن بالىسىنى يوشۇرۇپ قويغانلارغا ئامال قىلالماي، ئۇلارنىڭ كالا - ئېشەكلىرىنى جەرىمانە ئۈچۈن مەكتەپكە يېتىلەپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرگىنىمىزدە: «بىز ئۇيغۇر مىللىتى تېخىچىلا جاھىلىيەت دەۋرىدە ياشاۋاتامدۇق، نېمە؟» دەپ ئۆزىمىزدىن سورىغىمىز كېلىدۇ. ئۇنىڭسىزمۇ مەرىپەت ئوچىقى بولغان ئالىي مەكتەپلەردىكى بەزى ئەھۋاللار ئادەمنى تېخىمۇ چۆچۈتىدۇ:

«قانداق قىلارمىز؟ - دەپ يازىدۇ ئەلەم بىلەن بىر ئاقكۆڭۈل ستودېنت، - ئادەمدە قىزىقىش بولىدۇ. مەنمۇ چەت ئەل تىلىغا بەكلا قىزىقاتتىم. شۇڭا، ئالىي مەكتەپكە كىرگەن يىلىلا ئېنگلىز تىلى كۇرسىغا قاتناشتىم. كۇرسانتلار مېنىڭ ئويلىغىنىمدىنمۇ كۆپ ئىدى. «نەقەدەر تىرىشچان ستودېنتلار بۇ - ھە!» دەپ ئويلىدىم ئىچىمدە. ئوقۇتقۇچىمىز ناھايىتى تالانتلىق بولۇپ، دەرسنى ھەقىقەتەن ياخشى سۆزلەيتتى. ھەر قېتىم كۇرستىن تولىمۇ خۇشال چىقاتتىم. ئەگەر مۇشۇنداقلا ماڭىدىغان بولساق، ئىككى يىلدىلا ئېنگلىز تىلىدا ئوبدانلا سەۋىيىگە يېتىپ قالاتتۇق. بىراق كۇرستىكى قىزغىنلىق كەيپىياتى ئۇزاققا بارمىدى. دەرس باشلىنىپ ئىككى ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن، سىنىپتا بەشلا كۇرسانت قالدى... شۇنداق قىلىپ، كۇرس تاقىلىپ قالدى. ئەمدىلا ئېچىلغان كىتاب يەنە يېپىلدى. «توۋا، دەيمەن. بۇ دۇنيادا يەنە بىرەك دۆت ئادەم بارمىدۇ؟ «كىتاب ئوقۇ، دېسە، بېشىمىز ئاغرىيدۇ. «ئويۇن، دېسە، دىلىمىز يايرايدۇ. تېخى بەزىلىرىمىز «ياشلىقىمدا گۈل قىس، قېرىغاندا غىرت قىس، دەپتىكەن، دەپ «ياشلىقىمىزدا ئويناۋالايلى، دەيمىز. ئاتا - ئانىمىز بىزنى ئۇنىۋېرسىتېتقا مەرىپەتتىن گۈل قىستىشقا ئەۋەتكەنمۇ ياكى ئويۇندىن گۈل قىستىشقىمۇ؟ مەن تەييار تارقاتقان كىتابنى سېتىپ كىيىم ئالغانلارنى كۆردۈمىزۇ، كىيىم سېتىپ كىتاب ئالغانلارنى تېخىچە ئۇچراتمىدىم... ئاتمىشنى ئاران تولدۇرۇپ ئالغان باكالاۋىرلىق ئۇنۋانى بىلەن، مۇكەممەل ئىگىلەنمىگەن بىرلا كەسىپ بىزگە قانچىلىك ئەسقاتار؟» («مايبۇلاق» ژۇرنىلى 1996 - يىللىق 3 - سان 83 - بەت).

ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزدا ھەر يىلى يۇز مىڭدىن ئارتۇق پەرزەنت ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرىدۇ. بۇنىڭدىن ئالىي مەكتەپكە كىرەلەيدىغىنى ئون نەچچە مىڭ بولۇپ، ئۇيغۇرغا نىسىپ بولىدىغىنى پەقەت بىر نەچچە مىڭلا. ئەسلىدە شۇ بىر نەچچە مىڭ پەرزەنت بىر قانچە ئون مىڭغا تېتىغىدەك ئوقۇغاندا ئاندىن ئۇلارنى ئۇمىدلىك ئەۋلاد دېسەك، سۆيۈنسەك بولاتتى. مىللەت ئەپسۇس، كۆپ تەرەپلىمىلىك گىرەلەشكەن مىڭبىر مۇشەققەتتە ئالىي مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇش پۇرسىتىگە ئىگە بولغان بۇ ئەۋلادنىڭ خېلى بىر قىسمىدا مەۋجۇت مەرىپەتسىزلىك ئادەمنى ھەسرەتتە تىترىگەن لەۋنى تەئەججۈپ چىشى بىلەن چىشلەشكە مەجبۇر قىلىدۇ. يۇقىرىدىكى ستودېنتنىڭ يازغىنى راست. ئۇلار ئىلىم ئۆگىنىشتە ئەمەس، كۆپىنچە كىيىم كىيىشتە، مودا قوغلىشىشتا بەسلىشىدۇ. چەت ئەل تىلى كۇرسىلىرىغىمۇ مودا قوغلىشىپ بىر نەچچە ھەپتىلىك كىرىپ قويۇشىدۇ، خالاس. كىچىك ئۇنىئالغۇنى يانچۇقىغا سېلىپ، ئاڭلىغۇچىنى قۇلاققا تىقىپ قويۇپ، ئېغىزىدا ماغزاپ قەنت چاينap تۇرۇپ، ئايانچلىق قەدەم بىلەن يۇرۇشلىرى ئەمەلىيەتتە ستودېنتلىق ئوبراز مودىسى. شۇ قىياپەتتە كۆپلىرىنىڭ ئاڭلاۋاتقىنى چەت ئەل تىلى ئەمەس، بەلكى بەل تولغىما ئۇسسۇل مۇزىكىسى. ئۇلارنىڭ خېلى كۆپچىلىكى ئۆزىنىڭ تىلىنى، ئۆزىنىڭ تارىخىنى، ئۆزىنىڭ ئەدەبىياتىنى ۋە ئۆزىنىڭ شۇ تۇرۇقتا ئۆگىنىۋاتقان كەسپىنى بىرىنچىدىن، بىلمەيدۇ، ئىككىنچىدىن، مۇتلەق سۆيمەيدۇ. ئەدەبىيات دېسە، مۇپاسساندىن گەپ باشلايدۇ؛ تارىخ دېسە ئەرەبلەرگە نەزەر تاشلايدۇ؛ ئۇيغۇر تارىخىدىكى ئەڭ شانلىق دەۋر قايسى دېسە، بېشىنى قاشلايدۇ. ئۇلارنىڭ مەسىلىلىرى چۈشىنىشى ۋە چۈشەندۇرۇشىدىكى غەلىتىلىككە نورمال ئادەمنىڭ ئەقلى يەتمەيدۇ. بۇ ھەقتە مۇنداق ئىككى مىسال كاللامدىن زادى نېرى كەتمەيدۇ.

ھېكايەت، 1995 - يىلى ئىچكىرىدىكى مەلۇم بىر ئالىي مەكتەپتە بىر نەچچە قېتىم بالىلار بىلەن مۇشتلىشىپ قەستەن جېدەل چىقارغان، قايتا - قايتا ئاگاھلاندۇرۇش ۋە تەربىيە بەرسىمۇ ئۆزگەرمىگەن بىر ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىنى ئوقۇش پۈتتۈرۈشكە بىر نەچچە ئاي قالغاندا مەكتەپتىن قوغلاندى قىلغان. غەلىتىلىك شۇكى، ئاشۇ ئوقۇغۇچى ئوقۇغان پۈتۈن بىر سىنىپ - جەمئىي ئوتتۇز نەچچە ئۇيغۇر ئوقۇغۇچى ئۇدا ئۈچ كېچە تاڭ ئاتار ئولتۇرۇشى قىلىپ، مەزكۇر قوغلاندىنى خۇددى غالىب گېنېرالنى پېنسىيىگە ئۇزاتقاندەك داغدۇغا بىلەن ئۇزىتىپ قويغان. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن باشقا مىللەت مەكتەپداشلار: «بۇ نېمە قىلغىنىڭلار؟» دەپ سورىسا، ئۇلار خاتىرجەم ھالدا: «ئالىي مەكتەپتىكى ساۋاقداشلىق دېگەن ئەل ئۆمرىدە بىر قېتىم كېلىدۇ. شۇڭا، بىز ئۇنى مۇشۇنداق قەدىرلەيمىز» دەپ جاۋاب بەرگەن. شۇ يىلى، بېيجىڭ چەت ئەل تىللىرى ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئەرەب تىلى فاكۇلتېتىدا ئوقۇۋاتقىنىغا ئىككى يىل بولغان ئىككى نەپەر

ئۇيغۇر ئوقۇغۇچى ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ قەتئىي توسۇپ، قايتا - قايتا تەربىيە بەرگىنىگە پىسەنت قىلماي: «ئەرەب تىلى ئوقۇغانلىقىڭ ھېچنەرسىگە پايدىسى يوقكەن. بىز قايتىپ كېتىپ، ئۇيغۇرلىقىڭ سەككىز مىڭ يىللىق تارىخىنى 15 تومлۇق كىتاب قىلىپ يېزىپ چىقىمىز» دەپ مەكتەپتىن چېكىنىپ يۈرتىغا كەتكەن. ئۇلار يۈرتىغا قايتىش ئالدىدا، پايتەختتە ئوقۇۋاتقان يۈرتداشلىرىنىڭ بىر مۇنچە دەبدەبىلىك سۆزلەر بىلەن ئىلھاملاندۇرۇشىغا ۋە كاتتا رېستورانىدا زىياپەت ئۆتكۈزۈپ، قىزغىن ئۇزىتىپ قويۇشىغا مۇيەسسەر بولغان. «خۇدا، بەندىڭنى ئوڭ قىل! ئۇنداق ئىلىم شارابىنى تۇزۇك ئىچمەي تۇرۇپلا زابوي بولۇپ قالغان ئادەملەر 15 تومлۇق تارىخ ئەمەس، بىر يېرىم بەتلىك خەۋەرمۇ يازالمايدۇ». بۇ گەپنى قىلغان ئادەم مەلۇم بىر ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىسى. ئۇ كىشىنىڭ ئېيتىپ بېرىشىچە، ھېلىقى چەت ئەل تىللىرى ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى ئوقۇشىنى تاشلاپ كەتكەن ئىككى بالا ئۇنىڭ يۈرتداشى بولۇپ، ئۇلارنىڭ بىرسى ھازىر كالا ئېلىپ بورداپ سېتىپ، بورداقچىلىق قىلىپ يۈرۈپتۇ. يەنە بىرسى بولسا، باشلانغۇچ مەكتەپتە بىر سىنىپتا ئوقۇغان زاسۇيپەز ئاغىنىسىگە ياللىنىپ: «كېلىڭلار، مېھمانلار كېلىڭلار، يېڭى كاللىنىڭ شورپىسى چىقتى، كېلىڭلار!» دەپ ۋارقىراپ پورداقچىلىق قىلىپ يۈرۈپتۇ.

بىلىشىمىزچە، زاڭزۇلارنىڭ پەرزەنتلىرى ئىچكى ئۆلكىلەرنىڭ ئوتتۇز نەچچە يېرىدە ئېچىلغان مەخسۇس مەكتەپ ۋە سىنىپلاردا، ئالىي، ئوتتۇرا مەكتەپ ۋە ئوتتۇرا تېخنىكوم بىلىملىرى بويىچە تەربىيىلىنىۋاتىدۇ. ئۇلار ئىلىمغا زوقمەن، مەرىپەتكە ھېرىسمەن، تۇرمۇشتا رەتلىك، مۇناسىۋەتكە ئەپلىك بولغاچ، ئۇلارنى تەربىيىلەشكە ئامراق مەكتەپلەر يىلسېرى كۆپىيىۋېتىپتۇ. بىراق، بىزنىڭ ئۇيغۇر پەرزەنتلىرىمىز بولسا، بارغانلا يېرىدە: «پولۇ ئېتىپ بېرىسەن، گىرده يېقىپ بېرىسەن» دەپ مەكتەپ ئاش - تاماق بۆلۈمىنى تەڭقسىلىقتا قويغاچ، 9 - ئاي كەلسىلا، «ئوقۇشقا كىرىش تەلىم - تەربىيىسى قىلدۇق» دەپ كونا بالىلار يېڭى بالىلارنى شاپىلاق بىلەن ئۇرۇپ، ئۆزىگە ئالدۇرغان ھاراقنى ئىچمەيمەن، دېسە ئۇنىماي كانىيىغا زورلاپ قۇيغاچ، ھېيت - بايرام بولسىلا، ئاشۇ يات دىيار، ياقا يۈرتلاردىمۇ سەن شىماللىق، مەن جەنۇبلۇق، ئۇ غەربلىك، بۇ شەرقلىق دەپ بۆلۈنۈپ ئۆز ئارا مۇشتلىشىپ، بىر - بىرىنىڭ باشلىرىنى يېرىشىپ، مەكتەپ قوغداش بۆلۈمىنىڭ بايراملىق ئارامىنى بۇزغاچ، خېلى ساندىكى ئاتاقلىق ئۇنىۋېرسىتېتلار ئۇيغۇردىن داد، ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى سىنىپى ئاچقانغا پەندىيات دەۋېتىپتۇ. دەرىخا! ئاڭلىسام، مۇشۇنداق توقى - لەنەتلىك ئەھۋالىمىزنى كۆرگەنلەر بىر - بىرىدىن: «ھوي، بۇلار راستىنلا ئاشۇ تارىختىكى مەرىپەتپەرۋەر ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ ئەۋلادلىرىمۇ ياكى شۇ نامنى سۈيىئىستېمال قىلىۋالغان يارىماسلارنىڭ يارىماسلىرىمۇ؟!» دەپ سوراۋېتىپتۇ!

ئۇيغۇردا: «بولىدىغان زىرائەت كۆكىدىن مەلۇم» دەيدىغان ماقال بار. بۈگۈنكى ئۇيغۇر ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى 21 - ئەسىر ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ سەردارلىرى، سەركەردىلىرى ۋە ئىگىلىرى. ئۇلارنىڭ يۈرىكى ھېچنەرسىنى تۇيمايۋاتامدىغاندۇ، ئەجىبا؟!

بىز ئۇيغۇر مىللىتى مۇسۇلمان مىللەت بولغانكەنمىز، بۇ شاراپەت بىلەن ئىسلامىيەت ئىلمى بويىچە سەۋىيىسى يېتىك ۋە ئەملىيەتچان ئالىملىرىمىز بولۇشى كېرەك ئىدى. ئەپسۇسكى، بىزنىڭ بۇ ساھەمىز تېخىچە بىرىنچىدىن ئاق، ئىككىنچىدىن قاغجىراق. ھېكايەت، مەن پۈرسەت بولۇپ، 1996 - يىلى ئۆكتەبىردىن 1997 - يىل ئىيۇنغىچە مىسىر ئەرەب جۇمھۇرىيىتىنىڭ قاھىرە ئۇنىۋېرسىتېتى ۋە ئەزھەر ئۇنىۋېرسىتېتىدە زىيارەتچى ئالىم سۈپىتى بىلەن «كلاسسىك ئىسلام دىنى نەزەرىيىسى» (ئۇسۇلۇددىن) قاتارلىق دەرسلەر بويىچە ئىلىم تەھسىل قىلىشقا مۇشەررەپ بولدۇم (ئەلھەمدۇلىللا). تەكشۈرۈپ بىلگىنىم ۋە ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگىنىم شۇ بولدىكى، شۇ تاپتا دۇنيا بويىچە ئەڭ چوڭ ئىسلام دىنى ئوقۇتۇش ۋە تەتقىقات مەركىزى بولغان ئەزھەر ئۇنىۋېرسىتېتىدە جۇڭگو ھۆكۈمىتى ئىجازىتى بىلەن كېلىپ ئوقۇۋاتقان 60 نەپەر مۇسۇلمان ئوقۇغۇچى بارئىكەن. مەسخىرىلىك يېرى شۇكى، ئۇلارنىڭ ھەممىسى تۇڭگان مىللىتىدىن بولۇپ، سەككىز مىليونلۇق جۇڭگو ئۇيغۇرلىرىدىن بىرەر سىگىمۇ ھۆكۈمەت خىراجىتى ۋە ئىجازىتى بىلەن كېلىپ ئوقۇش نىسىپ بولماپتۇ!؟

دىن دېمەك - ئىلىم دېمەكتۇر. شۇڭا، بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى قاتارلىق ئالىي ئىلىم مەركەزلىرى مەخسۇس دىن تەتقىقات ئورنى تەسىس قىلىپ، خاس ئالىملارنى ئاجرىتىپ، تۇرلۇك دىنلار ئۇستىدە ئەستايىدىل تەتقىقات ئېلىپ بېرىۋاتىدۇ. ئىسلام دىنى مۇكەممەل ئىلىم قۇرۇلمىسىغا ئىگە دىندۇر. ھالبۇكى، تەتقىقات نۇقتىسىدىن بولسىمۇ مەخسۇس ئادەم ئاجرىتىپ، ئىسلام دىنى نەزەرىيىسىنى ئەستايىدىل ئۆگىنىش، ئىسلام دىنىنىڭ بۇگۈنكى دۇنيا ئالڭ - ئىدىئولوگىيە ساھەسىدە تۇتقان ئورنىنى تولۇق چۈشىنىش ۋە ئوبدان بىلىش كېرەك. بۇ، ئەملىيەتتە جۇڭگو مۇسۇلمانلىرىنىڭ، جۇملىدىن ئۇيغۇر پەرزەنتلىرىنىڭ دىنىي ئىلىم بىلەن زامانىۋى پەن ئىلىملىرى ئوتتۇرىسىدىكى

مۇناسىۋەتنى ئىلمىي ھالدا چۈشىنىپ، سوتسىيالىزم قۇرۇلۇشىغا ئاكتىپلىقىنى مەربىيەت بىلەن تەمىن ئېتىدىغان زۆرۈر ئىش!

ۋەھالەنكى، ئۇيغۇرلاردا ئىسلام دىنىنىڭ ئەسلى نەزەريىسىنى پىششىق بىلىدىغان مەربىيەتلىك ھەم پەزىلەتلىك ئۆلىما يوق ھېسابىدا بولغاچ، شۇ تۈرۈقتا ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە، ئىسلام دىنىنى زامانىۋى ئىلىم - پەنگە قارشى قويىدىغان، پەرزەنتلەرنى پەننىي مەكتەپتىن چىقىرىۋېلىپ دىنىي چالا موللىلارغا تالىپ قىلىپ بېرىشنى ئاشكارا تەرغىپ قىلىدىغان قاششاقلىق ئاۋام خەلقنى گاڭگىراتماقتا. ئاتالمىش دىنىي زاتلار باش بولغان ھالدىكى، پەرزەنتلەرنىڭ ئوقۇشسىز قېلىۋاتقىنى، ئەۋلادلارنىڭ ئىلمسىز قېلىۋاتقىنى بىلەن كارى بولماي، تاپقان پۇلنىڭ ھەممىسىنى سەرپ قىلىپ ئىككى ھەرەمنى تاۋاپ قىلىش مۇساببىقىسى خەلق ئىقتىسادىنى ھالسىراتماقتا. قېنى، قايسى ئۆلىما چۈشەندۈرۈپ باقىدۇ: قايسى ئىسلام تەلىماتىدا، نەدىكى كلاسسىك ئىسلام كىتابىدا، ئۆزى ئىلمسىز كۆزى ئوچۇق قارىغۇ ياشاپ ئۆتكەننى ئاز دەپ، ئۆز پەرزەنتلىرىنىمۇ مەكتەپتە ئوقۇتماي، شۇ پۇلنى خەجلەپ مەككىنى ئۇچ قېتىم ھەتتا تۆت قېتىم ھەجلىسۇن دەپتۇ؟! ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئۇيغۇرلار ھەر يىلى كەم دېگەندىمۇ 10 مىليون يۆەن پۇلنى بايلىقىدىن ئالتۇننى سىغدۇرىدىغان يەر تاپالماي قېلىۋاتقان سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ خەزىنىسىگە بېھۇدە تاپشۇرۇپ كېلىۋاتىدۇكى، ئۇنىڭ بەدىلىگە يىلىغا نەچچە ئون مىڭلىغان ئوقۇش يېشىغا يەتكەن ئۇيغۇر پەرزەنت پۇل بولمىغانلىقتىن، مەكتەپتىن قېلىۋاتىدۇ؛ مەكتەپتىكى نەچچە ئون مىڭلىغان ئۇيغۇر پەرزەنت بولسا، پۇلسىزلىقتىن يىرتىق ئىشتان كىيگەن كۆتىنى خام كېسەككە قويۇپ ئولتۇرۇپ، دوستكىغا چالما بىلەن خەت يېزىۋاتىدۇ. مانا بۇ بۇگۈنكى ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە يۈز بېرىۋاتقان ئەنئەنىۋى تراگېدىيە!

مەربىيەتسىزلىك ۋە پەزىلەتسىزلىك بىر - بىرىنى سۆيىمەسلىك ۋە ئورتاق ئىشقا كۆيمەسلىك

مۇھەببەت - جۇلالاپ تۇرغان بىر گۆھەرکى، ئۇ، ئىنسانلىق تاجىغا زىننەت ۋە قىممەت بېرىدۇ.
- ئەلشىر نەۋائىي

بۈيۈك ئۇيغۇر مۇتەپەككۇرى ئەلشىر نەۋائىي ئىبنى غىياسىددىن مۇنداق دېگەن: «مۇھەببەت - جۇلالاپ تۇرغان بىر گۆھەرکى، ئۇ، ئىنسانلىق تاجىغا زىننەت ۋە قىممەت بېرىدۇ». بۇ چوڭقۇر مەنىلىك تەپەككۇر جەۋھىرى بىزگە شۇنى ئۆگىتىدۇكى، ئاڭ - ئىنسانىي مەخلۇقاتلار توپىدىن ئايرىپ چىققان ئەڭگۈشتەر بولسا، ئۇيغۇرلارنى يېڭى قالاقلىق گىردابىغا سۆرەۋاتىدۇ، ئى، ئالىملار!

قاششاقلىق ۋە مەدەنىيەتسىزلىك ئۇيغۇرلارنى ئەمەلىي گادايلىق تېمىغا يۆلەۋاتىدۇ، ئى، ھاجىملار!

ھەممە بىلىدۇ، ئۇيغۇردا پۇل بار، مال بار، بايلىق زاپاس - زاپىسى بىلەن بار. سەمىمىيەت بىلەن ئېيتقاندا، راستچىللىق بىلەن ئېيتقاندا، ئۇيغۇر بۈگۈنكى زامان مىللەتلىرى ئىچىدىكى ئەڭ باي مىللەت قاتارىغا كىرىدۇ.

ئۇيغۇردا ئەقىل بار، پەم - پاراسەت بار، زېھنىي - زۇكاۋەت بار. تەڭرىتېغى گۈۋاھ بولۇپ، تارىخ داۋاملىق ئىسپاتلايدۇكى، «كاللىسى ئاددىي، كالۋا» دېگەن تۆھمەت ئۇيغۇرغا ھەرگىز، ھەرگىزمۇ ئەمەس، يار!

بىراق، بىلمەك كېرەككى، مەربىيەتسىزلىك ھەر قانداق باي مىللەتنىمۇ ئاخىرقى ھېسابتا قول - ئىلكىدە يوق قىلىپ قويىدۇ. پەزىلەتسىزلىك ھەر قانداق ئەقىللىق مىللەتنىمۇ ھامان بىر كۈنى دەلىتە، كاللىسى قۇرۇق قىلىپ قويىدۇ!

سەن بىلىمگۈچى ئەمەس. قەدىمىي تارىم مەدەنىيىتى ئۇيغۇر بىلەن گۈللەنگەن. شۇڭا، تارىم دەرياسىنىڭ ئول زامانىدىكى نامى «ئۇغۇرداش»، يەنى «ئۇيغۇر ئېقىنى، ئۇيغۇر دەرياسى» ئىدى (ئالىم ئىمىن تۇرسۇن ئەپەندىم يازغان «تارىمدىن تامچە» گە قارالا). سەن كۆرەلمىگۈچىمۇ ئەمەس. بۈگۈن يېڭى تارىم مەدەنىيىتى چېچەك ئېچىش ئالدىدا تۇرۇپتۇ. شۇڭا، پۈتكۈل تارىم ۋادىسى ساڭىمۇ ئۇمىدلىك ۋە تەلەپچان كۆزلىرىنى بېقىپ يېتىپتۇ. ھالبۇكى، ئەمدى سەنمۇ ئويغىنىپ، ئەجدادىڭدىن ئۇدۇم جاسارىتىڭنى قايتا ئۇرغىتىپ، سۆيۈملۈك ئانا يەر تارىمىنىڭ چېكىسىگە مەربىيەتتىن گۈل تاقامسەن ياكى ئەزىم تارىم دەرياسىنىڭ سۈيىگە غەرق بولۇپ مۇڭلۇق ئاقامسەن، ئويلان، ئەبگا!

1996 - يىل 10 - يانۋار، بېيجىڭ؛ 1996 - يىل 18 - دېكابىر، قاھىرە

بىر - بىرىگە بولغان مۇھەببەتنىڭ مەھسۇلىدىن بولغان دەپىش مۇمكىن. تەبىئەت ئادەمنىڭ يارانقان، ئادەم دۇنيانى گۈللەندۈرگەن. ئادەم بىلەن دۇنيانى ۋاقىت تارازىسىغا قويۇپ كۆرگەندە، دۇنيا گەپدىلىك، ئادەمنىڭ ھاياتى بولسا ۋاقىتلىق، يەنى ئادەم ھامان گۈلۈپ كېتىدۇ، گەمما دۇنيا قالىدۇ. شۇنداقكەن، ئادەم يەنە نېمە ئۈچۈن يۈرتنىڭ نامرات ھالىنى ئۆزگەرتىمەن، ۋەتەننى گۈللەندۈرىمەن، دۇنيانى تېخىمۇ رەڭدار، تېخىمۇ گۈزەل قىلىش ئۈچۈن تۆھپە قوشىمەن، دەپ ئاڭلىق كۈرەش قىلمىدۇ؟ ھەتتا بۇ دۇنيادا تۆت كۈنلۈك ئۆمرى قالغان كىسەل، قېرى كىشىلەرمۇ ئۆزلىرى شۇغۇللىنىۋاتقان تۈرلۈك تەتقىقات ئىشلىرىنى تاكى ھاياتىنىڭ ئاخىرقى مىنۇتلىرىغىچىمۇ توختاتمايدۇ؟ چۈنكى ئىنسانلار بىر - بىرىنى سۆيىدۇ. ئادەملەر مۇھەببەت بىلەن ياشايدۇ. بۇ ئادەتتە قېرىنداشلارنىڭ بىر - بىرىنى سۆيۈشى، مىللەتداشلارنىڭ بىر - بىرىگە كۆيۈنۈشى، چوڭلارنىڭ كىچىكلەرنى ئەزىزلىشى، كىچىكلەرنىڭ چوڭلارنى قەدىرلىشى، شۇنىڭدەك تۈرلۈك ئىرق، خىلمۇ خىل دىنغا تەئەللۇق ئىنسانلارنىڭ بىر - بىرىنى ھۆرمەتلىشى ۋە ئىززەتلىشى بولۇپ ئىپادىلىنىدۇ. ئىنسانىيەت دۇنياسىدىكى بۇ خىل مۇھەببەت، بۇ خىل سۆيۈك گويا كى تۈگىمەس - پۈتمەس قۇۋۋەت مەنبەسى بولۇپ، بۇ ئالەمنىڭ تەرەققىياتىنى مەڭگۈ ئالغا سىلجىتىش كۈچى بىلەن تەمىنلەپ تۇرىدۇ. شۇڭا، ھاياتلىق قانۇنىيىتى بويىچە ئادەم قېرىپ، ئۆلۈپ تۇرسىمۇ، لېكىن دۇنيا مەڭگۈ قېرىمايدۇ، مەڭگۈ ياشناپ تۇرىدۇ.

بىر مىللەتنىڭ گۈللەپ ياشنىشى ۋە روناق تېپىشى ئۈچۈنمۇ بىر خورىماس قۇۋۋەت مەنبەسى لازىم بولىدۇ. بۇ قۇۋۋەت مەنبەسىنىڭ ئىسمىمۇ «مۇھەببەت - سۆيۈك» بولۇپ، ئۇ، مەزكۇر مىللەت خەلقى ئەزالىرىنىڭ بىر - بىرىنىڭ سۆيۈشى، بىر - بىرىنى ئەزىزلىشى ۋە بىر - بىرىنى قەدىرلىشىدە ئۆز ئىپادىسىنى تاپىدۇ. ھازىرقى دۇنيادا ئىككى مىڭدىن ئارتۇق مىللەت بار. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى كۆچلۈك مىللەت، يەنە بەزىلىرى بولسا، ئاجىز مىللەت بولۇپ سانىلىدۇ. كۆچلۈك مىللەتلەر قانداق قىلىپ كۆچلۈك بولغان؟ ئۇلار ئالدى بىلەن ئۆم - ئىناق بولۇپ، ئاندىن قولنى قولغا تۇتۇشۇپ، بارلىق ئەقىل - پاراسىتىنى ئورتاق ئىشقا سېلىپ، بىرلىشىپ كۈرەش قىلىش ئارقىلىق ئاشۇنداق كۆچلۈك بولغان. مۇنداقچە قىلىپ ئېيتقاندا، بىر مىللەتنىڭ كۆچلۈك ياكى ئاجىز بولۇشىنى بەلگىلەيدىغان بىرىنچى ئامىل ئۇلارنىڭ ئىچكى ئىتتىپاقلىقىنىڭ مەھكەم ياكى بوش ئىكەنلىكىگە باغلىق. ئەمدى، ئىنسانىيەتنىڭ تەبىئىي توپى ھېسابلىنىدىغان بىر مىللەت، بىر قەۋم خەلقنىڭ ئۆزىگىلا خاس بولغان بۇ خىل گۈچكى ئىتتىپاقلىقنىڭ قانداق ۋە قايسى دەرىجىدە بولۇشى ئېنىق قىلىپ ئېيتقاندا، شۇ مىللەت خەلقى ئەزالىرىنىڭ ئۆز ئارا بىر - بىرىنى سۆيۈش، بىر - بىرىنى ئەزىزلەش ۋە بىر - بىرىنى قەدىرلەش دەرىجىسىنىڭ قانچىلىك ئىكەنلىكىگە باغلىق. ئۇيغۇر كۆچلۈك مىللەتمۇ ياكى ئاجىز مىللەتمۇ؟ دۇدۇقلىماي، ئىنجىقلىماي ئېيتىمىزكى، بۈگۈنكى ئۇيغۇر مىللىتى بىر ئاجىز مىللەت. نېمە ئۈچۈن ئۇ مۇشۇنداق ئاجىز بولۇپ قالغان؟ چۈنكى ئۇنىڭ ئىچكى ئىتتىپاقلىقى ئۆتە ئوسال، ئۆزىگە خاس بولغان ئۆم - ئىناقلىق دەرىجىسى تولىمۇ ناچار بولغانلىقى ئۈچۈن مۇشۇنداق ئاجىز مىللەت بولۇپ قالغان. ئۇنداق بولسا، زادى نېمە ئۈچۈن بۈگۈنكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچكى ئىتتىپاقلىقى شۇ قەدەر ئوسال ۋە شۇنچە ناچار بولىدۇ؟ بۇنىڭ سەۋەبى، ئۇيغۇرلاردا بىر - بىرىگە بولغان مۇھەببەت تولىمۇ كەم، بىر - بىرىنى سۆيۈش، بىر - بىرىنى ئەزىزلەش ۋە بىر - بىرىنى قەدىرلەش دەرىجىسى ئىنتايىن تۆۋەن، خۇسۇسەن بىزدىكى ئەبگالار بىر - بىرىنى مۇتلەق سۆيمەيدۇ، ھەتتا بىر - بىرىدىن يىرگىنىدۇ. بۇ مەسىلىنى چۈشىنىشكە ياردىمى بولسۇن ئۈچۈن، بىز ئادەتتە ئانچە ئېتىبار بىلەن قاراپ كەتمەيدىغان مۇنداق ئىككى كۆرۈنۈشكە نەزەر سېلىپ كۆرەيلى:

بىرىنچى كۆرۈنۈش: پايتەخت بېيجىڭ. گەنجياكو كوچىسىدىكى ئۇيغۇر كەنتىنىڭ كۆزگە چېلىقىپ تۇرىدىغان يېرىگە سېلىنغان ياسىداق بىر ئاشخانا. كۈن ئولتۇراي دەپ قالغان مەزگىل. بىرسى بادام دوپپىلىق، يەنە بىرسى چىمەن دوپپىلىق، دېھقان سۈپەت ئىككى ئۇيغۇر ئادەم: «ئەسسالام» نى ھارغىن ئېيتىپ ئاشخانىغا كىرىپ كەلدى ۋە سالامنى ھېچكىم ئىلىك ئالمىغان بولسىمۇ، كۆڭلىگە ئالماي ئاشخانىنىڭ بۇلۇڭىدىكى بىر شىرەگە بېرىپ، دېرىزە تەرەپكە يۈزلىنىپ ئورۇن ئالدى. شۇدەم قولىدا چەينەك تۇتقان كۈتكۈچى يىگىت پەيدا بولدى. «ئىككى قاچا سۈيۇقئاش!» دەپ بۇيرۇدى مېھمان. «سۈيۇقئاش» دېگەن گەپنى ئاڭلىغان ھامان كۈتكۈچى يىگىتنىڭ چاي قۇيۇۋاتقان قولى ھەرىكەتتىن توختىدى ۋە تەنە - تەئەددي قىلغان ئاھاڭدا ئېيتتى: «خاپا بولۇشمايلا. بۇ، سۈيۇقئاش دۇكىنى ئەمەس. يېيىشسىلىرى ھەر خىل قورۇما، لەغمەن ۋە سومىكەن بار. بولمىسا، مەرھەمەت!». تۇرقىدىن پايتەختكە بىرەر ئەرز - ھال ئىشى بىلەن كەلگەنلىكى چىقىپ تۇرىدىغان مەزكۇر 40 - 50 ياشلار ئۆپچۆرىسىدىكى ئىككى ئۇيغۇر ئەركەك سېلىۋاتقان چاپانلىرىنى قايتىدىن كىيىشىپ، ئاستا چىقىپ كېتىشتى. «ئىچىشى ئىككى چىنە

سۈيۈقئاش» دەپ ئۇلارغا ئاڭلىتىپ دېگۈدەك قاينىاپ كەتتى ھېلىقى كۈتكۈچى يىگىتنىڭ يېنىدا خۇددى يەردىن ئۇنۇپ چىققاندەكلا پەيدا بولۇپ قالغان ئايال خوجايىن قولىغا قوشلاپ سېلىۋالغان ئالتۇن بىلەيزۈكلىرىنى ئوينىاپ تۇرۇپ: «بىر - بىرسىنى قاساق دوپپىسى بىلەن يەلپۈشۈپ، ئاشخانىنىڭ سېسىق تەر پۇرىتىپ، ئورۇننى بىكار قىلماي تۆت سائەت ئولتۇرىدۇ، بۇ سەھرايى دادامىلار. مۇنداق خەققە «سۈيۈقئاش ئەتمەيمىز» دەپلا قۇتۇلغان تۇزۈك».

ئىلاۋە: ئىشەنچلىك ماتېرىياللارنىڭ ئىسپاتلاپ كۆرسىتىشچە، چەت ئەل ياكى يات يۇرتلاردا ئولتۇراقلىشىپ قالغان يەھۇدىيلار ئۆز مىللەتدىشى بولغان يەھۇدي ئاچقان دۇكانغا بېرىپ سودا قىلىشنى ئۆزىگە بۇرچ ۋە شەرەپلىك ئىش بىلىدىكەن. مىسالى، بىر يەھۇدىينىڭ ئۆيى چوڭ كوچىنىڭ شەرقىي بېشىدا بولۇپ، سودىگەر يەھۇدي ئاچقان دۇكان شۇ كوچىنىڭ غەربىي ئېغىزىدا بولسا، گەرچە پۇتۇن كوچا لىق دۇكانلار، تۇرلى ماللار ماگىزىنلىرى بىلەن تولغان بولسىمۇ، مەزكۇر ھاجەتمەن يەھۇدي ئاشۇ تىجارەت كوچىسىنى بېسىپ ئۆتۈپ، سودىگەر يەھۇدىينىڭ دۇكىنىدىن مال ئالىدىكەن، سودا قىلىدىكەن. نېمىشقا؟ چۈنكى ھاجەتمەن يەھۇدي ئاشۇ تىجارەتچى يەھۇدىينىڭ دۇكىنىدا باشقا ھەر قانداق دۇكاندارنىڭ مۇئامىلىسىدىن ئەلا بولغان مۇئامىلىگە ئائىل بولىدىكەن، دىلى سۇ ئۇچىدىكەن. ئەمدى، ئۆز گېپىمىزگە كەلسەك، بېيجىڭدا ياشايدىغان ئۇيغۇرلار ناھايىتى ئاز. بىراق ئۇيغۇرلار تاماق يېيىلەيدىغان تۇڭگان ئاشخانىلىرى قەدىمدە بىر دېگۈدەك. ھالبۇكى، ھېلىقى ئىككى نەپەر دېھقان سىياق كىشىنىڭ ئۇيغۇر كەنتىگە قانداق ئارمان بىلەن كەلگەنلىكىنى بىلىپ تۇرۇپ، تۆت پۇللۇق پايدىنىي دەپ قەستەن ئۇلارغا سۈيۈقئاش ئېتىپ بەرمەي چىقىرىۋېتىش ئۆز قېرىنداشلىرىغا بولغان مۇھەببەتسىزلىكىنىڭ ۋەسىلىسى بىرەھىملىكىنىڭ دەلىلى ئەمەسمۇ؟!

ئىككىنچى كۆرۈنۈش: ئۇرۇمچىدىكى مەلۇم بىر ئىدارىنىڭ ئائىلىلىكلەر قورۇسى. بىر زىيارەتچى كۆرۈشمىگىلى بىر يىل بولغان كونا ئاغىنىسىنىڭ ئۆيىنى ئىزدەپ سوراپ، خېلى تەستە تاپتى. «ئۆيۈڭ بۇ چاغقىچە ئۇيغۇرلار بىناسىدا ئىدىغۇ. نېمىدەپ بۇ بىناغا كۆچۈۋالدىڭ؟ قارىسام، بۇ ئۆيۈڭنىڭ خانا سانىمۇ بۇرۇنقىسى بىلەن ئوخشاشلا تۇرىدۇ. بىرەر خاپىلىق بولمىغاندۇ - ھە؟!» ئەجەبلىنىپ سورىدى زىيارەتچى. «ھەي. . . ئۇيغۇرلار بىلەن ھەمسايە بولۇپ ئولتۇرسا، ‹ۋاي، ئەنە ئاۋۇ كەلدىيەي، ۋاي، مانا ماۋۇ كەتتىيەي، دەپ ھەممە ئىشىغا كۆز - قۇلاق بولۇپ تۇرىدۇ» دەپ چۈشەندۈردى ئۆي ئىگىسى گويا ئاپەتتىن قۇتۇلۇپ ئامەتكە ئېرىشكەن ئادەمدەك شاد - خورام قىياپەتتە. «بۇ يولداشلار بىلەن ھەمسايە ئولتۇرسا، ئۇنداق گەپلەرىوق، قۇلىقىڭ تىنچ بولۇپ قالمىدىكەن، ئاداش».

ئىلاۋە: يېتىم قوزىدەك يېگانە ياشاشنى «تىنچ تۇرمۇش» دەپ ئارزۇلىسا، ئۇيغۇر يوق يەرگە كۆچۈپ كەت، ئاغىنە. مانا شۇ چاغدا، ئەتىگەن تۇرغاندا، ئىشىكنىڭ ئالدىدا بىر ئۇيغۇر بىلەن «ئەسسالام» لىشۇھلىشىنىڭ قانچىلىك روھىي ئوزۇق ئىكەنلىكىنى تونۇپ يېتىسەن!

مۇنداق مىسالار ناھايىتى كۆپ. ئەگەر بۇلارغا بېپەرۋالىق ئادىتىڭ بويىچە مۇناقىلا قارىساڭ، ھېچبىر ئىش ئەمەستەك بىلىنىدۇ. ئەگەر ئۇلاردىكى ئوخشاشلىقنى، بولۇپمۇ مەزكۇر ئوخشاشلىقنى بارلىققا كەلتۈرگەن مەنبە ۋە ماھىيەتنى تەھلىل قىلىپ كۆرسەك، ئىشىنىڭ ئۇنداق ئاددىي ئەمەسلىكىگە پەملىڭ يېتىدۇ.

دەرۋەقە، بىر مىللەت، بىر قەۋمگە تەئەللۇق خەلق ئىچىدە ئۆز ئارا كۆڭۈلسىزلىنىش مۇتلەق بولماسلىقى كېرەك، دېگىلىمۇ بولمايدۇ. چۈنكى مەزكۇر بىر مىللەت، بىر قەۋمگە تەۋە خەلق ئەزالىرىنىڭ بوي - تۇرۇش - تۇرۇق قامىتىدىن تارتىپ يۈرۈش - تۇرۇش ھالىتىگىچە، يېيىش - ئىچىش ئادىتىدىن تارتىپ گەپ - سۆز، سالام - سائىتىگىچە بولغان ھەممە تەرەپلىرى بىر - بىرىگە تولىمۇ تونۇشلۇق، بەكمۇ چۈشىنىشلىك ۋە ئوخشاش بولغاچقا، بەزىدە ئۇ ئىنسانداۋ مۇئەييەن زېرىكىشنى كەلتۈرۈپ چىقىرىشىمۇ مۇمكىن. شۇڭلاشقا، ياقا يۇرتتا تولىمۇ ئۇزۇم، بىر گەۋدە بولۇشۇپ ئۆتىدىغان خوتەنلىكلەرمۇ ئۆزىنىڭ يۇرتىدا پۈت تېپىشىپ قالىدۇ. باشقا شەھەرلەردە ياشىغاندا، ئىجتىمائىي مۇناقىلىقىدىن سايىسى بىر - بىرىدىن ئايرىلالماي قالىدىغان ئاتۇشلۇقمۇ ئۆز مەھەللىسىدە پېتىشماي، «ئاتۇشىڭغا بارغۇنچە» ناخشىسىنى ئېيتقان پېتى بېشىنى ئېلىپلا چىقىپ كېتىدۇ، ئۆزگە يۇرتقا يەرلىشىپ قالىدۇ. ھەتتا بەزىدە بىر قورساقتىن چىققانلارنىڭمۇ ئۆز ئارا چىقىشالماي قىلىپ كەتكەن جەڭگى - جېدەللىرىگە قاراپ، ئادەم «يا، ئەيىۋەھەننا!» فىزىكا ئىلمىدىكى «بىر قۇتۇپلۇقلار تېپىشىدۇ» دېگەن قانۇنىيەت ئىنسانىيەت جەمئىيىتىدىكى ئۆز ئارا مۇناسىۋەتكىمۇ تازا مۇۋاپىق كېلىدىكەن جۇمۇ، دەپ قالىدۇ. بىراق بۇ خىل قېرىنداشلار ئارا كۆڭۈلسىزلىك، ئۆز ئارا زېرىكىش ۋە بىر - بىرى بىلەن چىقىشالماسلىقنىڭ چەكسىز مىقدارىدا ئەدەپ ۋە تەرەققي قىلىپ، بىر - بىرىنى سۆيمەسلىك، ھەتتا بىر - بىرىدىن يىرگىنىش دەرىجىسىگە يېتىپ قېلىشى بولسا، بىر خىل قورقۇنچلۇق مەرەز ئىللەت بولۇپ، بۇ ئىللەتكە دۇچار بولغان ھەر قانداق ئادەم ئۆز قېرىنداشلىرىدىن ھامان ئايرىلىپ

قالىدۇ. بۇ گىللەتكە مۇپتىلا بولغان ھەر قانداق مىللەت بولسا، دۇنيا مىللەتلىرى سورۇنىدىكى گورنىدىن ئاقمۇەت مەھرۇم قالىدۇ. شۇڭا، ئۆز ئارا بىر - بىرىنى سۆيمەسلىكتىن ئىبارەت بۇ مەرەز گىللەتكە ھەرگىزمۇ سەل قارىماسلىق لازىم. ۋاقتىدا دادىل تەدبىر قوللىنىپ، ئۇنىڭ يامراش يولىنى توسۇش، بۇنىڭ ئۈچۈن ئالدى بىلەن، بىر - بىرىنى سۆيگەننى خارلاپ، بىر - بىرىنى ساتقاننى رىغبەتلەندۇرىدىغان ۋە مۇكاپاتلايدىغان ئىشنى ئەمدى ھەرگىز قىلماسلىق لازىم.

بۈگۈنكى زامان ئۇيغۇرلىرى جۇڭگودا بىر مىلياردتىن ئارتۇق نوپۇسقا ئىگە خەلق بىلەن بىرگە ياشاۋاتىمىز. مۇنچىۋالا كۆپ سانلىق خەلق بىلەن تەڭ ئولتۇرۇپ، تەڭ قوپۇپ ياشاش ئۈچۈن يېتەرلىك جاسارەت ۋە يېتەرلىك مەدەنىيەت بولۇش لازىم بولۇپلا قالماستىن، يەنە يېتەرلىك مۇھەببەت بولۇش شەرت. شەكسىزكى، بۇ خىل مۇھەببەت - مىللەتداشلار ئۆز ئارا بىر - بىرىنى سۆيۈش، بىر - بىرىنى ئەزىزلەش ۋە بىر - بىرىنى قەدىرلەش مۇھەببىتىدىن ئىبارەت. بىلمەك كېرەككى، ئىنساندا پەقەت بىر - بىرىنى سۆيۈش مۇھەببىتى بولغاندىلا ئاندىن ئۇ ھېلىقىدەك ئولتۇرسا - قوپسا بىر - بىرىنىڭ پېيىنى قىرقىش كويىدا بولىدىغان، ماڭسا - تۇرسا بىر - بىرىنىڭ يېقىلىپ چۈشۈشىنى تىلەش ئويىدا بولىدىغان قارا كۆڭۈللۈككە خاتىمە بېرىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ھەر قانداق سەۋەنلىك ئۆتكەن تەقدىردىمۇ بىر - بىرىنى كەچۈرۈم قىلالايدىغان، ھەر قانداق ئېزىتقۇلۇقلار ئالدىدىمۇ دۈشمەنلىشىپ قالماي، بىر - بىرىنى قېرىنداشلارچە قۇچاقلىيالايدىغان سۆزۈك ۋە ساپ قېرىنداشلىق قەلبىنى يارىتالايدۇ. ئادەمدە بىر - بىرىنى ئەزىزلەش ۋە بىر - بىرىنى قەدىرلەش سۆيگۈسى بولغاندىلا، ئاندىن ئىككى قېرىنداش بىر - بىرىنىڭ كۆزىگە سىغمىدىغان، گەپ - سۆزى بىر - بىرىگە يېقىملىق تۇيۇلىدىغان، ئىش - ھەرىكىتى بىر - بىرىگە ماقۇل كۆرۈلىدىغان بولىدۇ. مانا شۇ چاغدىلا قېرىنداشلار ئارا ئىشەنچ ئاساسىدىكى ئىچكى ئىتتىپاقلىق بەلبېغى شەكىللىنىپ، بىرسى ھەق گەپ قىلسا، قالغانلىرى ئىككىلەنمەي ئۇنى ياقلايدىغان، بىرسى ھەق يولغا باشلىسا، قالغانلىرى شەكلەنمەي ئۇنىڭغا ئەگىشىپ بىرلىكتە قەدەم تاشلايدىغان بولىدۇ. پەقەت ئىچكى ئىتتىپاقلىق ئەسلى ھاجەتكە لايىق سەۋىيىگە يەتكەندىلا، ئاندىن ئۇيغۇرنىڭ ھەر قايسى ساھە ۋە ھەر قانداق سورۇندىكى ئورنى ئۆز ھەققىگە مۇناسىپ دەرىجىدە يۇقىرى كۆتۈرۈلىدۇ ۋە بۇ خىل يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشنىڭ ئەمەلىي پايدىسى ھەر بىر ئۇيغۇرنىڭ مەنپەئەت داستىخىنىدا مانا مەن دەپلا كۆرۈنىدۇ. دېمەككى، قېرىنداشلار ئارا بىر - بىرىنى سۆيۈش - غالىبىيەت كاپالىتى بولغان ئىچكى ئىتتىپاقلىقنىڭ مەنىۋى تۈۋرۈكى ۋە تەشكىلىي ئاساسىدۇر!

بىر - بىرىنى سۆيمەسلىك كېسىلىگە جورا بولۇپ، ئۇيغۇر جەمئىيىتىنى روۋۇكلاشتۇرۇۋاتقان يەنە بىر گىللەت، ئورتاق ئىشقا كۆيمەسلىك بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ يەردە دېيىلۋاتقان ئورتاق ئىشقا كۆيمەسلىك بىلەن بىر - بىرىنى سۆيمەسلىكنىڭ مۇناسىۋىتى سەۋەب - نەتىجە مۇناسىۋىتى بولۇپ، بىر - بىرىنى سۆيمەسلىك، بىر - بىرىگە مېھرى - شەپقەتسىزلىك ۋە ئۆز ئارا مۇھەببەتسىزلىك سەۋەبىدىن ئورتاق ئىشقا كۆيمەسلىك، ئومۇمىي مەنپەئەتكە تالىق پائالىيەتلەرگە كۆيۈنمەسلىك نەتىجىسى كېلىپ چىققان. ئوچۇق قىلىپ ئېيتقاندا، بىزدىكى ئەبگالاردا بىر - بىرىگە بولغان قېرىنداشلىق مۇھەببىتى تولىمۇ كەم، ئۆز ئارا مېھرى - شەپقەت گويا نۆلگە تەڭ بولغاچ، ئۇ ئۆز قېرىنداشىدىن بىراۋ باش بولغان، ئومۇمىيۈزلۈك ئورتاق مەنپەئەتكە ئالاقىدار بولغان ھەر قانداق بىر ئىشنى مۇتلەق قوللىمايدۇ. مەزكۇر ئىشنىڭ ئومۇمنىڭ جانجان مەنپەئەتىگە بېرىپ تاقىلىدىغان، شۇنىڭ ئىچىدە ئۆزىنىڭمۇ نېسىۋىسى بولغان ھەقىقەتەنمۇ مۇھىم بىر ئىش ئىكەنلىكىنى كۆڭلى تۇيۇپ، ھەتتا كۆزى كۆرۈپ تۇرسىمۇ، ئۇنىڭ ئاشۇ ئىشنى باشلىغان قېرىنداشىغا بولغان مېھرسىزلىكى ۋە مۇھەببەتسىزلىكى ئۇنى قوللاتمايدۇ. بۇ يەردە پەقەت چۈشەندۇرۈشكە قولاي بولسۇن ئۈچۈن، ئۆز بېشىمدىن ئۆتكەن مۇنداق بىر ئىشنىڭ جەريانىنى مىسال قىلىمەن:

ھېكايەت، 1994 - يىلى 10 - ئىيۇل، بېيجىڭ مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئۇيغۇرلارنىڭ تىلى، ئەدەبىياتى، سەنئىتى، ماۋارىپى، پەن - تېخنىكىسى، ئىقتىسادى، تارىخى، دىنى، پەلسەپىسى ۋە فولكلورى قاتارلىق ھەر قايسى ساھەلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان ئورگان «ئۇيغۇر شۇناسلىق تەتقىقات ئورنى» قۇرۇلدى. بۇ، ئەلمىساقتىن بۇيان جۇڭگودا قۇرۇلغان تۇنجى ئۇيغۇرشۇناسلىق تەتقىقات ئورنى بولۇپ، ھەر بىر ئۇيغۇر ئۈچۈن تولىمۇ خۇشاللىنارلىق ئىش ئىدى. خۇشال بولدۇق. دەرھال تۇتۇش قىلىپ، ئۇنىڭ نىزامنامىسىنى تۈزۈپ، يۇقىرى تەشكىلگە تەستىقلىتىپ «جۇڭگو تۈركىي تىللار تەتقىقات خەۋەرلىرى» ۋە «مىللەتلەر تەتقىقات ئۇچۇرلىرى» قاتارلىق ژۇرناللاردا پۈتۈن تېكىستى بىلەن ئېلان قىلدۇق. رەتتىكى تەييارلىقلارنى پۈتتۈرۈپ، بالدۇرراق ئەمەلىي پائالىيەت باشلاشقا ئالدىرىدۇق.

شۇنى ئوچۇقلاش لازىمكى، گەرچە بىزنىڭ بۇ ئۇيغۇرشۇناسلىق تەتقىقات ئورنىمىز ئاممىۋى تەشكىلات ئەمەس، بەلكى ھۆكۈمەت ئىدارىسى قارمىقىدىكى تەتقىقات ئورنى بولسىمۇ، بىراق ئۇ

قۇرۇلۇشىدىنلا پۈتكۈل پائالىيەت خىراجىتىنى ئۆزى ھەل قىلىشقان ئورگان بولۇپ قۇرۇلغانىدى. شۇڭا، پائالىيەت خىراجىتى ئۈچۈن قېرىنداشلاردىن پۈل يارداەم سوراشقا توغرا كەلدى. شۇنىڭ بىلەن، «خەۋەردار بولۇپ قېلىڭ، كەسپىي ئالاقە ئورنىتىڭ، ياردەم قول ئۈزۈنى ئۈزىتىڭ» دېگەن ئۈچ جۈملە قوشۇمچە ماۋزۇ، «مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئۇيغۇرشۇناسلىق تەتقىقات ئورنى قۇرۇلدى» دېگەن بىر جۈملە باش ماۋزۇ قىلىنغان، مەكتەپ تەشكىلىنىڭ ئىناۋەتلىك تامغىسى بېسىلغان مەخسۇس ھۈججەت تەييارلاپ، ئۇنى مىڭ پارچە كۆپەيتىپ بېسىپ، مەملىكەت ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك تەتقىقات ئورگانلىرىغا، ئاخبارات - نەشرىيات ئورۇنلىرىغا، مەكتەپلەرگە، فوند جەمئىيەتلىرىگە، ئاندىن ئەڭ مۇھىمى ئىقتىسادىي كىرىمى ئوبدان تىجارەتچىلەرگە، مەرپەتپەرۋەر بايلارغا تارقاتتۇق. خىزمەت ۋە ئوقۇش مۇناسىۋىتى بىلەن تۈركىيە، مىسىر قاتارلىق دۆلەتلەرگە چىققاندا تەشكىلىنىڭ ئىجازىتى ئارقىلىق، مەزكۇر دۆلەتلەردىكى ئۇيغۇر زىيالىيلارغا ۋە بايلارغىمۇ تارقاتتۇق. ھەتتا ئۇلارنىڭ ۋاستىسى ئارقىلىق سەئۇدى ئەرەبىستانىدىكى باي قېرىنداشلىرىمىزنىڭ قولىغىمۇ تەگكۈزدۇق ۋە بۇ خىل تەشۋىق قىلىش، پۈل يارداەم تەلەپ قىلىش پائالىيىتىمىزنى تا ھازىرغىچە داۋام ئەتكۈزدۇق.

بۇ يەردە ئالاھىدە كۆرسىتىپ ئۆتۈشكە تېگىشلىك بىر ئىش شۇكى، تەشۋىق قىلىش ۋە پۈل يارداەم سوراش مۇددىئاسىدا تەييارلاپ تارقاتقان ھېلىقى ھۈججىتىمىزدە، ئۇيغۇرشۇناسلىق تەتقىقات ئورنىنىڭ قارمىقىدا دېگەن بۇ ئورگاننىڭ سىياسىي خاراكتېرى، پائالىيەت مەقسىتى، خىزمەت نىزامى ۋە تەشكىلىي ئاپپاراتى قاتارلىقلار مېغىزلىق بايانلار بىلەن ئېنىق چۈشەندۈرۈلگەندىن باشقا، ئىئانە قىلىنغان پۇللارنى نېمىگە ئىشلىتىدىغانلىقىمىز، يەنە بېيجىڭدا «نەۋرۇز مۇكاپاتى» تەسىس قىلىپ، پايتەخت ئالىي مەكتەپلىرىدە ئوقۇۋاتقان ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلارنى ھەر يىلى نەۋرۇزدا بىر قېتىم باھالاپ، مۇنەۋۋەرلىرىنى مۇكاپاتلايدىغانلىقىمىز؛ كونا كىتاب، ئەسلى شەرئى - ۋەقايىلەرنى تەتقىق قىلىش بىلەنلا چەكلەنمەي، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ياشلىرى تەتقىقاتى، ئۇيغۇر ماۋارىپى تەتقىقاتى ۋە ئومۇمىي قۇرۇلۇشى تەتقىقاتى ئۈچۈن ئالاھىدە كۆچ سەرپ قىلىدىغانلىقىمىز؛ شۇنداقلا ئۇيغۇرشۇناسلىققا دائىر زۆرۈر ۋە پايدىلىق بولغان پائالىيەتلەرنى، مۇھاكىمە يىغىنلىرىنى ئۇيۇشتۇرىدىغانلىقىمىز؛ مۇشۇ ئىشلارنىمىزنى قوللاپ بىزگە پۈل ئىئانە قىلغۇچىلارغا خاس شەرەپ گۇۋاھنامىسى بېرىدىغانلىقىمىز ۋە گېزىت - ژۇرناللاردا ئاشكارا تەشەككۈر ئېيتىدىغانلىقىمىز قاتارلىقلار تەپسىلىي شەرھىيلەنگەنىدى.

تەشۋىق قىلىش ۋە ياردەم سوراشنى ھەت يېزىش ۋە تەشۋىق ۋەرەقىسى تارقىتىپ قويۇش بىلەن چەكلەپ قويمىدۇق، بەلكى ئۆزىمىز تاغ ئېشىپ، دەريا كېچىپ، پۈل تۇتىدىغانلارنى باشقۇرىدىغان ئەمەلدارلارنىڭ ئالدىغىمۇ، يېنىدىكى پۇلنى بىر كىمدىن سورىمايلا خىراجەت قىلالايدىغان داڭلىق - داڭلىق بايلارنىڭ ئالدىغىمۇ، باشلىقنىڭ ئالدىغىمۇ، پۇقرانىڭ ئالدىغىمۇ بارىدۇق. «ئۇيغۇر شۇناسلىق تەتقىقات ئورنىمىز-نىڭ خىزمىتىنى قوللاپ قويۇڭلار، ياردەم قىلىپ قويۇڭلار!» دەپ قولىمىزنى ئۆزىتىپ يالۋۇردۇق. بىراق، مىڭ ئەپسۇس، مىليون ئەپسۇس! ئۇيغۇرشۇناسلىق تەتقىقات ئورنىمىز قۇرۇلغان ئاشۇ 1994 - يىل 10 - ئىيۇلدىن مۇشۇ 1997 - يىل 31 - يانۋارغىچە ھېچقانداق بىر يەردىن، ھېچبىر شەخستىن بىر تىيىنمۇ ئىئانە تاپشۇرۇپ ئالمىدۇق!

دەسلەپكى چاغلاردا، قېرىنداشلىرىمىز بەلكىم: «بۇلار راست پائالىيەت قىلالامدۇ ياكى قىلالمامدۇ، دەسلەپ بىر كۆرۈپ باقايلى» دەپ بىزگە تازا ئىشەنچ قىلالماي تۇرۇپ قالغان بولسا كېرەك، دەپ ئويلاپ ئەمەلىي پائالىيەتنى باشلاۋەردۇق. ئالدى بىلەن، 1994 - يىل 29 - دېكابىردا 400 كىشىلىك ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى ئېچىپ، بۇيۇك ئۇيغۇر ئالىمى مەھمۇد كاشغەرى تۇزگەن قامۇس «تۈركىي تىللار دىۋانى» دۇنياغا كەلگەنلىكىنىڭ 920 يىللىقىنى تەنتەنىلىك خاتىرىلىدۇق. ئاندىن، 1995 - يىل 2 - سىنتەبىردە 200 كىشىلىك ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى ئېچىپ، ئۇلۇغ ئۇيغۇر مۇتەپپەككۇرى، شائىرى ۋە جامائەت ئەربابى ئەلىشىر نەۋائىي ئىبنى غىياسىددىن تۇغلۇغلانلىقىنىڭ 554 يىللىقىنى ئەھمىيەتلىك خاتىرىلىدۇق. ئارقىدىن، شۇ يىلى 13 - مارتتا 300 كىشىلىك ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى ئۇيۇشتۇرۇپ، مىللەتپەرۋەر، پىداكار شائىر ئابدۇخالىق ئابدۇرەھمان ئۇيغۇرى قەتلى قىلىنغانلىقىنىڭ 63 يىللىقىنى تەسىرلىك خاتىرىلىدۇق. ئارقىدىن، شۇ يىلى 19 - سىنتەبىر كەچتە، 70 كىشىلىك ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى ئۆتكۈزۈپ، ئوت يۈرەك شائىر، پىداكار جەڭچى لۇتپۇللا مۇتەللىپ قەتلى قىلىنغانلىقىنىڭ 50 يىللىقىنى ھۈرمەت بىلەن خاتىرىلىدۇق.

بۇ خىل پائالىيەتلەرنى تەشكىللىك، پىلانلىق ۋە ۋەزىلىك ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن، شۇ يىلى 23 - ئاپرېلدا ئۇيغۇر شۇناسلىق تەتقىقات ئورنىنىڭ قارمىقىدا «ئۇيغۇرشۇناسلىق تەتقىقات ئەنجۈمەنى (ئىلىم سۆزلەش سورۇنى)» تەشكىللەپ، قارارلىق ئىلىم سۆزلەش پائالىيىتىنى باشلىۋەتتۇق. شۇندىن تارتىپ، 1996 - يىلى 25 - سىنتەبىرگىچە جەمئىي 25 قېتىم ئەنجۈمەن پائالىيىتى قىلدۇق. قاتناشقانلارنىڭ سانى 3 مىڭ

ئادەم (قېتىم) دىن ئاشىدۇ. بىزنىڭ ئەنجۈمەن پائالىيىتىمىزدە ئىلىم سۆزلىگەنلەرنىڭ ئىچىدە، بېيجىڭدا ئىشلەيدىغان ۋە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزدىن بېيجىڭغا ئوقۇغىنىشكە، خىزمەتكە ۋە يىغىنغا كەلگەن ئۇيغۇر دوكتور ئاشتى، دوكتور، پروفېسسورلاردىن باشقا، مۇئاۋىن ۋالىي، فاكۇلتېت مۇدىرى قاتارلىق رەھبىرىي كادىرلارمۇ بار. بېيجىڭدىكى ھەر قايسى ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇۋاتقان دوكتور، ئاسپىرانتلارنى ئىلىم سۆزلەشكە تەكلىپ قىلىپ، ياش ئوقۇغۇچىلارنى ئۆزلىرىدىن ياش جەھەتتە كۆپ پەرقلىنىپ كەتمەيدىغان ياش ئالىملار بىلەن ئىلىم سورۇنىدا بالدۇرراق ئۇچرىشىش پۇرسىتىگە ئىگە قىلدۇق. بىراق، بىز مانا مۇشۇنداق ساۋابلىق ۋە مۇشۇنداق ھازىر جاۋابلىق ئىلمىي پائالىيەتلەرنى تۇشمۇتۇشتىن قانات يايدۇرساقمۇ، قېرىنداشلىرىمىزنى تەسىرلەندۇرەلمىدۇق. يەنىلا ھېچكىم شۇ چاغقىچە، ئۇيغۇرشۇناسلىق تەتقىقات ئورنىمىزغا بىر تىينىمۇ ئىئانە قىلمىدى!

بىز بۇ يەردە، بىزگە پۇل بەرسە ياخشى، بەرمىسە يامان دېمەكچىمۇ ئەمەسمىز. دەرىخا! يۇغداي نېنىڭلار بولمىسىمۇ، بۇغداي سۆزۈڭلارغۇ بار بولغىيدى. پۇل بەرمىسەڭلارمۇ بەرمىسەڭلەر، ئېغىزاكى، خەت يۇزىدە بولسىمۇ ياكى ماقالە ئۈيۈشتۇرۇپ بولالمای سايراپ كېتىۋاتقان گېزىتلىرىڭلارنىڭ سەھىپىسىدە بولسىمۇ، ئىككى كەلىمە گەپ بىلەن قوللاپ قويغان بولساڭلار، ياق، سىلەر كايىپ ماقالە يېزىپ قوللىمىساڭلار- مۇ، ئاشۇ پائالىيەتلىرىمىز ھەققىدە بىزنىڭ يازغان خەۋەر، ماقالىلىرىمىزنى بولسىمۇ ئېلان قىلىپ بەرگەن بولساڭلار كىمنىڭ دەردى - ھە؟!

بىلىشىمىزچە، بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىنىڭ ماۋارىپ - پەن - مەدەنىيەت كومىتېتى ئىنسانىيەت دۇنياسىدىكى ئىلىمپەرۋەر ئەجدادلارنى ھەمىشە ئەسلەپ تۇرۇش، شۇ ئارقىلىق ئەۋلادلارنىڭ ئىلىمپەرۋەرلىك يولىغا داۋاملىق مېڭىشىغا تۈرتكە بولۇش ئۈچۈن، ھەر يىلى دېگۈدەك دۇنيادىكى ئاتاقلىق ئالىملارنىڭ ئىسمى بىلەن يىللارغا نام بېرىدۇ ۋە شۇ چاغقىچە «خەلقئارا ماناس يىلى»، «خەلقئارا ئاباي يىلى» دېگەن شەرەپ يىللىرى بولۇپ ئۆتتى. ۋەھالەنكى، نېمە ئۈچۈن «خەلقئارا مەھمۇد كاشغەرى يىلى»، «خەلقئارا يۈسۈپ خاس ھاجىپ يىلى» ۋە «خەلقئارا مولامۇسا سايرامى يىلى» دېگەنلەر بولمايدۇ؟ سەۋەب، خەلقئارادىكى ئالىملار، خەلقئارالىق ئىلمىي تەشكىلاتلار بىزنىڭ بۇ ئالىملىرىمىزنى تازا بىلمەيدۇ، ئوبدان تونۇمايدۇ. نېمىشقا؟ چۈنكى بىزنىڭ ئۆزلىرىمىزمۇ ئاشۇنداق بۇيۇك ئالىملىرىمىزنى تۇزۇك خاتىرىلىمەيمىز. خۇددى «كەلىمە تەمجىد» سۇرىسىنى ئىچىدە ئوقۇپ ئولتۇرغان قارىلارغا ئوخشاش ھەممىنى ئېچىمىزدىلا بىلىپ يۈرىمىز، ھەتتا «تۈركىي تىللار دىۋانى» دەك مۇشۇنداق خەلقئارالىق قىممەت، خەلقئارالىق زىننەت ۋە خەلقئارالىق ئەھمىيەتكە ئىگە قامۇس ئۈچۈن بىرەر قېتىممۇ خەلقئارالىق يىغىن ئاچالمىدۇق. بۈنىڭ ئۈچۈن ئۇيالمىدۇق. ھەي، بىچارىلىك - ھەي!

مېنىڭچە، ئۇيغۇر مىللىتى جۇڭخۇا ئېلىنىڭ باشقا مىللەتلىرىگە ئوخشاشلا ئىلىمپەرۋەر ئەجدادلارنى ئەسلەش ۋە ئەمەلىي پائالىيەت ئارقىلىق خاتىرىلەش ئەنئەنىسىگە ئىگە مىللەت. ھالبۇكى، مەھمۇد كاشغەرى، يۈسۈپ خاس ھاجىپ، مولامۇسا سايرامى قاتارلىق بۈيۈك ئالىملىرىمىزنى كەڭ كۆلەملىك، داغدۇغىلىق ۋە تەسىرلىك خاتىرىلىسەك، شۇ ئارقىلىق ئەۋلادلىرىمىزنىڭ ئىپتىخارلىق تۇيغۇسىنى ئاشۇرۇپ، ئۇلارنى ئالىم بوۋىلىرىمىزنىڭ ئىزىدىن مېڭىپ، ئىلىم - پەن تەتقىقاتىدا يەنمۇ زور نەتىجە قازىنىشقا ئۈندىسەك، يېتەكلىسەك، بۇ - نىمىدېگەن ئىلمىي ئىش ۋە نېمىدېگەن شەرەپلىك پائالىيەت - ھە! ئەمەلىيەتتە بۇ خىل پائالىيەتلەرنى كەڭ ئېلىپ بېرىش جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ تۈرلۈك قانۇنلىرىغا ئۇيغۇن كېلىدۇ. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھەر خىل نىزام ۋە ئىنتىزاملىرىغا ئۇيغۇن كېلىدۇ. ئەڭ مۇھىمى، ئىلىم سۆيەر ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ ئەخلاق مىزانى ۋە ئادىمىي ۋىجدانىغا ئۇيغۇن كېلىدۇ!

بىز مۇشۇنداق ياخشى نىيەت ۋە دۇرۇس ئوي بىلەن 1994 - يىل 29 - دېكابىردا، مەھمۇد كاشغەرىنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى» دۇنياغا كەلگەنلىكىنىڭ 920 يىللىقىنى خاتىرىلىگەندىن باشقا، 1996 - يىل يانۋاردا ئۇيغۇرشۇناسلىق تەتقىقات ئورنى رىياستى قارار قىلىپ، 1996 - يىلنى «مولامۇسا سايرامى يىلى» دەپ ئېلان قىلدۇق (بۇ قارارىمىزنى مەركىزىي خەلق رادىئو ئىستانسىسى ئۇيغۇرچە ئاڭلىتىشىدا پۈتۈن دۇنياغا جاكارلاپ بەردى. مىليونلارچە رەھمەت!) ۋە سىنتەبىردە «ئاتاقلىق تارىخشۇناس ئالىم مولامۇسا سايرامى تۇغۇلغانلىقىنىڭ 160 يىللىقىنى خاتىرىلەش ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى» ئېچىشنى قارار قىلدۇق. ئۇقتۇرۇش تارقاتتۇق. ئالىم مولامۇسا سايرامىنىڭ ۋىلايىتىدىكى باشلىقلارغا ئالاھىدە خەت يېزىپ، بۇ پائالىيەتنى قوللاپ قۇۋۋەتلەشنى، يەنى بولغاندا ئىقتىسادىي جەھەتتە ئازراق ياردەم قىلىشنى، بولمىغاندىمۇ خاتىرىلەش يىغىنى ئاچقان چېغىمىزدا ئىككى كەلىمىلىك تېلېگراممىما ياكى تۆت قۇر خەتلىك تەبرىك خېتى ئارقىلىق بولسىمۇ ئىپادە بىلدۇرۇپ قۇۋۋەتلەشنى ئۆتۈنۈپ سورىدۇق. شۇنداق قىلىپ، توققۇز ئاي يىگىرمە كۈن تەييارلىق قىلىش ئارقىلىق، 1996 - يىل 22 - سىنتەبىردە مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى مەركىزىي بىنانىڭ چوڭ زالىدا

350 كىشى قاتناشقان «ئاتاقلىق تارىخشۇناس ئالىم موللا مۇسا سايرامى تۇغۇلغانلىقىنىڭ 160 يىللىقىنى خاتىرلەش ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى» نى داغدۇغىلىق، تەسىرلىك ۋە ئەھمىيەتلىك قىلىپ ئاچتۇق. بىراق، مۇشۇ پائالىيەتلىرىمىز ئارقىلىقمۇ ھېچبىر ئىنانچى قېرىنداشىمىزنى تەسىرلەندۇرەلمىگەندىن باشقا، شۇ قەدەر ئىلمىي پائالىيەتلىرىمىزنىڭ ئومۇمىيەتلىك ئەھۋالىنى مېغىزلىق بايان قىلىپ يازغان خەۋەر، ماقالىلىرىمىزنى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھېچقانداق بىر گېزىت - ژۇرنالدا ئېلان قىلدۇرالمىدۇق. مانا شۇ چاغدا، ئىچ - ئىچىمىزدىن ئىختىيارسىز ئۇرغۇپ چىققان ئەپسۇسلۇق ۋە ئاچچىق ئەلەم بىلەن دېدۇقكى، ئى، ئۇيغۇر ئەۋلادلار، بىزدە بىر ئىش قىلماق نېمىدېگەن تەس - ھە؟!

ھەسرىتا! يۇقىرىقىلار خۇسۇسىي ئىشمۇ ياكى ئورتاق ئىشمۇ؟ ھەممە ئۇيغۇر بىلىدۇ. ئورتاق ئىشقا كۆيۈش لازىممۇ ئەمەسمۇ؟ ھەممە قېرىنداش ئۇقىدۇ. بىلىپ تۇرۇپ كۆيمەيدۇ. ئۇقۇپ تۇرۇپ كۆيۈنمەيدۇ. ئورتاق ئىشقا كۆيمەسلىك ئىللىتىنىڭ مەرەزلىكى دەل مانا مۇشۇ يەردە!

ئادەمنى ئويلاندۇرىدىغان يېرى شۇكى، تارىخىي پاكىتلاردىن قارىغاندا، ئۇيغۇرلار ئەسلىدە مۇنداق بىر - بىرىنى سۆيمەيدىغان ۋە ئورتاق ئىشقا كۆيمەيدىغان مۇھەببەتسىز ۋە كۆيۈمسىز خەلق ئەمەس ئىدى. ئەگەر ئۇيغۇر ئەسلىدىنلا بىر - بىرىنى سۆيمەيدىغان ۋە ئورتاق ئىشقا كۆيمەيدىغان مىللەت بولسا، ئۇ ئۆزى مىللەت بولۇپ شەكىللەنگەندىن بۇيانقى ئاشۇ ئۇزاق تارىخ مابەينىدە يالغۇز شەرق مىللەتلىرىلا ئەمەس، بەلكى پۈتكۈل يەر شارىدىكى مىللەتلەر، خۇسۇسەن دۇنيادا ئەڭ مەدەنىيەتلىك سانىلىدىغان مىللەتلەرمۇ قايىللىق تۇيغۇسى بىلەن ئېتىراپ قىلغان ۋە قىلىۋاتقان «ئۇيغۇر 12 مۇقامى»، «تۇركىي تىللار دىۋانى»، «قۇتادغۇبىلىك»، قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى «مايىتىرى سىمىت» قاتارلىق يىرىك مەدەنىيەت مىراسلىرىنى يارىتالمىغان بولاتتى. ئەگەر ئۇيغۇر بۇرۇندىنلا بىر - بىرىنى سۆيمەيدىغان ۋە ئورتاق ئىشقا كۆيمەيدىغان مىللەت بولىدىغان بولسا، دۇنيانىڭ ئۇزاق ئۆتمۈشىدىكى بوزەكنى تاپسا، بوزەك ئېتىپ يوقىتىۋەتمىگۈچە ئامان تاپمايدىغان ئاشۇ جاھىلىيەت دەۋرلىرىدىمۇ يوقىلىپ كەتمەي، ئاسسىمىلياتسىيە بولۇپ كەتمەي، ئەكسىچە قەددى رۇست ياشاپ، نەچچە مىڭ يىللىق پارلاق مەدەنىيەت يارىتىپ، بۈگۈنكى زامان مىللەتلىرى قاتارىدىن ئورۇن ئالالمىغان بولاتتى. دېمەكچىكى، ئۇيغۇر ئەسلىدە بىر - بىرىنى سۆيىدىغان، بىر - بىرىگە مېھرىبان، ئورتاق ئىشقا كۆيۈنىدىغان، ئومۇمىي مەنپەئەتكە تالىق ھەر قانداق بىر ئىش بولسا، تالىشىپ تۇرۇپ ئۆزىنى پىدا قىلىدىغان مىللەت ئىدى. ئۇنىڭ قىسمەن ئەزالىرىنىڭ بۈگۈنكى كۈندە بىر - بىرىگە كۆڭۈلسىز، ئۆز ئارا چېقىشالمايدىغان، بىر - بىرىنى كۆرسە مىجەزى قوداكۇشۇپ، يىراقراق كەتكۈسى كېلىدىغان بولۇپ قېلىشى پۈتۈنلەي تارىخىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن پەيدا بولغان سۈنئىي ئەھۋال، شۇنداقلا ئەبگالىق كېسىلى بىلەن ئىللەتلەنگەنلىكىدىن ئاپىرىدە بولغان ۋاقىتلىق ھال بولۇپ، ئۇنى جەزمەن تۈزەتكىلى ۋە تۈگەتكىلى بولىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن، ئۆزئىڭ قىلغان - ئەتكەنلىرىنى يۈزىگە سېلىپ تۇرۇپ، ھەقىقىي ئۇيغۇر ۋىجدانىنى ئۇرغىتىش، ئۇيغۇرنى ئۆزىنى ئۆزىگە تونۇتۇش، شۇ ئارقىلىق ئۇيغۇرنىڭ ئەسلى ۋۇجۇدىدىكى سۆيگۈ، بىر - بىرىگە بولغان قېرىنداشلىق مۇھەببەت تۇيغۇسىنى ئويغىتىش لازىم.

ئىنسان ئۈچۈن نېمىنىڭ شەرەپ ئىكەنلىكىنى تونۇپ يېتىشمۇ بىر خىل مەرىپەتتۇر. بىلگەن ئادەمگە، مۇھەببەت - سۆيۈك ئىنسانىيەت تۇيغۇ ئالىمىنىڭ شاھىنشاھى. ئادەم - مۇھەببەت بىلەن ئادەم؛ ئالەم - سۆيۈك بىلەن ئالەم. ھالبۇكى، سەن، مەن ئۆزىمىزنىلا ئەمەس، بەلكى ئۆز مىللەتداشلىرىمىزنى - قېرىنداشلىرىمىزنى سۆيسەك، قېرىنداشلار ئارا بىرلىك، ئىناقلىق ئۇرۇقى تېرىلىدۇ. نەتىجىدە، بۇ سۆيگۈ بەدىلىگە سەن، مەنمۇ ئەزا بولغان كۈچلۈك كوللېكتىپ تۈرىلىدۇ. بۇ كۈچلۈك كوللېكتىپ سەن، مەن پۈتكۈل ئۆمرىمىز بويى يارىتىشىمىز مۇمكىن بولمىغان ئاجايىپ مول ۋە ئاجايىپ گۈزەل تۇرمۇش مەنزىرىلىرىنى يارىتىدۇ. ھاياتىڭدا، سەن ئۆزۈڭمۇ بار بولغان بۇ كوللېكتىپ يارانقان تۇرمۇش مەنزىرىلىرىنى ھەمجامائەت بولۇپ تاماشا قىلىپ، ھوزۇرلىنىپ ياشاش نېمىدېگەن شەرەپ - ھە!

ئىنساندا نومۇس ئېڭى بولۇش بىر خىل يۈكسەك پەزىلەتتۇر. بۈگۈنكى مۇشۇ مەدەنىيىي دۇنيادا ئۆزىنىلا ئويلاش، ئۆزى ئۈچۈنلا ياشاش، شۇ ۋەجدىن ئۆز قېرىنداشلىرىنى سۆيمەسلىك، ئۆز قېرىنداشلىرىنىڭ ئىشىغا كۆيمەسلىك بولسا، ئەڭ نومۇسلۇق زەلىلەتتۇر. بىلىمسىز، نومۇس ئېڭى يوق ئادەمنى ئۇيغۇر جانلىق تىلىدا: «نومۇس قىلىشنى بىلمەيدىغان ئادەم» دەيدۇ. ۋەھالەنكى، سەن - بىز ئەگەر مۇشۇ گەپكە قالساق، بۇ ھاياتتىن ئەمدى نېمە مەنە ۋە نېمە مەززە بار زادى، ئويلان، ئەبگا!

1997 - يىل 31 - يانۋار، قاھىرە

ئاپتور: بېيجىڭ مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئۇيغۇرشۇناسلىق تەتقىقات ئورنىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى، دوتسېنت (M1)

مەنسەپ قىزغىنلىقى ۋە بەزدىكى سۈپەت

ئابباس مۇنىياز

مۇشۇ كۈنلەردە، ئادەملەرنى پۈل ۋە مەنسەپتىنمۇ زىيادىرەك قىزىقتۇرۇۋاتقان نەرسە بولمىسا كېرەك. ماددىي مەنپەئەت قوڭچىلىقى يامراپ كەتكەن بۇگۈنكى جەمئىيەتتە بۇ ھېچكىمگە سىر ئەمەس. چۈنكى ھازىر، ئادەمدە پېتەرلىك پۈل بولسا، يۇرتىكى توم، گېپى ئوك - ئۆتۈملۈك بولىدىكەن، يۈز ئابروي تېپىپ، ئېپى كەلسە تېخى بەزىلەر پۈل ۋە ھوقۇق سودىسى قىلىپ يۈرۈپ مەنسەپمۇ تۇتالايدىكەن (گەرچە ئۇنداقلار تولىمۇ ئاز بولسىمۇ)؛ ئوخشاشلا، ئۇنداقلار يەنە مەنسەپ تۇتقاندىن كېيىن كاللەك - كاللەك پۈل ئۆز ئايىغى بىلەن ئالدىغا كېلىدىكەن. بۇ ئىككى خىل سىرلىق ئايلىنىش جەريانىنى تولا ئادەم بىلىپ كەتتى. ئەمدى بۇ ھەقتە يەنە گەپ يورغىلىتىپ، ساختا پەرداز - شوئارلار ئارقىلىق ئۆزىنى ئالىيجاناب كۆرسىتىش، ئەمەلىيەتتە ئاۋام خەلقنى گومۇش بالا چاغلاپ كولدۇرلىتىش ۋە ئالداشتۇر.

توغرا، ياشاش ئۈچۈن پۈل كېرەك! بۇ دېگەن تۇرمۇشنىڭ ئەقەللىي قانۇنىيىتى. لېكىن شۇ پۈلنى ھاللاللىق - توغرىلىق بىلەن تېپىش كېرەك. بۇ پۈل تېپىلمۇاتىدۇ، بىر قىسىملار خېلى بېيىپمۇ قالدى. لېكىن بىز ئەپەندى خەقلەر نامراتچىلىققا كۆنۈپ قالدۇق. توغرىسىنى ئېيتقاندا، نامراتچىلىق بىزنى كۆندۈرۈۋالدى! قايىنىدۇق، قاقشىدۇق، دادلاپمۇ باقتۇق، ئاخىرقى ھېسابتا يەنە كۆنمەي ئامال بولمىدى. ئوقۇتقۇچىلىقنىڭ ئالاھىدىلىكى ۋە ئۆز مەۋجۇدلۇقىمىزنى ساقلاش ئېھتىياجى بىزنى بۇنىڭغا كۆندۈردى.

ئېپى ۋە يولى بار ئادەملەر خېلى بېيىپ كەتتى. ئۇلار كاللەك - كاللەك پۇللىرىنىڭ كۈچى بىلەن يۈز - ئابروي، ھوقۇققا ھېرىسمەنلەردىن بەزىلىرى پۈل ۋە ھوقۇق سودىسى قىلىپ يۈرۈپ ئەمەل - مەنسەپمۇ تېپىۋاتىدۇ. لېكىن، **ئادەمنى ئەك ئېچىندۇرىدىغىنى شۈكى، جەمئىيەت شەكلىگە ئۆرلەۋاتقان بۇ روھىيەت بۆھرانى ئەمدىلىكتە «ئىنسانلار روھىنىڭ ئىنژېنېرى» دەپ** شۆھرەتلەنگەن ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنىغمۇ يامراپ، تالاي ئەقىل ئىگىلىرىنىڭ زېھنىنى قۇرۇتۇپ، پەزىلىتىنى پۈچەكلەشتۇرمەكتە. ئاقىلىنى نادانغا، دىتسىزنى تادانغا، مۆتىنى گەپدانغا ئايلاندۇرۇپ، قوشۇلمىغانىنى بەتنامغا قويۇپ، مائارىپىمىزنىڭ سۈپىتى - ساپاسىنى ئېچىنىشلىق ھالغا چۈشۈرۈپ قويۇشقا بىر سەۋەب بولماقتا.

ئېزىققان مەنسەپ، خورلانغان مائارىپ

يېقىنقى يىللاردىن بۇيان مائارىپ ساھەسى ئۆتمەس «مال» لارنى تۆكمە قىلىپ ساتىدىغان «ئەسكى - تۇسكىلەر بازىرى» غا ئايلىنىپ قالغىلى قويۇپتى. بۇ «مال» لارنىڭ ئىگىلىرىنىڭ تولىسى بەزى مەنسەپدارلار بولۇپ، ئادەملىرىمىز شۆلگەيلىرىنى ئېقىتىپ تۇرۇپ ئۇلارنى پالانى ۋالىي، پۇستانى چۈجاڭ (باشقارما باشلىقى)، پۆكۈنى شىيەنجاڭ (ھاكىم)، ئاقچى شياڭجاڭ (يېزا باشلىقى)، كۆكچى شۇجى (سېكرېتار)... دەپ سانىغىلى تۇرسا ئاغزىغا بىر كېلىدۇ. ئۇ كاتتىلارنىڭ سەلتەنەتلىك نام - ئەمەلىگە بېقىپ، تاپقان ۋە تەربىيىلىگەن بالىلىرىنىڭ «قالتىسلىقى» نى دېمەيسىز تېخى! پۇقرالارنىڭ بالىلىرى باش كۆتۈرمەي ئۆگەنگەندە، ئۇلارنىڭ ئارزۇلۇقلىرى غەمسىز ئۇيناپ يۈرۈپ يەنە ئوخشاشلا سىنىپ كۆچەلەيدىكەن. بەلگىلەنگەن پەندىن ئۆتەلمىسە دىپلوم بەرمەسلىكنى بېكىتكەن ھەر خىل مەكتەپلەر ئۇلارنى كۆرگەندە دىپلومنى ئالدىغا ئاپىرىپ بېرىدىكەن. «شتات ئېشىپ كەتكەن» سەۋەبلىك بىرمۇ ئادەمنى قوبۇل

قىلالمايدىغانلىقى ھەققىدە قاقشايدىغان ئىدارىلەر، ئۇلارنىڭ بالىلىرىنى ئوقۇش پۈتتۈرۈپ بولغىچە ماڭاش تىزىملىكىگە كىرگۈزۈپ بولىدىكەن... ئۇ بالىلارنىڭ تېخىمۇ ئويۇنچى ۋە گالۋاڭراقلىرى بولسا، يىلدا ئىككى قېتىملىق تەتىلى بولغاچقا ئويۇن - تاماشىغا پۇرسەت چىقىدىكەن دەمدىكىن، ياكى بولمىسا ئۇششاق بالىلارنى ئوقۇتۇشنىڭ ئۆزىمۇ ئويۇنىنىڭ ئورنىدىكى ئىش دەپ قارامدىكىن، ئىشقىلىپ خىزمەت تەقسىماتىدا مەكتەپلەرنى تاللاپ قالمىدىكەن. ئۇلارنىڭ مۇنبەردىكى بىچارىلىكى، ئوقۇغۇچىلار ئالدىدا توختاۋسىز تىترەيدىغان تانسىغا كۆنۈك قوللىرى، دانلاۋاتقان توخۇدەك كىتابتىن باش كۆتۈرمەي دۇدۇقلاپ سائەت توشقۇزۇشلىرى... ئۇلارنىڭ ئەسلىدىلا ئوقۇتقۇچىلىققا يارىمايدىغانلىقىنى ئىسپاتلاپ تۇرسىمۇ، ئۇلار يەنىلا «ياخشى» سۈپەتلىرى بىلەن ھەممىنىڭ ئاغزىدا. دادىلىرى: «ئەمەلىي ھەرىكىتىم بىلەن ماڭارىپنى قوللىدىم» دەپ ماختىنىدۇ. ئۇنىڭ قول ئاستىدىكىلەر (ئوتتۇرا قاتلامدىكىلەر - ماڭارىپ مەمۇرىي تارمىقىدىكىلەر) خوجىسىغا ھېلىقى ئەتىۋارلىقلارنى ماختاپ تۇرىدۇ. تۆۋەندىكىلەر (مەكتەپلەر) گە: «بۇ، پالانىنىڭ بالىسى» دەپ، ئېتىبار بېرىش ھەققىدە چىرايلىق يول ئارقىلىق بېسىم قىلىدۇ. تۆۋەندىكىلەر بولسا، ئۇ «بەگزادە» - «خانزادە» لەرنى ھەممە ئوقۇتقۇچىلا-رىنىڭ يېغىندىسىغىمۇ تەڭ قىلغىلى بولمايدىغان سۈپەتتە ماختايدۇ.

كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇكى، بۇ يەردە يەنە مەنسەپ قىزغىنلىقىدىن ئۆزگە مۇددىئا يوق. ئوتتۇرا قاتلامدىكىلەر بۇ بەگزادە - خانزادىلەرنى ۋاستە قىلىپ تۇرۇپ خوجىسىدىن تېخىمۇ يۇقىرى مەنسەپ تەلەپ قىلىدۇ ياكى ھېچ بولمىسا ئۆز ئورنىنى مۇستەھكەملەيدۇ. تۆۋەندىكىلەرمۇ «ماختاش» ئارقىلىق ئۆز تاجىسىنى قوغدايدۇ. ئۇلارنىڭ ئورنى ئوخشىمىسىمۇ تەلەپ قىلۋاتقىنى بىرلا نەرسە - مەنسەپ!

بىزدە بۇنداقلار كۆپىيىپ كېتىۋاتىدۇ. شۇڭلاشقا، سۈپەتسىز ئوقۇتقۇچىلار كۆنسايىن ئاۋۇمىقتا. سۈرۈشتۈرۈپ كەلسە، بۇ سۈپەتسىز-لەرنىڭ ھەممىسى «مەنسەپ» دېگەن بىر يېپقا باغلىنىپ، كاتتا - كاتتا - ئاغىنە، خىش - ئۇرۇق - تۇغقان، ئەل - ئاغىنە، خىش - ئەقرىبالىرىغا بېرىپ توختايدۇ.

ئامال يوق، ئۇلار تالىشىپ قوبۇل قىلىنىپ، ئەتىۋارلىنىپ ئىشلىتىلىۋاتسا، ماڭارىپ ئىدارىسى، مەكتەپ دېگەندەك بۇ كىچىككىنە ئورۇندا بۇنىڭغا ئامال قىلالايدىغان ئادەملەردىن قانچىسى بار دەيسىز؟ ئۇلار ئەتىۋارلىنىپلا ئىش تۈگىسە مەيلىغۇ، بىراق، ھەممە دېشۋارچىلىق ئوقۇغۇچىلارغا بولىدۇ. بۇ ئەتىۋارلىقلار دەرسلىكىنىڭ قېيىن قىسمىدىن بىر ئامالىلار قىلىپ ئەگىپ ئۆتۈپ كېتىدۇ. ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەرەرمۇ سوئالىغا قانائەتلىنەرلىك جاۋاب بېرەلمەي يىلنى توشقۇزىدۇ. دەرس ۋاقتىدا كونسېپكتىن بېشىنى كۆتۈرەلمەيدۇ. ئەمما بىكار چاغلىرىدا كىتاب كۆرەي دېمەيدۇ. يىل بويى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۇلار ھەققىدىكى نارازىلىق پىكرى تۈگىمەيدۇ. ئىمتىھان ئېلىش توغرا كەلسە، ئۇلار ئۆتكەن دەرستىن ئوقۇغۇچىلار تۈگۈل ھەتتا ئۇلارنىڭ ئۆزىمۇ ئۆتەلمەيدۇ. بۇنى ئاز دەپ، ئويناپ ئۆگىنىپ قالغان بۇ ئەتىۋارلىقلارنىڭ ئىنتىزامسىزلىقى، ئۆزىدىن باشقا ھېچكىشىنى كۆزگە ئىلمايدىغانلىقى، مۇنبەردىكى بىچارىلىكىنىڭ ئەكسىچە گېپىنىڭ يوغانلىقى... ھەممىنى سەسكەندۈرىدۇ. ئوقۇغۇچىلارمۇ ئۇنداقلاردىن ئوچۇقتىن - ئوچۇق يىرگىنىدۇ. شۇڭلاشقا، ئۇلارنىڭ دەرسى بار سائەتتە سىنىپقا كىرمەي مۇشۇ ئارقىلىق نارازىلىقىنى ئىپادىلەيدىغان ئوقۇغۇچىلارمۇ خېلى بار. نۆۋەتتىلىق ئالىي مەكتەپلەردە ئەلا ئوقۇغانلارنىكىمۇ خىزمەت تېپىش مەسىلىسى جىددىي بولۇۋاتقان مۇشۇ كۈنلەردە، ئادەتتىكى مەكتەپلەرنى پۈتتۈرگەن چالا ساۋاتلار ماڭارىپ سېپىمىزگە نېزىقاپراق تۈرۈپ ئۆزلۈكسىز كىرىۋاتسا، يەنە كېلىپ ئۇلارنىڭ سانى بۇيرۇق ۋە خۇشامەت ۋاستىلىرى ئارقىلىق يىلسايىن كۆپىيىپ كېتىۋاتسا، ماڭارىپىمىزنىڭ سۈپىتى نېمە بولماقچىدى؟ يارامسىز ئۇستىدىن چىققان ناباپ شاگىرتلاردىن يەنە قانداق ئۇمىدلەرنى كۈتكىلى بولسۇن؟ ھېسابلاپ كۆرەيلى، شۇنداق ئوقۇتقۇچىلاردىن بىرى ئىككى سىنىپقا دەرس بېرىدۇ (تەخمىنەن 80 نەپەر ئوقۇغۇچى) دېسەك، ئىككىسى تۆت سىنىپ (تەخمىنەن 160 دەك ئوقۇغۇچى) قا دەرس بېرىدۇ. ئۇنداقلاردىن تۆت - بەشچۇ؟ ئۇلار تەربىيىلىگەن ئوقۇغۇچىلارمۇ كېلەچەكتە يەنە ئوقۇتقۇچى بولۇپ قالسىچۇ؟ ھەر خىل مەكتەپلەرنى مۇشۇنداقلارنى ئەتىۋارلاپ ئىشلىتىشكە مەجبۇرلاۋاتقان نەرسە نېمە؟ مىللەت توغرىسىدا، مىللىي ماڭارىپ ھەققىدە ئاجايىپ پاساھەتلىك سۆزلەرنى قىلىدىغان كىشىلەرنىڭ مۇشۇنداق ئەھۋالنى بىلىپ تۇرۇپ، يول قويۇشىغا سەۋەب بولۇۋاتقان نەرسە نېمە؟ ھەممىمىز بىلىمىز، لېكىن ئوچۇق دېيەلمەيمىز. يۇرەكلىكرەك بولايلى: ئۇ - مەنسەپنىڭ كۈچى!

شۇ تاپتا باشقىلارنىڭ نېمىلەرنى ئويلاۋاتقانلىقىنى بىلمىدىم. بىراق مەن ئۇلاپلا مۇنداق دەيمەن: مەنسەپ ئېزىقتۇرى، ماڭارىپ خورلاندى، ئۇ، بەزى مەنسەپ ئىگىلىرىنىڭ بېقىندىسىغا ئايلىنىپ قالدى. ئىنساپ قىلايلى، قېرىنداشلىرىم، ماڭارىپنى خورلىمايلى. بىلسەك، ئۇ بىزگە ھەممىنى بېرەتتى. بىز ئۇلۇغلاپ كەلگەن سۆيۈملۈك ئەمما بىچارە مىللەتنى دەل بىز خورلاۋاتقان ئاشۇ ماڭارىپلا قۇتقۇزاتتى!

تادان ھۆجۈمچىلار، نادان گۈپپاڭچىلار

بىر چاغلاردا، جەمئىيەت بۇزۇلۇپ كەتتى، شۇنداقتىمۇ بىز ماڭارىپچىلار خېلىلا ساغلام، دەپ ماختىناتتۇق. ئەمدىلىكتە ئەتراپىمىزغا نەزەر سالغىنىمىزدا، ھالىمىزنىڭمۇ تايىنلىق ئىكەنلىكىنى كۆرمەكتىمىز (مۇھتەرەم، جاپاكەش كەسىپداشلىرىم، چۇشىنىڭلارکى، مەن بارلىق تۆھپە ۋە تۆھپە ئىگىلىرىنى يوققا چىقارماقچى ئەمەس) . بۇنىڭدىن ھەر بىر ۋىجدانلىق ئوقۇتقۇچى خىجىللىق ھېس قىلسا، چوڭقۇر ئويغا پاتسا كېرەك. ئېسىمىزدە بولسا، ئىلگىرى سىنىپ ئالدىدا، ئىشخانا يېنىدا، ئەتىگەندە، كەچتە. . . ھەممىلا يەردە ماڭارىپ، ئوقۇتۇش، ئوقۇغۇچىلار. . . ھەققىدە تالاي گەپلەر بولاتتى. مۇنازىرىلىشەتتۇق، تالىشاتتۇق. مانا ئەمدى ئۇنىڭ ئورنىنى ئەمەل - مەنسەپ ھەققىدىكى پاراڭلار ئىگىلەپ كەتتى. ئۆز ئارا ئۇچراشقانلىكىمىز يەردە ھېچ ئىككىلىنىپ تۇرماستىنلا ئەمەل - مەنسەپ ھەققىدە سۆز ئېچىپ، يۇقىرىسى ئاپتونوم رايون رەھبەرلىرىدىن تارتىپ تۆۋەنىي مەكتەپمىزدىكى ئوقۇتۇش گۇرۇپپىلىرىنىڭ باشلىقلىرىغىچە زېرىكمەي باھالاپ چىقىمىز - دە، ئۆزىمىزدىن باشقا ھەممىنى قارغايمىز. تەلەيىنىڭ دوقا ماڭلايغا كېلىۋاتقانلىقىدىن زارلىنىپ، پېشانىمىزنىڭ تەتۇرلۇكىدىن قاقشايمىز.

شۇ كۈنلەردە مەكتەپلەردىكى ئاساسلىق ئەمەل - مەنسەپ غەۋغاچىلىرى كالتە قوشۇقنىڭ سېپى تەگكەنچىلىك مەنسىپى بار ئايرىم ئوتتۇرا قاتلام كىشىلىرىدۇر. ئۇلار ئۆز مەكتەپلىرىدىكى ئەمەل - مەنسەپ مۇسابىقىسىنىڭ ھەم ھۇجۇمچىلىرى، ھەم پاسچىلىرى. ئۇلار ئەقىل ئىشلەتسىلا يەنە ئۆسىدىغانلىقىنى، ئەمما ھازىرقى مەنسىپىدىن زادىلا چۈشۈپ كەتمەيدىغانلىقىنى ئوبدان بىلگەچكە، ھامان كۆپ قوللۇق تەييارلىقتا تۇرۇپ كۆنگەن. ئۇلارنىڭ مەكتەپ رەھبەرلىرىدىن ئۆزىگە يارىشا قوللىغۇچىلىرى بار، ھەر قايسى ئىشخانىلاردا جانكۆيەر گۇپپاڭچىلىرىمۇ يېتەرلىك. ئۇلار بەكلا تادان بولغاچقا، باشلىققا باشلىقچە، ئوقۇتقۇچىلارغا ئوقۇتقۇچىلارچە مۇئامىلە قىلىشنى بىلىدۇ. ئالدىراپ - تېنەپ مەكتەپ مەسئۇللىرىنىڭ زىتىغا تەگمەيدۇ. بار ئامالىلار بىلەن ئۇلارنىڭ ئىچ پوستىغا كىرىۋېلىپ، مەكتەپ رەھبەرلىرىنىڭ كىمگە مايىل ئىكەنلىكىنى، نېمىنى ياقتۇرىدىغانلىقىنى، قانداق تەدبىر بەلگىلىمەكچى بولۇۋاتقانلىقىنى ماھىرلىق بىلەن بىلىۋالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىرگە مەكتەپ رەھبەرلىرىنىڭ ئاجىزلىق تەرەپلىرىنىمۇ تىمسىقلاپ يۇرۇپ ئېنىقلاپ چىقىپ، ۋاقتى كەلگەندە «كوزۇر» كۆرسىتىش ئۈچۈن كۆڭلىگە مەھكەم پۈكۈپ تۇرىدۇ. ئۇلار مەكتەپ رەھبەرلىكى بىرەر تەدبىر بەلگىلەش يىغىنى ئاچسا، رەھبەرلىكنىڭ كۆڭلىدىكىنى پەملەپ، قەتئىي ھالدا رەھبەرلىك تەرەپتە تۇرۇپ سۆزلەيدۇ. ئىزچىل تۇرده رەھبەرلىكنىڭ قىزغىش نۇقتىسىدىن چىقىپ گەپ قىلىدۇ. رەھبەرلىك ياخشى كۆرىدىغان ئادەمنى بولۇشىغا ماختايدۇ. رەھبەرلىكنىڭ دىتىغا ياقمايدىغانلارنى بولۇشىغا قاغايدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىرلا رەھبەرلىكنىڭ دېگەن يېرىدىن چىقالايدىغان «گىشەنچلىك كادىر» غا ئايلىنىپ قالىدۇ.

رەھبەرلىكنىڭ گىشەنچىسىگە ئېرىشىپ بولغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ ئىشلىرى ئۆزلۈكىدىن يۈرۈشۈپ كېتىدۇ. ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچىلەرگە باشقۇرغۇچى تەلەپپۇزىدا سۆزلەيدۇ. ئۇلار پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ئۆسۈش تەييارلىقىنى قىلىۋاتقاچقا، ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئارىسىدىن ئۆزىگە يارىشا «كۆز»، «قۇلاق» تېپىشنىمۇ ئۇنتۇپ قالمايدۇ. ئۇلارغا ئانچە - مۇنچە قۇرۇق ئېمىزەك سېلىپ، ئۆز مەقسىتىنىڭ سادىق قوللىغۇچىلىرى قىلىۋالىدۇ. ئۇلارغا يەتكۈزىدىغان مەنپەئەتى: كۆڭلىگە يارىشا ماختاپ قويىدۇ، ئاجىزلىق تەرەپلىرىنى ياپىدۇ، ئۇلار ئۈيۈشتۇرغان ھەر خىل سورۇنلارغا قاتنىشىپ بېرىدۇ، تېخى ئۆزىچە: سېنى بۇ يىل «ئىلغار» قىلىپ سايلايمەن، سېنىڭ پالانى تەرىپىڭ بەك ياخشى، بۇنى باشلىقنىڭ سەمىگە سېلىپ قويىمەن، كۈنلەرنىڭ بىرىدە سەن ئوقۇتۇش گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى بولىسەن، مەن مەكتەپ مۇدىرى بولۇپ قالسام، سېنى مالىيە بۆلۈم مۇدىرى قىلىمەن، سېنى ئىلمىي مۇدىر قىلىمەن، سېنى ئىشچىلار ئۈيۈشما رەئىسى قىلىمەن. . . دېگەندەك ۋەدىلەرنى بېرىدۇ. ھاياجانلىنىپ كەتكەن بۇ «كۆز»، «قۇلاق» لار ئار - نومۇس دېگەنلەرنى ئۇنتۇپ، ئۇلارنىڭ پېشىگە چىڭ ئېسىلىدۇ. خەق نېمە دەپ قالار، دېمەي ئۇدۇل كەلگەنلا يەردە ھەمايىچىسىنىڭ دۇمبىقىنى چالىدۇ، دېپىغا ئۇسسۇل ئوينايدۇ.

بۇ بىر قىسىم ئوتتۇرا قاتلام ھۇجۇمچىلىرىنىڭ ھەر بىر قەدىمى «مەنسەپ»، «مەنسەپ» دەپ كېتىۋېرىدۇ. ئۇلارنىڭ يۈرىكى تېخىمۇ يوغىناپ، ھەر بىر ئىشنى ئۆز مەقسىتىگە بويسۇندۇرۇپ قىلىۋېرىدۇ. مالىيىگە مەسئۇللىرى بولسا، ئۆز «كۈشەندىلىرى» نى ئۆي تەقسىماتى، مېۋە - چېۋە تەقسىماتى، ماشىنا ئىشلىتىش، تالون ئاتچوت قىلىش. . . لاردا جايلايدۇ. ئۇنۇڭانغا مەسئۇللىرى بولسا تېخىمۇ چوڭ كوزۇرغا ئىگە. ئۇلار ئوقۇتقۇچىلارغا قائىدە بويىچە كېلىشكە تېگىشلىك ئۇنۇڭاننى ۋاقتىدا بەرمەي كەينىگە سۆرەيدۇ. ئۇلارنىڭ يۈرىكى شۇ قەدەر چوڭكى، مەركەز ۋە ئاپتونوم رايون بېكىتكەن ئۇنۇڭان باھالاش پرىنسىپلىرىنىمۇ ئۆز خاھىشى بويىچە ئۆزگەرتىۋېرىدۇ. ئادەمنىڭ تۆھپىسىنى ئەمەس، داستىخىنىنى، مىجەزىنى باھالايدۇ. ئۇنۇڭان قەتئىي كېلىشكە تېگىشلىكلەرگە نىسبەتەن ئۇلار تېخىمۇ ئۇستا. كەچلىرى شۇنداقلارنىڭ ئۆيىگە كىرىپ بىر

تەرەپتىن مېھمان بولغاچ، يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇنىڭغا بۇ قېتىم ئۇنۇڭان بېرىدىغانلىقى توغرىسىدا «ۋەدە» بېرىدۇ. قىسقىسى، ھەر بىرى ئۆز دائىرىسى بويىچە شايكا توپلاشقا ۋە ئادەم باپلاشقا ماھىر. شۇڭلاشقا، ئۇلارنىڭ گۇپپاڭچىلىرىمۇ بەك كۆپ ۋە جاھىل.

شۇنداقلارمۇ بارىكى، ئۇلار مەنسىپىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن ھەر قانداق پەسكەشلىك - رەزىللىكلەردىن يانمايدۇ. مەكتەپ سىرتىدا تۆۋەن - يۇقىرى قاتلاپ، ئۆز تەسىرىنى كېڭەيتىش بىلەن بىرگە، «ئاش بەرگەن قازاننىڭ چېقىپ» رەھبەرلىكىنىڭ ئۆزى ئىگىلىگەن سەلبىي تەرەپلىرىنى، مەسىلەن، قايسى مۇدىرنىڭ كىمگە يان باسىدىغانلىقىنى، كىمنىڭ مەزھەپچى - گۇرۇھۋاز ئىكەنلىكىنى، قايسى مۇدىرنىڭ قايسى خانىم بىلەن چاتىقى بارلىقىنى... يېيىپ، ئۇلارنىڭ نوپۇزىنى چۈشۈرۈشكە، شۇ ئارقىلىق ئۆزىگە ئورۇن ھازىرلاشقا تىرىشىدۇ.

$x\,x$ ناھىيىلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ بىر مۇئاۋىن باشلىقى بۇنداق ئادەملەر توغرىسىدا قاينىپ مۇنداق دەيدۇ:

«... زىيالىي دېگەن يازغان كىتابىنىلا، ئىلمىي ئەمگىكىنىلا كۆرۈپ، ئۆزى بىلەن ئارىلاشقۇچىلىكى يوق خەق ئىكەن، ئۇكام. بۇنداق دېسەم، ئۆزلىرىگە ئۆتۈپ كەتمىسۇن. «موللامنىڭ دېگىنىنى قىل، قىلغىنىنى قىلما» دېگەن راست گەپ ئوخشايدۇ. بولۇپمۇ بەزى مۇئەللىملەردىن بەك زېرىكىپ كەتتىم. $x\,x$ مەكتەپتە بىر مۇئەللىم بار. ئۇ، بېزەك چۈننىڭ ئۆزىلا. ئۇنىڭ بىلەن بىر ئاغىنەم ئارقىلىق تونۇشۇپ قېلىۋېدىم. ئۇنىڭ ئىسمىنى دەپ ئولتۇرماي، ئىشقىلىپ، ئۇ، شۇ مەكتەپتە بۆلۈمچە باشلىقىكەن. كېيىن ئۇ ماڭا يېپىشىپلا ئالدى. بىر كۈنى مەكتەپتىكى ئەھۋاللارنى ئىنكاس قىلغىلى كەلدىم دەيدۇ. بىر كۈنى مۇڭداشقىلى كەلدىم دەيدۇ. بىر كۈنى يوقلاپ كەلدىم دەيدۇ... توي - تۆكۈن ياكى نەزىر - چىراغ ئۆتكۈزۈپ قالسامغۇ بىر ھەپتە بۇرۇن ماڭا ئارامىلىق يوق. بىر قانچە قېتىم چاقىرغانمۇ بولدى. ئادىمىگەرچىلىك يۈزىسىدىن باردىم. كېيىنچە ئۇنىڭ ئايالىمۇ كېلىدىغان بولۇۋالدى. بولۇپمۇ مېنى نەپرەتلەندۈرگىنى، ئايالىم سىرتقا كاماندىروپكىغا چىقىپ كەتكەندە ئۇنىڭ ئايالى يالغۇزلا مېنى ئىزدەپ كېلىپ خېلى بېزەكلىك قىلدى. مەن قانۇن - ئىنتىزامنى پەش قىلىپ تۇرۇپ، ئۇنى مەسكە بالالىقتا ئۆيدىن قوغلاپ چىقاردىم. مەقسىتى نېمىكەن دېمەملا، مەنسەپ تەلەپ قىلىدىكەن! بۆلۈمچە باشلىقى ئېرىنىڭ مەكتەپ مۇدىرى قىلماقچىكەن. بۇنداق ئىشنى خېلى جىق مۇئەللىملەر تەكرارلىدى. ئۇلاردىن سەسكەندىم. قولۇمنى يۇيۇۋەتتىم، ئۇكام!»

$x\,x$ ناھىيىسىنىڭ بىر يېزا ئوتتۇرا مەكتىپىدە خىزمەت قىلىدىغان ئاغىنەمنىڭ ئايالى ماڭا خەت يېزىپ مۇنداق دەيدۇ:

«... يولدىشىم سىزنى بەك چوڭ بىلىدۇ. ئۇنىڭ ئالدىدا سىزنىڭ نوپۇزىڭىز ناھايىتى يۇقىرى. شۇڭا ئۇ، سىزنىڭ نەسىھىتىڭىزنى ئاڭلايدۇ. ئۇنىڭغا تەربىيە بېرىپ قويغان بولسىڭىز. ئۇ ھەمىشە مېنى ئۇرۇپ - تىللايدۇ. ھە دېسىلا: «سەن قولۇڭدىن ئىش كەلمەيدىغان بىر نېمە بولغاچقا، مەن ئۆسەلمەيۋاتىمەن. سەن $x\,x$ نىڭ خوتۇنىدەك چېچەن بولغان بولساڭ، مەكتەپ مۇدىرىنىڭ نەزىرى ئاللىقاچان ماڭا چۈشۈپ بولاتتى. مەن پالانىنىڭ ئورنىغا مەسئۇل ئىلمىي مۇدىر بولاتتىم، دەيدۇ...»

قاراڭلار، بۇنىڭدىنمۇ ئۆتە پەسكەشلىك بارمۇ جاھاندا؟! يەنە بەزىلەرنىڭ بار پۇلىنى ھمايىچىسىنىڭ كۆڭلىنى ئېلىش ئۈچۈن خەجلەپ تۇغىتىپ، ئاي ئاخىرىدا گۇناھسىز ئايالى بىلەن ئىقتىساد توغرىلىق ئۇرۇشۇپ چىقىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ تۇرۇۋاتىمىز. شۇنداقلا قارايدىغان بولساق، ئۇنداقلار يىل بويى دەرسلىك كىتابتىن باشقا ھېچنېمە ئوقۇمايدۇ. بىرەر پارچە كىتاب سېتىۋېلىش چۈشىگىمۇ كىرىپ چىقمايدۇ. مانا بۇ، بىزنىڭ مائارىپ يېتەكچىلىرىمىز. ھەر خىل مەكتەپلەردىكى بىر قىسىم غوللۇق - ئىشەنچلىك تايانچلار!

پۈتۈن ۋۇجۇدى، ئوي - خىيالى، ئەسلى - ۋەسلىنى مەنسەپ ئۈچۈن ئاتىۋەتكەن ئاشۇ خىلدىكى كىشىلەردىن «خۇشامەت» دىن ئۆزگە يەنە نېمە چىقماقچى؟ ئۇلارنى قانداقمۇ مىللىي مائارىپنىڭ تايانچلىرى، ئىقتىدارلىق، ق ■ بىلىمىيەتلىك، مېتودلۇق ئوقۇتقۇچىلار دېگىلى بولسۇن؟ «باشلامچى» ھېسابلانغانلارنىڭ قىلىۋاتقىنى ۋە ئەمەلىي سۆپىتى شۇ تۇرسا، «ئەگەشكۈچى» ئوقۇتقۇچىلارنىڭ سۆپىتى نېمە بولماقچى؟ شۇنى بىلىش كېرەككى، مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا، بىر رەھبىرىي كادىرنىڭ سۆپىتىنىڭ قانداق بولۇشى، ئۇنىڭ قول ئاستىدىكىلەرنىڭ سۆپىتىنىڭ يۇقىرى - تۆۋەنلىكىنى بەلگىلەيدۇ. ئېنىقراق قىلىپ ئېيتقاندا، سۆپەتلىك رەھبەرنىڭ سۆپەتلىك ئەزالىرى بولىدۇ، قابىلىيەتسىز رەھبەر ئەقلى كوتا، يارىماسلارنى ئەتراپىغا يىغىۋالىدۇ.

يەنە مەنسەپ قىزغىنلىقى، «كۆز»، «قۇلاق» ۋە تىلەمچىلەر

بىزدە «ئامبالدىن تۆكچىسى يامان» دەيدىغان گەپ بار. مائارىپ ساھەمىز ئەمەل قوغلىشىش شامىلىنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچرىغاندىن كېيىن، بىزدىكى «تۆكچى» لار ئامما ئارىسىدا ھەر قانداق «ئامبال» دىنمۇ سۇرلۇكلىشىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ «تىلى تۇزۇك، دىلى بۇزۇق» بولغاچقا، كىشىلەر ئۇلاردىن ئەيمىنىدىغان، ھەزەر ئەيلەيدىغان بولۇپ قالدى. ئەمما ئۇلار ئۆزلىرىچە شەرەپ ھېس قىلسا كېرەك، ئىككى گەپنىڭ بىرى بولسىلا ئارقا تەرىكىنىڭ نامۇ - شەرىپىنى پەش قىلىپ،

ھەممىنى ئاغزىغا قارىتىدىغان بولۇۋالدى. ئۇلار ئارقا تەرىكىنىڭ كۆڭلىگە يېقىش ئۈچۈن ئۆي - ئۆيلەردە سورۇن تەييارلاپ، كېچە - كېچىلەپ ئىچىشىدۇ، كىملەرنىدۇ چاقىدۇ، ئاللىكىملەر ھەققىدە يوشۇرۇن توزاق قۇرىدۇ. دەرس تەييارلاش، ماتېرىيال كۆرۈش، ئاڭلە سۆھبىتى قىلىش، ئوقۇتۇش مېتودىنى مۇكەممەللەشتۈرۈش ئۈچۈن سەرپ بولۇشقا تېگىشلىك نى - نى ئەقىللىق باشلار خۇشامەت ئۈچۈن ئىچىلگەن ئاچچىق ھاراقتىن گاراڭلىشىدۇ. ساقايغان باشنى بولسا يەنىلا ئەمەل - مەنسەپ غەۋغاسى قوچۇپ، ئايلاندۇرۇۋېتىدۇ. مەست كاللىدىن دەلدۇش پىكىر، قوچۇلغان باشتىن گاڭگىرىغان خىيال چىقىدۇ. گاڭگىرىغان ۋە دەلدۇش پىكىر بىلەن ئوقۇتۇلغان بالىلاردىن قانداق ئادەم چىقماقچىدى؟

ماڭارىپ ئەسلىدە ناھايىتى بۇيۇك ساھە ئىدى. ئۇنىڭ پۈتكۈل نىشانى ئادەم تەربىيىلەشتىن ئىبارەت دۇنيادىكى ئەڭ ئۇلۇغ ئىشنى مەقسەت قىلاتتى. بۇ مۇبارەك ساھەگە بۇنىڭدىن ئۆزگە مۇددىئا - مەقسەت - ھىيلە - مىكىر، تاما، پىتنە - پاسات.. دېگەنلەر ئەسلا ياراشمايتتى. ئوقۇتقۇچىلار ئالىيجاناب - پەزىلەتلىك بولۇشى كېرەك ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ پۈتكۈل جەمئىيەت ئەڭ يۇكسەك ھۆرمەت بىلەن ماڭارىپنى «بىلىم بېغى»، ئوقۇتقۇچىلارنى «باغۋەن»، «شام»، «ئىنسان روھىنىڭ ئىنژېنېرى» دەپ ئۇلۇغلىغان. ئەپسۇسلىنارلىقى، بىزدە ھازىر ئەتراپىنى ئەمەس، ئۆزىنى يورۇتىدىغان «شام» لار ئاۋۇپ قالدى. «باغۋەن» دىن كۆرە «خېرىدار» كۆپرەك كۆزگە چېلىقىدىغان بولۇپ قالدى. ئۆزىنى ئالىيجاناب سانايدىغان بەزى «ئىنسان روھىنىڭ ئىنژېنېرلىرى» كىشىنىڭ پېيىنى قىرقىشنى، باشقىلارنى ئورنىغا تىقىشنى، مەنسەپ شوتىسىغا يامىشىشنى، پىتنە - پاسات تېرىشنى... تەتقىق قىلىدىغان پەسكەش «ئىنژېنېر» لارغا ئايلىنىپ قالدى. زىيالىيلار بۇلىقىنىڭ كۆزى ھېسابلانغان ئوقۇتقۇچىلاردىن كۆرگىنىمىز مۇشۇ بولغان يەردە، باشقا ساھەلەردىكى زىيالىيلار قانچىلىكتۇر؟ زىيالىي ئەمەسلەرچۇ؟

بىزدىكى كەسپىي ئەخلاقمۇ ھازىر شۇ قەدەر چاكىنىلاشقىلى تۇردىكى، ئۆزىنى مىللىي ماڭارىپنىڭ ساناقلىق مۆتىۋەرلىرى سانايدىغانلاردىن بەزىلەر شۇنچە كاتتا ئۇنۋان ۋە شان - شەرەپلەرگە نائىل بولۇپ تۇرۇقلۇق، يەنە ئۆسەلمىگەنلىكى ئۈچۈن ئوچۇقتىن - ئوچۇق ئاغرىنىدىغان بولۇپ قالدى. ناھايىتى پەزىلەتلىك سانىلىدىغانلاردىن بەزىلەر ئاممىنىڭ رايىنى يوشۇرۇن سىناشقا توغرا كېلىپ قالسا، ئەرزىمەس مەنسەپ ئۈچۈنمۇ ئۆزىنى كۆرسىتىپ بىلەت تاشلايدىغان؛ ئاشكارا سورۇندا قېيداپ ئۇرۇشىدىغان بولۇۋالدى. قارىغاندا، ناھىيىلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ دەپتىرىدە يوق «كالتە قوشۇقىنىڭ سېپى» چىلىك ئەرزىمەس مەنسەپمۇ، ھازىر بەزىلەرنىڭ نەزىرىدە ماڭارىپ ساھەسىدىكى ئەڭ يۇقىرى شان - شەرەپتىنمۇ نوپۇزلۇق ئورۇنغا ئۆتۈپ قالغاندەك تۇرىدۇ. بىزنىڭ بۇ ساھەگە كىرىشتىن مەقسىتىمىز نېمە؟ ئوقۇتقۇچىلىقتىن مۇددىئا مەنسەپدار بولۇش ئۈچۈنمىدى؟ ھەر بىر ئوقۇتقۇچى شان - شەرەپنىڭ ئۆلچىمىنى مەنسەپ تۈتۈش دەپ چۈشەنسە، مەنسەپ تۇتالمىغانلار قان يۇتۇپ ئۆلەمدۇ؟ ھەر بىر ئوقۇتقۇچىنىڭ نىشانى مەنسەپدار بولۇش ھېسابلانسا، ماڭارىپ ئىدارىسىنىڭ بىر باشلىقلىقى، مەكتەپنىڭ بىر مۇدىرلىقى قايسىبىرسىگە تېگىدۇ؟

چۈشەنسەك، ئوقۇتقۇچى راستتىنلا «ئىنسان روھىنىڭ ئىنژېنېرى»، ئۇلۇغۋار «شام»! بىزگە خەلقىمىز سۇغا قىلغان بۇ بۇيۇك نامدىنمۇ يۇقىرى شان - شەرەپ يوق. ئەگەر بىزنىڭ شەرىپىمىز «بۆلۈمچە باشلىقى»، «مەكتەپ مۇدىرى» دېگەندەك ئۆتكۈنچى مەسئۇلىيەت بىلەنلا چەكلىنىدىغان بولسا، قىممىتىمىز تولىمۇ چۈشۈپ كەتكەن بولىدۇ. بىزنىڭ ھەقىقىي قىممىتىمىز بەش - ئون يىل باشلىق بولغانلىقىمىزدا ئەمەس، بەلكى بىر ئۆمۈر ئوقۇتقۇچى بولالىغانلىقىمىزدا! بىزنىڭ مەڭگۈلۈك قىممىتىمىز مۇنبەردە، تالاي ئەۋلادلارنىڭ يۈرەك قېتىدا. شۇڭا، بىز - مۇئەللىم!

ئاخىرقى سۆز

مەن ماڭارىپىمىزنىڭ جانكۆيەر باشقۇرغۇچىلىرىنى يوققا چىقىرىش نىيىتىدە ئەمەسمەن. مىللىي ماڭارىيىمىز ئۈچۈن ئىقتىدارلىق، تەدبىرلىك، تەشكىللەش قابىلىيىتىگە ئىگە باشقۇرغۇچىلار بەكمۇ زۆرۈر. چۈنكى باشقۇرغۇچى - خەلق ھوقۇقىنى ۋەكالىتەن يۈرگۈزگۈچىدۇر. ئۇنىڭ قانداق ئادەم بولۇشى ماڭارىپىمىزنىڭ تەقدىرىگە بىۋاستە مۇناسىۋەتلىك. شۇڭا، بىزگە باشلىق بولۇشى كېرەك. لېكىن، باشلىق بولغۇچى نوقۇل «باشقۇرغۇچى» بولۇۋالماسلىقى، ئۇ ئۆزىدىكى كۈچلۈك مەسئۇلىيەت ۋە مەجبۇرىيەتلەرنى ھەقىقىي يوسۇندا تونۇپ يەتكەن بولۇشى زۆرۈر.

سۈپەت - ماڭارىپىمىزنىڭ جان تومۇرى، ئۇنى يارىتىلىق ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنىغا تايىنىش ئارقىلىقلا ئىشقا ئاشۇرغىلى بولىدۇ. شۇڭلاشقا، ھەر بىر ئوقۇتقۇچى قۇربان بېرىش روھىغا ئىگە بولۇشى، ئوقۇتۇش ۋە ئادەم تەربىيىلەشنى بىردىنبىر مەقسەت ۋە نىشان قىلىشى، ئۆز قىممىتىنى نام - ئاتاق ۋە مەنسەپ بىلەنلا ئۆلچىمەسلىكى لازىم.

بىزدە مەنسەپ تۇتىدىغان ئادەمنىڭ بولۇشى كېرەك. بىراق مەنسەپنى ھەقىقىي قابىلىيىتى بارلار يوللۇق ئاساستا تۇتسۇن! ماڭارىپىمىز ئەنە شۇنداق باشقۇرغۇچىلارغا موھتاج. بىزمۇ شۇنداق «مەنسەپدار» لارنى قىزغىن سۆيىمىز. چۈنكى سۈپەت يارىتىلىق ئوقۇتقۇچىلار تەرىپىدىن يارىتىلىدۇ؛ ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنىنىڭ سۈپىتىنى ئىقتىدارلىق رەھبەرلەر ئۆستۈرىدۇ. «مىللەتنى گۈللەندۈرۈشنىڭ ئۆمىدى ماڭارىپتا، ماڭارىپنى گۈللەندۈرۈشنىڭ ئۆمىدى ئوقۇتقۇچىلاردا» بولسا، ئوقۇتقۇچىلار سۈپىتىنى ئۆستۈرۈشنىڭ ئۆمىدى ھەر دەرىجىلىك يارىتىلىق رەھبەرلەردە!

ئاپتور: ئاقسۇ ۋىلايەتلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىسى (M1)

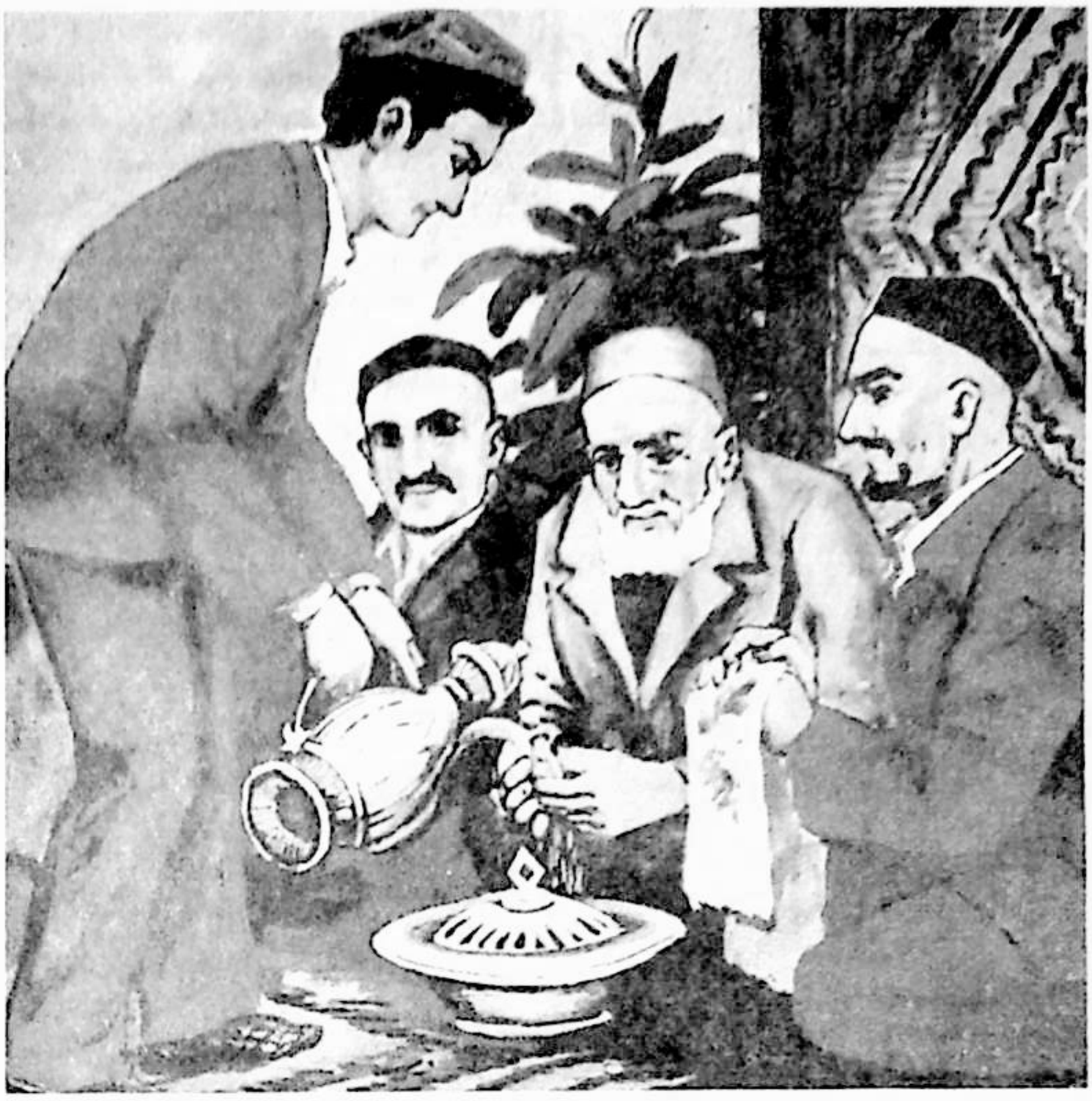

ئەخلاق

باغچىسىدىن

گۈلدەستە

قەيەردە ئەدەب ـ ئەخلاق، دىيانەت، نومۇس بولمىسا ياكى بۇزۇلغان بولسا، يەنى ئادەملەرنىڭ ئەپئال، كەيپىيات، مىجەز ـ قىياپەتلىرىدە غەيرىيلىك، بۇزۇلۇش ئالامەتلىرى ئاشكارا ئۆرلەپ تۇرسا، ئۇ ھالدا شۇ يەرنىڭ، شۇ ئەلنىڭ بەختى ـ ئىقبالى، رىزقى ـ ھالاۋىتى، مىللىي شۆھرىتى زەبۇنلۇققا بۇرۇلىدۇ، دەيدۇ ئاتا ـ بوۋىلار.

مۇھتەرەم ئوقۇرمەنلىرىمىزنى ئەنئەنىۋى ئەدەب ـ ئەخلاق نەمۇنىلىرىدىن بەھرىلەندۇرۇش نىيىتىدە، ژۇرنىلىمىزنىڭ «ئەخلاق ـ ئادەم زىننىتى» سەھىپىسىدە يېقىنقى زامان تاتار ئالىملىرى ۋە ئەخلاقشۇناسلىرىدىن رىزائىددىن ئىبنى پەخرىددىننىڭ «تەربىيىلىك خوتۇنلار»، ئولبەنەتخان لۇتپۇللا سۇلايمان ئاخۇن قىزىنىڭ «تۇرمۇش ئەدەبلىرى» ناملىق رىسالىلىرىنى ئېلان قىلدۇق. بۇ رىسالىلەر مۇشۇ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا تاتارلارنىڭ باشلانغۇچ مەكتەپلىرىدە ئەخلاق دەرسى سۈپىتىدە ئۆتۈلگەن.

بۇ رىسالىلەر تارىخىي چەكلىملىكلەر تۈپەيلى قىسمەن دىنىي تەركىبلەردىن خالىي ئەمەس. شۇڭا، ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ «تەنقىدىي ۋارىسلىق» ئاساسىدا پايدىلىنىدىغانلىقىغا ئىشىنىمىز.

ـ مۇھەررىردىن

تەربىيىلىك خوتۇنلار

رىزائىددىن ئىبنى پەخرىددىن

جانابىي ئاللا ئۆزىنىڭ ئۇلۇغلۇقىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن ئۇشبۇ ئالەمنى يارىتىپ، ھېسابسىز مەۋجۇداتلار ئارىسىدا ئىنسانلارنى ئەقىل ـ پاراسەت بىلەن باشقىلاردىن ئايرىم ـ ئالاھىدە يارىتاندۇر. بۇ ئالىي مەۋجۇداتنى كۆپەيتىش بىلەن بىللە، يارىتقۇچىنىڭ بىر ئۆزىگە مەلۇم بولغان ۋاقىتقا قەدەر ياشاشلىرى ئۈچۈن، ئەرلەر بىلەن خوتۇنلارنى بىر ـ بىرىگە مايىل قىلىش مەقسىتىدە مۇھەببەتمۇ ئاتا قىلدىلەر. جانابىي ئاللا ئادەم بالىسىغا ئەقىل، ئىلىم بەرگىنى سەۋەبلىك، بۇ ئالەمنىڭ قائىدە ـ قانۇنلىرىغا ئەمەل قىلىش،

ئۆزلىرىنىڭ دۇنيا ۋە ئاخىرەتلىكىدە ساڭادەتمەن بولۇشلىرىغا سەۋەب بولىدىغان ئىشلارنى بۇيرۇش بىلەن بىرگە، ناشايان ئىشلارنى قىلىشنى مەنئىي قىلغاندۇر. دۇنيانىڭ قائىدىسى شۇدۇركى، ئادەملەرنىڭ بۇ دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە خۇش ھالدا بولۇشلىرى مەشرۇ سۈرەتتە، يەنى نىكاھ ئەھدى نىكاھ بىلەن بىرلىشىشىدە كۆرۈنىدۇ.

ئەر بىلەن خوتۇن ئوتتۇرىسىدا بولغان مۇھەببەت نىكاھسى يالغۇز نەپسى مۇرادى ئۈچۈن بولماي، بەلكى تەڭرى تەرىپىدىن ئېھسان ئېتىلگەن مۇبارەك بىر ئالىي ھەدىيىدۇر. چۈنكى نەپسىنىڭ پادىشاھلىقى قالمىغان قېرىلىق چاغلىرى ياكى خەستىلىك ۋاقىتلىرىدىمۇ ئەر بىلەن خوتۇن ئارىسىدىكى مۇھەببەت ھەمىشە دائىملىقتۇر. دۇنيا سەرپ قىلىپ تاپالمىغان خاتىرىلەر، ئەسكەر چىقىرىپ ئېرىشەلمەيدىغان مۇراد - مەقسەتلەر گۈزەل خۇلق - مىجەز بىلەن قولغا كېلىدۇ. بۇ خىل پەزىلەت ئىنسان بالىسىغا ھەر ۋاقىتتا لازىمدۇر. ئەر بىلەن خوتۇن ئارىسىدىكى بۇ خىل مۇئامىلىنىڭ بەكمۇ كېرەكلىكىنى سۆزلەشكە ھاجەت يوقتۇر.

ئەگەر ھاجەت دەپ بىلىنسە، جانابىي ئاللا تەرىپىدىن ھەدىيە قىلىنغان نىكاھ نىمىتىنى كۆپ ئېتىباربىلەن ساقلاپ، بىرەر قېتىم ئازراق بولسىمۇ خاتاغا يول قويماسلىققا ئىنتىلىش - ئەر بىلەن خوتۇننىڭ ھەر ئىككىسىگەزۆرۈر بولغان شەرتتۇر. ئەر - خوتۇنچىلىق ئەدەبى - ھەر ئىشتا ئادالەت بىلەن ئىش كۆرۈش دېمەكتۇر. يەر ۋە كۆكمۇ ئادالەت بىلەن ئۆز ئوقىدا تۇرۇرلەر. ئەر - خوتۇن ئارىسىدا ئەدەب - ھايا بولغاندا، نىكاھ نىمىتىمۇ بەركاماللىق بىلەن ياشايدۇ ھەم مەۋجۇت بولۇپ تۇرالايدۇ. ئەر - خوتۇنلار ئۈچۈن شەرىئەت، ئەقىل تەرىپىدىن بەلگىلەنگەن مەلۇم ۋەزىپىلەر باركى، ھەر بىر ئەر، ھەر بىر خوتۇننىڭ بۇ ۋەزىپىلەرنى بېجىرىشلىرى قەرز ھەم پەرزدۇر. زۆرۈر بولغان ئەدەب - ھايا بولمىغاندا، بىر - بىرىگە رىئايەتلەر بولمايدۇ - دە، مۇھەببەتلىرى بۇزۇلىدۇ. مۇھەببىتى بولمىغان ئادەم ھەر ۋاقىتتا قارشى تەرەپنىڭ ئەيىبىنى ئىزدەپ، ئەرزىمەس ئىشنىمۇ يۈزىگە سالىدۇ. شۇ سەۋەبلىك ئارىدا زاھىر بولغان دەۋا غەۋغاغا ئايلىنىپ، باش - ئاخىرى چىقمايدۇ. بۇ رەۋىشتە ئۆتكەن ھاياتتا قىلچىمۇ لەززەت بولمايدۇ.

شۇنداق ئىكەن، ئەقىللىق، تەربىيە كۆرگەن ئەرلەر ۋە خوتۇنلار ئەدەب - ھايالىق تۇرمۇشنى ئۇلۇغ بىر نىمەت بىلىشسۇن. بۇنىڭ ئۈچۈن بولمىغۇر - يامان ئىشلاردىن ھەر ۋاقىتتا يىراق يۈرسۇن. شۇنداق قىلغاندىلا، ئۇلار ئارىسىدىكى ئەر - خوتۇنچىلىق تۇرمۇش كۈندىن - كۈنگە مۇستەھكەملىنىپ، بارغانسېرى لەززەتلىك بولىدۇ.

بىز، بۇ يەردە تەربىيىلىك خوتۇنلارنى تەرىپلەپ يازماقچىمىز. يازغانلىرىمىزدا خوتۇنلارنىڭ ۋەزىپىلىرى نېمىلەردىن ئىبارەت ئىكەنلىكىنى بايان قىلماقچىمىز. ئەگەردە، خوتۇنلار ئۆزلىرىگە تېگىشلىك بولغان ئۇشبۇ ۋەزىپىلەرنى كەمچىلىكسىز ئادا قىلىدىغانلا بولسا، شەك - شۈبھىسىز ئەرلىرىنىڭ مۇھەببىتى ۋە ھۈرمىتىگە سازاۋەر بولغان بولىدۇ. بۇ دۇنيا ۋە ئاخىرەتتىمۇ ياخشىلىق بىلەن ساۋابقا مۇۋەپپەق بولۇپ، مۇكاپات ئالۇرلەر[1]. تەربىيىلىك خوتۇنلار تەربىيىسىز (پەزىلەتسىز) خوتۇنلارغا نىسبەتەن بەختلىك ياشايدۇ، ئاخىرەتتىمۇ ئۇلۇغلۇق ۋە مەڭگۈلۈك مەرتىۋىسىگە ئېرىشۇرلەر. تەنلىرى تۇپراق ئاستىغا كۆمۈلسىمۇ، ئىسىم - شەرىپى ھەر قاچان سورۇنلاردا ھۈرمەت بىلەن سۆزلىنۇر، دۇئا ۋە يادلاش بىلەن زىكىر قىلىنۇر. ھەتتا كىتابلارغا يېزىلىپ، كەلگۈسىدىكىلەرگە ئۆرنەك قىلىپ كۆرسىتىلۇر. ئەمما، تەربىيىسىز خوتۇنلار بولسا، تەربىيىسىزلىكلىرى تۈپەيلىدىن قانچىلىغان جەبرى - جاپالارنى تارتىپلا قالماي، يەنە يامان ناملىرىنى قالدۇرۇپ ئاخىرەتنىڭ جەھەننىمىگە كېتۇرلەر. بۇنداق پەزىلەتسىزلەر ئۇ دۇنيادىمۇ راھەت كۆرەلمەس، كەينىدىنمۇ ياخشى ناملىرى ئاڭلانماس. تۇرمۇشتىكى ئەدەبلەر توغرىسىدا خوتۇنلارنىڭ ۋەزىپىلىرى كۆپ بولسىمۇ، لېكىن بىز تۆۋەندە ئەڭ مۇھىملىرى ھەققىدە توختىلىپ ئۆتىمىز.

ئىتائەت

تەربىيىلىك خوتۇنلار شەرىئەت ۋە ئۆز ئەقلىگە خىلاپلىق قىلمىغان ھالدا ئەرلىرىگە ئىتائەت قىلۇرلەر. چۈنكى خوتۇنلار ئۈستىدە ئەرلىرىنىڭ كۆپ ۋە شۇنىسبەتتە ئۇلۇغ بولغان ھەقلىرى باردۇر. ئاللانىڭ رازىلىقىنى ئۈمىد قىلغان، ھەر ئىككى دۇنيادا شادلىق كۈتكەن خوتۇن كىشى ئۈچۈن ئېرى بىلەن گۈزەل مەئىشەت قىلماق، سۆزلىرىنى جان - دىل بىلەن ئاڭلاپ، ئىتائەتتە بولماق لازىمدۇر. بۇنىڭ ئەكسىچە بولغان خوتۇن ھاياتىدا ھامان ئۆكۈنىدۇ. ئاخىرەتلىكىمۇ ئېچىنىشلىق بولۇر. رەسۇل ئەكرەمنىڭ «ئېرىنى رازى قىلغان ھالدا ۋاپات بولغان خوتۇن جەننىتىدۇر»، «مۇبادا بەندىلەرگە سەجدە قىلىش شەرىئىتىمىزدە دۇرۇس بولغاندا ئىدى،

---

[1] تۇرمۇش ئەدەبلىرىگە رىئايە قىلماق خوتۇنلار ئۈچۈن نەقەدەر لازىم بولسا، ئەرلەر ئۈچۈنمۇ ئۇنىڭدىن ئارتۇق لازىمدۇر. ئەرلەرگە خاس ۋەزىپىلەر «ئائىلە» ناملىق رىسالىمىزدە يېزىلغاندۇر (مۇئەللىپ ئىزاھى).

(خوتۇنلارنى) ئەرلىرىگە سەجدە قىلىشنى بۇيرۇغان بولۇر ئىدىم» دېگەن كەلىمىلىرىدىن ئەرلەرگە ئىتائەت قىلىشنىڭ خوتۇنلار ئۈچۈن بۇرچ بولۇپلا قالماي، كېلەچىكىنىڭ بەختلىك بولۇشىدىنمۇ بىشارەتتۇر.

ئۆيدىن سەۋەبسىز، رۇخسەتسىز چىقىپ كەتكەن خوتۇن قايتىپ كەلگەنگە قەدەر پەرىشتىلەرنىڭ لەنىتى ئاستىدا بولىدىغانلىقى ھەققىدە ھەدىسلەردە رىۋايەت باردۇر. (خوتۇن كىشىنىڭ) ھەر قانچە يېقىنى، ھەتتا ئاتا - ئانىسى ئاغرىق بىلەن جان بېرىۋاتقان بولسىمۇ، ئېرىدىن رۇخسەتسىز كېتىشى مەنئىي قىلىنغاندۇر. شەرىئەتكە خىلاپ بولمىغان ئەھۋالدا، ھەر ۋاقىت ئەرلىرىگە ھۇرمەت، ئىتائەتتە بولۇپ، ئۆزرە بىلەن ھايات ئۆتكۈزۈش تەلەپ قىلىنۇر. چۈنكى خوتۇنلارنىڭ شان - شەرىپى ئەرلىرىگە ئىتائەتتە، سائادەتلىرى بولسا، بىر ئۆينى ئوبدان تۇتۇشتا بولۇر.

تەربىيە كۆرگەن خوتۇنلار پەزىلەتسىزلىك قىلىپ ئەرلىرىنىڭ چاچ - ساقاللىرىنى ۋاقىتسىز ئاقارتىشتىن، بولمىغۇر سۆزلەر بىلەن كەيپىياتىنى بۇزۇشتىن، ئۈمىد - ئارزۇلىرىغا كاشىلا قىلىشتىن ئىلاجىنىڭ بارىچە ساقلىنۇر. بىر ئەر نەقەدەر ناچار، جاھىل بولسىمۇ، خوتۇنى تەربىيىلىك بولسا، ئۆز ۋەزىپىسىگە رىئايە قىلىپ، ئەرنىڭ ھالىنى تۈزەپ، كۆڭلىنى ئېلىپ، بەختلىك تۇرمۇش ئۆتكۈزۈشكە ئېرىشەلەيدۇ. يۈزلەرچە ئادەمنىڭ كۈچى بىلەن ئېرىشكىلى بولمايدىغان بەختلىك بىر ھاياتنى، گۈزەل خۇلق - مىجەز بىلەن قولغا كەلتۈرگىلى بولىدۇ. مال - دۇنيا بېرىپمۇ سېتىۋالغىلى بولمىغان نەرسىنى ياخشى خۇلق - مىجەز بىلەن قولغا كەلتۈرگىلى بولىدۇ. گۈزەل تۇرمۇش دېگىنىمىز ئەنە شۇدۇر.

ئەرنىڭ يېقىنلىرىنى ھۇرمەتلەش

تەربىيىلىك خوتۇنلار قېيىن ئاتا، قېيىن ئانىلىرى، ئۇلارنىڭ بالا - چاقىلىرى، ئېرىنىڭ ئەل - ئاغىينە، دوست - يارەنلىرىنى ھۇرمەت قىلىشى، كۆڭلىنى رەنجىتمەسلىكى، دوست بىلەن دۈشمەنگە نەپرىتى ئېنىق بولۇشى لازىم. دۈشمەننى دوست، دوستنى دۈشمەن ھېسابلاش تولىمۇ ئەقىلسىزلىق ھېسابلىنۇر.

بىر كامىل مۇسۇلمان، خوتۇنىنى دەپ ھېچقاچان ئاتا - ئانىلىرىغا ۋە ئۆز يېقىنلىرىغا قىلىنغۇسى ھۇرمەت - ئېكرامنى يەرگە ئۇرماس. شۇنداقلا تەربىيە كۆرمىگەنلىكى تۈپەيلى پەزىلەتسىزلىكى، ئادىمىگەرچىلىكىنىڭ يوقلۇقى، يېقىنلىرىنى ھۇرمەت قىلمىغانلىقى ئىپادىلىنىپ تۇرغان بىر نادان ئەرنىڭ خوتۇنى بولسىمۇ تەربىيە كۆرگەن بولسا، ھۇرمەت - ئېكرامغا رىئايە قىلىشتىن باشقا بەدخۇي ئېرىنىمۇ ئەدەب قانۇنلىرىغا چۈشۈرۈش ئۈچۈن ئامال قىلۇر. مېۋىلىك دەرەخلەر بىر - بىرىگە قوشۇلغان، بىھالار بىر - بىرىگە يانداش بولغاندەك، بىر جان، بىر تەن بولغان يېقىنلارنىڭ ھۇرمەتلىرى، قوشنىلارنىڭ ھەققىلىرى بولىدۇ. بۇنى ھەر قانداق بىر كىشى بىلسۇن ۋە پىكىر قىلسۇن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئەرلىرىنىڭ يېتىم بالىلىرى بولغاندىمۇ، ئۇلارنى ئۆز بالىسىدەك ياخشى كۆرۈپ تەربىيىلەش - ئۆستۈرۈش خوتۇنلار ئۈچۈن مۇھىم ئىشتۇر. بۇنىڭ بەدىلىگە كىشىلەرنىڭ رەھمىتىنى ئېلىپلا قالماي، ئاللانىڭمۇ رەھمىتىگە، ئېرىنىڭمۇ رازىلىقىغا نائىل بولغاي.

ئادەمنىڭ كۆڭلى نەقەدەر قاتتىق، ئاچچىقى يامان بولسىمۇ، ئۆز بالىسىنىڭ باشقىلار تەرىپىدىن خورلىنىشىغا چىدىمايدۇ. بەزىبىر ئۆگەي ئانىلار تەرىپىدىن زۇلۇم قىلىنغان بالىلىرىغا قاراپ، ئاتىلىرىنىڭ ئېغىز ئاچماي جىم تۇرۇشلىرى رازىلىققا ياكى بالىسىنى سۆيمىگەنلىككە ۋە خوتۇنىنى ئۇنىڭدىن ئارتۇق ياخشى كۆرۈشىگە ئالامەت بولماس. بەلكى ئۇنىڭ باشقا بىر تەرىپىمۇ باردۇر. پەرەز قىلىڭكى، بىر ئاتا ئۆزىنىڭ يېتىم بالىسىغا قاراش بىلەن بىرگە خوتۇنىنى تېخىمۇ ياخشى كۆرگەن بولسۇن. خوتۇنىنىڭ ئاچچىق سۆزلىرى، زەھەرلىك كۆزلىرى، زەخمەتلىك مۇشتلىرى ئاستىدىكى بالىسىنىڭ ئېزىلىشىگە قايغۇرمىسۇنمۇ دەيلى، بىراق يېتىم بالىنىڭ ئاھ - زارىنى باشقا ئاڭلىغۇچى يوقمىدۇ؟ كۆزلىرىدىن ئاققان ياشلىرىنى كۆرگۈچى يوقمىدۇ؟ ئەلۋەتتە بار. شۇنداق بىر كۈن كېلىدۇكى، بۇنداق خوتۇنلار ئۆزىنىڭ بۇ خىل قىلمىشلىرىغا بىر - بىرلەپ جاۋاب بېرىپلا قالماي، بەلكى باشقىلارغا قىلغانلىرىنىڭ ئىككى باراۋەر جاجىسىنى تارتىدۇ. يېتىمنىڭ ھەققى سۇ ئەمەس، سىڭىپ كېتىدىغان، شامال ئەمەس تاراپ كېتىدىغان.

ئۆگەي بالىلارغا شەپقەتسىز بولغان خوتۇنلار خوتۇن ئەمەس، يىرتقۇچتۇر. ئۇ، ئۆز بالىسىنىڭ باشقا بىر باغرى قاتتىق خوتۇن تەرىپىدىن خورلىنىۋاتقانلىقىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ تۇرۇپ قارىغاندا، ئاندىن بۇ دېگەنلىرىمىزنىڭ چىنلىقىغا ئىشىنەر. يېتىملارغا شەپقەتسىزلىك قىلىش ئېغىر گۇناھ بولۇپ، يالغۇز ئۆگەي ئانىلارغىلا ئەمەس بەلكى ئۆگەي ئاتىلار ۋە شەپقەت بابىدىكى يېقىنلارغا، ھەمشىرىلەرگىمۇ تېگىشلىكتۇر. دېمەك، ئۆگەي بالىلارنى ياخشى ئۆستۈرۈپ تەربىيىلىگەن خوتۇنلارنىڭ ھۇرمىتى، مۇھەببىتى باشقىچە بەختىياردۇر. كۆزى ئوچۇق مۇسۇلمانلار ئۈچۈن بۇقاتتىق ئىبرەت بولۇپ قالسۇن. گەپنىڭ قىسقىسى، ئەرنىڭ مۇھەببىتىنى ئۆزىگە باشلاپ مۇجەسسەملەشتۈرۈشنى ئويلىغان بىر تەربىيە

ئانىسى يېتىم - يېتىمە بالىلارغا، قېيىن ئاتا، قېيىن ئانا ۋە ئەرنىڭ ئۇرۇق - تۇققان، ئەل - ئاغىنە، يار - بۇرادەرلىرىگە ھۆرمەت ۋە قەدىرلەش نىيىتىدە بولسۇن. تەربىيىلىنىۋاتقان ھەم ئەمەلدىكى خوتۇنلار بۇ ھەقىقەتنى چۈشىنىپ قالغاندە بىلەن يول تۇتسا، بۇ ئەمەللىرى ئۈچۈن بۇ دۇنيادا راھەت، ئاخىرەتتە ئۆزلىرى ئويلىمىغان ئىنئاملارغا ئېرىشىدۇ. دەرۋەقە، بۇ دۇنيادا قىلغان ياخشىلىق ۋە يامانلىق ئاسماندىكى بۇلۇتقا ئوخشاش تارقىلىپ كەتمەيدۇ، بەلكى ھاياتلىق ئۈمرىدە ئىگىسىگە قايتىپ كېلىدۇ. ئاتا - ئانىسىغا خىزمەت قىلغان بالىنىڭ، ۋاقتى كەلگەندە بالىسىمۇ ئۆزىگە خىزمەت كۆرسىتىدۇ. قېيىن ئاتا بىلەن قېيىن ئانىغا خىزمەت قىلىشتىن باش تارتىپ، ئېرىنى چەتكە قاققان كېلىنىنىڭ كەلگۈسىدىكى كېلىنىمۇ شۇنداق قىلۇر، ئەلۋەتتە. شۇڭا، «يەرگە نەمە تېرىسالماق شۇنى ئالىسەن» دېگەن گەپ باردۇر.

ھەمسۆھبەت

تەربىيىلىنىۋاتقان ياخشى، پەزىلەتلىك خوتۇنلار بىلەن ھەمسۆھبەت قىلىپ، بۇزۇق، يامان تەبىئەتلىك خوتۇنلار سۆھبىتىدىن يىراق تۇرۇشى، ئۇلارغا نەپرەتلىنىشى لازىمدۇر. چۈنكى ياخشىلار بىلەن بولغان سۆھبەت، دوستلۇق - ياخشىلىققا سەۋەب بولسا، يامانلار بىلەن بولغان سۆھبەت ۋە يېقىنلىق يامانلىققا، بۇزۇقچىلىققا سەۋەب بولىدۇ. يامان خوتۇن، خوتۇن ئەمەس بەجايىكى بىشەم شەيتاندۇر. بۇ خىل خوتۇنلارغا ئوچۇق چىراي ئاچماسلىق، ئۆيگىمۇ يولاتماسلىق كېرەكتۇر. «ئۆزۈم ياخشى بولغاندىكىن، ئۇنىڭ يامانلىقىنىڭ ماڭا نەمە زىيىنى» دېيىلمەسۇن، شەيتان بىلەن بولغان دوستلۇقنىڭ قىلچىمۇ پايدىسى چىقماس، بەلكى زىيىنى چىقۇر. بۇنىڭغا ھەر بىر ياخشى نىيەتلىك، تەربىيە كۆرگەن خوتۇن گۇمان قىلمەسۇن.

ئادەم بالىسىنى بىلىش كېرەك بولغاندا، ئەڭ ئاۋۋال «دوستلىرى كىملەر؟» دەپ سورىشىدۇ. ئارىلاشقان دوستلىرىنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ ئاندىن ئۇنىڭ ئۇستىدە ھۆكۈم چىقىرىشقا بولىدۇ. بۇنداق ھۆكۈم قىلىشنىڭ ئەھمىيىتى نەمە؟ بىرزادە: «قازانغا يولۇققاچا قارىسى يۇقار، يامانغا يولۇققاچا ئالىسى» دېگەن گەپ بار. يامان خوتۇنلاردىكى ھىيلە - مىكىرگە شەيتانمۇ ھەيران قالغانىكەن. بۇنداق خوتۇنلار كىرگەن ئۆيدىن بەرىكەتمۇ كېتىشكە ئالدىرايدۇ. بىچارە ئادەم بالىسى نەقەدەر ئەقىللىق بولسىمۇ، گەپ - سۆزلەرگە ئىشىنىدۇ. چېقىمچى - پىتنىخور خوتۇنلارنىڭ مەقسەتلىك توشۇغان پىتنە - پاساتلىرىغا قۇلاق سالىدۇ. گەرچە ئىشەنمىسىمۇ، رەت قىلماستىن ئاڭلايدۇ. ئاڭلىغانسېرى گەپ يېپلىرى چۈۋۈلىدۇ... بىر مۇنچە ۋاقتىنى زايە قىلىدۇ. ئىشكىتىن كىرىپلا ساختىپەزلىك بىلەن ئۆزىنى يېقىن قىلىپ كۆرسىتىپ، ئەر بىلەن خوتۇن ياكى ياخشى ئۆتكەن كىشىلەرنىڭ ئارىسىنى بۇزۇش ئۈچۈن ھەر خىل ئۇسۇل تارقىتىش، قەسەم قىلىپ ساپ كۆڭۈللەرنى سۇۋۇتۇش يامان، لۇلى، بىشەم، ھازازۇل خوتۇنلارنىڭ ئادەتلەنگەن مىجەزىدۇر.

سىر ساقلاش ھەققىدە

تەربىيىلىنىۋاتقان خوتۇنلار ئۆز ئەرلىرىنىڭ مەيلى چوڭ، مەيلى كىچىك بولسۇن ساقلاشقا تېگىشلىك سىرلىرىنى باشقىلارغا سۆزلەشتىن، پاش قىلىشتىن ساقلىنىدۇ. سىرى پاش بولغان كىشى مۇراد - مەقسىتىگە كۆپ مۇشەققەت تارتىش يولى بىلەن ئېرىشۇر ياكى ئېرىشەلمەس. شۇڭا، سىرنى باشقىلارغا بىلدۈرۈش زىيانلىقتۇر. سىرنىڭ ساندۇقى كۆڭۈل، ئاچقۇچى تىلدۇر. ساندۇق ئاچقۇچىنى ياخشى ساقلىمىغان، كۆڭۈل ئاچقۇچى بولغان تىلنىڭ تىزگىنىنى ياخشى تۇتمىغان كىشى شۇبھىسىز ئەخمەقتۇر.

دېمەك، ئەرنىڭ سىرىنى بىلىپ تۇرۇپ ياخشى ساقلىمىغان، باشقىلارغا پاش قىلغان خوتۇن ئېرىگە خىيانەت قىلغان ھېسابلىنىدۇ. ئۆز سىرىنى ساقلىماي ئىككىنچى بىر ئادەمگە: «ساڭىلادىدىم، زىنھار ھېچكىمگە دېمە» دېگەن ئادەم دۇنيادىكى ئەخمەقنىڭ بىرىدۇر. چۈنكى ئۆز سىرىنى ئۆزى ساقلىيالمىغان ئەھۋالدا، باشقىلارنىڭ ئۇ سىرنى ساقلاشقا قانداقمۇ قۇربىتى يەتسۇن؟ بۇ، تولىمۇ ئەقىلسىزلىقتۇر. باشقىلارنىڭ ئونلىغان ئالتۇنلىرىنى ساقلاش، كىچىككىنە سىرنى ساقلاشتىن ئاسان، دېگەنىكەن بىر ئاقىل. سىر ساقلىيالمىغان ئادەمگە ئىشەنگىلى بولمايدۇ. ئۇنداق ئادەمنىڭ خەلق ئىچىدە ئېتىبارىمۇ قالمايدۇ. ئېرىنىڭ سىرىنى باشقىلارغا ئاشكارىلىغۇچى خوتۇن، خوتۇنلۇققا لايىق ئەمەستۇر.

سىر ساقلىيالايدىغان خوتۇنلارغا ئەرلىرى ئىختىيارسىز ئامراق كېلىدۇ. ئەرلىرىنىڭ سىرلىرىنى ساقلاش قاچانغىچە، ھەتتا ئۆلگىچە شەرت قىلىنغان بولسا تاكى شۇنىڭغىچە ساقلاش، تەربىيىلىنىۋاتقان خوتۇنلارنىڭ ئەڭ مۇھىم بۇرچلىرىدىندۇر. بەزىبىر سىرلار ئىنسان يۈرىكى بىلەن بىللە كېتىدىغان بولسۇن.

قانائەت ۋە شۇكرى قىلىش

تەربىيىلىنىۋاتقان خوتۇنلار ھەر قانداق ۋاقىتتا قانائەتلىك بولۇر. قانائەت - قولىدا بارغا ياكى تېپىلغىنىغا رازى بولۇش دېمەكتۇر. بۇ، ئەر - خوتۇنلار ئۈچۈن بىر سۇپەت ۋە سىناقتۇر. قانائەت بىر خەزىنىدۇركى، ئاسانلىقچە كېمەيمەس.

نورمال هاياتتىن رازى بولمىغان ئادەمگە تاغدەك بايلىقنى تاشلاپ بەرسىمۇ قانائەت قىلمايدۇ. قانائەتسىزلىك - ئادەم بالىسىدىكى بىر خىل ئاچكۆزلۈك ۋە كېسەللىكتۇر.

ئاچكۆزلۈك ۋە قانائەتسىزلىككە مۇپتىلا بولغان كىشى تۇرمۇشتا كۆپ مۇشەققەتلەرگە دۇچار بولۇپلا قالماي، ئاخىرەتتىكى توغرا يولدىنمۇ ئادىشىپ قالارمىش. قانائەتسىز كىشىنىڭ ھاجەتمەن بولىدىغان نەرسىلىرى كۆپ، ئاچكۆزلۈكى چەكسىز بولغانلىقتىن، نەپسى مۇرادىنى ھاسىل قىلىش ئۈچۈن ھەر دائىم يالغان سۆزلەيدۇ.

مۇبادا، ئىنسان ئۆزىدىن بىچارە ھالدىكى كىشىلەرنى دائىما كۆرۈپ، ھازىرقى ھالىدىن تېخىمۇ يامان بىر ئەھۋالغا چۈشۈپ قېلىش مۇمكىنلىكىنى كۆڭلىگە كەلتۈرسە ئىدى، ئەلۋەتتە ئەقلىنى يىغىپ بارىغا قانائەت قىلغان، ئىشلەپ تاپقان ئىقتىسادىنى ئېتىبار بىلەن تېگىشلىك جايغا سەرپ قىلغان، ئۆزىنىڭ ھاياتىدىن رازى بولغان ھەم شۈكرى قىلغان بولاتتى.

ئۆزىنى تۇتۇش ھەققىدە

ئۆي ئىچىگە قاراش، يېمەك - ئىچمەك جەھەتلەردە تەدبىر كۆرۈش - خوتۇنلار زىممىسىدە- كى ئىشلاردۇر. تەربىيىلىك خوتۇنلار ھەر بىر ئىشتا ئويلىنىپ، تەرتىپ بىلەن ئۆلچەپ ئىش قىلۇر. ئىسراپچىلىقتىن ساقلىنۇر. چۈنكى دۇنيادا ياشىماق، بالىلارنى باشقىلارغا موھتاجسىز بىر ھالەتتە قالدۇرۇش مال ۋە بايلىققا بېرىپ تاقىلىدۇ. ئۆلگەن كىشى كېپەنگە موھتاج بولغاندەك، تىرىكلەرنىڭمۇ مال - دۇنياغا موھتاج بولۇشى شۇبھىسىزدۇر.

خۇسۇسەن بىزلەر شۇنداق بىر زاماندىمىز- كى، ئادەمنىڭ ئېتىبارى ئۇنىڭ بايلىقىدا، خار بولۇشى كەمبەغەللىكىدىندۇر. ھالبۇكى، بايلىقنى تېپىش ئاسان ئەمەس. تاپقان بايلىقنى تۇتۇپ تۇرۇش قانداق ئىشلىتىش بىلەن مۇناسىۋەتلىكتۇر. ئۆي ئىچىدە بولىدىغان خىراجەتلەر ۋە خىزمەتلەر خوتۇنلار قولىدىن ئۆتۈپ تۇرغىنى ئۈچۈن، ئەرلەردىنمۇ بەكرەك ئېتىبار بىلەن كۆڭۈل بۆلۈشى لازىمدۇر.

مەردلىك - ئەرلەر ئۈچۈن ياراشسىمۇ، خوتۇنلار ئۈچۈن ئەيىبراق سانىلىدۇ. مال - دۇنيانىڭ قەدرىگە يەتكەن خوتۇن نان ئۈۋاقلىرىغىچە دىققەت قىلىپ زايا قىلمايدۇ، نانىنمۇ ھاجەتتىن ئارتۇق سۇندۇرمايدۇ، نان پارچىلىرىنى خالىغان يەرگە تاشلىمايدۇ. نەزىرىمىزگە ئىلمىغان نان پارچىلىرى ئۈچۈن قانچىلىك ئەمگەك سەرپ قىلىنغانلىقىنى بىلەمسىز؟ بىر بۇردا نان ئۈچۈن دۇنيادا بەزەن كىشىلەر جان بەرمەكتە. يەر يۈزىدە بىر پىيالە سۇ بىلەن بىر بۇردا نان ئۈچۈن پۈتۈن مۇلكىنى بېرىشكە تەييار تۇرغانلارنىڭ تېخى ھازىرمۇ بارلىقىنى كۆز يۇمۇپ ئىنكار قىلىش، ئۈچىغا چىققان ئەقىلسىزلىق ياكى ۋىجدانسىزلىق بولىدۇ!

تەربىيە كۆرگەن خوتۇن - قىزلار كىيىم - كېچەك، زىبۇ - زىننەت ئېلىشنى ئويلىغاندا «يوتقانغا قاراپ پۇت سۇن» دېگەن تەمسىلنى ئۆزلىرىگە بىر قائىدە بىلىپ ئەمەل قىلسۇن ۋە ئۇنى ھەر قاچان ئېسىدە ساقلىسۇن. دۇنيانىڭ ئۈچى ئۇزۇن بولۇپ ئاخىرىسى يوق. پۇل تېپىش ئاسان ئەمەس. خوتۇنلارغا نىسبەتەن كۆرگەنلا نەرسىنى ئېلىش، بايۋەتچىلەرنى دوراش، ئىسراپچىلىق ئىشىكىنى ئاچقانلىقتۇر. ئىسراپخور ئادەمدە بايلىق ئۇزاق تۇرمايدىغانلىقى، بىر مەرتىۋە كېلىپ كەتكەن دۆلەت قايتا يېنىپ كەلمەيدىغانلىقى بەرھەقتۇر. دۆلەت تۇتۇشنى بىلمىگەن خوتۇنىڭ ئېرى كېچە - كۈندۈز ئىشلەپ پۇل تاپسىمۇ، يەنىلا موھتاجلىقتىن قۇتۇلالمايدۇ - دە، مىڭ ئىشلىسەممۇ بولۇشۇم شۇ تۇرسا، دەپ ئۆزىنى تاشلىۋېتىدۇ. نەتىجىدە، بۇ بىچارە ئەر خارلىق - زەبۇنلۇقتا ھالاك بولىدۇ. شۇ سەۋەبلىك بۇرۇنقى زامانىمىزنىڭ تەربىيە كۆرگەن خوتۇن - قىزلىرى ئۆز ئەرلىرىنى بۇ خىل يامان ئاقىۋەتتىن ساقلاش ئۈچۈن غايەت قانائەتلىك بولۇشقانىدى. ئەرلىرى ئەتىگەن تۇرۇپ ئىشقا ماڭغاندا، ھارام ئىش قىلىپ قويماڭ، ئاچ قالساق سەۋر قىلايلىكى، ناتوغرا ئىش تۇپەيلى دوزاخ ئوتىدا كۆيمەيلى، دەپ تىلەك تىلەشكەن. ئاللانىڭ بۇ ئۇلۇغ زېمىندا ئاشۇ خىل خوتۇن - قىزلىرىمىز ھازىرمۇ بارىدۇر، بەلكىم. كۆڭۈل كۆزى كۆرگەن ئادەم ئۈچۈن بۇ خىل ئالىيجاناب خوتۇنىنىڭ ئېرى بولۇش - بىر مەملىكەتنىڭ پادىشاھى بولۇشتىن ياخشىراقتۇر. ئەگەر خوتۇن كىشى ئاچ - يالىڭاچ قالمىغىنىغا شۈكرى قىلىشنىڭ ئورنىغا ئېرىنىڭ تەرلەپ - تەپچىرەپ تاپقان پۇلىنى تۇتۇشنى بىلمەي، ئۇدۇل كەلگەن نەرسىلەرنى ئېلىپ، بۇزۇپ - چېچىپ تۇگەتسە ياكى يامان كۈنلەر ئۈچۈن ساقلاپ قويغان پۇللىرىنى كېرەك بولمىغان زىننەتلەر، زامانە ئۆرپ - ئادەتلىرىگە سەرپ قىلىپ زايا قىلىۋەتسە، بۇ بىچارە ئەرنىڭ ھالىغا ۋاي!

ئۆز ھالىنى بىلمىگەن، بېرىلگەن نەسىھەتلەرگە قۇلاق سالمىغان بۇنداق تەربىيە كۆرمىگەن خوتۇن بىلەن بىللە ياشىماق، جەننەت بىلەن جەھەننەمنى ئوتتۇرىسىدا توساق تام بولمىغانلىق بىلەن باراۋەردۇر.

شۇڭا، خوتۇن - قىزلىرىمىزغا مۇناسىۋەتلىك ساۋاتلارنى، ئىگىلىك باشقۇرۇش، ئىقتىساد باشقۇرۇش ۋە ئائىلە باشقۇرۇشتەك تىرىكچىلىك يولىدىكى بىلىملەرنى ئۆگىتىش كېرەكتۇر.

ئەقىللىق ھەم تەربىيىلىك بىر خوتۇن بار بولغان ھەر قانداق بىر ئۆي ھېچقاچان بىراۋغا موھتاج ياكى خار بولماس.

پاكىزلىق - زىننەت دېمەكتۇر

تەربىيىلىك خوتۇنلار ئۆزىنىڭ ئۈستىباشلىرىنى دائىم پاكىز تۇتۇپ يۈرگىنىگە ئوخشاش، ئۆي ئىچىنىمۇ پاكىز - رەتلىك تۇتۇشىدۇ. چۈنكى پاكىز يۈرۈش ھەر بىر مۇسۇلماننىڭ بۇرچىدۇر.

تەربىيىلىك خوتۇنلار ھەر ۋاقىت ئەرلىرىگە ھۆسىن - كامالەتلىك كۆرۈنگىنىدەك، ئۆي ئىچىنىمۇ پاكىز - رەتلىك تۇتۇش ئۇلارنىڭ يەنە بىر زىننىتىدۇر. «ئۆي ئىچىنىڭ مەينەت - قالايمىقان تۇرۇشى خاراب بولۇشنىڭ بىر خىل ئالامىتىدۇر». ئۆي ئىچىدە تەربىيىلىك بىر خوتۇننىڭ بارلىقىغا ئۆينىڭ پاكىزلىكى، يوقلۇقىغا بولسا ئۆينىڭ پاسكىنىلىقى دەلىل بولىدۇ. ئەرلىرىگە قىزغىن كۆرۈنۈش ئۈچۈن پاكىز بولۇش، ئەھۋالغا قاراپ كىيىنىش، خۇش بۇي نەرسىلەرنى مۇۋاپىق سۈرۈش راۋا بولۇپ، پاكلىققا خىلاپلىق ئەمەستۇر. شۇڭا، تەربىيىلىك خوتۇنلار ئەرلىرى خالىغان رەۋىشتە پاكىزلىكنى ئادەت قىلىپ، ساپ قەلبى بىلەن ئىتائەتلىك كېلۇر. ئەرلىرى يېنىدا خۇشال ھالەتتە، مۇلايىم سۈپەتتە تۇرۇپ، يامان پۇراق، بولمىغۇر قىياپەتتە كۆرۈنۈشتىن ساقلىنۇر. خوتۇنلارنىڭ تەربىيىلىك بولۇشلىرى پۈتۈن ئائىلە ئۈچۈنمۇ مۇھىم بىر ئىش بولغىنىدەك، كىيىنىش - زىننەتلىنىشمۇ يالغۇز ئەرلىرى ئۈچۈن بولۇشى كېرەكتۇر. ئەكسىچە، توي، باغچا، كۆڭۈل ئېچىشتەك سەيلە - تاماشىلارغا بېزىنىپ - ياسىنىپ بېرىپ، ئۆيلىرىگە - ئەرلىرى قېشىغا رىغبەتسىز قىياپەتتە كونا كىيىملىرىنى كىيىپ كىرگۈچى خوتۇنلار تەربىيىسىز خوتۇنلاردۇر.

ئەرلىرىنىڭ مۇھەببىتىگە ئېرىشىش ئۈچۈن پاكىزلىق كېرەك دېدۇق. بىلەمسىز، پاكىزلىك دېگەن نېمە؟ پاكىزلىك دېگىنىمىز - سائەتلەپ سوپۇنلاپ يۇيۇنۇش، ھەر كۈنى كىر يۇيۇش ئەمەس، بەلكى ھاجەت ۋاقىتلىرىدا كېچىكتۇرمەي يۇيۇنۇش، يۇيۇنۇپ بولغاندىن كېيىن نەرسىلەرنى، ئەزالارنى پاكىز ھالىچە تۇتۇش دېمەكتۇر. ئەكسىچە، ئۆردەكتەك بىر تەرەپتىن سۇغا چۈشۈپ، يەنە بىر تەرەپتىن پاتقاققا چۆمۈلۈش ھەرگىز پاكلىق ۋە پاكىزلىك ئەمەس. بۇنداق قىلىش نىجىسلىقتىنمۇ يامان بىر سۈپەتتۇر. ئۇنىڭ ئۈستىگە، بىر تەرەپتىن تازىلىنىپ، يەنە بىر تەرەپتىن بۇلغىنىش، سۇ، ئوتۇن، سوپۇن، ۋاقىتنى زايا قىلىش دېمەكتۇر. گۈزەل كۆرۈنۈش ئۈچۈن كىيىنىش ۋە ياسىنىش راۋا ھېسابلانسىمۇ، لېكىن لايىقىدا بولۇش كېرەك. بەزەن نەرسىلەر بىلەن ياسىنىش مۇناسىپ ئەمەس. مەسىلەن:

1. ئۆز چېچىغا باشقا كىشىلەرنىڭ چېچىنى ئۇلىماق. دۇكانلاردىكى چاچلارنىڭ كۆپلىرى يوقۇملۇق كېسەل بىلەن ئۆلگەن خوتۇنلاردىن كېسىپ ئېلىنغاچقا، ئۇنى ئىشلىتىش خەۋپلىك. بۇ، ھەدىستىمۇ چەكلەنگەندۇر. شۇڭا، باشقىلارنىڭ چېچىنى تاقاش تۈگۈل يېقىن كەلتۈرۈشكىمۇ بولمايدۇ.

2. يۈز - قوللارنى بويىماق. بوياقلارغا زەھەرلىك ماددىلار قوشۇلغانلىقتىن، ياش خوتۇنلارنىڭ يۈز تېرىسىنى زەھەرلەپ، مومايلارنىڭ يۈزلىرىگە ئوخشاش قورۇق پەيدا قىلىدۇ. نەتىجىدە زىننەتلەش (بوياق) مەقسەتنىڭ پۈتۈنلەي ئەكسى تەسىرىنى پەيدا قىلىدۇ. بۇ خىل بوياقلارنىڭ بەزىلىرى كۆز بىلەن ئەقىلگىمۇ تەسىر قىلىدۇ. مەسىلەن، تېرىمىزدىكى كىلىتكىلار ئارقىلىق ئىچكى ئەزالارغا ھاۋا كىرىپ تۇرىدۇ. تەر شۇ تۆشۈكچىلەردىن چىقىدۇ. سالامەتلىك ئۈچۈن بۇ تۆشۈكچىلەرنى تازا تۇتماق لازىم. بىراق ئۇپا، بوياق قاتارلىق نەرسىلەر بىلەن يۈز - قوللارنى بويىغاندا تۆشۈكچىلەر ئېتىلىپ قالىدۇ - دە، سالامەتلىككە زىيان بولىدۇ.

3. چاچ تەڭگە تاقاش. چاچلىرىغا چاچ تەڭگە تاقاش، بوينىغا كۈمۈش، ئالتۇن تەڭگىلەرنى ئېسىش زىيانلىق بولۇپ، بۇ نەرسىلەر ئېغىر بولغاچقا، باش ۋە بويۇنلارغا زىيانلىقتۇر. ئۇنىڭدىن باشقا، بۇ نەرسىلەر ساپ پۇل بولغاچقا، يامان نىيەتلىك كىشىلەرنىڭ كۆزى چۈشۈپ، نىيىتىنىڭ بۇزۇلۇشىغا سەۋەب بولىدۇ. شۇڭا، بۇلارنى ئېسىپ يۈرگەندىن كۆرە بانكىغا قويۇپ، ئاز بولسىمۇ پىرسەنتىنى ئېلىپ تۇرۇش پايدىلىقراق.

ھايا ۋە ئىپپەت

ھايا ۋە ئىپپەت تەربىيىلىك خوتۇنلارغا ئادەتتۇر، ئەرلىرىگە سۆيۈملۈك كۆرۈنۈشنىڭ ئاساسىدۇر. ئەدەبسىز خوتۇنلارغا ۋە ئۇلارنىڭ ھاياسىز يۈرۈش - تۇرۇشلىرىغا ئار - نومۇسلۇق ھەر بىر ئەركىشى نەپرەت قىلىدۇ. خوتۇنى ھەر قانچە تېپىلمايدىغان پەرىزات بولسىمۇ، لېكىن ئۇ نومۇسسىز بولسا، ئەرنىڭ شۇ سائەتتىن باشلاپ ئىخلاسى قايتىپ، مۇھەببىتى سوۋۇپ، نەپرەتلىنىشكە باشلايدۇ. چۈنكى نومۇسسىزلىق بىلەن ھاياسىزلىق خەلق ئالدىدا ھېچقاچان ئەپۇ قىلىنمايدۇ. بۇنداق ئادەملەر تەڭرىگىمۇ دۈشمەن ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا، تەربىيىلىك خوتۇنلار بىر تەرەپتىن، ئەرلىرىنىڭ كۆڭلىنى ئىزدىسە، يەنە بىر تەرەپتىن، تەڭرىنىڭ غەزىپىگە ئۇچراشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن بۇ خىل ھاياسىزلىقتىن يىراق تۇرىدۇ. ھايالىق - نومۇسچان كىشى نەقەدەر كەمبەغەل بولسىمۇ، كىشىلەر ئالدىدا

ھۇرمەتلىنىدۇ. لېكىن ھاياسىز- نومۇسسىز كىشىلەر قانچىلىك باي، قانچىلىك مەرتىۋىلىك بولغان بىلەنمۇ ئېتىبارى يوقتۇر.

شەرمى - ھايا ئىسلام دەرىخىنىڭ بىر شېخى بولۇپ، شاخلىرى دۇنيادا بولسىمۇ، يىلتىزى جەننەتتىدۇر. بۇ شاخلارغا يېپىشقان زات ئەلۋەتتە ئۇنىڭ تومۇرلىرىغىمۇ تۇتىشىدۇ. تەربىيىلىك خوتۇنلارنىڭ يۈزلىرىدە ئەكس ئەتكەن قىزىللىق ھايانىڭ بەلگىسى بولۇپ، ئۇ، ئەرلەرنىڭ كۆڭلىگە چاقماقتەك تەسىر قىلىپ، مۇھەببەت ئۇرۇقلىرىنى چاچىدۇ. غەيرەت - شىكايەت، چېقىمچىلىق، ئۆسەك تېرىش ۋە يالغان سۆزلەشتەك بۇزۇق مىجەزلەر ھاياسىزلىقتۇر. تەربىيىلىك خوتۇنلار بۇ خىل يامان ئىللەتتىن خالىيدۇر. ئەگەر پەزىلەتلىك خوتۇنلار بۇ خىل ئىللەتتەك ئۆز تەبىئىيىتىدىن ئورۇن بېرىدىكەن، گۈناھى ئىككى ھەسسە ئاشىدۇ. ئاتا - ئانىسىغا، ئېرىگە، يېقىنلىرىغا يالغان ئېيتقان خوتۇن ئەڭ ئۇچىغا چىققان بۇزۇق ھەم تەربىيىسىز خوتۇن ھېسابلىنىدۇ. پەزىلەتلىك كىشىلەر يالغانچىنى خوتۇن قىلىپ تۇتۇش تۇگۈل ھەتتا خىزمەتچى قىلىپمۇ ئىشلەتمەس.

تەدبىر - غەيرەت

تەربىيىلىك خوتۇنلار ئۆي ۋە ئۆي ئىچىدىكى نەرسىلەرنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇش تەرتىپىگە ئالاھىدە دىققەت قىلىدۇ. تەرتىپ - ئىنتىزام ھەر بىر نەرسىنىڭ ئۆز جايىدا بولۇشىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ، مەئىشەت ئىلمىنىڭ ئەڭ مۇھىم بولغان بابىدۇر. ئۆي لازىمەتلىكلىرى ئۆزىگە يارىشا جايدا تۇرغاندا ئوبدان ساقلىنىپلا قالماي لازىم بولغاندا ئاسان تاپقىلى بولىدۇ. خوتۇنلارنىڭ تەربىيىلىك، ئىشنىڭ يولىنى بىلىدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدىغان ئالامەت نېمە؟ ئاشخانىسى پاكىز، يېمەك - ئىچمەك سايمانلىرى ساپ ۋە تازا، قاچا - قۇمۇچلىرى خۇددى دۇكاندىكىدەك تېگىشلىك ئورۇنلىرىدا بولۇشى، شۇ خوتۇنىنىڭ ئىش بىلەرمەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ. دېمەك، خوتۇن كىشى تەربىيىلىك بولسا، ئۆيمۇ تەرتىپلىك، تەربىيىسىز بولسا، ئۆيمۇ تەرتىپسىز ھالەتتە بولىدۇ.

شۇنىڭ ئۈچۈن، قانچىلىك باي، قانچىلىك مەرتىۋىلىك ۋە ھۈرمەتلىك بولسىمۇ، ئۆي ئىچىنى كۆزەتمەك، ھەر بىر نەرسىنى نازارەت قىلماق تەربىيىلىك خوتۇنلارنىڭ ئاڭلىق ۋەزىپىسىدۇر.

ئەگەر ئۆي ئىچىدە بۇ رەۋىشتە بىر كۆز بولمىسا، ھاجەتلىك نەرسىلەرگە مەخسۇس بىر ئورۇن بولمىسا، ئىشلىتىش ھەققىدە بىر نىزام بولمايدۇ - دە، جىددىي پەيتتە ئاددىي بىر نەرسىنى ئىزدەش ئۈچۈن بىر مۇنچە ۋاقىت ئىسراپ بولىدۇ. بۇنىڭ مىساللىرى ھەر بىرئۆيدە ھەر بىر سائەتتە پات - پات كۆرۈلۈپ تۇرىدۇ. ئاشخانا ۋە ئۆي ئىچىدىكى نەرسىلەر توغرىسىدا نىزام تۇزۇپ، قائىدە بىلەن ئىش كۆرگەن خوتۇن ساماۋار قويغۇدەك بولسا، بەش مىنۇتتا داستىخان ھازىرلىنىدۇ. بۇنىڭ ئەكسىچە بولغاندا، بەش مىنۇتتا ئەمەس، بەش سائەتتىمۇ ساماۋاردىن تاۋۇش چىقمايدۇ. كۆتۈپ ئولتۇرغانلارنىڭ تاقىتى تۇگەپ كېتىپ قالىدۇ. نەتىجىدە ئەر بىلەن خوتۇن ئارىسىدا بىر قەپەس جېدەل چىقىدۇ. ئۆينى ۋە ئۆي ئىچىدىكى نەرسىلەرنى تەرتىپكە سالمىغان خوتۇننىڭ قىلغان ئىشى، شەيتانىنىڭ بوينىغا مىنۇتلىپ ناخشا ئېيتقان ئادەم بالىسىنىڭ تۇگمەس ناخشىسىغا ئوخشاش قىزىقى يوق، ئاخىرى چىقماستۇر. بۇ خىل تەرتىپسىز رەۋىشتە مېھمان كۆتكەن خوتۇننىڭ ئۆزىمۇ ئورۇنسىز جاپا چەككەچكە، ئېرىدىنمۇ رەھمەت ئالالماي ئاخىرى ھاياتلىق لەززىتىنىڭ ئاخىرلىشىشىغا سەۋەب بولىدۇ. خوتۇن كىشى دېمەك - بىر ئۆينى قائىدە - تەرتىپ بىلەن تۇتقۇچىسى دېمەكتۇر. ئۇنداق قىلماي، ئىشلەيدىغان ئادەملىرىم بار، دەپ كۆرپىدە ئولتۇرۇپ سېغىز چاينىسا، قوشنا خوتۇنلارنى يىغىپ گەپ ساتسا، ئۆتكەن - كەچكەنلەر ھەققىدە سۆز تاراتسا ۋە ئەل ئارىسىدا بولغان ئىشلارنى سۈرۈشتۈرۈپ يۈرىدىغان بولسا، ئۇنىڭ تېتىقسىز خوتۇندىن نېمە پەرقى؟

سالامەتلىكنى ئاسراش ھەققىدە

سالامەتلىك بىر چوڭ بايلىققى، ئۇنىڭ ھەققى ھېچقاچان ئادا بولماس. پۈتۈن دۇنياغا شاھ بولغان بىلەنمۇ، تەن ساق بولمىسا ئۇنىڭ نېمىگە كېرىكى؟

كېسەلنىڭ تۈرلىرى كۆپ، سەۋەبلىرى ھەر خىل بولسىمۇ، تەجرىبە ئارقىلىق بەزىلىرىنىڭ سەۋەبلىرى باردۇر. كېسەللىك سەۋەبلىرىدىن مۇمكىن قەدەر ساقلانماسلىق تەكرىدىن ئېھسان قىلىنغان سالامەتلىك نېمەتلىرىگە كۇفرانلىق قىلىشتۇر.

شۇنىڭ ئۈچۈن تەربىيىلىك خوتۇنلار سالامەتلىككە زىيان قىلىدىغان نەرسىلەردىن ئالاھىدە ساقلىنىدۇ. بەزى ئاغرىقلارنى داۋالاشنىڭ مۇھىم قائىدىلىرىنى ئۆگىنىدۇ. خوتۇنلارنىڭ كۆڭلى يۇمشاق، شەپقەتلىك بولغاچقا، كېسەلنى ئوبدان، مۇلايىملىق بىلەن كۆتۈشنى بىلىدۇ.

سالامەتلىككە زىيانلىق نەرسىلەرنىڭ ھەممىگە مەلۇم بولغانلىرى، بەدەن قىزىغاندا ۋە مۇزلىغاندا سوغۇق سۇ ئىچمەسلىك، كۆمۈر ئىسىدىن ساقلىنىش، ئۆي ۋە ئورۇننى نەملىكتىن ساقلاش، مايلىق تاۋارلارنى كۆپ يېمەسلىك، كەيپ قىلغۇچى ئىچىملىكلەرنى ئىچمەسلىك، قىمار ئوينىماسلىق، زىنا قىلماسلىق، چېكىملىك چەكمەسلىكتۇر.

سالامەت بولۇش ئاساسەن بەدەن، كىيىم - كېچەك، تۇرغان ئورۇننى پاكىز تۇتۇش، تازىلىققا رىئايە قىلىش، تەنھەرىكەت قىلىپ بەرىش بىلەن ھاسىل بولۇر.

ئەخلاقىي پەزىلەتنى مەدھىيىلەش يولىدا بىر خىزمەت بولۇپ قالسۇن، دېگەن نىيەت بىلەن يازغان «تەربىيىلىك خوتۇنلار» دېگەن رىسالىمىز تامام بولدى. كۆڭلىمىزدىكى باشقا گۇيلىغانلىرىمىز يەنە يېزىش گۇچۇن ئاللادىن مەدەت تىلەيمىز.

تۇرمۇش ئەدەبلىرى

ئولبەنەتخان لۇتپۇللا سۇلايمان ئاخۇن قىزى

بۇ رىسالە 1898 ـ، 1899 ـ يىللىرى سانكىت پېتىربورگدا ئىككى قېتىم نەشىر قىلىنغان. رىسالە ئەدەب ـ ئەخلاق، ئاياللارنىڭ تۇرمۇشتىكى ئورنى ۋە ئائىلىۋى ۋەزىپىلىرى توغرىسىدا بولۇپ، ئۇنىڭدا ئەر ـ ئايال ئارىسىدىكى مۇناسىۋەت، بالىلار تەربىيىسى، ئائىلىنى يورۇتۇش، مۇھەببەت ۋە نىكاھ ھەققىدە غايەت ئىبرەتلىك مەسلىھەتلەر بايان قىلىنىدۇ.

«تۇرمۇش ئەدەبلىرى» ناملىق بۇ رىسالىنىڭ مۇئەللىپى لۇتپۇللا سۇلايمان ئاخۇنۇمنىڭ قىزى ئالىمە ئولبەنەتخان ھەققىدەرىزائىددىن ئىبنى پەخرىددىننىڭ «مەشھۇر خوتۇنلار» (1904 ـ يىل، ئورىنبورگ) دېگەن كىتابىدىن تۆۋەندىكىلەرنى ئوقۇيمىز: «ئالىمەئولبەنەتخان كىرمان ناھىيىسىدىكى ئىمام مۇھەممەد ئارىپ ئىبنى بېگتۆمۇرنىڭ رەپىقىسى بولۇپ، ئالىمە ۋە پازىلە بىرخوتۇندۇر. يېزىقى توغرا، ئىنشاسى تەكەللۇپسىزدۇر. بۇ ئەسەر پايدىلىق ۋە گۇزەل بولۇپ، ئۆمۇرنى، ئۇرۇق ـ ئەۋلادىمىزنى تەلىم ـ تەربىيەئارقىلىق تەربىيىلىشىمىز ئۇچۇن پايدىلىقتۇر».

ـ مۇھەررىردىن

مۇئەللىپە تەرىپىدىن بىر ـ ئىككى ئېغىز سۆز

مەلۇمكى، كۆپچىلىك تۇرلۇك ـ تۇمەن پىكىر ـ ئەندىشىلەر بىلەن بەنت بولۇپ ياشايدۇ. بۇ خىل پىكىر ـ ئەندىشىلەر مەيلى توغرا بولسۇن ياكى خاتا بولسۇن بەرىبىر ئۇنىڭ ساھىبىغا پۇتۇنلەي گۇزەل كۆرۇنۇشى، ئاجايىپ تۇيۇلۇشى تەبىئىي بىرھالدۇر.

شۇنىڭ ئۇچۇن مەندىمۇ بىر پىكىر بار، ئۇ، شەرئىەت بىلەن ئەقىلگە مۇۋاپىق بولغىنى ئۇچۇن، بۇ پىكىرنى توغرا دەپ بىلىش ئۇچۇن بىللە، مۇتلەق ئېتىقاد قىلماقتىمەن. بۇ پىكىر جىنىسدىشىمىز بولغان خوتۇنلار تائىپىسى ئارىسىدا ئىلىم ـ مەرىپەت تارقاتماق، ئۇلارنى مەلۇمات ساھىبلىرى قىلىپ يېتىشتۇرۇشتىن ئىبارەتتۇر.

چۇنكى، دۇنيادا مەۋجۇت بولغان ئىنسانلارنىڭ يېرىمى خوتۇنلاردۇر. ئائىلىنىڭ بەختلىك، ساغادەتلىك بولۇشىمۇ خوتۇنلارنىڭ ئەقىللىق، ئىلمىي بولۇشىغا باغلىقتۇر. ئۇلارنىڭ تەربىيىلىرى ئارقىلىق دۇنيادا ئۇلۇغ زاتلارنى يېتىشتۇرۇپ چىققىلى بولىدۇ.

ئەگەر خوتۇن كىشى ئوقۇغان بولسا، شەك ـ شۇبھىسىزكى ئۆزىنىڭ كىملىكىنى، ۋەزىپىسىنىڭ نېمىدىن ئىبارەتلىكىنى بىلىدۇ ـ دە، بالىلىرىنى پەزىلەتلىك قىلىپ تەربىيىلەيدۇ. ئېرى بىلەن ياخشى مۇئامىلىدە بولۇپ بەختلىك ھايات كەچۇرىدۇ. شۇ سەۋەبلىك ئۆزىنىڭمۇ، ئېرىنىڭمۇ، بالىلىرىنىڭمۇ دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە روھى خۇرسەن بولىدۇ.

مەن ۋەتىنىمىزدىكى خوتۇن ـ قىزلارغا «تۇرمۇش ئەدەبلىرى» نى بايان قىلىپ، ئۇشبۇ رىسالىنى ئۆز تىلىمىز بىلەن يازدىم. خۇدا خالىسا، بۇ رىسالە ھېچ بولمىغاندا بەزى جىنىسداشلارغا پايدىدىن خالىي بولماس، دېگەن ئۇمىدتىمەن. ماڭا شۇنىڭ ئۆزى كۇپايىدۇر.

— ئالىمە ئولبەنەتخان

خوتۇنلار بىلەن ئەرلەرئوتتۇرىسىدا بولىدىغان ئەدەب ھەققىدە

تەجرىبىلەردىن قارىغاندا، خوتۇنلارنىڭ گۇزەل خۇلق ـ مىجەزلىك بولۇشى سەۋەبلىك ئەرلىرىمۇ گۇزەل خۇلقلۇق بولىدۇ. بۇنىڭ ئەكسىچە، ئەگەر خوتۇنلار يامان خۇلقلۇق بولسا، ئەرلىرىنىڭ خۇلقىمۇ شۇنىڭغا قاراپ بۇزۇلىدۇ ۋە يامانلىشىدۇ. ئەر بىلەن خوتۇن ئارىسىدا بولغان تۇرمۇش ھاياتىدا ئۆز ئارا كېلىشىش بولمىسا، ھەر ئىككى تەرەپ ئۇچۇن قاتتىق ھەسرەت، زور بىئاراملىق بولىدۇ ـ دە، نەتىجىدە تۇرمۇشنىڭ لەززىتى كېتىپ، خاتىرجەملىك تۇگەيدۇ. چارە ـ تەدبىرمۇ نەتىجە بەرمەستىن، پۇتۇن ئائىلە ئەزالىرى ئارىسىدا بىر ـ بىرىگە دۇشمەنلىك پەيدا بولۇپ، بالىلارنىڭ تىنچلىقى يوقىلىپ، ئەدەب ـ ئەخلاق دائىرىسىگە سىغمايدىغان غەيرىي ئىشلار كېلىپ چىقىدۇ. شۇڭا، تۇرمۇشنى مەنىلىك ئۆتكۇزۇش، ئۇنىڭغا ئىنتىلىش بىرىنچى بولۇپ خوتۇنلارنىڭ ئۇستىگە چۇشۇشى، ئەلۋەتتە شۇنداق بولۇشى لازىمدۇر.

ئەرلەر بىلەن ئىناق تۇرمۇش ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن خوتۇنلار مۇنۇ ئىككى تۈرلۈك نەرسىنى ئېتىبارغا ئېلىشى لازىم:

بىرىنچىسى، ئەرلىرىنىڭ مىجەز - خۇلقىنى ئوبدان بىلىشى، بىلىش ئۈچۈن كۆپ قېتىم سىنىشى ۋە شۇنىڭغا مۇۋاپىق ئىش كۆرۈشى لازىمدۇر. يەنى ئەر بولغۇچى كىشى قانداق ئىشلاردىن خۇرسەن بولىدۇ، قانداق ئىشلاردىن كۆڭلى قالىدۇ، قانداق ئىشلارنى ياخشى كۆرمەيدۇ، نېمىدىن كۆڭلى بۇزۇلىدۇ، بۇنى بىلىشى، ھەر ۋاقىت ئەرلىرىنىڭ تەبىئىيىتىنى ئېنىق بىلىپ، ئۇلارنىڭ ياقتۇرىدىغانلىرىنى قىلىشلىرى، ياقتۇرمايدىغانلىرىنى مۇمكىن قەدەر قىلماسلىقلىرى لازىمدۇر.

ئىككىنچى، ئەرلىرىگە ئىتائەتلىك خوتۇنلار توغرىسىدىكى ياخشى خەۋەرلەرنى ھەمدە ئىتائەتسىز خوتۇنلار ھەققىدىكى يامان خەۋەرلەرنىمۇ بىلىپ تۇرۇشلىرى لازىمدۇر. شەرئىتىمىز ئىتائەتلىك خوتۇنلارغا «ئوبدان خوتۇن» نامىنى بېرىپ، ئەمەللىرى بەدىلىگە كۆپ ساۋابلارنى تاپىدىغانلىقىنى ۋەدە قىلسا، ئىتائەتسىز خوتۇنلارنى «بەشەم، لۇلى، ئۇياتسىز خوتۇن» دەپ ئاتاپ، دۇنيادا كۆرگەن مۇشەققەتلىرىدىن ئارتۇق ئازابلارنى ئاخىرەتتە كۆرىدىغانلىقىنى بىشارەت قىلغان.

ئەبۇ ھۇرەيرەدىن (خۇدا ئۇنىڭغا رەھمەت قىلسۇن): ئەگەر بىر خوتۇن تېگىشلىك بولغان پەرىزلەرنى ئۆتەپ، ھارام ئىشلاردىن ساقلانسا، ئېرىگە قانائەت قىلسا، ئۇنىڭ ئورنى جەننەتتە بولىدۇ، دەپ رىۋايەت قىلىدۇ. لېكىن، ئەر بولغۇچى ئۆز خوتۇنىنى بىرەر گۇناھلىق ئىشلارغا بۇيرۇسا ياكى زورلىسا، ئايال بۇنى قوبۇل قىلماسلىقى لازىمدۇر، ئەلۋەتتە. تەكرىمۇ گۇناھ قىلغان بەندىنىڭ ئىشلىرىنى ئەسلا قوبۇل كۆرمەيدۇ.

مۇبادا، بىرەر ياخشى خوتۇن ئۇشبۇ رەۋىشتىكى بۇزۇق ۋە گۇناھلىق ئىش - ھەرىكەتلەرگە مەجبۇرلىغۇچى ئەرگە مۇپتىلا بولۇپ قالسا، مۇمكىن قەدەر سەۋر قىلىپ تەكرىدىن ئېرىگە ئىنساب - تەۋفىق تىلەپ دۇئا قىلسۇن، بۇنىڭ بىلەن ئىش پۈتمىسە، ئۇنداق ئەردىن ئايرىلىش يولىنى كۆرۈشكە شەرئىەت تەرىپىدىنلا ئەمەس، جەمئىيەت تەرىپىدىنمۇ رۇخسەت قىلىنىدۇ.

ئەرلەرگە يېقىشىنىڭ شەرتلىرى مۇنۇلاردىن ئىبارەتتۇر: بەدەن، كىيىم - كېچەكلەرنى سېسىق پۇراقلاردىن، چاڭ - توزان ۋە مەينەتچىلىكتىن پاكىز تۇتماقتۇر. ئەرلەرنى رازى قىلىش مەقسىتىدە بۇ ئىشلارنى قىلماق شەرئىەت بابىدىمۇ ياخشى ئەمەل ھېسابلىنىدۇ. بۇنىڭغا مۇۋاپىق بىر ئەرەب خوتۇنىنىڭ قىزىنى توي كۈنى كۈيئوغلىغا تاپشۇرغان ۋاقتىدىكى ئېيتقان نەسىھەتلىرىنى بۇ يەردە يېزىپ كەلتۈرىمىز. بۇ ئەرەب خوتۇنىنىڭ نەسىھەتلىرى بىزنىڭ قىزلىرىمىزغىمۇ ئېيتىشقا لايىقتۇر. نەسىھەتنىڭ ئۆزىمۇ شۇنداق پاساھەتلىكتۇر.

ئۇ دېدىكى: «قىزىم! ئۇلپەت بولغان ئۆيىڭدىن چىقتىڭ، بىلمىگەن تۇشەككە كىردىڭ، تونۇمىغان كىشىگە يولداش بولدۇڭ، ئەمدى ئۇشبۇ يولدىشىڭغا سەن يار بولغىن! ئۇ ساڭا كۆك بولۇر، سەن يەر كەبىي ئاستىدا تۇر! ئۇ ساڭا كۆك شەكلىدە سايە بولۇپ تۇرۇر ۋە شاپالىق يامغۇرلىرى بىلەن كۆك يەرنى راھەتلەندۈرگەنگە ئوخشاش، ئۇمۇ ساڭا مەرھىمەتلىك بولۇر. سەن ئۇنىڭغا تۇشەك بول! ئۇ ساڭا تېرەك بولۇر؛ سەن ئۇنىڭغا كېنىزەك بول! ئۇ ساڭا قۇل بولۇر. مۇمكىن بولمايدىغان ئىشلار ئۈچۈن ئۇنى زورلىما! چۈنكى بۇنداق ئىش ئاچچىقىغا سەۋەب بولۇر. ئۇنىڭدىن يىراق بولما، ئۆزۈڭنى ئۇنتۇلدۇرىسەن. نەقەدەر يېقىن بولسا، سەنمۇ شۇ قەدەر يېقىن بول. ئۇنىڭ بۇرنىنى ئەسكى ۋە سېسىق پۇراقلاردىن، قۇلىقىنى يامان، شەخسىيىتىگە تېگىدىغان زەھەرلىك سۆزلەردىن ساقلا. پاك ۋە پاكىزلىققا ئادەت قىل، سەندىن ھەر ۋاقىت خۇش بۇيلۇق كېلىپ تۇرسۇن. سۆزۈڭنى شېرىن، يۇزۈڭنى ئۇچۇق قىل، ئېرىڭ ياخشى ۋە مۇلايىم سۆزلەردىن باشقا نەرسىنى سەندىن ھېچقاچان ئاڭلىغۇچى بولمىسۇن. كىر كىيىم ۋە رىغبەتسىز قىياپەت بىلەن ئېرىڭ كۆزىگە كۆرۈنمە. ئادەتتىكى كۆرۈنۈش چاغلىرىدا ئېرىڭ سېنى رىغبەتسىز رەۋىشتە كۆرمىسۇن، بەلكى گۈلدەك ئېچىلىپ تۇرغان خۇشخۇي چىرايىڭ بىلەن كۆرسۇن».

خوتۇنلارغا يەنە شۇنىمۇ ئېيتىش لازىمكى، ئەر بىرەر ئىش بىلەن بەنت بولۇپ، بىقەستەن خوتۇنىغا ئاچچىقلانغان چاغلىرىدا (خوتۇن كىشى) سەۋر قىلىپ، ئاچچىقىنى يۇتۇپ چىدىشى ياكى ئۆزىگە ئېيلىپ كەتمەي ئۆتكۈزۈۋېتىشى ھەم خەيرلىك ئۈمىد كۈتۈشى لازىمدۇر.

ياخشى خوتۇنلار ئەرلىرىنىڭ كۆزى چۈشكەندە ئوچۇق چىرايى بىلەن خۇرسەن قىلىپ، تاپشۇرغان خىزمەتلىرىنى ئىخلاس بىلەن قوبۇل قىلىپ ئورۇندايدۇ. ئەرلىرى سەپەردە بولسا، ئۆزىنى، ئۆيىنىڭ مال - مۈلكىنى ئوبدان ساقلايدۇ، پەرىز مەجبۇرىيەتلىرىنى ئۆتەيدۇ، ئۆزىنى ساداقەتسىزلىك ۋە ئەدەبسىزلىكتىن پاك تۇتىدۇ. قىلغان خىزمەتلىرى بىلەن ئەرلىرىگە مىننەت قىلمايدۇ. ئەرلىرىگە ئۆز ۋاقتىدا يېمەك - ئىچمەك ھازىرلاپ، كىيىملىرىنى يۇيۇپ، پاكىز كەيدۈرۈپ، ئائىلىدىكى سەرپ - خىراجەت خۇسۇسىدا ئەرلىرىنىڭ كۆڭلىگە قايغۇ - ھەسرەت سالمايدۇ. ھەتتا ئەرلىرىگە قاتتىق ئاۋاز بىلەن

سۆزلىمەستىن، بەلكىم مۇلايىم، گوچۇقچىراي، لاتاپەتلىك سۆزلەيدۇ. گۆيىنى تاشلاپ چىقىپ كەتمەيدۇ. ھەتتا ئاتا - ئانا ۋە ھۆرمەتلىك قېرىنداشلىرىنىڭ قېشىغا بارغاندىمۇ گەرلىرىدىن سوراپ، رۇخسەت بىلەن بارىدۇ. پۇلنى بىكارغا، گەرزىمەس نەرسىلەرگە گىسراپ قىلمايدۇ، ئارتۇقچە خىراجەت قىلمايدۇ. ھەتتا گەرلىرىدىن بىسوراق مالدىن سەدىقە بەرمەيدۇ. مۇبادا گەرلىرىنىڭ باشقا خوتۇندىن بولغان بالىلىرى بولسىمۇ، ئۇلارغا زۇلۇم سالمايدۇ.

سۆپەتلىك - بەلەن خوتۇنلار گەرچە ئاز بولسىمۇ، ئەمما دۇنيا يۈزىدە ھەر ھالدا باردۇر. بۇ خىل ئالىيجاناب خوتۇنلارغا توغرا كەلگەن گەرلەردەك بەختلىك كىشى ھەرگىزمۇ بولماس.

ئەگەر خوتۇنلارنىڭ ئالىيجاناب بولۇشلىرىنى ئىزدىسەك، ئۇلارنى بەختلىك بولۇشقا رىغبەتلەندۈرسەك، ئۇنداقتا قىز بالىلارنى ياخشى مۇئەللىملەردە ئوقۇتۇشقا ۋە ئالىي بىلىم يۈرتلىرىدا تەربىيىلەشكە ئىنتىلىشىمىز كېرەك. ئالىي تەربىيە كۆرگەن قىزلار ۋاقتى كەلسە گەرلىرىگە ئەقىل كېگەشچىسى بولۇپلا قالماي، بالىلارنى ياخشى تەربىيىلىگۈچى ئانا بولۇپ قالىدۇ، شۇنداقلا گەرلىرىنىڭ ئۇتۇقلىرىنىڭ سەۋەبچىسى، مال - مۇلكىنىڭ قاراۋۇلى ۋە گەرلىرىدىن بەكرەك بۈيۈم يىغىدىغان تىرىشچان باشقۇرغۇچى بولۇپ قالىدۇ.

ئوسال خوتۇنلار

ئوسال ۋە بىشەم خوتۇنلارنىڭ ئادەتلىرى يۇقىرىدا ئېيتقان ياخشى نىيەتلىك خوتۇنلارنىڭ ئادەتلىرىدىن تامامەن باشقىچە بولىدۇ. بىشەم خوتۇنلار يوق نەرسىلەر ئۈچۈن گەرلىرى بىلەن ئۇرۇش - جېدەل قىلىدۇ. گەرلىرى بىرەر ئىشنى بېجىرەلمىسە، ئۇزاققىچە جېدەل قىلىپ ئارام بەرمەيدۇ. ئۆزىنىڭ دېگىنىنى قىلدۇرۇش ئۈچۈن جېنىنىڭ بېرىچە كۈچەيدۇ. گەرلىرى گەپتىن قالمىغىچە ياكى ئۆيدىن چىقىپ كەتمىگۈچە، قۇلاق - مېڭىسىنى يەپ سارىڭ قىلىۋېتىدۇ. ھە دېسە قىلغان ئىشلىرىنى پەش قىلىپ، ئۆلگىچە مىننەت قىلىدۇ. گەرلىرىدىن كۆرگەن ياخشىلىقلارنى ئىنكار قىلىدۇ، ھەتتا ئۇ يالماي نومۇسسىزلارچە: «مەن سېنىڭدىن ھېچبىر ياخشىلىق كۆرمىدىم، ئىسىت، سەن بىلەن ئۆتكەن ئۆمرۈمگە» دەپ ئاجراشماقچى بولىدۇ. ھالبۇكى، بۇنداق خوتۇنلار ئۆزلىرىنى بەختسىز قىلغىنىنى ئاز دەپ، گەرلىرىنىمۇ ھەسرەتتە قالدۇرىدۇ. بالىلارنى يېتىم قىلىدۇ (مۇھەررىردىن). ئەپسۇس، ئۇلار بۇ خىل ئوساللىقتىن كۆرە، گەرلىرىنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈرمەي، سىلىق - سىپايىلىق بىلەن ئۆزمەقسىتىنى چىرايلىقچە دېسە، گەرلىرىنىڭ ئىخلاس ۋە مۇھەببىتىنىڭ ئېشىشىغا سەۋەب بولۇرىدى.

گەرلەر

تۇرمۇش ۋە مەنىشەت گەرلەر بىلەن خوتۇنلار ئارىسىدا گورتاق بىر ئىش بولغىنىدىن ئۆچۈن، خوتۇنلار توغرىسىدا يازغىنىمىزدەك، گەرلەر توغرىسىدىمۇ ئاز - تولا گەپ قىلماق لازىمدۇر. شۇڭا، بۇ ماۋزۇدا گەرلىرىمىز ھەققىدە مۇنازىرە قىلىمىز.

گەرلەرنىڭ ئەقلى، جىسمانىي قۇۋۋىتى خوتۇنلاردىن ئارتۇقلۇقىدا شۇبھە يوقتۇر. شۇنداق ئىكەن، دۇنيا ۋە تىرىكچىلىكنىڭ ئاچچىق - چۈچۈكلىرىگە نىسبەتەن زەئىپ بولغان خوتۇنلار سەۋر قىلغان ۋە تۇرمۇش قۇرغان ئەھۋالدا ئەقىللىق ھەم قۇۋۋەتلىك بولغان ئەرلەر ھەر بىر ئىشتا ئادىل بولمىغاندا بەكمۇ ئەيىب ھېسابلىنىدۇ. خوتۇنلارغا شەپقەتلىك، مەرھىمەتلىك بولۇش بىلەن بىرگە، ئۇلاردىن ئۆتكەن سەۋەنلىك ۋە خاتالىقلارنى ئەپۇ قىلىش لازىمدۇر. رەسۇل ئەكرەمدىن «سىزنىڭ ياخشى نىيەتتە بولغىنىڭىز - خوتۇنىڭىزغا ياخشى بولغىنىڭىزدۇر» دېگەن مەزمۇندىكى ھەدىس كۆچۈرۈلگەن. يەنە رەسۇل ئەكرەمدىن: «مۆمىنلەر ئارىسىدا قانداق مۆمىنلەرنىڭ ئىمانى كامىل بولۇر؟» دەپ سورىغاندا، «خوتۇنىغا ياخشى مۇئامىلە قىلغانلارنىڭ» دەپ جاۋاب بەرگەن.

ئەرلەر ئۆز ئائىلە - جەمەتلىرىگە نىسبەتەن پادىچىغا ئوخشايدۇ. ئوتلاقتا يۈرگەن ھايۋانلارغا پادىچى مەسئۇل بولغىنىغا ئوخشاش، ئائىلە - جەمەت ئىشلىرىدا بولىدىغان ئىشلارنى ئەرلەردىن سوراش، پىكىر ئېلىش زۆرۈردۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن ئەرلەر خوتۇنلارنىڭ ئىچكى - تاشقى تەرەپلىرىنى يەنى كۆڭۈل - خاراكتېرىنى تەربىيىلىمەك قائىدىگە چۈشۈرمەك، ئوچۇق چىراي ۋە ئوچۇق سۆز بولماق كېرەك.

بەزى ھېكمەلەر (ئەھۋالنى توغرا بىلگۈچە لەردىن رىۋايەت قىلىشچە) ئەھلىگە ئوچۇق چىراي بولمىسا، تېگىشلىك ۋاقتىتا مۇرەسسە قىلمىسا، ئول كىشىدىن تۇرمۇش لەززىتى كېتىپ قالىدۇ. بۇ، تەجرىبە بىلەن ئىسپاتلانغان توغرا ھەقىقەتتۇر.

تۇرمۇش بەختلىك بولسۇن، دەپ نىيەت قىلغان ھەر بىر كىشى ئۆز خوتۇنىنىڭ تەبىئىيىتى بىلەن ئۆز تەبىئىيىتىنى بىر ئورۇنغا قويۇپ، ئىككى تەبىئەتنى بىر - بىرىگە يېقىنلاشتۇرۇش ئۈچۈن ئىنتىلىشى لازىمدۇر. ئاشۇنداق چارە - تەدبىرلىك ئەمەلىي خىزمەتلەرنى مۇۋاپىقلاشتۇرۇش ئارقىلىق ئىككى ئارىنى بىرلەشتۇرۇش كېرەك. ئىلىم - پەزىلەت ئىگىلىرىنىڭ بۇيرۇغان ۋە ئۆزلىرى ئىزچىل ئەمەل قىلغان ئادەت - ئىشلىرىغا ئەگەشمەك مۇناسىپتۇر. چۈنكى ئەر بىلەن خوتۇن

ئوتتۇرىسىدىكى تۇرمۇشنىڭ نازۇك قائىدىلىرىنى بايان قىلىپ ئېيتىلغان سۆزلەر ۋە يېزىلغان كىتابلار ھېسابسىز كۆپ بولۇپ، ئۆتمۈش تارىخىمىزنىڭ، ئۇزۇن ئەسىرلىك تەجرىبە - ساۋاقلىرىمىزنىڭ بۇيۇك يەكۈنىدۇر. شۇ جۈملىدىن مەشھۇر ئالىم، رەھمەتلىك پەقىر ئەبۇلەيىس خوتۇنلارنىڭ ئۆز ئەرلىرى ئۈستىدىكى ھەقلىرى ھەققىدە سۆزلەپ كېلىپ: ئەرلەر ئۆز خوتۇنلىرىغا ھالال يېگۈزۈپ، ھالال ئىچكۈزۈپ، ھالال كىيىندۈرسۇن. ئۇلارغا جاپا ۋە زۇلۇم قىلمىسۇن. مۇبادا ئۇلار گەپ ئاڭلىمىسا، ئەدەبسىزلىك قىلسا، سەۋىر قىلىپ، نەسىھەت قىلسۇن. ئۇلارنىڭ سەۋەنلىكلىرىنى كەچۈرسۇن، قىسمەنلىرىنى بولسا بىلمەسكە سالسۇن، دېگەنىدى.

ھەممىمىزگە مەلۇمكى، ئۆي ئىچىدىكى بارلىق ئۇششاق - چۈششەك ئىشلارنى خوتۇنلار باشقۇرۇپ بىر تەرەپ قىلىدۇ. ئۆي سايمانلىرىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ھەر كۈنى كۆپ قېتىم ئۇلارنىڭ مۇبارەك قوللىرىدىن ئۆتىدۇ. ئىشلىتىش جەريانىدا ئۇ سايمانلارنىڭ بەزىلىرى بولۇپمۇ قاچا - قۇچىلار سۇنۇپ ياكى بۇزۇلۇپ كېرەكتىن چىقسا، بۇنىڭ ئۈچۈن ئەدەبسىزلەرچە غەزەپلىنىش ئەرلەرگە ئەسلا مۇناسىپ ئەمەستۇر. ئەرلەرمۇ خوتۇنلارغا ئوخشاش بۇ خىل ئىشلار بىلەن شۇغۇللانغان بولسا ئىدى، ئەلۋەتتە ئۆزلىرىمۇ ئۇنىڭدىن كۆپ سۇندۇرغان ھەم بۇزۇپ كېرەكتىن چىقارغان بولاتتى. شۇڭا، بۇنداق تەسادىپىيلىق چاغلاردا ئاياللارنى مۇتلەق ئەپۇ قىلىش لازىمدۇر. شىجائەتلىك ساھىبقىران ھەزرىتى ئۆمەر (خۇدا ئۇنىڭغا رەھمەت قىلسۇن) مۇنداق دېگەن: «خوتۇنلار مېنى گۈناھتىن ساقلاشقا سەۋەبچى بولدى، ئۆيۈمگە كۆيۈنۈپ مېلىمنى باقتى، بالىلىرىمنى ئىمىتىپ، كىيىملىرىمنى يۇدى، تاماقلىرىمنى ئېتىپ، نانلىرىمنى يېقىپ، بالىلىرىمنى تەربىيىلىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن مەن ئۇلار سەۋەنلىك ئۆتكۈزسەمۇ كېچىرىمەن». مادامىكى، سىزلەرنىڭمۇ خوتۇنلىرىڭىز شۇنداق بولمىسا. شۇنداق ئىكەن، ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ پەزىلىتى ئەرلىرىمىزگىمۇ ئۇلگە بولۇشقا مۇناسىپتۇر، ئەلۋەتتە.

قېيىن ئانا بىلەن كېلىنلەر ئارىسىدا بولىدىغان قائىدە ھەققىدە

ئىسلام شەرىئىتىدە ئىلىم - پەننىڭ ئەۋزەللىكى توغرىسىدا كۆپ سۆزلەر بايان قىلىنغان. ئۇنىڭدا: «ئۆزۈڭگە راۋا كۆرگەننى ئۆزگىگىمۇ راۋا كۆرگىن» دېگەن بىر قائىدە بار. كېلىنلەر ھەققىدە سۆز قىلغاندا بۇ قائىدىنى جاتىرىدە تۇتۇش كېرەك بولغاچقا، شۇڭا سۆز بېشىدا ئۇنى زىكرى قىلدۇق.

قېيىن ئانىلار كۆپ ياشىغان ھۆرمەتلىك كىشىلەر بولغاچقا، ئۆي تۇتۇشنىڭ قائىدە ۋە چارە - تەدبىرلىرى ئارقىلىق كېلىنلەرنى ياخشى ئادەتلەرگە، قىز بالىلارنى بولسا گۈزەل ئەخلاقىي پەزىلەتلەرگە ئۆگىتىشلىرى لازىمدۇر. بولمىسا كېلىنلىرىگە جەبرى - جاپا، قىزلىرىغا كەلگۈسىدە بەختسىزلىك كەلتۈرىدۇ. بۇ، ئەيىب بولۇپلا قالماي بەلكى گۇناھتۇر.

شۇ كۈنلەردە كۆز قارىچۇقىمىزدەك كۆرۈپ ئۆستۈرۈۋاتقان قىزلىرىمىز بىر كۈنلەردە سىزنىڭ تەربىيىڭىزدىن ئايرىلىپ چەت يۇرتلارغا، بىلمىگەن - كۆرمىگەن كىشىلەر ئارىسىغا چۈشۈپ كېلىن بولۇپ كېتىدۇ، بەلكىم كەتكەندۇر. شۇنداق قىزلىرىڭىزنىڭ خۇش تىرىكلىك بىلەن بەختلىك ئۆمۈر ئۆتكۈزۈۋاتقانلىقىنى كۆرسىڭىز نەقەدەر شادلىنىپ، نەقەدەر سۆيۈنىسىز. مادامىكى، ئۇلارنى ئاياغ ئاستىدا، جەبرى - جاپا ئىچىدە كۆرگىدەك بولسىڭىز قان ياشلىرىڭىزنى تۆكۈپ قايغۇرىسىز. شۇنداق ئەمەسمۇ؟ سىزگە كېلىن بولۇپ چۈشكەنلەرمۇ بىراۋلارنىڭ كۆز قارىچۇقى، ھاياتىنىڭ سەمەرىسىدۇر. ئۇلارمۇ سىزلەرگە ئوخشاش قىزلىرىنىڭ بەختلىك تۇرمۇش كەچۈرۈشىنى ئىستەيدۇكى، ھېچقاچان قايغۇلۇق خەۋەرلەرنى ئاڭلاشقا رازى ئەمەس! شۇڭلاشقا، سىز قېيىن ئانىلار ياخشى كۆرگەن، سۆيگەن نەرسىنى باشقىلارغا ھەم سۆيۈشنى ئۆگىتىشىڭىز لازىمدۇر. بۇ بىر ئەقىلدۇركى، ئالتۇن بېرىپ ئېلىپ بولماس. بەزىبىر قېيىن ئانىلار بارکى، كېلىنلىرىنى ھەر ۋاقىت خارلايدۇ، ئۇلارنىڭ قىلغان ئىشلىرى، سۆزى - ھەرىكەتلىرىدىن قۇسۇر چىقىرىپ ھە دېسىلا ئەيىبلەيدۇ. پۇرسەت كەلگەندە ئوغۇللىرىغا يامانلاپ ئۈستىدىن بولار - بولماس سۆزلەپ، يامان كۆرسىتىشكە تىرىشىدۇ. نەتىجىدە ئوغلىنى خوتۇنىدىن ئاجرىشىشقا دەۋەت قىلىدۇ، ئاجراشمىسا، ئۆي ئايرىشقا زورلايدۇ. يېمەك - ئىچمەكتىنمۇ قىسىدۇ. شۇ سەۋەبلىك ئورۇنسىز رەنجىشتە بىر خانداننىڭ بەختى سورۇلۇپ كېتىدۇ، ئوتتۇرىدا دۈشمەنلىك پەيدا بولىدۇ، ھاياتلىرى تەمسىز، دۇنيالىرى لەززەتسىز تۈيۈلىدۇ. ئاخىرى بۇ ئائىلە ئادەملىرى ئىناقسىزلىقتىن تارقىلىپ خانۇ - ۋەيران بولۇپ كېتىشىدۇ. ھالبۇكى، بۇنىڭ ئەسلى سەۋەبى قېيىن ئانىنىڭ پەزىلەتسىزلىكىدىن باشقانەرسە ئەمەس. دۇنيادا، بولۇپمۇ تۆت - بەش كۈنلۈك قىسقىغىنە ئۆمرىدە ئەمدى چېچەكلەشكە، مېۋە بېرىشكە تەييارلانغان ياشلارنىڭ شېرىن ھاياتىغا زەھەر قوشۇپ، بەختىگە زامىن بولغان ئەقىلسىز خوتۇنلارغا مەيلى ھايات ۋاقتىدا بولسۇن، خاھى ئۆلگەندىن كېيىن بولسۇن ھېچكىم سېغىنىش بىلەن قارىمايدۇ، رەھمەت بىلەن

يادلىمايدۇ. چۈنكى ئۇلار سېغىنىدىغانلارنىڭ كۆڭلىنى سۇۋۇتۇپ - مۇزلىتىپ كەتكەن.

ئەمما ياخشى قېيىن ئانىلارنى ھەر قانداق كىشى ماختاش، ئەسلەش، سېغىنىش ۋە مىننەتدارلىق بىلەن يادلاپ تۇرىدۇ. باشقىلارغا ئىبرەت، ئۆرنەك قىلىپ كۆرسىتىدۇ. شۇلار جۇملىسىدىن بىرى مېنىڭ قېيىن ئانام تۇتىيە پەيزۇللا قىزىدۇر (ئاللا رەھمەت قىلسۇن). ئۇ، ئۆي ئىچىدە ئەقىل - شەپقەت بىلەن تەدبىر كۆرسەتكەندە باشقىلار ئۇنىڭ ئىلىم - بىلىملىرىدىن لەززەت ئالاتتى. كېلىنى بولغىنىم ئۈچۈن مەن پېقىردىن يەنە ئىلىم ئۆگىنەتتى. ئۇ مەرھۇمە پەزىلەتلىك خوتۇنلارنىڭ بىرى بولۇپ، ئاللا تائالانىڭ بەرگەن نېمەتلىرىگەشۈكرى قىلىپ دۇنيادىن پاكىز كەتتى.

قېيىن ئانىلار شەپقەتلىك ۋە مېھرىبان بولۇشلىرى لازىم بولغىنىدەك، كېلىنلەرنىڭمۇ قېيىنئانىلىرىغا ئىتائەت قىلىشى، خىزمەت قىلىشى - ئۇلاردىكى ئەخلاق گۈزەللىكىنىڭ ئالامىتىدۇر. بۇنىڭدا قىلچىمۇ شۈبھە يوقتۇر. قېيىن ئانىلىرىغا ياخشى خىزمەت قىلىپ دۇئاسىنى ئالغان كېلىنلەرگە نۆۋەتتە كەلگەندە ئۆز كېلىنلىرى ھەم خىزمەت قىلىدۇ. «خىزمەت قىلغان خىزمەت كۆرەر» دېگەن شۇ!

ياخشى تۇرمۇش كەچۈرۈشنى كېلىنلەرمۇ ئىزدىگەندەك، قېيىن ئانىلارمۇ يىللاپ ئۆستۈرۈپ تەربىيىلىگەن ئوغۇللىرى ئۈچۈنمۇ تەلەپ قىلسا كېرەك. كېلىنلەر قېيىن ئانىلىرىنىڭ تۇغقان ئانىلىرى سىياقىدا كۆرۈپ، خىزمىتىنى قىلىش بىلەن رازى قىلسا، ھەر ئىككىسى تەرەپنىڭ ۋەزىپىسى كامالەتكە يەتكەن بولىدۇ - دە، شۇ ئۆينىڭ رىزىق - مەئىشتى بایاشات، تىرىكچىلىكى ھەمىشە كۆكۈلدىكىدەك - ئۆز جايىدا بولىدۇ.

ئۆگەي بالىلار ۋە ئۆگەي كېلىنلەر ھەققىدە

خوتۇنلارنىڭ ئەقىللىق، ساپ دىل - ياخشىلىرى ئۆگەي بالىلار بىلەن كېلىنلەر ئارىسىغا كەلگەندە مەلۇم بولىدۇ. ياخشى خوتۇنلار شۇ چاغدىن باشلاپلا ئۆزىنى ئۆگەيلەرگە ۋە كېلىنلىرىگە كۆيۈمچان قىلىپ كۆرسىتىشكە تىرىشىدۇ. ئۇلار تەدرىجىي مەسلىھەت بىلەن روزغارىنى تىكلەشكە ھەرىكەت قىلىپ، ئاخىرى ئۆي ئىچىدە بىر قائىدە - نىزامنى جارى قىلىش ئارقىلىق ئىناقسىزلىقنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ. دېمەك، باشتىلا بىر قەدەر تىرىشىپ تەرتىپكە سالالىسا، ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە خاتىرجەم ياشىيالايدۇ. بۇنداق خوتۇنلار ئۆز بالىلىرىدىن كۆرەلمىگەن ئىلتىپاتلارنى ئاشۇ ئۆگەي بالىلىرىدىن كۆرىدۇ. بەزىبىر خوتۇنلار بارىكى، ھەر خىل گەپ - سۆزلەردىن خالىي بولمىغان ھىر ئائىلىگە كىرىش بىلەنلا شۇ گەپ - سۆزلەرنى جىمىقتۇرۇپ، تىنچلىققا ئايلاندۇرۇش ئارقىلىق ئائىلىنى گۈل - گۈلىگە كەلتۈرۈۋېتىدۇ. بۇنداق خوتۇنلاردىن دۇنيامۇ كۆز يۇمۇپ تۇرمايدۇ، بەلكى بۇنى كۆرۈپ ھەر بىر كىشى سۆيۈنۈپ مەدھىيىلەيدۇ. مەرھەمەتلىك تەخىرمۇ بۇنداق خوتۇنلارغا ئاخىرەتتە ئۆزىنىڭ چەكسىز ساۋابلىرىدىن ئۈلۈش چىقىرىدۇ.

بەزىبىر خوتۇنلار بولىدۇكى، ئۆگەيلەر ئارىسىغا كېلە - كەلمەيلا كىنايە ۋە ياكى بولمىغۇر سۆزلەرنى پەيدا قىلىپ، خاتىرجەم تىرىكچىلىكنى بۇزىدۇ. ئائىلە ئارا بىئاراملىق پەيدا قىلىدۇ. ھەتتا ئەل ئىچىدە: «پالانى كىشى ياش خوتۇن ئېلىپ ئازدى، ئائىلىسى توزۇپ كەتتى...» دېگەندەك گەپلەرگە سەۋەبچى بولىدۇ. ئاخىرىدا بۇنداق خوتۇنلاردىن ئېرىنىڭمۇ، يېقىنلىرىنىڭمۇ ئىخلاسى قايتىپ كۆڭلى سوۋۇيدۇ. نەتىجىدە پىتنە - پاسات يېپلىرى، ھېيلە ئارقانلىرى ئۈزۈلۈپ چۈۋۈلىدۇ، ئىغۇا تۇمانلىرى سۈزۈلىدۇ - دە، ئاندىن بۇنداق خوتۇننى «مەرھەمەت» دەپ كەلگەن يولىغا ئۈزىتىپ قويىدۇ. بۇ ئىككىسى تۇرلۈك خوتۇنلارنىڭ قايسىسىرى ياخشى؟ سىز قايسىسىنى قوللىغان بولاتتىڭىز؟!

ھالبۇكى، چەكسىز غەزەپ يەرگە سىڭمەيدۇ. ئۇلارنىڭ ئۆگەيلەرگە قىلغان جاپالىرى، يامان گەپ - سۆزلىرى ئارتۇقى بىلەن ئۆزىگە قايتىدۇ بۇ، دۇنيانىڭ ئەزەلدىن بېرى كېلىۋاتقان كونا ئادەتتىدۇر. بوۋىلىرىمىز «بىگىز قاپچۇقتا ياتماس» دەپ بىكار ئېيتمىغان.

بالىلارنى تەربىيىلەش ھەققىدە

بالىلارنى تەربىيىلەش شەرئىتتىمىزنىڭ بىرىنچى دەرىجىلىك ئېتىبار بىلەن قارالغان مۇھىم مەسىلىسى بولۇپ، لېكىن بۇ بابتا پەقەت رىئايە قىلىش لازىم بولغان ئەدەب ئۇستىدىلا پىكىر قىلىمىز.

بالا دۇنياغا كەلگەندە ئەڭ ئاۋۋال ئاڭلىغان تاۋۇشى ئاللانىڭ مۇبارەك ئىسمى بولىدۇ. چۈنكى ئۇنىڭ قۇلىقىغا ئەزان ئېيتىپ ئىسىم قويۇلىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئانا سۈتى ۋە ھەسەل ياكى باشقا نەرسىلەر بىلەن بېقىشقا باشلىنىدۇ. يەتتىنچى كۈنى چېچى ئېلىنىپ، چېچىنىڭ ئېغىرلىقىدا كۈمۈش ياكى ئالتۇن سەدىقە بېرىلىدۇ. شۇ كۈنى ئىسىم قويۇلىدۇ. قويۇلغۇسى ئىسىم ئوبدان ۋە تەسىرلىك تاللىنىشى لازىم. شۇڭلاشقا بالىغا قويۇلىدىغان ئىسىمنى چال - مومايلار ئەمەس، بەلكى ئالىم - ئىملار قويۇشى لازىم.

مۇمكىن قەدەر بالىنى ئۆز ئاپىسى ئىمىتىش كېرەك، چۈنكى بالا ئۇچۇن ئانا سۈتىدەك ئوزۇقلۇق قىممىتى يۇقىرى نەرسە بولماس.

ئاپىسىنىڭ ئىمىتىشى مۇمكىن بولمىسا، ئۇنداقتا بىرەر پەزىلەتلىك خوتۇنغا بېرىلىدۇ. بالىنى ئىمىتىدىغان خوتۇن - سۇت ئانىسىنىڭ يېشى 25 بىلەن 30 ياش ئارىسىدا بولسا تېخىمۇ ياخشى. بولۇپمۇ سۇت ئانىسى بولغۇچى خوتۇن پەزىلەتلىك، خۇلقى - مىجەزى ئوبدان، بەدەن ئەزالىرى ساغلام بولۇش كېرەك. ئاچچىقلىنىدىغان، قايغۇرۇشچان، ئاجىز ۋە ساغلام بولمىغان خوتۇنلار سۇت ئانىسى بولۇش تەلىپىگە مۇۋاپىق ئەمەس. بالىنى تەربىيىلەش جەريانىدا پاكلىققا، تازىلىققا رىئايە قىلىش تولىمۇ مۇھىمدۇر.

ئاتا - ئانىلار قولىدا بالىلار ئەزىز ۋە ئامانەتتۇر. شۇڭا ئۇلارنى ئالىيجاناب، ياخشى مىجەزلىك قىلىپ تەربىيىلىمەك، ئۇلاردا ئېسىل ئادەتلەرنى يېتىلدۇرمەك لازىمدۇر. تەربىيە بىلەن بىر بالىنى ئالتۇنغا ئايلاندۇرۇش مۇمكىن بولغاندەك، تۇپراققا ئايلاندۇرۇشمۇ مۇمكىن. بۇلارنىڭ ھەر ئىككىسىگە ئاتا - ئانىلار سەۋەب بولىدۇ. شۇنىڭغا پىكىر ۋە ئېتىبار قىلىنسۇنكى، بالىلارنى تەربىيىلىگۈچى ئانىلارنىڭ ئۆزلىرى ئالغان تەربىيىلىرى، بىلىدىغانلىرى زادى قانچىلىك دەرىجىدە؟ بالىلارغا تىل چىقىشى بىلەنلا ئۆز تىلىمىزدا ئىمان ئۆگىتىلىدۇ... دېمەك ئۇشبۇ ۋاقىتتىن باشلاپ ئىسلام ئەدەب - ئەخلاقلىرى بىلەن بالىلارنى تەربىيىلەش باشلىنىدۇ. تەربىيە توغرىسىدا تىرىشىش بەكمۇ زۆرۈردۇر. چۈنكى بۇ ياشتىكى بالىلار تال چۈنىقتەك قاياققايرىسا، شۇ ياققا ئېگىلىدىغان چاغلىرىدۇر.

بالىلار ئالتە - يەتتە ياشقا كىرگەندە مەكتەپكە بېرىلىدۇ، شۇ چاغدىن باشلاپ قىزلار بىلەن ئوغۇللارنى ئايرىم يېتىش ۋە ئۇخلاشقا ئۆگىتىش لازىمدۇر... ھەمىشە كۈزىتىش ئېلىپ بېرىپ، ئۇلارنىڭ خۇلق - مىجەزىنى تۇزىتىش تېخىمۇ لازىمدۇر. يامان خۇلق - مىجەز، خۇسۇسەن تېز ئاچچىقلىنىش، ئورۇنسىز قايغۇرۇش ۋە خاپىلىقلار كېسەللىك جۇملىسىدىندۇر. شۇڭا يامان خۇلق - مىجەزلەر بالىلارنىڭ تەن - سالامەتلىكىگە زىيانلىقتۇر.

بالىلار ئۇچۇن بىر - بىرىنى قورقۇتۇش، قورقۇنچلۇق ھېكايىلەرنى سۆزلەش تولىمۇ زىيانلىقتۇر. چۈنكى بالىلار كېچىلىرى ئۆز سايىسىدىن قورقىدىغان، خاتىرجەم ئۇخلىيالمايدىغان، ئۇخلىغاندىمۇ بىئارام بولۇپ - ئارامسىزلىنىپ، قورقۇنچتىن چۆچۈپ ئويغىنىپ كېتىدىغان بولۇپ قالىدۇ - دە، نەتىجىدە كېسەلچان بولۇپ قالىدۇ.

بالىلارنىڭ تەنلىرى، ئۇستىباشلىرى پاكىز، كىيىنىشلىرى رەتلىك بولۇشى، تىرناقلىرى ئېلىنىشى لازىم. ئۇلارغا چوڭلار بىلەن ئولتۇرۇشنىڭ ئەدەبلىرىنى بىلدۈرۈش تولىمۇ زۆرۈردۇر. تاماقلىنىۋاتقاندا قىمىرلاپ سىلكىنىش، قاش - كۆزلىرى بىلەن ئىشارەت قىلىش، كىيىملىرى ۋە بەدەن ئەزالىرىنى ئويناش، ئۇيان - بۇيانغا، باشقىلارنىڭ تاماقلىنىشىغا قاراش، ئادەملەر ئالدىدىن ئۆزى خالىغانچە ئۆتۈش، ئادەملەرگە ياكى تاماققا قاراپ چۇشكۈرۈش، يېنىدىكىلەر بىلەن كۈسۈرلاپ سۆزلىشىش، يېقىمسىز كۈلۈش، ۋارقىراش قاتتىق ئەدەبسىزلىك ھېسابلىنىدۇ. بۇ قىلىقسىزلىقلاردىن بالىلارنىڭ ئىلاجىنىڭ بېرىچە ساقلىنىشى تەلەپ قىلىنىدۇ.

بالىلارغا مېھرىبان بولۇش، ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى ئېلىش ئۇلۇغلۇق ھېسابلىنىدۇ. سوۋغا بەرگەندە كىچىكلىرىدىن ۋە قىزلاردىن باشلاپ بەرمەك ئەدەبتىندۇر. (بالىلارغا) چەكلەنمىگەن ئويۇن - كۈلكىلەرگە رۇخسەت قىلىش لازىم. زېھنىي خاتىرىسىنى ياخشىلاشقا، بەدەننى چېنىقتۇرۇشقا مۇناسىۋەتلىك ئويۇنلارنىڭ پايدىسى بار.

ئۆي تۇتۇش ھەققىدە

شەرئىتىمىز ھەرقاچان، ھەر زامان پاكىزلىق ۋە ساپلىققا ئۇندەيدۇ. ھەقىقەتەن پاكىزلىقتا بىر خاسىيەت باركى، بۇنى كۆپ كىشىلەر سىناپ كۆرگەندۇر. شۇڭلاشقا، ئۆي ۋە قورۇلارنى ئوت - چۆپلەردىن، ئەخلەت، چاڭ - توزانلاردىن تازىلاپ تۇرۇشقا ئادەتلىنىش لازىمدۇر. ئۆي ئىچىدىكى ئىدىش، تاۋاق، قازان، چىنە - قاچا، قىڭراق، ساماۋار، چەينەكلەرنى ھەر دائىم پاكىز تۇتۇش زۆرۈردۇر. شۇنداقلا ئۆيلەرنىڭ تام - تورۇسلىرىدىكى ئۆمۈچۈك تورلىرىنى ئېلىۋېتىپ ئۆينى پاكىز تۇتۇش - خوتۇنلارنىڭ بىر ۋەزىپىلىرى ھېسابلىنىدۇ.

بېلىقلارنىڭ سۇسىز ياشىيالمايدىغانلىقىنى ھەممە كىشى بىلگەندەك، بىزلەرمۇ دۇنيادا ياشىشىمىز ئۈچۈن ھاۋاغا موھتاجمىز. نەپەسىمىز ئارقىلىق سىستىق ھاۋانى چىقىرىپ، يېڭى - ساپ ھاۋانى ئىچىمىزگە سۈمۈرۈپ تۇرىمىز. ھاۋاسىز ياشاش مۇمكىن ئەمەستۇر. پاسكىنا - سىستىق سۇلاردا بېلىقلار ئۆلگەنگە ئوخشاش، ناچار ھاۋا، بۇلغانغان مۇھىتتىكى ئادەملەر كېسەللىك ۋە خاپىلىقتىن خالىي بولمايدۇ. شۇڭا، ئۆيلەرنىڭ ئىچ - تېشىنى پاكىز تۇتۇپ، ۋاقتى - ۋاقتىدا دېرىزىلەرنى ئېچىپ، ئۆيلەرنىڭ ھاۋاسىنى ئالماشتۇرۇپ تۇرۇش پايدىلىقتۇر. شۇنىڭدەك، بەكمۇ ئىسسىق بولمىغان كۈن نۇرىدا يۇرۇشنىڭمۇ پايدىسى بار. ئۆينىڭ تارچىلىقى تۇپەيلىدىن لامپا، شام چىراغ ياكى ئادەملەرنىڭ نەپەسلىرى بىلەن ئۆينىڭ ھاۋاسى بۇزۇلسا، ئىشكىنى ئېچىپ ھاۋا ئالماشتۇرۇش لازىمدۇر. لېكىن ئادەم تەرلەپ

تۇرغاندا ئوچۇق دېرىزە - ئىشىك ئالدىدا ئولتۇرۇش زىيانلىقتۇر. يېڭى سېلىنغان ئۆيلەرنىڭ بويالغۇلىرى تامام قۇرۇپ كەتمىگىچە ئۆيگە كىرىش ۋە ئۇخلاش زىيانلىقتۇر.

بەزىبىر ئەدەبلەر ھەققىدە

كېچىسى «بىسمىللا» نى ئوقۇپ ئىشىك - دېرىزىلەرنى تاقاش، دېرىزىنىڭ پەردىسىنى چۈشۈرۈش، چىراغلارنى ئۆچۈرۈش، ساماۋەر، ئوچاق قاتارلىق ئوت تۇتۇشىدىغان يەرلەرنى تەكشۈرۈش، قول - پۇت، ئېغىز قاتارلىق مۇھىم جايلارنى يۇيۇپ پاكىز ئۇخلاشمۇ ئەدەب نۇقتىسىدۇر.

تاماملاش تارىخى: 1897 - يىل، ئۆكتەبر

«تۇرمۇش ئەدەبلىرى» ياكى ئولبەنات خانىم

بۇ رىسالە ھاياتىمىزدا بولىدىغان ئىشلارنى ئەمەلىي ئاساستا تۇرمۇشقا تەدبىقلاپ يېزىلغان بولغاچقا، ئوقۇرمەنلەرنىڭ كۆپلەپ مەنپەئەتلىنىشىدە گۇمان يوق دەپ ئويلايمىز. رىسالىنىڭ مۇئەللىپى ئولبەنات خانىم بىرئائىلىگە ئائىلىق قىلغىنىغا ئوخشاش، قىزلىرىمىز ئۆچۈنمۇ كۆيۈنۈپ مۇئەللىملىك قىلماقتىدۇر. پىكرىنىڭ گۈزەللىكىنى بىلىش ئۈچۈن رىسالىنىڭ بېشىدىكى بىر - ئىككى جۈملە كۆپايە قىلسا كېرەك. دەرۋەقە، بۇ بىر - ئىككى جۈملە سۆز مىليون ئېغىز قۇرۇق گەپتىن ئەۋزەلدۇر.

خانىم ئەپەندى ئۆز ئىلمىگە ئەمەل قىلىپ، ئۆز پىكرىنى غەيرەت ۋە ئىلمىيلىك بىلەن جىنىسداشلارغا بېغىشلىغان ۋە خىزمەت قىلغان. ئۇنىڭ بۇ مۇبارەك خىزمىتىنى ئالقىشلايمىز.

ئۇ، بىزگە يازغان مەكتۇبىدا، رىسالىنىڭ كۆچسىز چىقىپ قالغانلىقى، پاساھەتلىك يازالمىغانلىقىدىن شىكايەت قىلىدۇ. ئەيىبكە بۇيرۇمىسۇنكى، بىزنىڭ قارىشىمىزچە، بۇ رىسالە ئېيتقانلىرىنىڭ تامامەن ئەكسىچىدۇر. شۇڭا خانىمنىڭ مەكتۇبىغا قوشۇلۇش خىيالىمىز يوق. بىزنىڭچە، خانىمنىڭ رىسالىسىدىكى جۈملىلەر «مەقسەتنى توغرا ۋە يېڭىل تىل بىلەن بىلدۈرۈش» تىن ئىبارەت بولغان. بولۇپمۇ ئۆز قېرىنداشلىرىمىز ئۈچۈن، ئۆز ئانا تىلىمىزدا يېزىلغان مۇشۇنداق مەنىلىك بىر ئەسەرنى كۆچسىز، پاساھەتسىز يېزىلىپ قالدى دېگىنى مۇۋاپىق ئەمەس.

مىليون - مىليون خوتۇن - قىزلىرىمىز بىلەن ئوغۇللىرىمىز سىزگە ئوخشاش ھۈرمەتلىك ئەدىبىلىرىمىزدىن تىل - يېزىق، ئەدەب - پەزىلەت ئۆگىنىشكە ۋە ئەسەرلىرىڭىزنى كۆرۈشكە موھتاجدۇر.

يېڭىلىشىمسام، ئائىلىشىمچە ياپونىيە خەلقىنىڭ كىشىنى ھەيران قالدۇرارلىق دەرىجىدە ئالغا كېتىشلىرىنىڭ بىر سەۋەبى، ئالىملىرى دانا ئىكەن، يازغۇچىلىرى ئوچۇق يېزىشنى ئادەت قىلغانىكەن. ئەگەر چوڭ شەھەردىكى بىر ئالىمنىڭ يېزىپ چىقارغان كىتابىنى يىراق يېزا - قىشلاقلاردىكى ئاددىي خەلقلەرمۇ ئوقۇپ پايدىلىنار ئىكەن. بۇ ئادەتنى بىزمۇ قوبۇل قىلغان بولساق زەرەر بولماس ئىدى.

ئىلىم بابىدا بولىدىغان قۇۋۋەت ۋە ئىقتىدار يەڭگىل سۆزلەرنى ئېغىرلاشتۇرۇپ، تۇتۇقلاشتۇرۇپ سۆزلەشتىن ئىبارەت بولماي، بەلكى ئېغىر، تۇتۇق سۆزلەرنى ئاددىي، يەڭگىل، ئاممىباب تىل بىلەن ئېپادىلەشتىن ئىبارەت. «ئاۋۋال زۆرۈرلىرىدىن ئەگ زۆرۈرىنى بىلىش لازىم» بولغىنىدەك، ئوچۇق يېزىش بىلەن يەڭگىل ئوقۇتۇش ئۇسۇلىنى قوللىنىش كېرەكتۇر. دوستلىرىمىز، زامانداشلىرىمىزدىن كۆپ كىشىلەرنى بىلمىمىزكى، ئۇلار ئوچۇق، ئېنىق ۋە يەڭگىل ئوقۇتۇش يوللىرىدا بېرىلىپ ئەمەلىي ئىشلىمەكتە.

ئالىمە خانىم! مەكتۇبىڭىزغا قوشۇلمىغانلىقىمنىڭ سەۋەبىمۇ ئەنە شۇ يەردە. شۇنداقتىمۇ پىكرىمنى مۇتلەق توغرا دەپ دەۋا قىلمايمەن. دېگەنلىرىمنىڭ بەزىسى توغرا، بەزىسى خاتا بولۇشىمۇ مۇمكىن. مۇبادا، سۆزلىرىمدە سەۋەنلىك كۆرۈلسە، ئۇنى بايان قىلىسىڭىز مەمنۇنىيەت بىلەن قوبۇل قىلىمەن.

رىزائىددىن ئىبنى پەخرىددىن
1897 - يىل، نويابر

ئۆزبېكچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: ئابدۇلھەمىد ياقۇبى (M1)

بۇ سان 1997 - يىل 25 - مارتتا تىزىشقا يوللاندى، 30 - مايدا باسمىدىن چىقتى. تەھرىرلىگۈچى: قۇربان مامۇت (M1)، رىسالەت مۇھەممەت (M2)

بۇلتۇر ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مەدەنىيەت سەنئەت ئىشلىرىدا زور نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلدى

ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەر دەرىجىلىك مەدەنىيەت - سەنئەت تارماقلىرى بۇلتۇر «بارچە گۈللەر تەكشى ئېچىلىش، ھەممە ئېقىملار بەس - بەستە سايراش» فاكتىنى ۋە ئەدەبىيات - سەنئەتنى خەلق ئۈچۈن، سوتسىيالىزم ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش يۆنىلىشىدە چىڭ تۇرۇپ، خۇشاللىنارلىق نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى.

ھەر دەرىجىلىك مەدەنىيەت تارماقلىرى نادىر ئەسەر ئېجادىيىتىگە كۈچەيتىپ، توغرا يېتەكلەشكە ئەھمىيەت بەرگەنلىكتىن، بىر تۈركۈم مۇنەۋۋەر تىياتىر (نومۇر) لار مەيدانغا كەلدى. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق تىياتىرى «مۇقام ئەجدادلىرى» قاتارلىق پىششىقلاپ ئىشلەنگەندىن كېيىن، خارىندا ئۆتكۈزۈلگەن مەملىكەتلىك ئۇيغۇر كۆرىكىگە قاتناشتۇرۇلۇپ، مۇنەۋۋەر ئارتىس مۇكاپاتى، رېژىسسورلۇق مۇكاپاتى، دىرىژورلۇق مۇكاپاتى ۋە كىيىم لايىھىلەش مۇكاپاتى قاتارلىق يەتتە تۈرلۈك مۇكاپاتقا ئېرىشتى. شۇنىڭدەك شەھەرلىك يۇيجۇ تىياتىر ئۆمىكى ئويناپ ھازىرقى زامان تىياتىرى «چېگرىدىكى ساقچىلار»، ئىلى ۋىلايەتلىك ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى بىلەن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم بىرلەشمە ئىشلىگەن ئۇيغۇر تىياتىرى «گۈلەمخان» ئايرىم - ئايرىم ھالدا بېيجىڭدا مۇۋەپپەقىيەتلىك ئويناپ، مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى سەنئەت ئىدارىسى قاتارلىق ئورۇنلار ۋە پايتەخت تاماشىبىنلىرىنىڭ يۇقىرى باھاسىغا ئېرىشتى. شۇنىڭدەك بىلەن بىرگە بىر تۈركۈم نۇقتىلىق تىياتىر، نومۇرلار ئېجادىيىتى ۋە ئويۇن قويۇشتىمۇ خۇشاللىنارلىق ئۇنۇم قولغا كەلدى. شىنجاڭ دراما ئۆمىكى ئويناپ كومپىدىيە «033 چوڭ زەربە بېرىش»، دراما «لوپ كەنتىگە مۇھەببەت»، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىنىڭ 1 - ئۆمىكى ئورۇندىغان ناخشا - ئۇسسۇل «دېھقانلار شادلىقى»، 2 - ئۆمىكى ئورۇندىغان ناخشا - ئۇسسۇل «كۆسەن رەسساملىرىدىكى ئوقيا»، خوتەن «يېڭى قاشتېشى» سەنئەت ئۆمىكى ئورۇندىغان ناخشا - ئۇسسۇل «دېھقان روھى»، قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستلىق ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى ئورۇندىغان چوڭ تېپتىكى ناخشا - ئۇسسۇللۇق ئوپېرا «تاغ ئاتا، سۇ ئانا»، شىنجاڭ ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى ئورۇندىغان چوڭ تېپتىكى ناخشا - ئۇسسۇل «شادلىققا چۆمگەن زەرەپشان دەرياسى»، قاراماي شەھەرلىك سەنئەت ئۆمىكى ئورۇندىغان چوڭ تېپتىكى ناخشا - ئۇسسۇل «قارقىز»، قۇمۇل ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكى ئورۇندىغان چوڭ تېپتىكى ناخشا - ئۇسسۇل «شادلىققا چۆمگەن قۇمۇل بوستانلىقى»، شىنجاڭ مۇقام ئانسامبىلى ئورۇندىغان چوڭ تېپتىكى ناخشا - ئۇسسۇل «كىرورەن گۈزىلى»، ئۈرۈمچى شەھەرلىك سەنئەت ئۆمىكى ئورۇندىغان ناخشا - ئۇسسۇل «يۇلغۇنلۇق دالا» قاتارلىق بىر تۈركۈم يېڭى تىياتىرلار، نومۇرلار ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سەنئەت جەھەتتىكى يېڭى مۇۋەپپەقىيەتلىرىنىڭ نامايان قىلدى. شىنجاڭ سېرىك ئۆمىكى ئۆتكەن بىر يىلدا دۆلىتىمىز ۋە چەت ئەللەردە 725 قېتىم ئويۇن قويۇپ، 1 مىليون يۈەن كىرىم قىلدى. بۇ سېرىك ئۆمىكىنىڭ داڭۋازلىرى جۈجياڭ دەرياسىدىن دارىدا ئۆتۈپ مۇۋەپپەقىيەت قازاندى. ئۇلار يەنە 10 - ئايدا 3 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك دېھقانلار تەنتەربىيە يىغىنىدا ئالتۇن مېدالغا ئېرىشىپ، مۇناسىۋەتلىك تارماقلارنىڭ دىققەت - ئېتىبارىنى قوزغىدى. بۇلتۇر يەنە بالىلار مەدەنىيەت - سەنئىتى تېخنىكا مول مەزمۇنلۇق بولدى. «1 - ئىيۇن» دا تۇرلۇك شەكىللەردىكى سەنئەت نومۇرلىرى ئوينالدى. شىنجاڭ «ئاق تېرەك» بالىلار سەنئەت ئۆمىكى قازاقىستانغا بېرىپ «ئاينىلايىن» خەلقئارا بالىلار سەنئەت بايرىمىغا قاتناشتى. ئىلى ئوبلاستى كۇيتۇڭدە «تۇڭدا لوڭقىسى» ناملىق بالىلار ئۇسسۇل مۇسابىقىسى ئۆتكۈزدى.

چەت ئەللەر بىلەن مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش پائالىيەتلىرىمۇ ئۇنۇملۇك بولدى. ئەزەربەيجان دۆلەتلىك سەنئەت ئۆمىكى، قىرغىزستان دۆلەت رادىئو سىمفونىيە ئۆمىكى، قازاقىستان دۆلەتلىك بالىت تىياتىرى ئۆمىكى، قىرغىزستان «نەمۇنە» بالىت تىياتىر ئۆمىكى، قازاقىستان ئۇيغۇر تىياتىر ئۆمىكى قاتارلىق ئۆمەكلەر ئاپتونوم رايونىمىزغا كېلىپ ئويۇن قويۇش، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش پائالىيەتلىرىدە بولدى. ئاپتونوم رايونىمىزدىن شىنجاڭ ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى تەيۋەنگە، ئوپېرا ئۆمىكى ياپونىيەگە، شىنجاڭ سېرىك ئۆمىكى ياپونىيە، مولداۋىيە ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى بىر قىسىم دۆلەتلەرگە بېرىپ ماھارەت كۆرسىتىپ، ياخشى ئۇنۇمگە ئېرىشتى.

قەدىردان قەييۇم

(«شىنجاڭ گېزىتى» مۇخبىرى) (M2)

مەدەنىيەت - سەنئەت گېزىتى
(1997 - يىل 1 - سان، ئومۇمىي 24 - سان)

چاقچاق ئادىل ئىسمائىل فوتوسى

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» 1997 - يىل 2 -، 3 - سان
(قوش ئايلىق ئۇنىۋېرسال ئەدەبىي ژۇرنال)

《新疆文化》 (维吾尔文)
综和性文学双月刊

باشقۇرغۇچى: ش ئۇ ئا ر مەدەنىيەت نازارىتى
چىقارغۇچى: ش ئۇ ئا ر ئاممىۋى سەنئەت يۇرتى
تۈزگۈچى: «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى
ئادرېس: ئۈرۈمچى شەھرى جەنۇبىي شىنخۇا يولى 11 - قورۇ
پوچتا نومۇرى: 830002. تېلېفون نومۇرى: 2823622
باسقۇچى: «شىنجاڭ گېزىتى» باسما زاۋۇتى
ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسىدىن تارقىتىلىدۇ.
مەملىكەتنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى پوچتخانىلار مۇشتېرى قوبۇل قىلىدۇ

主管:新疆维吾尔自治区文化厅
主办:新疆维吾尔自治区群众艺术馆
编辑:《新疆文化》杂志编辑部
地址:乌鲁木齐市新华南路 11 号
邮编:830002 电话:2823622
印刷:《新疆日报》印刷厂
发行:乌鲁木齐市邮局
订阅:全国各地邮局

مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن ژۇرنال نومۇرى CN65—1073/I
ۋەكالەت نومۇرى: 22 - 58 باھاسى: 6 يۈەن

国内统一刊号:CN65——1073/I
本刊代号:58——22 定价:6 元

